

Janina Kosman

Jedna biblioteka – trzy historie
Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie
Studium przypadku

Warszawa–Szczecin 2021

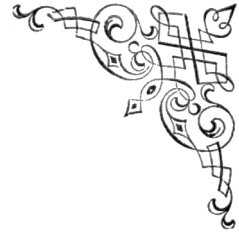
Jedna biblioteka – trzy historie

Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie

Janina Kosman

Jedna biblioteka – trzy historie

Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie

Studium przypadku

Warszawa–Szczecin 2021

RECENZENT:

prof. dr hab. Jacek Puchalski

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA:

Iga Bańkowska, Radosław Pawlik

SKŁAD, ŁAMANIE, OPRACOWANIE GRAFICZNE I PROJEKT OKŁADKI:

Iga Bańkowska

© Copyright by Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2021

ISBN: 978-83-66739-39-0 (wersja drukowana)

ISBN: 978-83-66739-40-6 (wersja PDF)

© Copyright by Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin 2021

ISBN: 978-83-66028-15-9 (wersja drukowana)

ISBN: 978-83-66028-16-6 (wersja PDF)

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
ul. Rakowiecka 2D
02-517 Warszawa
www.archiwa.gov.pl

Archiwum Państwowe w Szczecinie
ul. św. Wojciecha 13
70-410 Szczecin
www.szczecin.ap.gov.pl

NAKLAD: 200 egz.

SPIS TREŚCI

Uwagi wstępne	9
Refleksja bibliologiczna i typologiczna	9
Refleksja historyczna.....	12
1. Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie	12
2. Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 r.	15
3. Archiwum Państwowe w Szczecinie po 1945 r.	18
Refleksja źródłowa.....	21
Układ pracy. Metoda.....	32
Historia pierwsza. Biblioteka Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (1824–1945)	35
Rozdział I. Pierwsze dekady działalności biblioteki (1824–1855)	37
1.1. Wstępne koncepcje organizacji i funkcjonowania biblioteki	37
1.2. Donacja Löperów	40
1.3. Kierunki działań biblioteki w latach 30. XIX w.	52
1.4. Spuścizna rodziny Steinbrücków	54
1.5. Biblioteka Adelunga	56
1.6. Wymiana ze Skandynawią.....	60
1.7. Słowiańszczyzna i kaszubszczyzna w kręgu zainteresowań biblioteki	66
1.8. Dary i darczyńcy. Wymiana	77
1.9. Regulamin biblioteki	82
1.10. Ewidencja zbiorów	85
1.11. Opiekunowie biblioteki	87
Rozdział II. Rozwój biblioteki w nowej strukturze organizacyjnej (1856–1886)	97
2.1. Geneza przeniesienia biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie do Archiwum Państwowego	97
2.2. Umowa z 12 stycznia 1856 r.	99
2.3. Organizacja pracy	101
2.4. Pozyskiwanie zbiorów. Kwestia dubletów	103
2.5. Działania zarządu Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie na rzecz biblioteki. Rozwiązanie umowy z Archiwum Państwowym	107
2.6. Druki ulotne i okolicznościowe	109

2.7. Ważniejsze darowizny	114
2.8. Opiekunowie biblioteki	125
Rozdział III. Aspekty funkcjonowania biblioteki w latach 1886–1902	129
3.1. Nowa organizacja pracy biblioteki	129
3.2. Katalog główny	136
3.3. Statut	142
3.4. Gromadzenie i udostępnianie zbiorów	142
3.5. Pracownicy biblioteki	148
Rozdział IV. Biblioteka w latach 1902–1944	151
4.1. Relokacja biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie do Archiwum Państwowego	151
4.2. Organizacja pracy w nowej siedzibie. Zbiory	154
4.3. Rozwój biblioteki po I wojnie światowej	157
4.4. Biblioteka w latach II wojny światowej	169
4.5. Pracownicy biblioteki	170
Historia druga. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie (1827–1945)	177
Rozdział I. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie w XIX w.	179
1.1. Początki biblioteki w Archiwum Państwowym w Szczecinie	179
1.2. Zasady organizacji pracy bibliotek archiwalnych	183
1.3. Przeniesienie do Archiwum Państwowego biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie	187
1.4. Pozyskanie spuścizny Juliusa von Bohlen-Bohlendorfa	191
1.5. Gromadzenie zbiorów	197
1.6. Udostępnianie zbiorów	199
1.7. Instrukcje i katalogi	201
1.7.1. Klasyfikacja piśmiennictwa	206
1.8. Biblioteki archiwów i ich zbiory	208
Rozdział II. Działalność biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1900–1918	213
2.1. Początki warsztatu informacyjno-bibliograficznego	213
2.2. Metodyka pracy	217
2.3. Gromadzenie literatury regionalnej	218
2.4. Wycinki prasowe	223
2.5. Współpraca w zakresie pozyskiwania zbiorów	226
2.6. Biblioteka w latach I wojny światowej	229

Rozdział III. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie w okresie Republiki Weimarskiej (1919–1933) i III Rzeszy (1933–1945)	233
3.1. Warsztat informacyjno-bibliograficzny	233
3.2. Gromadzenie i udostępnianie zbiorów	243
3.3. Udział biblioteki Archiwum Państwowego w badaniach wschodnich	249
3.4. Gromadzenie literatury regionalnej	263
3.5. Współpraca archiwum z innymi instytucjami w zakresie pozyskiwania zbiorów	266
3.5.1. Archiwiści Fritz Morré i Roland Seeberg-Elverfeld w służbie biblioteki	268
3.6. Bibliotekarze	270
3.7. Lata II wojny światowej	277
 Historia trzecia. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie (1945–2021) ...	285
Rozdział I. Zbiory i ich organizacja w latach 40. i 50. XX w.	287
1.1. Pionierskie działania Bolesława Tušana-Taurogińskiego	287
1.2. Rola Instytutu Bałtyckiego w powojennej historii biblioteki	296
1.3. Scalanie księgozbioru biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie oraz Archiwum Państwowego. Dystrybucja zabezpieczonych księgozbiorów	306
1.4. Profilowanie księgozbioru i pierwsze prace nad jego opracowaniem	322
1.5. Archiwiści – bibliotekarze	335
1.6. Użytkownicy	351
Rozdział II. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1960–1990	359
2.1. Wytyczne i przepisy dotyczące pracy bibliotek archiwalnych wydawane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych	359
2.2. Organizacja pracy. Katalog rzeczowy biblioteki	365
2.3. Biblioteka w świetle sprawozdań i materiałów drukowanych	374
2.4. Działalność biblioteki w latach 1970–1990	376
Rozdział III. Rozwój biblioteki w XXI w.	387
3.1. Działalność edukacyjna i popularyzatorska biblioteki	387
3.2. Przynależność stowarzyszeniowa biblioteki	394
3.3. Księgozbiór	395
3.3.1. Stare druki	395
3.3.2. Księgozbiór XIX i XX w.	401

3.3.3. Księgozbiór po 1945 r.	406
3.3.4. Dedykacje i proweniencje	408
3.3.5. Literatura regionalna	418
3.3.6. Piśmiennictwo archiwoznawcze	432
Zakończenie	439
Streszczenie	449
Zusammenfassung	451
Abstract	453
Wykaz źródeł i literatury (wybór)	455
Wykaz ilustracji	471
Indeks osobowy	477

UWAGI WSTĘPNE

REFLEKSJA BIBLIOLOGICZNA I TYPOLOGICZNA

Dzieje bibliotek zaliczane są do najstarszych gałęzi bibliologii historycznej. Przedmiotem zainteresowania tej dyscypliny jest biblioteka postrzegana nie tylko jako instytucja, ale też istotny element kultury i edukacji w swoim środowisku¹. W badaniach bibliotek uwzględnia się poszczególne ich typy (publiczne, półpubliczne, naukowe), analizuje organizację i relacje z otoczeniem². Biblioteka bowiem traktowana jako element struktury społecznej, w swoim wielowiekowym rozwoju przystosowywała się do zmiennych warunków środowiska społecznego, zmieniających się na przestrzeni dziejów formacji społeczno-ekonomicznych i politycznych, zastanego i wzbogacanego dziedzictwa kulturowego, wreszcie do progresywnego rozwoju techniki³.

Wśród wielu aspektów badawczych bibliologii historycznej istotną rolę odgrywają regionalne badania księgoznawcze, pozwalające dotrzeć do wartościowych źródeł, możliwych do uwzględnienia i przeanalizowania dopiero w trakcie poszukiwań lokalnych. Zaliczymy do nich dokumentację regionalnych zbiorów bibliotecznych, katalogi, poszczególne książki będące nośnikami różnorodnych informacji, materiały archiwalne⁴.

---

1 J. Kołodziejska, *Biblioteka jako przedmiot badań naukowych*, w: *Książka i biblioteka w społeczeństwie*. Materiały międzynarodowego seminarium, Warszawa–Radziejowice, czerwiec 1980, Warszawa 1982, s. 248–260.

2 Z uwagi na dostępność placówek bibliotecznych Barbara Bieńkowska dzieli je na: powszechnie dostępne (otwarte); z ograniczonym dostępem (półpubliczne); niedostępne dla postronnych (prywatne). Do pierwszej grupy autorka zalicza placówki państwowe, krajowe, regionalne, prowincjonalne, miejskie i uczelniane, do drugiej – radzieckie (magistrackie), kościelne, fundacyjne i prywatne z dostępem dla czytelników, natomiast do trzeciej zasoby książkowe zgromadzone przez właścicieli do użytku domowego oraz niektóre instytucjonalne. Zob. B. Bieńkowska przy współpracy E. Maruszak, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 169–176.

3 J. Ratajewski, *Czwarty raz o bibliotekoznawstwie. Rozważania metodologiczne*, „Roczniki Biblioteczne”, 1991, z. 1–2, s. 3–17.

4 B. Bieńkowska, *Badania regionalne w historiografii książki*, „Studia o Książce”, 1988, t. 17, s. 17–32.

Przykładem ilustrującym sygnalizowaną problematykę są dzieje biblioteki omówionej w niniejszej pracy. Książnica ta integrująca od połowy XIX w. dwa organizmy biblioteczne: Archiwum Państwowego w Szczecinie (Königliche Staatsarchiv Stettin) oraz Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin, dalej: Towarzystwo Historyczne) stała się jedną z najważniejszych placówek bibliotecznych miasta w XIX i pierwszych dekadach XX w. W dziewiętnastowiecznym Szczecinie biblioteki o charakterze naukowym organizowano przede wszystkim przy stowarzyszeniach, urzędach i kościołach. Mając na uwadze dostępność tych placówek można określić je jako półpubliczne. Ich powstanie wiązało się ze wzrostem zainteresowania nauką i kulturą wykształconego mieszczaństwa oraz ożywieniem politycznym w Prusach. Zakładane wówczas towarzystwa naukowe, stawiające sobie za zadanie ochronę spuścizny narodowej i rozwijanie badań historycznych, miały umacniać świadomość narodową⁵. W ustalonych ramach prawno-społecznych prowadziły one wielokierunkowe działania, do których należały regionalne badania naukowe, przedsięwzięcia wydawnicze, w tym edycja źródeł, uprawianie historii pojmowanej jako nowoczesna dyscyplina naukowa, organizowanie bibliotek. Archiwa z kolei będąc placówkami dysponującymi odpowiednią bazą źródłową, z biegiem czasu zaczęły realizować także zadania naukowe. Dla podejmowanych przez nie przedsięwzięć, niezbędne stawały się księgozbiory odpowiadające na potrzeby prowadzonych badań. Tak więc biblioteki działające w obrębie tych instytucji możemy określić wstępnie jako placówki o charakterze naukowym. Mówiąc jednakże o bibliotekach naukowych należy mieć na uwadze *wielość kryteriów podziału bibliotek*, sprawiającą, iż *te same biblioteki mogą równocześnie należeć do różnych rodzajów (typów) bibliotek*⁶. W zależności od przyjętych założeń i kryteriów, wyróżnia się biblioteki, ogólne i specjalne, biblioteki towarzystw naukowych i akademii nauk,

5 Impulsem dla rozwoju towarzystw było ożywienie intelektualne wykształconego mieszczaństwa, które w organizacjach tych znalazło miejsce realizacji własnych ambicji kulturalnych. Funkcjonowanie tychże uzależnione było od rozmaitych czynników, m.in. uwarunkowań prawnych. O ile władze okresowo zakazywały działalności związków i stowarzyszeń podejmujących aktywność polityczną, czy zreszających młodzież o radykalnych poglądach, to nie widziano zagrożeń w towarzystwach naukowych i historycznych, które w XIX w., w Niemczech należały do najliczniejszych. Zob. W. Stępiński, *Towarzystwa naukowe i muzealnictwo. Rozwój historiografii*, w: *Dzieje Szczecina 1805–1945*, t. 3, pod red. B. Wachowiaka, Szczecin 1994, s. 249.

6 *Bibliotekarstwo*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998, s. 17.

uniwersyteckie, biblioteki instytutów naukowych, muzeów, archiwów, władz i urzędów, wielkie biblioteki powszechne⁷. Omawiana tu biblioteka, przed którą stawiano na przestrzeni jej dziejów zadania wybiegające poza dziedziny podstawowej działalności reprezentowanej przez macierzyste instytucje mieści się w kilku cytowanych kategoriach, o czym będzie jeszcze mowa.

Już na początku XIX w. zaczęto definiować bibliotekę naukową i formułować postulaty pod jej adresem związane z ówczesnym rozwojem nauk. *W czasach gdy świat wiedzy ulega tak ogromnemu rozszerzeniu – czytamy w wydanej w Lipsku w 1833 r. publikacji poświęconej bibliotekarstwu – pożądanym jest by uczony, był nie tylko doskonale zorientowany w przedmiocie swych zainteresowań naukowych, ale też by jego wiedza opierała się na rzetelnej krytyce źródeł*⁸. Sprzymierzeńcem uczonego w tym zakresie miała być biblioteka naukowa gromadząca odpowiedni księgozbiór.

Niemiecki bibliotekarz i teoretyk bibliotekarstwa Paul Ladewig (1858–1940) w swoim *Katechizmie biblioteki*, pod hasłem *Typy bibliotek* napisał: *Ogólnym, u podstaw biblioteki w zasadzie leżącym typem, jest jedynie ogólna biblioteka publiczna bez specjalnych uwarunkowań. Wokół tego centralnego punktu grupują się, wychodzą z niego, wszystkie inne typy bibliotek, poczynając od – w najściślejszym znaczeniu – biblioteki archiwalnej i naukowej, a skończywszy na najprostszej bibliotece ludowej*⁹.

To stwierdzenie Ladewiga osadzone na gruncie rozważań na temat typologii bibliotek, wskazuje, iż zazwyczaj wyłamują się one z ustalonych kanonów i sztywnych reguł. Erwin Ackerknecht (1880–1960), wieloletni dyrektor Biblioteki Miejskiej w Szczecinie (Stadtbibliothek) zauważył, iż biblioteka naukowa służyła przede wszystkim do przechowywania zbiorów oraz do badań naukowych głównie historyczno-archiwalnych i filozoficznych¹⁰. Tak właśnie było w przypadku bibliotek Towarzystwa Historycznego i niemieckiego Archiwum, jednakże analiza ich działalności wskazuje, iż wykraczały one znacznie poza zakres tych zadań.

7 *Encyklopedia Wiedzy o Książce*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, szp. 227–228.

8 Ch. Molbech, *Ueber Bibliothekswissenschaft oder Einrichtung und Verwaltung öffentlicher Bibliotheken*, Leipzig 1833, s. 226.

9 P. Ladewig, *Katechizm biblioteki*, przełożył z języka niemieckiego na język polski Z. Gębołyś przy współpracy B. Kwoki, Bydgoszcz 2016, s. 108.

10 *Erwin Ackerknecht – bibliotekarz, humanista (1880–1960): wybór pism*, oprac. zbiorowe, tł. K. Gołda, Szczecin 2007, s. 53 i 124.

REFLEKSJA HISTORYCZNA

1. TOWARZYSTWO HISTORII I STAROŻYTNOŚCI POMORZA W SZCZECINIE

Zasadniczy kierunek rozwoju biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, był determinowany jej przynależnością instytucjonalną. Towarzystwo Historyczne, legitymujące się ponad stuletnim okresem działalności (1824–1945), wpisuje się swoimi początkami w nurt ówczesnych reform, zainicjowanych przez przedstawicieli kół liberalnej biurokracji w centralnych władzach monarchii pruskiej¹¹. Reformy te objęły swoim zasięgiem m.in. szkolnictwo i naukę. Z inicjatywy kanclerza Karla Augusta von Hardenberga (1750–1822) w poszczególnych prowincjach państwa pruskiego, zaczęto powoływać towarzystwa historyczne. Rok 1819 przyniósł powstanie berlińskiego Gesellschaft für Deutschlands ältere Geschichtskunde. Towarzystwo to, upowszechniające idee zjednoczenia kulturowego narodu niemieckiego, zapoczątkowało edycję źródłową *Monumenta Germaniae Historica*, oraz zgodnie z koncepcjami Hardenberga ochronę zabytków. Podobne inspiracje towarzyszyły powstaniu szczecińskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, powołanego w 1824 r. z inicjatywy nadprezydenta prowincji pomorskiej Johanna Augusta Sacka (1764–1831). Podjęte przez nadprezydenta działania dotyczyły zresztą wielu rozmaitych dziedzin życia. Sack¹² przeprowadzał reformy administracyjne i samorządowe, wspierał przemysł i handel. Doniosłą rolę społeczną wyznaczył nauce i kulturze. Powołane przez niego Towarzystwo Historyczne przez całe stulecie będzie odgrywać ważną rolę w życiu naukowym miasta, skupiając w swoich szeregach uczonych i liczne grono przedstawicieli klasy średniej. Wokół inicjatywy założyciela zgrupowali się m.in. Ludwig Giesebrecht (1792–1873), jeden z najwybitniejszych historyków Pomorza Zachodniego, Heinrich Wilhelm Böhmer (1791–1842), teolog i filolog, autor opracowań dotyczących historii średniowiecznego Pomorza, Karl Friedrich Hasselbach (1781–1864), długoletni dyrektor wiodącej na Pomorzu szkoły, czyli Gimnazjum Mariackiego, oraz Johannes Ludwig Gottfried Kosegarten (1792–1860), historyk, językoznawca, profesor uniwersytetu w Greifswaldzie. Wsparli oni Sacka na etapie tworzenia programu Towarzystwa, które stawiało sobie jako główne zadanie gromadzenie i opracowanie źródeł historycznych oraz zabezpieczanie zabytków

11 M. Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918. Z dziejów pomorskiej nauki i kultury XIX i początku XX w.*, Szczecin 2000, s. 41 i n.

12 Biogram zob. „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 30, Leipzig 1890, s. 152–154.

materialnych i ich inwentaryzację. Cele te precyzował statut opublikowany w listopadzie 1824 r. w dzienniku urzędowym rejencji szczecińskiej¹³. Zgodnie z pierwszą jego wersją, podstawowa działalność organizacji ukierunkowana była na gromadzenie, ochronę i opracowanie pomorskich oraz rugijskich pamiątek historycznych, badanie przeszłości tych ziem, jak też publikację wyników badań prowadzonych w oparciu o materiały źródłowe. Władze Towarzystwa, mające pieczę nad tymi zadaniami, tworzyło jednoosobowe prezydium oraz zarząd wybierany na corocznym walnym zgromadzeniu. Wspomniany statut składał się z 23 paragrafów, kolejny natomiast opublikowany na początku lat 30. XIX w. liczył ich już 46. Zawarte w nim regulacje obrazowały całokształt działalności instytucji. Pierwszy rozdział statutu (Zweck der Gesellschaft und Mittel zu dessen Erreichung), omawiający cele i środki ich realizacji, otwierał paragraf definiujący Towarzystwo, jako wolne stowarzyszenie miłośników badań regionalnych (Vaterlandskunde). Na jego zbiory antykwaryczne składały się pomniki prehistoryczne, rzeźby, ozdoby, malowidła, broń, rękodzieło, funeralia (§6). Literackie źródła historyczne i starożytności dzieliły się na dwa zespoły zbiorów gromadzonych w Szczecinie i Greifswaldzie (§7). Rozdział drugi statutu (Verfassung der Gesellschaft) omawiał ustrój Towarzystwa, według którego nad realizacją celów czuwało prezydium, mające siedzibę w Szczecinie (§8). Nadprezydent prowincji pomorskiej sprawował z kolei pieczę nad pracami tego gremium (§10). Członkowie dzielili się na zwyczajnych, korespondencyjnych i honorowych (§11), przy czym poszczególnym kategoriom przyporządkowane były określone zadania. Pierwsi z wymienionych, czyli członkowie zwyczajni uczestniczyli w działalności stowarzyszenia poprzez bezpośrednią współpracę i opłacanie składek pieniężnych (§12), korespondencyjni natomiast głównie poprzez pisemne doniesienia o zabytkach kultury materialnej i zbiorach książkowych (§13). Najmniejsza rola przypadała członkom honorowym, którzy zobligowani byli przede wszystkim do życzliwego wspierania dążeń organizacji (§14). Rozdział trzeci (Thätigkeit der Gesellschaft und ihrer Mitglieder) uściślał działalność Towarzystwa i jego członków. Mogli oni prowadzić badania naukowe, i w tym zakresie pozostawiano im swobodę wyboru opracowywanych tematów naukowych i popularnonaukowych, które jednakże musiały mieścić się w obrębie realizowanych celów Towarzystwa (§17). Spośród osób legitymujących się odpowiednim wykształceniem wybierano sekretarza, skarbnika

---

13 M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 64, 69.

i opiekuna zbiorów (§19). Corocznie 15 czerwca organizowane były walne zgromadzenia, będące okazją do podsumowań merytorycznych i finansowych odnośnie do prowadzonej działalności (§24, §25). Paragraf 27 traktował o współpracy z krajowymi i zagranicznymi instytucjami o podobnym profilu, polegającej głównie na wymianie publikacji i sprawozdań. Czwarty rozdział statutu precyzował prawa i obowiązki członków (Gerechtsame und Pflichten der Mitglieder). W myśl tegoż przysługiwały im bezpłatnie roczne sprawozdania (§28). Członkowie zwyczajni – jak już wspomiano – zobligowani byli do opłaty wpisowej oraz składki rocznej (§33), opłaty tego typu nie dotyczyły członków korespondencyjnych i honorowych (§35). Do obowiązków członków należało informowanie prezydium o wiadomych im pomnikach historycznych, zagrożonych zniszczeniem (§38). Ostatni piąty rozdział statutu (Eigenthüm der Gesellschaft), w paragrafach od 39 do 46 określał stan posiadania na który składały się wszystkie rodzaje zbiorów oraz środki pieniężne (§39)¹⁴. Dochód był generowany w oparciu o składki członkowskie, dotacje władz rejencji i władz centralnych oraz wpływy z prenumeraty wydawanych przez Towarzystwo czasopism.

Posiadanie przez towarzystwa naukowe własnych periodyków było w większości ich cechą charakterystyczną. Szczecińskie Towarzystwo u swych początków, korzystało gościnnie z możliwości zamieszczania tekstów w czasopiśmie literacko-naukowym „Neue Pommersche Provinzialblätter”, natomiast od 1832 r. rozpoczęło publikację własnego rocznika „Baltische Studien”. Na jego łamach zaczęły ukazywać się artykuły naukowe i komunikaty reprezentujące dyscypliny badawcze będące pochodną prowadzonej przez Towarzystwo działalności. Nie brakło też informacji odnoszących się do biblioteki¹⁵. Nawiązując do dominujących w niemieckiej nauce historycznej trendów, podjęto się publikacji źródeł, rozpoczęto gromadzenie informacji o dokumentach pomorskich przechowywanych przez magistraty miast, znajdujących się w archiwach i urzędach. Wzorem innych organizacji stowarzyszeniowych zadbano o księgozbiór, który z czasem stanie się jednym z ważniejszych zasobów do badań pomoroznawczych¹⁶.

14 *Statuten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin. Entworfen i. J. 1824, Revidirt und bestätigt i. J. 1832, Stettin 1833.* Kolejne statuty, które ogłaszano zarówno w XIX, jak i początkach XX w., uwzględniały zmiany polityczne i społeczne w Niemczech.

15 M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 79.

16 Tamże, s. 94.

Warto dodać, iż w działalności szczecińskiego Towarzystwa Historycznego – na przestrzeni dziesięcioleci – znajdowała swoje odzwierciedlenie aktualna sytuacja społeczno-polityczna. Zjednoczenie Niemiec i dojście do głosu nacjonalistycznej szkoły pruskich historyków były czynnikami, które wpływały na poglądy uczonych i badaczy skupionych w tej organizacji, podobnie jak dla ich następców istotne było późniejsze respektowanie pryncypiów narodowosocjalistycznych. Zjawiska te obserwujemy również w stowarzyszeniowej bibliotece, której księgozbiór, aczkolwiek mający służyć badaniom historycznym i archeologicznym podlegał zależnie od aktualnych potrzeb tym właśnie uwarunkowaniom.

2. ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE DO 1945 R.

Wiek XIX przynosząc radykalne zmiany społeczno-polityczne i kulturowe wpłynął na transformację placówek archiwalnych, które zaczęły przekształcać się w publiczne archiwa państwowe¹⁷. Źródłem tych przemian były reformy administracyjne Steina i Hardenberga z 1808 r.¹⁸. W organizacji szczecińskiej placówki archiwalnej przełomową rolę odegrał nadprezydent prowincji pomorskiej Johann August Sack, który w latach 20. XIX w. zaczął wdrażać wytyczne Karla Augusta von Hardenberga, według których fundamentem tworzonych archiwów były: wyodrębnienie z masy aktowej pozostającej poza registraturami działających urzędów, akt o znaczeniu historycznym, zabezpieczanie tego typu akt w całej prowincji, zgromadzenie wszystkich archiwaliów historycznych w jednym miejscu (chodziło o jedną miejscowość), i umieszczenie ich w wyodrębnionym pomieszczeniu, powierzenie prowadzenia archiwum osobnemu urzędnikowi, obsadzenie stanowisk kierowniczych ludźmi wykształconymi, którzy przez właściwe opracowanie zasobu archiwalnego mogliby udostępnić go do celów naukowych¹⁹.

W latach 20. XIX w., dzięki poszukiwaniu dokumentów w miastach w których znajdowały się materiały o znaczeniu państwowym, oraz w instytucjach kościelnych, zgromadzono w szczecińskim archiwum około 5000 dokumentów²⁰. W kolejnym okresie trafiały tu archiwalia książęce oraz akta

---

17 L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968, s. 27 i n.

18 Tamże, s. 27 i n.

19 Tamże, s. 45.

20 Tamże, s. 48.

sądowe. W związku z wyodrębnieniem akt historycznych, podjęto nowe prace organizacyjne. Archiwum historyczne wymagało bowiem wypracowania nowej pragmatyki zawodowej w zakresie obsady personalnej, jak i reguł porządkowania zasobu. Był to proces utrudniony, jako że publiczna służba archiwalna w Prusach była słabiej rozwinięta, niż w innych krajach. Pracownicy szczecińskiego Archiwum wywodzili się z urzędników rejencji, a ich działania ograniczały się zwykle do prac ewidencyjnych i skontrolowanych²¹. Stopniowo jednak torowała sobie drogę tendencja, by zatrudniać osoby łączące kompetencje administracyjne z wiedzą historyczną i umiejętnościami pozwalającymi na fachowe traktowanie zasobu archiwalnego. Początki tych procesów sięgają lat 30. XIX w. Wiele prowincjonalnych archiwów rozpoczęło wówczas prace w zakresie edycji źródeł. W Archiwum szczecińskim nowe wyzwania podjął Friedrich Ludwig von Medem (1799–1885), który wraz z Karlem Friedrichem Hasselbachem i Johannesem Ludwigiem Gottfriedem Kosegartenem przystąpili do prac nad pomorskim kodeksem dyplomatycznym. Po odejściu w 1847 r. Medema, zatrudniano urzędników registratury rejencji szczecińskiej i Wyższego Sądu Krajowego w Szczecinie, których praca ograniczała się głównie do porządkowania akt. Nowe zadania, jakie postawiono przed archiwami, wymagały jednakże pracowników o odpowiednich kwalifikacjach, takich którzy nadaliby placówkom archiwalnym kierunek naukowy. Jednym z nich był m.in. Robert Klempin (1816–1874), historyk, autor opracowań dotyczących dziejów Pomorza²².

Popularyzacja nauk historycznych po 1848 r., spowodowała zainteresowanie zasobami placówek archiwalnych, które uwidoczniło się w narastającym trendzie ułatwiania do nich dostępu i szerszego udostępniania. Proces przekształcania archiwów w placówki o charakterze naukowym pociągnął za sobą konieczność odpowiedniej obsady stanowisk. Zatrudnianie osób z wykształceniem akademickim było rękojmą nie tylko właściwego opracowania zbiorów, ale też prowadzenia prac naukowych. O sukcesie archiwów jako placówek naukowych, zdecydowało kilka czynników, wśród których niezwykle istotne było objęcie zwierzchnictwa nad pruskimi archiwami przez Karla Wilhelma von Deleuze de Lancizolle (1796–1871), pierwszego

---

21 Tamże, s. 51.

22 *Karl Robert Klempin (1816–1874)*, w: *Pommersche Lebensbilder*, Bd. I: Pommern des 19. und 20. Jahrhunderts, Stettin 1934, s. 176–189.

z tytułem profesora uniwersyteckiego²³. Jego następcą Max Duncker (1811–1886), profesor na uniwersytetach w Halle i Tybindze, rozpoczął wdrażanie ustawy archiwalnej z 1867 r., która uznawała archiwa za urzędy państwowe działające w służbie administracji jak i nauki. Znaczenie pruskich archiwów państwowych, jako instytucji badawczych pozostających na usługach państwa umacniało się w kolejnych dziesięcioleciach. Rzecznikami tej linii w działalności archiwów byli kolejni dyrektorzy Heinrich von Sybel (1817–1895) i Reinhold Koser (1852–1914). Wszystkie nowe tendencje znalazły odzwierciedlenie w pracy szczecińskiego Archiwum. Intensyfikacja zadań placówki związana była z rozwojem gospodarczym i rozbudową administracji, skutkującą rosnącą ilością prac kancelaryjnych. Wytworzona w ich toku masa aktowa, wymagała odpowiedniego opracowania i przechowywania. Przed pomorską służbą archiwalną stało też zadanie nadzoru nad aktami władz samorządowych, miejskich i kościelnych.

Istotnym wydarzeniem w dziejach instytucji było uzyskanie nowej siedziby, którą otwarto w marcu 1901 r. W latach przypadających na pierwszą wojnę światową zapoczątkowane zostały zmiany we wszystkich sferach działalności Archiwum. Dotyczyły one zarówno gromadzenia, opracowania, udostępniania, jak i działalności naukowej archiwistów. Skala tych zmian uwidoczniła się szczególnie w okresie międzywojennym. Kolejną cezurę stanowiła druga wojna światowa, która przyniosła nowe wzory i postulaty (m.in. zaangażowanie polityczne archiwistów), oraz spowodowała bezprecedensowe wydarzenie jakim była ewakuacja i rozstródkowanie zasobu²⁴. We wszystkich tych wydarzeniach miała swój udział archiwalna biblioteka, którą zorganizowano już u samych początków istnienia Archiwum. Księgozbiór biblioteczny uwzględniający wszystkie nowe trendy w rozwoju teorii i praktyki archiwalnej służył pracownikom jako pomoc warsztatowa, natomiast zgromadzone w ciągu XIX i w pierwszych dekadach XX w., materiały źródłowe, będące podstawą do opracowań monografii regionalnych, do badań genealogicznych, (odpowiednio ukierunkowanych zwłaszcza w latach 30. XX w.), oraz szerokie spektrum innych materiałów sprawiło, iż biblioteka ta, podobnie jak ksiąźnica Towarzystwa Historycznego, będzie liczącym się księgozbiorem naukowym Szczecina w XIX i początkach XX w.

23 Biogram zob. „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 17, Leipzig 1883, s. 583–584.

24 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 21. Zob. też D. Schleinert, *Das Staatsarchiv Stettin von 1930 bis 1945*, „Baltische Studien”, 2013, Bd. 99, s. 111–131.

3. ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE PO 1945 R.

1 sierpnia 1945 r. rozpoczęła w Szczecinie działalność polska służba archiwalna. Jednym z kluczowych zadań pierwszego kierownika Archiwum Bolesława Tuhana-Taurogińskiego (1904–1974) było scalanie archiwaliów, które w czasie wojny, w obawie przed bombardowaniami niemieccy archiwiści rozmieścili w kilkunastu miejscowościach po obu stronach Odry. Tuhan-Taurogiński przybył do Szczecina wraz z wieloma innymi pionierami, tworzącymi załóżki życia kulturalnego i naukowego na Pomorzu. Organizacją życia kulturalnego w pierwszych latach powojennych na omawianym obszarze zajmowało się wiele instytucji z administracją terenową na czele, a także związki, stowarzyszenia, organizacje społeczne, Kościół katolicki i osoby prywatne zakładające wypożyczalnie książek, księgarnie i szkoły artystyczne. Dzięki ich zaangażowaniu można mówić o procesie kulturalnego zagospodarowania Pomorza Zachodniego, w którym to dziele, szczególnie ważnym było tworzenie środowisk i instytucji nauki i kultury. Istotna rola przypadła również Archiwum Państwowemu, które podobnie, jak inne placówki zaczynało pracę w bardzo trudnych warunkach, przy braku personelu i niezbędnych środków materiałowych. Do najpilniejszych zadań należało zabezpieczenie i remont budynku²⁵. Równie ważne było przejęcie pozostałych w magazynach materiałów oraz scalenie rozproszonych. Dzięki pomocy niemieckiego archiwisty Karla Schulze-Bauera sporządzony został spis miejscowości do których ewakuowano archiwalia w czasie wojny. Wysiłki organizacyjne Tuhana-Taurogińskiego zaowocowały odzyskaniem w ciągu pierwszych trzech lat funkcjonowania Archiwum ponad czterech tysięcy m.b. akt. Jednakże nie wszystkie zespoły i repozytury wróciły na swoje miejsce. Wiele z nich zaginęło, inne zachowały się w szczątkowym wymiarze. W wyniku zmiany granic, zmieniły swoją przynależność terytorialną miejscowości do których ewakuowano archiwalia. Część zasobu przechowywana na zachód od Odry została przejęta przez Landesarchiv w Greifswaldzie.

25 Na łamach lokalnego dziennika pisano w 1946 r. o Archiwum: *Część budynku została zniszczona, a gdy zawiadły starania o pomoc ze strony Zarządu Miejskiego pracownicy własnymi siłami zabezpieczyli wałący się sufit i doprowadzili budynek do stanu jakiejś takiej używalności. Obecnie remont przeprowadza Szczecińska Dyrekcja Odbudowy. Część zbiorów archiwalnych również znajduje się w okolicach Szczecina i na terenie okupacji sowieckiej. Skrzynie ze zbiorami zostały odnalezione i również oczekują przewiezienia na swoje dawne miejsce. Oczekiwać należy, że Zarząd Miejski po otrzymaniu samochodów unrowskich przystąpi niezwłocznie do zebrania i przewiezienia rozproszonych zbiorów archiwum i biblioteki miejskiej.* Zob. *Kiedy powrócą do Szczecina zbiory biblioteki i Archiwum Miejskiego*, „Kurier Szczeciński”, 1946, nr 15, s. 3. Zob. też *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, Warszawa 1964, s. 19–22.

Pionierski okres tworzenia polskiego Archiwum, który wieńczył rok 1950, znaczyły prace zarówno przy zabezpieczeniu i przejmowaniu akt, jak też wy siłki identyfikowania zespołów i rekonstrukcji przedwojennego zasobu. Z tego okresu pochodzą też pierwociny naukowego opracowania zbiorów i ich ewidencji. Działania zainicjowane przez pierwszego kierownika placówki były kontynuowane przez jego następców. Irena Okoń, dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1951–1955, tak pisała o głównych nurtach działania instytucji w tym okresie: *Wybierając zespoły, które w pierwszym rządzie należało udostępnić polskiej nauce, kierowano się dwoma kryteriami:*

1. *Łatwością udostępniania ze względu na posiadane już inwentarze ponemieckie tak, że praca ograniczała się do ułożenia akt i przeprowadzenia skontrum.*
2. *Przy wyborze zespołów nie posiadających inwentarzy ponemieckich – ich znaczeniem dla nauki polskiej²⁶.*

W kolejnych latach zasób aktowy znacznie się powiększył, zwłaszcza, iż od 1951 r. rozpoczęto przejmowanie akt wytworzonych na Pomorzu Zachodnim po 1945 r. przez polskie instytucje i urzędy. Istotnymi wydarzeniami w pracy merytorycznej było opracowanie takich właśnie, ważnych zespołów m.in. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie i wielu innych. Warto odnotować, iż dla kształtowania wielkości zasobu istotne znaczenie miały rozmaite czynniki jak zmiany ustrojowe, reorganizacje państwowej sieci archiwów, czy akcje rewindykacyjne archiwaliów. W mniejszym stopniu odnosiły się one do zbiorów bibliotecznych. W 1951 r. placówka funkcjonująca dotąd pod nazwą Archiwum Państwowe w Szczecinie zyskała nazwę Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Z początkiem lat 50. XX w., kiedy to znacznej intensyfikacji uległy zadania państwowej służby archiwalnej, poszczególne placówki, w tym Archiwum szczecińskie uległy reorganizacji. Archiwa otrzymały statuty precyzujące ich zadania, wśród których do najistotniejszych należało: zabezpieczanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowanie naukowe i udostępnianie archiwaliów z obszaru objętego właściwością danego archiwum²⁷.

---

26 Za: K. Kozłowski, *Zarys dziejów i efekty działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie po II wojnie światowej*, w: *Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych*. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 października 1995 r. w Szczecinie pod red. K. Kozłowskiego, Warszawa–Szczecin 1997, s. 160.

27 *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik...*, s. 20–21. Zob. też M. Wąsowicz, *Dziesięć lat działalności państwowej służby archiwalnej na Ziemiach Odzyskanych*, „Archeion”, 1955, t. 24, s. 26–36.

Należy podkreślić, iż dorobek okresu pionierskiego był podwaliną dalszych prac w których uczestniczyli wybitni archiwiści by wymienić: Annę Poniatowską, Alfreda Wielopolskiego, Bogdana Frankiewicza, Bogusława Drewniaka, kontynuujących kierunki wyznaczone przez pionierów szczecińskiej archiwistyki i rozwijających je twórczo²⁸.

W latach 1956–1969 funkcję dyrektora Archiwum pełnił Henryk Lesiński późniejszy rektor wyższej Szkoły Pedagogicznej i dziekan Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego. Dzięki podjętym przez niego inicjatywom merytorycznym i organizacyjnym Archiwum zyskało ważną pozycję w polskiej sieci archiwalnej. Wszyscy kolejni dyrektorzy placówki: Lucyna Turek-Kwiatkowska (kadencja 1969–1975), Kazimierz Kozłowski (1975–2007), Jan Macholak (2007–2017), Krzysztof Kowalczyk (od 2017 r.) pozycję tę umacniali.

Spośród wielu aspektów i form aktywności Archiwum istotną od początków istnienia placówki była działalność popularyzatorska i wydawnicza. Już Tuhan-Taurogiński na łamach czasopism naukowych publikował artykuły dotyczące kierowanej przez niego instytucji. W okresie późniejszym w licznych periodykach m.in. „Przeglądzie Zachodniopomorskim” i „Archeionie” ukazywały się artykuły problemowe autorstwa szczecińskich archiwistów. Zanim Archiwum powołało własną oficynę wydawniczą pod nazwą „Dokument” korzystało z usług wydawców szczecińskich, w szczególności Krajowej Agencji Wydawniczej oraz Wydawnictwa „Glob”. Wzrastające potrzeby informacji o zasobie archiwalnym, poszerzające się zadania upowszechniania wiedzy o historii Pomorza, stały się bodźcem do prezentowania przez szczecińskich archiwistów wyników swoich badań na łamach „Szczecińskiego Informatora Archiwalnego” (od 2017 r. „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”). Dla działań popularyzatorskich i naukowych priorytetowe były przede wszystkim wystawy oraz udział pracowników w konferencjach naukowych²⁹. Częstokroć w działaniach tych wykorzystywano księgozbiór biblioteczny.

---

28 K. Kozłowski, *Refleksja na sześćdziesięciolecie Archiwum Państwowego w Szczecinie. Tradycja – problemy – ludzie*, w: *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, praca zbiorowa pod red. M. Frankel, Szczecin 2007, s. 16.

29 Zob. I. Bańkowska, *Aktualne kierunki działalności popularyzatorskiej Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Kronika Szczecina”, 2017, Szczecin 2018, s. 219–232; M. Frankel, *Wystawy archiwalne w Szczecinie*, „Archeion”, 1991, t. 89, s. 209.

Zapoczątkowane w okresie pionierskim zręby biblioteki, na zasób której złożyły się księgozbiory Towarzystwa Historycznego i niemieckiego Archiwum Państwowego, a także inne pod względem proveniencyjnym szczątki bibliotek trafiające do Archiwum w drugiej połowie lat 40. XX w. w ramach współpracy ze Zbiornicą Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie, stały się podstawą dalszego rozwoju archiwalnej ksiąźnicy, o której wzmiankowano w 1964 r., iż: *dużą pomoc przy opracowaniu zasobu przez pracowników, jak i dla osób korzystających z akt w pracowni naukowej, stanowi biblioteka archiwalna zawierająca poważny zbiór pomeraniców i licząca przeszło 16 tysięcy tomów*³⁰.

W kolejnych latach poprzez celowe działania powiększono stan posiadania biblioteki zgodnie z profilem macierzystej placówki oraz regionalnym charakterem zbiorów.

REFLEKSJA ŹRÓDŁOWA

Baza materiałowa do badania dziejów bibliotek jest bogata i różnorodna. Zagadnienie to kompleksowo zostało omówione m.in. w książce Jacka Puchalskiego *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947: Studium bibliologiczne* (Warszawa 2007). Autor podjął tu m.in. problematykę źródoznawczą dziejów bibliotek w piśmiennictwie, przedstawił propozycje typologii źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 oraz naświetlił kwestie krytyki źródeł (zewnętrzna i wewnętrzna).

Wychodząc od przesłanek bibliograficznych trzeba wskazać bibliografie dotyczące zagadnień książki i bibliotek, które jako wydawnictwa samoistne zaczęły pojawiać się na początku XIX stulecia. Istotnych wiadomości dostarczają inwentarze i katalogi biblioteczne przynoszące dane nie tylko o stanie zbiorów, ale zawierające częstokroć dodatkowe informacje, jak chociażby ustalenia regulaminu bibliotecznego. Doniosłą rolę w odtwarzaniu dziejów książki i bibliotek odgrywają badania proveniencyjne. To znak własnościowy pozwala prześledzić drogę narastania zasobów bibliotek, dostarcza interesującego materiału do historii kultury, socjologii książki i życia umysłowego w minionych epokach. Proveniencje powodują, iż książka zyskuje swoją indywidualną postać i wyróżnia się spośród innych wydawniczo identycznych egzemplarzy³¹.

30 *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik...*, s. 22.

31 M. Kocójowa, *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi”, 1993, z. 13: *Bibliologia dyscypliną integrującą*, s. 329 i n.

Należy docenić dokumenty życia społecznego, których wartość wzrasta z upływem lat, kiedy to ulotka, prospekt, afisz, zarządzenie władz administracyjnych może okazać się jednym z niewielu lub jedynym świadectwem dawnych faktów i zdarzeń. W badaniach książki i bibliotek szczególną wagę mają druki akcydencowe (karty czytelnika, książki, formularze rachunków, monitów, wizytówki, rewersy, druczki reklamowe). Obrazują one wewnętrzny nurt życia biblioteki oraz pokazują jej związki z otoczeniem³².

Warto też zwrócić uwagę na gazety i czasopisma. W codziennej prasie odnotowywano bieżąco takie wydarzenia jak otwarcie nowych bibliotek czy działalność placówek bibliotecznych. Z kolei na łamach czasopism naukowych, społecznych, literackich odnajdujemy fakty pozwalające dokładniej określić społeczną rolę książki i bibliotek w danym okresie. Treści bibliologiczne pojawiały się także w czasopismach specjalistycznych z różnych dziedzin (prawne, techniczne, krajoznawcze)³³. W przypadku omawianej biblioteki, szczecińska prasa informowała o działalności miejscowego Archiwum w tym jego biblioteki, jak też zamieszczała sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Historycznego. Podobną uwagę możemy odnieść do biblioteki po 1945 roku, której rola i funkcjonowanie były uwzględniane w miejscowej prasie i czasopismach aczkolwiek fragmentarycznie.

Źródłem ważnych informacji księgoznawczych mogą być prawie wszystkie kategorie dokumentów archiwalnych – akta administracji przemysłowej, urzędów, instytucji i organizacji, akta policji, archiwalia hipoteczne i notarialne. Rejestry katastralne i księgi wieczyste pozwalają zlokalizować wiele obiektów, uzyskać dane o budynkach³⁴.

Należy w tym miejscu zaakcentować fakt, iż o ile problematyka bibliotek w Szczecinie w XIX i początkach XX w. nie jest jeszcze dostatecznie rozpoznana, to coraz lepiej poznajemy kulturę książki Szczecina w wiekach XVII–XVIII, a to m.in. dzięki cennym inicjatywom Agnieszki Borysowskiej z Książnicy Pomorskiej, która w 2018 r. opublikowała rozprawę *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.). Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*

---

32 Z. Kolanowska, *Dokumenty życia społecznego w działalności bibliotek publicznych*, Warszawa 1985; A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce*, Warszawa 2002.

33 E. Słodkowska, *Czasopisma pierwszej połowy XIX wieku jako źródło do badań księgoznawczych*, „Studia o Książce”, 1985, t. 15, s. 53–67.

34 E.O. Słomczyńska, *Źródła archiwalne do badań nad historią książki polskiej na Górnym Śląsku w XIX wieku*, „Studia o Książce”, 1988, t. 17, s. 203–214.

(Szczecin 2018). Badaczka ta zainicjowała też cykl konferencji naukowych poświęconych szczecińskiemu Gimnazjum Mariackiemu i jego bibliotece³⁵. Dziejom bibliotek funkcjonujących na Pomorzu Zachodnim w XIX i początkach XX w. poświęcona była monografia autorki niniejszego opracowania. Publikacja zatytułowana *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku* (Szczecin 2013), obejmuje ponad stuletni okres rozwoju bibliotekarstwa w prowincji pomorskiej, prezentując wszystkie występujące tu typy bibliotek począwszy od bibliotek szkolnych poprzez biblioteki związków i stowarzyszeń oraz biblioteki o charakterze powszechnym, czyli ludowe, wędrownie i miejskie.

Jednym z podstawowych źródeł pozwalających na przesledzenie dziejów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, a tym samym jego biblioteki, są przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie akta zespołu *Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne w Szczecinie*, liczące 194 jednostki³⁶. Zostały one omówione w artykule Macieja Szukały *Materiały źródłowe do historii Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (1824–1942). Uwagi wstępne*, z którego przyjdzie nam tu w dużej mierze korzystać³⁷. Autor zauważył na wstępie, iż o ile przedmiotem zainteresowania polskiej historiografii w zakresie dziejów Pomorza Zachodniego w XIX i XX w., były opracowania z historii gospodarczej, społecznej i politycznej, to znacznie mniej miejsca poświęcano zagadnieniom kultury i nauki. Sytuacja uległa zmianie w ostatnich latach (1994), które przyniosły wiele nowych publikacji na temat przeszłości naukowej i kulturalnej Szczecina i prowincji pomorskiej³⁸. Obecnie tematyka ta wzrosła w dwójnasób.

35 *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. A. Borysowska, Szczecin 2018.

36 *Zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku.* Opracowanie zbiorowe: R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Szczecin 2002, s. 424–426.

37 M. Szukała, *Materiały źródłowe do historii Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (1824–1942). Uwagi wstępne*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1994, z. 4, s. 141–153.

38 Tamże, s. 141–142.

Przechowywany w Archiwum Państwowym w Szczecinie zespół *Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne* obejmuje ok. 5,5 m.b. akt³⁹. Zespół ten podzielono na sześć grup rzeczowych:

1. Dział ogólny (statuty i księgi protokołów zarządu z lat 1831–1942, korespondencja dotycząca jubileuszów, ufundowanie popiersia Lemckego);
2. Sprawy członkowskie (wykazy i listy członków ze Szczecina i innych miejscowości z lat 1834–1939);
3. Kontakty z władzami (korespondencja związana z kontaktami z władzami państwowymi i miejskimi);
4. Sprawy redakcyjne (redakcja i kolportaż periodyków „Baltische Studien”, „Monatsblätter”);
5. Kontakty z innymi towarzystwami;
6. Zbiory referatów, opracowań historycznych oraz oryginalnych dokumentów (XVII–XIX w.).

Statuty precyzujące cele i zadania Towarzystwa oraz protokoły z zebrań, tworzące „Dział ogólny” – charakteryzowały instytucję i jej działalność. Pierwszy statut ogłoszony w czerwcu 1824 r. i zmieniony w 1832 r. przetrwał w tej wersji do 1875 r., kiedy to poddano go kolejnej drobnej korekcie. W 1886 r. wydano nowy, w którym podkreślono nadanie Towarzystwu osobowości prawnej. Walne Zgromadzenie w maju 1910 r. zatwierdziło kolejną wersję, która ulegała modyfikacjom w 1921 i 1936 r.⁴⁰. U podstaw dokonywanych na przestrzeni dziesięcioleci zmian statutowych leżały zarówno nowe uregulowania wewnętrzne – dotyczące chociażby wysokości składek – jak i uwarunkowania społeczno-polityczne, czyli wzrost nastrojów nacjonalistycznych po I wojnie światowej oraz postępująca ideologia III Rzeszy. Nieznaczne zmiany odnosiły się też do biblioteki i każdorazowo były ujmowane w znowelizowanych wydaniach statutu.

Dużą grupę dokumentów stanowią sprawozdania z zebrań zarządu, walnych zgromadzeń i spotkań naukowych⁴¹. Na zebraniach zarządu niejednokrotnie omawiano sprawy biblioteki. Wskazuje na to porządek obrad. W pisemnych

---

39 Zespół Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne (PTHA) został opracowany przez Bogdana Frankiewicza. (Archiwum Państwowe w Szczecinie, Inwentarz zespołu akt Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne, opracował B. Frankiewicz, Szczecin 1982, maszynopis).

40 M. Szukała, *Materiały źródłowe...*, s. 145.

41 Tamże, s. 146.

sprawozdaniach nie odnotowujemy jednak zbyt wielu znaczących informacji⁴². Wśród materiałów przydatnych dla odtworzenia dziejów stowarzyszeniowej ksiąźnicy, warte uwagi będą wykazy członków Towarzystwa, spośród których rekrutowali się opiekunowie zbiorów. Były one ogłaszane w sprawozdaniach lub w postaci samoistnych publikacji⁴³. Dane dotyczące biblioteki odnaleźć można w grupie dokumentów ujmujących kwestie siedziby Towarzystwa. W związku z napływającymi licznymi darami, zarówno pamiątek materialnych, jak i zasobów książkowych, kwestia pozyskania odpowiedniego lokalu stawała się niezwykle istotną, znajdując odzwierciedlenie w dokumentach wytworzonych przez władze Towarzystwa. Na podstawie tej dokumentacji można prześledzić zabiegi o pozyskanie odpowiedniego lokum i właściwe rozmieszczenie zbiorów.

Celowym jest również prześledzenie pomorskiej prasy, na łamach której ukazywały się relacje z działalności Towarzystwa. Materiały tego typu, gromadzone w formie – przede wszystkim wycinków prasowych – rozproszone są w kilkudziesięciu jednostkach.

Jakkolwiek w wielu archiwaliach omawianego zespołu eksponowana jest – w większej lub mniejszej mierze – biblioteka, to szczególnie pogłębiony obraz stowarzyszeniowej ksiąźnicy dają jej inwentarze i katalogi. Były one opracowywane na przestrzeni wielu lat, ulegając modyfikacjom i odsłaniając coraz bogatszą zawartość treściową biblioteki. Umiejętnie przy tym różnicowane pod względem formalnym, stanowiły wielostronną pomoc dla poszerzającego się rokrocznie kręgu użytkowników zasobu bibliotecznego⁴⁴.

Cenne materiały do historii biblioteki Towarzystwa Historycznego znajdują się w zespole Archiwum Państwowe w Szczecinie/Staatsarchiv Stettin.

---

42 Przykładowy porządek obrad Towarzystwa z 7 kwietnia 1930 r. przewidywał: 1. *Ergänzung des Vorstandes* 2. *Unsere Hauptversammlung am 28. April* 3. *Mitteilungen über unsere Bibliothek* 4. *Der Eingang der Jahresbeiträge* 5 *Verschiedene*. Relacja o działalności biblioteki sygnalizowana w punkcie trzecim porządku obrad nie została jednak odnotowana. Zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne (dalej: PTHA), sygn. 20, s. 154.

43 Zob. *Mitglieder-Verzeichnis der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde (Juni 1924)*. *Gewidmet zum 100jährigen Jubiläum der Gesellschaft von einem Freunde*, Stettin 1924.

44 APSz, PTHA, sygn. 181 (*Accessions Catalog 1834–1874*); APSz, PTHA, sygn. 189 (*Alphabetischer Catalog der Druckschriften in den Bibliotheken der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin 1850–1900*).

Na uwagę zasługują przede wszystkim katalogi biblioteczne⁴⁵. Równie ważnym źródłem będą akta dotyczące zarządzania biblioteką⁴⁶, oraz znajdujące się tu akta Towarzystwa Historycznego⁴⁷, jak też dokumenty przedstawiające proces ewakuacji zbiorów z lat 1942–1945⁴⁸. Uogólniony obraz biblioteki uzyskujemy także na podstawie innych materiałów z tego zespołu, jak chociażby akta osobowe pracowników Archiwum, będących jednocześnie bibliotekarzami⁴⁹.

Dopełniające będą materiały zawarte w zespole Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej. Wspomnieć tu należy o dokumentach dotyczących lokalu Towarzystwa oraz korespondencji zarządu tegoż z władzami prowincji⁵⁰.

Dla odtworzenia stanu biblioteki, istotne będą ogłaszane na łamach czasopism „Baltische Studien” i „Monatsblätter” wykazy darów i zakupów (Zuwachs). W „Baltische Studien” na przełomie dziesięcioleci spisy te przybierały różne formy. Często dzielono je na trzy segmenty: książki, rękopisy i dokumenty oraz materiały ikonograficzne, mapy i plany. Z czasem dary rozgraniczono na te od towarzystw i innych instytucji, jak też od osób prywatnych (mecenatów, przyjaciół i członków). W latach 80. XIX w. wyszczególniono wymianę z instytucjami, i osobami prywatnymi, dary oraz zakup. W zapisach bibliograficznych poszczególnych publikacji podawano zwykle autora, tytuł, miejsce i rok wydania oraz format. Zdarzają się jednak dodatkowe informacje, rzucające światło na okoliczności pozyskania egzemplarzy, czy informujące o darczyńcach⁵¹.

45 APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie/Staatsarchiv in Stettin 1826–1945 (dalej: StAS), *Katalog der in Besitz der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde befindlichen Bibliothek*. Band I, Pomerania 1890–1920, sygn. 1866; Band II, sygn. 1867; Band III, sygn. 1868; Band IV, sygn. 1869; *Katalog der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1900*, sygn. 1590; *Handschriften-Katalog der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* sygn. 1587; *Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Erster Theil: Druckschriften- Charten und Pläne- Zeichnungen und Gemälde*, sygn. 1589; *Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Zweiter Theil: Handschriften*, sygn. 1591. Zob. też Wykaz katalogów APSz, StAS, sygn. 1927–1928.

46 APSz, StAS, sygn. 711 (Acta des Staatsarchiv zu Stettin betr. Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1855–1933).

47 APSz, StAS, sygn. 1588 (Akten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde).

48 APSz, StAS, sygn. 1109 (Ewakuacja akt archiwum szczecińskiego w latach 1942–1945).

49 APSz, StAS, sygn. 1051–1090 (Personalakten).

50 APSz, Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej: NPPP), sygn. 3164, 3165, 3167.

51 Przykładem może być sławista, bibliotekarz z Pragi, Vaclav Hanka, którego w sprawozdaniu

W czasopiśmie „Monatsblätter” nie stosowano tak zróżnicowanych podziałów, ograniczając się do jednolitego wykazu książek pod nazwą „Bibliothek”.

W polskiej literaturze warto wspomnieć tekst Wojciecha Kętrzyńskiego *Z archiwów i bibliotek szczecińskich*⁵², w którym autor zawarł wyniki swych poszukiwań w bibliotece Archiwum i Towarzystwa Historycznego goszczącej w Szczecinie w sierpniu 1908 r.⁵³.

O ile w literaturze przedmiotu znajdziemy wiele opracowań, czy studiów cząstkowych dotyczących różnych aspektów działalności Towarzystwa Historycznego, to już o samej bibliotece pisano niewiele, traktując stowarzyszenie księżnicę marginalnie. W liczącej 37 stron broszurze *Die Sammlungen*

Towarzystwa, scharakteryzowano jako wieloletniego członka i mecenasa, a jeden z jego darów książkowych opatrzone fragmentem listu, w którym tenże, wyjaśniał w jakiej mierze ofiarowane egzemplarze mogą być przydatne dla szczecińskiego Towarzystwa. Zob. „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, H. 2, s. 196–197.

52 W. Kętrzyński, *Z archiwów i bibliotek szczecińskich*, „Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za rok 1908”, Lwów 1909, s. 33–47.

53 Tamże, s. 1. Ze współczesnych opracowań w literaturze polskiej na czoło wysuwają się opracowania Macieja Szukały. Zob. M. Szukała, *Miejsce „Baltische Studien” (1832–1940) w pomorskich badaniach regionalnych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 3, s. 51–73; tenże, *Skład osobowy, struktura społeczna i zawodowa oraz formy działalności członków Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności od lat siedemdziesiątych XIX wieku do końca pierwszej wojny światowej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 2, s. 39–55; tenże, *Znaczenie pisma „Monatsblätter” (1887–1942) w życiu naukowo-kulturalnym pruskiej prowincji Pomorze*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 1, s. 93–103; tenże, *Działalność Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności w dobie tworzenia niemieckiej jedności państwowej (do 1871 r.)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1999, z. 4, s. 45–71; tenże, *Skład osobowy i struktura społeczna oraz zawodowa członków Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności w latach 1824–1871*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1999, z. 3, s. 11–26; tenże, *Nadprezydent prowincji Pomorze Johann August Sack (1816–1831) a geneza Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde)*, w: *Państwo i społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim do 1945 roku*, pod red. W. Stepińskiego, Szczecin 1997, s. 151–170; tenże, *Materiały źródłowe do historii Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (1824–1942)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1994, z. 4, s. 141–153. Nieco uwagi poświęciła bibliotece Towarzystwa Historycznego także autorka niniejszego opracowania. Zob. J. Kosman, „Rzeczy chrześcijańskie” w księgozbiorze Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza i niemieckiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2019, t. 13, s. 125–144; też, *Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin) i jego biblioteka w kręgu zainteresowań słowiańskich i kaszubskich*, w: *Językowy, literacki i kulturowy obraz Pomorza*, t. 3, red. A. Iwanowska, M. Klinkosz, Z. Lica, Gdańsk 2016, s. 281–298; też, *Fons sapientiae – przykłady XVII- i XVIII-wiecznych druków szkolnych ze zbioru biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2017, t. 11, s. 87–108.

des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin, bibliotece poświęcono niecałe dwie strony. Znamiennym jest już pierwsze zdanie w którym zauważono, iż: *na koniec pozostaje jeszcze w kilku słowach zwrócić uwagę na bibliotekę*⁵⁴. Co prawda dodano, iż stanowi ona dumę Towarzystwa, nie zmienia to jednak faktu, iż w nierównym stopniu potraktowano tu zbiory muzealne i książkowe. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w najnowszym piśmiennictwie. W artykule Adalberta Holza opublikowanym w czasopiśmie „*Baltische Studien*” w 1974 r. zatytułowanym *150 Jahre Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, pojawiają się zaledwie wzmianki m.in. o problemach lokalowych biblioteki i przeniesieniu zbiorów do Archiwum Państwowego⁵⁵. Z kolei Roderich Schmidt pisząc o działalności Towarzystwa w kontekście historii regionalnej wspomina w jednym zdaniu fakt przekazania *wielkiej biblioteki i zbioru rękopisów*, w depozyt Archiwum Państwowemu⁵⁶. Podobną notkę o przeniesieniu biblioteki w 1856 r. do Archiwum Państwowego zamieszcza w swoim artykule Joachim Wächter⁵⁷. Ludwig Biewer natomiast przybliżając sylwetkę Hugo Lemckego, wieloletniego przewodniczącego organizacji, zauważył jedynie, że już na początku *ery Lemckego*, Towarzystwo dzięki wymianie ze stowarzyszeniami o podobnym profilu działania powiększało swój – i bez tego – pokaźny już zasób, który w 1902 r. został przeniesiony do Archiwum Państwowego⁵⁸.

54 *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886, s. 35–36; Z innych publikacji przydatnych dla omawianego tematu wymienić można: O. Altenburg, *Die Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Pommersche Heimatpflege. Nachrichtenblatt für Museumswesen, Denkmalpflege, Landes- und Volkskunde, Büchereiwesen sowie sonstige heimatliche Kulturpflege”, 1930, H. 3, s. 81–84; tenże, *Die vorgeschichtlichen und kulturgeschichtlichen Sammlungen der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Monatsblätter”, 1928, Nr. 6–8, s. 83–96.

55 A. Holz, *150 Jahre Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 1974, Bd. 60, s. 9, 12, 15.

56 R. Schmidt, *175 Jahre Gesellschaft für Pommersche Geschichte, Altertumskunde und Kunst. Landesgeschichte im Ostseeraum*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 20.

57 J. Wächter, *Die Entwicklung des pommerschen Provinzialarchivs in Stettin im Zusammenhang mit der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 41.

58 L. Biewer, *Hugo Lemcke (1835–1925), Vorsitzender der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde von 1873 bis 1923*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 48–49. Z innych artykułów wymienić można: D. Alvermann, *Hugo Lemcke als Reorganisator der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde im Spiegel seiner Briefe an Karl Theodor Pyl (1874–1885)*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 52–70; K. Passarge,

Podstawą źródłową do historii biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie do 1945 r. są akta tej instytucji przechowywane w zespole Archiwum Państwowe w Szczecinie (Staatsarchiv in Stettin)⁵⁹. Na zawartość tego zespołu składają się takie materiały jak: zarządzenia, administracja gospodarcza, przejmowanie i deponowanie akt, opracowanie zasobu, działalność wydawnicza, udostępnianie zasobu, personalia. Dla omawianego tu zagadnienia nadrzędna jest registratura Archiwum, zawierająca materiały archiwalne chronologicznie sięgające XIX w. Na pierwszy plan wysuwają się w tym zespole sprawozdania z działalności instytucji, dokumenty dotyczące nabytków, depozytów, opracowania i udostępniania, działalności naukowej archiwistów, tzw. niemieckich badań wschodnich, ewakuacji archiwaliów i książek, akta personalne pracowników Archiwum⁶⁰. We wszystkich tych grupach rzeczowych znajdują się informacje dotyczące biblioteki. Wielokrotnie są to jedynie wzmianki. W sprawozdaniach z działalności instytucji, dane na temat działalności biblioteki są zawężone zwykle do mało precyzyjnych danych statystycznych oraz wykazu nabytków. Znacznie bogatszy materiał zawarty jest w teczkach problemowych z korespondencją dotyczącą pozyskiwania zbiorów w postaci darów, zakupu i wymiany.

Istotny materiał do dziejów Archiwum znajduje się też w aktach Naczelnego Prezydium Prowincji Pomorskiej (Oberpräsidium von Pommern), szczególnie z ostatnich lat XIX w.⁶¹. Dla odtworzenia dziejów biblioteki jednakowoż ważne będą materiały z lat 30. i 40. XIX w. odnoszące się do spraw księżnicy archiwalnej. Dane uzupełniające odnajdziemy w poszytach Stowarzyszenia i organizacje –

H.J. Eggers, *140 Jahre wissenschaftliche Arbeit an der Ostsee. Zur Geschichte der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 1965, Bd. 51, s. 127–138.

59 Zob. Inwentarz książkowy zespołu 65/78/0 – Archiwum Państwowe w Szczecinie/ Staatsarchiv in Stettin 1826–1945.

60 Zob. M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 18. Autor monografii Archiwum pisał, iż repozytura Archiwum szczecińskiego była do 1945 r. zespołem otwartym z ciągłymi dopływami. Po 1945 r. stała się zespołem zamkniętym. W 1968 r. kiedy zespół ten został opracowany, wybrakowano akta dotyczące spraw administracyjnych, w tym niestety rewersy biblioteczne, korespondencję dotyczącą przejmowania nowych książek i wypożyczeń międzybibliotecznych.

61 Zob. A. Poniatowska, *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego w Zespole Akt Pruskiego Naczelnego Prezydenta Prowincji Pomorskiej*, „Archeion”, 1965, t. 42, s. 163–181.

Zbiór szczątków zespołów. Natomiast zespół Akta Miasta Szczecina – Akta Nadzoru Budowlanego, zawierający źródła dotyczące budynku archiwalnego i jego przeróbek uwzględnia też pomieszczenia biblioteczne.

Materiały drukowane zarówno te obejmujące okres do 1945 r., jak i po 1945 r., nie przynoszą istotnych danych na temat archiwalnej biblioteki⁶². Dwie podstawowe prace w literaturze polskiej dotyczące historii Archiwum szczecińskiego to monografia Lucyny Turek-Kwiatkowskiej, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914* (Warszawa 1968) i opracowanie Macieja Szukały, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność* (Szczecin 2019). W pierwszej z nich znalazły się wzmianki dotyczące zrębów archiwalnej biblioteki w XIX w., natomiast w monografii M. Szukały zawarte zostały bardziej szczegółowe informacje, nie tylko o bibliotece, ale też jej pracownikach. Ten ostatni badacz jest również autorem opracowania *Pruskie archiwa państwowe a niemieckie badania wschodnie (deutsche Ostforschung) w okresie międzywojennym XX wieku (1918–1939). Między nauką a politycznym zaangażowaniem* (Szczecin–Warszawa 2011). Ta cenna publikacja przydatna była dla omówienia pozyskiwanych przez Archiwum w latach 30. i 40. XX w., publikacji polskich autorów w ramach badań wschodnich.

Dzieje polskiego Archiwum Państwowego zostały bogato udokumentowane w postaci artykułów naukowych, wydawnictw jubileuszowych i przyczynków⁶³.

62 Zob. F.L. Medem, *Das Königliche Provinzial-Archiv zu Stettin*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik, und Geschichte”, 1836, H. 2, s. 29–119; W 1938 r. ukazał się zeszyt specjalny czasopisma „Monatsblätter” omawiający rozmaite obszary aktywności Archiwum, w którym wspomniano zakupiony przez Archiwum księgozbiór Juliusa Bohlen-Bohlendorfa. Zob. „Archivsonderheft. Monatsblätter”, 1938, Nr. 4, s. 61–108; Zob. M. Schoebel, *Uczoność i biurokracja – Archiwum Państwowe w Szczecinie i jego dyrektorzy (1904–1940)*, „Archiwista Polski”, 2000, nr 4, s. 14–24; D. Schleinert, *Das Staatsarchiv Stettin von 1930 bis 1945*, „Baltische Studien”, 2013, Bd. 99, s. 111–131.

63 Zob. Bibliografia. Z wybranych publikacji można przytoczyć: K. Kozłowski, *Kształtowanie i rozwój szczecińskiego Archiwum Państwowego w polskich strukturach państwowych (do roku 1945)*, w: *Archiwistyka i problemy historii Polski, Polonii i dyplomacji XX wieku: księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Edwardowi Kołodziejowi w 70. rocznicę urodzin*, Lublin 2011, s. 161–174, tegoż, *Szczecińskie Archiwum – tradycja i współczesność*, w: *Historia lux veritatis: księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu z okazji 60. rocznicy urodzin*, Szczecin 2002, s. 79–105; *Zbiory i organizacja szczecińskiego Archiwum Państwowego w XIX i XX wieku*, w: *Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem*, Poznań 2002, s. 479–492; *Zarys dziejów i dorobek Archiwum Państwowego*

W publikacjach tych pojawiały się niejednokrotnie wzmianki poświęcone bibliotece, mające jednakże tylko informacyjny charakter. Zazwyczaj bowiem przedstawiano na wyliczeniu tytułów niektórych zabytkowych publikacji. Udane próby charakterystyki zasobów bibliotecznych podejmowano w latach 80. XX w., kiedy to ukazywały się teksty niosące refleksje dotyczące księgozbioru i jego wykorzystania. Na szczególną uwagę zasługują artykuły długoletniej opiekunki zbiorów bibliotecznych, późniejszej wicedyrektor Archiwum, Marii Frankel (1957–2020)⁶⁴. Istotnego materiału dotyczącego działalności Archiwum, dostarczają sprawozdania roczne z działalności instytucji. Sprawozdania te cechował szeroki zakres opisywanych tematów i zagadnień. W odniesieniu do biblioteki był on jednakże zróżnicowany, od szczegółowych opisów do krótkich notatek.

Informacje o bibliotece pojawiały się też w drukowanych informatorach o szczecińskich bibliotekach. Sprowadzały się one najczęściej do podania podstawowych danych, takich jak tematyka zbiorów i ich wielkość, a i te częstokroć bywały bardzo nieprecyzyjne. Docenić jednak należy sam fakt występowania informacji o bibliotece archiwalnej wśród wielu innych placówek bibliotecznych miasta. Była to bowiem swego rodzaju reklama, która dzisiaj realizowana jest w oparciu o dostępne narzędzia informatyczne.

---

w Szczecinie, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 16, s. 7–14; *Archiwum Państwowe w Szczecinie w 1999 r.*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1999, nr 13, s. 161–164; *Zarys i efekty działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie po II wojnie światowej, w: Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych*, Warszawa–Szczecin 1997, s. 105–118, oraz M. Frankel, *Z powojennych dziejów szczecińskiego archiwum 1945–2005: przypomnienie jubileuszowe*, w: *Verba volant, scripta manent: księżka dedykowana Profesorowi Ireneuszowi Kojderowi*, Szczecin 2005, s. 127–136; *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, red. M. Frankel, Szczecin 2007; H. Walczak, *Archiwum szczecińskie w latach 1945–1948*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1987, nr 3, s. 103–109; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1946–1976*, Szczecin 1976; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, red. H. Lesiński, Warszawa 1964; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie*, oprac. I. Okoń, A. Wielopolski, „Archiwalny Biuletyn Informacyjny”, Warszawa 1953; B. Tuhant-Taurogiński, *Archiwum szczecińskie*, „Zapiski Toruńskiego Towarzystwa Naukowego”, 1947, t. 13, s. 79–84.

64 M. Frankel, *Zarys dziejów i informacja o zasobie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 16, s. 117–122; *Zarys dziejów i informacja o zasobie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, red. M. Frankel, Szczecin 2007, s. 127–130; *Zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1986, nr 2, s. 113–125.

UKŁAD PRACY. METODA

Opracowanie niniejsze składa się z trzech części. Pierwsza z nich poświęcona jest bibliotece Towarzystwa Historycznego, która począwszy od 1856 r. dzieliła z przerwami losy biblioteki Archiwum Państwowego. W pierwszym rozdziale omówione zostały początki tworzenia i narastanie księgozbioru Towarzystwa, oraz rozwój biblioteki w kolejnych dziesięcioleciach, do chwili przekazania zasobu bibliotecznego pod opiekę Archiwum. Kolejne rozdziały chronologicznie dotyczą lat 1856–1886 kiedy biblioteka pozostawała w gestii Archiwum, oraz lat 1886–1902 i 1902–1944. Zakres czasowy 1886–1902 to kolejny istotny organizacyjny etap w dziejach biblioteki przejętej na powrót przez Towarzystwo Historyczne, a okres od 1902 roku znaczy ponowne przeniesienie biblioteki do nowo wybudowanej siedziby Archiwum Państwowego. Podkreślić trzeba, iż zasób ten z czasem był jednym z największych tego typu zbiorów bibliecznych w Szczecinie. Przewijające się nazwiska opiekunów biblioteki stały się punktem wyjścia do nakreślenia zarówno ich sylwetek, jak i sposobu administrowania biblioteką. W działalności ich wyróżnić należy prace organizacyjne i programowe, opracowywanie projektów regulaminu biblioteki czy tworzenie katalogów.

Druga część opracowania dotyczy biblioteki szczecińskiego Archiwum do którego przeniesiono bibliotekę Towarzystwa Historycznego. Obie placówki biblieczne zachowywały co prawda autonomię, jednakże dzieląc wspólną siedzibę i bibliotekarzy, posiadały punkty wspólne, dzięki którym możemy śledzić wzajemne zależności między nimi. Widowym celem ze strony Archiwum było kierowanie procesem gromadzenia zbiorów i optymalizacja zaspokojenia potrzeb archiwistów i użytkowników biblioteki Towarzystwa, która jako placówka półpubliczna mogła oferować swój zasób w znacznie szerszym zakresie niż Archiwum. Pierwszy rozdział dotyczy powstania biblioteki i jej rozwoju w XIX stuleciu. W kolejnym omówiona została działalność placówki od początków XX w., kiedy to tworzyły się zręby nowego warsztatu informacyjno-bibliograficznego. Trzeci natomiast obejmujący lata od powstania Republiki Weimarskiej, poprzez III Rzeszę do 1944 r., przedstawia bibliotekę w ówczesnych uwarunkowaniach społeczno-politycznych. Archiwum zostało podporządkowane wówczas – kolejnym etapom rozwoju społecznego Niemiec i wpływowi narodowego socjalizmu, co znalazło swe odzwierciedlenie również w historii archiwalnej księżnicy.

Bibliotece polskiego Archiwum będącej tematem trzeciej części opracowania, przypadło w udziale scalanie rozproszonych w czasie drugiej wojny światowej zasobów Towarzystwa Historycznego i niemieckiego Archiwum, które w polskiej bibliotece mogły być porządkowane m.in. dzięki zachowanym niemieckim katalogom kartkowym i tomowym, służącym polskim archiwistom jako wzór opracowania zastanego księgozbioru. Ów pionierski okres, niezwykle twórczy i doniosły, był fundamentem na którym opierał się dalszy rozwój zasobu bibliotecznego. W kolejnych rozdziałach zobrazowano procesy mające miejsce w bibliotece w mijających dekadach, znaczone m.in. zmianami na stanowiskach dyrektorów instytucji. Omówiony został jej księgozbiór i sylwetki pracowników. Zaakcentowano także udział biblioteki w rozwoju szczecińskiego środowiska humanistycznego. Doniosła rola jaka przypadła placówce, szczególnie w badaniach pomorzoznawczych w pierwszych latach powojennych oraz kolejnych dziesięcioleciach, przejęta została następnie przez inne instytucje kultury i nauki, niemniej jednak biblioteka archiwalna w dalszym ciągu pozostawała ważnym punktem w życiu kulturalnym i naukowym miasta. W końcowym rozdziale ukazującym historię biblioteki w pierwszych dekadach XXI w., wyeksponowano zmiany jakim podlegała, rozszerzając swoje funkcje zgodnie z duchem czasu.

Wśród wykorzystanych w opracowaniu metod badawczych dominuje metoda historyczna pozwalająca spojrzeć na omawianą bibliotekę z punktu widzenia jej powstania, rozwoju i przekształceń, oraz ujawniająca miejsce biblioteki w środowisku społeczno-kulturowym. Zrealizowanie podjętego tematu wymagało również zastosowania metody archiwalnej, w tym analizy dokumentów prawnych, urzędowych, dokumentacji bibliotecznej. Podobnie celową była metoda badań proveniencyjnych wskazująca na związki biblioteki z otoczeniem. Przydatna okazała się też metoda statystyczna umożliwiająca wykazanie ilościowych faktów i procesów dotyczących zarówno księgozbiorów, jak i samej biblioteki. Przy użyciu metody socjologicznej natomiast scharakteryzowano sylwetki pracowników opiekujących się zbiorami bibliotecznymi. W XIX i początkach XX w. byli to przede wszystkim nauczyciele gimnazjalni i archiwiści. Ich działalność uzależniona była od warunków, jakie mogły stworzyć dla swych bibliotek macierzyste placówki. W okresie III Rzeszy wiązała się w dużym stopniu z określoną sytuacją społeczno-polityczną, co znajdowało swoje odbicie w gromadzeniu księgozbioru, oraz osobistych postawach i dwuznacznych czasami wyborach moralnych. Po II wojnie światowej polscy archiwiści

podjęli trud zorganizowania i zabezpieczenia zastanego zasobu, oraz scalenia rozproszonego. Na tym fundamencie opierała się aktywność bibliotekarzy w kolejnych dziesięcioleciach XX i XXI w.

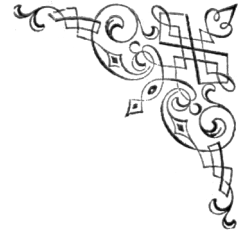

Poczuwając się do miłego obowiązku podziękowania za okazaną pomoc, słowa wdzięczności należy skierować pod adresem dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie prof. Uniwersytetu Szczecińskiego dr. hab. Krzysztofa Kowalczyka, dzięki któremu publikacja mogła ukazać się drukiem. Wyrazy podziękowania kieruję także dla pracowników Archiwum Państwowego w Szczecinie: Igi Bańkowskiej, dr. hab. Pawła Guta, dr. Radosława Pawlika, dr. hab. Macieja Szukały i Witolda Mijala za wsparcie merytoryczne i pomoc w kwerendzie archiwalnej, oraz Anny Cichy i Agnieszki Mazurkiewicz za wykonane skany ilustracji. Dziękuję także Wojciechowi Stylskiemu i dr. Kacprowi Pencarskiemu, którzy fachową wiedzą, dobrą radą, i życzliwym podejściem wspierali podjęte wysiłki.

Panu prof. Jackowi Puchalskiemu dziękuję za cenne uwagi zawarte w recenzji, które decydująco wpłynęły na kształt publikacji.

Samej książce natomiast parafrazując słowa klasyka, wypada życzyć aby została przychylnie przyjęta przez koleżanki i kolegów bibliotekarzy, archiwistów oraz grono miłośników książki i bibliotek.

Historia pierwsza

Biblioteka Towarzystwa Historii
i Starożytności Pomorza w Szczecinie

(1824–1945)

ROZDZIAŁ I

PIERWSZE DEKADY DZIAŁALNOŚCI BIBLIOTEKI (1824–1855)

1.1. WSTĘPNE KONCEPCJE ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA BIBLIOTEKI

W statucie Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (dalej: Towarzystwo Historyczne), sięgającym 1824 r., poprawionym i potwierdzonym w 1832 r., obejmującym wszystkie sfery jego działalności, biblioteka została wymieniona w kilku paragrafach¹. Zasoby książek i rękopisów określano tu jako *literackie* pomoce naukowe. Składały się nań m.in. kroniki i dokumenty pomorskie. Szczególną uwagę zwracano na materiały źródłowe przydatne w prowadzonych badaniach. W dziale drugim, w którym wyszczególniono prawa i obowiązki członków zaznaczono, iż wszyscy oni uprawnieni są do korzystania ze zbiorów, aczkolwiek z pewnymi ograniczeniami wynikającymi z potrzeby właściwego utrzymania i zachowania stanu księgozbioru i muzealiów². Na zakup książek i innych *literariów*, corocznie przeznaczano subwencję, pozostającą w gestii zarządu Towarzystwa. Jej wykorzystanie było jednym z punktów sprawozdania przedstawianego przez sekretarza podczas walnego zgromadzenia. Bezpośredni nadzór nad zbiorami pełniły osoby wyznaczone z grona członkowskiego. W przypadku rozwiązania organizacji jej szczeciński zasób miał stać się własnością tutejszego Gimnazjum Mariackiego³.

---

1 Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), zespół: Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne (dalej: PTHA), sygn. 1, s. 1–11 (Statuten), oraz sygn. 3, s. 2–11 (Statuten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Entworfen i. J. 1824. Revidirt und bestätigt i. J. 1832, Stettin 1833). Pierwszą wersję statutu udostępniono 15 czerwca 1824 r. W wersji z 1832 r. dodano w paragrafie 3 informację o włączeniu w zakres badań Towarzystwa Historycznego obszaru Skandynawii. Wiązało się to z rozszerzeniem badań o skandynawską Północ i obszary słowiańskie przy stałym uwzględnianiu ogólnej historii Niemiec. Zob. też APSz, PTHA, sygn. 5, 106, *passim*.

2 „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, H. 2, s. 234 i n.

3 Tamże.

Zbiory (Sammlungen) zgodnie z perspektywą jeszcze osiemnastowieczną – obejmowały zazwyczaj rozmaite materiały, które można określić częściowo jako muzealne, częściowo zaś biblioteczne. Na te ostatnie składały się książki, czasopisma, rękopisy, ryciny, mapy. Z taką właśnie organizacją mamy do czynienia w pierwszych latach istnienia Towarzystwa Historycznego, które już z chwilą powstania, formułowało postulat gromadzenia i ochrony reliktyw przeszłości, oraz rozpoczęło gromadzenie książek, jako materiałów pomocniczych do badań historycznych i starożytniczych. W opublikowanej w czasopiśmie „Neue Pommersche Provinzialblätter” odezwie, skierowanej do mieszkańców Pomorza, zarząd apelował o informacje dotyczące pamiątek przeszłości historycznej oraz nadsyłanie eksponatów⁴.

Apel ten stwarzał szanse szybkiego pozyskania materiałów, które też zaczęły napływać w postaci narzędzi, monet, naczyń i innych artefaktów. Odnalezione i przesyłane do Szczecina zabytki wymagały odpowiedniego opracowania i przechowywania. Pod tym względem jednak Towarzystwo, nie posiadając na początku swej działalności stałego lokum, borykało się z licznymi trudnościami. Pierwsze zebrania odbywały się w mieszkaniu sekretarza Ludwiga Giesebrechta. Zanim uzyskano własną siedzibę, zgromadzony zbiór starożytności i książek przechowywano w muzeum historii naturalnej tutejszego Gimnazjum Mariackiego⁵. Ów gimnazjalny Naturalienkabinett początkowo bardzo skromny, dzięki różnym dotacjom finansowym, oraz ofiarności samego nadprezydenta prowincji pomorskiej Johanna Augusta Sacka (1764–1831), szybko powiększał stan posiadania, m.in. o aparaty fizyczne i matematyczne. W 1820 r. opiekunem tego zasobu został kupiec Peter Heinrich Germann, późniejszy członek Towarzystwa, który podjął się prac porządkowych i katalogowych⁶.

Pierwsze stałe lokum zawdzięczano nadprezydentowi Sackowi. Prace adaptacyjne mające na celu przystosowanie dla potrzeb Towarzystwa pomieszczenia

4 M. Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918. Z dziejów pomorskiej nauki i kultury XIX i początku XX w.*, Szczecin 2000, s. 70–71.

5 „Erster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1827, Bd. 1, s. 4–5; M. Wehrmann, *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894*, Stettin 1894, s. 163–164; O. Altenburg, *Die Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, „Pommersche Heimatpflege. Nachrichtenblatt für Museumswesen, Denkmalpflege, Landes- und Volkskunde, Büchereiwesen sowie sonstige heimatische Kulturpflege”, 1930, H. 3, s. 82.

6 M. Wehrmann, *Festschrift...*, s. 163.

w skrzydle menniczym szczecińskiego zamku książęcego nieco się przeciągnęły, ale już 23 września 1826 r., odbyło się tu pierwsze posiedzenie zarządu, przystąpiono też do rozmieszczania starożytności i innych zbiorów. Przedsięwzięcie to nadzorował nadradca rejencji Hahn, mający do pomocy wspomnianego już Petera Germanna, opiekuna zbiorów muzeum historii naturalnej w Gimnazjum Mariackim. Pracom tym towarzyszyło tworzenie zrębów katalogu. Dla różnych potrzeb opracowano dwa tymczasowe spisy, w których ujęto książki, czasopisma, rękopisy, mapy, ryciny, oraz tzw. starożytności⁷.

Te prowizoryczne katalogi służyły ogólnej orientacji w zasobach, które w miarę możliwości miały być sukcesywnie porządkowane i opracowywane. Następne dekady znaczone były prośbami zarządu, kierowanymi do władz prowincji o przyznanie kolejnych pomieszczeń na zamku z przeznaczeniem na zbiory, których liczba systematycznie rosła.

O ich wielkości wnioskujemy na podstawie pierwszych szacunkowych danych jakie pojawiały się zarówno w sprawozdaniach Towarzystwa, jak i w drukowanych materiałach ulotnych oraz prasie przynoszącej relacje z walnych zgromadzeń tej organizacji⁸. W ulotce wydanej w 1837 r., podawano informację, iż zasób książkowy liczy ponad 1000 jednostek⁹. W sprawozdaniu za rok 1839 wymienione zostały dwa segmenty biblioteki: dar rodziny Löperów, zawierający książki o treści pomorzoznawczej, oraz właściwy księgozbiór mający charakter uniwersalny, aczkolwiek mieszczący się w ramach działalności

---

7 „Zweiter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1827, Bd. 2, s. 216–217. Zob. też *Die Entwicklung des Museums der Gesellschaft. Vortrag bei der Feier des 75-jährigen Bestehens der Gesellschaft, gehalten von Professor Dr. Walter*, „Monatsblätter. Herausgegeben von der der Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, 1899, Nr. 7, s. 103. Zamek książęcy w Szczecinie sięgający swymi początkami XIV w., od stuleci pełnił funkcję siedziby władz centralnych Księstwa Pomorskiego oraz urzędów i instytucji. Od stycznia 1814 r. ponownie gościć znalazły w nim naczelné władze prowincji pomorskiej i instytucje wymiaru sprawiedliwości. Część pomieszczeń została przeznaczona dla Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie (Provinzialarchiv zu Stettin), oraz Towarzystwa Historycznego. Zob. P. Gut, *Zamek jako centrum władzy książęcej i państwowej do 1945 roku* [maszynopis w posiadaniu autorki].

8 W periodyku „Königliche privilegirten Stettiner Zeitung” w numerze 75. z 1839 r., w relacji z walnego zgromadzenia Towarzystwa podano informację, iż katalog biblioteczny liczy 2000 jednostek, wśród których znajduje się 200 rękopisów i ponad 1000 druków dotyczących historii Pomorza i tematyki starożytności pomorskich (s. 5).

9 *An die Mitglieder und Freunde der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, Stettin 1837, s. 1.

statutowej Towarzystwa¹⁰. W kolejnych dziesięcioleciach biblioteka będzie podlegała innym jeszcze podziałom, równie nieprecyzyjnym, mogącym świadczyć o słabym rozpoznaniu zbiorów. W roku 1839 zasób tworzyło około 2 000 jednostek. W księgozbiorze Löperów wyodrębniono: 228 rękopisów, 1000 druków, mapy, plany oraz obrazy w ilości 20 sztuk. Zbiory *własne* biblioteki liczyły według spisu około 675 jednostek w tym: 48 rękopisów, 145 druków pomorskich, 40 słowiańskich i 61 nordyckich. Wyliczono 118 książek dotyczących historii Niemiec, 55 z historii powszechnej, 67 czasopism historycznych, 49 publikacji o tematyce starożytnej oraz mapy, plany, sztychy i obrazy w liczbie około 35 sztuk. Jako varia zakwalifikowano 60 egzemplarzy. Liczba wypożyczeń wahała się wówczas od 30 do 50 dzieł¹¹. Porządkowaniem i katalogowaniem zbioru bibliotecznego zajmowali się pełniący w tym czasie funkcję bibliotekarzy profesor Heinrich Wilhelm Ludwig Böhmer (1791–1842), oraz radca rejencji Carl Ferdinand Triest (1797(8)–1889)¹², którzy kontynuowali dzieło wspomnianego nadradcy Hahna¹³.

1.2. DONACJA LÖPERÓW

Ważną część biblioteki tworzyła wspomniana darowizna Löperów – wskazująca jednocześnie, jak znaczny odsetek zbiorów, w początkowym okresie funkcjonowania tej placówki – stanowiły dary. Dzieje donacji Löperów sięgają 1834 r. Wówczas to bracia Johann Georg Friedrich i Johann Ludwig Löperowie, przekazali Towarzystwu odziedziczone rodzinne zbiory książek i dokumentów¹⁴. Na darowiznę złożyły się m.in. źródła do dziejów Pomorza, w tym

10 „Vierzehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde vorgetragen am 22sten Juni 1839”, „Baltische Studien”, 1840, H. 1, s. 247–248.

11 Tamże.

12 Tamże, s. 220.

13 „Zweiter Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 216.

14 Rodzina Löperów już w 1828 r. zwróciła się do Towarzystwa Historycznego z prośbą o uporządkowanie odziedziczonych zbiorów. Chodziło tutaj o spuściznę Samuela Gottlieba Löpera (1712–1778), urzędnika sądowego w Koszalinie. Zob. M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 96 oraz tegoż, *Zbiór Samuela Gottlieba Loopera (Rep. 38f Loepersche Sammlung) 1606–1790 [1128–1863]*, w: *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*, oprac. zbiorowe R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Warszawa–Szczecin 2002, s. 476–478. Jak czytamy w sprawozdaniu Towarzystwa z 1828 r. z zainteresowaniem przyjęto spis materiałów tej rodziny będący odzwierciedleniem tego, co można było znaleźć odnośnie do historii regionalnej w prywatnych zbiorach. Zob. „Vierter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 15. Junius 1829”, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1829, Bd. 4, s. 259–260.

do historii rodów, miast, kościołów, klasztorów, akta normatywne, kolekcja map i miedziorytów¹⁵. Wśród warunków zawartej wówczas umowy sformułowano postulat, by darowizna została wyodrębniona, jako oddzielna kolekcja pod nazwą biblioteki Löperów, co też uczyniono, opatrując ofiarowane książki okrągłą pieczętą o treści *v. Loepersche Bibl. Pommerschen Gesellsch. zu Stettin 1834*. W przypadku braku tejże pieczętą, o pochodzeniu egzemplarzy, możemy dzisiaj wnioskować również z zachowanych oryginalnych opraw, na licu których widnieje nazwisko *Loeper* i sygnatura nadana przez członków Towarzystwa sprawujących funkcję bibliotekarzy. Książki ponadto zostały oklejone papierowymi etykietkami w czerwonym kolorze, umieszczonymi w górnym rogu okładziny wraz z wypisanymi na nich sygnaturami.

W myśl umowy Towarzystwu Historycznemu pozostawiono swobodę gospodarowania dubletami, czyli prawo do wymiany i sprzedaży podwójnych egzemplarzy. Pozyskane tą drogą środki miały być przeznaczone na utrzymanie kolekcji *löperowskiej*. W przypadku rozwiązania Towarzystwa lub przeniesienia jego siedziby ze Szczecina, zbiór Löperów przechodził na własność szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego.

Ofiarodawcy żywili nadzieję, iż w krótkim czasie zostanie opracowany katalog, dzięki któremu materiały te będą mogły służyć szerszemu gronu użytkowników. Katalog taki istotnie został przygotowany, i to w przeciągu roku¹⁶. Składał się z dwóch tomów. Pierwszą jego część rejestrującą druki zatytułowano:

---

15 Spuścizna rodziny Löperów przechowywana jest w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Jerzy Podrański, który opracował ten zespół aktowy, pisał we *Wstępie* do inwentarza zespołu: *Wnukowie Loepera w roku 1834 przekazali jego [Samuela Gottlieba Löpera] bibliotekę wraz ze zbiorami archiwalii, Pomorskiemu Towarzystwu Historycznemu. Biblioteka ta składała się z 250 wiązek rękopisów oraz około tysiąca druków, map, sztychów i malowideł. Pomorskie Towarzystwo Historyczne złożyło cały zbiór Loepera w depozyt do Prowincjonalnego Archiwum w Szczecinie [...]. Z całego zbioru Loepera wylączczyli niemieccy archiwiści rękopisy i utworzyli z niego zespół akt p.n. „Zbiór Loepera”. Starodruki i książki włączyli do biblioteki Towarzystwa Historycznego, natomiast mapy, plany, sztychy i malowidła do kartografików [...]. Zespół po niemiecku nazywał się „Loepersche Sammlung” [...]. Zob. APSz, Zbiór Samuela Gottlieba Loepera [Loepersche Sammlung] z lat 1526–1790 [1863].*

16 W sprawozdaniu za lata 1832–1834 informowano o przygotowanym dwutomowym katalogu dostępnym w siedzibie Towarzystwa, dziękując przy okazji pastorowi Karowowi za jego pomoc i wsparcie przy przejmowaniu darowizny Löperów. Zob. „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, Stettin 1836, s. 24. Pastor Karow nadesłał kilka lat później mapę Eilharda Lubinusa i *Stammbaum der Herzoge von Pommern*, jako pozostałości z biblioteki Löperów. Zob. „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgelegt am 15ten Juni 1837”, Stettin 1838, s. 7.

Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Erster Theil: Druckschriften-Charten und Pläne- Zeichnungen und Gemälde. Rejestr ten otwierał spis treści, czyli wykaz działów wraz z poddziałami, oraz przedmowa Böhmera, w której zazaczył on, iż dla porządkowania zbiorów może być przyjęty wzór jaki zastosowano przy szeregowaniu zasobu Biblioteki Pomorskiego Ziemstwa Kredytowego w Szczecinie¹⁷.

Ogółem spis liczył 174 strony. Całość piśmiennictwa podzielono na trzy części oznaczone jako: A (*Druckschriften*), B (*Charten und Pläne*) i C (*Zeichnungen und Gemälde*). Część pierwsza A, najliczniejsza, składała się z 14 działów głównych i poddziałów w ich obrębie.

Schemat katalogu przedstawiał się następująco:

- I. *Vermischte Schriften (Vermischte geschichtl.(ische) Quellen) – 1. Urkunden vermischter Inhalts. A) Archive, B) Urkunden, 2. Münzen, 3. Altherthümer, 4. Zeitschriften, 5. Sammlungen vermischter Schriften.*
- II. *Natur – 1. Naturalien; 2. Himmels und Wunderzeichen, Wetter, Theurung; 3. Krankheiten, Heilkunde.*
- III. *Volk und Land als Wohnsitz (Ethnographie, Geographie, Topographie, Statistik) – 1. Gemisch; 2. Volk; 3. Land; 4. Einzelne Landestheilen; 5. Landcharten.*
- IV. *Dział Allgemeine Geschichte (Pommerns) – 1. Einleitung; 2. Allgemeine Geschichte des Ganzen; 3. Einzelne Zeiten; 4. Einzelne Landestheilen. Auswärtige Länder und Ereignisse und Verhältniss Pommerns zu derselben.*
- V. *Verfassung und Verwaltung – 1. Verfassung, Fürsten Stände im Allgemeinen; 2. Verwaltung, Steuern, Gewerbe, usw.*

---

17 Zob. APSz, StAS, sygn. 1589 (*Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Erster Theil: Druckschriften-Charten und Pläne- Zeichnungen und Gemälde*), passim. W sprawozdaniu Towarzystwa Historycznego za lata 1834–1836 odnotowano, iż katalog realny darowizny Löperów został opracowany, a książki odpowiednio ustawione. Zob. „Zehnter und Elfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1834 bis dahin 1836”, Stettin 1837, s. 22. Na temat Biblioteki Pomorskiego Ziemstwa Kredytowego w Szczecinie, zob. L.W. Brüggemann, *Opis miasta Szczecina*, tłumaczenie, wstęp i oprac. A. Gut, Szczecin 2018, s. 18–19.

- VI. Fürsten – 1. Insgemein; 2. Einzelne, A) Herzöge, B) Könige von Schweden, Chürfürste von Brandenburg und Könige von Preussen.
- VII. Adel insgesamt als Stand und Dörfer – *poddziały*: 1. Adel; 2. Dörfer.
- VIII. Städte – 1. Insgemein; 2. Einzelne.
- IX. Geschlechter und Einzelne – 1. Adel; 2. Bürgerliche; 3. Gemischt; 4. Bildnisse.
- X. Recht – 1. Einleitungen Geschichte usw.; 2. Lehnrecht; 3. Bürgerliches Recht; A) Lübsche, B) Schwerinische, C) Büthener Recht; 4. Vermischte Schriften; Anhang zu Verfassung Recht und Kirche enthaltend eine Sammlung Herzogliche Schwedischer und Brandenburgische, Preussischer Edicte und Verordnungen (Druck und Handschriften gemischt). 1. Herzogliche; 2. K. Schwedische; 3. Brandenburgische-Preussische; 4. Gemischte.
- XI. Kirche – 1. Sammlungen vermischter Schriften; 2. Allgemeine Geschichte, A) des Ganzen, B) Einzelner Zeiten a) Katolische Kirche, b) Protestantische Kirche; 3. Einzelne Stoffe, A) Ausgaben von Bibeln, Evangelien, Episteln, B) Luthers Schriften, C) Symbolische Bücher, D) Predigten, Katechisme, Gebete, Cantaten, E. Kirchenlieder, F) Synoden, G) Obrigkeitl. Verordnungen als Kirchen Ordnungen, H) Stand der Geistlichen.
- XII. Wissenschaft, Kunst, Bildung (sogen. Kultur und Literaturgeschichte) – 1. Gelehrsamkeit, Bibliotheken, Schulen, Gelehrte Gesellschaften; 2. Schöne Redekunste insbesondere; 3a. Buchdruckereien, 3b In Pommern gedruckte Bücher nichts pommersche Inhalts; 4. Schriften nichts pommersche Inhalt verfasst von geborenen oder eingebürgersten Pommern.
- XIII. Allerlei dessen Beziehung auf Pommern vorläufig wenigstens nicht ersichtlich war.

Kolejne części to: B) *Charten und Pläne* z zarejestrowanymi 13 pozycjami oraz C) *Zeitungen und Gemälde*, w którym to dziale nie odnotowano żadnej pozycji, podając na wstępie informację, iż przynależne tu wizerunki książąt pomorskich, królów szwedzkich i pruskich, oraz osób prywatnych zostały włączone do innych działów katalogu, jak np. dział X, poddział IV. Warto zauważyć, iż oznaczenia niektórych działów i poddziałów zamieszczano w spisie treści w formie skrótowej, różniącej się od tych w samym tekście. Przykładowo w spisie treści w dziale III występuje poddział 1. *Gemischt* (s. 2), podczas gdy w samym katalogu ma on tytuł bardziej szczegółowy: *Volk und Land gemischt* (s. 40). Dział V z kolei mający w spisie treści tytuł *Auswärtige Länder und Ereignisse und Verhältniss Pommerns zu derselben* (s. 2), w treści katalogu oznaczono jako: *Auswärtige Ereignisse und Verhältniss Pommerns zu derselben* (s. 54).

Drugi tom o tym samym tytule z rozróżnieniem *Zweiter Theil: Handschriften*, zawierał również spis działów i wstęp tego samego autorstwa¹⁸.

Katalogi tego typu zwane tomowymi (Bandkatalog), upowszechniły się w XIX w. Bibliotekarze Towarzystwa Historycznego, którym przypadł w udziale obowiązek opracowania takiegoż katalogu dla zbioru Löperów, stanęli przed trudnym zadaniem. Nie posiadali bowiem odpowiedniego przygotowania do tej pracy i nie dysponowali jednolitymi przepisami katalogowania książek, które dopiero były wypracowywane¹⁹. Nazwisko Triesta jako odpowiedzialnego za bibliotekę pojawia się w sprawozdaniach od 1831 r.²⁰. Natomiast Böhmera nieco później²¹.

---

18 Drugi tom katalogu, w którym zarejestrowano rękopisy, liczy 71 stron i zawiera działy od 1 do 12, o tych samych nazwach co katalog druków. Zob. APSz, StAS, sygn. 1591 (Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Zweiter Theil: Handschriften), passim.

19 Pierwsze instrukcje dotyczące katalogowania książek pojawiły się na przełomie XVIII i XIX w. Jednym z prekursorów prac odnoszących się do katalogowania był Albrecht Christoph Kayser (1756–1811), pisarz i historyk, bibliotekarz na dworze księcia Carla Anselma von Thurn und Taxis w Regensburgu, który w 1790 r. wydał pracę: *Ueber die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse nebst einem alphabetischen Kataloge aller von Johann Jakob Moser einzeln herausgekommener Werke, mit Ausschluss seiner theologischen, und einem Realregister über die in diesem Kataloge nahmhaft gemachten Schriften* (Bayreuth 1790). Nazywany jest on w bibliotekarstwie „Vater der Titelaufnahme”. Zob. M. Knedlik, Kayser, Albrecht Christoph, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon* (BBKL). Bd. 26, Nordhausen 2006, szp. 747–751. W 1841 r. w Londynie opublikowano pracę angielskiego bibliotekarza pochodzącego z Włoch Antonio Panizziego (1797–1879), zatytułowaną *Rules for the compilation of the catalogue*, będącą nowoczesną instrukcją katalogowania. Otwierała ona drogę do tworzenia kolejnych przepisów katalogowania, by wymienić: opracowanie amerykańskiego bibliotekarza Charlesa Coffina Jewetta (1816–1868), *Notices of Public Libraries in the United States of America*, wydane w Waszyngtonie w 1851 r.; pracę Charlesa A. Cuttera (1837–1903), *Rules for a printed dictionary catalogue*, Washington 1876; dzieło włoskiego bibliotekarza i bibliografa Giuseppe Fumagalli (1863–1939), *Cataloghi di biblioteche e indici bibliografici. Memoria* Firenze 1887, czy francuskiego historyka, bibliofila i bibliotekarza Leopolda Victora Delisle (1826–1910) *Instructions élémentaires et techniques pour la mise et le maintien en ordre des livres d'une bibliothèque*, Lille 1890. Wydana natomiast w 1886 r. instrukcja niemieckiego bibliotekoznawcy Karla Dziatzko (1842–1903) *Instruktion für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettelkatalog der königlichen und Universitätsbibliothek zu Breslau* (Berlin 1886), była wzorem dla pruskiej instrukcji katalogowania alfabetycznego, czyli *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken und für den Preussischen Gesamtkatalog vom 10. Mai 1899*, Berlin 1899.

20 „Siebenter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über das Jahr vom 15ten Juni 1831 bis dahin 1832”, Stettin 1836, s. 3.

21 „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgelegt am 15ten Juni 1837”, Stettin 1838, s. 2.

Ten ostatni jednak wydatnie pracował przy tworzeniu katalogu, we wstępie do którego napisał, iż zbiór ten przekazano nieuporządkowany i bez spisu²².

Druki zarejestrowane w pierwszej części katalogu zostały pogrupowane według działów i formatów. W zapisie cech wydawniczych książek, uwzględniano autora, tytuł, rok wydania i format. Nazwa osobowa nie zawsze jednak występuje jako hasło identyfikujące, często zdarza się bowiem, iż podstawowym elementem opisu jest tytuł. Nazwiska autorów czasem dopełniano inicjałami, chociaż w większości opisów występuje samo nazwisko. Stosowano także zapis skrócony, jak w przypadku chociażby Johannes Bugenhagena (1485–1558), którego dzieło: *Joh. Bugenhagii Pomerania, In Qvatuor Libros Divisa. Qvorum Primus agit de Pomeranorum antiqvitate. Secundus refert Pomeranorum & Rugianorum conversionem. Tertius Principum Pomeraniae gesta veramqve tradit sangvinis propaginem. Quartus continet miscellanea. Ex manuscripto edidit Jac. Henr. Balthasar [...], Gryphiswaldiae, Sumtibus Jac. Löfleri [...]* 1728, zostało odnotowane jako *Pomerania* z zaznaczeniem liczby książek, miejscem i rokiem wydania²³. Nazwa działu i numer kolejny pod którym dany egzemplarz figurował w katalogu składały się na jego sygnaturę²⁴. Te same dzieła rejestrowane w różnych działach, zaznaczano poprzez system odsyłaczy, zarówno w momencie sporządzania spisu, jak i późniejszej kontynuacji na co wskazuje pismo dwóch rąk. Ciekawym rozwiązaniem są tu hasła o charakterze przedmiotowym, wyszczególniające np. nazwy miejscowości.

Omawiany wykaz zawartości biblioteki Löperów, może być przykładem kryształizowania się warsztatu bibliotekarskiego, nabywanego przez opiekunów zasobu w trakcie pracy, oraz początkowego etapu organizowania stowarzyszeniowej

---

22 APSz, StAS, sygn. 1589 (Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Erster Theil: Druckschriften-Charten und Pläne- Zeichnungen und Gemälde), s. 6–7.

23 Tamże, s. 44, poz. 3. Innym przykładem może być dzieło autorstwa Alberta Geoga Schwarza i Birgerusa Gumaeliusa *Commentatio Academica historico-critica de Pomerania Rugiaque veteri Svevica*, Gryphiswaldiae 1749, odnotowane w katalogu jako *De Pomerania Rugiaque veteri Suevica*, s. 46, poz. 17.

24 Przykładu dostarcza dzieło Alberta Geoga Schwartzena *Einleitung in die Pommersch- und Rugianische Justitz- Historie...* (Greifswald 1735), znajdujące się w tym zbiorze w dwóch egzemplarzach. Numer działu, czyli XI (Recht), i pozycje kolejne pod którymi egzemplarze figurowały w katalogu 1 i 2 (derselbe) traktowano jako sygnaturę, zanotowaną zarówno na okładkach, jak i na stronie tytułowej obydwu egzemplarzy. Zob. *Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek... Erster Theil...*, s. 108, oraz wspomniane egzemplarze w zbiorach biblioteki APSz, sygn. biblioteczna III/69 i III/70.

biblioteki. Jak już wspomniano, nie było to łatwym zadaniem. Zanim praktyka biblioteczna doprowadziła do normalizacji zasad katalogowania książek, obserwujemy ogromne różnice w prowadzeniu bibliotecznych katalogów. Bibliotekarze szczecińskiego Towarzystwa Historycznego, tworzący pierwsze zestawienia zbiorów tej księżnicy, mogli posiłkować się rękopiśmiennymi lub drukowanymi katalogami innych towarzystw, które napływały do Szczecina jako dary. Rejestry te jednakże – mające charakter raczej prowizoryczny – nie mogły być wzorcowym przykładem²⁵. Böhmer, autor wstępu do obu tomów katalogu biblioteki Löperów, napisał w jednym z artykułów, iż bogactwo tego księgozbioru nie zostało jeszcze w szczegółach rozpoznane²⁶. Uwaga ta aktualna jest do dzisiaj. W tym samym artykule zauważył też, iż celowo tworzone katalogi realne ułatwiają korzystanie ze zbiorów i podnoszą wartość księgozbiorów, jak w przypadku bibliotek Adelunga, Ludwiga Wilhelma Brüggemanna czy Löperów, zwłaszcza że niektóre z nich posiadały odpisy i były rozdzielane pomiędzy inne biblioteki na Pomorzu²⁷.

25 Jako egzemplifikacja tegoż mogą służyć obecne w zbiorach biblioteki Towarzystwa Historycznego *Catalogus Librorum, quos reliquit Erasmus Rask*, Havniae (Copenhagen) 1833, czy *Nachrichten an die Mitglieder des Voigtländischen Alterthumsforschenden Vereins. Erste Abteilung. Catalog der Vereins-Bibliothek*, Schleiz 1833. W pierwszym z wymienionych katalogów przyjęto podział jedynie według formatów: *folio, quarto, octavo*. W drugim zastosowano układ numeryczny odnotowując publikacje od numeru 1 do 518, przy czym zapis wzmiankowanych publikacji, nie licząc tych wskazujących autorstwo lub tytuł, ograniczał się czasami tylko do adnotacji typu: *Vier Jahresberichte der Pommerschen Gesellschaft. (Geschenk der Gesellschaft)* (s. 10), lub zbiorowego określenia: *Sammlungen zur Geschichte des alten heidnischen und des christlichen Voigtlandes von K.H. Trommler (Gesch. d. Hrn. Pf. Franz)* (s. 11). Warto dodać, iż szczecińskie Towarzystwo Historyczne oprócz rocznych sprawozdań przekazywało Towarzystwu Starożytności w Schleiz, również roczniki periodyku „Baltische Studien” (s. 13, 23). Wśród szczecińskich darczyńców tej biblioteki znalazł się też profesor Hermann Hering (s. 23).

26 W. Böhmer, *Uebersicht der allgemeinen Chroniken und Geschichten Pommerns seit Kantow*, „Baltische Studien”, 1835, H. 1, s. 120.

27 Warto w tym miejscu wspomnieć o bibliotece Ludwiga Brüggemanna (1743–1817), najwybitniejszego dziejopisa pomorskiego XVIII stulecia. Biblioteka ta posiadała katalog pod nazwą *Catalogus Bibliothecae Pomeranicae Brüggemanniae*, we wstępie do którego czytamy, iż jego podwaliną stał się księgozbiór Christopa Kiela, kantora szkoły Rady Miejskiej Szczecina, zaliczany do najważniejszych prywatnych kolekcji pomorskich. Ten cenny zbiór rękopisów i książek odkupił od właściciela, Ludwig Brüggemann, następnie zaś swoją bogatą bibliotekę sprzedał w 1789 r. Dyrekcji Generalnej Ziemstwa Kredytowego. Ostatecznie biblioteka ta trafiła do zbiorów Towarzystwa Historycznego. Wspomniany katalog biblioteczny zawierał następujące działy: I *Pommersche periodische Schriften vermischten Inhalts*; II *Schriften welche Verhältniss der Herzogthums Pommern gegen auswärtige Staaten betreffen, nebst den actis publicis*; III *Pommersche politische Geschichte*;

Nawiązując do stwierdzenia Böhmera o bogactwie księgozbioru Löperów, warto przytoczyć kilka przykładów dzieł z tej kolekcji, w której znalazły się dzieła wydane od XVI do XVIII w. W dziale II *Natur* zwracają uwagę prace Davida Herliciusa (1557–1636), lekarza, matematyka, astronoma, związanego przez wiele lat ze Stargardem. *Erklärung des Cometen Nov. 1618 durch D. Herlicius* (Stettin 1618) i *Methode curandi pestem* (Greifswald 1589), to tylko niektóre tytuły jego dzieł odnotowane w katalogu²⁸. W tym samym dziale znajdujemy ilustrowany opis martwego wieloryba (którego morze wyrzuciło na pomorski brzeg w maju 1620 r.) zatytułowany: *Beschreibung des d. 12 Mai 1620. in Pommern todt angestrandeten Wallfisches nebst und ähnl. Historie. Von Dan. Crammerus*, Stettini 1620²⁹. Autorem relacji z tego zdarzenia był pochodzący z Recza Daniel Cramer (1568–1637), pastor kościoła Mariackiego w Szczecinie, profesor teologii w szczecińskim Pedagogium Książęcym. Dział IV *Allgemeine Geschichte* zawierał m.in. dzieła autorstwa Johanna Micraeliusa (1597–1658), poety, historiozofa, rektora Pedagogium³⁰. W dziale VII *Fürsten* znalazł się utwór poetycki Johanna von Kitschera (1460–1521), upamiętniający przeżycia

---

IV Gedächtniss Schriften auf die Herzöge von Pommern und nachfolgende Landes Herren; V Pommersche geographische, topographische und statistische Schriften wie auch Land Charten; VI Pommersche Kirchen Geschichte; VII Pommersche Gelehrte Geschichte; VIII Von Pommerschen Alterthümern, Müntzen, ungleiche der Natur Geschichte von Pommern; IX Pommersche juristische Schriften; X Pommersche Cameral-Finanz- und oeconomische Schriften; XI Genealogische Schriften; XII Landesherrliche Verordnungen, Edicte und Rescripte; XIII Schriften von den Pommerschen Städten; XIV Schriften von dem Konigl. Schwedischen Pommerns. Zob. APSz, RiS, sygn. 405. Na temat tego księgozbioru zob. też: K. Kallaur, *Ludwig Wilhelm Brüggemann i jego dzieło. Z dziejopisarstwa pomorskiego XVIII i początków XIX w.*, Słupsk 2011, s. 90–91.

- 28 Dział *Natur* liczył cztery strony (s. 36–39). Pierwsza z wymienionych prac figuruje na s. 37, poz. 7, druga na s. 38, poz. 21. Zob. Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte, welche seit dem Jahre 1834 Eigenthum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde ist. Angefertigt Stettin 1835. Erster Theil: Druckschriften- Charten und Pläne- Zeichnungen und Gemälde, APSz, StAS, Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek... Erster Theil..., zob. APSz, StAS, sygn. 1589.
- 29 Tamże, s. 37, poz. 5. Publikacja ta miała w druku następujący tytuł: *Kurtze und warhafftige Beschreibung des Walfisches welcher den 12. Mai dieses jetzlaufenden 1620 Jahres Jüngsthin in Pommern Todt angestrandet ist [...] durch Danielem Cramerum, D. Pastorn und Professorn zu Alten Stettin, Alten Stettin 1620.*
- 30 Dział IV obejmuje strony 44–53. Zarejestrowane tu dzieła Micraeliusa to m.in. *Sechs Bücher vom alten Pommerlande*, Stettin und Leipzig 1723 (s. 45, poz. 12); *Pomeris tragico-comedia nova de Pomeridos a Lastlevi afflictis, et ab Agathandro liberata*, 1631 (s. 48, poz. 37); *Parthenia. Pomeridos continuatio. Ein new Comoedien Spiel*, 1631 (s. 48, poz. 38).

Bogusława X w czasie pielgrzymki do Ziemi Świętej: *Tragicomedia de iherosolimitana profectio Illustrissimi principis pomeriani...* (Stettin 1594)³¹.

W katalogu zwraca uwagę dział X *Geschlechter und Einzelne*, a w nim pokaźny zbiór siedemnastowiecznych druków ulotnych, głównie epitafiów i epitalamiów oraz *Varia Biographica*, a w tychże nazwiska wielu przedstawicieli pomorskiej szlachty³².

Bogactwo i różnicowanie prezentuje dział XII *Kirche*³³. Nie mogło zabraknąć w nim tytułu: *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon*, czyli *Wielkiej kroniki Kościoła Pomorskiego*, której autorem był wspomniany już Daniel Cramer. Kronikę tę napisaną w duchu luteranckiej ortodoksji opublikowano po raz pierwszy w 1602 r. we Frankfurcie nad Menem. Kolejne wydania ukazywały się w latach 1603 (Szczecin), 1604 (Frankfurt nad Menem) i 1628 (Szczecin)³⁴.

Wśród zarejestrowanego w tym dziale piśmiennictwa znajdował się mszał kamiński wydany w 1506 r. w Norymberdze: *Missale ecclesiae Caminensis*³⁵,

---

31 Dział ten mieści się na s. 65–77. *Tragicomedia* Kitschera figuruje w katalogu w dwóch poddziałach: *Fürsten insgemein: Joh. De Kitscher, Tragico-comedia De Hierosolymitana profectio ducis Pom.*, Stet. 1594 (s. 65, poz. 5/2), oraz poddziale *Einzelne: Kitscher, Tragico-comedia de Hierosolymitana profectio ducis Pom. Bogislai X*, Stetin. 1594 (s. 71, poz. 31).

32 Zob. APSz, StAS, sygn. 1589 (Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek... Erster Theil...), s. 99–107.

33 Tamże, s. 130–151.

34 W spisie biblioteki Löperów widnieją wydania tego tytułu z lat 1602, 1603 i 1628 (również dublety). Zob. tamże, s. 132–133, poz. 5–8.

35 Tamże, s. 133, poz. 9. Jeden z egzemplarzy mszału kamińskiego, który trafił do zbiorów Towarzystwa Historycznego w 1837 r. pochodził z biblioteki Löperów w Meszmem (Wedderwill). Został nabyty w berlińskim antykwariacie Friedländera, przez następcę tronu księcia Fryderyka Wilhelma i przekazany na ręce sekretarza Towarzystwa, profesora Böhmera, który zapewnił w imieniu zarządu, iż Towarzystwo zadba o właściwe warunki przechowywania i użytkowania cennego daru. Zob. „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altherthumskunde, vorgelegt am 15ten Juni 1837”, Stettin 1838, s. 6; oraz M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 97. W czerwcu 1837 r. w trakcie walnego zgromadzenia Towarzystwa na którym jego członkowie zapoznali się m.in. z nowymi nabytkami biblioteki, skierowano specjalne podziękowania dla księcia Fryderyka Wilhelma za ofiarowanie mszału. Zob.: „Königl. privil. Stettiner Zeitung” 1837, Nr. 72, s. 1. Hans Frederichs w artykule *Missa sancti Ottonis* podawał informację, iż Towarzystwo Historyczne posiadało trzy egzemplarze mszału kamińskiego. Zob.: H. Frederichs, *Missa sancti Ottonis*, „Baltische Studien” 1931, Bd. 33, H. 1, s. 52. W zachowanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie katalogach Towarzystwa Historycznego, odnajdujemy wspomniany wyżej egzemplarz notowany w katalogu biblioteki Löperów: *Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek für Pommersche Geschichte...*, s. 133, poz. 9. Tytuł ten pojawia się również

jak też *Die Bibel plattdeutsch* (Biblia w języku dolnoniemieckim), wydana w Wittenberdze w 1545 r.³⁶ i Biblia z oficyny książęcej w Barth z 1588 r., zwana *Biblią Barthiańską*³⁷.

W dziale XIII „Kulturgeschichte” znalazły się nazwiska Amandusa Karla Vanselowa, Gotthilfa Traugotta Zacharii, Johanna Davida Jäncke, Davida Friedricha Eberta podejmujących w swej twórczości m.in. zagadnienia pomorskiej nauki, oświaty i kultury książki³⁸. Dział ten otwiera opracowanie Vanselowa: *Gelehrtes Pommern, Oder Alphabetische Verzeichniss, Einiger in Pommern Gebornen Gelehrten, Männlichen und weiblichen Geschlechtes...* (Stettin 1728)³⁹. Jak wiele innych tytułów, dzieło to występowało w dwóch egzemplarzach, z których jeden mógł być wyselekcjonowany z zasobu w ramach gospodarowania dubletami. W tej grupie dzieł znajdujemy też poddział „Bibliotheken” w którym wymienione zostały dwa katalogi: *Catalogus librorum Aegdii Pohmi* (Stargard 1739) i *Catalogus bibliothecae Christophii Pylii Rectoris Gymnasii Sundensis* (Gryphiswald 1740)⁴⁰.

W księgozborze Löperów odzwierciedla się szczególnie osiemnaste stulecie, które pozostawiło na Pomorzu bogaty dorobek piśmienniczy. Jest on widoczny m.in. w dziale XI *Recht*⁴¹. Możemy na tym gruncie wskazać liczne juridica, wśród których wyróżniają się dzieła Augustina von Balthasara, należącego do najważniejszych przedstawicieli oświeceniowego prawoznawstwa na Pomorzu, oraz Hermanna Heinricha Engelbrechta, autora opracowań przedstawiających pomorską jurysdykcję w ramach monarchii szwedzkiej⁴².

---

w katalogu biblioteki Towarzystwa Historycznego. Zob. APSz, StAS, sygn. 1866 (Katalog der im Besitz der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde befindlichen Bibliothek. Bd. I, s. 262).

36 APSz, StAS, sygn. 1589 (Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek... Erster Theil...), s. 139, poz. 62.

37 Tamże, s. 139, poz. 63.

38 Tamże, s. 152–165.

39 Tamże, s. 152, poz. 1.

40 Tamże, s. 153, poz. 12–13.

41 Tamże, s. 108–129 (na s. 115–129 Anhang zu Verfassung, Recht u. Kirche).

42 Tamże, s. 108, poz. 2–6, s. 109, poz. 8.

Il. 1. Strona tytułowa książki z kolekcji Löperów z pieczęcią własnościową Biblioteka APSz, sygn. III/69

ALBERT GEORG SCHWARTZEN,
Professoris der Wohl-Redenheit auf der Königl. Universität
Greiffswald/

E i n l e i t u n g
in
Die Kommerseh = und Rugianische
Justiz = Historie /

Darin von
Dem vormahligen Justiz = Wesen dieser Lande /
Und
Der endlich erfolgten Anordnung der
Fürstlichen /
Nunmehr
Königlichen Hochlobshohen Berichts =
COLLEGIEN,

Mehrentheils aus urkundlichen Beweisthümen in ordentlicher Zeit = Folge Bericht ertheilet wird /
1734. den 28ten April
an dem
Hohen Königl.
Gebührts = Tage

Ben der allerunterthänigsten Academischen Feyer desselben
in einer gehaltenen öffentlichen Rede vorgetragen /
Und darauf,
auf Begehren / mit verschiedenen Zusätzen und Historischen Anmerkungen vermehrt herausgegeben.

GREIFFSWALD,
Gedruckt bey Carl Höpfnern, Königl. Univ. Buchdr. 1735.

Wiek XVIII zainicjował intensywny rozwój prasy i czasopiśmiennictwa. Ich początki sięgają co prawda poprzednich epok, ale to w Oświeceniu czasopisma i gazety stały się ważnym środkiem pozyskiwania bieżącej, regularnej informacji. Ukazywały się zazwyczaj dwa razy w tygodniu, przynosząc na swych łamach – podlegające cenzurze – wiadomości społeczno-polityczne, rozporządzenia administracyjne, relacje z różnych uroczystości i migawki z życia towarzyskiego. Z czasem pojawiało się w nich coraz więcej ogłoszeń, co doprowadziło do wyodrębnienia specjalnej kategorii gazet handlowo-ogłoszeniowych. Wśród oświeceniowych periodyków można wymienić przykładowo: gazetę informacyjno-polityczną, pisma moralne, uczone, literackie, magazyny ciekawostek i rozmaitości. Na Pomorzu Zachodnim prototypowe gazety pojawiają się już w XVI w.⁴³

Odwołując się do tytułów periodyków występujących w księgozbiornie Löperów, które zaszerogowano w dziale I *Vermischte Schriften* w poddziale *Zeitschriften*⁴⁴, należy odnotować gazetę ogłoszeniową „Wochentlich-Stettinische Frag- und Anzeigungs-Nachrichten”, w której anonsach odbijały się rozmaite aspekty życia codziennego oraz społeczno-gospodarczego. W omawianym katalogu znalazły się roczniki tego czasopisma z lat 1732–1742 i 1744–1747⁴⁵. Inne notowane tu tytuły to: „Pommersche Mannigfaltigkeiten” (rocznik 1796)⁴⁶ i „Patriotische Beyträge zur Kenntniss des Schwedischen Pommerns”, pismo wychodzące w Stralsundzie, podejmujące zagadnienia gospodarcze, statystyczne, prawne, komunalne, oświatowe (roczniki 1784–1787)⁴⁷, oraz „Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammlete Nachrichten Von verschiedenen Zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken” (roczniki 1721–1727)⁴⁸.

43 Na temat szczecińskich periodyków zob. W. Myk, *Zarys rozwoju szczecińskiej prasy codziennej od XVI do XX wieku (1537–1945)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1997, z. 1–2, s. 41; tegoż, *Czasopisma szczecińskie w XVIII–XX wieku (1750–1944)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1997, z. 4, s. 25–57; tam dalsza literatura. Zob. też J. Kosman, *Uczone, półuczone, moralne... przykłady osiemnastowiecznego czasopiśmiennictwa pomorskiego ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, red. J. Kosman, Szczecin 2015, s. 163–174.

44 Zob. APSz, StAS, sygn. 1589 (Verzeichniss der von Loeperschen Bibliothek... Erster Theil...), s. 9–35, poddział *Zeitschriften* s. 15–17.

45 Tamże, s. 16, poz. 23.

46 Tamże, s. 17, poz. 29.

47 Tamże, s. 17, poz. 28.

48 Tamże, s. 15, poz. 17.

Pomorskie, oświeceniowe czasopisma, często o krótkotrwałej częstotliwości i zróżnicowanym poziomie, uwzględniały tematykę naukową, publicystyczną, gospodarczą, polityczną, kulturalną i rozrywkową. Zamieszczane w nich artykuły propagowały wiedzę z różnych dziedzin nauki w duchu oświeceniowym, uznając prymat rozumu i doświadczenia. Dla rozwoju kultury szczególne znaczenie miały czasopisma „uczone”, znane w Europie już w XVII w. Przykładem pomorskim tego typu wydawnictw periodycznych, gromadzonych również przez Löperów są „Pommersche Nachrichten von gelehrten Sachen” i „Pommersche Bibliothek”. Popularne, oświeceniowe kalendarze reprezentowane są w księgozbiornie Löperów m.in. tytułem „Verbesserter Vorpommerscher Calender”⁴⁹. Wśród wydawnictw kartograficznych natomiast przewijają się nazwiska takich autorów jak: Eilhard Lubinus, Johann Baptista Homann i Frederic de Witt⁵⁰.

Zainteresowanie historią regionalną istniejące w pierwszych dekadach XIX stulecia sprawiło, iż Towarzystwo Historyczne zaczęło zwracać uwagę na gromadzenie różnego rodzaju materiałów poglądowych, odnoszących się do dziejów prowincji. Praktyka ta została zapoczątkowana kompletem ponad 100 wizerunków znanych Pomorzanie, jakie trafiły do stowarzyszeniowej biblioteki w zbiorze Löperów. Natomiast radca rejencji L.A. von Jacob, przekazał jako depozyt, kolekcję wielkoformatowych map⁵¹. Biblioteka w latach 30. XIX w. pozyskała – również w drodze zakupów – ryciny i obrazy⁵².

1.3. KIERUNKI DZIAŁAŃ BIBLIOTEKI W LATACH 30. XIX W.

W pierwszej połowie lat 30. biblioteka wkroczyła w kolejny etap swego rozwoju, czego znamienym wyrazem było ukończone katalogowanie dużych partii zasobu, odpowiednie rozmieszczenie książek na półkach oraz bieżąca rejestracja nabytków w księdze akcesyjnej. Czyniąc natomiast zadość pragmatyce bibliotekarskiej opracowano instrukcję dla bibliotekarza, w której określono prawa i obowiązki pracowników związane z wykonywaniem czynności służbowych⁵³. Wymienione wyżej prace nie były jedynymi jakie podejmowano

49 Tamże, s. 15, poz. 1.

50 Tamże, s. 166–172, poddział B) Charten und Pläne, s. 171–172.

51 „Zehnter und Elfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1834 bis dahin 1836”, Stettin 1837, s. 22.

52 Tamże.

53 APSz, StAS, sygn. 24 (Instruction für den Bibliothekar der Gesellschaft für Pommersche

w bibliotece. Trafiające tu w ramach darów egzemplarze zwykle wymagały opraw introligatorskich, oraz zabiegów konserwatorskich, co wynikało z niewłaściwego ich utrzymania przez poprzednich, prywatnych właścicieli. Ów naganny stan obchodzenia się ze zbiorami, jak i ich rozproszenie spowodowały, iż Towarzystwo starało się gromadzić informacje o pomorskich księgozbiorach, jak i pozyskiwać je do własnej biblioteki. W ramach tych działań w latach 30. XIX w., poszukiwano śladów biblioteki pomorskiego rodu Lettowów. Księgozbiór ten, jak się okazało objął w posiadanie krewny rodziny, Friedrich Lebrecht von Steinkeller. Po jego śmierci biblioteka w znacznej części została sprzedana *na wagę* i trafiła w ręce kupców kolonialnych i aptekarzy z Trzebiatowa (Treptow) i Gryfic (Greifenberg). Co prawda przedstawiciele władz, czyli starosta von der Marwitz w Gryficach i radca Brummer w Trzebiatowie, podejmowali wysiłki w celu ratowania tego księgozbioru, niestety okazały się daremne⁵⁴. Podobną aktywność przejawiało i Towarzystwo Historyczne, starając się ocalić pozostałości z tego zasobu⁵⁵, zwłaszcza, że –

Geschichte und Alterthumskunde), s. 43–44. Instrukcja dla bibliotekarza była jedną z wielu, jakie opracowano dla poszczególnych urzędników (Instructiones für einzelnes Beamte und Comites: für die Sekretar, für die Redactor „Baltische Studien“, für die Archivar, für die Antiquar, für die Rechnungsführer) tamże, s. 35–55. Za zwrócenie uwagi na ten dokument dziękuję panu dr. hab. Maciejowi Szukale.

54 *Einheimische Chroniken und Urkunden aus christlicher Zeit*, „Neue Pommersche Provinziablätter”, 1827, Bd. I, H. 1, s. 49.

55 „Zehnter und Eilfter Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 42. Materiały ze szczątków biblioteki Lettowów przekazał Towarzystwu Historycznemu również szczeciński gimnazjalista Rosenstedt, tamże, s. 14. Na tego typu informacje natykamy się co jakiś czas w sprawozdaniach Towarzystwa, by przytoczyć odnotowany w 1837 r. dar trzebiatowskiego kupca Diedericha, nabywcy książek z tej biblioteki. Zob. „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgelegt am 15ten Juni 1837”, Stettin 1838, s. 10. Dar ten odnotowany w katalogu akcesyjnym biblioteki Towarzystwa zawierał następujące tytuły: Johann Christoph Wagensei, *Tractatus politico historicus, de moribus, ritibus ac ceremoniis in aulis regum & [principum legationibus congressibus & conventibus magnatum, usitatis omnibus aulicis legatis ac peregrinantibus utilissimus, ex mss. incerti auctoris collectus] per Curiosum Aletophilum*, Cosmopoli 1587 (12°); *Deutscher raison. Robinson*, Leipzig 1724 (8°); *De Gigantibus, diss. Hist. philol. proponit Conr. Tib. Range*, 1660 (8°); *Joh. Peltre Dankpredigt wegen des geschlossenen Friedens 1763*, Berlin; *Christian Gross spes anchora coeli*, Alt Stettin 1671 (8°); *Kurzer Auszug der in den Pomm. Kirchen und Consist. Ordnungen betreffenden Gesetzen und Verordnungen*, Stettin 1767 (8°); *Leben des Gen. Feldmarschall v. Seckendorf*, Amsterdam 1740 (8°), *Ein Pack Druckschiften*. (4° und 8°); *Zwei Pack Manuscripte und Druckschriften, enthaltend eine Sammlung v. Kabinetsschreiben Friedrich Wilhelm I, Edicte, Verordnungen etc.* W wykazie zatytułowanym w katalogu: *Aus der ehemals Lettow-Broitzsischen Bibliothek. Geschenk des H. Diederich zu Treptow a/R.* znajdowała się też wykreślona pozycja: *Verbesserter Alter Kalender 1769* (8°). Zob. APSz,

jak zauważono – księgozbiór który przetrwał zawirowania poprzedniego stulecia, obecnie w czasach pokoju i w sprzyjających warunkach (około 1828 r.), w wyniku podziału spadku trafił *cichaczem* do sprzedaży⁵⁶.

Niepewne zazwyczaj losy księgozbiorów po śmierci ich właścicieli, brak należytej troski o posiadane zbiory ze strony osób prywatnych, stały się dla historyków skupionych w Towarzystwie, impulsem do dyskusji, w wyniku której zrodziła się idea sprowadzenia do Szczecina najcenniejszych bibliotek znajdujących się na terenie prowincji. Przeciw takiej centralizacji zbiorów wypowiedział się ówczesny członek zarządu Towarzystwa, wspomniany wcześniej Heinrich Wilhelm Böhmer, argumentując, iż w Szczecinie i bez tego zgromadzono dość liczne księgozbiory, które bieżąco są uzupełniane. Böhmer uważał za niewskazane, by wszystkie większe, czy mniejsze księgozbiory dotyczące pomorskiej historii, gromadzić w jednym miejscu. Nie bez racji dowodził, iż literatura pomorzoznawcza nie jest zbyt bogata (w większości zasobów powtarzały się te same tytuły), toteż jej koncentracja powodowałaby gromadzenie licznych dubletów. Zwracał też uwagę na fakt ewentualnego, możliwego uszczerbku scentralizowanych w ten sposób zbiorów w przypadku np. oblężenia miasta, czy nagminnych wówczas pożarów⁵⁷.

1.4. SPUŚCIZNA RODZINY STEINBRÜCKÓW

W latach 30. XIX w. do zbiorów bibliotecznych Towarzystwa, trafiło sporo materiałów ze spuścizny rodziny Steinbrücków. Wpływały one na przestrzeni kilku lat, zarówno, jako dary pastora Johanna Joachima Steinbrücka (1760–1841), zakup oraz materiały tej rodziny w spuściznie innych osób. Znalazły się tu m.in. prace Joachima Bernharda Steinbrücka (1725–1789), ewangelickiego duchownego, kolekcjonera i pomorskiego historyka, którego wielkim zamiłowaniem była historia lokalna i dzieje Kościoła. Pasję tę realizował poprzez gromadzenie literatury dotyczącej m.in. genealogii pomorskiego kleru ewangelickiego, urzędników i szlachty, dziejów miast. Sam był autorem niewielkich objętościowo publikacji, w głównej mierze dotyczących stosunków kościelnych Szczecina i Pomorza. Wyniki prac naukowych Steinbrücka, na tyle zyskały

---

PTHA, sygn. 181 (Accessions-Catalog der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altherthumskunde 1834–1874), bez paginacji.

56 W. Böhmer, *Uebersicht der allgemeinen Chroniken und Geschichten Pommerns seit Kantzow*, „Baltische Studien”, 1835, Jg. 3, H. 1, s. 119.

57 „Zehnter und Eilfter Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 42–44.

uznanie współczesnych, iż w 1777 r. na uniwersytecie w Helmstädt nadano mu stopień magistra filozofii, a towarzystwa naukowe we Frankfurcie nad Odrą i Królewcu członkostwo. Steinbrück nie pominął żadnej okazji, by skorzystać z możliwości jakie dawał druk ulotny. Był on autorem, jak i adresatem piśmienictwa okolicznościowego, które znalazło się później w zbiorach biblioteki Towarzystwa Historycznego. Niewiele uwagi poświęcono w literaturze przedmiotu księgozbiorowi pastora Steinbrücka, a zważywszy na jego zainteresowania kolekcjonerskie i badawcze, musiał to być zasób pokaźny. W 1833 r. część tych zbiorów wystawiono na licytacji. Wśród nabytych przez Towarzystwo Historyczne cennych rękopisów i druków z domowej biblioteki Steinbrücków, dotyczących historii Pomorza, znalazły się m.in. tomy *Actis Variis Pomeranicis*⁵⁸. W kolejnych latach Towarzystwo w dalszym ciągu pozyskiwało książki zgromadzone przez tę rodzinę. Były to dary, jak i zakup⁵⁹.

Trzeba podkreślić, iż utrzymanie biblioteki wymagało od Towarzystwa Historycznego sporych nakładów finansowych. Ponieważ jego możliwości w tym zakresie były ograniczone, chętnie korzystano z rozmaitych dotacji i subwencji. Tak też było w przypadku spuścizny Steinbrücków, na zakup której pozyskano sumę 125 talarów, za którą nabyto materiały dotyczące genealogii pomorskiej szlachty. Subwencję tę wyasygnowaną przez ministra ds. Duchowieństwa, Edukacji i Spraw Medycznych (der Geistlichen- Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten) Eichhorna, Towarzystwo otrzymało dzięki pośrednictwu nadprezydenta prowincji pomorskiej Wilhelma Friedricha Fürchtegotta von Bonina (1786–1852)⁶⁰. Warto skonstatować, iż w spuściznie Steinbrücków odzwierciedlają się losy prywatnych księgozbiorów, które po śmierci właścicieli zwykle ulegały rozproszaniu, często trafiając na aukcje. Posiadaczem rękopisów i druków tej rodziny, oprócz Towarzystwa Historycznego, było również Archiwum Prowincjonalne w Szczecinie⁶¹.

---

58 „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 199.

59 „Sechszehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde vorgetragen am 20sten Juni 1841”, „Baltische Studien”, 1842, Jg. 8, H. 2, s. 266.

60 „Siebzehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde vorgetragen am 18. Juni, 1842”, „Baltische Studien”, 1842, H. 1, Jg. 8, s. 267.

61 Zob. Spuścizna Joachima Bernharda Steinbrücka, w: Europejski Portal Archiwalny. [archivesportaleurope.net, data dostępu: 13.12.2021].

1.5. BIBLIOTEKA ADELUNGA

O ile w latach 40. XIX w., bibliotekę Towarzystwa dzielono na wspomniane dwa segmenty: pomorską bibliotekę Löperów i zbiory *własne*, to na początku lat 50., wydzielono trzecią jej część, czyli bibliotekę pomorską Adelunga. Owa *Adelungsche pommersche Bibliothek* została pozyskana w spuściźnie radcy konsystorza Friedricha Kocha (1769–1849), i liczyła 502 woluminy, 50 tek zawierających pojedyncze pisma, oraz 170–180 map i sztychów⁶². Zbiór ten był własnością Johanna Christopa Adelunga (1732–1806), pisarza i bibliotekarza oraz jego brata Wilhelma Friedricha (1741–1810) szczecińskiego radcy sądowego. Ważnym źródłem do poznania pomorskiej biblioteki Adelunga jest *Catalog der Adelungschen Bibliothek*, systematyzujący zbiory w szesnastu działach określonych jako *Sectio*⁶³. Z uwagi na ilość działów oraz metodykę szeregowania opisów dzieł, można uznać, iż łączy on cechy katalogu działowego i klasowego. W obrębie grup rzeczowych zastosowano w nim typowy dla tego okresu podział na formaty. Sam opis opiera się na cechach formalnych dokumentu i zawiera często jedynie wybór elementów tytułatury niezbędnych do identyfikacji dzieła. Numer działu głównego, poddziału, oraz numer kolejny dzieła w katalogu, jak też oznaczenie formatu (*folio, quarto, octavo, duodecimo*) składały się na sygnaturę, poprzedzoną skrótem Adl. lub Adlg. umieszczaną na okładkach oraz przednich wyklejkach egzemplarzy tej kolekcji. Niejednokrotnie towarzyszył im też wypisany tytuł dzieła oraz miejsce i rok wydania.

Catalog der Adelungschen Bibliothek, liczący 213 stron, zawierał następujące działy i poddziały:

- *Pommersche Periodische Schriften vermischten Inhalts.*
- *Acta publica, das Verhältniss Pommerns gegen auswärtigen Staaten betreffend Kriegen und Friedens Handlungen und Schlüsse, Manifeste, Deductiones Gränz Sachen mit auswärtigen. III Politische Geschichte von Pommern, Kriegen Geschichten.*

---

62 „Fünf und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 20sten März 1850”, „Baltische Studien”, 1852, Jg. 14, H. 2, s. 6 i 13.

63 APSz, StAS, sygn. 1863 (*Catalog der Adelungschen Bibliothek 1795–1830*), passim. Zachował się także rękopiśmienny aneks odnotowujący książki z tej kolekcji, które na przestrzeni lat nie zostały zarejestrowane. Były to publikacje o treści nie dotyczącej Pomorza. Zob. APSz, StAS, sygn. 1586 (*Adelungsche Bibliothek. Anhang enthaelt die in der Adelungsche Bibliothek vorhandenen noch nicht eingetragen gewesenen Buecher und schriften meistens mit einem Inhalt, der Pommern nicht betrifft, in allen vormaten*), passim.

- IV *Gedächtniss Schriften auf die einzelnen Pommerschen Herzöge und nachherige Landesherren.*
  - V *Geographische Topographische und Statistische Schriften. Pom. Reiche Beschreibung auch Land Charten.*
  - VI *Kirchen Geschichte und Geschichten der Klöster des platten Landes, Sectirische, Streitigkeiten (die besondern Gesch. einiger Kirchen Klöster und Schulen befinden sich bei der Geschichte der Pom. Städte worin belegen sind).*
  - VII *Gelerten Geschichte und zwar: A. von der Pom. gelerten Geschichte überhaupt u. Verzeichniss aller vorhand Pom. Schriften und Bibliothequen B. Lebens Beschreibungen merkwürdiger Pom. Gelerten und Anzeigen ihrer Schriften und deren Beurteilung; C. Schriften über die Buchdruckerei in Pommern u. Auctions Catalogi worin mehrere Pom. Schriften vorgekommen.*
  - VIII *Von Pommerschen A. Altertümern; B. Müntzen und Müntz, Ordnungen und C. der Natur Geschichte in Pommern.*
  - IX *Von Pommerschen Juristischen Schriften und zwar: Nr. 1. Geschichte der Rechte und Gerichte in Pommern und Rügen, 2. Decisioner, Consilia, Responsa, Observat, 3. Erläuterungen A. der Pom. (u. knlg. bürgerlichen Rechte überhaupt, und B. der Städte u. Statutarischen Rechte überhaupt, 4. Vom Pommerschen geistlichen Rechte 5. vom Pom. Lehen Rechte 6. vom Pom. Staats Recht sowol in Ansehung des Verhältnisses der Landesherren und der Stände als auch der Provinz und deren innern Verfassung, Regalien, Jagd-Sachen, Onera publica, 7. Schriften vermischten Rechts Inhalts 8. Vermischte Abhandlungen von Pommerschen Verfassern.*
  - X *Pommersche Cameral-Finantz u. Commerce auch Oeconom. Schriften.*
  - XI *Genealogische Schriften I Von Pom. (Adel überhaupt) II Von einigen Pom. (adelichen Geschlechtern besonders) III Gedächtniss Schriftten auf bürgerliche Pommern.*
  - XII *Sammlungen von Urkunden u. Landesfürstliche Verordnungen, Privilegien und Statuten, Landtages, Recessen.*
  - XIII *Schriften von den einzelnen Preuss. Pommerschen Städten.*
  - XIV *Schriften die blass vom Schwedischen Pommern und Rügen und dessen einzelnen Städten handeln.*
  - XV *Schriften von Mecklenburg.*
  - XVI *Pommersche Miscellanea u. Curiosa.*
- Źródło: APSz, StAS, sygn. 1863.

Il. 2. Catalog der Adelschen Bibliothek (fragment) z zaznaczonym tytułem publikacji Churfürstliche Brandenburgische Constitution, Von Lehn- und Außsteuer-Sachen Im Hertzogthumb Hinter-Pommern und Fürstenthumb Cammin..., Stargardt 1694 (s. 102, poz. 8)
 APSz, StAS, sygn. 1863

Sectio IX. Pommersche Fürstlich

V. Pommersches Lehn-Recht.
 in Folio

1 Projekt zu einem Entwurf Constitution in Pommern, nach dem
 Fürstlichen Rathe zu Meklen Gütlingen über folgende
 Artikel. (ist nicht gedruckt in Heyneser Jurist. Litt. P. 1. 55.)

2 De beneficio Pactus, agendis in Pomm. competent. in
 Fürstlichen Rathe zu Meklen Gütlingen

3 Kurfürst von dem Fürstlichen Rathe Caspar von Drun in
 Cur: und Just. Fürstliche Resolutionen Gütlingen. Art. 1. (ist
 nicht gedruckt in Gedonach Fürstl. Rathe 5. 1. 176.)

4 Fürstliche Resolutionen über die Abänderung und
 Correction der 1757.

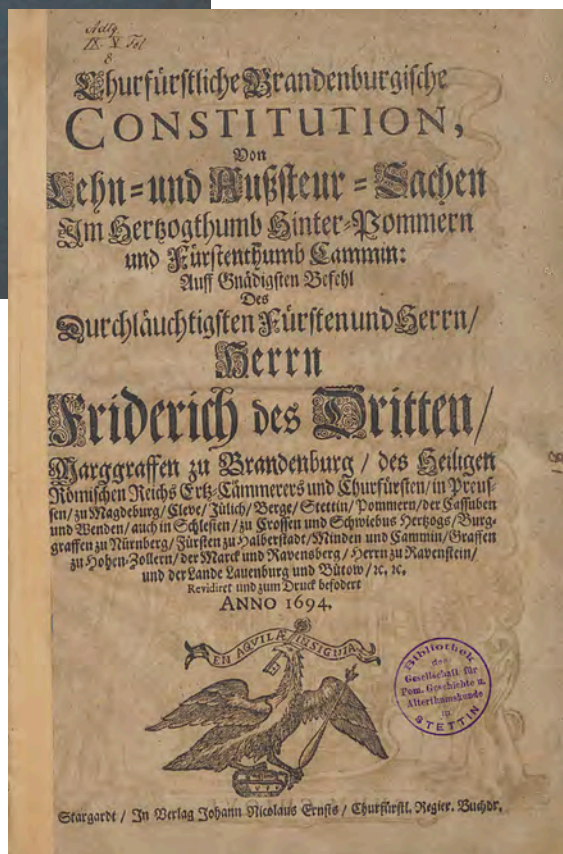
5 Über die Fürstlichen Tribunen Gütlingen: ob die Tribunen in Pommern
 über dem Fürstlichen Rathe per testamentum und
 per pacta disponieren können? In Gütlingen
 v. den Fürstlichen Schreibern gehalten. 1759. Art. 1.
 ist gedruckt in Heyneser Jurist. Litt. P. 1. 11. P. 3.

6 Artikel Controversiae feudales Pomm. Art. 1.
 Was die Fürstlichen Rathe zu Taxieren Art. 1.
 Fürstliche Resolutionen. Constitutionen am Fürstlichen Rathe
 Caspar. August 1694.

7 Colmarer Consilia Kap. 3. Reg. 21. no. 16. et alia
 tamen longis in Jurisdictionem Kap. 3. von Meuschen
 über den 1ten Jurisdiction Kap. 18. Artikel 1. Kap. 3.
 Kap. 3. Kap. 3. am Fürstlichen Rathe, nach dem Concl.
 des Fürstlichen Rathe. Art. 1. 1795

Brannemari Consilia
 Civili Decisiones
 Civili Consilia, precipue Consil. 44. 45.

Il. 3. Okładka i strona tytułowa publikacji *Churfürstliche Brandenburgische...*, pochodzącej ze zbioru Adelunga Biblioteka APSz, sygn. XVII/1

1.6. WYMIANA ZE SKANDYNAWIĄ

Mówiąc o trzecim członie biblioteki, trzeba wspomnieć o współpracy Towarzystwa z pokrewnymi instytucjami w Niemczech i za granicą, one to bowiem odegrały ważną rolę w uzupełnianiu zbiorów bibliotecznych. Do współpracy tej przywiązywano dużą wagę, w nadziei iż zagraniczne kontakty pozwolą na rozszerzenie prowadzonych badań⁶⁴. Kalkulacje te sprawdziły się z pewnością w przypadku wymiany publikacji. Powstające licznie w tym okresie w całej Europie towarzystwa naukowe, prowadziły w tym zakresie szeroką działalność, dystrybuując własne wydawnictwa naukowe, czasopisma, roczne sprawozdania z działalności i katalogi biblioteczne. Już na samym początku nawiązano kontakty z Towarzystwem Nordyckich Starożytności w Kopenhadze (Königl. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde), które prowadziło badania z zakresu historii, językoznawstwa i starożytności nordyckich oraz podjęło edycję źródeł. Towarzystwo to zostało powołane w 1825 r. z inicjatywy znanych duńskich badaczy. Byli to m.in. – pełniący funkcję przewodniczącego – Rasmus Christian Rask (1787–1832), lingwista i orientalista, prekursor językoznawstwa historyczno-porównawczego, i piastujący urząd sekretarza Carl Christian Rafn (1795–1864), historyk, filolog, tłumacz, archeolog, późniejszy profesor i członek duńskiej komisji królewskiej do spraw starożytności, którego szerokie zainteresowania naukowe koncentrowały się m.in. wokół kultury islandzkiej, jak też wpływów duńskich na Pomorzu w dawnych wiekach⁶⁵. Zarówno Rafn, jak i Rask, zostali członkami Towarzystwa

64 „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde vorgelegt am 15ten Juni 1837”, „Baltische Studien”, 1838, Jg. 5, H. 1, s. 165–168. Szczecińskie Towarzystwo Historyczne nawiązało kontakty z placówkami o podobnym profilu działania z całej Europy. Współpracę z zagranicą, o czym była już mowa traktowano jako sprawę wielkiej wagi, upatrując w niej zarówno wsparcia w pracach badawczych, jak i możliwości stałego wzbogacania zbiorów poprzez wymianę. Zob. *Verhältnisse der Gesellschaft zu auswärtigen geschichtlichen Vereinen*, „Zwölfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgelegt am 15ten Juni 1837”, „Baltische Studien”, 1838, Jg. 5, H. 1, s. 165. Podobnie traktowano kontakty z krajowymi organizacjami, z którymi placówkę szczecińską łączyły wspólne cele. Dzięki współpracy z towarzystwami o profilu historyczno-archeologicznym w Berlinie, Görlitz, Monachium, Bambergu, Halle czy Münster, szczecińscy badacze mieli okazję poznać rezultaty badań prowadzonych w tych ośrodkach. Zob. *Verhältnisse mit andern Vereinen für die Erforschung der vaterländischen Geschichte und Alterthumskunde*, „Vierzehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgetragen am 22sten Juni 1839”, „Baltische Studien”, 1840, Jg. 7, H. 1, s. 257–258.

65 L. Giesebrecht, *Die Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde*, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1827, Bd. 2, s. 308–322. Zob. też: „Jahrbücher der Vereine für Geschichte

Historycznego w Szczecinie. Swoj akces do tegoż zgłosili także inni uczeni ze Skandynawii. W spisie członków z 1836 r. na sześćdziesiąt osób spoza państwa pruskiego, dziesięciu członków Towarzystwa pochodziło z Danii i Szwecji. Byli to przedstawiciele takich miast jak: Kopenhaga, Uppsala, Lund i Elvedgaard. Stanowili oni tym samym zdecydowaną większość, zwłaszcza, że poszczególne miasta, jak przykładowo: Bamberg, Drezno, Getynga, Praga, Florencja czy Warszawa miały w tym czasie tylko pojedynczych reprezentantów⁶⁶. Spośród najbardziej aktywnych członków Towarzystwa z tego kręgu, oprócz już wspomnianych, należy wymienić Josefa Abrahamsona (1789–1847), oficera i nauczyciela, zastępcę Raska na stanowisku przewodniczącego Königl. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde oraz historyka Vedela Simonsena (1780–1858).

Rafn mający wspólne z Ludwigiem Giesebrechtem zainteresowania naukowe, przesyłał liczne publikacje zarówno swego autorstwa, jak i inne mogące zainteresować badaczy w Szczecinie⁶⁷. Wymiana ta wpisywała się w nurt ówczesnych zainteresowań przeszłością krajów basenu Morza Bałtyckiego. Okazją do zacieśnienia kontaktów między Szczecinem a Kopenhagą stała się podróż studyjna członków szczecińskiego zarządu Towarzystwa do stolicy Danii w 1835 r. Obszerna relacja z tego pobytu autorstwa Böhmera odzwierciedlała stan tamtejszej nauki i kultury ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień starożytnicznych. Autor nawiązał również do historii powstania Königl. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde i jego działalności⁶⁸. Kwestia ta pojawiała się zresztą już w pierwszych sprawozdaniach szczecińskiego Towarzystwa, w których relacjonowano działania podejmowane przez duńskich uczonych i wyliczano napływające z Kopenhagi dary książkowe. Na łamach „Neue Pommersche Provinzialblätter” regularnie odnotowywano publikacje nadsyłane przez Rafna, Raska, Simonsena i Abrahamsona. Wśród przekazywanych książek były m.in. publikacje dotyczące dawnego Wolina: *Dissertatio historica de civitate Jomensi* Andersa Otto Lindforsa

---

und Alterthumskunde, eine Beilage zum Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens”, 1834, Nr. 1, s. 1–4; „Nro 14 Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik”, 1830, Bd. 2, szp. 105 i n.

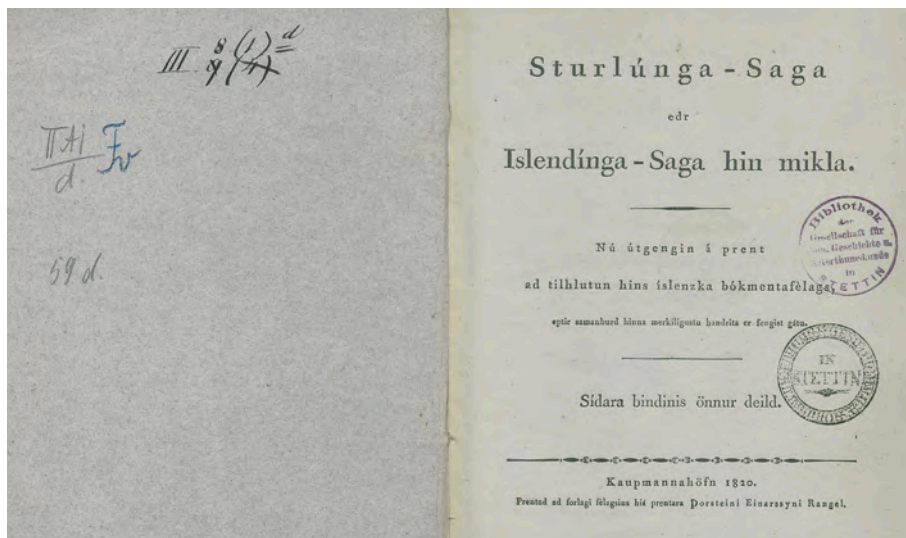
66 *An die Mitglieder und Freunde der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, Stettin 1837, s. 4. Pod względem ilości członków Towarzystwa Historycznego spoza Prus, w tymże 1836 r. przodowały również Schwerin (6 osób) i Wiedeń (4).

67 M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 72.

68 H.W. Böhmer, *Ausflug nach Kopenhagen im Sommer 1835*, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 1–57.

czy V. Simonsena *Historisk Undersogelse om Vikingefadet Jomsborg i Wendet*⁶⁹. W sprawozdaniach Towarzystwa chętnie podkreślano, iż pozyskiwane z Danii materiały są ważne dla badaczy w Szczecinie i na Pomorzu, z drugiej jednak strony, nie były one zbyt szeroko wykorzystywane z uwagi na niezajomość języków skandynawskich w środowisku szczecińskich historyków. Niektóre z nadsyłanych dla biblioteki prac tłumaczył na język niemiecki Giesebrecht. Przekłady te ogłaszano m.in. w „Neue Pommersche Provinzial Blätter”, jak chociażby tekst Bernharda Severina Ingemanna pt. *Grundtraek til en Nord-Slavisk og Vendisk Gudelaere* (Kjoebenhavn 1824), dotyczący religii Słowian⁷⁰. Publikację tę ofiarował Towarzystwu Simonsen, opatrzywszy ją autografem. Niektóre ukazywały się też jako publikacje samoistne, by wymienić tytuł: *Vedel Simonsen's geschichtliche Untersuchung über Jomsburg im Wendenlande. Aus dem Dänischen von Ludwig Giesebrecht* (Stettin 1827). Autor tłumaczenia przekazał tę pracę w darze bibliotece, co odnotowano w sprawozdaniu z 1828 r.⁷¹.

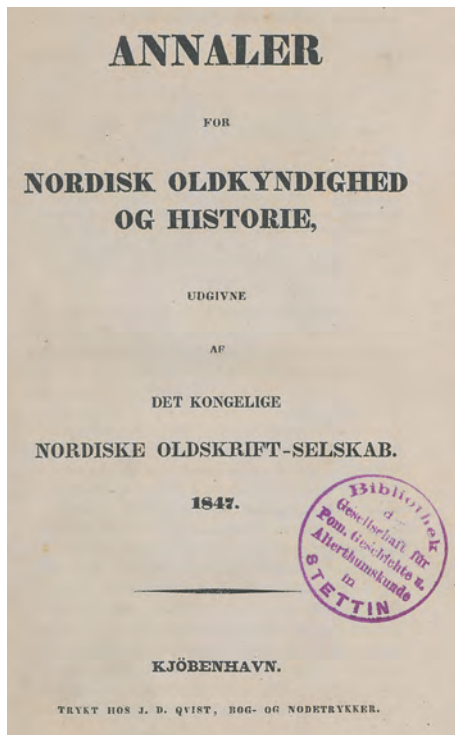
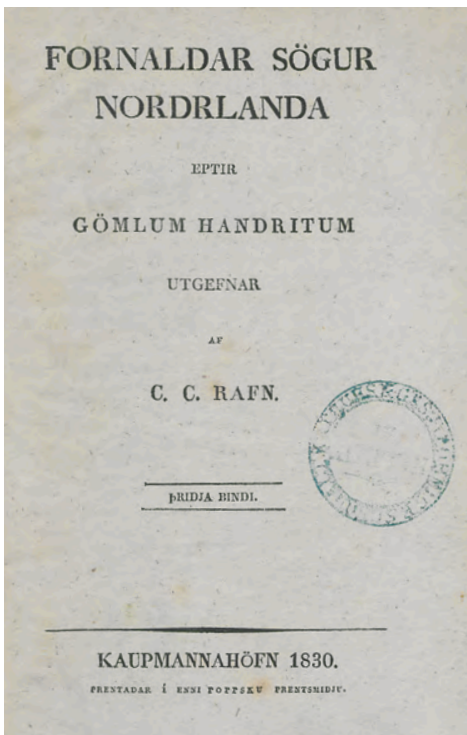
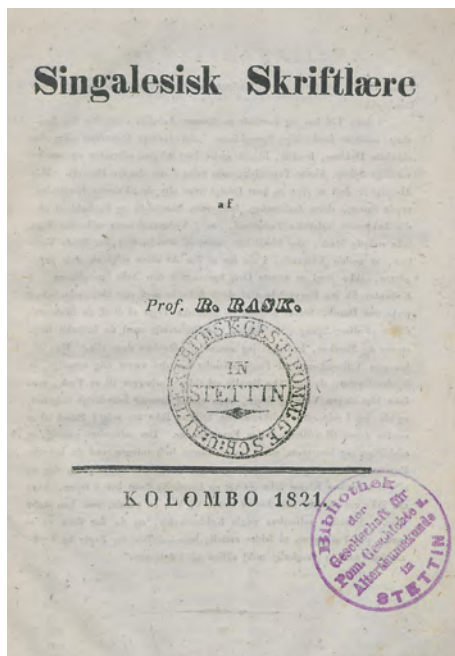
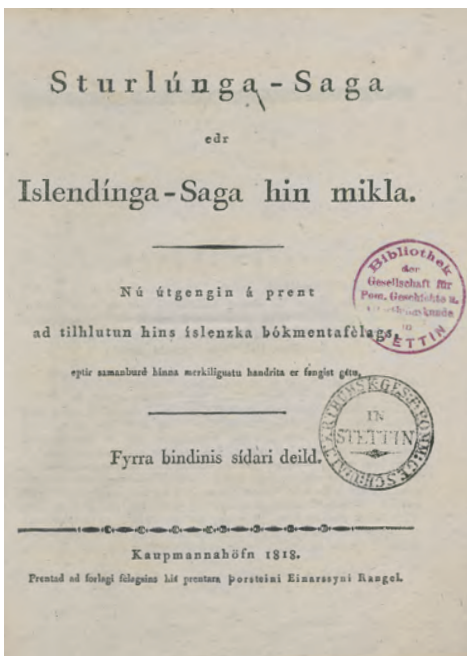
II. 4. Wydawnictwa skandynawskie nadsyłane w ramach wymiany do biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie
Biblioteka APSz

69 „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1827, Bd. 1, s. 44; oraz Bd. 2, s. 238–239.

70 Zob. *Ingemanns Grundzüge einer Nordslavischen und Wendischen Götterlehre. Aus dem Dänischen von Ludwig Giesebrecht*, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1829, Bd. 4, s. 119–179.

71 Zob. „Dritter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 14. Junius 1828”, „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1829, Bd. 3, s. 232. Tłumaczenie to ukazało się również w „Neue Pommersche Provinzialblätter” w tomie drugim z 1827 r., s. 3–175.

Wspomniany profesor Rafn oprócz tego, iż sam regularnie przysyłał do Szczecina książki i czasopisma, wykorzystywał też swoje kontakty dla wzbogacenia biblioteki szczecińskiego Towarzystwa Historycznego. Na jego prośbę materiały przekazywało Islandzkie Towarzystwo Literatury (Islandischen Literatur Gesellschaft)⁷². Natomiast publikacje przesłane przez Rafna dla stowarzyszeniowej biblioteki to m.in. *Sturlunga-Saga edr Islendíga-Saga hin mikla* (Kaupmannahöfn 1817 i 1818), *Ketil Haengs og Grim Lodinkins Sagaer Orvarodds Saga* (Kjöbenhavn 1826), *Memoire sur la decouverte de l'Amerique au dixieme siècle par Charles Christian Rafn* (Copenhague 1843)⁷³. Oprócz książek reprezentowane są tu także czasopisma ukazujące się pod egidą Königl. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde. Tytuły nadsyłane do Szczecina, takie jak: „Hermod. Det nordiske Oldskrift-Selskabs Tidende for 1825 og 1826” i „Tidsskrift for nordisk Oldkyndighend”, prezentowały na swych łamach artykuły oddające skalę podejmowanych przez duńską stronę badań naukowych i działań organizacyjnych⁷⁴. Dzięki Rafnowi – do Szczecina trafiły też tomy wydawanego w latach 1825–1837 cyklu *Fornmanna Sögur*. Do tego monumentalnego zbioru sag, badacz ten, wniósł niezwykle istotny wkład, nie tylko translatorski. Równie ofiarnym był Rask. W 1832 r. na łamach „Baltische Studien” odnotowano publikację jego autorstwa *Nonnula de pleno systemate decem sibilantium in linguis montanis* (Havn 1832), będącą darem Königl. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde, informując jednocześnie o śmierci tego wybitnego uczonego⁷⁵. W księgozbiorze biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie zachowało się do dzisiaj sześć publikacji Raska⁷⁶.

72 „Fünfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Stettiner Ausschuß. Vorgelegt am 15. Juni 1830”, „Baltische Studien”, 1832, Jg. 1, H. 1, s. 277.

73 Tamże, s. 277–278.

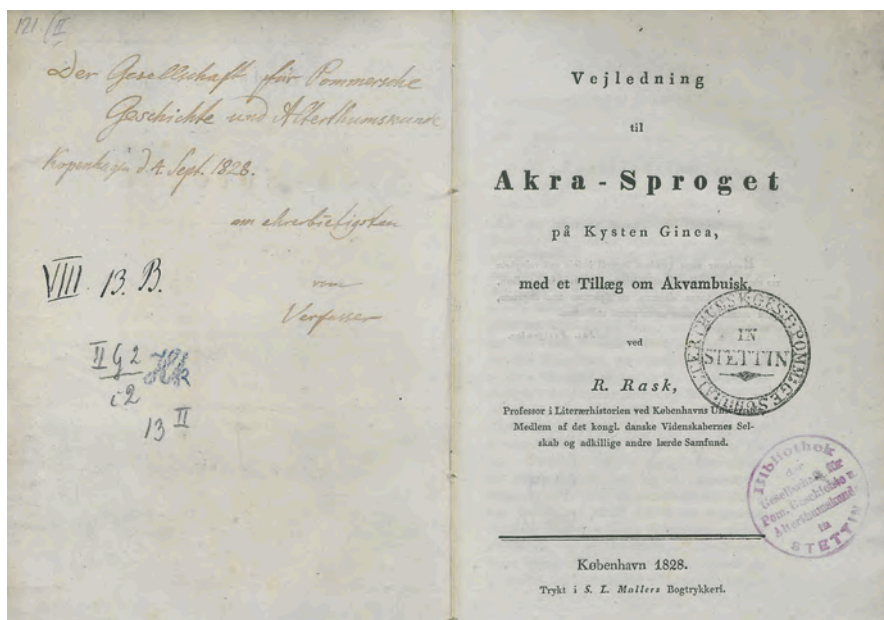
74 Zob. „Deutsche Alterthumer oder Archiv für alte und mittlere Geschichte, Geographie und Alterthumer insonderheit der germanischen Völkerstamme” [...] 1827, II Bd. und II und III H., s. 112–113.

75 „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 222–223. W latach 1813–1815 R. Rask przebywał na Islandii, gdzie poznawał tamtejszą historię i kulturę oraz prowadził badania językoznawcze. Po powrocie do kraju przystąpił do pracy nad wydaniem publikacji *Sturlunga saga*, odnoszącej się do historii Islandii. W czasie pobytu na Cejlonie napisał pracę *Singalesisk skriftilaere*. Zob.: *Meyers Grosses Konversations-Lexicon*, Leipzig u. Wien 1907, Bd. 16, s. 608.

76 Są to: *Singalesisk Skriftilære*, Kolombo 1821; *Vejledning til Akra-Sproget på Kysten Ginea med et Tillaeg om Akvambuisk ved R. Rask*, Kobenhavn 1828; *Den ældste hebraiske Tidsregning indtil Moses efter Kilderne på ny bearbejdet og forsynet med et Kart over*

II. 5. Strona tytułowa publikacji autorstwa Rasmusa Raska *Vejledning til Akra-sproget på Kysten Ginea med et tillæg om Akvambuisk*, København 1828 wraz z dedykacją autora dla Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie
Biblioteka APSz, sygn. B 774

Paradis, København 1828; *Commentatio de pleno systemate decem Sibilantium in linguis montanis, item de methodo Ibericam et Armenicam linguam literis Europaeis exprimend*, Hafnie 1832; *Anniversaria in memoriam reipublicae sacrae et litterariae cum universae Danicae nostrae instauratae celebrandae indicit Regiae Universitatis Havniensis Rector, etc. Nonnulla de pleno systemate Sibilantium in linguis montanis, item de methodo Ibericam et Armenicam linguam literis Europaeis exprimendi, disseruit E. Rask*; Hauniae 1832. Warto zauważyć, iż publikacja *Vejledning til Akra-Sproget*, poświęcona zachodnioafrykańskiemu językowi akra, zachowała się w dwóch egzemplarzach różniących się formatem. Jeden nich posiada dedykację autora dla Towarzystwa Historycznego w Szczecinie o treści: *Der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, am ehrebietigsten vom Verfasser, Kopenhagen J.A. Sept. 1828*. Z innych publikacji skandynewskich zachowanych do dzisiaj w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie można przytoczyć: *Almenn Landaskipunarfraedi Edr Geographia: Utgefín at Tilhlutun Og a Kostnad Hins Islenska Bokmenta-Felags, Kaupmannahofn 1825*; „Literaturbladet”, 1829; *Skóla hátid i minningu Fædingar-dags vors allranádugasta Konungs Fridriks Sjötta, þann 28da Janúarii 1833 ... bodud af Kénnurum Bessastada Skóla. Brot af Placidus-drápu, útgefíd af Sveinbirni Egilssyni. 1832–1833*; *Bidrag til den nordiske ravhandels historie ved E.C. Werlauff*, Kjøbenhavn 1835; *Oldnordische Sagaer udgivne [...]*, Kjøbenhavn 1836; *Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, hrsg. von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde*, Kopenhagen 1837; *Bidrag til Roskilde Domscoles Historie [...]* Roskilde [1843]; *Antikvarisk Tidsskrift, udgivet af det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1852–1854*, Kjøbenhavn 1854.

1.7. SŁOWIAŃSZCZYŻNA I KASZUBSZCZYŻNA W KRĘGU ZAINTERESOWAŃ BIBLIOTEKI

W pierwszych latach istnienia Towarzystwa Historycznego dynamicznie rozwijające się sekcja historyczna i archeologiczna zainicjowały badania nad językiem i dziejami Pomorza Zachodniego. Zwrócono też uwagę na zagadnienia z obszaru Słowiańszczyzny i kaszubszczyzny⁷⁷. Problematyka słowiańska pojawiła się już na pierwszym walnym zgromadzeniu Towarzystwa w 1825 r. w referatach wygłoszonych przez uczonych przybyłych z Berlina. Zainteresowanie tymi zagadnieniami, jakie zrodziło się wówczas w środowisku szczecińskich badaczy, utrzymywało się z różnym natężeniem w kolejnych latach. Sprzyjało mu m.in. podkreślanie znaczenia badań słowiańskich na łamach „Neue Pommersche Provinzialblätter”, periodyku Towarzystwa, ukazującym się od 1827 r., będącym kontynuacją powołanego w 1820 r. pisma „Pommersche Provinzialblätter für Stadt und Land”. Już w pierwszym jego tomie pisano, iż korzystnym byłoby studiowanie przez młodych uczonych regionu, języków słowiańskich, szczególnie zaś języka polskiego i to w znacznie większym stopniu, niż dotychczas. Dzięki temu mogłaby zyskać historia Pomorza Zachodniego, nie tylko przez tłumaczenia ale poprzez samodzielne prace badawcze. Tymczasem badaniem języka żyjących na Pomorzu Słowian zainteresowali się Rosjanie. Samo Towarzystwo zaś, jak dotąd więcej nie uczyniło, niż okazanie przychylności dla rozwoju tego przedsięwzięcia⁷⁸.

Badania nad Słowiańszczyzną i kaszubszczyzną prowadzone w Towarzystwie Historycznym, przechodziły więc rozmaite koleje, co wynikało m.in. z linii programowej organizacji, aktualnej polityki władz prowincji, braku znajomości języków słowiańskich wśród uczonych pomorskich, czy też zmian na stanowisku sekretarza Towarzystwa⁷⁹. Nowe perspektywy otworzyły się przełomie lat 1828/1829, po objęciu tej funkcji przez profesora Gimnazjum Mariackiego

77 Tematyka słowiańska i kaszubska obecna w działalności Towarzystwa Historycznego w pierwszych dekadach XIX w., była przedmiotem pogłębionych studiów Zygmunta Szultki, który w artykule dotyczącym początków badań nad Słowiańszczyzną i kaszubszczyzną, przywołując bogatą literaturę przedmiotu, zrekapitulował dotychczasowe ustalenia w tym zakresie. Zob. Z. Szultka, *Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin a kwestia początków badań nad Słowiańszczyzną i kaszubszczyzną*, w: VI Konferencja Kaszubsko-Pomorska pt. *Rozwój nazewnictwa lokalnego na Pomorzu Zachodnim. Pomorska toponomastyka i onomastyka na przestrzeni dziejów*. Materiały z konferencji. Darłowo 8–9 września 2000, red. W. Łysiak, Poznań 2001, s. 153–173.

78 „Neue Pommersche Provinzialblätter”, 1827, Bd. 1, s. 46, dz. cyt.

79 Z. Szultka, *Gesellschaft...*, s. 165.

Hermann Heringa (1800–1886), któremu udało się pozyskać do współpracy wybitnego znawcę literatury słowiańskiej, profesora Uniwersytetu Wrocławskiego Jana E. Purkinyego (1787–1869) i slawistę Vaclava Hankę (1791–1861), zminimalizowane zostały natomiast za czasów piastującego ten urząd od 1831 r. majora rezerwy Friedricha Ludwiga von Medema⁸⁰. Ujmując rzecz czasowo, tematyka słowiańska i kaszubska była obecna w działalności szczecińskiego Towarzystwa Historycznego przede wszystkim w okresie pierwszych dziesięciu lat jego działalności, natomiast z mniejszym lub większym natężeniem utrzymywała się do Wiosny Ludów.

Zainteresowania kaszubskie Towarzystwa Historycznego znaczone były m.in. nazwiskami Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1764–1855) i Floriana Ceynowy (1817–1881). Mrongowiusz gdański duchowny i nauczyciel, począwszy od lat 20. XIX w. rozpoczął planowe badania nad kaszubszczyzną, o których informowano na łamach „*Neue Pommersche Provinzialblätter*”⁸¹. Po przyjęciu w poczet członków Towarzystwa Historycznego, przekazywał do jego zbiorów publikacje swego autorstwa⁸².

Florian Ceynowa kaszubski działacz społeczny i narodowy, regionalista, pisarz, pozostawał w kontaktach z Towarzystwem Historycznym przez szereg lat. Jego kontakty ze Szczecinem sięgają 1846 r. W tym okresie przebywał on w berlińskim więzieniu Moabit, gdzie trafił za działalność konspiracyjną. Ceynowa prowadził tam badania językowe i ludoznawcze, mając do dyspozycji bogatą

---

80 Tamże, s. 165, 169. Co prawda w sprawozdaniu Towarzystwa Historycznego z 1832 r. pisano jeszcze, iż wykazywana jest szczególna gorliwość, by mowę dawnych mieszkańców Pomorza w jej specyficznej formie, jaką przybiera w języku kaszubskim badać, by to zagrożone narzecze pozostawić chociażby dla nauki. Zob. *Bericht über die am 15. Juni 1832 stattgefundene Achte General-Versammlung der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, Stettin 1832, s. 16.

81 Zob. *Schriftliche Monumente der ältesten Geschichte Pommerns*, „Erster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am Stiftungstages des Vereines, den 15. Junius 1826, „*Neue Pommersche Provinzialblätter*”, 1827, Bd. 1, s. 46–48. Zob. też W. Bieńkowski, *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz 1764–1855. W służbie umiłowanego języka*, Olsztyn 1983, s. 75–90.

82 Były to m.in. *Polnischer Wegweiser, enthaltend eine neu versuchte Aufklärung der polnischen Sprachformen nebst Materialien zum Uebersetzen, besonders aus dem Deutschen ins Polnische. Erste Lieferung: Declination. Mentor Polski, czyli Nowy sposób ułatwiający naukę o formach mowy Polskiej z lekcjami do przekładania z niemieckiego na Polskie i na odwrót* (Danzig 1821). Do zbiorów biblioteki trafił też *Słownik niemiecko-polski, Deutsch-polnisches Handwörterbuch nach Adelung und Linde bearbeitet*, t. 1–2, Gdańsk (1820–1823).

w miarę bibliotekę⁸³. Przebywając w odosobnieniu przesłał opracowane przez siebie materiały do Szczecina, których odbiorcą był m.in. Ludwig Giesebrecht. Nazwisko Ceynowy, jako darczyńcy stowarzyszeniowej biblioteki, pojawia się w sprawozdaniach Towarzystwa na przestrzeni wielu lat. W 1848 r. odnotowano, iż student medycyny Florian Ceynowa, przebywający aktualnie w więzieniu pod Berlinem – gdzie zajmował się pracą badawczą w swoim ojczystym języku kaszubskim – przesłał Towarzystwu efekty swego trudu. Były to: spis kaszubskich i niemieckich nazw miejscowości powiatów Wejherowo i Słupsk, dwa zeszyty z notatkami i informacjami o dawnych Kaszubach, w tym ich cechach antropologicznych, siedzibach, wierzeniach, rozmowę obcego z kaszubskim chłopem (właśc. *Rozmowa Polocha s Kaszebą*) oraz fragmenty z niemieckich autorów i inne materiały. Towarzystwo dar przyjęło – jak zaznaczono z wdzięcznością – pozostając z ofiarodawcą w kontakcie⁸⁴. W 1850 r. natomiast informowano, iż młodszy lekarz Florian Ceynowa z Pucka, przekazał Towarzystwu własne tłumaczenie na język kaszubski katechizmu Lutra oraz miedziane monety znalezione w okolicy Świecia⁸⁵. I wreszcie w sprawozdaniu z lat 1850–1852 wyszczególniono trzy publikacje Floriana Ceynowy z Bukowca: *Xążeczka dlo Kaszebov, przez Wójkasena. Ein Buchelchen für die Kassuben von Albrechtssohn, 1850, Rozmowa polocha s Kaszeba napisano przez s. p. xedza Smuska s Pucka, a do dreku podano przez Sena Wojkuwjca ze Sławoszena Roku Panskjcho 1850 (d.h. Gespräch eines Polen mit einem Kassuben von dem Geistlichen Schmuck aus Putzig, zum Druck gegeben von Adalbertssohn aus Slawoschin) De terrae Pucensis incolarum superstitione in re medica*⁸⁶.

W katalogu akcesyjnym biblioteki, dary Ceynowy odnotowano odpowiednio w 1848 r., kiedy przyjęto *Kassubische Übersetzung des Katechismus von Luther*, w 1850 r. pojawiają się: *Rozmowa polocha s Kaszubą* [...], która to publikacja

---

83 Z. Szultka, *Ceynowy droga ze Sławoszyna do Bukowca*, w: *Życie i dzieła Floriana Ceynowy (1817–1881)*, pod red. J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 2012, s. 65.

84 „Drei und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 24sten März 1848”, s. 56. Zob. też: Z. Szultka, *F. Ceynowa, Teksty więzienne*. Z rękopisu odczytał, opracował i wstępem opatrzył Z. Szultka, Wejherowo–Puck 2004, s. 70.

85 „Vier und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 30sten März 1849”, „Baltische Studien”, 1850, Jg. 14, H. 1, s. 112.

86 „Sechs und zwanzigster Jahresbericht betreffend die Jahre 1850–1852”, „Baltische Studien”, 1854, Jg. 15, H. 2, s. 32.

otrzymała sygnaturę II 58 oraz *Xqżeczka dlo Kaszebov* o sygnaturze II 59, natomiast w 1852 r. zapisano *De terrae Pucensis* [...] pod sygnaturą VIII 93⁸⁷.

Z kolei w katalogu alfabetycznym wymieniono *Sto frantovek z połudnjowej części Pomorza Kaszubskiego osoblivje z zjemj Svjeckjej, Krajni, Koczevja i Borov. S dodatkjem trzech prosb na wesele* (sygn. II 71) i *Kassubische-Wendische Grammatik* (sygn. II 78)⁸⁸. Współpraca Ceynowy z Towarzystwem Historycznym stanowiła próbę ożywienia badań kaszubskich, które – po dziesięcioletnim okresie zainteresowań nie miały kontynuacji. Jak zauważył Zygmunt Szultka, Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza nie było już zainteresowane ani współpracą, ani przesłanymi materiałami, które odłożyło na biblioteczny regał⁸⁹. Dzięki temu jednakże w księgozbiornie Archiwum Państwowego w Szczecinie zachowały się do dzisiaj następujące Ceynowiana: *De terrae Pucensis incolarum superstitione in re medica : dissertatio inauguralis medica* [...] *Auctor Florianus Ceynowa*, Berolini 1851; *Xqżeczka dla Kaszebov przez Wójkasena*, Gdańsk 1850 (dawna sygn. II 59); *Sto frantovek z połudnjowej części Pomorza Kaszubskiego osoblivje z zjemj Svjeckjej, Krajni, Koczevja i Borov. S dodatkjem trzech prosb na vesele* [ca 1866] (dawna sygn. II 71); *Zares do Grammatikj Kasebsko-Slovjnskje Move napjseł e vedeł Dr. Florian Cenova wojkasin ze Sławosena*, Poznań 1879 (dawna sygnatura II 78). Spośród nich warto zwrócić uwagę na *De terrae Pucensis incolarum...* Wartość tego skromnie wyposażonego typograficznie egzemplarza, będącego dysertacją doktorską Ceynowy, podnoszą towarzyszące mu dedykacje autorskie – trwała (wydrukowana w egzemplarzu): *Celeberrimae Societati Historiae Pomeraniae Ejusque Antiquitatum* oraz ulotna (rękopiśmienna): *Für die Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde von Verfasser*. Z kolei druczek *Sto frantovek z połudnjowej części Pomorza Kaszubskiego osoblivje z zjemj Svjeckjej, Krajni, Koczevja i Borov. S dodatkjem trzech prosb na vesele* opatrzony jest autografem autora.

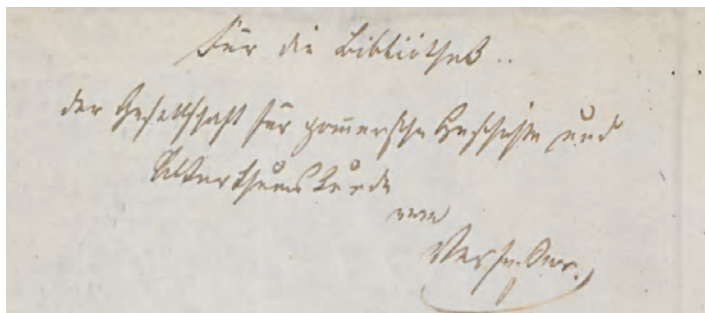
---

87 APSz, PTHA, sygn. 181, bez paginacji.

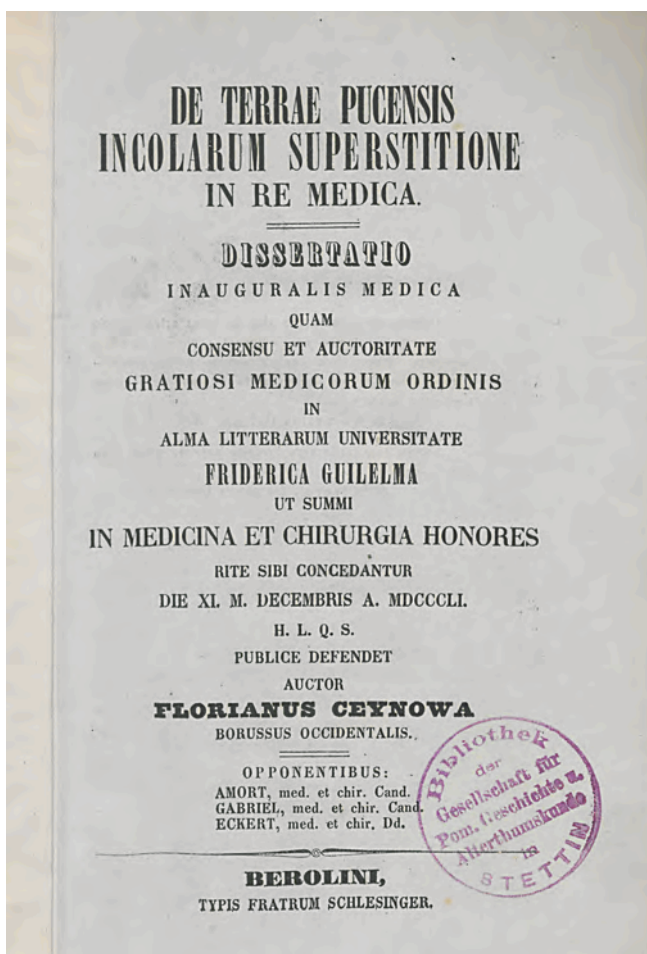
88 APSz, PTHA, sygn. 189 (Alphabetischer Catalog der Druckschriften in den Bibliotheken der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin), bez paginacji.

89 Z. Szultka, *Ceynowy droga...*, s. 68.

Il. 6. Dedykacja Floriana Ceynowy dla biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie na egzemplarzu *De terrae pucensis...* i inne jego publikacje przesłane Towarzystwu Historycznemu
Biblioteka APSz

*Sür die Bibliothek ..
der Gesellschaft für pomersche Geschichte und
Alterthumskunde
1855
Florianus Ceynowa*

Xażeczka dlo Kaszebov

przez

Wójkasenn.

ve Gdąnsku, 1850r.
v drukarnji Wedela.

Żarés do Grammatiki
Kasébsko-Slovjnskjè Mòvé
napisał é védét
Dr. Florjan Cenóva
wójkasin ze Slawóséna.

W POZNANIU.
Tęjonkamj Wojcēja Simona.
1879.

IN 74
25
II. 74.

Sto frantovek
z połudajowéj częścj Pomorza Kaszubskjeggo,
osobliwje z zjemj Sycjeckéj, Krajni,
Koczewja i Borów.

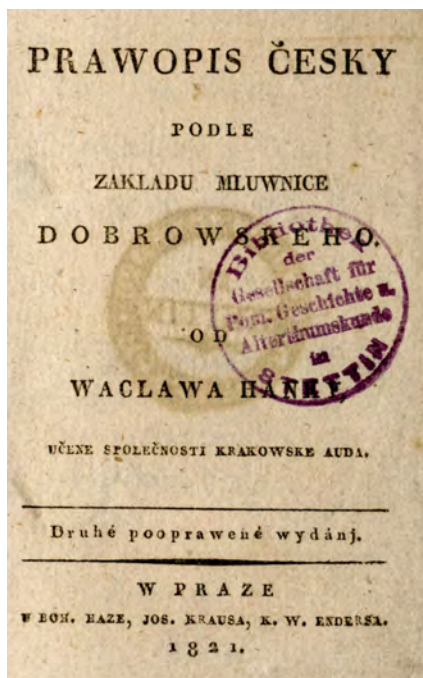
S dodatkjem trzech prosb na wesele.

Do nabicia v Sycjcu (Schwetz) nad Vjslę
u xjggarza J. Hauffe.

Spśród darczyńców nurtu słowiańskiego wspomnieć wypada wybitnego sławistę Vaclava Hankę (1791–1861), bibliotekarza w Muzeum Narodowym w Pradze. Ów mecenas i dobrodziej – jak pisano o nim w sprawozdaniach – ofiarował m.in. publikacje Josefa Dobrowskyego (1753–1829), językoznawcy, twórcy sławistyki, którego nazywał patriarchą Słowiańszczyzny oraz inne prace o tematyce sławistycznej⁹⁰. Do dzisiaj zachowały się w księgozbiornicy omawianej biblioteki, przesyłane do Szczecina, również własne opracowania Hanki: *Igor Swatoslawiĉ; hrdinsky zpiew o taženj proti polowcům. Wěrné w půwodnjm gazyku, s připogenjm českého a němeského přeloženj, Igor Swatoslawiĉ. Hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům [...] od Waclawa Hanky* (Praga 1821), *Prawopis Česky podle zakładu mluwnice Dobrowskeho od Waclawa Hanky* (Praga 1821) oraz *Zbírka neydáwnějšjch slownjků latinsko-českých [...] vydana od Waclawa Hanky [...]* (Praga 1833). Z kolei pochodzący z Rogalina hr. Edward Raczynski (1786–1845), podarował historię polskiego prawodawstwa Waclawa Aleksandra Maciejowskiego oraz drugie wydanie listów Jana III Sobieskiego do królowej Marii Kazimiery (Warszawa 1824), jak i inne książki w języku polskim i niemieckim⁹¹.

Il. 7. Przykładowe bohemika w zbiorze biblioteki APSz

- 90 W sprawozdaniu Towarzystwa Historycznego za lata 1832–1834 odnotowano: a) *Dobrowsky's Slawin. 2te Auflage durch W. Hanka.* (Prag 1834, 8°); b) *Dobrowsky's Glagolitica. 2te Auflage durch W. Hanka.* (Prag 1832, 8°); c) *Vetustissima vocabularia latino-bohemica.* (Prag 1833, 8°), cytując jednocześnie wyjaśnienie darczyńcy, iż pierwsza publikacja powinna zainteresować Towarzystwo, bowiem w rozprawie tej mowa o mitologii słowiańskiej. Ofiarowany słownik natomiast zawierał nazwy greckich i rzymskich bóstw w zestawieniu ze słowiańskimi. Zob. „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 196–197.
- 91 Zob. *Briefe des Königs Johann 3, geschrieben an die Königin Maria Kazimira im Verlaufe des Zuges nach Wien i. J. 1683. Herausgeg. von Ed. Gr. v. Raczynski. 2te Ausgabe. Warschau 1824.* (Polnisch); *Maciejowski's Geschichte der Polnischen Gesetzgebung. Geschenk des Herrn Grafen Eduard von Raczynski zu Rogolin.* „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 194–195.

A P P L A B B A
Primo, vichwe. Crac. Splen.

Amantū in gelbus. ceter: Barbarus
 uere. Hara. zhd. Gaurū. Lari. Kane.
 Caudron. Kruamez. Cariofilum.

*Qui deus est cognoscendus sanctorum qz dicitur
 Quisqz anima strompente sit tunc suet kop
 Cedit se nece spūo dicit angelus angel
 Est pella qz uozda h ofiora sic hūare
 Sol pūge lina inuestes diana qz lina
 Demingz sit lūa fū. fūpned lūyāc. wespōg. cū
 Hacia sit marea pata uozd forma qz uwarlost
 fūria spofōa uiuoz qz uozd
 Est uozd dicit dicit pōtāca pod pata uozd
 Est pūamoi oūōga pōd uozd etter*

**ZBJRKA
 NEYDÁWNĚŠJCH
 SLOWNJKŮ**

LATINSKO - ČESKÝCH,
 s obsahem neznámých slov w abecedním pořádku
 česko - latinským.

Wydána
 od
WÁCLAWA HANKY,
 řijije řádu sw. Wladimjra, Bibliothekáře Národního Muse-
 um českého, učených Společností Krakowské, Wilenské a
 Waršawské Ctena.

**VETUSTISSIMA VOCABULARIA
 LATINO-BOEMICA**
 ...
 PODPORAU NÁRODNÍHO MUSEUM. řac
 W PRAZE,
 W Arcibiskupské knihitiskárně.
 1833.

**Die Bildsankheit
 der
 Slawischen Sprache,**
 an der
 Bildung der Substantive und Objektive
 in der
Böhmischen Sprache
 dargestellt.
 von
 Joseph Dobrowsky,
 Mitgliede der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag
 und der Kaiserl. russischen Akademie.

Prag,
 in der k. k. österr. Verlagsbuchhandlung
 Schönböcker Str. 128.

**IGOR
 SWATOSLAWIČ.**
 HRDINSKY ZPIEW
 O TAŽENJ PROTI POLOWCŮM.
 Wersn w půwodnjm gazyku,
 spřipogonjm českého a Německého
 přeloženj.
 OD
 WACLAWA HANKY.
 W PRAZE,
 U HAZE, KRAUSSE, ENDERSA,
 1831.

Biblioteka zgromadziła więc wcale pokaźny zasób książek do studiów słowiańskich i kaszubskich, które napływały nie tylko w czasie pomyślnego rozwoju rzeczonych badań (1824–1834), ale także w kolejnych latach. Szczególnie obficie reprezentowane są roczniki i sprawozdania poszczególnych towarzystw, by wymienić „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk” czy „Das vaterländische Museum in Böhmen”.

Pozostaje pytanie dotyczące ich wykorzystania. Można przypuszczać, iż miały one swoich czytelników w pierwszej dekadzie działalności Towarzystwa. Później zaś zainteresowanie nimi zmalało. Należy dodać, iż biblioteka oprócz książek dysponowała też materiałami rękopiśmiennymi – jak zauważył Wojciech Kętrzyński – *zawierającymi rzeczy kaszubskie*⁹². Warto zauważyć, iż o ile współpraca wielu uczonych ze szczecińskim Towarzystwem, okresowo była zawieszana, bądź ulegała zakończeniu, to swego rodzaju łącznikiem wciąż pozostawała biblioteka, bowiem fakt przekazania dla niej darów, często stanowił jedyną formę wzajemnych kontaktów⁹³.

Członkowie Towarzystwa Historycznego, realizujący statutowe postanowienia dotyczące badań nad słowiańszczyzną, z Ludwigiem Giesebrechtem na czele postulowali m.in. organizowanie kursów języka polskiego, rosyjskiego i czeskiego. Nawiązywano wówczas kontakty z badaczami z tych obszarów językowych. W latach 30. i 40. Towarzystwo prowadziło ożywioną współpracę z Muzeum Narodowym w Pradze⁹⁴. Celem tej placówki, której powstanie przypada na lata 1819–1822, było gromadzenie i przechowywanie skarbów kultury materialnej i duchowej, tak by mogły one służyć zarówno współczesnym, jak i przyszłym pokoleniom. Podobnie jak w statucie szczecińskiego Towarzystwa Historycznego, tak i w statucie tegoż Muzeum poruszona została kwestia zbiorów, wśród których wyraźnie wydzielono bibliotekę, a w niej szeroko rozumiane *bohémica*, czyli – jak pisano – wszystkie książki i rękopisy w języku czeskim, dzieła czeskich autorów lub wydane w Czechach oraz Czech dotyczące. Jako odrębne jednostki potraktowano zbiory dokumentów, odpisów, map

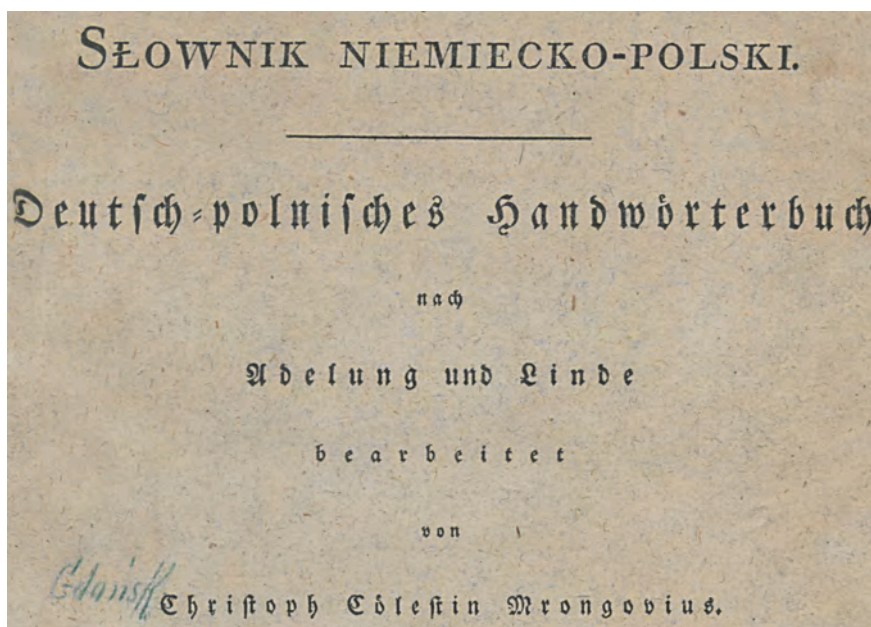
92 W. Kętrzyński, *Z archiwów i bibliotek szczecińskich*, „Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich za rok 1908”, Lwów 1909, s. 41. Zob. też Z. Szultka, *Studia nad rodowodem...*, s. 10 i n.

93 Zob. J. Kosman, *Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin) i jego biblioteka w kręgu zainteresowań słowiańskich i kaszubskich*, w: *Językowy, literacki i kulturowy obraz Pomorza*, t. 3, red. A. Iwanowska, M. Klinkosz, Z. Lica, Gdańsk 2016, s. 281–298.

94 *Das vaterländische Museum in Böhmen im Jahre 1842*, Prag 1842.

i planów⁹⁵. Księgozbiór biblioteczny, od początku istnienia pozostający pod opieką wspomnianego już Vaclava Hanki, liczył w 1842 r. ponad 16 tysięcy jednostek podzielonych na nauki przyrodnicze, książki w języku czeskim, *bohemica* w języku łacińskim, niemieckim i innych, lingwistykę szczególnie obficie reprezentowaną przez *slavica* oraz *rara*⁹⁶. Hanka, jak już wspomniano, regularnie przysyłał do Szczecina mogące zainteresować Towarzystwo komunikaty, publikacje swego autorstwa i inne *bohemica*⁹⁷. Ze swej strony Towarzystwo Historyczne przesyłało do Pragi własne wydawnictwa⁹⁸.

Il. 8. Wydawnictwa słownikowe oraz do gramatyki w językach polskim, niemieckim, łużyckim, połabskim w zbiorach biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie
Biblioteka APSz

95 Tamże, s. 41–42.

96 Tamże, s. 67–69.

97 Zob. „Fünfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Stettiner Ausschusses. Vorgelegt am 15. Juni 1830”, „Baltische Studien”, 1832, Jg. 1, H. 1, s. 330–331; „Sechster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1833, Jg. 2, H. 1, s. 192.

98 Zob. *Geschichte und Verhandlungen der Gesellschaft des böhmischen Museums in Böhmen in den Jahren 1846–1850*, Prag 1851, s. 72. Odnotowano tutaj roczniki „Baltische Studien”, które Towarzystwo Historyczne przesyłało w darze do Pragi.

VIII, 192

122
21120

Serbski słownik

von
Dr. Pful.
Serbakoñemski džěl.
Préal zesłwk.

Wendisches Wörterbuch

von
Dr. Pful.
Wendisch-deutscher Theil.
Erstes Heft.

W Budyšinje. 1857. Bautzen.
Z nakladom Matěj serbskeje. W komisij J. B. Smoleje.
Verlag der Matěj serbska. J. G. Edmair in Commission.

Bibliothek
des
Pommerschen
Gesellschaft für
Pom. Geschichte u.
Alterthumskunde
in
STETTIN

BIBLIOTHEK
DES
POMMERSCHEN
GES. FÜR
POM. GESCHICHTE U.
ALTERTHUMSKUNDE
IN
STETTIN

Grammatik

der
wendisch = serbischen Sprache
in der Oberlausitz

Im Systeme Dobrowöty's abgefaßt

von
J. P. Jordan

Prag
in Commission bei Friedrich Ehrlich
1848

Bibliothek
des
Gesellschaft für
Pom. Geschichte u.
Alterthumskunde
in
STETTIN

Polnischer Wegweiser

enthaltend
eine neu versuchte Aufklärung
der polnischen Sprachformen
nebst
Materialien zum Uebersetzen
besonders
aus dem Deutschen ins Polnische.

Erste Lieferung: Declination.

MENTOR, POLSKI,
czyli
Nowy sposób ułatwiający naukę o formach
mowy Polskiej z lekcyami do przekła-
dania z niemieckiego na Polskie
i na odwrot.

Danzig in der Albertschen, Königsberg in der Unzer'schen
Posen in der Kühn'schen Buchhandlung in Commission.

1821.

Bibliothek
des
Pommerschen
Gesellschaft für
Pom. Geschichte u.
Alterthumskunde
in
STETTIN

VIII 32

LAUT- UND FORMENLERE

DER
Archivum Państwowe w Szczecinie
ul. Sw. Wojciecha 13

POLABISCHEN SPRACHE

VON
August Schleicher

ST.-PETERSBURG, 1871.
Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
in St. Petersburg: Eggers und Co., H. Schmitzdorff, J. Issakoff und A. Tscherkessoff;
in Riga: M. N. Kymmel; in Odessa: A. E. Kechribardshi; in Leipzig: M. Leopold Voss.

Preis: 1 Rbl. 45 Cop. — 1 Thl. 18 Ngr.

Bibliothek
des
Pommerschen
Gesellschaft für
Pom. Geschichte u.
Alterthumskunde
in
STETTIN

1.8. DARY I DARCYŃCY. WYMIANA

W pierwszych dekadach istnienia biblioteki jej księgozbiór składał się w przeważającej mierze z darów przekazywanych przez liczne instytucje, urzędy, osoby zrzeszone, oraz przedstawiciele różnych środowisk. Towarzystwo niejednokrotnie samo było inicjatorem rozmaitych poszukiwań. Pod tym względem warto zwrócić uwagę na egzemplarz dzieła Johanna Micraeliusa *Sechs Bücher vom Alten Pommerlande* (Stettin und Leipzig 1723). Książka ta trafiła do biblioteki, jako dar lekarza wojskowego z Myśliborza dr. Waubke, który na polecenie Towarzystwa poszukiwał w okolicach Pyrzyce (Pyritz) zaginionej biblioteki pomorskiej Liebeherra. Egzemplarz miał pochodzić z tego właśnie księgozbioru i był przechowywany przez jednego z gospodarzy z tych okolic⁹⁹.

Znaczącą liczbę dzieł z księgozbioru założyciela Towarzystwa Historycznego, nadprezydenta Johanna Augusta Sacka, przekazała wdowa po nim Marianne Gertrude Sack. Wśród darów znalazły się wspaniałe wydania sag nordyckich oraz mapy i druki rozmaitej treści¹⁰⁰.

W tym samym czasie biblioteka otrzymała cenne publikacje, których ofiarodawcą był Gustav Kombst¹⁰¹. Wyjaśniając szczegóły ich pozyskania, zacytowano w sprawozdaniu za lata 1831–1832, fragment listu darczyńcy z 11 kwietnia 1832 r., w którym pisał on, iż w związku z tym, że opuszcza Szczecin, a w przyszłości prawdopodobnie nie powróci już na Pomorze, postanawia przekazać Towarzystwu swoje zbiory o tematyce regionalnej.

99 „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 198–199.

100 „Siebenter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über das Jahr 15 Juni 1831 bis dahin 1832”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 124.

101 Gustav Kombst zasiadał w zarządzie szczecińskiego Towarzystwa Historycznego. Był członkiem Towarzystwa Nordyckich Starożytności w Kopenhadze, oraz lektorem języka i literatury niemieckiej w Queens College w Edynburgu, autorem pracy: *German Grammar, for the use of schools and private teaching*, Edinburgh 1840. Opracował też publikację z zakresu archiwistyki: *Authentische Aktenstücke aus den Archiven des Deutschen Bundes*, Leipzig 1838. Aktywnie działał w szczecińskim Towarzystwie Historycznym, przekazując zarządowi m.in. informacje dotyczące materiałów z zakresu pomorskiej historii, znajdujących się w bibliotekach szwedzkich. Uważał on, że posiadanie podobnych spisów lub chociażby informacji o nich było bardzo istotne dla przyszłych pomorskich badań. Za: „Sechster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 15. Junius 1831”, Stettin 1833, s. 14–15. Jego nazwisko wymienia też Wilhelm Böhmer w swoim opracowaniu kroniki Thomasa Kantzowa, dziękując Kombstowi za okazaną pomoc. Zob. *Thomas Kantzow's Chronik von Pommern in Niederdeutscher Mundart... durch Wilhelm Böhmer*, Stettin 1835.

Wśród ofiarowanych materiałów znalazły się rękopisy i druki z XVI–XVIII w. Ich tematyka dotyczyła historii rzemiosła i handlu, żeglugi, prawa, medycy, religii, genealogii. Prowizoryczny spis ofiarowanych publikacji, jaki ogłoszono w tymże sprawozdaniu, nie uwzględniał zbyt wielu cech identyfikacyjnych egzemplarzy, bowiem w wielu przypadkach ograniczono się jedynie do zbiorczych zestawień typu: *Geistliche Sachen von 1645–1775. 181 Piecen*, albo *2 Pack gedruckter Verordnungen*¹⁰². Z faktu przekazania wynikały natomiast okoliczności nabywania przez Kombsta niektórych dzieł. Okazało się bowiem, iż sporo cennych egzemplarzy zakupił on na licytacji jako makulaturę¹⁰³.

Do cennych darów wypadnie zaliczyć tytuły: *Theatrum orbis terrarum* Abrahama Orteliusa (1527–1598), wybitnego przedstawiciela flamandzkiej szkoły kartograficznej, oraz *Cosmographia* Sebastiana Münstera (Basel 1628), które przekazała szczecińska Loża pod Trzema Cyrklami.

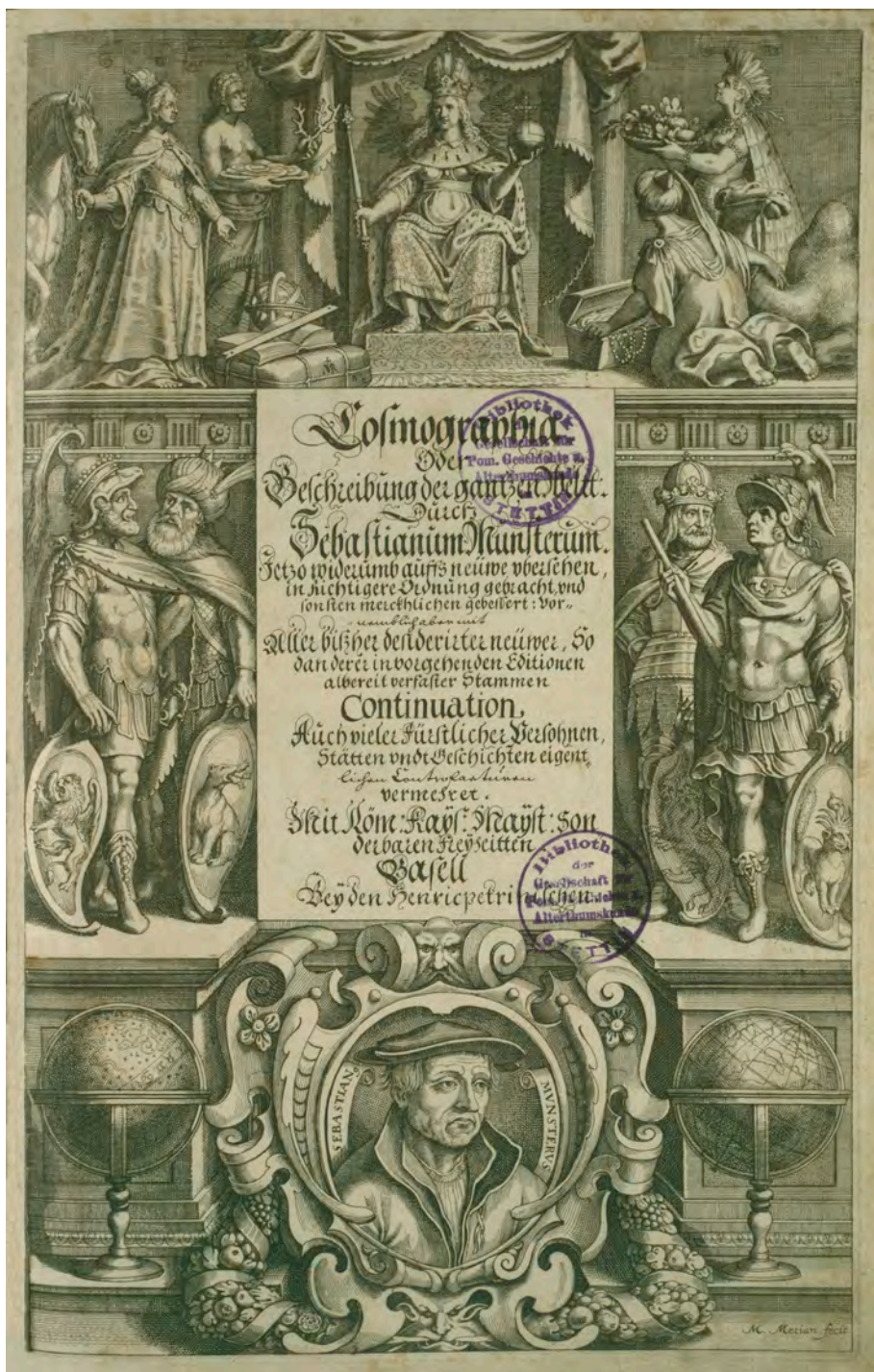
Ważny był dar 216 niewielkich objętościowo druków w 199 wiązkach, dotyczących zagadnień regionalnych, jaki trafił do zbiorów w spuściźnie radcy prawnego C.W. Zitelmana, dzięki pośrednictwu Ludwiga Giesebrechta. Darowizna, w której znalazło się wiele mów pogrzebowych, zapoczątkowała – jak możemy przypuszczać – gromadzenie piśmiennictwa okolicznościowego, które z czasem swoimi rozmiarami przewyższyło wszystkie szczecińskie zbiory, dorównując jedynie zasobom Archiwum Państwowego w Szczecinie, które w 1893 r. wykazywało 2000 mów pogrzebowych. Liczną grupę stanowiły też zarządzenia władz, edykty i druki szkolne. Wydawnictwa te chronologicznie obejmowały XVI–XVIII w., i były wytworem oficyn drukarskich Szczecina, Stargardu, Kołobrzegu, Koszalina, Stralsundu, Greifswaldu, Berlina, Rostoku, Wittenbergi¹⁰⁴.

---

102 Zob. „Siebenter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über das Jahr vom 15ten Juni 1831 bis dahin 1832”, Stettin 1836, s. 12–14. Tego rodzaju zbiorcze zestawienia były częstą praktyką, wystarczającą na potrzeby wydawanych drukiem rejestrów piśmiennictwa. W sprawozdaniach „Rocznika Naukowego Krakowskiego” przykładowo odnotowano: *Sześć sztuk rozpraw i raportów nadesłanych przez królewskie towarzystwo badaczy starożytności północnych w Kopenhadze; P. Fusiecki 9 książek w różnych przedmiotach*. Za „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Jagiellońskim połączony”. Tom II (Ogólnego zbioru tom XVII), Kraków 1843, s. 25, 39.

103 „Siebenter Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 13.

104 „Ein und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Baltische Studien”, 1846, Jg. 12, H. 1, s. 152, 159–172.

Biblioteka otrzymywała liczne odpisy dokumentów dotyczących dziejów Pomorza oraz wykazy rękopisów znajdujących się w różnych instytucjach na Pomorzu¹⁰⁵. Dzięki rozbudowanej sieci kontaktów i współpracy pozyskiwano też informacje o pomezanikach przechowywanych w bibliotekach i archiwach niemieckich. Za pośrednictwem profesora Johanna Voigta (1786–1863) z Królewca (Königsberg) Towarzystwo uzyskało informację o listach książąt pomorskich i dokumentach z lat 1270–1295, przechowywanych w archiwum w Królewcu. Voigt deklarował pomoc w uzyskaniu ich kopii. Propozycja ta pozostaje jednocześnie świadectwem pewnych procedur bowiem profesor Voigt informował o potrzebie zwrócenia się przez Towarzystwo do nadprezydenta Królewca z oficjalną prośbą w tej sprawie oraz konieczności pokrycia kosztów¹⁰⁶. Te jednak okazały się bardzo wysokie i dopiero po przyznaniu przez Sejm Krajowy w 1838 r. 100 talarów dotacji, udało się przedsięwzięcie sfinalizować. Warto przy tym wspomnieć, iż wiele innych cennych materiałów rękopiśmiennych wpływało w formie darów nie generując kosztów.

Wydatnie powiększono zasób w 1854 r., kiedy to wpłynęły do zbiorów kolejne rękopisy, mapy, ikonografia, oraz akta szczecińskiego magistratu. Przeważającą część owego przyrostu zawdzięczano darom i wymianie. Zakup liczył jedynie kilka pozycji. Jednym z nabytków pozyskanych tą drogą był tytuł *Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg* Johanna Gustava Droysena (Berlin 1851–1852), którego – jak zauważono – nie powinno brakować w pomorskiej bibliotece¹⁰⁷. Świadczy to o planowym zakupie dzieł – przy niewielkich środkach budżetowych – i wyborze tych publikacji, które były przydatne dla prowadzonych przez członków Towarzystwa prac o charakterze naukowym. Tytuły pochodzących z zakupu książek potwierdzają, iż preferowano tematykę regionalną, oraz literaturę naukową z zakresu historii, archeologii i starożytnictwa, by wymienić pomorski herbarz autorstwa Juliusa Theodora Bagmihla *Pommersches Wappenbuch* czy wydawany w Lipsku

---

105 „Zwei und zwanzigster Jahresbericht des Stettinischen Ausschusses der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde (Vorgetragen am 29sten März 1847)”, „Baltische Studien”, 1847, Jg. 13, H. 1, s. 176.

106 „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, „Baltische Studien”, 1836, Jg. 3, H. 2, s. 209–210.

107 „Acht und zwanzigster Jahresbericht. Bericht des Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1857, Jg. 16, H. 2, s. 6.

periodyk „Zeitschrift für Deutsches Alterthum”. Zarząd dysponując nader skromnymi środkami finansowymi organizował narady, których celem było wypracowanie skutecznych metod pozyskiwania wartościowych publikacji oraz funduszu na ich nabycie¹⁰⁸. Trzeba pamiętać, iż biblioteka generowała też inne koszty, związane chociażby z bieżącą konserwacją wpływających książek i pracami introligatorskimi.

W 1854 r. do biblioteki wpłynęły: cenna darowizna radcy W. Bourwiega, licząca około 60 pomeraników i mapek, oraz nieco skromniejszy dar radcy Johanna Friedricha Völkerlinga¹⁰⁹. Wśród książek ofiarowanych przez Bourwiega znalazł się kanon literatury pomorskiej, by wymienić nazwiska Daniela Cramera, Paula Friedeborna, Friedricha Wutstracka, Johannes Micraeliusa, Johanna Oelrichsa. Natomiast w przypadku daru Völkerlinga do biblioteki trafiły tytuły: *Phaedon*, Mosesa Mendelssohna (Berlin und Stettin 1767), *Poésiees de Ms. l'abbè de Chaulieu et de Mr. le marquis de la Fare* (A la Haye 1731), *Poetische und prosaische Versuche von Susanne v. B... geboren von Franklin* (Berlin 1787), *Briefe der Demoiselle S. nebst einigen von ihren Gedichten* (Frankfurt und Leipzig 1775). Obie te donacje są typowym przykładem, na to, iż biblioteka nierzadko otrzymywała materiały znacznie przekraczające jej potrzeby. Większość pomeraników z księgozbioru Bourwiega, stanowiły bowiem dublety, natomiast utwory poetyckie i prozatorskie ofiarowane przez Völkerlinga wychodziły poza ramy gromadzonych zbiorów bibliotecznych. Zbyt duża koncentracja dubletów i literatury nie związanej z działalnością statutową, wymagały wypracowania odpowiednich procedur postępowania. W omawianym okresie Szczecin nie posiadał zbyt wielu księżnic, czy instytucji kultury, którym można byłoby tego typu materiały przekazać. Biorąc jednakże pod uwagę otoczenie stowarzyszeniowej biblioteki, trzeba – jako odbiorców – wymienić przede wszystkim Gimnazjum Mariackie i inne szczecińskie szkoły. Sytuacja ta zmieniła się na przełomie XIX i XX w., kiedy pojawia się coraz więcej placówek bibliotecznych, w tym pierwsza w mieście Biblioteka Miejska (Stadtbibliothek), będących potencjalnymi odbiorcami druków zbędnych z biblioteki Towarzystwa. Dublety – jak te z kolekcji Löperów i wiele innych – regularnie też odsprzedawano, oraz darowano nowo powoływanym w Niemczech bibliotekom.

---

108 „Bericht über die am 15. Juni 1832 stattgefundene Achte General-Versammlung der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, Stettin 1832, s. 28.

109 „Acht und zwanzigster Jahresbericht. Bericht des Stettiner Ausschusses...”, s. 6, 19–22.

1.9. REGULAMIN BIBLIOTEKI

Pomorze w pierwszych dekadach XIX w. w porównaniu z innymi prowincjami było ubogie w biblioteki publiczne¹¹⁰. Brak tradycji bibliotekarskich powodował, iż korzystanie z bibliotek nastęczało niemało trudności. Ułatwieniem w tym zakresie stawały się coraz liczniejsze w XIX w. instrukcje dotyczące katalogowania, jak i przepisy porządkowe. Takim właśnie narzędziem, ułatwiającym dostęp do biblioteki Towarzystwa, był przygotowany w czerwcu 1855 r. regulamin, porządkujący wszystkie sfery jej działalności i będący jednocześnie obrazem funkcjonowania księżnicy. Regulamin ów, opracowany przez Ludwiga Giesebrechta i Friedricha Ferdinanda Calo (1814–1872), miał też zabezpieczać prawa członków Towarzystwa do swobodnego korzystania ze zbiorów w obliczu planowanego, rychłego przeniesienia zbiorów Towarzystwa Historycznego do Archiwum Państwowego, co nastąpiło w 1856 r. Według regulaminu do korzystania z biblioteki uprawnieni byli wszyscy członkowie. Niezrzeszeni mogli korzystać ze zbiorów tylko za zgodą władz, oraz po wpłaceniu kaucji. Księgozbiór pozostawał do dyspozycji czytelników w sali bibliotecznej, nie wykluczano jednakże wypożyczeń do domu. Szczególnie cenne zbiory jak rękopisy, sztychy, unikatowe druki, udostępniano wyłącznie na miejscu. O ewentualnym odstępianiu od tej reguły decydował zarząd Towarzystwa. Wypożyczeniom podlegały jedynie egzemplarze zarejestrowane i opatrzone pieczęcią. Na miejscu czytelnik miał do wglądu rękopiśmienny katalog, który nie podlegał wypożyczeniu. Użytkownik był zobowiązany zwrócić wypożyczony egzemplarz w dobrym stanie, w przypadku zaś zagubienia lub zniszczenia wyrównać straty (czyli np. zastąpić egzemplarz zdefektowany nieuszkodzonym). Udostępnionych dzieł nie można było odstępować osobom trzecim. Corocznie w lipcu książki miały być zwrócone w celu przeprowadzenia skontrum. Na specjalne życzenie zarządu, wypożyczający był zobowiązany zwrócić je również poza obowiązującymi terminami. W trakcie skontrum biblioteka była nieczynna. Wypożyczenia i zwroty odnotowywano w dzienniku wypożyczeń, poza tym wypożyczający wypełniał rewers, który otrzymywał przy zwrocie książek. Jak w każdym typowym regulaminie bibliotecznym, tak i tu znalazł się punkt odnośnie godzin otwarcia. W 1855 r. biblioteka otwarta była w środy z wyjątkiem dni świątecznych w godz. 12.00–13.00¹¹¹. Regulamin ten w imieniu zarządu

110 Zob. J. Kosman, *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku*, Szczecin 2013.

111 APSz, PTHA, sygn. 192 (Reglement, wie die Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche

Towarzystwa podpisali: G. Barsekow, F.F. Calo, K. Hasselbach, H. Hering, L. Giesebrecht, J.W. Kutscher, C. Pitzschky, Th. Schmidt, E.H. Stark, C.F. Triest, A.B. Weltzel.

Regulaminy większości bibliotek stowarzyszeniowych odwoływały się do podobnych zasad, aczkolwiek różniły się nieco w szczegółach. Były wśród nich zarówno biblioteki o charakterze półpublicznym, czyli dostępne również dla czytelników z zewnątrz, jak też ograniczające udostępnianie wyłącznie do osób zrzeszonych oraz placówki oferujące czytelnikom wszystkie zgromadzone zbiory, lub wyłączające z udostępniania rękopisy i druki rzadkie. Przytoczone poniżej przykłady obrazują ów stan rzeczy w bibliotekach towarzystw naukowych, z którymi szczecińskie Towarzystwo Historyczne utrzymywało ściśle kontakty.

W bibliotece Towarzystwa Starożytności w Hohenleuben (Vogtländischer Alterthumsforschender Verein zu Hohenleuben) stosowana była praktyka wypożyczeń wysyłkowych. Członkowie tego towarzystwa mogli listownie zwrócić się do bibliotekarza z prośbą o udostępnienie odpowiedniego egzemplarza wraz z dołączoną kwotą pokrywającą koszty przesyłki. Okres wypożyczenia wynosił trzy tygodnie¹¹².

Z kolei w Towarzystwie Historycznym Dolnej Saksonii (Historischer Verein für Niedersachsen) zgodnie ze statutem, prawo do korzystania ze zbiorów przysługiwało wyłącznie osobom zrzeszonym. Biblioteka gromadziła zbiory zgodnie z wytycznymi zarządu. Każdy uprawniony miał możliwość korzystania z katalogu i inwentarzy. Nie czyniono rozróżnienia na kategorie dzieł, w związku z czym udostępniano wszystkie dostępne publikacje bez wyjątku. Zamiejscowi czytelnicy otrzymujący zamówione materiały listownie zwracali koszty wysyłki. Użytkownik własnym podpisem ręczył za właściwe korzystanie i zobowiązywał się do wyrównania szkód w przypadku zagubienia lub uszkodzenia egzemplarza. Wypożyczano na trzy miesiące z możliwością przedłużenia na okres kolejnych trzech miesięcy. Czytelnik mógł być poproszony o zwrot

---

Geschichte und Alterthumskunde zu benutzen ist), s. 55–56 oraz s. 91–94. Regulamin ten liczył 12 paragrafów. Wcześniej Ludwig Giesebrecht opracował projekt regulaminu (s. 29–30) składający się z 10 paragrafów. Zob. też „Neun und zwanzigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 19. April 1856”, „Baltische Studien”, 1858, Jg. 17, H. 1, s. 32–33.

112 *Nachrichten an die Mitglieder des Voigtländischen Alterthumsforschenden Vereins. Erste Abteilung. Catalog der Vereins-Bibliothek*, Schleiz 1836, s. 1. Towarzystwo to, jak wiele innych (w tym szczecińskie), borykając się z brakiem środków na zakup książek, apelowało o przekazywanie darów, dziękując jednocześnie licznym darczyńcom, za dotychczasową hojność, dzięki której stale wzbogacany był stan posiadania biblioteki.

książki w ciągu ośmiu dni, jeżeli w międzyczasie pojawiły się zamówienia na dany tytułów innych użytkowników. Zalegającego ze zwrotem po upływie regulaminowych terminów upominano listownie, przy czym kara za kolejne monity wynosiła dwa grosze. Nad przestrzeganiem regulaminu czuwał bibliotekarz¹¹³.

Biblioteka Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego w Görlitz (Oberlausitzer Gesellschaft der Wissenschaften), podobnie jak księżnica szczecińskiego Towarzystwa, z uwagi na koszty utrzymania, nie dysponowała wieloma środkami na zakup. Księgozbiór uzupełniano głównie poprzez dary, które wpływały systematycznie dzięki licznym ofiarodawcom, oraz przepisowi regulaminu, który zobowiązywał każdego korzystającego ze zbiorów do przekazania bibliotece jednego egzemplarza. Placówka była czynna w każdy czwartek od 13.00 do 15.00, odnotowując – jak zaznaczono w sprawozdaniu – liczne odwiedziny¹¹⁴.

Biblioteka Towarzystwa Historii i Starożytności Wschodnich Prowincji w Rydze (Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde in den

---

113 *Alphabetisches Verzeichniss der Bibliothek des historischen Vereins für Niedersachsen*, Hannover 1856, s. 1–2.

114 Zob. „Anzeigen der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz. Neuer Folge zweites Stück 1834–1835”, Görlitz 1835, s. 18. W bibliotece tej w okresie od 27.08.1837 do 17.09.1838 przyrost wynosił ok. 224 woluminy nowych pism, z czego 151 stanowiły dary, a 73 zakup. Zob. „Anzeigen der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz. Neuer Folge fünftes Stück 1835–1838”, Görlitz 1838, s. 23. Na życzenie wielu członków podjęto starania o wydanie drukiem katalogu prowadzonego od 1819 r., pod warunkiem, iż dzięki subskrypcji zwrócą się koszty druku. Zob. „Anzeigen der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz. Neuer Folge sechstes Stück 1838–1839”, Görlitz 1839, s. 25; Szczecińskie Towarzystwo Historyczne już w pierwszych dekadach swego istnienia nawiązało ożywioną współpracę z Górnołużyckim Towarzystwem Naukowym. Dzięki wymianie trafiały do Szczecina publikacje pionierów łużyckiej kultury i literatury: Jana Petra Jordana (1818–1891) i Jana Arnosta Smolera (1816–1884), twórcy Macierzy Łużyckiej. Wydawnictwa przesyłano regularnie, stąd do dzisiaj zachowało się w księgozbiorze biblioteki szczecińskiego Archiwum sporo luzatyków: *Kleines Deutsch, Wendisch, Russisch und Pohnlisches Wörterbuch über 500 gebräuchlichen Wörter meist nach alphabetischer Ordnung enthaltend... gesammelt und herausgegeben von J.S.F. Schindler*, Cottbus 1813; *Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden, erstes Heft, vom Jare 965. bis 1346*, Görlitz 1799; *zweites Heft, vom Jare 1347 bis 1378*, Görlitz 1800, *drittes und viertes Heft, vom Jare 1379 bis 1419*, Görlitz 1800, *fünftes bis achtes Heft, vom Jahre 1419 bis 1490*, Görlitz 1805, *Zweiter Band, oder neuntes bis zwanzigstes Heft, nebst den Nachträgen, vom Jahre 1490 bis 1803*, Görlitz 1824; *Anzeigen der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz*. Hrsg. J.L. Haupt. – „Neuer Folge erstes Stück 1833–1834”, Görlitz 1834 – „Neuer Folge zweites Stück 1833–1835”, Görlitz 1835 – „Neuer Folge drittes Stück 1835–1836”, Görlitz 1836 – „Neuer Folge viertes Stück 1836–1837”, Görlitz 1837 – „Neuer Folge fünftes Stück 1837–1838”, Görlitz 1838 – „Neuer Folge sechstes Stück 1838–1839”, Görlitz 1839 –

Ostseeprovinzen zu Riga) gromadząca wszystkie drukowane i rękopiśmienne dzieła dotyczące historii i starożytności prowincji bałtyckich, otwarta była dwa razy w tygodniu w środy i soboty w godz. 15.00–17.00¹¹⁵.

Trzeba podkreślić, iż większość bibliotek stowarzyszeniowych udostępniała zbiory jeden lub dwa razy w tygodniu, w przeciągu godziny lub dwóch. Z jednej strony nie stwarzało to korzystnych warunków do systematycznych odwiedzin biblioteki, z drugiej jednak trudno mówić o szczególnej aktywności czytelniczej środowisk, na które biblioteki te były nakierowane. Zagadnienie to należy traktować indywidualnie, rozpatrując warunki lokalne, czy chociażby stopień udziału elit w poszczególnych towarzystwach i badaczy rozwijających swój warsztat w oparciu o stowarzyszeniowe księgozbiory.

1.10. EWIDENCJA ZBIORÓW

Wyznacznikiem zmian w bibliotekach w XIX w., stały się m.in. rozwiązania organizacyjne dotyczące porządkowania i ewidencjonowania zbiorów. Był to długotrwały proces, który doprowadził do wypracowania nowych koncepcji w zakresie metod rejestracji oraz opracowania formalnego i rzeczowego¹¹⁶. Podstawę stanowił nadal katalog alfabetyczny i akcesyjny, jednakże powstające nowe typy bibliotek i narastające lawinowo piśmiennictwo pobudzały inwencję w zakresie opisywania dokumentów.

Już w pierwszych latach istnienia szczecińskiego Towarzystwa Historycznego, tworzone – prowizoryczne początkowo – spisy książek i rękopiśmienne katalogi, mając na uwadze konieczność orientacji w szybko rosnącym księgozbiornie. W kolejnych dekadach oprócz wspomnianych już katalogów

---

„Neuer Folge siebentes Stück 1839–1840”, Görlitz 1840; C. Burmeister, *Ueber die Sprache der früher in Mecklenburg wohnenden Obodriten-Wenden*, Rostock 1840; *Mały Sserb aby Serske a Njemske Rosmłowenja a. t. d. spisane wot J.E. Ssmolerja. Wendisch-Deutsche Gespräche... von J.E. Schmalder*, Bautzen 1841; *Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz Im Systeme Dobrowsky's abgefasst von J.P. Jordan*, Prag 1841; *Serbski słownik wot Dr. Pfula. Serbskoněmski džěl. Prěni zešiwk. Wendisches Wörterbuch, von Dr. Pful.* W Budyšinje 1857–1859. Warto dodać, że Křesčan Bohuwěr Pful, był kodyfikatorem języka górnołużyckiego. Prace nad ortografią, gramatyką i słownictwem prowadził na zlecenie Macierzy Serbskiej.

115 „Jahrbücher der Vereine für Geschichte und Alterthumskunde”, 1838, Nr. 4, s. 98–99.

116 Zob. B. Bienkowska przy współpracy E. Matuszak, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 169–176. Zob. też Z. Gębołyś, *Bibliotekarze bibliotek uniwersyteckich, dworskich i miejskich na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871 wobec katalogów i katalogowania*, w: *Książki mają swoją historię. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bienkowskiej*, red. J. Puchalski, Warszawa 2021, s. 664–685.

rejestrujących kolekcje Löperów i Adelunga, zaczęto prowadzić katalog akcesyjny: *Accessions-Catalog der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde 1834–1874*¹¹⁷; katalog alfabetyczny: *Alphabetischer Catalog der Druckschriften in den Bibliotheken der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin*¹¹⁸ oraz rękopiśmienny katalog zbiorów: *Verzeichniss der der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin zugehörigen Handschriften, Bücher, Landcharten und Zeichnungen mit Ausschluss der von Löpersischen Sammlung*¹¹⁹. Stanowią one podstawę do zestawień porównawczych stanu posiadania dawnej biblioteki Towarzystwa Historycznego z zachowanym do dzisiaj zasobem przechowywanym w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Wspomniany *Accessions-Catalog* jest ciekawym przykładem dziewiętnastowiecznej księgi akcesyjnej. Ten liczący 78 kart rejestr zawiera typowe elementy, takie jak data i numer kolejny wpływu, skrócony opis dzieła, sposób nabycia. Jednocześnie pokazuje w jaki sposób na przestrzeni dziesięcioleci zmieniały się formy zapisu danych, zwłaszcza w przypadku numeracji wpływów, która w początkowych latach zachowywała ciągłość. Natomiast od 1857 r. dla poszczególnych lat, a nawet miesięcy wprowadzona została numeracja odrębna. Katalog ów pozwala także na prześledzenie wielkości wpływów, które przykładowo wynosiły w 1835 r. 51 tytułów, w 1849 r. – 61 tytułów, zaś w 1858 r. – 56 tytułów. Średnio liczbę wpływów w latach 1834–1857 można szacować na około 65 egzemplarzy. Od 1858 r. pojawia się zestawienie *Erwerbungen November 1858 bis 31. Juni 1867*, w następnych zaś latach ponownie zestawienia roczne. Jeden z pierwszych bibliotekarzy dokonujących wpisów akcesyjnych, Böhmer, na wyklejce omawianej księgi, zapisał kilka wyjaśnień na temat pozycji, które zostały wykreślone. Z kolei na ostatnich stronach zamieścił rubryki z podziałem na nabytki w formie zakupu aprobowanego przez Towarzystwo, oraz zakupu i zamówień poczynionych na odpowiedzialność bibliotekarza. Ten swego rodzaju raptularz po trzech zaledwie wpisach (przekreślonych) nie miał jednakże kontynuacji, podobnie jak i inne rubryki, które mogłyby dostarczyć informacji u jakich księgarzy zamawiano publikacje, oraz które egzemplarze przeznaczano do oprawy intrologatorskiej.

117 APSz, PTHA, sygn. 181, bez paginacji.

118 APSz, PTHA, sygn. 189 (*Alphabetischer Catalog der Druckschriften in den Bibliotheken der Gesellschaft fuer Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin*), passim.

119 APSz, PTHA, sygn. 1587.

Katalog alfabetyczny jest równie wartościowym materiałem do dziejów biblioteki, oddającym nie tylko stan zbiorów, ale też ich organizację, czyli wspomniany wcześniej trójpodział księgozbioru. Przy poszczególnych pozycjach zaznaczano bowiem sygnaturę, wskazującą do którego segmentu biblioteki dany egzemplarz należał¹²⁰.

W samym szeregowaniu dzieł obserwujemy dużą dowolność. Obok wpisów bardziej szczegółowych zdarzają się zawierające jedynie tytuł i sygnaturę, bez podania nazwiska autora czy roku i miejsca wydania. Zachowany dwuszpaltowy układ pozwalał na późniejsze dopiski według kolejności wpływu. Zastosowany w katalogu bogaty system odsyłaczy ogólnych i szczegółowych, ułatwiał z pewnością korzystanie z księgozbioru¹²¹. Trzeci ze wspomnianych katalogów zawierał spis różnorodnych materiałów posiadanych przez bibliotekę w układzie dość przypadkowym. Wspominał o tym w przedmowie Böhmer, twierdząc, iż charakter księgozbioru pozyskiwanego dotąd (1834) głównie z darowizn, nie pozwalał na systematyczny układ i celowe uporządkowanie zasobu. Dodawał przy tym, iż przy stałym rozwoju biblioteki i systematycznym przyroście zbiorów nie będzie można uniknąć przeróbek katalogu w ciągu 5–10 lat. Jak można jednak sądzić do modyfikacji katalogu nie doszło, bowiem zaczęto tworzyć nowy katalog alfabetyczny. Już wówczas postulowano, by znalazła w nim swe odzwierciedlenie kolekcja Löperów, co też się stało.

1.11. OPIEKUNOWIE BIBLIOTEKI

W rozwoju biblioteki Towarzystwa Historycznego szczególną rolę odegrali ci jego członkowie, którzy opiekowali się gromadzonymi przez lata zbiorami. W ciągu pierwszych pięćdziesięciu lat istnienia Towarzystwa funkcję bibliotekarzy pełnili: August Wilhelm Granzin, Friedrich Karow, Friedrich Ludwig von Medem, Carl Ferdinand Triest, Heinrich Wilhelm Ludwig Böhmer, Alexander Friedrich Wilhelm Kleinsorge, Johann Wilhelm Ernst Kutscher, Julius Theodor Bagmihl, Eduard August Friedrich Flaashar, Ludwig Giesebrecht, Augustin Bogislaus Weltzel, Friedrich Ferdinand Calo, Theodor Schmidt, A.H. Klotz¹²².

120 Jednym z wielu przykładów może służyć tytuł: Ammon, *historia Pomeraniae paedagogica*, Stettin 1667, z oznaczeniami: Adl. XIII. 2.Q.; Loep, IX 77. [zachowano oryginalną pisownię].

121 Jako przykłady można podać: *Alphabetisches Verzeichniss der Bibliothek bei der Freimaurerloge zu den drei goldene Zirkeln*, Stettin 1777, s.[siehe] *auch Verzeichniss*; czy *Greifenberg s[iehe] Riemann*. Zob. APSz, PTHA, sygn. 189, bez paginacji.

122 „Sechs und dreißigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die Zeit vom 13. Mai 1868 bis zum 1. Mai 1874”, Stettin 1874, s. 71.

Natomiast od czasu gdy biblioteka Towarzystwa znalazła się w strukturach Archiwum Państwowego do grona tego dołączyli archiwiści: Gottfried von Bülow, Gustav Kratz i Schulz¹²³.

Nadzór nad zasobami muzealnymi i bibliotecznymi pełniły zwykle osoby ze ścisłego kierownictwa. Zmiany personalne wewnątrz tegoż gremium powodowały, iż na stanowiskach bibliotekarzy często odnotowujemy nowe nazwiska. Niejednokrotnie członkowie Towarzystwa, w tym pełniący funkcję bibliotekarzy, byli powoływani na urzędy poza Szczecinem, co wiązało się z zakończeniem ich bezpośredniej aktywności. Swego rodzaju fluktuacja powodowana była też zmianą miejsca zamieszkania, lub przejściem na emeryturę¹²⁴.

W 1829 r. po śmierci nadradcy rejencyjnego Hahna, ówczesnego kustosza zbiorów muzealnych, opiekę nad zasobami roztoczył radca rejencyjny Schmidt, którego obowiązki przejął z kolei August Wilhelm Granzin ([1799?]-1831)¹²⁵. Pochodzący z Gogolewa (Pegelow) Granzin po ukończeniu w 1819 r. szkoły średniej, podjął studia teologiczne w Halle¹²⁶. W latach 20. XIX w. pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Szczecinie. Natomiast na początku lat 30. XIX w. przeniósł się do Gogolewa, gdzie zastąpił na stanowisku pastora swego ojca¹²⁷. Jeszcze wcześniej z uwagi na pogarszający się stan zdrowia został wyłączony z prac zarządu i biblioteki, a stanowisko bibliotekarza objął Friedrich Karow (1804-1879) nauczyciel gimnazjalny¹²⁸. Karow wkrótce jednak opuścił Szczecin poświęcając się pracy duchownego¹²⁹. Mamy tutaj prawdopodobnie do czynienia

---

123 APSz, PTHA, sygn. 72 (Acten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, 36. Jahresbericht 1874), s. 51.

124 Wśród przyczyn zmian w składzie osobowym członków Towarzystwa wymienić należy również podeszły wiek, jak chociażby w przypadku pochodzącego z Koszalina radcy rejencyjnego Timme, który zrezygnował z członkostwa na własną prośbę, argumentując, iż sędziwie lata nie pozwalają mu na udzielanie się w pracach organizacji, tak jakby sobie tego życzył. Zob.: „Vierter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 15 Junius 1829”, Stettin 1830, s. 70.

125 Tamże.

126 Zob. H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zu Gegenwart*. 1 Theil: *Der Regierungsbezirk Stettin*, Stettin 1903, s. 166.

127 „Jahresbericht über das Gymnasium zu Alt-Stettin enthaltend Nachrichten über diese Lehranstalt aus dem Schuljahre von Michaelis 1830 bis Michaelis 1831”, Stettin 1831, s. 37.

128 „Fünfter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 15. Junius 1830”, Stettin 1832, s. 5.

129 „Sechster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Bericht des Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1833, H. 1, s. 208. Zob. też „Jahrbuch der Provinz Pommern. Für 1831”, Stettin 1831, s. 227.

nia z kandydatem teologii, zamieszkałym wówczas w Szczecinie przy placu Żołnierza Polskiego 821 (d. Königsplatz), późniejszym duchownym w Bełcznej (Neukirchen) i Rogowie (Roggow)¹³⁰. Sprawozdania szkolne Gimnazjum Miejskiego wymieniają go jako nauczyciela pomocniczego (Hülfslehrer)¹³¹. W strukturach Towarzystwa Historycznego w latach 1829–1831 zasiadał on w zarządzie oddziału szczecińskiego¹³². Po opuszczeniu Szczecina pozostawał w dalszym ciągu aktywnym członkiem, utrzymując wieloletni kontakt korespondencyjny z Towarzystwem i przesyłając do Szczecina informacje i materiały¹³³. Karow posiadał bogatą bibliotekę mającą przypuszczalnie charakter uniwersalny. Zasób ten sygnowany owalną pieczęcią z jego nazwiskiem, został przekazany zapisem testamentowym Gimnazjum Miejskiemu w Szczecinie. Ze sprawozdania szkolnego wynika, iż liczący wiele tysięcy tomów zbiór został wyodrębniony jako osobna kolekcja¹³⁴. Na jego ślady natrafiamy obecnie w kilku bibliotekach Szczecina¹³⁵. Zachowane tytuły świadczą, iż właściciel zgromadził

130 „Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für Stettin auf das Jahr 1829”, Stettin 1829, brak paginacji; H. Moderow w swoim opracowaniu pisze, iż Karow od stycznia 1831 r. był pastorem w Bełcznej (Neukirchen) w synodzie Łobez (Synod Labes), a od 26 kwietnia 1840 r. został przeniesiony do Rogowa (Roggow), gdzie przebywał do śmierci w 1879 r. Zob. H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen...*, s. 118.

131 Zob. „Zu der öffentlichen Redeübung welche [...] in dem großen Hörsaale des Gymnasii zu Stettin veranstaltet werden soll ladet [...] ein Dr. Carl Friedrich Wilhelm Hasselbach, [...]”, Stettin 1829, s. 75 i in.

132 „Sechs und dreißigster Jahres-Bericht...”, s. 69.

133 Zob.: „Acht und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, Stettin 1836, s. 31–32.

134 „Programm des Stadtgymnasiums zu Stettin. Ostern 1879”, Stettin 1879, Nr. 115, s. 35.

135 Biblioteka Muzeum Narodowego w Szczecinie posiada wśród proveniencji związanych ze szczecińskimi szkołami druki opatrzone pieczęcią Gimnazjum Miejskiego i towarzyszącym jej stemplem F. Karow. Znajdują się wśród nich m.in. tytuły: N.H. Gundling, J.A. Franckenstein, Ch.G., Jöcher, *Ausführlicher Discours über den jetzigen Zustand der Europäischen Staaten: Darinnen Von derselben Ursprung, Wachsthum, Macht, Commerciën... und Streitigkeiten samt, dem zwischen ihren Abgesandten furfallenden Ceremoniel Deutlich und gründlich gehandelt wird. in 2 Theilen Th. 1: mit nothigen genealogischen Tabellen und einer Vorrede Jacob August Franckensteins... Th. 2: einer Vorrede Christian Gottlieb Jöcher, Frankfurt, Leipzig, 1733, 1734 (pieczęć I: Bibliothek des Stadtgymnasiums Stettin; pieczęć II: F. Karow. sygn.: S-I-210 [podobnie w pozostałych publikacjach]); D. Gabriel, *Geschichte von Frankreich seit der Stiftung der fränkischen Monarchie in Gallien durch den Königlichen französischen Geschichtschreiber Pater Gabriel Daniel von der Gesellschaft Jesu.* – th. 3–14 Nürnberg, 1757–1762: S-II-215; D. Hume, *Geschichte von England, 1767*: S-II-216; P.A. Oldenburger, S. Pufendorf, *Dominus De Monzam.b.ano Illustratus & Restrictus. Sive Severini De Monzam.b.ano Veronensis. De Statu Imperii Germanici Ad Laelium Fratrem, Dominum Trezolani. Liber unus: Discursibus Iuridico-Politicus Explicatus et Restrictus... Utopiae, 1669*: S-I-340; *Übersetzung der Allgemeinen**

sporo literatury pięknej¹³⁶. Sam natomiast był autorem opracowań zamieszczanych m.in. na łamach „Baltische Studien”¹³⁷. Towarzystwo Historyczne w sprawozdaniu za okres od 1 kwietnia do 1 października 1878 r. odnotowując śmierć Karowa przypomniało, iż będąc przez prawie 50 lat jego członkiem do końca przejawiał aktywność i zainteresowanie działalnością starożytników¹³⁸.

Obowiązki biblioteczne po odejściu Karowa przejął na krótko archiwista i historyk Friedrich Ludwig von Medem (1799–1885). W trakcie służby archiwalnej otrzymał tytuł radcy archiwalnego. Uczęszczał m.in. do Szkoły Kadetów w Berlinie, a po rezygnacji ze służby wojskowej podjął w latach 1825–1827 studia prawnicze. W 1827 r. zatrudnił się jako archiwista w nowo powstałym Archiwum w Szczecinie (Provinzialarchiv). W latach 1831–1834 pełnił funkcję sekretarza Towarzystwa Historycznego. Z uwagi na pogarszający się stan zdrowia i złe stosunki z nadprezydentem W.F. Boninem przeszedł w 1847 r. na emeryturę. Po wyjeździe ze Szczecina do Westfalii w dalszym ciągu zajmował się archiwistyką. Był autorem opracowań dotyczących historii Pomorza publikowanych m.in. na łamach „Baltische Studien”¹³⁹.

Welthistorie die in England durch eine Gesellschaft von Gelehrten ausgefertigt worden, Halle, 1744–1787: S-II-188. Zob.: M. Kurzyńska, *Druki pomorskie w kolekcji starych druków Muzeum Narodowego w Szczecinie na tle zasobów muzeów Pomorza Zachodniego*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*. [Materiały z konferencji „I Pomorskie Spotkania Źródłoznawcze”, Uniwersytet Szczeciński, 8–9.12.2014], red. J. Kosman, Szczecin 2015, Seria: Pomorskie Studia Źródłoznawcze, s. 51. Dziękuję w tym miejscu kustosz Marcie Kurzyńskiej z biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie za przekazane informacje.

136 Zob. O. Altenburg, *Goethe und Pommern*, „Baltische Studien”, 1932, Bd. 34, s. 50. Otto Altenburg pisząc w tym artykule o recepcji Wolfganga Goethego na Pomorzu, wymienia m.in. pastora Karowa jako posiadacza monumentalnego wydania dzieł Goethego: *Goethe's Werke Vollständige Ausgabe letzter Hand*, Stuttgart u. Tübingen 1827–1830, zaznaczając, iż Karow nabył je w chwili wydania drukiem, lub wkrótce po śmierci poety. Wśród zachowanych w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie egzemplarzy będących własnością Karowa, zachowała się m.in. publikacja: A. Bielenstein, *Lettsche Grammatik*, Mitau 1863. Biblioteka APSz, sygn. 4278.

137 Zob. F. Karow, *Schloss und Stadt Stramel im Mittelalter*, „Baltische Studien”, 1878, Jg. 28, H. 2, s. 197–230.

138 Zob. „Achter und Neunter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834”, Stettin 1836, s. 24 oraz „Einundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. I. II. 1. April bis 1. October 1878”, „Baltische Studien”, 1879, Jg. 29, H. 1, s. 115.

139 J. Wächter, *Die Entwicklung des pommerschen Provinzialarchivs in Stettin im Zusammenhang mit der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 37. Zob. też „Sechster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgelegt am 15. Junius 1831”, Stettin 1833, s. 32.

W latach 30. i 40. XIX w. funkcję bibliotekarzy pełnili Carl Ferdinand Triest (1797 albo 1798–1889) i Heinrich Wilhelm Ludwig Böhmer (1791–1842)¹⁴⁰. Szczecinianin Carl Ferdinand Triest po studiach prawniczych na Uniwersytecie Friedricha Wilhelma w Berlinie i złożeniu egzaminu na referendarza ukończył staż zawodowy w tym zakresie w rejencji szczecińskiej. W 1824 r. objął stanowisko asesora w tejże rejencji, awansując na stanowisko radcy. W latach 40. XIX w. pełnił funkcję urzędnika administracji w Magdeburgu. W 1850 r. powrócił do Szczecina, gdzie został dyrektorem banku emerytalnego (Rentenbank) dla prowincji pomorskiej, którą to funkcję pełnił do 1886 r. Tak więc całe swoje zawodowe życie poświęcił karierze urzędniczej. Triest był wieloletnim członkiem Towarzystwa Historycznego, do którego wstąpił już w pierwszych latach jego działalności, wkrótce też został wybrany do zarządu. Rozwijając tradycje Towarzystwa zaznaczył się w jego odnowie podjętej w 1874 r. przez nowego sekretarza Hugo Lemckego. W uznaniu zasług przyznano mu godność członka honorowego¹⁴¹. W ostatnich latach życia udzielał się m.in. na zebraniach naukowych wygłaszając wykłady i odczyty. Na posiedzeniu 22 października 1887 r. wspominał początki edukacji szkolnej m.in. w prywatnej szkole swojego ojca, gdzie nauczano według koncepcji pedagogicznych Johanna Heinricha Pestalozziego oraz w gimnazjum szczecińskim, w którym jako wybitne osobowości wymienił m.in. dyrektorów placówki Georga Friedricha Kocha i Johanna Jakoba Sella¹⁴². Z kolei ze wspomnień opublikowanych w czasopiśmie „Unser Pommerland” wyłania się obraz Triesta jako m.in. czytelnika biblioteki ratuszowej (Ratsbibliothek)¹⁴³. Z zarządem Towarzystwa łączyły go więzy przyjaźni, a jako wieloletni członek tej organizacji łączył stare i nowe pokolenie. Dzięki jego hojności zyskała też stowarzyszeniowa biblioteka, której darował m.in. książki dotyczące tematyki gospodarczej Pomorza¹⁴⁴.

140 „Sechszehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde vorgetragen am 20sten Juni 1841. Bericht des Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1842, H. 2, s. 254.

141 Zob. *Nachruf Carl Ferdinand Triest*, „Monatsblätter”, 1889, Nr. 9, s. 129–130.

142 Zob. Auszug aus den Versammlungs-Protokollen. 1. Sitzung am 22. Oktober 1887. Vortrag des Herrn Ober-Regierungsrath Triest: „Das geistige Leben Stettins im Anfang des 19. Jahrhunderts, Jugenderinnerungen und Erlebnisse”, „Monatsblätter”, 1888, Nr. 11, s. 174.

143 A. Brunk, *Vor 100 Jahren. Aus der Selbstbiographie des Oberregierungsrats K.F. Triest (geb. 1798, gest. 1889)*, „Unser Pommerland”, 1913/1914, H. 1, s. 22.

144 Ze spuścizny Triesta do zasobu biblioteki trafiły: „Mittheilungen des Vereins zur Beförderung des Seidenbaues in Pommern”, 1854–63; L. Heck, *Das eheliche Güterrecht in Pommern*; Primer, *Polizeivorschriften für den Reg. Bez. Stettin* 1860; F. Peters, *Führung*

Heinrich Wilhelm Ludwig Böhmer – podobnie jak Triest rodowity szczecinianin – podjął studia teologiczne i filologiczne na uniwersytetach we Frankfurcie nad Odrą i Berlinie. Od 1813 r. uczestniczył w kampanii przeciwko Napoleonowi (1813–1815), podczas której został ranny. Po zwolnieniu z wojska powrócił na studia, a po ich ukończeniu zatrudnił się w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie, uzyskując w 1826 r. tytuł profesora gimnazjalnego. Böhmer równolegle z działalnością pedagogiczną łączył pracę naukową. Przedmiotem jego zainteresowania była historia Pomorza. Tak jak inni nauczyciele gimnazjalni, został członkiem Towarzystwa Historycznego, w którym w latach 1834–1836 pełnił funkcję sekretarza¹⁴⁵. Z instytucją tą był związany od początku jej istnienia, a swoją aktywną pracą – co podkreślono w jednym ze sprawozdań – przyczyniał się do realizacji zakładanych celów¹⁴⁶. Böhmer na stanowisku bibliotekarza pozostawał do swojej śmierci w 1842 r. Jego następcą został Alexander Friedrich Wilhelm Kleinsorge (1813–1883)¹⁴⁷. Ten zasłużony przedstawiciel szczecińskiego środowiska humanistycznego po ukończeniu w 1833 r. Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie studiował w Greifswaldzie i Berlinie. Po studiach pracował m.in. jako nauczyciel pomocniczy w Pedagogium w Putbus oraz w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie. W 1840 r. podjął pracę pedagogiczną w szczecińskiej szkole im. Fryderyka Wilhelma (Friedrich-Wilhelms-Schule), gdzie uczył języka niemieckiego, historii, geografii i religii. W 1855 r. został dyrektorem tej placówki, którą to funkcję pełnił do 1883 r.¹⁴⁸. Kleinsorge opiekował się zbiorami bibliotecznymi Towarzystwa w latach 1842–1846¹⁴⁹. Po jego rezygnacji, zarząd optował za wyborem dwóch

---

einer vorpommerschen Landwirthschaft, Wismar 1866; W. Schimdt, *Flora von Pommern und Rügen*; *Novae epistolae clarorum virorum ad dominum de Mixta-Colanda*, Bremen 1855; „Erster Nachtrag zu dem Verzeichniss der Bücher und Karten in der Bibliothek der Königl. Regierung zu Stettin”, Stettin 1880; „Nächtrage zu dem Verzeichniss der Bücher und Charten in der Bibliothek der Königl. Regierung zu Stettin”, Stettin 1838; „Anweisung zum Seidenbau”, Anno 1753. Zob. „Monatsblätter”, 1889, Nr. 11, s. 175–176.

145 „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 47, Leipzig 1903, s. 79–82.

146 „Siebzehnter Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgetragen am 18. Juni 1842”, „Baltische Studien”, 1842, Jg. 8, H. 1, s. 254–255.

147 Tamże, s. 255.

148 „Programm des Friedrich-Wilhelms-Realgymnasiums (genannt: Friedrich-Wilhelms-Schule) zu Stettin”, Stettin 1883, s. 2.

149 „Ein und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Baltische Studien”, 1846, Jg. 12, H. 1, 149. Warto dodać, iż w 1884 r. na łamach „Neue Stettiner Zeitung” (22.03.1884, Nr. 139) ukazała się informacja, iż na jego grobie umieszczono ozdobną tablicę o treści: „Niezapomnianemu dyrektorowi od wdzięcznych Polaków z Warszawy” podkreślając, iż wcześniejsi polscy uczniowie poprzez to, wyrazili znak wdzięcznego przywiązania.

osób na stanowiska bibliotekarzy, mając na uwadze możliwość ich wzajemnej współpracy i konsultacji¹⁵⁰. W wyniku tych ustaleń bibliotekarzami zostali Johann Wilhelm Ernst Kutscher (1791–1876) i jako jego zastępca Julius Theodor Bagmihl ([?]-1858)¹⁵¹.

Kutscher urodził się w 1791 r. w Słupsku w rodzinie wojskowego. Po zakończeniu edukacji na poziomie średnim, rozpoczął studia z zakresu prawa i nauk ekonomicznych we Frankfurcie nad Odrą i Berlinie. Po studiach zatrudnił się w Królewskiej Rejencji w Koszalinie na stanowisku referendarza. W 1813 r. odpowiadając – podobnie jak Böhmer – na apel króla wstąpił jako strzelec ochotnik do regimentu huzarów (Blücherschen Husaren-Regiment), w którym służył do drugiego pokoju paryskiego. Po powrocie do kraju, awansowany na porucznika, osiadł na stałe w Szczecinie, gdzie zapisał się w historii miasta jako jeden ze współzałożycieli kolei berlińsko-szczecińskiej, zasiadając w dyrekcji tejże. Przez długie lata był cenionym radnym miejskim zyskując miano nestora rady miasta. W 1839 r. wstąpił do Towarzystwa Historycznego jako członek zwyczajny, by w kolejnych dekadach piastować dwukrotnie funkcję sekretarza (1840–1842 oraz 1847–1874). Zajmując się stowarzyszeniową biblioteką przyczynił się do uporządkowania powierzonych mu zasobów i przeprowadzenia gruntownego skontrum. O ile nie był zbyt aktywny na polu pisarskim, to w zamian opracował trzynaście roczników sprawozdawczych Towarzystwa (*Jahresbericht*, t. 22–35). Prowadził też rozważną politykę finansową, pomnażając fundusz organizacji wynoszący przy jego odejściu 2100 marek¹⁵².

Niewiele wiemy na temat wspomnianego wyżej Juliusa Theodora Bagmihla, zastępcy Kutschera na stanowisku bibliotekarskim. Bagmihl malarz i nauczyciel rysunku, właściciel drukarni, najbardziej znany był jako autor epokowego dla Pomorza dzieła *Pommersches Wappenbuch* (1845–1855).

W 1848 r. do pozostającego na stanowisku bibliotekarza Bagmihla dołączył Ludwig Giesebrecht (1792–1873), którego zadaniem była rejestracja wpływów oraz zakup, podczas gdy do Bagmihla należał pozostały zakres obowiązków¹⁵³.

150 „Ein und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Baltische Studien”, 1846, H. 1, s. 149.

151 „Zwei und zwanzigster Jahresbericht des Stettinischen Ausschusses Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 29sten März 1847”, „Baltische Studien”, 1847, H. 1, s. 194.

152 „Acht und dreissigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Vorgetragen am 22. April 1876”, Stettin 1876, s. 6–8.

153 „Drei und zwanzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, vorgetragen am 24. März 1848”, Stettin 1848, s. 6.

Ludwiga Giesebrechta zalicza się do najwybitniejszych historyków Pomorza. W 1812 r. podjął studia historyczne, przerwane udziałem w kampanii przeciw Napoleonowi. Po osiedleniu się w Szczecinie w 1816 r. poświęcił się pracy pedagogicznej i badaniom naukowym. W Królewskim i Miejskim Gimnazjum w Szczecinie (Vereinigtes Königliches und Stadt-Gymnasium, od 1869 r. Königliches Marienstiftsgymnasium) pracował bez mała 50 lat, zyskując uznanie i szacunek. W strukturach Towarzystwa Historycznego należał do ścisłego kierownictwa tej organizacji, pełniąc w latach 1824–1829 funkcję sekretarza. Był też współredaktorem czasopisma „Neue Pommersche Provinzialblätter”. W jego badaniach naukowych ważne miejsce zajmowała historia Słowian. Ich pokłosiem stało się trzytomowe dzieło *Wendische Geschichten aus den Jahren 780 bis 1182* (Berlin 1843). Giesebrecht znany był też jako poeta¹⁵⁴.

W 1851 r. gdy z biblioteki odszedł Bagmihl w jego miejsce powołano, jako drugiego bibliotekarza, kapelana wojskowego (Divisions-Prediger) Eduarda Augusta Friedricha Flashaara, który pełnił swoją funkcję przez rok. Pochodzący z Raciborza (Ratibor) Flashaar studiował we Wrocławiu i Berlinie. Posługę duszpasterską pełnił m.in. w Jarmen i Völschow, a od 1848 r. był kapelanem Trzeciej Dywizji w Szczecinie¹⁵⁵. W 1852 r. Flashaara odwołano do Berlina, a drugim bibliotekarzem został Friedrich Ferdinand Calo, który wcześniej zasiadając w zarządzie Towarzystwa miał w swojej pieczy zbiory antykwaryczne¹⁵⁶.

Friedrich Ferdinand Calo (1814–1872) był uczniem szczecińskiego gimnazjum humanistycznego, późniejszym absolwentem uniwersytetu berlińskiego. Po studiach podjął pracę pedagogiczną. W latach 40. XIX w., po wyjeździe ze Szczecina, uczył języków starożytnych i nowożytnych m.in. w Pedagogium w Putbus na Rugii, a po powrocie do rodzinnego miasta został wykładowcą w swojej dawnej szkole – Gimnazjum Mariackim. Z licznych zagranicznych podróży naukowych do Grecji, Włoch i na Bliski Wschód wyniósł bogatą wiedzę, którą wykorzystywał później w procesie nauczania. W jednym ze sprawozdań Towarzystwa odnotowano jego nieobecność spowodowaną podróżą na Wschód, nadmieniając, iż w związku z tym obsada kadrowa w bibliotece

---

154 F. Kern, *Ludwig Giesebrecht als Dichter, Gelehrter und Schulmann*, Stettin 1875; E. Wendt, *Stettiner Lebensbilder. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern*, Reihe V, Bd 40, Köln–Weimar–Wien 2004, s. 181–183.

155 H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen...*, s. 143, 145.

156 „Sechs und zwanzigster Jahresbericht für die Jahre 1850.51.52”, „Baltische Studien”, 1854, Jg. 15, H. 2, s. 11–12.

doznała znacznego uszczerbku¹⁵⁷. W 1862 r. F.F. Calo został dyrektorem szczecińskiej szkoły Kolegium Jageteuffla. Swój bogaty księgozbiór przekazał zapisem testamentowym Gimnazjum Mariackiemu. Ofiarowane książki złożyły się na kolekcję jego imienia „Calosche Bibliothek” i otrzymały ekslibris z napisem: *F.F. Calo, Professor hunc librum voluit esse bibliothecae gymnasii Mariani Stettinensis cujus ipse et discipulus fuit et magister anno MDCCCLXXII*¹⁵⁸.

Określając opiekunów zbiorów bibliotekarzami nadużywamy nieco tego terminu. Dla członków Towarzystwa Historycznego, mających w swej pieczy bibliotekę, było to zajęcie uboczne traktowane jako powierzony im czasowo obowiązek, aczkolwiek tak właśnie byli określani w sprawozdaniach. W drugiej połowie XIX w. stworzono co prawda podstawy dla rozwoju zawodu bibliotekarza, ale od opiekunów – wielu różnych typów bibliotek stowarzyszeniowych – nie wymagano fachowego przygotowania. Umiejętności teoretyczne i praktyczne zdobywali oni zazwyczaj w praktyce. Zresztą charakter bibliotek stowarzyszeniowych i ich ograniczony zasięg społeczny powodowały, iż w kręgu oddziaływania tych placówek pozostawały głównie osoby zrzeszone, samo zaś udostępnianie odbywało się w miarę skromnych zazwyczaj możliwości macierzystych placówek. Jakkolwiek konieczne było jednak zapewnienie podstawowych warunków funkcjonowania tych księgozbiorów i stałej opieki osoby odpowiedzialnej. Zakres zadań tych osób bywał zróżnicowany. W zależności od profilu i wielkości zasobu mógł sprowadzać się do rejestrowania wpływów i udostępniania, jak też do tworzenia odpowiedniego aparatu pomocniczego. W bibliotece Towarzystwa Historycznego w tym czasie zaczęto opracowywać – jako tego typu narzędzia – pierwsze katalogi, a bibliotekarzami, którzy niewątpliwie wyróżnili się w tej pracy byli Triest i Böhmer. Jak wynika z powyższego zestawienia kadry bibliotekarskiej Towarzystwa, opiekunowie zbiorów byli absolwentami studiów teologicznych, filologicznych, prawnych, ekonomicznych, nauczycielami gimnazjalnymi, duchownymi oraz urzędnikami. Wyjątek stanowił tu malarz i nauczyciel rysunku Bagmihl. Na stanowiskach bibliotekarskich pozostawali zazwyczaj kilka lat. Większość z nich posiadała prywatne księgozbiory, z których niemało egzemplarzy na przestrzeni lat zasilano – jako dary – stowarzyszeniowe zasoby. Wielu zajmowało się historią regionalną, publikując rezultaty swych badań na łamach periodyku „Baltische Studien”. Trudno

157 „Acht und zwanzigster Jahresbericht. Bericht des Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1857, H. 2, s. 4.

158 „Programm des Königlischen und Stadt-Gymnasium zu Stettin 1872/1873”, Stettin 1873, s. 25.

jednak wnioskować, żeby posiadali oni jakikolwiek warsztat bibliotekarski. Władze Towarzystwa mając na uwadze potrzeby biblioteki w drugiej połowie lat 40. XIX w. wyszły z propozycją zatrudniania dwóch osób w bibliotece, co miało skutkować podziałem obowiązków i możliwością dzielenia się zdobytym doświadczeniem. Należy podkreślić aktywność profesorów L. Giesebrechta i F.F. Calo, którym przypadło w udziale opracowanie statutu biblioteki w pierwszym przełomowym okresie jej istnienia zaznaczonym przenosinami w 1856 r. do Archiwum Państwowego.

ROZDZIAŁ II

ROZWÓJ BIBLIOTEKI W NOWEJ STRUKTURZE ORGANIZACYJNEJ (1856–1886)

2.1. GENEZA PRZENIESIENIA BIBLIOTEKI TOWARZYSTWA HISTORII I STAROŻYTNOŚCI POMORZA W SZCZECINIE DO ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO

W latach 50. XIX w. Towarzystwo Historyczne stanęło przed zadaniem naukowego opracowania cennych zbiorów i zapewnienia im właściwego przechowywania, których nie mogło w pełni zagwarantować z uwagi na ograniczone możliwości finansowe i lokalowe, jak też brak fachowych sił. Sytuacja ta zbiegła się w czasie z okresem zwierzchnictwa nad pruskimi archiwami państwowymi profesora Karla Wilhelma von Deleuze de Lancizolle, będącego rzecznikiem łączenia zasobów zgromadzonych przez biblioteki towarzystw historycznych ze zbiorami archiwów. Było to związane z ówczesnymi przekształceniami stosunków gospodarczych, społecznych i politycznych, które spowodowały, iż archiwa zaczęły pełnić nowe funkcje społeczne¹⁵⁹. Grunt pod owe przemiany przygotował wspomniany Lancizolle, który zapoznawszy się z działalnością archiwów za granicą – gdzie placówki te od dawna dostępne były badaczom – miał świadomość tego, iż w Prusach organizacja służby archiwalnej pozostaje daleko w tyle. Po objęciu urzędu dyrektora dążył do przeprowadzenia reform we wszystkich archiwach i ogłoszenia ich publicznego charakteru. Starania te nie odniosły oczekiwanych rezultatów. Archiwa centralne w Berlinie pozostawały w dalszym ciągu niedostępne dla badaczy, jako instytucje posiadające materiały podlegające utajnieniu. Inaczej sytuacja przedstawiała się w odniesieniu do archiwów prowincjonalnych. Placówki te dysponowały archiwalia-
mi dotyczącymi swojej prowincji, zwykle też nieprzydatnymi już do bieżącej

---

¹⁵⁹ M. Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1919. Z dziejów pomorskiej nauki i kultury XIX i początku XX w.*, Szczecin 2000, s. 100.

działalności, a mogącymi być tworzywem pracy naukowej¹⁶⁰. Dla wykorzystania tego potencjału podjęte zostały przez naczelną dyrekcję dwukierunkowe działania mające na celu usprawnienie wewnętrznej organizacji archiwów, oraz opracowanie naukowe zasobu i jego udostępnianie. Procesy te nie pozostawały bez wpływu na bibliotekę szczecińskiego Towarzystwa Historycznego, przed którą rysowały się nowe perspektywy w zakresie opracowania i udostępniania w strukturach Archiwum, do którego została wkrótce przeniesiona.

Dynamika przedstawionych tu pokrótce procesów przekształcania archiwów w placówkę o charakterze naukowym dostrzegalna była także na Pomorzu. Podejście dyrektora Lancizolle, będącego orędownikiem łączenia zasobów archiwalnych ze zbiorami bibliotecznymi towarzystw naukowych, znalazło swój wyraz także na gruncie szczecińskim. W liście z 22 kwietnia 1855 r., skierowanym na ręce przewodniczącego Towarzystwa Historycznego Johanna Wilhelma Kutschera, premier Prus baron Otton von Manteuffell wyraził pragnienie, by biblioteka szczecińskiego Towarzystwa Historycznego wraz z kolekcją rękopisów, mogła znaleźć się w pieczy Królewskiego Archiwum Prowincjonalnego. Przekazanie zbiorów do miejscowego Archiwum miało być rękojmą właściwego ich przechowywania i opracowania. Premier w liście wyszczególnił wstępne warunki porozumienia, według których zbiory Towarzystwa miały być przeniesione do Archiwum w całości. Jeżeli nie pozwalałyby na to warunki lokalowe, wówczas pierwszeństwo należało przyznać pomeranikom. W przyszłości natomiast, gdyby zaistniała taka możliwość, mogły być przydzielone na potrzeby biblioteki kolejne pomieszczenia. Towarzystwo ze swej strony miało zapewnić możliwie szybkie opracowanie katalogu i odpowiedni do tegoż porządek zbiorów. Archiwum zobowiązane było do dalszych prac organizacyjnych, w tym odnotowywania nowych akcesji. Do jego zadań należałoby również zorganizowanie udostępniania oraz ewidencja użytkowników, rejestrowanych każdorazowo w dzienniku wypożyczeń. Zarząd Towarzystwa miał z kolei gwarantować pracownikom Archiwum możliwość korzystania z biblioteki na równi ze swoimi członkami. Koszty przeniesienia zbiorów przejmowało kierownictwo Archiwum. Obydwu stronom przysługiwało prawo rozwiązania umowy z sześciomiesięcznym terminem wypowiedzenia lub na życzenie Towarzystwa trzymiesięcznym¹⁶¹.

160 L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968, s. 77.

161 APSz, PTHA, sygn. 192 (Acten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Bibliothek: Übersiedlung der Bibliothek in das Provinzialarchiv Stettin),

2.2. UMOWA Z 12 STYCZNIA 1856 R.

Właściwa umowa zawarta pomiędzy obiema instytucjami, dotycząca przeniesienia biblioteki stowarzyszeniowej do Archiwum, datowana 12 stycznia 1856 r., zawierająca dziewięć punktów, w dużej mierze powielala propozycje premiera Manteuffla wskazane w wyżej wymienionym liście. Na mocy owego porozumienia biblioteka wraz z materiałami rękopiśmiennymi miała być zlokalizowana w Archiwum na koszt tego ostatniego, przy wymaganych przeróbkach istniejącego *Repositoryum*. Towarzystwo wraz z zasobami przekazało katalog ułatwiający korzystanie ze zbiorów, oraz wskazało konieczność sporządzenia jego brakującej części. Uzupełnianie opisów katalogowych było bowiem niezbędne dla zapewnienia łatwego wyszukiwania i utrzymania odpowiedniego stanu biblioteki. Archiwum ze swej strony było zobowiązane bieżąco odnotowywać wpływy w księdze akcesyjnej, oraz respektować wszystkie warunki zawarte w umowie i regulaminie biblioteki z 28 czerwca 1855 r. Korzystanie z biblioteki w równym stopniu przysługiwało członkom Towarzystwa, jak i pracownikom Archiwum. Wypożyczenia musiały być zarejestrowane w księdze udostępnień. W umowie zawarto także przepis mówiący o kontroli zbiorów i dzienniku wypożyczeń. Strony zastrzegały sobie możliwość rozwiązania warunków umowy przy zachowaniu trzymiesięcznego terminu wypowiedzenia, przy czym koszty ponownych przenosin biblioteki miała ponosić ta strona, przez którą nastąpiło wypowiedzenie umowy¹⁶².

Przenosiny biblioteki nie spowodowały zmian organizacyjnych w jej strukturze, zachowano bowiem dotychczasowy podział na trzy segmenty,

---

s. 4–7, oraz „Neun und zwanzigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte. Vorgetragen am 19. April 1856”, „Baltische Studien”, 1858, Jg. 17, H. 1, s. 27–29. Zob. też APSz, NPPP, sygn. 3099, s. 211, oraz M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 101.

162 Zob. APSz, PTHA, sygn. 192 (Uebereinkunft zwischen der Archiv-Verwaltung und der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde, betreffend die Aufstellung der Bücher und Handschriften der Gesellschaft in dem Local des Königl. Provinzial-Archivs zu Stettin), s. 54–57. Zob. też „Neun und zwanzigster Jahres-Bericht...”, s. 30–32. Maciej Szukała w monografii Towarzystwa Historycznego pisze: [...] *Dla zarządu towarzystwa historycznego najważniejszym zadaniem przed podpisaniem umowy było zagwarantowanie praw członków do swobodnego korzystania z zasobu. W czerwcu 1855 r. regulamin autorstwa Calo i Giesebrechta był gotowy, wobec czego w styczniu 1856 r. towarzystwo historyczne zawarło umowę z archiwum prowincjonalnym. Porozumienie to głosiło, że strony, kierując się życzeniem premiera Prus, zgadzają się na przeniesienie biblioteki i że odbędzie się to na koszt archiwum. Umowa dalej stwierdzała, iż archiwum zgadza się na regulamin biblioteczny uchwalony przez zarząd towarzystwa 28 czerwca 1855 r. Archiwum zobowiązało się także, że bez zgody zarządu nie będzie wypożyczać książek poza teren Szczecina. Porozumienie to zostało podpisane ze strony zarządu przez Giesebrechta, a ze strony archiwum przez radcę Völkerlinga i udokumentowane lakowymi pieczęciami obu instytucji [...]* Za: M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 101.

czyli dwie wyodrębnione kolekcje: Löpera oraz Adelunga i zbiory Towarzystwa. Uporządkowany zasób ulokowano w pomieszczeniu Archiwum, mającym swoją siedzibę w skrzydle menniczym zamku książęcego. Księgozbiór przechowywano w zamkniętych szafach¹⁶³. Wyposażenie w odpowiedni sprzęt pozostawiało jednak wiele do życzenia, toteż na wymagające przeróbek szafy – dzięki aktywności dyrektora Lancizolle – przyznano ze środków centralnych odpowiednią dotację¹⁶⁴.

Warto podkreślić, iż biblioteka w całej swej dotychczasowej historii była wielokrotnie przemieszczana ze szkodą dla opracowania zbiorów i ich wykorzystania¹⁶⁵. Warunki lokalowe zawsze były trudne, toteż zarząd Towarzystwa wielokrotnie kierował do władz prowincji prośby o przyznanie kolejnych pomieszczeń na zamku z przeznaczeniem na zbiory, które systematycznie rosły. Jedną z takich petycji wysłano w grudniu 1859 r., argumentując, iż dotychczasowe lokum zaledwie wystarczało na potrzeby muzeum antykwarycznego. Przy prawdopodobnym, stałym powiększaniu zasobów, oraz ewentualnym zwrocie zbiorów bibliotecznych sytuacja mogła być bardzo trudna. Poza tym lokalizacja na czwartym piętrze powodowała utrudniony dostęp do zasobów, nie gwarantowała ich odpowiedniego zabezpieczenia, jak też stwarzała zagrożenie pożarowe¹⁶⁶. Towarzystwo musiało jednak czekać jeszcze kilkanaście lat, kiedy to modernizacja południowego skrzydła zamku otworzyła w tym względzie nowe możliwości. Również Archiwum Państwowe borykało się z trudnościami lokalowymi¹⁶⁷. Sytuacja zaczęła ulegać poprawie począwszy od 1875 r. po uzyskaniu nowego lokum w skrzydle południowym zamku, liczącym 311,95 m². Nowy [...] lokal składał się z przedsionka, dwóch ogrzewanych pokoi

---

163 „Neun und zwanzigster Jahres-Bericht...”, s. 8.

164 „Dreißigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. Vorgetragen am 22. April 1857, „Baltische Studien”, 1859, H. 2, s. 6.

165 Zob. O. Altenburg, *Die vorgeschichtlichen und kulturgeschichtlichen Sammlungen der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 1928, Nr. 6–8, s. 6.

166 APSz, NPPP, sygn. 3164 (Lokal im Königlichen Schlosse zu Stettin für die Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1825–1879), sygn. 3164, s. 44–47.

167 O siedzibie Archiwum na zamku i kolejno przyznawanych przez władze nowych pomieszczeniach, szczegółowo pisał Jerzy Grzelak w artykule *Długa droga do Karkutschstrasse. Lokale pruskiego Staatsarchiv Stettin w latach 1824–1901*, „Szczeziński Informator Archiwalny”, 2003, nr 17, s. 21–41. Autor wymienił przyznane w 1824 r. dwa pokoje na pierwszym piętrze skrzydła zachodniego zamku, liczące 56,1 m² oraz następne o znacznie większym już metrażu.

*i właściwej sali magazynowej. [...] Magazyn archiwalny zaopatrzony został w następujące meble: szafę na kopiariusze, dziesięć szaf ze zbiorami biblioteki Towarzystwa Historycznego, regały na akta*¹⁶⁸. Na przełomie lat 70. i 80. XIX stulecia zaistniała możliwość uzyskania przez Archiwum kolejnego pomieszczenia. W związku z powyższym informowano w sprawozdaniu, iż pojawiła się realna perspektywa przydzielenia dla Archiwum – przylegającego do archiwalnych sal – pokoju, wykorzystywanego dotąd do innych celów, co miało pozwolić na lepszy rozwój przestrzenny biblioteki¹⁶⁹.

2.3. ORGANIZACJA PRACY

Fakt przeniesienia stowarzyszeniowej biblioteki do Archiwum budził nadzieje obu stron. 21 kwietnia 1857 r. zarządzający Archiwum Robert Klempin skierował do władz Towarzystwa Historycznego list, w którym m.in. informował o działaniach kierowanej przez siebie instytucji i cennych nabytkach rękopiśmiennych, jakie trafiły w ostatnim czasie do zasobów Archiwum (1857). List poprzedzało zdanie Klempina wyrażające nadzieję, iż poprzez przejęcie biblioteki wytworzy się naturalna więź pomiędzy obu placówkami, które w tym samym stopniu starały się służyć historii regionalnej¹⁷⁰.

Z dzisiejszej perspektywy trudno tę współzależność ocenić. Brak miejsca, niedobory wyposażenia, luki kadrowe, nie stwarzały korzystnych warunków do współpracy. W drukowanych sprawozdaniach Towarzystwa oczywiście sporadycznie natykamy się w tym okresie na informacje, które mogłyby świadczyć o trudnościach, te ostatnie bardziej uwidaczniały się w materiale aktowym, o czym będzie jeszcze mowa.

Spore wysiłki koncentrowano wokół organizacji zbiorów i ich katalogowania. Przejawem aktywności na tym polu była próba weryfikacji utrzymywanego dotychczas podziału zbiorów, który z perspektywy zarządu biblioteki wydawał się niewystarczający. Doprowadziło to do gruntownej rewizji wszystkich rękopisów i książek. Urzędującym bibliotekarzom przydzielono w tym okresie doradcę w osobie wikarego Augustina Bogislausa Weltzela, którego pomoc miała przyczynić się do bardziej efektywnych prac i polepszenia sytuacji

---

168 Tamże, s. 34.

169 „Zweihundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. III. IV. 1. October 1879 bis 1. April 1880”, „Baltische Studien”, 1880, Jg. 30, H. 3, s. 293.

170 „Dreißigster Jahres-Bericht...”, s. 34.

biblioteki. Jak nadmieniono w sprawozdaniu, pomoc tego ostatniego okazała się efektywna i skuteczna¹⁷¹.

Warto w tym miejscu wspomnieć, iż statuty Towarzystwa publikowane w kolejnych dekadach przewidywały coroczny wybór komitetu doradczego, mającego za zadanie doradztwo we wszystkich ważniejszych kwestiach, w tym bibliotecznych¹⁷². Oprócz doradców, w bibliotece udzielali się także dodatkowo pozyskiwani współpracownicy. Kiedy w 1885 r. z uwagi na ograniczenia czasowe i kadrowe zachodziła obawa znacznych opóźnień w katalogowaniu, udało się dodatkowo zatrudnić w bibliotece dr. Wiedemanna, który jak zauważono w sprawozdaniu – tę uciążliwą i żmudną pracę podjął z wielkim poświęceniem¹⁷³.

W roku sprawozdawczym 1883/1884 ukończony został katalog kartkowy, ale prace katalogowe trwały nadal. Ich zakończenie przewidywano na 1885 r., jednakże jak wyżej wspomniano plany te nie powiodły się, bowiem katalogowanie znacznie się przedłużyło¹⁷⁴.

Członkowie Towarzystwa, chcący korzystać z biblioteki, mogli zwracać się do opiekującego się wówczas zbiorami archiwisty Gottfrieda von Bülowa (1831–1907), kierując zapytania pod jego adresem w siedzibie Archiwum, czyli zamku książęcym¹⁷⁵. Niektórym z nich stwarzano okazję do zetknięcia się z nowymi nabytkami podczas walnych zgromadzeń Towarzystwa w trakcie których prezentowano nowości, przedstawiano stan posiadania i opracowania zbiorów oraz wystosowywano podziękowania darczyńcom.

Wysoce przydatne dla Towarzystwa Historycznego okazało się powołane w Szczecinie w 1885 r. Towarzystwo Czytelnicze (Stettiner Lesegesellschaft). Na powstanie tej inicjatywy wpływ miała ogólnoeuropejska tendencja organizowania kół czytelniczych, ułatwiających dostęp do publikacji większym grupom odbiorców. Szczecińskie Towarzystwo Czytelnicze działało jako federacja zrzeszająca organizacje naukowe funkcjonujące w regionie. Towarzystwo Historyczne będące członkiem tej federacji, zyskało możliwość udostępnienia w jej siedzibie periodyków, które napływały do biblioteki w ramach wymiany.

---

171 „Neun und zwanzigster Jahres-Bericht...”, s. 3.

172 *Statut der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Beschlossen am 5. Mai 1885. Landesherrlich bestätigt am 7. April 1886*, „Baltische Studien”, 1886, Jg. 36, H. 1, s. 10–11.

173 „Siebenundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Baltische Studien”, 1885, Jg. 35, H. 4, s. 386.

174 „Sechsendvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, 1. April 1883 bis 1. April 1884”, „Baltische Studien”, 1884, Jg. 34, H. 4, s. 326–327.

175 Tamże, s. 326.

Wszyscy zamieszkali w Szczecinie członkowie Towarzystwa mieli ponadto wolny dostęp do wyłożonych tu dzienników, czasopism i opisów patentowych różnych szczecińskich towarzystw naukowych i technicznych. Podobnie członkowie zamiejscowi mogli w trakcie obecności w Szczecinie bezpłatnie korzystać z tej nowej formy udostępniania, jaką oferowało Towarzystwo Historyczne w ramach swego uczestnictwa w *Stettiner Lesegesellschaft*¹⁷⁶.

Księgozbiór biblioteczny w omawianym okresie w dalszym ciągu był podzielony na trzy części: kolekcję Löperów, kolekcję Adelunga oraz zbiory *własne*, których trzon stanowiły wydawnictwa otrzymywane w drodze wymiany z około 300 instytucjami w Niemczech i za granicą. Władze Towarzystwa jednakże – szczególnie w latach 1876–1886 – nie szczędziły wysiłków i środków na zakup nowości, co miało gwarantować utrzymanie wysokiego poziomu badań naukowych¹⁷⁷.

2.4. POZYSKIWANIE ZBIORÓW. KWESTIA DUBLETÓW

Mówiąc o pozyskiwaniu zbiorów trzeba wspomnieć o zakupie, który był warunkowany dochodami na które składały się przede wszystkim składki członkowskie. Środki finansowe pochodziły też z dotacji nadprezydenta, rejencji i władz centralnych¹⁷⁸. Zanim zaczęto przyznawać Towarzystwu coroczne subwencje, częstymi były przypadki dotacji na określone cele, jak chociażby kwota 150 marek od Sejmu Komunalnego (*Communal Landtag*) na zakup spisów odnoszących się do historii Pomorza, a przechowywanych w bibliotece uniwersytetu w Greifswaldzie¹⁷⁹. Nakłady pieniężne przeznaczane na zakup książek były jednakże – w świetle przychodów i rozchodów na różne formy działalności Towarzystwa – niezbyt wysokie. W 1883 r. wydatki na bibliotekę wyniosły 447,55 marek (ok. 8%), natomiast na muzeum 2047,51 marek (ok. 33%); w 1893 r. odpowiednio biblioteka uzyskała 500,03 marek (ok. 2,1%), muzeum 13013,30 marek (ok. 75%)¹⁸⁰. W skład tych kosztów wchodziły m.in. zakupy materiałów intrologatorskich i honoraria za prace katalogowe. Przychód natomiast uzyskiwano dzięki sprzedaży dubletów¹⁸¹.

176 „Siebenundvierzigster Jahresbericht...”, s. 382.

177 *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886, s. 36.

178 M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 116–117.

179 „Siebenunddreissigster Jahresbericht”, „Baltische Studien”, 1876, Jg. 26, s. 162–163.

180 Za M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 188.

181 Zob. „Siebenundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 383.

Towarzystwo Historyczne dokonywało zakupu dzieł dla biblioteki mając na uwadze zadania statutowe i kierunki prowadzonych badań. W latach 70. i 80. XIX w. odnotowujemy tych nabytków nieco więcej, niż w poprzednich dekadach. Wśród pozyskanych tą drogą tytułów znalazły się publikacje takie jak: *Allgemeine Deutsche Biographie* (Lieferung 32–40); *Kunstdenkmäler und Alterthümer im Hannoverschen*. Montelius, *Antiquitates svedoises* (Stockholm 1875); *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen*, Halle 1879¹⁸². Przy zakupach większych kolekcji zdarzały się materiały będące już w posiadaniu biblioteki i to niejednokrotnie w kilku egzemplarzach. Tego typu woluminy trafiały do sprzedaży, przynosząc wspomniany już dochód Towarzystwa. W okresie sprawozdawczym 1883/1884 zysk ze sprzedaży dubletów wyniósł 1 130,95 marek¹⁸³. Problem dublowanych egzemplarzy pozostawał wciąż aktualny, zwłaszcza, że – jak można wnioskować – przy zakupie dużych partii materiałów nie zadawano sobie trudu identyfikacji obiektów i sprawdzania ze stanem posiadania biblioteki. Z sytuacją taką mamy do czynienia chociażby w 1857 r. kiedy to w zakupionym zbiorze 230 jednostek pomorskiego piśmiennictwa znalazły się publikacje notowane już w księgozbiorze biblioteki w wielu egzemplarzach. Po wnikliwej ocenie ich przydatności przeznaczano je do sprzedaży¹⁸⁴.

Na pozyskiwanie zbiorów i kształtowanie oblicza biblioteki wywierali wpływ sekretarze Towarzystwa, spośród których rekrutowali się też opiekunowie zasobu bibliotecznego. Jednym z nich był wspomniany już Johann Wilhelm Kutscher (1791–1876), który wyróżnił się jako aktywny i skuteczny administrator. Kutscher wprowadził rozwiązania ułatwiające członkom zarządu wypowiedanie się w kwestiach zakupu zbiorów, wypożyczeń materiałów czy podejmowania decyzji przez aklamację. Przyjmowały one niejednokrotnie postać ankiet zawierających zestawy pytań pozwalających na swobodną wypowiedź np. na temat zakupu konkretnych tytułów dla biblioteki. Odpowiedziom *tak* lub *nie*, których udzielali Barsekow, Calo, Giesebrecht, Hasselbach, Hering, Pitzschky, Schmidt, Triest, Völckerling, towarzyszyła niejednokrotnie bardziej

182 Zob. „Einundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”. IV. und Schluss. 1. Januar bis 1. April 1879, „Baltische Studien”, 1879, Jg. 29, H. 4, s. 487–488.

183 Zob. „Sechsendvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 325.

184 „Ein und dreissigster Jahres-Bericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde über die beiden Jahre vom 1. April 1857 bis dahin 1859”, „Baltische Studien”, 1860, Jg. 18, H. 1, s. 9.

szczegółowa argumentacja. Podobnie jak wielu innych członków Towarzystwa, Kutscher przekazywał stowarzyszeniowej bibliotece egzemplarze z prywatnego księgozbioru. W lipcu 1864 r. archiwista Gustav Kratz sporządził spis niektórych książek ofiarowanych przez Kutschera. W wykazie, który zawierał 28 pozycji znalazły się trzy rękopisy, pergaminowy plan Szczecina i okolic, oraz 24 tytuły starych druków i publikacji dziewiętnastowiecznych w 35 egzemplarzach¹⁸⁵. Uznając odnotowane w tym spisie egzemplarze jako reprezentatywne dla biblioteki Kutschera, można stwierdzić, iż właściciel zgromadził księgozbiór przede wszystkim pomorzoznawczy. Natomiast obecne w wykazie katalogi biblioteczne i antykwaryczne oraz materiały dotyczące działalności towarzystw historycznych w Niemczech mogą świadczyć również o warsztatowym charakterze zasobu.

Il. 10. P.A. Walther, *Systematisches Repertorium über die Schriften sämtlicher historischer Gesellschaften Deutschlands*, Darmstadt 1845.

Książka z biblioteki prywatnej Johanna Wilhelma Kutschera ofiarowana bibliotece Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie
Biblioteka APSz, sygn. 3863

185 APSz, PTHA, sygn. 16 (Protocolle 1860–1876), s. 80, 98–99, 100–101. Adalbert Holtz, w artykule 150. *Jahre Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde* pisał, iż Kutscher był niezwykle oddany sprawom Towarzystwa, ale brakowało mu ducha naukowego. Zob. A. Holtz, 150. *Jahre Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 1974, Bd. 60, s. 11 oraz M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 111.

W styczniu 1874 r. zwierzchnictwo nad Towarzystwem objął Hugo Lemcke (1835–1925), kierując nim 50 lat i wywierając ogromny wpływ na rozwój powierzonej mu organizacji¹⁸⁶. Lemcke, powołany na przewodniczącego w 1873 r., obejmował trudne pod wieloma względami dziedzictwo. Rozmach czasów założycielskich symbolizowany nazwiskami Ludwiga Giesebrechta (1792–1873) i Johanna Gottfrieda Ludwiga Kosegartena (1792–1860) znacznie osłabł. Od 1870 r. ustały niektóre formy działalności, nie odbywały się posiedzenia zarządu, malała liczba członków¹⁸⁷. Przed nowym przewodniczącym stało więc zadanie wyprowadzenia Towarzystwa z kryzysu. Lemcke zaraz po objęciu funkcji rozwijał aktywność na wielu polach. Ustalił regularny tok pracy zarządu, opracował harmonogram zebrań naukowych, troszczył się o periodyk „Baltische Studien”, zabiegał o zwiększenie liczby członków. Dzięki tym działaniom szeregi Towarzystwa zasiłowało młode pokolenie badaczy i nowi członkowie. Dążąc do systematycznego powiększania zbiorów i skutecznego zarządzania biblioteką, Lemcke poszukiwał fachowych współpracowników do prac z księgozbiorem¹⁸⁸. W okresie jego aktywności, czyli tzw. *erze Lemckego*, obejmującej lata 1873–1923 czterokrotnie ulegał zmianom statut Towarzystwa, każdorazowo uwzględniający bibliotekę. W 1875 r. usunięto w Statucie z paragrafu trzeciego fragment traktujący o badaniach nad Słowiańszczyzną, co mogło skutkować zmniejszonym zainteresowaniem literaturą odnoszącą się do tych zagadnień. Kolejne zmienione statuty ukazywały się w latach 1886, 1910, 1921¹⁸⁹. W nowym statucie uchwalonym 5 maja 1885 r., a zatwierdzonym 7 kwietnia 1886 r., podobnie jak w dotychczasowych, bibliotekę ujęto w kilku punktach. Według poszczególnych paragrafów nadzór nad zbiorami bibliotecznymi zarząd mógł powierzyć sekretarzowi lub innym członkom zwyczajnym. Gremium to było upoważnione, by powoływać komisje lub sekcje w celu prowadzenia efektywnej

---

186 D. Alvermann, *Hugo Lemcke als Organisator der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde. Im Spiegel seiner Briefe an Karl Theodor Pyl (1874–1885)*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 52–70.

187 Tamże, s. 52–53.

188 Zob. L. Biewer, *Hugo Lemcke (1835–1925), Vorsitzender der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde von 1873 bis 1923*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 49.

189 Zob. M. Szukała, *Materiały źródłowe do historii pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (1824–1942)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1994, z. 2, s. 145.

pracy naukowej. W paragrafie traktującym o zebraniach Towarzystwa znalazła się wzmianka o tym, iż w ich trakcie mogły być prezentowane informacje na temat nowych nabytków, w tym bibliotecznych, przy czym w niektórych przypadkach istniała możliwość dokładniejszego ich omówienia. Jak można wnioskować przedstawiano i omawiano szczególnie cenne wpływy¹⁹⁰.

2.5. DZIAŁANIA ZARZĄDU TOWARZYSTWA HISTORII I STAROŻYTNOCI POMORZA W SZCZECINIE NA RZECZ BIBLIOTEKI. ROZWIĄZANIE UMOWY Z ARCHIWUM PAŃSTWOWYM

Władze Towarzystwa, które starając się o poprawę sytuacji lokalowej wysuwały argument ewentualnego powrotu stowarzyszeniowej biblioteki do macierzystej placówki, stanęły przed tym problemem w 1886 r., kiedy to z dniem 1 kwietnia tegoż roku rozwiązano zawartą w 1856 r. umowę z Archiwum Państwowym. Biblioteka tym samym zmieniała dotychczasową lokalizację i przechodziła w zarząd Towarzystwa¹⁹¹. Przejęte na powrót zbiory ulokowano w sali muzealnej. Przewidywano ich udostępnianie dwa razy w tygodniu w poniedziałki i czwartki w godzinach 11.00–13.00. Wszystkie przesyłki i listy można było kierować na ręce kustosa, którym był w tym okresie kapitan żeglugi Franz Engelmann¹⁹².

W 1886 r. opublikowana została broszura, w której zestawiono pozyskane zabytki kultury materialnej, oraz dokonano prezentacji zbiorów bibliotecznych. Co prawda zasobom książkowym poświęcono tutaj niewiele miejsca, skupiając całą uwagę na innych materiałach, takich jak kolekcje archeologiczne czy numizmatyka, niemniej jednak zauważono, iż stowarzyszeniowa biblioteka licząca wówczas 20 000 jednostek jest prawdziwą dumą Towarzystwa¹⁹³.

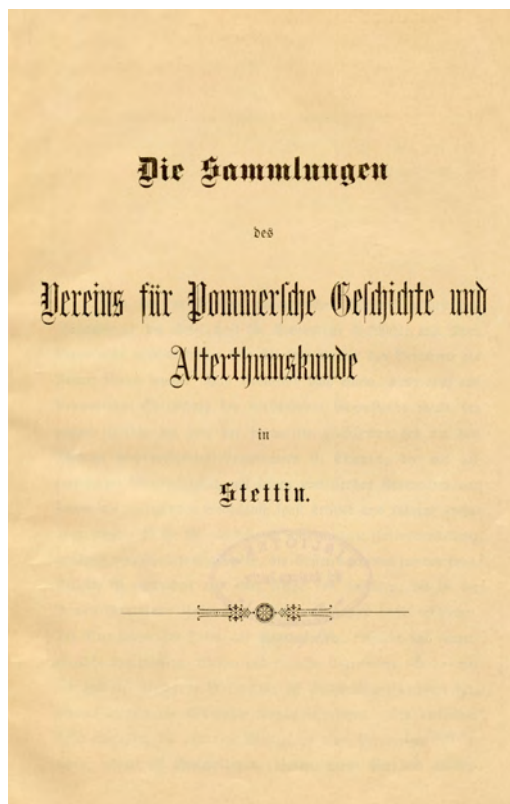
190 Zob. *Statut der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Beschlossen am 5. Mai 1885. Landesherrlich bestätigt am 7. April 1886, Stettin 1886*, passim.

191 „Achtundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 1. April 1885 bis 1. April 1886”, „Baltische Studien”, 1886, Jg. 36, H. 4, s. 392.

192 Tamże.

193 *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde...*, s. 35.

Il. 11. *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886. Okładka i strona tytułowa publikacji omawiającej zbiory Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, w tym zasób biblioteczny Biblioteka APSz, sygn. B 4891

Biblioteka w dalszym ciągu dzieliła się na trzy segmenty. O zbiorze Löperów pisano, iż zawierał wiele cennych dzieł drukowanych i rękopisów, które dla badaczy dziejów Pomorza były wręcz niezbędne. Szczególnie wskazywano na odpisy dokumentów pomorskich, gromadzonych przez historyka Friedricha Dregera (1699–1758). Druga część zbiorów, czyli Biblioteka Adelunga również składała się z unikatowych druków i manuskryptów wielkiej wartości, w tym oryginalnych matrykuł z XIII i XIV w., oraz szeregu dyplomatariuszy dotyczących miast i klasztorów. Podstawę nabytków *właściwej* biblioteki stanowiła wymiana z około 300 pokrewnymi instytucjami. Zarząd, szczególnie

w ciągu ostatnich dziesięciu lat, starał się jednakże o zakup nowości, koniecznych dla utrzymania wysokiego poziomu badań naukowych. Syntetyzujące podsumowanie zawarte w cytowanej broszurze kończyło się słusznym stwierdzeniem, iż biblioteka szczecińskiego Towarzystwa Historycznego, w takim właśnie kształcie, może rościć sobie prawo do miana najważniejszej ksiąźnicy służącej badaniom pomoroznawczym¹⁹⁴. Trzeba zauważyć, iż w tym okresie w Szczecinie nie było drugiej tak zasobnej w literaturę pomoroznawczą placówki biblioteczej. Bardzo liczne w XIX w. biblioteki rozmaitych towarzystw gromadziły książki służące celom służbowym i popularyzacji wiedzy. Oprócz placówek liczących kilka tysięcy woluminów, były to często niewielkie księgozbiory, sprofilowane głównie pod kątem prowadzonej działalności, nie zawsze posiadające aktualizowane katalogi. Prawie wszystkie szczecińskie związki i stowarzyszenia posiadały tego typu księgozbiory¹⁹⁵. O pierwszeństwie wśród nich biblioteki Towarzystwa Historycznego rozstrzygało natomiast nie tylko kryterium ilości zbiorów, ale też ich jakość.

2.6. DRUKI ULOTNE I OKOLICZNOŚCIOWE

W chwili gdy przestało obowiązywać porozumienie z 1856 r. biblioteka Towarzystwa liczyła około 20 000 woluminów. Ważne miejsce wśród nich zajmowała literatura ulotna i okolicznościowa¹⁹⁶. Kolekcja ta licząca prawie 2 000 obiektów, zawierała przede wszystkim wydawnictwa z XVII i XVIII w., w mniejszym zaś stopniu notowana tu była literatura XVI-wieczna¹⁹⁷.

---

194 Tamże, s. 36.

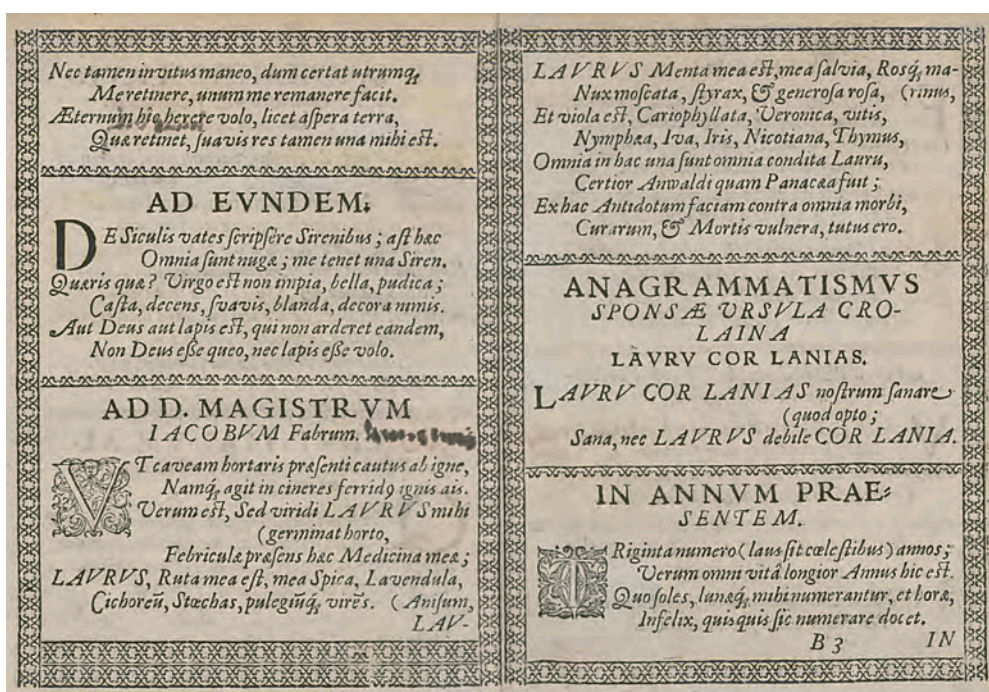
195 Zob. J. Kosman, *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku*, Szczecin 2013, s. 83–102.

196 *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde...*, s. 35. Teksty o charakterze ulotnym i okolicznościowym znane były już w starożytności. Epoka druku wykreowała ich nową, wielokierunkową tematykę, odpowiadającą rozmaitym przejawom życia. Stając się zwierciadłem swoich czasów, odgrywały ważną rolę w ich dokumentowaniu. Z czasem drobne druki zyskały miano fenomenu, który ma dzisiaj istotną pozycję w życiu społecznym, jak i nauce. Zob.: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje*. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej. Wojnowice 8–9 października 2004, red. naukowa K. Migoń i in., Wrocław 2006.

197 Druki te są rejestrowane w serii: *Handbuch des Personalen Gelegenheitsschriftums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*, Bd. 27–31: Stettin: Pommersche Stanislaw-Staszic-Bibliothek, Staatsarchiv-Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, Archiwum Państwowe, hrsg. von S. Beckmann, S. Anders, Hildesheim 2013. Zob. J. Kosman, *Fons sapientiae – przykłady XVII- i XVIII-wiecznych druków szkolnych ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2017, t. 11, s. 87–108.

W epitafiach, epitalamiach, tekstach gratulacyjnych, dostrzeżono materiał przydatny do badań genealogicznych, dostarczający wielu informacji biograficznych na temat przedstawicieli różnych środowisk. Na zasób ten złożyły się teksty ślubne, funeralne, gratulacyjne, związane z różnymi wydarzeniami zarówno w wymiarze prywatnym, rodzinnym, jak i społecznym, środowiskowym. Odnajdziemy tu klocki, czyli druki współoprawne łączone zwykle pod kątem tematycznym, jak i publikacje samoistne. Najczęściej mamy do czynienia z drukami kilkukartkowymi, chociaż zdarzają się obszerniejsze, zwłaszcza w przypadku kazań i innych tekstów prozatorskich. Ta masowa twórczość będąca ważnym przyczynkiem do dziejów kultury i życia społecznego, uzupełnia też wiedzę na temat działalności szczecińskich i pomorskich oficyn drukarskich XVI–XVIII w.

Il. 12. Przykłady druków okolicznościowych z zasobu biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie

68

AMORES
M. BALTHASARIS
SCHVLTZII, NVPTIAS
CVM HONESTA & PV-
*dica virgine **URSVLA CRO-***
***LAINA** Colbergæ celebra-*
tis sexto Non: Octo-
bris ~~1598~~ 1598.
ANNI CHRISTI 1598.

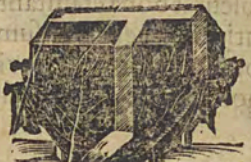

SEDINI TYPIS RHE-
TIANIS.

Geogr.
Pom. 1

XCVIII

RECTOR
 ACADEMIÆ GRYPHISVALDENSIS,
BALTHASAR RHAW,
S. S. Theol. Lic. ac Prof.
 invitat
CIVES ACADEMICOS,
AD EXEQUIAS
Lectissimæ, Ingeniosæ ac Pudicissimæ
VIRGINIS
SIBYLLÆ
Schwarzen/
Quas curavit d. 3. Augusti
Parens afflictissimus.
VIR
Amplissimus, Consultissimus & Prudentissimus,
DN. CHRISTIANUS
Schwartz/ Consiliarius Provinci-
 als, & hujus Civitatis Consul Spe-
 ciatissimus

GRYPHISWALDIA Typis JACOBI JAGERI, Anno 1638.

EPICEDIA,
 In Obitum
VIRI Præcellentissimi, Amplissimi
& Experimentissimi
DN. BALTHASARIS
SCHULZII, Phil. & Med. Do-
 ctoris celeberrimi, Republicæ Colbergensium Ar-
 chiatrî meritissimi, Scholarchæ & Senatoris ejus-
 dem dignissimi prudentissimi.
Ætatis anno ante climactericum magnum
quinto ex hac vita emigrantis,
 Scripta à
Relictis AMICIS.

GRYPHISWALDI
 Typis Johannis Albini Anno 1627.

Licznie reprezentowane jest piśmiennictwo dotyczące szkolnictwa. Wydawnictwa inicjowane przez szkoły są dzisiaj cennym materiałem obrazującym różne przejawy działalności placówek oświatowych w dawnych wiekach¹⁹⁸. Na Pomorzu bogaty plon przyniosło piśmiennictwo wytworzone w kręgu liczących się tutejszych szkół: Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie i Gimnazjum Groeninga w Stargardzie¹⁹⁹. Okazji dla aktywności piśmienniczej placówek oświatowych dostarczały rocznice, święta, jubileusze. Uroczystości celebrowano urodziny władców, traktowane zwykle jako święto państwowe. Wygłaszane przy tej okazji mowy, którym towarzyszyły występy muzyczne ogłaszano drukiem, niejednokrotnie z dołączeniem zapisu nutowego. W omawianym zasobie oprócz sprawozdań szkolnych znalazły się też *actus oratoria*, czyli deklamacje, oracje, popisy krasomówcze poprzez które uczniowie realizowali ćwiczenia językowe. W dużej liczbie wydawano druki informujące o awansach na wyższe stanowiska w hierarchii służbowej. Obszerna literatura dotyczyła egzaminów szkolnych. Wśród przykładów tego typu piśmiennictwa związanego z zakończeniem edukacji i pożegnaniem szkoły częstokroć mamy do czynienia z podejmowanymi przez uczniów próbami przekładów autorów starożytnych²⁰⁰. Wszystkie wymienione tu przykłady literatury okolicznościowej odnotowujemy w zbiorach omawianej biblioteki.

Wiele cennych informacji na temat dziejów miasta, administracji i obyczajowości wnoszą masowo drukowane rozporządzenia, obwieszczenia, edykty podejmujące ogół zagadnień municypalnych. Oprócz przeważających ilościowo druków XIX-wiecznych, Towarzystwo Historyczne dysponowało też piśmiennictwem tego typu z wcześniejszych stuleci. Jednym z przykładów może służyć pomorska ordynacja chłopska wydana na polecenie księcia Filipa II: *Unser von*

---

198 Zob. I. Socha, *Druki ulotne i okolicznościowe jako świadectwa kultury szkoły*, w: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Wojnowice, 8–10 października 2004, red. naukowa K. Migoń i in., Wrocław 2006, s. 322–326.

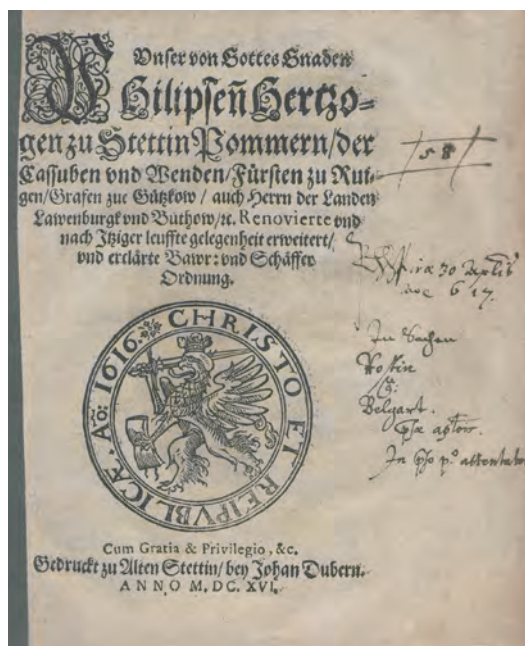
199 Gimnazjum Mariackie to szkoła legitymująca się wielowiekową historią sięgającą średniowiecza i bogatymi zbiorami, staną się w ciągu wieków ważną częścią spuścizny naukowej i kulturalnej Pomorza: Zob.: *Dzieje Szczecina. Wiek X–1805*, pod red. G. Labudy, Warszawa–Poznań 1985, s. 355 i n. Podobny był też wkład stargardzkiego Gimnazjum Groeninga należącego do wiodących placówek oświaty pruskiego Pomorza. Zob. S. Schwann, *Dzieje szkolnictwa wyższego w Stargardzie*, „Szczecin” Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1961, nr 3, s. 155–158. Zob. też: O. Hofmann, H. Siuts, *Das Gröningsche Gymnasium zu Stargard in Pommern. Eine Schulgeschichte*, Essen 1981.

200 Zob. J. Kosman, *Ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Archeion”, 2017, t. 118, s. 250–274.

Gottes Gnaden Philipsen Hertzogen zu Stettin ... Renovierte und nach Itziger leuffte gelegenheit erweitert und erclarte Bawr und Schaffer Ordnung. Ordynacja ta opublikowana w Szczecinie w 1616 r. stanowiła jedną z podstawowych dominacji gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej na Pomorzu. Ordynki dla chłopów, pasterzy owiec i służby dworskiej miały na celu utrzymanie w posłuszeństwie i karności pracowników gospodarki folwarcznej. Publikacja zawierała także ordynację owczarską oraz ordynki przeciw dezterterom, włóczęgostwu i żebractwu. Te ostatnie mające na celu zwalczanie patologii społecznych wydawano już od 1560 r. Wartość cytowanego druku podnosi drzeworytowy portret Filipa II autorstwa augsburskiego artysty Lucasa Kiliana (1579–1637) oraz herb Księstwa Pomorskiego, jak też pieczęć opłatkowa z podpisem księcia Filipa II.

Il. 13. *Unser von Gottes Gnaden Philipsen Hertzogen zu Stettin ... Renovierte und nach Itziger leuffte gelegenheit erweitert und erclarte Bawr und Schaffer Ordnung*, Stettin 1616. Strona tytułowa pomorskiej ordynacji chłopskiej z 1616 r., oraz portret księcia Filipa II
Biblioteka APSz, sygn. I/715

Oprócz druków urzędowych osobny dział tworzą utwory okolicznościowe, teksty poetyckie i prozatorskie. Do takich zaliczymy kazanie okolicznościowe wygłoszone 26 czerwca 1612 r. przez Dawida Reutza (1576–1634) w kościele zamkowym w Szczecinie: *Keyserpredigt, aus der Historia... Zu unterthänigsten Ehren derordentlichen Erwehlung und Crönung [...]*, Stettin. Zarówno owo

Keiserpredigt, jak i towarzyszący mu dodatek poetycki, miały uczcić wydarzenie europejskiej miary, jakim była koronacja na cesarza Macieja Habsburga (1557–1619). Wśród autorów tej antologii zawierającej oprócz poezji łacińskiej również wiersze w językach greckim, francuskim i włoskim, znaleźli się przedstawiciele pomorskich elit intelektualnych. Koronacje, elekcje, zwycięskie bitwy, pokojowe pertraktacje dostarczały okazji do twórczości okolicznościowej w wymiarze publicznym. W XVIII stuleciu pojawiają się bardzo liczne druki okolicznościowe o charakterze prywatnym, których adresatami byli zarówno przedstawiciele patrycjatu, jak i mieszczaństwa. Jak wspomniano wyżej biblioteka Towarzystwa Historycznego zgromadziła wyjątkowo bogaty ich zbiór. Epitalamia, funeralia, epicedia, teksty pochwalne przyjmujące postać laurek na rozmaite okazje, stanowią dzisiaj cenny materiał badawczy. Warto podkreślić, iż kolekcja ta nie uległa zbyt niemiernemu rozproszeniu i zachowała się w znacznej części w zasobie dzisiejszej biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie.

2.7. WAŻNIEJSZE DAROWIZNY

Jednym z cenniejszych nabytków była spuścizna Heinricha Stoltinga (1814–1884), szczecińskiego kupca, mecenasa kultury i kolekcjonera²⁰¹. W sprawozdaniu za lata 1884–1885 odnotowano pozyskane z jego prywatnej biblioteki 54 tytuły w 64 woluminach oraz 208 planów i widoków miast²⁰². Była wśród nich *Biblia latina* wydana w bazylijskiej oficynie Nicolausa Kesslera w 1487 r.²⁰³. Biblia ta, przechowywana do dzisiaj w bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie, posiada też wcześniejsze znaki własnościowe. Zawiera wpis: *Singularis amicitia ergo Petrus Sunderhausius dono donabat Antonio a Lengell 25 Iulij* oraz podpisy: *J. Niesert pastoris in velen 1813* oraz *Georgh Rauve Dr.* Obok sygnetu drukarskiego Nicolausa Kesslera dopisano: *Ao 1487 Ante Luther et Calvinum 30 Annis impressa*²⁰⁴.

201 E. Gwiazdowska, *Szczeciński kupiec Heinrich Stolting jako mecenas, kolekcjoner i grafik*, w: *Kultura i sztuka Szczecina w latach 1800–1945*, red. zesp. M. Gliška, i in., Szczecin 1999, s. 187–195. Tam dalsza literatura.

202 „Siebenundvierzigster Jahresbericht...”, s. 385, 412–415.

203 Tamże, s. 414.

204 Johann Heinrich Joseph Niesert (1766–1841), był katolickim teologiem, kolekcjonerem pieczęci i zbiorów numizmatycznych, właścicielem bogatej biblioteki. Georg Rave (1599–1675), z kolei to prawdopodobnie doktor obojga praw, pochodzący z münsterskiej rodziny urzędniczej, której dzieje znane są od początków XV w. Zob. J. Kosman, „Rzeczy chrześcijańskie” w księgozbiornie Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza i niemieckiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2019, t. 13, s. 126–128.

Prologus in Bibliam

Incipit epistola beati Hieronymi ad Paulinū presbyterū de omnib⁹ diuine historie libris. Ca. I.

Kater

ambrosius tua mihi munuscula perferēs. de tultit simul ⁊ suauissimas litteeras. que a principio. amicitia rū fidē probate iam fidei ⁊ ve-

teris amicitie nouā preferēbat. Vera em̄ illa necessitudo est ⁊ christi glutino copulata. quā nō vtilitas rei familiaris. nō presentia sū corporū. nō subdola ⁊ palpās adulatione. sed dei timor ⁊ diuinā scripturarum studia cōciliāt. Legimus in veterib⁹ historijs quosdam lustrasse prouincias. nouos adisse populos. maria transisse. vt eos q̄s ex libris nouerant. coram quoq; viderent. Sic pythagoras mēphiticōs vates. sic plato egyptū ⁊ archyā tharentinū. eamq; orāitalie que quondam magna grecia dicebatur. laboriosissime pagrauit. vt q̄ athenis mḡt erat ⁊ potēs. cuiusq; doctrinas achemie gymnasia personabant. fieret peregrinus atq; discipulus. malens aliena veregunde discere q̄ sua impudenter ingere/re. Veniq; cū litteras quasi toto orbe fugientes persequitur. captus a piratis ⁊ venundatus. tyrāno crudelissimo paruit. ductus captiuus vincus ⁊ funis. tamē q; p̄b̄ maior emente se fuit. Ad sūmū lacteo eloquētie fonte manantē. de vltimis hispanie galliarūq; finibus. quosdam venisse nobiles legimus. ⁊ quos ad cōtemplationē sui roma nō traxerat. vnius hoīs fama perduxit. Habuit illa etas inauditū omnibus seculis celebrandūq; miraculum. vt vrbē tātam ingressi aliud extra vrbem quererent. Apollonijs siue ille mag⁹ vt vulgus loq̄tur siue p̄b̄us. vt pythagorici tradūt. intrauit per sas. pertransiuit caucasus. albanos scytas. massageras. opulentissima indie regna penetrāuit ⁊ ad extremū latissimo phison amne transmissio peruenit ad brachmanas. vt hiarcham in throno sedentem aureo ⁊ de tantali fonte potātē. inter paucos discipulos. de natura. de morib⁹. ac de cursu dierū ⁊ siderū audiret docentē. Inde per elamitas. babylonios. chaldeos. medos as-

syros. parthos. syros. phenices. arabes. palestinos. reuersus ad alexandriam. prexit ad ethiopiam. vt gymnosophistas ⁊ famosissimā solis mensam videret in sabulo. Inuenit ille vir vbiq; q̄s disceret. ⁊ semp̄ proficiens. semper se melior fieret Scripsit super hoc plenissime octo voluminib⁹ philostratus.

Quid loquar de seculi hominib⁹ cū ap̄tius paulus vas electionis ⁊ magister gentiū. qui de p̄sciētia tāti in se hospitis loquebatur dicens. An experimentū queritis eius qui in meloquit christus. post damascū arabiaq; lustratā ascendit hierosolimā vt videret petrū ⁊ mansit apud eum diebus quindecim. Hoc em̄ mysterio hebdoadis ⁊ ogdoadis futurus gētiū predicator instruendus erat. Rursūq; post annos quatuordecim assumpto Barnaba ⁊ tito. exposuit cū ap̄tis euangelium ne forte in vacuum curreret aut cucurisset. Habet nescio quid latētis energie viue vocis actus. et in aures discipuli de aurore ore transfusa fortius sonat. Unde ⁊ eschynes cū rhodi exularet ⁊ legeret illa demosthenis oratio. quā aduersus eū habuerat mirantibus cunctis atq; laudantibus. suspirans ait. Quid. si ip̄am audisset bestiam. sua verba resonantē.

Nihil dico. q̄ sit aliquid in meta. quod vel possis a me audire vel velis discere. sed quo ardor tuus ⁊ discendi studium etiam absq; nobis per se probari debeat. ingenium docile et sine doctore laudabile est. Non quid inuenias sed quid queras consideramus. Apollis cera ⁊ ad formandum facilis. etiā si artificis ⁊ plaste cessent manus. tamē virtute totum est q̄d esse pot̄. Paulus ap̄s ad pedes gamalictis legē moysi ⁊ p̄phetas didicisse se gloriat. vt armatus spiritualibus telis. postea doceret confidenter. Arma enī nostre milicie nō carnalia sunt sed potētia dei. ad destructionē munitiōnū. ⁊ cogitatōnes destruentes ⁊ omnē altitudinē extolentē se aduersus scientiā dei. ⁊ captiuātes omnē intellectū ad obediendum christo. et parati subiugare omnē inobediētiā. Litotheum scribit ab infantia sacris litteris eruditū ⁊ hozat ad studiū lectionis. ne negligat gratiā que data sit ei per impositiōnē manus presbyteri Tito precipit liser ceteras vi. autes epi quas breui f̄mone depinxit. scientiā quoq; nō negligat scripturarū obtinentē inq̄t cū qui f̄m doctrinā est

Do zbiorów trafił jeszcze jeden inkunabuł (niezachowany) będący w posiadaniu Stoltinga: *Tractatus de periculis contingentibus circa sacramentum eukaristie ... und: Epistola de iudeis ad petitionem comitisse Flandrie* autorstwa Tomasza z Akwinu²⁰⁵. Opis tego egzemplarza w periodyku „Baltische Studien” został opatrzone dodatkowymi informacjami, w których odnotowano brak miejsca i roku wydania, zaznaczając jednocześnie, iż jest to prawdopodobnie edycja z 1473 r. oraz dodano notę bibliograficzną²⁰⁶. Podobnie kilka innych opisów wyróżnia się uzupełnieniami, w tym wydanie satyry z 1549 r. *Lis prechera (Reinke de Vos)*²⁰⁷.

Il. 15. Ilustracje ze starego druku: *De Warheyt my gantz fremde ys/ De Truwe gar seltzē/ dat ys gewiſſ. Reynke Voſſ de olde/ nyge gedrucket/ mit sidlikem vorstande vnd schonen figuren/ erluchtet vnde vorbetert*, Rostock 1549.

Biblioteka APSz, sygn. I/33

205 „Siebenundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft...”, s. 414.

206 Tamże.

207 *De Warheyt my gantz fremde ys. De Truwe gar seltze dat ys gewiſſ. Reynke Voss de olde nyge gedrucket mit sidlikem vorstande und schonen figuren, erluchtet unde vorbetert*, Rostock 1549. Tamże, s. 412. Zob. też *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin 2017, s. 62.

Zasygnalizowano w tym przypadku m.in. brak karty tytułowej, podano notę bibliograficzną oraz wyszczególniono wcześniejszą proveniencję. Wymienione cechy charakterystyczne, tego egzemplarza są o tyle cenne, że pozwalają na jednoznaczną jego identyfikację z egzemplarzem zachowanym do dzisiaj w księgozbiornie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie²⁰⁸.

W zasobie bibliotecznym oprócz Biblii z 1487 r., znajdują się też późniejsze wydania biblijne wykazujące proveniencję Towarzystwa Historycznego. Wpływały one jako dary. Śledząc wykazy nabytków biblioteki ani razu nie odnotowujemy faktu zakupu egzemplarza Biblii. Jednym z takich darów była Biblia Weimarska (Weimarer Bibel), zwana też Elektorską (Kürfürstenbibel) i Ernestyńską (Ernestinische Bibel), jako że promotorem jej wydania był książę

208 Katalogi starych druków biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie, rejestrują siedemnaście zachowanych do dzisiaj egzemplarzy ze spuścizny H. Stoltinga, jakie trafiły do biblioteki Towarzystwa Historycznego: jeden tytuł z XV w., piętnaście tytułów z XVI w., i jeden z XVII w. Zob. *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin 2017. Natomiast w katalogu pomeraników znalazły się dwa tytuły. Zob. *Pomeranica XVIII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin 2016.

Ernest I von Sachsen-Gota-Altenburg zwany Pobożnym (1601–1675). To luksusowe wydanie luteranńskiej Biblii zostało opublikowane po raz pierwszy w 1641 r. Na przestrzeni lat 1641–1768 doczekała się czternastu wznowień. Jej niewątpliwą zaletą był obfity materiał ilustracyjny autorstwa znanych siedemnastowiecznych artystów niemieckich. Do zbiorów Towarzystwa trafiło siódme wydanie z 1686 r., jako dar Hansa Lutscha (1854–1922), architekta i konserwatora zabytków²⁰⁹. Darczyńca który był członkiem Towarzystwa Historycznego, na zlecenie tegoż prowadził inwentaryzację zabytków rejencji szczecińskiej²¹⁰.

Przywołując edycje biblijne zachowane do dzisiaj w omawianym księgozbiorze, warto wspomnieć o tych, które figurują już tylko w dawnych katalogach Towarzystwa. Będą to m.in. bazylejskie wydanie Biblii z 1588 r., *Biblia Pentapla* z 1711, czy Biblia w języku łużyckim wydana w Budziszynie w 1742 r.²¹¹. Cenne materiały o tematyce teologicznej wpłynęły jako dar rektora Fromma z Bań (Bahn): *Catechesis M. Lutheri minor germanice latine graece hebraice. ed. Joh. Claius Hertzberg.* (Viteb. 1575); *Catechesis Davidii Chytraei* (Lips. 1576); *Curieuses Verfahren de Inquisition in Portugal. Aus dem Französischen; Sacra institutio baptizandi* (Lugduni 1598)²¹².

Dary w postaci zabytkowych wydań Biblii, psalterzy, modlitewników itp. przechowywano, traktując je jako zabytki piśmiennictwa. Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, iż wydawnictwa o tematyce religijnej gromadzono również celowo. Dotyczy to oczywiście źródeł historycznych do badań nad dziejami pomorskiego Kościoła. Przykładem może być *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon*, autorstwa wybitnego pomorskiego teologa Daniela Cramera (1568–1637)²¹³.

---

209 „Vierundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte der Alterthumskunde”. III. IV. 1. October 1881 bis 1. April 1882”, „Baltische Studien”, 1882, Jg. 32, H. 3–4, s. 396.

210 B. Ochendowska-Grzelak, *Hans Lutsch 1854–1922. Architekt – konserwator zabytków – badacz architektury*, Szczecin 2015, s. 43.

211 Zob. APSz, PTHA, sygn. 189 (Alphabetischer Catalog der Druckschriften in den Bibliotheken der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin: 1850–1900), s. 40.

212 „Zweiundvierzigster Jahresbericht...”, s. 304.

213 Inne towarzystwa również notowały w swych zbiorach literaturę religijną. W spisie książek towarzystwa starożytniczego z Insterburga figuruje 21 tytułów, w tym Biblie, psalmy, modlitewniki i śpiewniki. Zob. *Verzeichniss der Sammlungen der Altertums-Gesellschaft zu Insterburg*, Insterburg 1885, s. 25–26.

Ważną pozycję w zbiorach biblioteki zajmowały darowizny cennych kolekcji, przekazywane przez kolekcjonerów i bibliofilów, których pasje kolekcjonerskie niejednokrotnie łączyły się z zainteresowaniami naukowymi. Jednym z nich był Julius Mueller (1819–1892). Mueller urodził się w Szczecinie, gdzie spędził znaczną część swojego życia. Już w młodości przejawiał żywe zainteresowanie historią regionalną, której poświęcił też szczegółowe studia. Liczne podróże wywarły duży wpływ na jego głęboką znajomość zagadnień z historii sztuki. Zdobytą w tym zakresie wiedzę wykorzystywał publikując artykuły naukowe i przyczynki poświęcone sztuce pomorskiej. Ukazywały się one m.in. na łamach periodyku „Baltische Studien”. Wśród podejmowanych przez niego tematów jedno z czołowych miejsc zajmowała reformacja. Wiele uwagi poświęcił także książętom pomorskim Janowi Fryderykowi i Filipowi II. Mueller zapisał się złotymi zgłoskami w dziejach Towarzystwa Historycznego, zarówno jako jego członek, jak i hojny darczyńca. Był on posiadaczem liczącego około 1500 woluminów księgozbioru, którego znaczną część przekazał zapisem testamentowym stowarzyszeniowej bibliotece (część natomiast trafiła do Gimnazjum Mariackiego). Poczesne miejsce w tym zasobie zajmowały takie dziedziny jak: genealogia, heraldyka, sfragistyka i wojskowość. Na uwagę zasługuje także wcale pokaźna kolekcja nurtu słowiańskiego, by wymienić przechowywane w księgozbiorniku biblioteki Archiwum Państwowego tytuły: *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki von Paul Joseph Schaffarik* (Ofen 1828); *Wendisch-deutsches Handwörterbuch nach dem oberlausitzer Dialekte. Nebst einem grammatischen Vorworte, mit besonderer Rücksicht auf Aussprache und Wortbildung*. Herausgegeben von Curt Bose (Grimma 1840); *Ueber die Sprache der früher in Meklenburg wohnenden Obodriten-Wenden von C.C.H. Burmeister* (Rostock 1840); *Die Slawen in den ältesten Zeiten bis Samo. Eine linguistisch-geographisch-historische Untersuchung nebst einem Anhang: Gedrängte Übersicht der heutigen Slawen* Von Roman St. Kaufluss (Berlin 1842); P.J. Scharfariks *Slawische Alterthümer. Deutsch von Mosig von Aehrenfeld, hrsg von Heinrich Wuttke*, Bd 1–2 (Leipzig 1843–1844); *Wo słowjanskich městnych mjenach w Hornej Łužicy a wo jich wuznamje. Swjedgeńskie pismo k třistalětnemu jubileju budyskeho gymnasija*. Spisał J.E. Smolef (Budyšin 1867). Książki sygnował owalną pieczęcią z napisem Stettin-Wiesbad oraz podpisem J. Mueller, wykonanym zazwyczaj niebieską kredką. Ze względów zdrowotnych zmuszony był przenieść się do Wiesbaden, ale wciąż pozostawał wiernym Towarzystwu

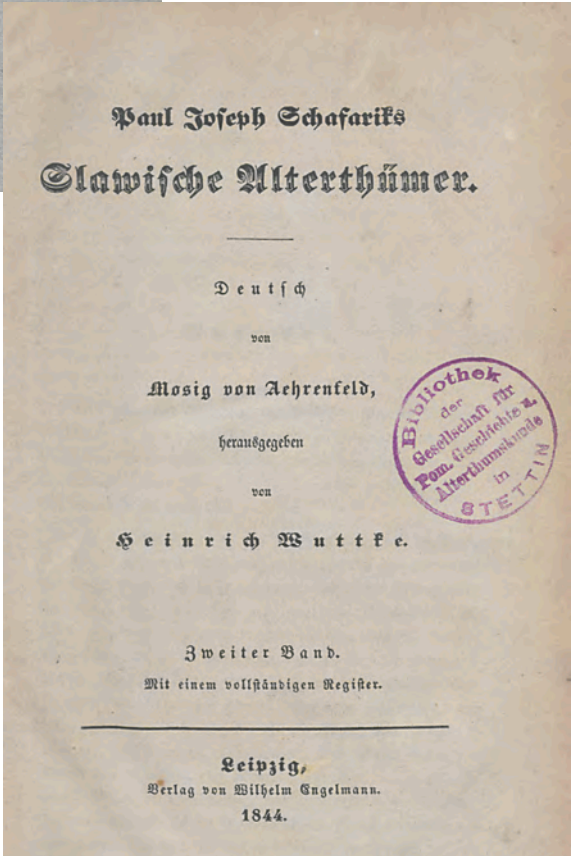
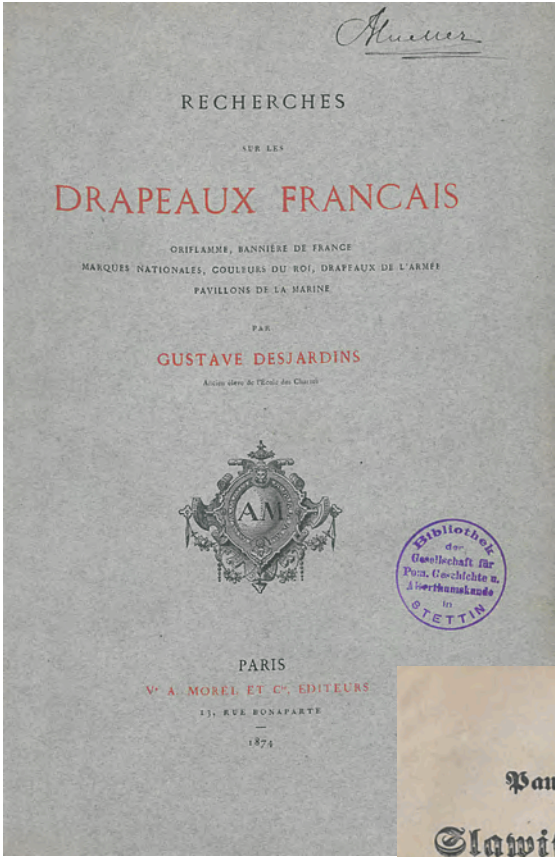
Historycznemu, które oprócz cennych książek zawdzięczało mu również inne wartościowe darowizny w postaci obrazów, kolekcji monet i pieczęci²¹⁴.

Il. 16. Książki z zasobu Juliusa Muellera i jego znaki własnościowe
Biblioteka APSz

214 Zob. APSz, PTHA, sygn. 29, s. 39–55; M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 141–141, 151; *Nachruf [Julius Mueller]*, „Monatsblätter”, 1892, Nr. 11, s. 161–162, „Fünfundfünfzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. April 1892 – April 1893”, „Baltische Studien”, 1893, Jg. 43, s. 212–213.

Warto dodać, iż oprócz wspomnianego zapisu testamentowego przekazywał Towarzystwu książki na przestrzeni wielu lat swego członkostwa. Dobierana ze znanstwem kolekcja Muellera wzrastała m.in. dzięki zakupom antykwarycznym. Przegląd treściowy tych darów wskazuje na jego zainteresowania oraz pozostaje świadectwem różnorodności gromadzonych materiałów, wśród których osobną kategorię tworzyły autografy, ryciny i periodyki²¹⁵. Zachowane do dzisiaj w zbiorach bibliotecznych stare druki z prywatnej biblioteki Muellera – datowane od XVI w. – są miarodajnym odzwierciedleniem jego zamiłowań bibliofilskich²¹⁶.

Godna uwagi jest też donacja archiwisty dr. Gustava Adolfa Kratza (1829–1864). Pomimo tego, iż trudno na podstawie niewielkiej liczby egzemplarzy odnotowanych w katalogu akcesji, wnioskować dokładnie o strukturze tego księgozbioru – to potwierdzić należy fakt, iż biblioteka była dla właściciela przede wszystkim warsztatem pracy naukowej. I tak w zasobie Kratza, badacza historii regionalnej, szczególnie zainteresowanego genealogią rodów pomorskich i historią miast, odnotowujemy dzieła: Philippa Jakoba Spenera *Insignium Theoria Seu Operis Heraldici Pars Generalis* (Frankfurt/Main 1717); Johanna Christoph Gaterersa *Praktische Heraldik* (Nürnberg 1791); Johanna Hübnera *Genealogische Tabellen* (Leipzig 1725–1728); Johanna Carla Oelrichsa, *Erläutertes Chur-Brandenburgisches Medaillencabinett* (Berlin 1778); Friedricha Augusta Vossberga *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen* (Berlin 1854); oraz *Münzen und Siegel der preussischen Städte Danzig, Elbing, Thorn so wie der Herzöge von Pomerellen im Mittelalter* (Berlin 1841); *Chronik der Stadt Barth* (Barth 1852); Johanna Michaela Heinecciusa

---

215 Z zestawień darów Juliusa Muellera można przykładowo przytoczyć: *Flugblatt vom 9. August 1677 betr. die Belagerung Stettins durch den grossen Kurfürsten; Spenersche Zeitung vom 26. Oktober 1813 enth. Berichte über die Schlacht bei Leipzig; Stettiner Zeitung vom 2. Mai 1817; Bildniss und 3 Autographen des Rev. F.M. Ziegenhagen. London 1725, 1726 und 1736; 7 Autographen: Graf J.H. von Flemming, Mohnike, Ludwig Giesebrecht, Arnold Ruge, F.W. Barthold, Balth. Bleccius, J.G.L. Kosegarten; 23 Kupferstiche: Wladislaw Sigismund von Polen, Christina, Karl XII, Ulrika Eleonora, Gustav III, Gustav IV, J.R. Werdmüller, Axel Oxenstierna, Ern. Odowalsky, Heinr. Salmuth, Heinr. Friedlieb, Jac. Fabricius, Joh. Bugenhagen, Balth. Bleccius, Andr. Ritter, Kurt Sprengel, Joach. Nettelbeck, Markgraf Christian von Bayreuth, Kurfürst Georg Wilhelm, Markgraf Johann Georg v. Jägerndorf, Joachim Ernst v. Ansbach und ein Plan von Stettin (Paris 1693). Zob. „Siebenundvierzigster Jahresbericht...”, s. 409–410.*

216 Zob. *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin 2017, s. 77, 169; *Stare druki XVIII w. w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin 2019, s. 225.

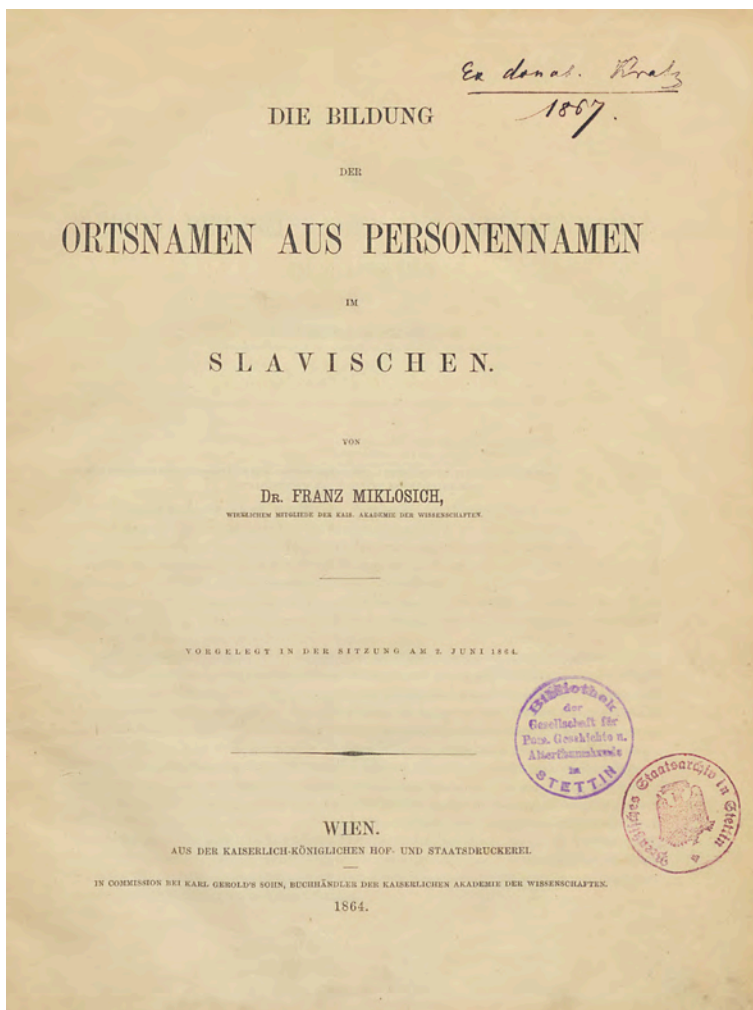
De veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis (Frankfurt u. Leipzig 1709); Franza Miklosicha, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen* (Wien 1864).

Il. 17. F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854

Z księgozbioru prywatnego Gustava Kratza, Biblioteka APSz, sygn. B 10557

Il. 18. F. Miklosich, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen*,
Wien 1864
Z księgozbioru prywatnego Gustava Kratza, Biblioteka APSz, sygn. B 10572

Oprócz piśmiennictwa osiemnasto- i dziewiętnastowiecznego, Kratz dysponował też literaturą szesnastowieczną, by wymienić kronikę Andreasa Angelusa (1561–1598) i *Annales Marchiae Brandenburgicae, das ist ordentliche Verzeichnus und Beschreibung der fürnemsten und gedenckwirdigsten Märkischen Jahrgeschichten und Historien, so sich vom 416. Jahr vor Christi*

Geburt bis aufs 1596 Jahr zugetragen haben (Frankfurt/Oder 1598), opisującą historię Księstwa Brandenburgii od 416 do 1596 r.²¹⁷.

2.8. OPIEKUNOWIE BIBLIOTEKI

W drugiej połowie lat 50. XIX w. bibliotekarzami w stowarzyszeniowej księżnicy byli tradycyjnie profesorowie gimnazjalni. Tytuł pierwszego bibliotekarza przysługiwał profesorowi Calowowi, drugim natomiast był pochodzący ze Stargardu Carl Theodor Schmidt (1817–1887). Schmidt po ukończeniu gimnazjum w Stargardzie studiował teologię i filologię w Halle i Berlinie. W Szczecinie podjął pracę w szkole Fryderyka Wilhelma (Friedrich-Wilhelms-Schule), zasiadał też w redakcji czasopisma „Baltische Studien”²¹⁸. W 1855 r. – jak już wspomniano wcześniej – do zespołu bibliotekarzy dołączył jako doradca Augustin Bogislaus Weltzel (1817–1897). Pochodzący ze Śląska Weltzel po studiach teologicznych na uniwersytecie wrocławskim otrzymał w 1842 r. święcenia kapłańskie. W lipcu tegoż roku mianowano go wikariuszem w Szczecinie, gdzie był też kapelanem wojskowym żołnierzy katolickich na Pomorzu i w Brandenburgii. Działalność duszpasterską łączył z pracą naukową. Interesował się historią Kościoła pomorskiego, któremu poświęcił kilka publikacji. Po wyjeździe ze Szczecina zasłynął jako autor wielu dzieł dotyczących historii Śląska²¹⁹.

W latach 60. pracował w bibliotece nauczyciel gimnazjalny A.H. Klotz, o którym nie mamy wiadomości. Swoją ślad zostawił także wspomniany już

---

217 Zob. APSz, PTHA, sygn. 181 (Accession-Catalog 1834–1874). W katalogu akcesyjnym Towarzystwa książki Gustava Kratza zostały wpisane w przedziale czasowym „November 1858 bis 31 Juni 1867”. Natomiast w katalogu rejestrującym rękopisy, druki i inne materiały odnajdujemy informację wskazującą, iż istniał katalog biblioteki Kratza (*Katalog der von G. Kratz hinterlassenen Bibliothek 1865*). Zob. APSz, PTHA, sygn. 1587 (Verzeichniss der der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde zu Stettin zugehörigen Handschriften, Bücher, Landcharten und Zeichnungen mit Ausschluss der von Löpersischen Sammlung), s. 69. Interesujące są świadectwa które odnajdujemy w zachowanych egzemplarzach. Niektóre z wymienionych wyżej pozycji, jak Franza Miklosicha, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen* (Wien 1864), zawierają zapiski wskazujące na ich pochodzenie: *Ex donat. Kratz 1867*. Biblioteka APSz, sygn. B 10572. Z kolei publikacja *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen* (Berlin 1854), opatrzona została notą wskazującą, iż ze spuścizny Gustava Kratza przekazał ją bibliotece Archiwum, Heinrich Kratz jego ojciec. Książka zawiera znaki proveniencyjne zarówno Towarzystwa Historycznego (biblioteka podręczna zbiorów muzealnych Towarzystwa), jak i Archiwum, świadcząc o wspólnocie księgozbioru pomimo odrębności organizacyjnej bibliotek. Biblioteka APSz, sygn. 10557.

218 „Jahrbuch der Provinz Pommern 1857”, Stettin 1857, s. 457.

219 B. Snoch, *Górnośląski Leksykon Biograficzny. Suplement do wydania drugiego*, Katowice

Gustav Adolf Kratz²²⁰, absolwent uniwersytetów w Greifswaldzie i Berlinie, historyk i archiwista, zajmujący się dziejami wielkich rodów pomorskich i edycją źródeł. Kratz, który wstąpił do służby archiwalnej w Szczecinie w 1858 r. przygotowywał m.in. spisy książek wpływających do biblioteki, w których podawał ich sygnatury oraz odnośne uwagi co do egzemplarzy, które nie zostały jeszcze skatalogowane²²¹.

W historii biblioteki zapisali się też Hermann Konrad Wilhelm Hering (1800–1886) i Gottfried Johannes Gottlob von Bülow (1831–1907). Hering rozpoczął karierę zawodową po ukończeniu studiów uniwersyteckich w Halle z zakresu teologii, filologii i historii. W 1822 r. zatrudnił się w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie, gdzie awansując w kolejnych latach w hierarchii służbowej pozostawał do 1876 r., kiedy to przeszedł na emeryturę. Uonorowany w 1875 r. tytułem doktora *honoris causa* Uniwersytetu w Greifswaldzie, cieszył się poważaniem w całej prowincji pomorskiej. Jego praca została dostrzeżona również przez władze centralne i nagrodzona w postaci odznaczeń państwowych. Był niezwykle cenionym pedagogiem, popularyzującym wśród młodzieży historię regionalną. Należał m.in. do Szczecińskiego Towarzystwa Entomologicznego (Stettiner Entomologischen Vereins), Łoży „Pod Trzema Cyrklami” (Loge zu den Drei Zirkeln), oraz Stowarzyszenia Budownictwa Ogrodniczego (Stettiner Gartenbau-Verein). Różnorodny i bogaty był jego dorobek w Towarzystwie Historycznym, w którego strukturach pełnił znaczące funkcje. Już w 1827 r. powołano go do zarządu, a w latach 1829–1830 i 1836–1839 był dwukrotnie sekretarzem. Firmował także pierwszy numer periodyku „Baltische Studien”, jaki ukazał się w 1832 r. Publikował prace dotyczące historii regionalnej. Na zebraniach Towarzystwa wygłaszał wykłady, dając świadectwo głębokiej wiedzy. O jego efektywnej działalności w ramach Towarzystwa Historycznego świadczyły licznie wytworzone dokumenty z tego

---

2006, s. 120; J. Kopiec, *Weltzel Augustyn Bogusław* (hasło), w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX w.*, pod red. M. Patera, Katowice 1996, s. 456. W zbiorach biblioteki APSz zachowały się publikacje autorstwa A. Weltzela: *Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien*, Neustadt 1870, Biblioteka APSz, sygn. 181, oraz *Geschichte des edlen, freiherrlichen und gräflichen Geschlechts von Praschma*, Ratibor 1883, Biblioteka APSz, sygn. BO, jak można przypuszczać ofiarowane przez autora szczecińskiemu Towarzystwu Historycznemu w okresie jego aktywności na Śląsku.

220 Biogram, „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 51, Leipzig 1906, s. 360–362.

221 APSz, PTHA, sygn. 16 (Protocolle 1860–1876), s. 95, 98–99, 103.

okresu, oraz rolę jaką odegrał w odbudowie pogrążonej w letargu organizacji²²². Nieprzerwanie do 1874 r. sprawował nadzór nad zbiorami bibliotecznymi, przyczyniając się do ich uporządkowania i opracowania.

Wśród opiekunów zbiorów bibliotecznych pojawia się też nazwisko Gottfrieda von Bülowa związanego zawodowo z archiwistyką. Praktykę w tym zawodzie rozpoczął w Archiwum Państwowym w Magdeburgu. Już jako doktor filologii został w 1871 r. asystentem w Archiwum Państwowym w Szczecinie, którym następnie kierował w latach 1875–1900. W 1900 r. przeszedł na emeryturę. Bülow długie lata pozostawał członkiem Towarzystwa Historycznego. W roczniku „Baltische Studien”, którego był redaktorem ogłaszał swoje artykuły, będące pokłosiem jego zainteresowań naukowych wśród których dominowały genealogia i heraldyka²²³. Ów badacz historii nowożytnej Pomorza i bibliofil był posiadaczem bogatego księgozbioru, który sygnował herbowym ekslibrisem.

Po rozwiązaniu umowy pomiędzy Towarzystwem a Archiwum sprawami bibliotecznymi kierował kapitan żeglugi Franz Engelmann, skupiając się głównie na problemach organizacyjnych²²⁴.

---

222 „Achtundvierzigster Jahresbericht...”, s. 381–382.

223 E. Wendt, *Stettiner Lebensbilder. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern*. Reihe V, Band 40, Köln–Weimar–Wien 2004, s. 104–105.

224 „Achtundvierzigster Jahresbericht...”, s. 392.

ROZDZIAŁ III

ASPEKTY FUNKCJONOWANIA BIBLIOTEKI

W LATACH 1886–1902

3.1. NOWA ORGANIZACJA PRACY BIBLIOTEKI

Umowa zawarta w 1856 r. pomiędzy Towarzystwem Historycznym a Archiwum Państwowym przestała obowiązywać 1 kwietnia 1886 r. Zbiory biblioteczne wróciły ponownie pod zarząd Towarzystwa. W specjalnym komunikacie informowano, iż w związku z uchyleniem umowy z Archiwum i powrotem biblioteki w struktury Towarzystwa, miejscem jej przechowywania została sala muzealna zamku książęcego²²⁵.

W tym też okresie przystąpiono do nowej organizacji biblioteki i prac katalogowych, które nabrały rozmachu w 1887 r. Przewidywano, iż to trudne i dalekosiężne zadanie zostanie ukończone w okresie letnim, po czym biblioteka wznowi działalność. Reorganizacja i nowe katalogowanie były – jak donosił zarząd Towarzystwa – konieczne, toteż wszyscy członkowie zostali poproszeni o zwrot wypożyczonych książek. Samo zaś udostępnianie zostało zawieszono

---

225 „Achtundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde 1. April 1885 bis 1. April 1886”, „Baltische Studien”, 1886, Jg. 36, H. 4, s. 392. Sytuację tę możemy prześledzić również na podstawie książ adresowych Szczecina. Do 1886 r. pod hasłem „Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde” czytamy na temat miejsca przechowywania zbiorów: *Das antiquarische Museum, im Königlichen Schlosse. Eingang vom Uhrthurm, 3 Treppen [...]* Die Bibliothek der Gesellschaft befindet sich ebenfalls im Schlosse in den Räumen des Königlichen Staatsarchivs (Eingang gegenüber der Schlosswache), Zob. „Adress- und Geschäfts-Handbuch für Stettin, die Stadt Grabow, die Ortschaften Bredow, Züllchow, Bollinchen, Frauendorf, Herrenwiese und Gotzlow für 1880”, Stettin 1880, IV Nachweis, s. 39–40. Zob. też roczniki za lata 1881–1886. Po 1886 r. natomiast zamieszczono informację: *Sammlung im Königlichen Schlosse. Eingang vom Uhrthurm, 3 Treppen [...]* Bibliothek; ebendasselbst, „Adress- und Geschäfts-Handbuch für Stettin, die Stadt Grabow, die Ortschaften Bredow, Züllchow, Bollinchen, Frauendorf, Herrenwiese und Gotzlow für 1887”, Stettin 1887, s. 447 oraz roczniki za lata 1887–1902.

do ukończenia tych prac. Dla dokonania zwrotów biblioteka była otwarta codziennie w godz. 11.00–13.00²²⁶.

Apel ten ponawiano w 1887 r. jeszcze kilkakrotnie wyrażając nadzieję, iż biblioteka w przeciągu pół roku zostanie otwarta. Prace jednak znacznie się przedłużyły i otwarcie nastąpiło dopiero 8 października 1888 r.²²⁷.

W świetle tych przekazów włączenie w połowie XIX w. stowarzyszeniowej biblioteki w sferę działalności Archiwum wydaje się nieco dyskusyjne, zwłaszcza biorąc pod uwagę konieczność daleko posuniętej reorganizacji i podjęcia na nowo prac katalogowych. Zasadne jest więc pytanie, czy zawarta w 1856 r. umowa przyniosła obu instytucjom zamierzone korzyści. W sprawozdaniu za lata 1886–1887 pojawiła się informacja, iż Towarzystwo poniosło koszty przeprowadzki oraz podjęło koszt dalszej modyfikacji i katalogowania²²⁸. Do prac katalogowych od 1 kwietnia 1887 r. pozyskano dr. Alfreda Haasa żywiąc przekonanie, iż to trudne – zważywszy na specyfikę zasobu bibliotecznego – i czasochłonne zadanie będzie doprowadzone do pomyślnego finału. Po zakończeniu prac przewidywano, iż w przeciągu roku katalog zostanie przekazany do druku²²⁹.

W zestawieniu źródeł przyrostu biblioteki wyszczególniono – w tym okresie – liczne towarzystwa naukowe, związki i akademie z 96 miast, w tym wymianę wydawnictw z Towarzystwem Archeologicznym Krajowym ze Lwowa oraz poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk, które przekazało sprawozdanie ze swojej działalności za 1884 r. oraz *Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących...*, opracowany przez Edwarda Rastawieckiego (Poznań 1886)²³⁰.

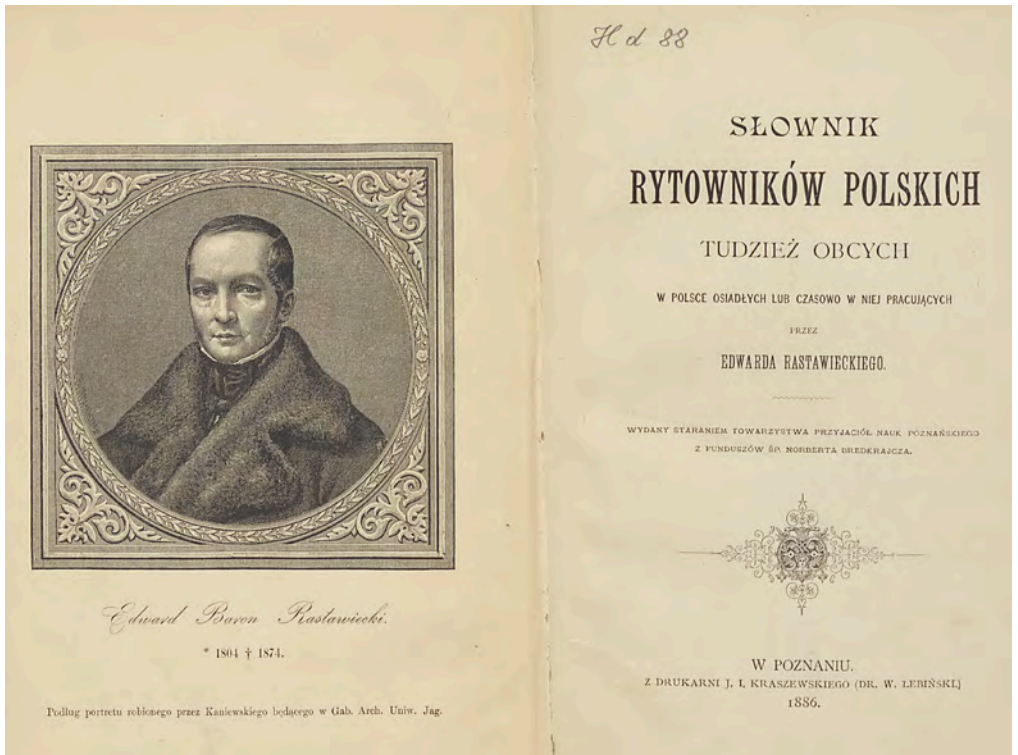
226 „Monatsblätter”, 1887, Nr. 5, s. 65–66.

227 „Monatsblätter”, 1888, Nr. 10, s. 160; „Monatsblätter”, 1888, Nr. 11, s. 176.

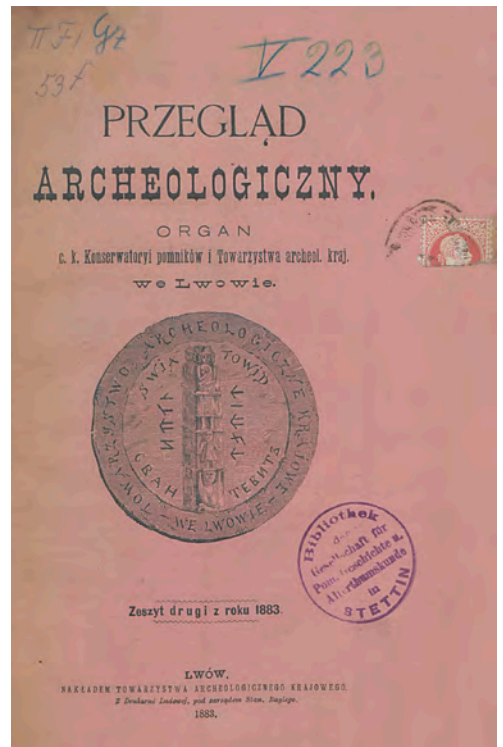
228 „Neunundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 1. April 1886 bis 1. April 1887”, „Baltische Studien”, 1887, Jg. 27, H. 5, s. 483. Koszty poniesione na bibliotekę wynosiły 1201, 28 marek.

229 Tamże, s. 485.

230 Tamże, s. 488–496.

Il. 20. E. Rastawiecki, *Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących...*, Poznań 1886. Dar dla biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie od Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego Biblioteka APSz, sygn. 10542

Il. 21. „Przegląd Archeologiczny”,
Lwów 1883
Biblioteka APSz, sygn. P 366

Profil gromadzenia zbiorów zdefiniowany w statucie Towarzystwa i wynikający z zadań organizacji, determinowany był licznymi darowiznami. W cytowanym sprawozdaniu wśród darów znalazły się m.in. dwa afisze teatralne: *Stettin 1 Oktober 1820* i *Danzig 8 April 1821*²³¹. Należy zauważyć, iż teatralia miały oczywiście znacznie liczniejszą reprezentację w tym zasobie. Do dzisiaj zachowały się dwa posyty zatytułowane *Stettiner Theater-Zettel*, zawierające afisze z lat 1831–1833 i 1859 r. Stanowią one unikatowy materiał do dziejów szczecińskiej Melpomeny i jej związków z miastem²³².

Il. 22. Afisze teatralne z zasobu biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie
Biblioteka APSz

Elysium-Theater.

Dienstag, den 16. August 1859.

Der Kurmärker und die Picarde.
Genrebild mit Gesang und Tanz in 1 Akt von L. Schneider.

Marie Ferniere — — — — —	Hil. Krebs.
Friedrich Wilhelm Schulze, Landwehrrmann — — — — —	Herr Scholz.

Scene: die Picardie. Zeit 1813.

Hier auf:

G i e n s i n n,
oder:

Gott sei Dank, der Tisch ist gedeckt.
Lustspiel in 1 Akt von Roderich Benedix.

P e r s o n e n :

Ausbach, ein reicher Privatmann — — — — —	Herr Richter.
Katharina, seine Frau — — — — —	Frau Bedes.
Emma, heider Tochter — — — — —	Hil. Kothé.
Alfred, Emma's Gatte — — — — —	Herr Streng.
Heinrich, Bedienter	} Herr Herrmann.
Lisbeth, Kammermädchen { in Alfred's Hause — — — — —	

231 Tamże, s. 496.

232 Afisze przynosiły cenne informacje dotyczące organizacji spektakli, obsady aktorskiej, na podstawie której uzyskujemy dane biograficzne artystów, cen biletów, przedstawień zarezerwowanych dla młodzieży szczecińskich szkół. Zob. Biblioteka APSz, sygn. B 11028 oraz sygn. 11036.

Stadt-Theater in Stettin.

Sonnabend, den 12. November 1859.

Schillerfeier,

Fünfte Vorstellung.

Bei freiem Eintritt der Schulen Stettin's.

Wilhelm Tell.

Schauspiel in 5 Aufzügen von Friedrich v. Schiller. Die Ouverture und die zur Handlung gehörigen Lieder von Anselm Weber.

Hermann Geßler, Reichsvoigt von Schwyz und Uri	—	—	—	Herr Fischer.
Berner, Freiherr von Uttinghausen, Bannerherr	—	—	—	Herr Seidel.
Ulrich von Rudenz, sein Neffe	—	—	—	Herr Köstke.
Bertha von Brunck, eine reiche Erbin	—	—	—	Frl. Bechtel.
Wilhelm Tell	—	—	—	Hein.
Hedwig, seine Gattin	—	—	—	Frl. Meßlenburg.
Walter, seine Tochter	—	—	—	Frl. Ida Hof.
Wilhelm, Berner Staufacher, Landmann aus Schwyz	—	—	—	Minna Fevers.
Gertrud, sein Weib	—	—	—	Herr Berner.
Arnold von Melchtal	—	—	—	Frau Schten.
Walther Fürst	—	—	—	Herr Robertstein.
Köffelmann, der Pfarrer	—	—	—	Herr Grauert.
Niel Rebing, der Landmann aus Schwyz	—	—	—	Herr Griebel.
Konrad Baumgarten	—	—	—	Herr Rothenburg.
Rudolph der Harnas, Geßler's Stallmeister	—	—	—	Herr Jansen.
Kuobl, der Fischer	—	—	—	Herr Herrmann.
Kuoni, der Hirte	—	—	—	Herr Scholz.
Berni, der Jäger	—	—	—	Herr Habelmann.
Zenny, Fischerhabe	—	—	—	Herr Dufschnis.
Seppi, Hirtenhabe	—	—	—	Frau Simon.
Winkelried	—	—	—	Frl. Woisky.
Friehhardt, Söldner	—	—	—	Herr Wollin.
Leuthold, Söldner	—	—	—	Herr Simon.
Arnward, eine verarmte Bäuerin	—	—	—	Herr Wegner.
Stüssi, der Hirschküh	—	—	—	Frl. Denbrof.
Meier von Sarnen	—	—	—	Herr Schneider.
Meister Steinmez	—	—	—	Herr Kempfen.
Erster Geßelle	—	—	—	Herr Sacson.
Zweiter Geßelle	—	—	—	Herr Reiher.
Pfeifer von Luzern	—	—	—	Herr Weber.
Der Frohnvoigt	—	—	—	Herr Krüger.
Johannes Parreida, Herzog von Schwaben	—	—	—	Herr Behr.
Die barmherzigen Brüder, Landleute aus Schwyz, Uri und Unterwalden, Söldner und Geßler'sche Reiter ic.	—	—	—	Herr Gilt.

Die Tageskasse so wie die Abendkasse sind am heutigen Tage geschlossen, da sämtliche Plätze des Schauspielhauses den Schülern der hiesigen Lehranstalten überwiesen sind.

Kassenöffnung 6 Uhr. Anfang 6 $\frac{1}{2}$ Uhr.

Il. 23. Przykłady ekslibrisów (teka)
Biblioteka APSz

Alfred Haas, nauczyciel gimnazjalny mierzący się z niełatwym zadaniem katalogowania zbiorów, stanął przed problemem opracowania bardzo różnorodnego piśmiennictwa, zarówno pod względem formalnym, jak i językowym. Wiele darów książkowych, stanowiły dzieła w językach skandynawskich, słowiańskich, w języku włoskim czy francuskim. Budując swój warsztat bibliotekarski Haas mógł sięgnąć do literatury fachowej, jako że Towarzystwo zatroszczyło się o zakup wydawnictw o charakterze księgoznawczym, by wymienić tytuły „Der Sammler” czy „Centralblatt für Bibliothekswesen”. Pewnych rozwiązań mogły dostarczyć także katalogi bibliotek innych towarzystw, napływające w ramach wymiany, jak chociażby *Katalog der Bibliothek des Vereins für Geschichte und Alterthumskunde des Herzogtums und Erzstifts Magdeburg*. Katalog ten wydany drukiem w Magdeburgu w 1892 r. systematyzował piśmiennictwo w 21 działach, wśród których znalazł się również dział *Pommern*. Zarejestrowane w nim druki wskazują na wymianę ze szczecińskim Towarzystwem Historycznym. W zbiorach szczecińskiego Towarzystwa nie brakło też drukowanych katalogów bibliotecznych miejscowych towarzystw i instytucji, jak chociażby *Bücherverzeichnis für die Handbücherei 1850–1900*, będący spisem biblioteki podręcznej rejencji szczecińskiej²³³.

Już w roku sprawozdawczym 1887/1888 dzieła drukowane zostały przez Haasa w dużej mierze uporządkowane i skatalogowane. Przewidywano, iż wkrótce zakończą się podobne prace w odniesieniu do rękopisów i cały katalog obejmujący 30 tysięcy jednostek zostanie skierowany do druku²³⁴. Pierwszy tom katalogu przygotowywanego przez Haasa został przekazany użytkownikom w sierpniu 1889 r. W tym też okresie gotowa była $\frac{1}{3}$ katalogu zawierającego dzieła treści ogólnej. Odnotowano również znaczny wzrost wypożyczeń, obliczony na ponad 300 udostępnionych tomów, co można łączyć z dostarczoną użytkownikom narzędziem w postaci katalogu²³⁵. Kolejne dwa

---

233 APSz, PTHA, sygn. 182 (*Bücherverzeichnis für die Handbücherei 1850–1900*), bez paginacji. Z katalogu tego wyłania się podział rejencyjnej biblioteki na *Sonderbibliothek* i *Handbibliothek*, usystematyzowanych w 22 działach: *Staatswissenschaft*; *Handel und Schiffart*; *Gewerbe-Handwerks*; *Haus und Landwirtschaft*; *Finanswesen, Rechtswissenschaft*; *Medizin, Veterinärwesen, Militärwesen*; *Bauwesen*; *Polizei*; *Theologie*; *Literaturwissenschaft*; *Pädagogik*; *Sport*; *Geschichte*; *Länder und Volkskunde*; *Statistik*; *Naturgeschichte*; *Verwaltungswissenschaft*; *Mathematik*; *Musikwissenschaft*; *Ladtags-Reichstag*; *Verhandlungen*.

234 „Fünfundfünfzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 1. April 1887 bis 1. April 1888”, „Baltische Studien”, 1888, Jg. 38, H. 4, s. 645. Warto dodać, iż wydatki na bibliotekę wzrosły w tym okresie do 1502,95 marek. Tamże, s. 644.

235 „Zweiundfünfzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, „Baltische Studien”, 1890, Jg. 40, s. 491–492.

tomy katalogu głównego były gotowe w roku sprawozdawczym 1890/1891²³⁶. W latach 1891/1892 Haas oddał do użytku trzeci tom²³⁷. Przy tej okazji zauważono, iż dopiero teraz skarby biblioteczne są odpowiednio dostępne²³⁸.

3.2. KATALOG GŁÓWNY

Znaczenie katalogu jako narzędzia ułatwiającego możliwość lektury zawsze było dostrzegalne w Towarzystwie Historycznym. Rejestr zbiorów zapoczątkowany jeszcze przez Wilhelma Böhmera okazał się w 1886 r. niewystarczający. Przystąpiono w związku z tym do opracowania nowego katalogu, w skład którego miała być włączona Biblioteka Adelunga. Zbiór Löperów natomiast zgodnie z aktem darowizny posiadał swój odrębny katalog²³⁹. Jak się jednak okazało znaleziono sposób, aby i ta kolekcja mogła być odzwierciedlona w nowym, pełnym katalogu. Cały zasób ujęto w czterech tomach podzielonych na dwie główne sekcje: pomorską i niepomorską. Pierwsza została zawarta w tomach I i II, druga w tomach III i IV. Bibliotekę Löperów włączono do katalogu w taki sposób, iż opisy egzemplarzy i ich sygnatury wpisano dla odróżnienia czerwonym atramentem. Występujące tutaj opisy wykonane niebieskim atramentem odnosiły się z kolei do książek znajdujących się bibliotece muzealnej i ikonografii przechowywanej w Muzeum Miejskim. Zgodnie z oznaczeniem naniesionym w katalogu tworzono sygnatury dzieł, wpisywane do książek. Składały się nań dwa znaki: wielka i mała litera łacińska, do których dodawano numer kolejny. Dublety były oznaczane poprzez dodanie rzymskich cyfr I, II, III, IV. Małe łacińskie litery a, b, c itd. wskazywały liczbę tomów konkretnego tytułu. Zapisów dokonywano w dwóch kolumnach ujmujących autorstwo i tytuł oraz sygnaturę.

Szczegółowy podział piśmiennictwa w pierwszym „pomorskim” tomie, przytoczony poniżej, oddaje skalę przedsięwzięcia i monumentalność katalogu:

---

236 „Dreiundfünfzigster Jahresbericht der Gesellschaft für der Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”. April 1890 – April 1891, „Baltische Studien”, 1891, Jg. 41, s. 287.

237 „Vierundfünfzigster Jahresbericht der Gesellschaft für der Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”. April 1891 – April 1892, „Baltische Studien”, 1892, Jg. 42, s. 291.

238 Tamże.

239 *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886, s. 36–37.

- I Abteilung Pomerania
- IA Literarische Hilfsmittel
- IB Beschreibung von Land- und Volk
  - Allgemeine Landesbeschreibung
  - Beschreibung einzelner Landesteile Landstriche, Städte, Grenzen
  - Geologie, Meteorologie, Statistik
  - Astronomie und Naturwissenschaft
  - Karten und Pläne
  - Volksleben, Volkssagen, Mythologie, Kulturgeschichte, Mannigfaches

IC Geschichte

Allgemeine Landesgeschichte

1. a. Hilfswissenschaften
  1. Diplomatik
  2. Heraldik, Sphragistik, Numismatik
  3. Chroniken (und chronologische Schriften)
  4. Zeitschriften und Festschriften
- b. Darstellungen
  1. Allgemeine Darstellungen
  2. Darstellungen einzelner Abschnitte der allgemeine Landesgeschichte
2. Geschichte einzelner Landesteile und Städte
  - a. Landesteile
  - b. Städte
3. Geschichte des Fürstenhauses
  - a. Im allgemeinen
  - b. Geschichte einzelner Glieder des Fürstenhauses
4. Geschichte einzelner Geschlechter
  - a. adeliger und das Adels im allgemeiner
  - b. bürgerlicher
5. Biographische, Gedächtnis und Gelegenheitsschriften

ID Verfassung und Verwaltung

1. Ganz Pommern betreffend
  - a. Darstellunegn allgemeine
  - b. Staatskalender, Jahrbücher, Verhandlungen
2. Einzelne Landesteile betreffend

3. Hofstaat, Adel, Stände
4. Verordnungen, Konstitutionen, Edikte, Rescripte etc.
  - a. Sammlungen
  - b. Einzelne Verordnungen
5. Rechtswissenschaft
  - a. Staatsrecht
  - b. Kirchenrecht
  - c. Privatrecht
  - d. Lehnrecht
  - e. Strafrecht und Strafprozess
  - f. Verschiedene Rechte

IE Kirche und Schule

1. Geschichte der Kirche und kirchliche Ordnungen
  - a. Allgemeine Kirchengeschichte
  - b. Einzelne Abhandlungen zur Kirchengeschichte
  - c. Verordnungen, Consistorial-und Synodal-beschlüsse, Matrikelwesen etc.
2. Geschichte der einzelnen Kirchen, Klöster, Stifte und darauf bezüglich Gelegenheitschriften
  - a. Stettiner
  - b. In der Provinz
3. Kirchliche und religiöse Schriften
  - a. kirchliche Lehre und Gebrauche betreffend
  - b. Predigten
  - c. Bibel und Katechismus
  - d. Gesang, Gebet, Kirchenmusik
4. Allgemeine Schulverhältnisse
5. Einzelne Schulen und Schriften derselben nebst Programmen
  - a. Anklam
  - b. Bublitz
  - c. Colberg
  - d. Coslin
  - da. Demmin
  - e. Dram.b.urg, Eldena
  - f. Gollnow
  - g. Greifswald-Universität

- h. andere Schulen
- i. Lauenburg
- k. Neustettin
- l. Penkun
- m. Puttbus
- n. Pyritz
- o. Schlawe, Schivelbein
- p. Stargard – Ratsschule
- q. Collegium Groeningianum und Gymnasium
- r. Stadtschule
- s. Wangerowsche Realschule
- t. Stettin – Jageteufelsche Collegium
- u. Lyceum-Raths und Stadtschule,
- v. Pädagogium, Gymn. Akad. Kön. u. Stadt. Gymn. Marienstiftsgymnasium
- w. Friedrich-Wilhelm-Schule
- x. Provisorische höhere Lehranstalt
- y. Stadtgymnasium
- z. Ottoschule
- aa. Stolp
- bb. Stralsund-Bürgerschule
- cc. Gymnasium
- dd. Treptow a. R.
- ee. Ueckermunde
- ff. Wollin

IF Altertümer und Kunst

- a. Literarische Darstellungen
- b. Zeichnungen
- 1. Heidnischer Denkmäler
- 2. Von Denkmäler aus der christlichen Zeit zur Gegenwart, Ansichten von Städte und einzelnen Gebäuden, Porträts

IG Landwirtschaft, Gewerbe, Industrie, Handel

- 1. Land und Volkswirtschaftliche, Verhältnisse
- 2. Gewerbe und Industrie
- 3. Handel und Verkehr

IH Allgemeine Wissenschaftskunde, Literatur und ihre Organe

1. Allgemeine Handbücher, Zeitschriften
2. Wissenschaftliche Anstalten und allgemeinnützliche Gesellschaften
3. Sprachwissenschaft
4. Literatur-Wissenschafts:
Literaturgeschichte und Bibliographien
  - a. Literaturgeschichte
  - b. Bibliographie, Archivs und Bibliothekswesen
  - c. Gesammelte und vermischte Werke in Poesie und Prosa, Briefe, Dramatisches
  - d. Zeitungen un Kalender
5. Dissertationen
  - a. Theologische
  - b. Philologische
  - c. Juridische
  - d. Medicinische

II Medizin

IK Militaria²⁴⁰.

Tom drugi zatytułowany *Biographien, Gedächtnis und Gelegenheitschrift* obejmował następujące działy:

Fürsten aus dem Greifenstamme

Fürsten aus Schwedisch-Pommern

Fürsten aus Brandenburgisch und Preussisch-Pommern

Fürsten anderer Länder

Adlige

Bürgerliche A–F, G–K, L–Q, R–S, T–Z²⁴¹.

---

240 APSz, StAS, sygn. 1866, Bd. I: Katalog der in Besitz der Gesellschaft für pommersche Geschichte befindlichen Bibliothek. O wykorzystaniu katalogu już w pierwszych latach powojennych świadczą pozostawione w nich zapiski polskich archiwistów, w tym m.in. Franciszka Sobczaka, który zanotował: *Ukończyłem sporządzanie wyciągów do Bibliografii Wielkiego Pomorza dn. 24 I 1949 Sobczak Franciszek.*

241 APSz, StAS, sygn. 1867, Bd. II: Katalog der in Besitz der Gesellschaft für pommersche Geschichte befindlichen Bibliothek.

W obrębie poszczególnych działów zastosowano alfabetyczny układ według nazwisk osób, których dotyczyły teksty, podczas gdy autorzy tekstów występują w porządku dowolnym.

Tom III zawierający publikacje pod hasłem *Nicht-Pomerania* zawierał wiele nowych działów i poddziałów nie występujących w części *pomorskiej* katalogów²⁴², podobnie tom IV²⁴³.

242 APSz, StAS, sygn. 1868, Bd. III: *Katalog der in Besitz der Gesellschaft für pommersche Geschichte befindlichen Bibliothek*, Bd. III, sygn. 1868; A. Geschichte und Hilfswissenschaftlichen 1. Geschichte einschliesslich-geogr. Werke a. Grundlagen und Organe der Geschichte 1. Literarische Nachweise 2. Lexika 3. Sammelwerke 4. Zeitungen 5. Historisch-philologische Schriften b. Allgemeinen Geschichte 1. Weltgeschichte 2. Alte Geschichte 3. Mittelalter und Neuzeit c. Deutsche Geschichte 1. Ganz Deutschland betreffend a. allgem. Darstellungen, Grenzen 2. Quellen: Ältere Historiker, Chroniken, Urkunden, Regesten c. Vorhistor und älteste hist. Zeit, d. Mittelalter und Neuzeit e. Städte-Mönches und Kloster- Ritter – Söldnerwesen, Hansa f. Einzelne Stände und Geschlechter 2. Geschichte einzelner Teile Deutschlands a. Preussen nebst Provinzen b. Mecklenburg c. Thüringen, d. Hessen e. Ostprovinzen f. die übrigen deutsche Staaten d. Geschichte der Europäischen Staaten (ausser Deutschkland) e. Ausereuropaischer Geschichte 2. Hilfswissenschaftliche der Geschichte a. Geographie und Palaographie 1. Altertums und Mittelalter 2. der Neuzeit nebst Hilfswissenschaften. Anthropologien, Geologie, Meteorologie, Klimatologie, Kartographie und Statistik b. Chronologia c. Genealogie, Heraldik, Spragistik, Diplomatie und Archivwesen d. Numismatik und Epigraphik e. Biographien, Gedächtnis und Gelegenheitschriften 1. Familien und mehrere Personen 2. Einzelner Personen betreffend Fürsten-Adligen-Bürgerliche 3. Ereignisse Institute etc. APSz, *Katalog der in Besitz der Gesellschaft für pommersche Geschichte befindlichen Bibliothek*.

243 APSz, StAS, sygn. 1869, Bd. IV: *Katalog der in Besitz der Gesellschaft für pommersche Geschichte befindlichen Bibliothek* II B Staatswissenschaft, Staats und Verwaltungsrecht 1. Allgemeinen und vermischte Abhandlungen 2. Verfassungs Verhältnisse a. deutsche b. Ausserdeutsche 3. Verwaltung, Steuern, Finanzen, Verordnungen etc., II C Rechtswissenschaft 1. Allgemeines Handbücher, Lexika, Zeitschriften, Rechtsphilosophie 2. Römisches Recht 3. Kirchenrecht 4. Deutsches Privatrecht a. Quellen, Altertümer, Compendien b. Separatrechte, Abhandlungen und Monogr., Entscheidungen 5. Lehnrecht 6. Civilprocesrecht 7. Criminalrecht 8. Volksrecht 9. Ausländisches Recht II D Landwirtschaft, Gewerbe und Handel 1. Land- und Volkswirtschaftliche Verhältnisse 2. Gewerbe und Industrie 3. Handel und Verkehr II E Kulturgeschichte und Mythologie 11. Kultur und Sittengeschichte 2. Mythologie II F Altertümer und Kunst 1. Allgemeine Werke, Zeitschriften 2. Altertümer a. deutsch b. Ausserdeutsch c. Altertums-gesellschaften und ihre Sammlungen 3. Kunst und Kunstdenkmäler II G Allgemeine Wissenschaftskunde, Sprach- und Literaturwissenschaft 1. Allgemeine Wissenschaftskunde a. Allgemeines Lexika b. Wissensch. Anstalten und allgemein-nützlich Gesellsch. 2. Sprachwissenschaft und Schriftkunde a. Allgemeine Abhandlungen b. Alte Sprachen c. Neuere Sprachen 1. Germanische Sprachen 2. Nichtgermanische Sprachen d. Sprachlehren, Wörterbücher 3. Litteratur-Wissenschaft a. Litteraturgeschichte, Bibliographie und Bibliothekswesen b. Sprachliche Denkmäler der verschied. Periode 1. Klassisches Altertum 2. Altdeutsche sprach. Denkmäler 3. Mittelhochdeutsche Denkmäler 4. Späteres Mittelalter bis zur Neuzeit 5. Fremde Völker aller Zeiten c. Gesammelte und vermischte Werke, Briefe, Zeitschriften, Biographien, d. Journale, Zeitungem e. Dissertationen 1. Theologische 2. Juristische 3. Philosophische 4. Medizinische und Naturwissens. II H Theologia und Schulverhältnisse

3.3. STATUT

W 1888 r. ukazało się wznowione wydanie statutu Towarzystwa Historycznego, uchwalonego w 1885 r. Bibliotekę wskazywano tutaj niezmiennie jako środek realizacji zakładanych celów. W myśl statutu biblioteka miała gromadzić przede wszystkim materiały będące pomocą w pracach naukowych. Do korzystania ze zbiorów uprawnieni byli wszyscy członkowie. Otrzymywali oni też bezpłatnie publikacje wydawane przez Towarzystwo. Nadzór nad biblioteką zarząd mógł powierzyć sekretarzowi lub członkowi zwyczajnemu. Uwagi na temat biblioteki zawarte były również w paragrafie traktującym o stanie posiadania Towarzystwa i jego własności. Stwierdzano tutaj, iż posiada ono w swoich bibliotekach w Szczecinie i Greifswaldzie rękopisy, dokumenty, druki, mapy, sztychy i inne pomoce naukowe, które według regulaminu są dostępne wszystkim członkom przy zastosowaniu koniecznych ograniczeń wynikających ze stanu zachowania materiałów. Wypożyczeniom podlegały egzemplarze ostemplowane lub mające w inny sposób zaznaczoną własność. Regularnie prowadzony spis wpływów służył jednocześnie jako inwentarz. W przypadku rozwiązania Towarzystwa kolekcja Löperów przechodziła w posiadanie szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego, natomiast pozostałe zbiory mogły być przekazane funkcjonującym w Szczecinie instytucjom realizującym zadania naukowe, bądź miastu lub prowincji pomorskiej²⁴⁴.

3.4. GROMADZENIE I UDOSTĘPNIANIE ZBIORÓW

Aktywnym darczyńcą pozostawał wspomniany już Julius Mueller, który przekazał pokaźny i cenny zbiór dzieł o tematyce uniwersalnej, historycznej i pomorzoznawczej²⁴⁵. Mueller ofiarował też około 300 publikacji, których tematem były m.in. stosunki pomiędzy Niemcami i Francją²⁴⁶. W 1893 r. przysięgły rzeczoznawca August Koebcke sporządził spis książek ze spuścizny Muellera, obrazujący główne zręby jego biblioteki. Spis ten przedstawiał się następująco: A) *Pommerania (164)*; B) *Grundlagen und Organe der Geschichte (32)*; C)

---

1. Kirchengeschichte 2. Kirchenverfassung und Lehre 3. Erbaungsschriften, Predigten Kirchenmusik 4. Schulverhältnisse a. im Allgemeinen b. Einzelne Schulen c. Schulprogrammen II I Philosophie II K Naturwissenschaften und Mathematik II L Medizin II M Militaria II N Vermischtes, Kalender etc.

244 *Statut der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Beschlossen am 5. Mai 1885. Landesherrlich bestätigt am 7. April 1886, Stettin 1888, passim.*

245 „Monatsblätter”, 1889, Nr. 9, s. 143. Zob. też APSz, PTHA, sygn. 19 (Protokolle 1886–1905), s. 35, 76.

246 „Zweiundfünfzigster Jahresbericht...”, s. 491.

Allgemeine Geschichte (15); D) *Special Geschichte Deutschlands 1. ganz Deutschland betreffend* (158); 2. *einzelne Theile Deutschland* (66); E) *Europäische Geschichte* (142); F) *Geographie und Palaeographie* (70); G) *Chronologie* (7); H) *Genealogie, Heraldik, Sphragistik* (156); I) *Numismatik und Epigraphik* (14); K) *Biographische und Gelegenheitschriften* (20); L. *Staatswissenschaft* (155); M) *Rechtswissenschaft* (120); N) *Cultur und Mythologie* (99); O) *Alterthumskunde und Kunst* (48); P) *Sprachen und Litteraturwissenschaft* (85); Q) *Theologie, Schulverhältnisse* (5); R) *Philosophie und Naturwissenschaft* (6); S) *Kriegswissenschaft* (30); T (*Zeitungen*) (5); U) *Auszurangirende Bücher* (42)²⁴⁷.

W nawiasach podano liczbę egzemplarzy przypadających na poszczególne działy. Z zestawienia wynika, iż najliczniejsze z nich tworzyły pomeranika (164), historia Niemiec (158), genealogia, heraldyka, sfragistyka (156) i prawoznawstwo (155). Duża zawartość tych akurat działów wskazuje zarówno na zainteresowania Muellera, jak i – w przypadku prawoznawstwa – na czysto praktyczne potrzeby użytkownika biblioteki, uprawiającego zawód asesora.

Z kolei Friedrich Ferdinand Schiffmann ofiarował 15 publikacji o treści religijnej, wśród których znalazły się cenne wydania Biblii: *Biblia, das ist: Die gantze heilige Schrift. Mit einer Vorrede Hn. J.M. Dillherrns*, Nürnberg 1702; *Biblia mit der Auslegung (Osiandri, Förstern)*, Lüneburg 1650²⁴⁸. Wśród stałych darczyńców przewija się magistrat szczeciński, regularnie przekazujący swoje sprawozdania. Te ukazujące się corocznie zestawienia zatytułowane „Verwaltungsbericht der Stadt Stettin”, dawały wszechstronny obraz funkcjonowania miasta, służąc szczegółowymi danymi statystycznymi m.in. badaczom jego historii²⁴⁹.

Do zbiorów bibliotecznych wpłynęły także cenne luzatyki, m.in. Georga Jacoba: *Der erste wendische Katechismus* (Leipzig 1897), materiały ikonograficzne, liczne dzieła z zakresu historii Pomorza, oraz wycinki prasowe ze spuścizny profesora Blasendorffa²⁵⁰. Towarzystwo w ramach swych skromnych środków dokonywało zakupów wydawnictw niezbędnych dla prowadzonych badań historycznych i starożytnych. Uzupełniano również – w drodze zakupów – pomeranika korzystając m.in. z ofert antykwariatów²⁵¹.

247 APSz, PTHA sygn. 29 (Akten betr. D. Assesor Julius Muellersche Vermächtnis), bez paginacji.

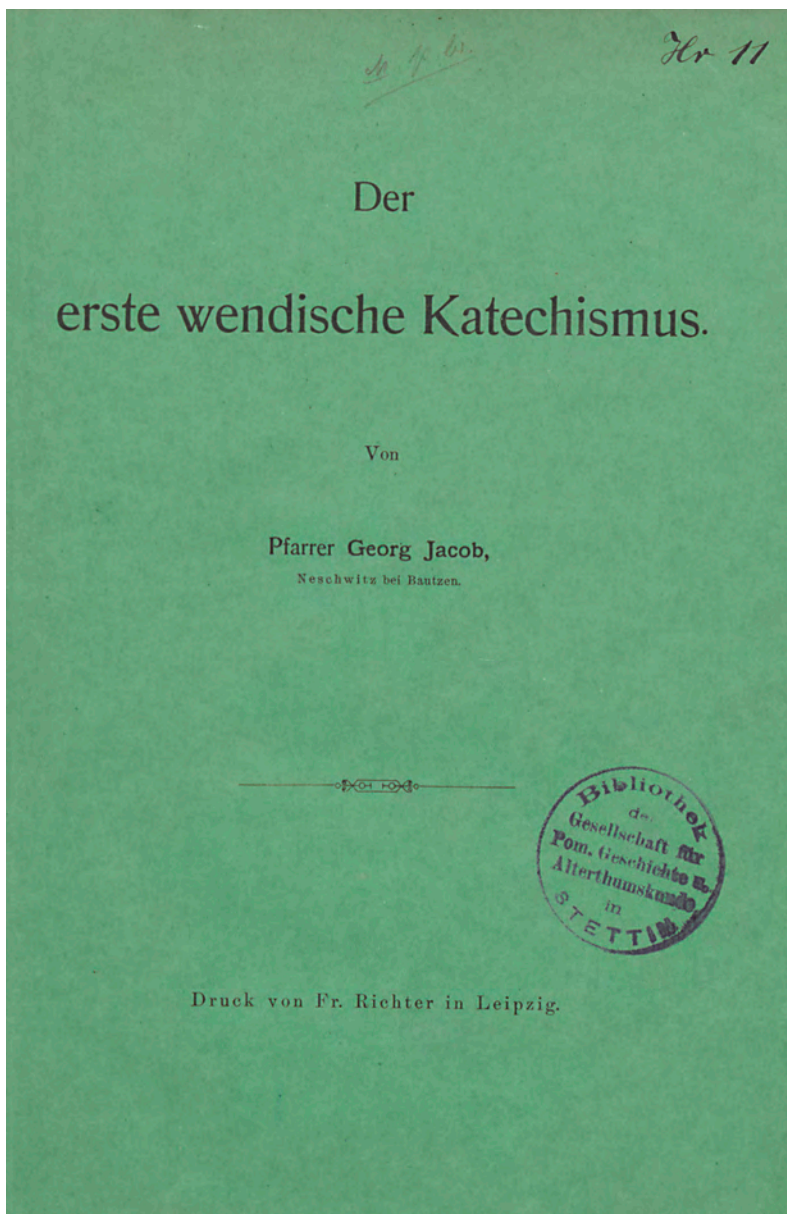
248 „Monatsblätter”, 1891, Nr. 7, s. 111–112.

249 Zob. „Monatsblätter”, 1897, Nr. 10, s. 160.

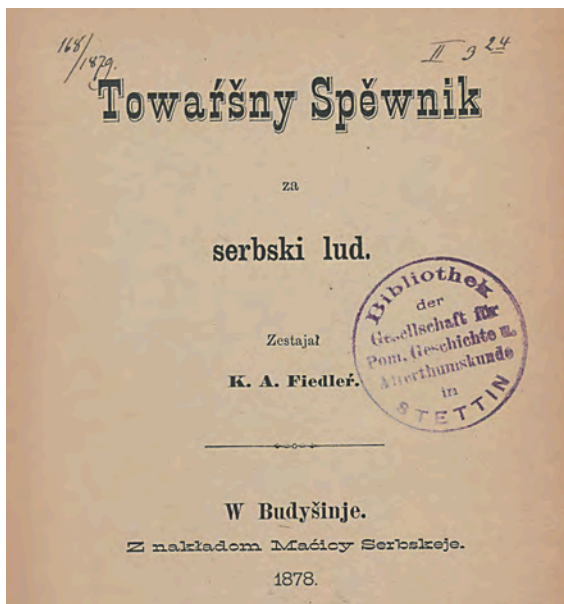
250 Zob. „Monatsblätter”, 1898, Nr. 4, s. 62; „Monatsblätter”, 1902, Nr. 1, s. 15.

251 „Zweiundfünfzigster Jahresbericht...”, s. 491.

Il. 24. G. Jacob, *Der erste wendische Katechismus*, Leipzig 1897
Biblioteka APSz, sygn. B 7036

— 104 —

87. Khwalba kurjenja.

Moderato. *Seiler.*

1. Ku-rić trub-ku to-ba-ka, to je kras-na
do-bro-ta; ku-rić wul-cy stro-we je,
to je wšit-kim wě-dom-ne.

2. Jěsć a pić drje nazne je, kurjenje pak porno dže; sam džed, kiž pol w zemi je, trubku hišće lubuje.
3. Wulcy ludžo kurjachu wšitcy swoju trubčičku; trubka mužam přisteji a jich zdebi wosebi.
4. Dušne hołčo njerodži wo muža, kiž njekuri, zehli pak so trubčička, posměwa so lubčička.
5. Hdže je rjeńše towarstwo hać při trubcy zol-teho? Stóz sej zo mnu zažehli, je mój přecel na měsći.
6. K dželu trubka khmana je, lošt a mocy poz-behnuje, a njech wjedro hrozne je, pacham jeno, dha wšo dže.
7. Hdž se trubku zapalu, wostudu z nje zakurju, a tež hlódnym kuntworam puće z kurom pokazam.

— 105 —

8. Hlód a lačnosť njejima hnydom prawoh' kurjerja; drěmanje tež začeris, hdž se jenu zasmalis.
9. Šy-li w myslu hlubokej, zažehli jeno trubku sej; hdž se jenu zaklepaš, připad lépsi dostawaš.
10. Šalka słodži najlépje, hdž tam trubka pódlá je; k piwej jenu wužehlić, to se njedaj nimo hić.
11. Wječor dželo hotowe měrna trubka krónuje; stóz ju prawje lubo ma, woznje ju se do loža! —
H. S.

88. Studentski spěw.

Polacca. *Narodny hlós.*

1. Wšit-ke, wšit-ke mo-je šes-na-ki
su mi z mó-šnje zlé-ta-li, hać je-no tón
je-dyn nie, tón wot lu-bej' naj-lub-sej',
tón wot lu-bej' naj-lub-sej'.

14

Rozmaite zagadnienia odnoszące się do biblioteki, jak: oszacowanie darów, ocena ofert nadsyłanych przez księgarzy, zakup książek i sprzętów, zatwierdzenie wydatkowych na zbiory kwot rozpatrywano na posiedzeniach zarządu Towarzystwa²⁵². Przykładowo obrady 16 sierpnia 1890 r., w których uczestniczyli Hugo Lemcke, Küster, Lenz, dr Walter i Martin Wehrmann zdominowała kwestia zakupu dla biblioteki nowych szaf²⁵³. Na kolejnych posiedzeniach zdecydowano o zakupie m.in. dzieł: *Handbuch der deutschen Tracht. Mit 1631 ganzen Figuren und 1391 Teilfiguren in 271 schwarzen Textill., 30 Farbentaf. und einer Titelvignette* oraz Karla Lamprechta, *Deutsche Geschichte* czy *Siebmachers Wappenbuch*²⁵⁴.

Il. 26. F. Hottenroth, *Handbuch der deutschen Tracht. Mit 1631 ganzen Figuren und 1391 Teilfiguren in 271 schwarzen Textillustrationen. 30 Farbtafeln und einer Titelvignette*, Stuttgart 1892

Biblioteka APSz, sygn. 11333

252 APSz, PTHA, sygn. 19 (Protokolle 1886–1905), s. 46.

253 Tamże, s. 50.

254 Tamże, passim.

Wyróżniającym się tematem było też opracowanie nowego regulaminu i ustalenie godzin otwarcia. Jak większość tego typu bibliotek, stowarzyszeniowa księżnica udostępniała zbiory dwa razy w tygodniu w godzinach przed- i popołudniowych²⁵⁵. W miesiącach letnich często bywała zamknięta m.in. z uwagi na przeprowadzaną w tym czasie kontrolę zbiorów²⁵⁶.

255 Przykładowe godziny otwarcia biblioteki: 1889 – latem w poniedziałek i czwartek 12.00–13.00 i w środę 15.00–16.00. Zob. „Monatsblätter”, 1889, Nr. 9, s. 144; 1893 – wtorek i sobota 12.00–13.00, środa 15.00–15.30. Zob. „Monatsblätter”, 1893 Nr. 2, s. 32; 1896 – wtorek 12.00–13.00, piątek 15.00–16.00. Zob. „Monatsblätter” 1896, Nr. 10, s. 160; 1897 – wtorek 15.00–16.00 i piątek 12.00–13.00. „Monatsblätter”, 1897, Nr. 1, s. 16.

256 Informowano o tym w kolejnych latach na łamach periodyku „Monatsblätter”. Zob. „Monatsblätter”, 1895, Nr. 7, s. 112, „Monatsblätter”, 1900, Nr. 7, s. 112.

W ramach gospodarki dubletami regularnie prowadzono ich sprzedaż, jak w przypadku księgozbioru profesora Hermanna Heringa. Duża ilość dubletów wyselekcjonowana z tego zbioru została od razu przeznaczona do obrotu handlowego²⁵⁷. Do wydzielenia dubletów dochodziło też zazwyczaj w trakcie przemieszczania i nowego ustawiania księgozbioru. Wyodrębnione wówczas materiały, wśród których przeważały dzieła o tematyce regionalnej te bowiem najczęściej trafiały jako podwójne egzemplarze odsprzedawano miłośnikom pomorskiej historii²⁵⁸. Okazji do takiej właśnie selekcji i wyłączenia zbędnych woluminów dostarczyły w 1902 r. przygotowania do przeniesienia księgozbioru do Archiwum Państwowego. W bibliotekach procesom takim towarzyszyło zwykle wiele prac organizacyjnych, wśród których skontrum i selekcja należały do wiodących. Nie inaczej było w przypadku biblioteki Towarzystwa Historycznego²⁵⁹.

3.5. PRACOWNICY BIBLIOTEKI

Spśród opiekunów zasobu bibliotecznego na czoło wybija się Alfred Haas, twórca jej nowych katalogów, kierujący placówką od kwietnia 1887 r. Alfred Moritz Wilhelm Gottlieb Haas (1860–1950) urodził się w Bergen na Rugii. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości studiował teologię, języki starożytne i historię na uniwersytecie w Greifswaldzie. Drogę zawodową rozpoczął od pracy pedagogicznej w placówkach oświatowych rodzinnego miasta. Uzyskawszy uprawnienia do nauczania w szkołach stopnia gimnazjalnego, zatrudnił się na okres próbny w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie. W późniejszych latach pracował w innych szczecińskich szkołach. Działalność pedagogiczną dzielił z pasją badacza pomorskiej historii. Był autorem wielu interesujących opracowań, szczególnie z zakresu etnografii. W Towarzystwie Historycznym zasiadał w jego zarządzie. W 1924 r. został członkiem honorowym tegoż, należał też do wielu innych pomorskich towarzystw naukowych²⁶⁰. Ślady jego pracy

257 Zob. „Neunundvierzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 1. April 1886 bis 1. April 1887”, „Baltische Studien”, 1887, Jg. 37, s. 483, 485. Kwestię dubletów omawiano też na kolejnych posiedzeniach zarządu Towarzystwa Historycznego. Zob. APSz. PTHA, sygn. 19, passim.

258 „Zweiundfünfzigster Jahresbericht...”, s. 491.

259 Zob. „Monatsblätter”, 1902, Nr. 7, s. 112.

260 H. Hannes, *Eine Erinnerung an Alfred Haas (1860–1950)*, „Baltische Studien”, 1987, Bd. 73, s. 130–135; E. Maier, *Prof. Dr. Alfred Haas – Leben und Werk*, „Baltische Studien”, 2002, Bd. 88, s. 122–128. W większości artykułów podkreśla się jego fundamentalną pracę

w bibliotece pozostały m.in. na kartach niektórych egzemplarzy by przywołać tytuł: *Die Prahistorischen Denkmaler der Provinz Westpreussen und der Angrenzenden Gebiete von A. Lissauer* (Leipzig 1887)²⁶¹. Haas zapisał tutaj uwagę: *Von der am Schluss des Buches beigegebenen Karte fehlt ein Blatt. 18 Februar 1896 Dr. A. Haas.*

Miejsce Haasa, który po dziewięciu latach zrezygnował z funkcji bibliotekarza zajął od 1 października 1896 r. nauczyciel gimnazjalny Bruno Timm²⁶². Biblioteka po przerwie spowodowanej zmianami personalnymi wznowiła pracę 2 października tegoż roku. Bruno Paul Wilhelm Timm (1860–[?]) był absolwentem Gimnazjum Miejskiego (Stadtgymnasium) w Szczecinie po ukończeniu którego podjął studia uniwersyteckie w Berlinie i Greifswaldzie. Pracował w szkołach w Sławnie i Słupsku, po czym w 1890 r. zatrudnił się Gimnazjum Miejskim w Szczecinie, gdzie uczył łaciny i niemieckiego, historii i religii. W 1905 r. otrzymał tytuł profesora²⁶³. W bibliotece Towarzystwa udzielał się do 1902 r.

Doniosłym wydarzeniem w historii biblioteki było przeniesienie zbiorów do nowego gmachu administracyjnego Archiwum Państwowego przy ul. św. Wojciecha 13 (Karkutschstrasse). Opiekę nad biblioteką przejął wówczas asystent archiwalny dr Otto Heinemann (1870–1944)²⁶⁴. Proces translokacji biblioteki do Archiwum zdominował tematykę ówczesnych posiedzeń Towarzystwa, w trakcie których rozważano projekt umowy i nowego regulaminu. Według ustaleń zarządu Towarzystwa i kierownictwa Archiwum biblioteka od 15 listopada 1902 r. była czynna w poniedziałki w godzinach 15.00–16.00 i czwartki w godzinach 12.00–13.00. Oprócz tego w czasie godzin urzędowania Archiwum, czyli w godzinach 9.00–13.00 osoba odpowiedzialna za bibliotekę

---

w bibliotece: *In jener Zeit verwaltete Alfred Haas die Bibliothek der Gesellschaft und führte mit Akribie die Katalogisierung des Buchbestandes zu Ende.* Za: E. Maier, *Prof. Dr. Alfred Haas – Leben und Werk*, „Baltische Studien”, 2002, Bd. 88, s. 123. Podobne opinie artykułowano we wcześniejszym, piśmiennictwie: *Seit vielen Jahren ist Dr. Haas in ihren Vorständen mit grossem Erfolge tätig; in der erstgenannten Gesellschaft verwaltete er auch anfangs lange Zeit die grosse Bibliothek.* Za: H. Findeisen, *Professor Dr. Alfred Haas zum 70. Geburtstag*, „Der Weltkreis. Mitteilungen der Vereinigung für Völkerkunde und verwandte Wissenschaften”, 1929/1930, Nr. 11/12, s. 175.

261 Biblioteka APSz, sygn. 10646.

262 „Monatsblätter”, 1896, Nr. 10, s. 160.

263 „Programm des Stadtgymnasiums zu Stettin. Ostern 1891”, Stettin 1891, s. 19; „Stadtgymnasium ehemaliges Rats-Lyceum zu Stettin. XXVIII. Programm. Ostern 1897”. Stettin 1897, s. 26.

264 APSz, PTHA, sygn. 19 (Protokolle 1886–1905), s. 164.

odpowiadała według możliwości na pytania użytkowników. Zamiejscowe prośby o przesyłanie książek można było kierować już na adres Archiwum Państwowego²⁶⁵.

---

265 „Monatsblätter”, 1902, Nr. 11, s. 176.

ROZDZIAŁ IV

BIBLIOTEKA W LATACH 1902–1944

4.1. RELOKACJA BIBLIOTEKI TOWARZYSTWA HISTORII I STAROŻYTNOŚCI POMORZA W SZCZECINIE DO ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO

Jedym z ważniejszych wydarzeń w historii biblioteki Towarzystwa Historycznego u progu XX w., było ponowne zawarcie umowy z Archiwum Państwowym, na mocy której stowarzyszeniowa biblioteka została ulokowana w nowym gmachu tej instytucji. Już w pierwszej połowie 1902 r. podnoszono tę kwestię informując, iż rozpoczęto przygotowania do przeniesienia zbiorów. Posunięcie to miało przyczynić się do poprawy warunków przechowywania i udostępniania zasobu. Jak dotąd bowiem realizacja tych funkcji bywała utrudniona, szczególnie w miesiącach zimowych. Towarzystwo dzięki umieszczeniu księgozbioru w Archiwum zyskiwało też wolną przestrzeń dla swej kolekcji muzealnej, która dzięki temu mogła być eksponowana w sposób bardziej celowy i estetyczny²⁶⁶.

Okres przygotowań mających na celu przemieszczenie zbiorów posłużył do działań organizacyjno-porządkowych w bibliotece, i przeprowadzeniu całościowego skontrum. Dla ułatwienia tych prac na łamach miesięcznika „Monatsblätter” apelowano do czytelników o zwrot książek do 10 czerwca 1902 r.²⁶⁷. Łamy tego periodyku służyły też do przekazywania bieżących informacji dotyczących postępów w realizacji całego przedsięwzięcia. Kierownictwo nad stowarzyszeniowymi zbiorami ulokowanymi w Archiwum powierzono asystentowi archiwalnemu dr. Otto Heinemannowi. Użytkownikom udostępniono je już 15 listopada²⁶⁸. Fakt przenosin biblioteki do Archiwum postrzegano, jako jedno

---

266 „Vierundsechzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde April 1901 – April 1902”, „Baltische Studien”, 1902, Bd. 6, s. 169–170.

267 „Monatsblätter”, 1902, Nr. 6, s. 80. Stowarzyszeniowa ksiąźnica okresowo była też zamknięta. Zob. „Monatsblätter”, 1902, Nr. 8, s. 128.

268 „Monatsblätter”, 1902, Nr. 11, s. 176.

z ważniejszych wydarzeń w życiu Towarzystwa Historycznego. Księgozbiór stowarzyszeniowy w połączeniu ze zbiorami archiwalnymi miał znowu wydatnie służyć badaniom pomorskiej historii. Zasób biblioteczny rozmieszczono w dwóch odpowiednio urządzonych pomieszczeniach. Nastąpiła też zmiana personalna, bowiem pracujący na stanowisku bibliotekarza od 1 października 1896 r. Bruno Timm złożył swój urząd. Zastąpił go wspomniany już wcześniej archiwista Otto Heinemann²⁶⁹, zapoczątkowując tym samym tradycję opieki nad tym księgozbiorem przez pracowników Archiwum. Bruno Timm jeszcze w październiku 1902 r. zajmował się sprawą przeprowadzki księgozbioru, prowadząc rozmowy z firmą spedycyjną Alberta Netza, który za sumę 210 marek oferował przewiezienie 20 000 tomów, oraz szaf z zamku książęcego do Archiwum Państwowego.

II. 27. „Adress- und Geschäfts-Handbuch für Stettin 1902”
Anons w księdze adresowej z ofertą firmy Alberta Netza

<p>Gustav Adolphstr. 7 I. Nesenius, Otto, Mil.-Anw., Kronenhofstr. 27 p. Nette, Margarethe, Rentiere, Preußischstr. 30 II. Nitz, A. R., E, Materialw.-Hdl., Ventlerstr. 8 p u. I. ☞ 652.</p> <p>Albert Netz, Hofspediteur Sr. Maj. des Kaisers und Königs, Möbeltransport, Expedition, Speicherei, Kollfuhrwerk. ☞ 393. Großer Lager- hof mit Stettiner Paketbeförderung „Germania“. ☞ 1263. Saunierstr. 23. Haupt-Kont. Louisestr. 4 p.</p> <p>Neßel, Alb., Bierverleger, Gustav Adolphstr 4 H. II. — R., Handelsmann, Wilhelmstr. 8 K. — Ferd., Hotel Germania, Vitoriaplatz 7 p, I u. II. ☞ 2901. — Franziska, geb. Neßz, verw. Verthold, E, Bredowerstr. 79 I. — L., geb. Ulrich, Bwe., E, Ulrichstr. 17 p. Neubauer, Mar, Bäckerstr., E, Klosterhof 17 p. — W., Geschäftsführer, große Laftabie 57 II. — Eug., Geschäftsreisender, Pölitzerstr. 78 H. III. — Mar, Kfm., Scharnhorststr. 13b I. — & Witse, Biergroßhandlg., Arndtstr. 6 p, Eing. Friedrich Karlstr. ☞ 408. — Arthur, Kfm., Mitins ob. F, Arndtstr. 6 II. — W., Kleinhändl., Baumstr. 30 K. — Hermann, Kollereibes., Mühlstr. 4 H. p.</p>	<p>Neuendorf, Ernst, Bäckerstr., E, Pommerensdorf, Dorfstr. 15 p. — Herm., Rentier, Kochstr. 4 II. — Adolf, Restaur., Gohlsow 4—6. — Auguste, geb. Schünemann, Handelsfrau, Heinrichstr. 52 K. u. I. Neuendorf, Bertha, Blumen-Gesch. Bismarckstr. 5 p. Neuensfeld, S., Rangirstr., Oberwiel 7—8 III. — Heinr., Rangirstr., Holzstr. 16 II. — Emil, Schrifsteger, Friedrichstr. 15 H. p. Neues Stettiner Konservatorium der Musik, Dir. B. Wild, Elisabethstr. 67 III. Neueste Nachrichten, Stettiner, Redaktion und Druckerei: Kohlmarkt 14 p. Neufeld, Alwine, geb. Hausmann, Rentnerin, Bassauerstr. 5 I. Neugebauer, H., städt. Lademstr., Schiffbau- lastabie 23 p. — Gustav, Eisen.-Zeichner, Beringerstr. 9 I. Neuhoff, Chr., Schuhmacher, Kronprinzenstr. 8 H. I. Neumann, B., Handl.-Gesch., Alt-Dammerstr. 4 I. Neulamp, Rich., Restaur., grüne Wiese 11 a p. Neutirch, C., Katast.-Zusp., Kronprinzenstr. 1 I. — Johs., Kfm., Zub. der F: Cohn & Wolff, Rosengarten 17 I. Geschäft: Breitestr. 17 p. — Paul, Cigarrenhdlg., Hohenzollernstr. 61 p. — Paul, Kfm., Kronprinzenstr. 1 I. — Ad., Schneidmstr., Rosengarten 17 I. — Karl, Schneidmstr., Rossmarktstr. 18 II. — Caroline, geb. Neutirch, Bwe., Kronprinzen- straße 36 II.</p>
---	--

Transport książek przewidywano w dającym się zamknąć, wyście-
łanym wozie meblowym, bez konieczności pakowania woluminów w
skrzynie. Właściciel firmy gwarantował udział w tym przedsięwzięciu

269 „Fünfundsechzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und
Alterthumskunde. April 1902 – April 1903”, „Baltische Studien”, 1903, Bd. 7, s. 260.

wykwalifikowanych pracowników i ręczył za efekt²⁷⁰. Nadzór nad całością prac ze strony Towarzystwa sprawował Martin Wehrmann (1861–1937), członek zarządu²⁷¹. Warto w tym miejscu podkreślić, iż przeprowadzka Archiwum z zamku książęcego do nowego gmachu rozpoczęła się w 1901 r. i trwała trzy miesiące²⁷². Nowa siedziba składała się z dwóch budynków: administracyjnego, w którym ulokowano bibliotekę i magazynowego.

Wspomniana wyżej umowa, podpisana z ramienia Towarzystwa przez przewodniczącego Hugo Lemckiego, a ze strony Archiwum przez dyrektora tej instytucji Waltera Friedensburga, datowana 1 listopada 1902 r. zawierała 10 paragrafów. Stanowiły one, iż biblioteka Towarzystwa z wyjątkiem zbiorów muzealnych zostaje ulokowana w budynku Archiwum Państwowego. Zawarte porozumienie gwarantowało archiwistom dostęp do tych zbiorów w dwojaki sposób. Mogli oni korzystać zarówno na miejscu, jak i wypożyczać egzemplarze do domu, pod warunkiem jednakże każdorazowego odnotowania tego faktu w dzienniku wypożyczeń. Archiwum umożliwiało z kolei członkom Towarzystwa korzystanie ze zbiorów biblioteki archiwalnej, przede wszystkim w czytelni, ale w miarę możliwości również poprzez wypożyczenia do domu. Pewnym novum było to, iż nie wykluczano jako czytelników biblioteki Towarzystwa użytkowników Archiwum korzystających z akt. W godzinach pracy tej instytucji członkowie Towarzystwa i inne osoby uprawnione do korzystania z biblioteki miały możliwość przeglądania i korzystania z książek w czytelni archiwalnej. Wypożyczanie książek odbywało się w ramach wyznaczonych godzin, zgodnie z ustaleniami poczynionymi z władzami Archiwum Państwowego. Możliwy był również dostęp do biblioteki poza czytelnią i godzinami służbowymi obowiązującymi w Archiwum, ale tylko na podstawie pełnomocnictwa udzielonego przez zarząd Towarzystwa. Aby uniknąć dublowania zakupów książek i czasopism obie instytucje ustaliły, iż decyzje o zakupie nowości będą wspólnie konsultowane. Wszystkie paragrafy umowy ulegały ewentualnemu rozwiązaniu przy zachowaniu trzymiesięcznego terminu wypowiedzenia, przy czym koszty transportu książek z Archiwum ponosiłaby strona wypowiadająca umowę²⁷³.

270 APSz, PTHA, sygn. 22 (Lokal der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde), s. 255–256, 264–266.

271 APSz, NPPP, sygn. 3110 (Lokal des Staatsarchiv 1880–1903), passim.

272 J. Grzelak, *Budynki Archiwum Państwowego w Szczecinie 1900–2000*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 14/15, s. 17.

273 APSz, PTHA, sygn. 22 (Acta der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde betreffend das Locale der Gesellschaft 1834–1910), bez paginacji.

4.2. ORGANIZACJA PRACY W NOWEJ SIEDZIBIE. ZBIORY

Biblioteki stowarzyszeniowe były zazwyczaj otwarte dla czytelników jeden lub dwa razy w tygodniu w przeciągu godziny lub dwóch. Te same prawidłowości obserwujemy w odniesieniu do udostępniania w szczecińskim Towarzystwie Historycznym. Biblioteka funkcjonowała na przestrzeni dziesięcioleci dwa dni w tygodniu w godzinach porannych i popołudniowych²⁷⁴. Przenosiny do Archiwum spowodowały korzystną zmianę, dzięki dodatkowym godzinom udostępniania, w czasie urzędowania Archiwum, co spowodowało, iż niewielka dotąd liczba czytelników zaczęła stopniowo wzrastać. Jednak nie zawsze osiągnąc zadowalający poziom²⁷⁵. Ugruntowywał się jednak optymizm dotyczący nowej dynamiki pracy biblioteki i badań pomorzoznawczych²⁷⁶.

Towarzystwo prowadziło w tym okresie (1905 r.) wymianę ze 160 pokrewnymi instytucjami, dzięki czemu dysponowało cennym i licznym piśmiennictwem napływającym z Niemiec i Europy. Wiele tytułów czasopism pochodzących z wymiany, a nie związanych ze statutową z działalnością, przekazywano regularnie do zbiorów nowo powołanej Biblioteki Miejskiej (Stadtbibliothek). Przy zakupach książek musiały być zastosowane konieczne ograniczenia. Władze Towarzystwa czyniły tylko niezbędne nabytki, dzięki jednakże napływającym regularnie darom notowano stały, znaczący przyrost zbiorów²⁷⁷.

---

274 Przykładowo można przytoczyć następujące dane: w 1903 r. biblioteka funkcjonowała w poniedziałki w godz. 17.00–18.00 i czwartki w godz. 12.00–13.00 („Monatsblätter”, 1903, Nr. 4, s. 64); w październiku tegoż roku wypadły godziny biblioteczne, toteż obsługiwano w godzinach urzędowania archiwum („Monatsblätter”, 1903, Nr. 10, s. 160), w 1905 w poniedziałki 15.00–16.00 i czwartki 12.00–13.00 oraz dodatkowo w godzinach urzędowania archiwum („Monatsblätter”, 1905, Nr. 10, s. 160); w 1909 r. w czwartki 12.00–13.00 („Monatsblätter”, 1909, Nr. 1, s. 15), w 1914 w czwartki od 12.00 do 13.00 („Monatsblätter”, 1914, Nr. 1, s. 15); w 1908 r. poniedziałki 15.00–16.00, latem 17.00–18.00, w czwartki 12.00–13.00 (Adress- und Geschäfts-Handbuch für Stettin für 1908, Stettin 1908, s. 329).

275 „Siebenundsechzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. April 1904 – April 1905”, „Baltische Studien”, 1905, Bd. 9, s. 215.

276 „Sechsendsechzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. April 1903 – April 1904”, „Baltische Studien”, 1904, Bd. 8, s. 151. Tradycyjnie współpracowano ze Skandynawią. Korespondencja z biblioteką uniwersytecką w Uppsali kierowana na ręce Martina Wehrmanna (1903) świadczyła o wymianie publikacji pomiędzy Uppsalą a Szczecinem. Zabiegano szczególnie o ceniony przez stronę szwedzką periodyk „Baltische Studien” i inne wydawnictwa Towarzystwa Historycznego, istotne dla skandynawskiej historii, zwłaszcza, że jak zauważono obie strony miały ten sam punkt widzenia – naukowy i kulturalny. Zob. APSz, PTHA, sygn. 77 (Redaktion der „Monatsblätter” und „Baltische Studien” – Korrespondenz), s. 538–546.

277 „Siebenundsechzigster Jahresbericht...”, s. 215.

Biblioteka pozyskała m.in. materiały ze spuścizny zmarłego w 1906 r. profesora Eduarda Böhmera. Znalazły się wśród nich dzienniki wojenne Heinricha Wilhelma i jego brata Eduarda z kampanii 1813/1814 r., pamiętnik Ernestine Böhmer i korespondencja rodzinna²⁷⁸.

Towarzystwo Historyczne posiadające bogate zbiory zabytków kultury materialnej – przechowywane z braku miejsca w dużej części w skrzyniach – w latach 1912–1913 podjęło trud przeniesienia tych zasobów do nowego gmachu przy Wałach Chrobrego (Hakenterrasse). Było to możliwe dzięki umowie zawartej w lipcu 1911 r. przez zarząd Towarzystwa z władzami miasta. Wszystkie kolekcje, które znalazły miejsce w tym budynku, stały się podstawą Muzeum Miejskiego²⁷⁹. W tym też okresie wydzielono z zasobu bibliotecznego księgozbiór podręczny, który miał służyć konserwatorowi Towarzystwa Adolfowi Stubenrauchowi²⁸⁰ i przeniesiono do nowo powstałego Muzeum Miejskiego. Prowizoryczny katalog owej *Handbibliothek* został sporządzony w 1912 r. przez samego Stubenraucha. Był to rękopiśmienny spis liczący 18 stron i wyszczególniający publikacje uporządkowane w siedmiu działach wraz z zaznaczonymi sygnaturami biblioteki Towarzystwa²⁸¹. Ów liczący 280 tytułów druków zwartych i rejestrujący liczne roczniki periodyków wykaz pozwala śledzić warsztat twórczy stowarzyszeniowego konserwatora, który miał swój udział w pracach nad katalogiem zabytków pomorskich oraz opracowywał powierzony mu zasób muzealny. Wgląd w tę podręczną literaturę wyselekcjonowaną przez Stubenraucha, wskazuje na publikacje pomocne dla realizowanych celów naukowych i praktycznych. Zastanawia tutaj jednak stosunkowo skromny dział „Pomerania” liczący tylko 12 tytułów.

278 „Monatsblätter”, 1906, Nr. 11, s. 175.

279 M. Szukała, *Powstanie i działalność...*, s. 169–173.

280 Adolf Stubenrauch (1855–1922) był wieloletnim kustoszem zbiorów o charakterze archeologicznym i konserwatorem zabytków Towarzystwa, zasiadał też w jego zarządzie. Zob. *Adolf Stubenrauch*, „Monatsblätter”, 1922, Nr. 5/6, s. 18.

281 Zob. APSz, PTHA, sygn. 186 (Verzeichnis der Bücher aus der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, welche sich als Handbibliothek des Conservators bei den Sammlungen der Gesellschaft im Stadtmuseums befinden). W spisie tym znalazły się następujące działy: I Veröffentlichungen der Gesellschaft: („Jahresberichte”, 1–57 Jahrgang, „Baltische Studien”: 1–47 Jg./1832–1896 oraz 1–15 Neue Folge I–XV, 1897–1911; „Monatsblätter”, I–XXV, Jg. 1887–1910; Beiträge zur Geschichte und Altertumskunde Pommerns; Bau- und Kunstdenkmäler); II Pomerania (12 pozycji); III Berliner Publikationen (25 pozycji); IV Deutschland (82 pozycje); V Ausserdeutsche Publicationen (53 pozycje); VI Hülf- und Handbücher (14 pozycji); VII Numismatisches (94 pozycje).

U progu I wojny światowej Towarzystwo Historyczne obchodzące jubileusz 90-lecia istnienia było instytucją o ugruntowanej pozycji naukowej. Wybuch wojny nie przerwał działalności starożytników, pomimo, iż wiele towarzystw naukowych zawiesiło w tym okresie swe działania. Wśród członków panowało przekonanie, iż zdobyta przez dziesięciolecia pozycja nie pozwala na podobny krok, a wręcz zobowiązuje do sukcesywnej działalności, w tym podjęcia prac mających na celu dokumentowanie przebiegu wojny²⁸². W dalszym ciągu organizowano więc zebrania naukowe, wygłaszano prelekcje, obchodzono rocznice, jak czterechsetlecie wystąpienia Martina Lutera (1917), a wszystko to przeplatane doniesieniami z frontu oraz informacjami o poległych na polach bitew członkach Towarzystwa²⁸³. Na łamach periodyku „Monatsblätter” informowano o ograniczonej czasowo działalności biblioteki. Na początku 1914 r. księgozbiór udostępniano w poniedziałki w godzinach 16.00–17.00 i w czwartki od 12.00 do 13.00. Oprócz tego archiwista Karl Otto Grotefend obsługiwał czytelników w czasie swych godzin służbowych w Archiwum²⁸⁴. W kolejnych miesiącach 1914 r. z uwagi na powołanie Grotefenda pod broń udostępnianie było znacznie ograniczone. Realizowano jedynie pilne zamówienia, o ile pozwalał na to czas służbowy archiwistów²⁸⁵.

Ten sam periodyk przynosił również większe objętościowo informacje o bibliotece. Najczęściej dotyczyły one pozyskiwanych publikacji, toteż zwraca uwagę tekst o zabytkowych sztychach znajdujących się w zbiorze Löperów. Kolekcja ta liczyła 112 pozycji przedstawiających wizerunki książąt, przedstawicieli szlachty i innych znaczących postaci rodem z Pomorza. W wyniku niewłaściwego przechowywania stan ich zachowania pozostawiał wiele do życzenia. Aby uchronić je przed dalszą degradacją podjęto właściwe działania konserwatorskie. Poszczególne egzemplarze zostały poddane odpowiednim zabiegom, usunięto z ich powierzchni ślady uszkodzeń mikrobiologicznych i fizyko-chemicznych, uzupełniono ubytki. Po zakończeniu tych prac dzieła otrzymały odpowiednie obwoluty, które jak się spodziewano miały zabezpieczyć ów zbiór na dłuższy czas²⁸⁶.

---

282 M. Szukała, *Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde) wobec pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2015, nr 24, s. 90.

283 Tamże, *passim*.

284 „Monatsblätter”, 1914, Nr. 4, s. 63.

285 „Monatsblätter”, 1914, Nr. 9, s. 143.

286 *Ueber einige alte Kupferstiche in unserer Bibliothek*, „Monatsblätter”, 1914, Nr. 10, s. 146–148.

Niezwykle cennym darem, jaki opisano na łamach „Monatsblätter”, była księga wizerunków należąca do księcia Filipa II: *Visierungsbuch des Herzogs Philipp II von Pommern* przekazana Towarzystwu przez wieloletniego członka zarządu, przemysłowca Friedricha Lenza (1846–1930). Księga ta, jak i inne zbiorki sztuki będące niegdyś ozdobą zamku książęcego w Szczecinie, uważana była za bezpowrotnie utraconą. Tymczasem około 1893 r. została wystawiona na aukcji w jednej z holenderskich księgarń pod nazwą *Album Philippi* i opisana w katalogu, jako księga wizerunków księcia Filipa II, nie zaś jako zaginiony album. Lenz zakupił ją na aukcji za sumę 2000 marek i ofiarował do zbiorów Towarzystwa Historycznego²⁸⁷. Przekazanie tego wspaniałego daru miało miejsce 29 listopada 1913 r. i uświetniło jubileusz 40-lecia Hugo Lemckego na stanowisku przewodniczącego Towarzystwa Historycznego²⁸⁸.

4.3. ROZWÓJ BIBLIOTEKI PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

W kolejnych latach prace w bibliotece przebiegały z różnym natężeniem, by znacznie przyspieszyć po zakończeniu I wojny światowej. Biblioteka tradycyjnie powiększała swój zasób poprzez dary i wymianę, chociaż nie brakowało też zakupów. W nowych szafach zainstalowanych w Archiwum rozmieszczony został cenny zbiór map, planów i sztychów, które sukcesywnie poddawano konserwacji²⁸⁹.

W drugiej połowie lat 20. XX w. zintensyfikowano działania organizacyjne. Podwyższenie poziomu organizacyjnego biblioteka zawdzięczała archiwistom, wpływającym wydatnie na jej kształt. 1 lipca 1926 r. kierownictwo placówki objął radca archiwalny Hans Bellée²⁹⁰. Wznowiono prace nad katalogami alfabetycznym i rzeczowym. Znacznie powiększyła stan posiadania biblioteka podręczna²⁹¹. Wspomniane prace katalogowe trwały około dwóch lat i zostały uwieńczone pełnym sukcesem. Nowe katalogi zostały ukończone i przeznaczone do użytku²⁹².

287 „Monatsblätter”, 1914, Nr. 4, s. 62–63.

288 *Bericht über die Versammlung*, „Monatsblätter”, 1914, Nr. 1, s. 10–11.

289 „Achtundachtzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. 1. April 1925 – 31. März 1926”, „Monatsblätter”, 1926, Nr. 6–7, s. 27.

290 APSz, PTHA, sygn. 20 (Protokolle 1906–1939), s. 135. Na temat Hansa Bellée zob. Rozdz. II niniejszego opracowania.

291 „Neunundachtzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. 1. April 1926 – 31. März 1927”, „Monatsblätter”, 1927, Nr. 7, s. 72.

292 „Neunzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1. April 1927 bis 31. März 1928. Erstattet in der Hauptversammlung am

Przy uzupełnianiu zbiorów szczególnie duże środki przeznaczone zostały na wypełnienie luk z lat poprzednich i zakup brakujących pozycji. Funkcjonującą wówczas bibliotekę główną i sprofilowaną bibliotekę podręczną znajdującą się w Muzeum Pomorskim (Pommersches Landesmuseum) zaopatrywano przede wszystkim w nowości wydawnicze niezbędne dla prac naukowych. Zadbano również o oprawę licznych roczników czasopism, które od czasu I wojny światowej pozostawały jako luźne egzemplarze²⁹³. W zachowanych w bibliotece do dzisiaj periodykach widoczne są wykonane w tamtym czasie oprawy – były to okładziny głównie kartonowe, czasami zaś półskórek.

Duża liczba wpływających w tym okresie kwerend bibliotecznych, nie tylko miejscowych świadczyła o znaczeniu i popularności zbiorów. Znaczny odsetek pozytywnych odpowiedzi udzielanych na zapytania użytkowników sprawiał, iż rosło znaczenie biblioteki nie tylko w Szczecinie, ale też na Pomorzu i poza jego granicami²⁹⁴. W 1924 r. nie uszło uwadze 100-lecie istnienia Towarzystwa, którego biblioteka otrzymała m.in. w darze książkę autorstwa znanego szczecińskiego lekarza Carla Schleicha: *Besonnte Vergangenheit. Lebenserinnerungen (1859–1919)*, Berlin 1924, opatrzoną dedykacją: *Geschenk der Stadt Stettin zum 100 Geburtstag der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, 15 Juni 1924*.

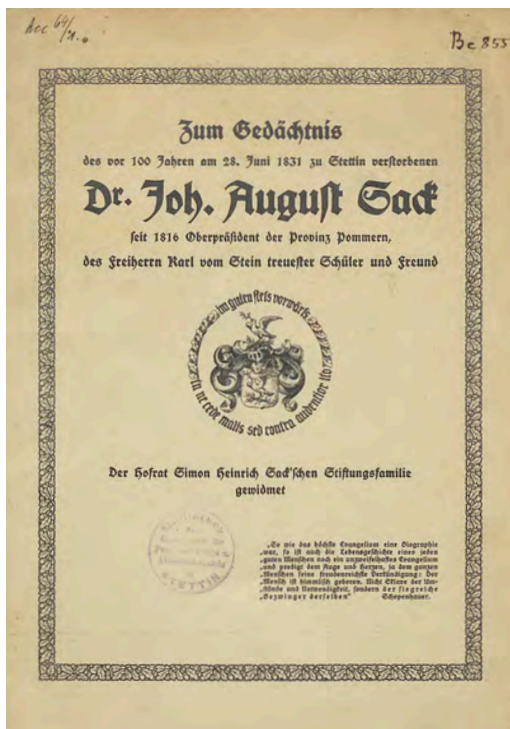
14. Mai 1928 für das 104. Vereinsjahr”, „Monatsblätter”, 1928, Nr. 9, s. 150. Warto dodać, iż w omawianym okresie ukazywały się ogłaszane drukiem statuty Towarzystwa potwierdzające znaczenie stowarzyszeniowej biblioteki. W 1921 r. Towarzystwo Historyczne opublikowało statut w którym podobnie jak w poprzednich znalazło się odniesienie do zbiorów stwierdzające, iż posiada ono w swojej bibliotece rękopisy, książki, mapy i inne pomoce naukowe, które są dostępne dla członków z zastrzeżeniem ograniczeń wymaganych dla odpowiedniego stanu ich zachowania. Wszystkie składowe elementy biblioteki miały być opatrzone pieczęcią lub oznaczone w inny sposób wskazujący na własność Towarzystwa. Nowością było stwierdzenie, iż dostępne są regularnie aktualizowane katalogi. Zob. *Satzungen der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, Stettin 1921, s. 12. W statucie z 1936 r. potwierdzano, iż Towarzystwo realizuje swoje cele poprzez własną bibliotekę oraz Pommersches Landesmuseum, ze zbiorów których mogli korzystać wszyscy członkowie. Zob. *Satzungen der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde*, Stettin 1936, s. 5, 7.

293 „92. Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde 1. April 1929 bis 31. März 1930, für das 106. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 28. April 1930”, „Monatsblätter”, 1930, Nr. 5–6, s. 65. Zob. APSz, PTHA, sygn. 20, s. 155.

294 „93. Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde 1. April 1930 bis 31. März 1931, für das 107. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 11. Mai 1931”, „Monatsblätter”, 1931, Nr. 6, s. 91–92.

Jednym z cenniejszych nabytków bibliotecznych na początku lat 30. XX w. był zakup oryginalnych listów Carla Loewego (1796–1869), kompozytora, dyrygenta, organisty w kościele św. Jakuba w Szczecinie. Negocjacje w sprawie zakupu korespondencji będącej w rękach prywatnych trwały dłuższy czas. Towarzystwu udało się jednakże pozyskać tę ceną dla Szczecina kolekcję listów jednego z najwybitniejszych szczecińskich muzyków²⁹⁵.

Rok 1931 zaznaczył się upamiętnieniem 100. rocznicy śmierci założyciela Towarzystwa Historycznego, nadprezydenta Johanna Augusta Sacka. Stała się ona okazją do przypomnienia jego dokonań, m.in. poprzez jubileuszowe wydawnictwo: *Zum Gedächtnis des vor 100 Jahren am 28. Juni 1831 zu Stettin verstorbenen Dr. Joh. August Sack seit 1816 Oberpräsident der Provinz Pommern, des Freiherrn Karl vom Stein treuester Schüler und Freund Der Hofrat Simon Heinrich Sack'schen Stiftungsfamilie gewidmet* (Arolsen 1931). Szczecińskie Towarzystwo Historyczne otrzymało tę publikację w darze z następującą dedykacją: *Zur Gesellschaft für Pommersches Altertumskunde und Geschichte zu Stettin, zur dauernden Erinnerung an ihren Begründer zu geeignete von der Verfasserin, Gertha von Dieckmann geb. Sack, Arolsen den 28ten Juni 1931.*

Il. 28. Wydawnictwo jubileuszowe poświęcone J.A. Sackowi
Biblioteka APSz, B 10790

295 „95. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1932 bis 31. März 1933, für das 109. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 29. Mai 1933”, „Monatsblätter”, 1933, Nr. 6, s. 93–94. Na okoliczności nabywania listów rzucają światło sprawozdania z posiedzeń zarządu. Towarzystwo ze względu na trudną sytuację finansową nie mogło złożyć wiążącej oferty, ale zastrzegło sobie prawo do wznowienia negocjacji gdyby sytuacja ta uległa poprawie. Ponieważ nie dysponowano kwotą 2500 marek, rozważano roczne raty w wysokości 250 marek lub list zastawny. Zob. APSz, PTHA, sygn. 20, s. 160–161.

Sytuacja społeczno-polityczna po I wojnie światowej, wzrost nastrojów nacjonalistycznych oraz uwarunkowania polityczne i ustrojowe po 1933 r. m.in. uchwalenie ustaw norymberskich, wpłynęły na działalność związków i stowarzyszeń na terenie Rzeszy, które poddane zostały indoktrynacji politycznej. Era narodowego socjalizmu – po objęciu władzy przez nazistów – przyniosła decydujące zmiany w zakresie organizacji pracy naukowej w sensie ujednoczenia (Gleichschaltung) i nastawienia badań naukowych na cele polityczne. W Towarzystwie Historycznym tendencje te dały znać o sobie poprzez przystąpienie do badań wschodnich (deutsche Ostforschung). Rozpoczęto wówczas na szerszą skalę pozyskiwanie odpowiednich dzieł historycznych. Nawiązano współpracę z Instytutem Bałtyckim w Toruniu, dzięki czemu publikacje tej placówki stały się dostępne szczecińskim starożytnikom²⁹⁶.

Jak zauważono w jednym ze sprawozdań, Towarzystwo w ten sposób wkroczyło: *na linię frontu bojowników pogranicza, by walczyć intelektualną bronią, w celu krytycznego zbadania i obalenia polskiej – zazwyczaj jednostronnej i nieuzasadnionej – interpretacji wydarzeń historycznych*²⁹⁷. Warto dodać, iż oprócz wydawnictw Instytutu Bałtyckiego pozyskanych w latach 30. XX w. stowarzyszeniowa biblioteka posiadała wiele publikacji Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, które wpłynęły do zbiorów dekadę wcześniej²⁹⁸.

---

296 Były to m.in. zachowane do dzisiaj w księgozbiorze biblioteki szczecińskiego archiwum publikacje: J. Borowik, *Gdynia Port National de la Pologne*, Paris br; A. Gazeł, *Państwowe dochody i wydatki na obszarze Pomorza i Wielkopolski w latach 1929/30 oraz 1933/34–1936/37*, Gdynia 1939; W. Olszewicz, *Węgiel i morze*, Toruń 1932; P. Super, *Events and Personalities in Polish History*, Toruń–Gdynia 1936; A. Vetulani, *Polskie wpływy polityczne w Prusiech Książęcych. Rozprawa z pracy zbiorowej Dzieje Prus Wschodnich*, Gdynia 1939. W zbiorach Towarzystwa Historycznego był też *Statut Instytutu Bałtyckiego: uchwalony na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu w dniu 21 XI 1934 r. (z uwzględnieniem zmian uchwalonych na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu w dniu 16 XI 1936 r.)*, Gdynia 1938 wprowadzony do zbiorów w 1939 r.

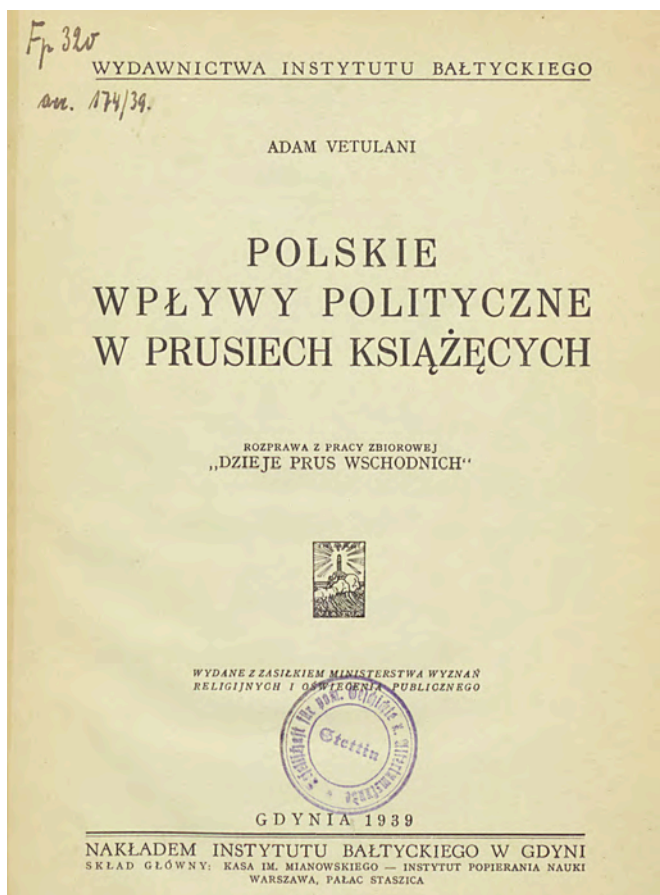
297 „95. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1932 bis 31. März 1933, für das 109. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 29. Mai 1933”, „Monatsblätter”, 1933, Nr. 6, s. 94.

298 Wśród wydawnictw Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zachowanych do dzisiaj w księgozbiorze biblioteki archiwum wymienić można: W. Gieburowski, *Chorał Gregorjański w Polsce od XV do XVIII wieku*, Poznań 1922; R. Grodecki, *Przywilej menniczy biskupstwa Poznańskiego z r. 1232*, Poznań 1921; M. Gumowski, *Biskupstwo kruszwickie w XI wieku*, Poznań 1921; L. Piotrowicz, *Kult panującego w starożytności*, Poznań 1922; tenże, *Stanowisko monarchów w administracji Egiptu w okresie grecko-rzymskim*, Poznań 1922; J. Rutkowski, *Poddaństwo włościan w XVIII wieku w Polsce i niektórych innych krajach Europy*, Poznań 1921; tenże, *Skup sołectw w Polsce w XVI wieku*, Poznań 1921; A.M. Skałkowski, *Polacy na San Domingo 1802–1809*, Poznań 1921; K. Tymieniecki, *Sądownictwo*

Przenumerowano też czasopisma, jak wydawane we Wrocławiu „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven” oraz „Ostraum-Berichte”. Księgozbiór biblioteczny był także wykorzystywany na potrzeby badań pogranicza (Grenzlandforschung). Celowi temu służyły dublety przekazywane w formie wypożyczeń instytucjom zgłaszającym zapotrzebowanie na podobne materiały.

Il. 29. Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk ze zbiorów biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie oraz przykłady poloników
Biblioteka APSz

w sprawach kmiecych a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich, Poznań 1922, tenże, *Wolność kmieca na Mazowszu w wieku XV*, Poznań 1921. Do dzisiaj zachowały się też w księgozbiorze biblioteczny tomy „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” (1911–1914, 1918, 1921) oraz wydawany we Lwowie „Przegląd Archeologiczny”. Organ Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie (1876–1883).

82572

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK.
PRACE KOMISJI HISTORYCZNEJ
TOM I. ZESZYT I.

JAN RUTKOWSKI.

SKUP SOŁECTW W POLSCE

w XVI wieku.

POZNAŃ

CZCIONKAMI DRUKARNI DZIENNIKA POZNAŃSKIEGO, TOW. AKC.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI GEBETHNERA I WOLFFA W POZNAŃU.
1921.

WIADOMOŚĆ HISTORYCZNA

o Dyssydentach w mieście
Poznaniu

w XVI i XVII. wieku
porządkiem lat zebrana

przez

Józefa Łukaszewicza

Sine ira et studio.

W Poznaniu

w Drukarni F. A. Pompejusza i Spółki. 1832.

STANISŁAW ZAKRZEWSKI

BOLESŁAW CHROBRY WIELKI

LWÓW — WARSZAWA — KRAKÓW

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH

W okresie sprawozdawczym 1933/1934 zbiory wzbogaciły się o 179 woluminów, między którymi były cenne materiały pomoroznawcze z biblioteki rodowej Enckevortschen in Vogelsang. Natomiast rozszerzona wymiana z instytucjami naukowymi Europy Wschodniej, m.in. w ramach *deutsche Ostforschung* przyczyniła się do pozyskania materiałów do historii Słowian²⁹⁹.

W kolejnym roku odnotowano większy przyrost zbiorów, bowiem wynosił on 524 jednostki. Szczególne znaczenie miały zakupy literatury regionalnej, gazet i czasopism, nadbitek, oraz gromadzenie dodatków lokalnych i regionalnych gazet i uzupełnianie dawnych braków. Ważniejsze tytuły wymienione w sprawozdaniu to „Dohrniana” i „Bollwerk”. Wśród darczyńców najbardziej hojnym okazał się dyrektor gimnazjum w Stargardzie, zasłużony członek Towarzystwa Historycznego Martin Wehrmann. W 1934 r. rozpoczęto skontrum, które wykazało znaczne braki w zasobie sięgające jeszcze poprzednich dekad. Opracowano też kartotekę dzieł dotyczących historii Pomorza, jakich biblioteka nie posiadała, w nadziei rychłego ich zakupu. Uporządkowano także dział rękopisów³⁰⁰.

Dzięki bogatej ofercie i ulepszonej organizacji, biblioteka cieszyła się coraz większą popularnością. Jej użytkownicy rekrutowali się nie tylko z Pomorza, ale też spoza prowincji. Te właściwości pozwalały w dalszym ciągu postrzegać tę placówkę jako najbardziej kompleksową bibliotekę regionalną prowincji pomorskiej³⁰¹. Rosnące znaczenie biblioteki nie pozostawało bez wpływu na postrzeganie samego Towarzystwa Historycznego, zyskującego coraz większą siłę oddziaływania³⁰².

W 1937 r. Towarzystwo, jak i Archiwum wzbogaciły się o materiały wspomnianego uprzednio Martina Wehrmanna. Według ostatniej woli tego wybitnego historyka Archiwum otrzymało dokumentację dotyczącą dziejów

---

299 „96. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1933 bis 31. März 1934, für das 110. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 14 Mai 1934”, „Monatsblätter”, 1934, Nr. 6, s. 90.

300 „97. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1934 bis 31. März 1935, für das 111. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 20 Mai 1935”, „Monatsblätter”, 1935, Nr. 6, s. 95–96.

301 „98. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1935 bis 31. März 1936, für das 112. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 18. Mai 1936”, „Monatsblätter”, 1936, Nr. 6, s. 109.

302 „99. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1936 bis 31. März 1937, für das 113. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 3 Mai 1937”, „Monatsblätter”, 1937, Nr. 6, s. 93.

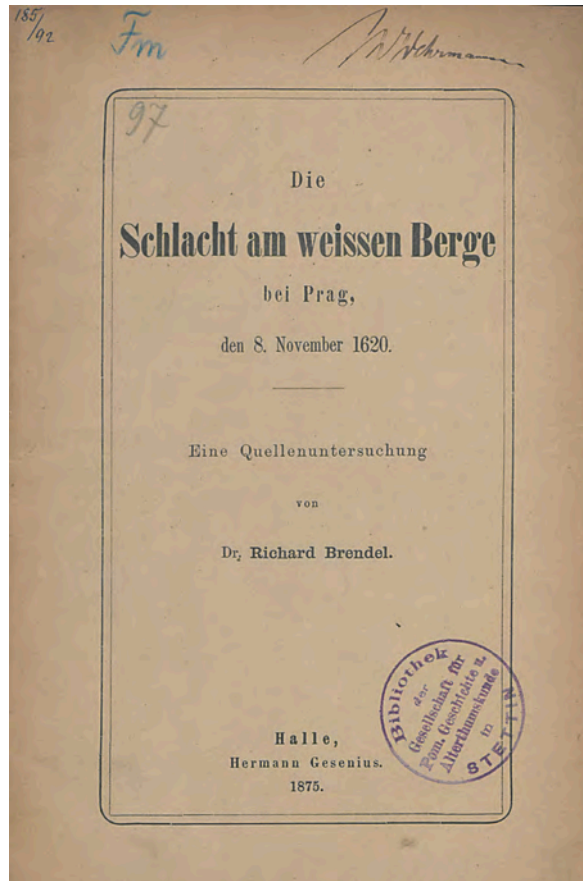
szkolnictwa na Pomorzu oraz zbiór regestów dokumentów (Urkundenregesten). Towarzystwu Historycznemu przypadła natomiast w udziale część spuścizny zawierającej materiały warsztatowe do dziejów Pomorza i historii powszechnej. Z listu wykonawców testamentu do dyrektora Archiwum Diestelkampa wynikało, iż licząca ponad 2800 woluminów biblioteka Wehrmanna była przedmiotem zainteresowania szczecińskiej księgarni Leona Sauniera, której pracownik dokonując jej przeglądu odnalazł aktualizowany na bieżąco katalog. W ślad za wspomnianym przedstawicielem księgarni Sauniera z księgozbiorem tym zapoznał się też dyrektor Biblioteki Miejskiej Erwin Ackerknecht i jak poinformował wykonawcę testamentu Hansa Wehrmanna zasobem tym było zainteresowane miasto Szczecin. Podobnie biblioteka uniwersytecka w Greifswaldzie oferowała pomoc w zabezpieczeniu tej spuścizny. W księgozbiorze biblioteki Archiwum zachowały się do dziś nieliczne książki, których proveniencja (ekslibris, podpis) wskazują na zbiory Wehrmanna. Wiele egzemplarzy z tymi znakami znajduje się w Książnicy Pomorskiej, spadkobierczyni zasobów Stadtbibliothek, tak więc zgodnie z sugestią Ackerknechta zostały one przejęte dla Szczecina³⁰³.

Il. 30. Ekslibris Martina Wehrmanna

303 APSz, StAS, sygn. 795, s. 13–15. Spisy przekazanych dokumentów opracowane przez dr. Franza Engela. Zob. APSz, Spuścizna Martina Wehrmanna, sygn. 1593, 1917. Za zwrócenie uwagi na te dokumenty dziękuję dr. Radosławowi Pawlikowi.

Il. 31. Książka z zasobu Martina Wehrmanna z jego podpisem
Biblioteka APSz, sygn. B 4525

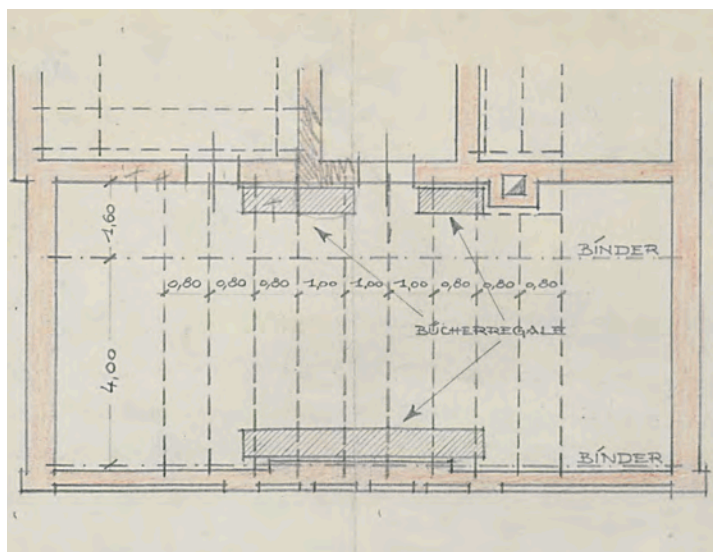
W drugiej połowie lat 30. XX w. zarząd Towarzystwa ponownie stanął przed problemem braku miejsca na zbiory. Rozwiązaniem był zakup nowych regałów i przestawienie całego księgozbioru. W związku z przebudową budynku administracyjnego Archiwum biblioteka zyskała dodatkową powierzchnię, znacznie poprawiając swoje warunki lokalowe i udostępniając książki w odpowiednio zorganizowanej czytelni. W dużej mierze ułatwiona została też działalność administracyjna, dzięki utworzeniu korzystniejszego stanowiska pracy dla sekretarza³⁰⁴.

304 „100. Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1937 bis 31. März 1938, für das 114. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 13. Juni 1938”, „Monatsblätter”, 1938, Nr. 7, s. 161–166.

O nowych warunkach lokalowych biblioteki czytamy: *Jeśli chodzi o rozwiązanie sytuacji lokalowej obydwu bibliotek (Archiwum i Towarzystwa), która miała się pogorszyć wskutek planowanych prac adaptacyjnych na poziomie II piętra, postanowiono zamknąć świetlik w dotychczasowym pomieszczeniu biblioteki, którego obecność wobec dużych jej okien uznano za zbędną. Wygospodarowana w ten sposób powierzchnia miała umożliwić postawienie na każdej z dwóch kondygnacji biblioteki regału o długości 6 m, liczącego 5 półek (łącznie 30 m półek na każdej kondygnacji). Dalsze pomieszczenia dla biblioteki postanowiono urządzić na poddaszu, gdzie zamierzano uzyskać powierzchnię na postawienie 50 m 6-półkowych regałów (łącznie 300 m półek). W pomieszczeniach tych przewidywano budowę ścianek działowych, założenie oświetlenia elektrycznego i ogrzewania. Z 360 m nowych półek Archiwum przeznaczało dla siebie 200 m, co miało wystarczyć na umieszczenie nabytków bibliotecznych na najbliższych 10 lat, zaś dla biblioteki Towarzystwa pozostałych 160 m³⁰⁵.*

W latach 20. i 30. przeprowadzano rozmaite prace budowlano-remontowe w pomieszczeniach bibliotecznych (nowe stropy, malowanie ścian). Były one wykonywane przez szczeciński Urząd Budownictwa Naziemnego (Hochbauamt). Urząd ten dokonywał też ekspertyz dotyczących m.in. statyki budynku, zagospodarowania strychu i odpowiedniego rozmieszczenia regałów przeznaczonych

na książki, które jak sugerowano powinno się ustawiać tylko wzdłuż ścian³⁰⁶.

Il. 32. Rysunek przedstawiający ustawienie regałów wzdłuż ścian. APSz, StAS, sygn. 51.

305 J. Grzelak, *Budynki Archiwum Państwowego w Szczecinie 1900–2000*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 14/15, s. 22–23.

306 Zob. APSz, StAS, sygn. 50 (Dienstgebäude – Verwaltung), s. 414, oraz APSz, StAS, sygn. 51 (Dienstgebäude – Verwaltung), s. 50.

W 1938 r. udało się pozyskać 360 nowych nabytków. Były to druki w liczbie 90 egzemplarzy i 270 kompletnych roczników czasopism. Znacznie zwiększyło się też udostępnianie. Towarzystwo Historyczne posiadające bogatą kolekcję obrazów, pokaźny zbiór materiałów archiwalnych i rzadkich druków, uczestniczyło – podobnie zresztą jak Archiwum Państwowe – w regionalnych wystawach organizowanych przez instytucje kultury w mieście. Jedną z nich firmowaną przez Muzeum Pomorskie, zasilili nie tylko stowarzyszeniowe artefakty, ale też wybrane z zasobu bibliotecznego ryciny. Ekspozycja pod nazwą „Das geistige Pommern” prezentowana była w maju 1939 r.³⁰⁷. Na jej przykładzie możemy obserwować współpracę różnych instytucji na poziomie regionalnym. O pożytkach płynących z takiej współpracy pisał dyrektor Archiwum Państwowego Adolf Diestelkamp, podkreślając, iż instytucje te będą mogły wykonać owocną i pożyteczną pracę w dziedzinie lokalnej historii, gdy połączą siły i wykorzystają swoje mocne strony i możliwości badawcze. Wystawa „Das geistige Pommern” była tego dowodem. Tenże Diestelkamp w artykule stanowiącym przegląd regionalnych towarzystw naukowych, bibliotek, archiwów, muzeów i innych instytucji stawiających sobie za cel badania regionalne i popularyzowanie wiedzy o Pomorzu wymienił Towarzystwo

---

307 „101. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1938 bis 31. März 1939 für das 115. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 24. April 1939”, „Monatsblätter”, 1939, Nr. 5, s. 112–113. Wystawa „Das geistige Pommern” eksponowana była w lipcu 1939 r. w Muzeum Pomorskim. Jej pokłosiem był drukowany katalog powystawowy *Das geistige Pommern*. *Grosse Deutsche aus Pommern*, Stettin 1939, w którym wymienione zostały prezentowane na wystawie materiały Towarzystwa Historycznego. Wcześniej bowiem w 1937 r. Towarzystwo i Archiwum uczestniczyły w wystawie wspomnianego Muzeum: *Kunstpflge in Pommern Sonderausstellung alter Kunstwerke, Urkunden und Drucke zum Gedächtnis an das 1637 erloschene Greifengeschlecht*, eksponowanej w dniach 15 marca do 15 lipca 1937 r. na której zaprezentowano ze zbiorów biblioteczných m.in. *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin* (Stettin 1613) autorstwa Paula Friedeborna, oraz Johanna Bugenhagena *Geschichte des Leidens Jesu Christi* (Barth 1586). Zob. APSz, PTHA, sygn. 20, s. 202. Zob. też APSz, StAS, sygn. 820a (Akten des Staatsarchivs zu Stettin betr. die für 1937 geplante Ausstellung von Erinnerungsstücken an das 1637 erloschene pommersche Herzogshaus), sygn. 820a, s. 79, 85. Zbiory biblioteczne Towarzystwa i Archiwum były wykorzystywane nie tylko lokalnie. W 1933 r. znalazły się na wielkiej wystawie historycznej organizowanej przez Bund Deutscher Osten poświęconej niemieckiemu wschodowi. Oprócz dokumentów, sztychów i map zaprezentowano m.in. z biblioteki: *Landespatente 1790–1817* (Fa 5), *Schulnachrichten des Marienstiftsgymnasium in Stettin von 1648* (Gc 17), *Titelblatt der Kirchenordnung für Pommern von 1435* (Balt. Stud. Bd. 43, 1893) Zob. APSz, StAS, sygn. 820b (Acta des Staatsarchivs Stettin betr. Ausstellungen von Archivalien), s. 53, 61, 66, 93, 103.

Historyczne, jako jedną z wiodących placówek, dysponujących w swojej bibliotece kompletnym zbiorem literatury dotyczącej historii Pomorza³⁰⁸.

Il. 33. Katalog wystawy i zakładka do książki *Das geistige Pommern*, Stettin 1939
Biblioteka APSz, sygn. B 4256

Biblioteka w przeciągu dziesięcioleci swego istnienia doskonaliła narzędzia, dzięki którym odpowiednio opracowane zbiory, można było zarówno ekspozycjonować na wystawach, oraz udostępniać czytelnikom. W obrębie dokumentacji bibliotecznej warto zwrócić uwagę na *Bibliothekskatalog*, czyli *de facto* rejestr wypożyczeń³⁰⁹. Ma on formę wielkoformatowej książki, w której zewidencjonowano wypożyczenia za lata 1890–1925. W okresie późniejszym kontrolę wypożyczeń prowadzono za pomocą rewersów. Wspomniana księga zawierała

308 A. Diestelkamp, *Gesellschaften und Einrichtungen zur Pflege der Heimatgeschichte in Pommern*, „Monatsblätter”, 1936, Nr. 10, s. 157–163.

309 APSz, PTHA, sygn. 190 (*Bibliothekskatalog*), passim.

sześć rubryk: numer porządkowy, datę wypożyczenia, autora i tytuł książki, sygnaturę, nazwisko czytelnika, datę zwrotu. Zastosowano w niej podział wypożyczeń w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów publikacji. Poniższy wykaz obrazuje statystykę wypożyczeń według tego właśnie schematu:

A 112	B 678	C 67
D 127	E 53	F 152
G 256	H 257	I 203
K 294	L 245	M 371
N 47	O 87	P 214
Q 18	R 166	S 186
Sch 200	St 338	T 87
U 131	V 95	W 257
X 0	Y 0	Z 334

Charakterystycznym jest, iż w ramach poszczególnych liter alfabetu z reguły przewijają się nazwiska czołowych pomorskich autorów. Będą to przykładowo: Bagmihl, Berghaus, Brügemman lub w przypadku litery K: Kratz, Klempin, Kugler, Kantzow, Kosegarten³¹⁰. Wśród czytelników natomiast najczęściej powtarzają się nazwiska następujących członków Towarzystwa Historycznego i pracowników Archiwum: Otto Altenburga, Waltera Friedensburga, Paula Gantzera, Alfreda Haasa, Otto Heinemanna, Hugo Lemckego, Paula Niessena, Adolfa Stubenraucha, Martina Wehrmanna. Użytkownikiem biblioteki był też dyrektor Biblioteki Miejskiej (Stadtbibliothek) Erwin Ackerknecht oraz pastor Kościoła św. Jakuba Konrad Scipio. Wypożyczane przez nich lektury świadczyły wyraźnie o preferencjach i motywacjach czytelniczych. Miejski konserwator zabytków Lemcke wielokrotnie wypożyczał dzieła Hansa Lutscha, swego odpowiednika na tym stanowisku we Wrocławiu, a autor książek o Nowej Marchii Niessen studiował opracowania dotyczące tej prowincji. Aktywność czytelnicza odnotowanych w *Bibliotheskatalog* użytkowników biblioteki pozostawała więc w ścisłym związku z ich zainteresowaniami i pracą badawczą³¹¹.

4.4. BIBLIOTEKA W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

W pierwszych tygodniach II wojny światowej wykorzystanie biblioteki z wyjątkiem pierwszych wojennych tygodni oceniano jako zadowalające.

310 Tamże.

311 Tamże.

Pomimo występujących ograniczeń udało się w 1939 r. pozyskać około 50 publikacji. Większość nabytków pochodziła z darów i wymiany, którą prowadzono ze 135 towarzystwami naukowymi. Zerwana została oczywiście współpraca z polskimi instytucjami naukowymi z Poznania i Warszawy³¹². Nie zaniedbywano gromadzenia literatury w ramach badań wschodnich. W 1943 r. pozyskano m.in. opracowanie *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg* (Leipzig 1943).

W roku sprawozdawczym 1941/1942 w drodze wymiany wpłynęło 150 tomów. Wykorzystanie zasobów pomimo warunków wojennych w dalszym ciągu oceniano jako odpowiednie³¹³.

4.5. PRACOWNICY BIBLIOTEKI

W latach 1902–1908 biblioteką kierował wspomniany już kilkakrotnie krotnie archiwista, wydawca źródeł Otto Heinemann (1870–1944). Kolejnym bibliotekarzem był Paul Gantzer, który tymczasowo objął stanowisko bibliotekarza 1 kwietnia 1908 r.³¹⁴. Pochodzący z Magdeburga Paul Christian Theodor Ludwig Gantzer (1872–[?]) po ukończeniu w rodzinnym mieście szkoły średniej podjął studia uniwersyteckie. W 1893 r. doktoryzował się na uniwersytecie w Halle, a dwa lata później złożył egzamin państwowy uprawniający do nauczania w gimnazjach języków klasycznych, historii i religii. W 1904 r. rozpoczął pracę pedagogiczną w Szczecinie, w trakcie której dosłużył się tytułu profesora (1911 r.). Po I wojnie światowej wyjechał ze Szczecina. W 1918 r. objął stanowisko dyrektora Gimnazjum Miejskiego w Świdnicy, pracował też w tym mieście jako archiwista³¹⁵.

Od 1 stycznia 1909 r. biblioteką zajmował się Karl Otto Grotefend (1873–1945)³¹⁶. Grotefend, absolwent studiów historycznych na uniwersytetach

312 „102. Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1939 bis 31. März 1940, für das 116. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 20. Mai 1940”, „Monatsblätter”, 1940, Nr. 4–6, s. 56.

313 „104. Jahresbericht der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1941 bis 31. März 1942, für das 118. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 29. Juni 1942 durch den Stellvertretenden Vorsitzenden”, „Monatsblätter”, 1942, Nr. 1–12, s. 32.

314 „Monatsblätter”, 1908, Nr. 4, s. 64.

315 Zob. „Stadtgymnasium ehemaliges Rats-Lyceum zu Stettin. XXXVI Programm Ostern 1905”, Stettin 1905, s. 22.

316 „Monatsblätter”, 1909, Nr. 1, s. 15; oraz „Einundsiebzigster Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”. April 1908 – April 1909, „Baltische Studien”, 1909, Bd. 13, s. 197.

we Wrocławiu i Marburgu, rozpoczął w 1899 r. karierę zawodową w marburskim Archiwum Państwowym. W 1908 r. zatrudnił się w Archiwum szczecińskim, pełniąc w latach 1923–1930 funkcję dyrektora. Rozwijana przez niego działalność naukowa stawiała go w rzędzie najbardziej twórczych archiwistów tej placówki³¹⁷. W czasie I wojny światowej Grotefend będąc kapitanem rezerwy pełnił służbę w garnizonie szczecińskim. Dzięki temu, iż pozostawał na miejscu mógł od czasu do czasu pojawiać się w Archiwum³¹⁸. Podczas wojny korzystanie z biblioteki było co prawda znacznie ograniczone, aczkolwiek Grotefend na życzenie użytkowników w miarę możliwości udostępniał księgozbiór.

W kolejnych latach w bibliotece pracowali archiwiści i członkowie Towarzystwa Historycznego. Jednym z nich był dr Emil Walter, który w 1925 r. za trud włożony w porządkowanie zbiorów otrzymał wynagrodzenie w formie nagrody świątecznej na Boże Narodzenie³¹⁹. Od 1 lipca 1927 r. opiekunem zbiorów bibliotecznych został historyk i archiwista dr Hans Ferdinand Heinrich Bellée (1889–1960). Po ukończeniu szkoły średniej studiował w Monachium i Berlinie, gdzie uzyskał doktorat. Dalszą drogę zawodową związał z archiwistyką zdobywając doświadczenie w Poznaniu, oraz pracując w archiwach państwowych w Warszawie, Münster, Wrocławiu, Szczecinie i Berlinie³²⁰. Od 1 stycznia 1931 r. Bellée otrzymywał za swoją aktywność w bibliotece, oraz prace redakcyjne w wydawanych przez Towarzystwo czasopismach 500 marek wynagrodzenia³²¹. Dodatkowo przeznaczono też fundusze na utrzymanie porządku w pomieszczeniach bibliotecznych płacąc pracownikom pomocniczym Archiwum 10 marek za ich sprzątanie³²².

W drugiej połowie roku 1933 funkcję bibliotekarza po odejściu Bellée miał objąć dr Theodor Ulrich, który wraz z innym członkiem Towarzystwa dr. Schraderem przeprowadzili kontrolę biblioteki. Ten ostatni w piśmie

---

317 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 24.

318 Tamże, s. 27.

319 APSz, PTHA, sygn. 20, s. 133.

320 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945...*, s. 88–92.

321 APSz, PTHA, sygn. 20, s. 161.

322 Tamże, s. 158. Warto zauważyć, iż na zebraniach zarządu Towarzystwa uwagę poświęcano nie tylko kwestiom merytorycznym i porządkowym, ale też bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Dotyczyło to m.in. specjalnego zabezpieczenia drzwi do biblioteki. Zarząd w tym przypadku doszedł do wniosku, iż jako specjalne środki ochrony przeciwpożarowej wystarczająca będzie impregnacja odpowiednią farbą oraz gaśnice, których liczba w archiwum corocznie wzrastała. Zob. APSz, PTHA, sygn. 20, s. 161–162.

z 30 czerwca 1933 r., skierowanym do przewodniczącego Towarzystwa, sformułował niezwykle pozytywną opinię o pracy archiwistów w stowarzyszeniowej bibliotece. Schrader stwierdzał, iż nowo wpływające książki i czasopisma były odpowiednio ewidencjonowane w księdze nabytków zawierającej wszystkie niezbędne informacje. Prowadzona lista aktualizacyjna dla czasopism otrzymywanych w ramach wymiany pozwalała na wystarczającą kontrolę wpływów. Nieco inaczej przedstawiała się ta kwestia w odniesieniu do wymiany czasopisma „Baltische Studien”, bowiem kontrola odbywała się w tym przypadku na podstawie listy, która z powodu licznych uzupełnień i zmian stała się mało czytelna. Schrader wskazywał w tym przypadku rozwiązanie polegające na zastąpieniu tej listy kartami katalogowymi. Wysoką notę zyskały katalogi alfabetyczny i systematyczny – stwierdzono bowiem, iż są w doskonałym stanie. Kontrola objęła również system wypożyczeń odbywający się według ogólnie przyjętych w bibliotekach zasad. Zbiory ikonograficzne były w większości odpowiednio przechowywane w pudłach. Dla pozostałej części tego zasobu, oczekującego jeszcze na opracowanie, przewidywano zakup tychże, uwzględniając odpowiednie środki w budżecie. W podsumowaniu Schrader stwierdzał, iż biblioteka była doskonale administrowana. Owe słowa uznania kierował przede wszystkim pod adresem archiwisty Bellée, który jak się okazało świetnie i terminowo wypełniał swoje obowiązki pomimo zatrudnienia w bibliotece w niepełnym wymiarze godzin³²³.

Od 1934 r. biblioteką zajmowała się sekretarka Towarzystwa Ursula Schultz-Frenzel z domu Schroeder (1914–[?]), mająca stanowisko pracy w jednym z dwóch pomieszczeń bibliotecznych³²⁴. Po ukończeniu szkoły średniej Schroeder pracowała jako pomoc techniczna w Bibliotece Miejskiej w Szczecinie, gdzie wykonywała polecane prace i sprawowała pieczę nad księgozbiorem. Była więc wedle źródeł jedyną osobą spośród opiekunów stowarzyszeniowej biblioteki posiadającą praktykę biblioteczną³²⁵. W październiku 1940 r. Schultz-Frenzel przeszła z Towarzystwa Historycznego do pracy w Archiwum, uzyskując korzystniejsze warunki finansowe. Jednocześnie czyniła starania by nadal pracować na rzecz Towarzystwa w ramach swych godzin służbowych na nowym stanowisku. Dyrektor generalny odmówił jednakże zgody na taki stan rzeczy.

---

323 APSz, PTHA, sygn. 108 (Korespondencja w sprawie odczytów 1933–1934), s. 32–33.
Zob. też APSz, PTHA, sygn. 20, s. 172–174.

324 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945...*, s. 181–182.

325 APSz, StAS, sygn. 1109/VII (Akten des Staatsarchivs in Stettin betr. Personalien Angestellten U. Schroeder verehelichte Schulz-Frenzel), s. 1, 15.

Zyskała natomiast pozwolenie, by do końca wojny poświęcić godzinę na pracę w Towarzystwie, poza swoimi służbowymi godzinami w Archiwum. Sama zainteresowana zgodziła się na to, mając jednakże uzasadnione obawy czy podoła wszystkim obowiązkom. Wyraziła też opinię, iż przewidziana jedna godzina na pracę w Towarzystwie jest niewystarczająca, by wykonać wszystkie czynności. Dotyczyło to szczególnie dystrybucji miesięcznika „Monatsblätter”³²⁶.

W kolejnych latach nastąpiły liczne zmiany w obsadzie bibliotekarskiej, co wiązało się nie tylko z charakterem tej pracy, będącej dodatkowym zajęciem dla archiwistów, ale też swego rodzaju fluktuacją kadr i nader częstą wymianą pracowników archiwów. 1 maja 1935 r. dr Erich Sandow (1905–1983), który był kolejnym opiekunem zbiorów bibliotecznych przekazał swoją funkcję dr. Erwinowi Hölkowi (1904–1945). Erich Sandow zatrudnił się w Archiwum szczecińskim w 1933 r. W kwietniu 1933 r. został przeniesiony do Wrocławia, by po roku wrócić do Szczecina pozostając tu do 1937 r.³²⁷. Doktor Erwin Hölk trafił do Szczecina z Brandenbursko-Pruskiego Archiwum Dworskiego w Berlinie 1 kwietnia 1936 r., a już 1 października 1936 r. skierowano go do Archiwum Rzeszy w Poczdamie³²⁸.

W listopadzie 1936 r. w miejsce Hölka bibliotekarzem został pochodzący ze Schwerina dr Franz Engel (1908–1967), absolwent podyplomowych studiów w Instytucie Archiwistyki w Berlinie³²⁹.

W styczniu 1939 r. w miejsce Engela powołano do pracy w bibliotece dr. Hansa Braniga (1905–1985). Branig studiował na uniwersytetach w Berlinie i Greifswaldzie. Po ukończeniu studiów uzyskał uprawnienia do nauczania w gimnazjach, jednakże zrezygnował z pracy pedagoga na rzecz zawodu

---

326 Tamże, s. 22. Zob. też: „104. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1941 bis 31. März 1942, für das 118. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 29. Juni 1942 durch den Stellvertretenden Vorsitzenden”, „Monatsblätter”, 1942, Nr. 1–12, s. 29. Kwestia możliwości łączenia przez Schulz-Frenzel pracy w archiwum z pracą na rzecz Towarzystwa Historycznego była przedmiotem starań kierownictwa archiwum, które zabiegało u naczelnej dyrekcji o rozwiązanie korzystne dla nowo zatrudnionej. APSz, StAS, sygn. 44 (Dienstbesprechungen), s. 76, 78.

327 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 97.

328 Tamże, s. 101. Zob. też: „98. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1935 bis 31. März 1936, für das 112. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 18. Mai 1936”, „Monatsblätter”, 1936, Nr. 6, s. 109.

329 H. Branig, *Franz Engel 28. Juni 1908 – 11. September 1967*, „Baltische Studien”, 1968, Bd. 54, s. 125–127; Zob. też: „99. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1936 bis 31. März 1937, für das 113. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 3 Mai 1937”, „Monatsblätter”, 1937, Nr. 6, s. 93.

archiwisty. W 1935 r. rozpoczął służbę w Archiwum Państwowym w Szczecinie³³⁰. Szczególnej wymowy nabiera fakt, iż swoją pracę w bibliotece Towarzystwa Historycznego traktował jako działalność naukową³³¹.

Tak liczne grono archiwistów tworzących obsadę stowarzyszeniowej biblioteki było wynikiem ścisłych w latach 30. i 40. związków organizacyjnych Towarzystwa i Archiwum. W skład zarządu Towarzystwa w miejsce dawnych nauczycieli gimnazjalnych, którzy zajmowali się biblioteką w poprzednich dekadach, wchodził teraz w większości archiwiści, nic więc dziwnego, że to im przypadła w udziale opieka nad zbiorami bibliotecznymi. Nie bez wpływu na te procesy pozostawał też fakt, iż funkcję przewodniczącego tej organizacji pełnili w tym okresie kolejni dyrektorzy Archiwum. Tak więc działania Towarzystwa Historycznego i jego zbiory stały się wówczas integralną częścią Archiwum. Dobrze ten stan rzeczy oddają słowa archiwisty Fritza Morré twierdzącego, iż biblioteka Towarzystwa wraz z księżnicą archiwalną tworzyły idealną jedność (*ideelle Einheit*)³³².

Il. 34. Karta członkowska Towarzystwa Historycznego, rewers, pieczęcie własnościowe i przykładowe ozdobne brzegi kart z XIX- i XX-wiecznego księgozbioru

330 APSz, PTHA, sygn. 20, s. 199. Zob. też „101. Jahresbericht der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde vom 1. April 1938 bis 31. März 1939 für das 115. Jahr ihres Bestehens, erstattet in der Hauptversammlung am 24. April 1939”, „Monatsblätter”, 1939, Nr. 5, s. 112–113. Na temat Hansa Braniga zob. E. Henning, H. Henning, *In memoriam Hans Branig (1905–1985)*, „Baltische Studien”, 1985, Bd. 71, s. 148–151.

331 APSz, StAS, sygn. 39 (Jahresberichte der Staatsarchive 1936–1944), s. 299.

332 APSz, StAS, sygn. 1059a (Personalakten – Dr Morré), s. 129.

Bibliothek
der
Gesellschaft
für
Pommersche Geschichte
und
Altertumskunde.

Stettin, den ..... 191 .....

Karkutschstr. 13.

Anbei erhalten Sie auf Ihr Schreiben vom
d   gewünschte   Buch   auf   Monate, zu-
sammen   Band

Zur Zeit verliehen:

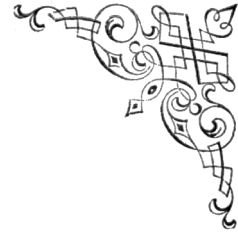
Nicht vorhanden:

Sie werden gebeten, d   beiliegenden   Leihschein zu
unterschreiben und **umgehend** unter Beifügung von   Mk.
für Porto an die „Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche
Geschichte und Altertumskunde, Stettin, Karkutschstr. 13, Kgl.
Staatsarchiv“ einzuschicken. Die Bücher wollen Sie spätestens
am   porto- und bestellgeldfrei unter Wert-
angabe (Mk.) an die gleiche Adresse zurücksenden.

Historia druga

Biblioteka
Archiwum Państwowego w Szczecinie

(1827–1945)

ROZDZIAŁ I

BIBLIOTEKA ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W SZCZECINIE W XIX W.

1.1. POCZĄTKI BIBLIOTEKI W ARCHIWUM PAŃSTWOWYM W SZCZECINIE

Nowe archiwum państwowe mające swą siedzibę w budynku na rogu św. Wojciecha (Karkutschstr.) i Jagiellońskiej (Turnerstr.) stanowi pod każdym względem wzorcową osobliwość naszego miasta. Budynek wzniesiony pod nadzorem inspektora budowlanego rejencji Langego, połączył w najwyższym stopniu smak z założeniami praktycznymi¹.

Ta pochlebna opinia o nowo wybudowanym gmachu szczecińskiego Archiwum była jedną z wielu, jakie pojawiły się w szczecińskiej prasie w 1901 r. W cytowanym artykule, zamieszczonym w dzienniku „Stettiner Neueste Nachrichten”, nieco uwagi poświęcono również bibliotece pisząc, iż archiwalna księżnica licząca 13 000 tomów ulokowana została na trzech poziomach połączonych żelaznymi schodami i zaopatrzona w regały średniej wysokości, wykonane z impregnowanego drewna².

W nowym budynku przy ul. św. Wojciecha (Karkutschstrasse), trzy-poziomowa biblioteka została umiejscowiona w części administracyjnej na pierwszym piętrze (lokalizację tę zachowała do dzisiaj). W latach 20. i 30. XX w. w wyniku prac remontowych i adaptacyjnych starano się wygospodarować dodatkową jeszcze powierzchnię na zbiory³.

---

1 „Stettiner Neueste Nachrichten”, 1901, Nr. 63 (15.03.1901). Z dzisiejszej perspektywy, jak zauważyła Miejska Konserwator Zabytków Małgorzata Gwiazdowska: [...] *Zespół zabudowy szczecińskiego archiwum, obejmujący budynek główny i magazynowy oraz wewnętrzne dziedzińce, to wyjątkowe założenie nie tylko w skali miasta i regionu. Budynki zostały zaprojektowane [...] z uwzględnieniem zarówno potrzeb, jak i najnowszych standardów funkcjonowania placówki, która po ponad stu latach od czasu powstania z powodzeniem dalej realizuje swoją funkcję.* Zob. M. Gwiazdowska, *Gmach szczecińskiego archiwum – niezmiennosc funkcji, stałość trwania*, w: *Labor et memoria: Jan Macholak XLV lat w służbie archiwalnej*, praca zbiorowa pod red. K. Kozłowskiego i W. Stępniaaka, Szczecin 2017, s. 153.

2 „Stettiner Neueste Nachrichten”, 1901, Nr. 63 (15.03.1901).

3 J. Grzelak, *Budynki Archiwum Państwowego w Szczecinie 1900–2000*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 14/15, s. 22–23.

Il. 35. Rycina przedstawiająca nowy gmach szczecińskiego Archiwum i rzut pierwszego piętra budynku administracyjnego i magazynowego, stan na 1901 r.
 Źródło: „Centralblatt der Bauverwaltung”, 1901, Nr. 59, s. 363, Biblioteka APSz, sygn. B 10775

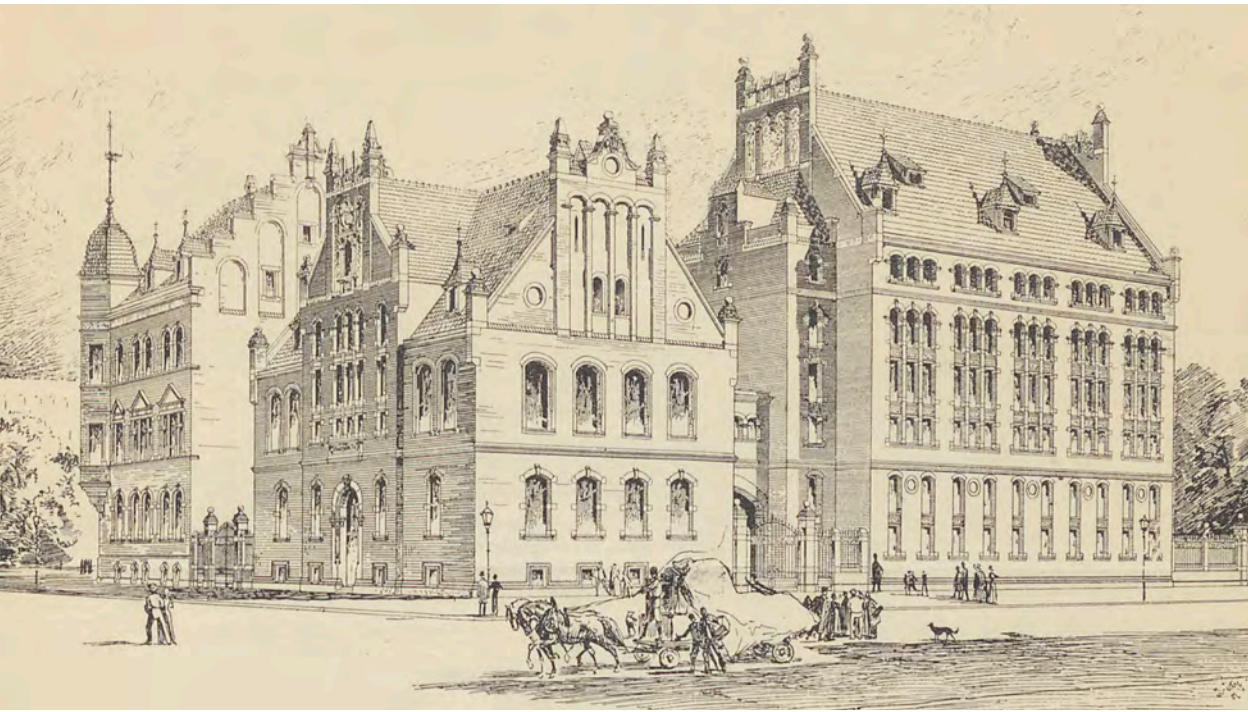
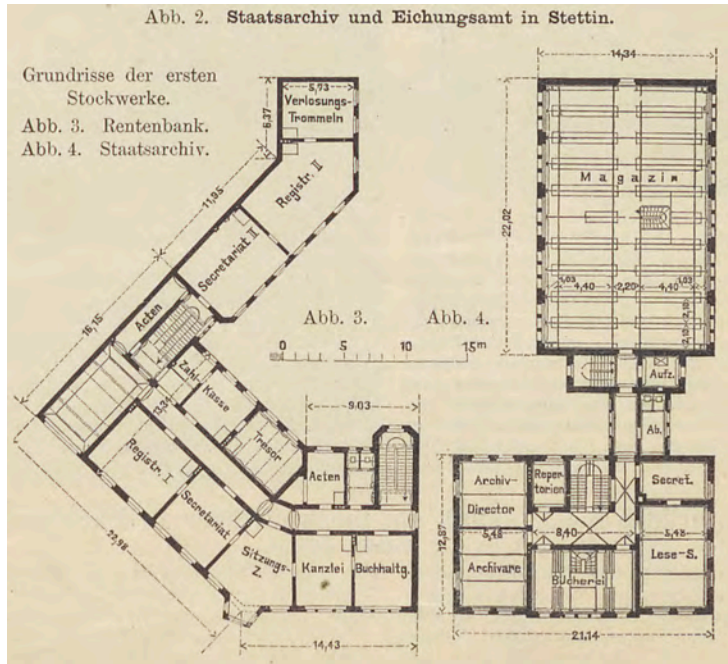

Abb. 2. Staatsarchiv und Eichungsamt in Stettin.

Zanim jednak Archiwum uzyskało własną siedzibę minęły dziesięciolecia. Początki Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie – w którym utworzono bibliotekę – przypadają bowiem na lata 1827–1831⁴. Zasadniczy zwrot jaki dokonał się w instytucjonalnej archiwistyce w pierwszej połowie XIX w. związany był z narastaniem zasobu archiwalnego w Prusach. Wsuwające się na pierwszy plan zagadnienia dotyczące jego gromadzenia i przechowywania stały się przesłanką do utworzenia nowoczesnej sieci archiwalnej, w której swoje miejsce znalazło Królewskie Archiwum Państwowe w Szczecinie (Königliche Staatsarchiv zu Stettin)⁵. Nowo powołana instytucja miała za zadanie gromadzenie i opracowanie akt na potrzeby administracji państwowej oraz użytkowników indywidualnych. W drugiej połowie XIX w., Archiwum zgodnie z wytycznymi Dyrekcji Generalnej w Berlinie, rozpoczęło również działalność naukową, wymagającą opracowań z zakresu historii, prawodawstwa i ustroju państwowego. I to właśnie konieczność gromadzenia tego typu wydawnictw dała początek archiwalnej bibliotece⁶.

Dyrektor Generalny pruskich archiwów państwowych Karl Wilhelm von Deleuze de Lancizolle (1796–1871), pełniący tę funkcję w latach 1852–1866, zalecał by we wszystkich archiwach prowincjonalnych powołać biblioteki posiadające publikacje historyczne, źródłowe oraz dotyczące teorii i praktyki archiwalnej. Wydawnictwa te były rozdzielane centralnie przez generalną dyrekcję w Berlinie. W ramach tegoż biblioteka szczecińskiego Archiwum pozyskała *Codex Diplomaticus Brandenburgensis* Adolpha Friedricha Riedla oraz opracowania bibliograficzne i wydawnictwa dotyczące edycji źródeł⁷.

---

4 Geneza archiwum szczecińskiego wiąże się z Księstwem Pomorskim, które pojawiło się w piśmiennictwie w początkach XII w. Historyczne archiwum funkcjonowało na Pomorzu również w okresie władztwa szwedzkiego i brandenburskiego (II poł. XVII w.), a następnie panowania pruskiego (XVIII–1945). Nowoczesne archiwum formalnie powołano w 1831 r. z siedzibą w zamku książęcym (dzisiaj Zamek Księżąt Pomorskich). W 1900 r. pruskie władze centralne sfinansowały budowę nowego gmachu, w którym archiwum funkcjonuje do dzisiaj. Sale magazynowe mogły pomieścić ok. 7500 metrów bieżących akt. Zob.: L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968; M. Stelmach, *Zarys działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1918–1939*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1993, nr 8, s. 13–28 oraz *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, praca zbiorowa pod red. M. Frankel, Szczecin 2007, s. 1–13.

5 Zob. K. Pencarski, *Kształtowanie, zabezpieczanie i udostępnianie akt magistrackich Rejencji Koszalińskiej przez pruskie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1831–1945*, „Scripta Historica”, 2016, nr 22, s. 63.

6 L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej...*, s. 85–86.

7 Tamże.

Ogólne tendencje rozwojowe archiwalnych bibliotek były tożsame dla większości tych placówek. Ich konsolidacji w ramach macierzystych jednostek sprzyjało stopniowe przekształcanie archiwów w placówki naukowe. Warsztat pracy archiwistów wymagał w nowej sytuacji wzmocnienia w postaci narzędzi ułatwiających np. przygotowanie źródeł do publikacji. Troskę o zabezpieczenie materiałów bibliotecznych tego typu przejawiał już Friedrich Ludwig von Medem (1799–1885), zatrudniony w Archiwum szczecińskim od 1827 r.⁸. Mając na uwadze opracowanie zasobu – co wymagało pogłębionych studiów z historii i prawoznawstwa, optował za gromadzeniem odpowiednich wydawnictw z zakresu historii, w tym regionalnej i ustroju państwowego. Dzięki jego staraniom zakupiono m.in. dzieła: *Allgemeines Archiv für die Geschichtskunde des Preussischen Staates* (Berlin 1830), G.A. Stenzel, *Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter* (Breslau 1845) oraz periodyk „Märkische Forschungen”⁹.

Starania Medema odzwierciedla jego korespondencja z nadprezydentem prowincji pomorskiej Wilhelmem Friedrichem von Boninem¹⁰, w której wskazywał wielokrotnie na konieczność zakupu pomeraników oraz dzieł pomocnych przy opracowaniu archiwaliów. Na przełomie lat 30. i 40. z jego inicjatywy Archiwum wystosowało pisma do władz prowincji z wyszczególnieniem konkretnych tytułów niezbędnych w pracy archiwistów¹¹. W 1838 r. starano

8 J. Wächter, *Die Entwicklung der pommerschen Provinzialarchivs in Stettin im Zusammenhang mit der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 37.

9 L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej...*, s. 135.

10 Wilhelm Friedrich Fürchtegott von Bonin (1786–1852) był nadprezydentem prowincji pomorskiej i prezydentem rejencji szczecińskiej w latach 1835–1852.

11 Wśród tytułów znalazły się m.in. J.C. Dähnert, *Pommersche Bibliothek* (1752); *Kantzows niederdeutsche Chronik von Pommern*; J.C.C. Oelrichs, [...] *Historisch-Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Herzogthum Pommern*; G.W. Raumer, *Regesta historiae brandenburgensis* (1836); *Die Neumark Brandenburg im Jahre 1337 oder Markgraf Ludwig's neumärkisches Landbuch, mit Erläuterungen der damaligen Verfassung und einer Charte* (1837); Ch. Schöttgen, *Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammlete Nachrichten Von verschiedenen Zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken, Woraus die bißherigen Pommerischen Historien-Schreiber ergänzt, verbessert und viel unbekannte Historische Wahrheiten ans Licht gebracht werden, aus geschriebenen und gedruckten Urkunden* (1721–1727); J.J. Steinbrück, *Geschichte der Klöster in Pommern und den angränzenden Provinzen, in so fern die leztern mit den ersten in Verbindung gestanden...* (1796); „Magazin des Provinzial- und Statutarischen Rechts der Mark Brandenburg und des Herzogthums Pommern von A.F. Riedel”. Zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej: NPPP), sygn. 3096 (Staatsarchiv Stettin 1838–1840) Vol. V, s. 72, 80, 93, 220–222, 240.

się też o zakup periodyków, w tym „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte” oraz „Magazin Des Provinzial- Und Statutarischen Rechts Der Mark Brandenburg Und Des Herzogthums Pommern”¹². Nadprezydent wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniom Archiwum zastrzegając jednakże, iż nabycie książek i czasopism będzie możliwe tylko wówczas, gdy fundusz budżetowy w danym roku wystarczy na pokrycie kosztów zakupu¹³. Warto podkreślić, iż Medem był jednym z redaktorów „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte” i zamieszczał na jego łamach artykuły poświęcone archiwistyce. W obszernym tekście poświęconym szczecińskiej placówce, jaki ukazał się w 1836 r., znalazła się wzmianka o bibliotece. Medem pisał, iż biblioteka będąca częścią składową instytucji stanowi zbiór rękopisów i książek w przeważającej mierze o treści historycznej, a cenne nabytki, które zawdzięcza staraniom dyrekcji Archiwum, wydatnie wzbogacają jej stan posiadania. Autor zwrócił tutaj uwagę m.in. na dyplomatusze i kopiariusze odnoszące się do historii Pomorza i innych krajów niemieckich¹⁴. Trzeba zaznaczyć, iż dzięki tym skutecznym zabiegom ze strony Archiwum, udało się pozyskiwać środki na zakup publikacji, co znajdowało odzwierciedlenie w sprawozdaniach. W zestawieniu zbiorczym wydatków za 1838 r. wykazano kwoty za zakup książek z rozgraniczeniem publikacji nabytych w księgarni szczecińskiej Friedricha Morina oraz zakupy antykwaryczne¹⁵.

1.2. ZASADY ORGANIZACJI PRACY BIBLIOTEK ARCHIWALNYCH

Prowadzenie bibliotek archiwalnych nie przedstawiało początkowo większych trudności, bowiem gromadzono jedynie niewielkie księgozbiory podręczne. Przykładowo biblioteka archiwum w Magdeburgu, licząca pod koniec XIX w. około 6500 tomów, gromadziła u swych początków jedynie najpotrzebniejsze

12 APSz, StAS, sygn. 678 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften), s. 14–15.

13 Tamże, s. 14–16.

14 F.L. Medem, *Das Königliche Provinzial-Archiv zu Stettin*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte”, 1836, Bd. 2, s. 111.

15 Kwoty te wynosiły odpowiednio 12 talarów i 10 srebrnych groszy oraz 18 talarów i 3 srebrne grosze. Osiem talarów i 24 srebrne grosze przeznaczono na prace introligatorskie. Zob. APSz, StAS, sygn. 678, s. 134. Friedrich Heinrich Morin był księgarzem i wydawcą szczecińskim w latach 1826–1836. W kolejnych latach wydatkowane sumy ulegały zwiększeniu, wyszczególniano również wydatki na prace introligatorskie. Zob. APSz, NPPP, sygn. 3097 (Staatsarchiv Stettin 1841–1846) Vol. VI, s. 13.

pomoce literackie (literarische Hilfsmittel)¹⁶. Można sądzić, iż podobna sytuacja była również w innych archiwach. W Szczecinie zręby ówczesnej biblioteki archiwalnej stanowił początkowo księgozbiór podręczny, który był przechowywany w pomieszczeniach jakimi dysponowała instytucja. A rozpoczynała ona swoją działalność mając do dyspozycji dwa pokoje na zamku książęcym. W następnych dekadach XIX w. na jej potrzeby przeznaczano kolejne miejsca w zamkowych komnatach, które jednakże w dalszym ciągu okazywały się niewystarczające¹⁷.

Archiwum szczecińskie starało się gromadzić materiały o charakterze bibliotecznym już na początku swej działalności. Na te tzw. *litteraria* składały się głównie kroniki i dzieła historyczne, a także opracowania z archiwistyki, w tym periodyki archiwalne¹⁸. Biblioteka jako komórka organizacyjna pojawia się już w projekcie instrukcji dotyczącej rozmaitych aspektów zarządzenia placówką. W dokumencie tym była wspomniana w paragrafie 22, według którego, będące w posiadaniu Archiwum kroniki, annały, kalendarze, funeralia i pozostałe *litteraria*, tworzyły wraz z książkami i mapami archiwalną bibliotekę, stanowiąc jednocześnie wyodrębnioną część zasobu, dla którego miały być opracowane odpowiednie spisy¹⁹. Autorem tych propozycji był Friedrich Ludwig Medem, który podobną ideę zawarł w swoim tekście opublikowanym w „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte”. Medem stwierdzał tu, iż znajdujące się w archiwach kroniki, kalendarze, funeralia oraz materiały dotyczące stanu prawnego stosunków ziemskich, bądź kościelnych powinny być włączone do biblioteki archiwalnej²⁰.

Charakteryzując różne obszary działalności archiwów wielu autorów uważało bibliotekę, jako istotny komponent tych instytucji. Często były to refleksje natury teoretycznej, dotyczące celów i zadań bibliotek, rzadziej natomiast ich realizacji praktycznej. W księgozbiornie bibliotecznym Archiwum

---

16 Zob. U. Kümmel, *Die Bibliothek des Staatsarchivs Magdeburg in ihrem Werdegang*, „Archivmitteilungen”, 1990, Nr. 5, s. 179–180. Jak zaznacza autorka artykułu pokazany księgozbiór biblioteczny nie był wówczas jeszcze potrzebny.

17 J. Grzelak, *Długa droga do Karkutschstrasse. Lokale pruskiego Staatsarchiv Stettin w latach 1824–1901*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2003, nr 17, s. 21–45.

18 L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej...*, s. 135–136.

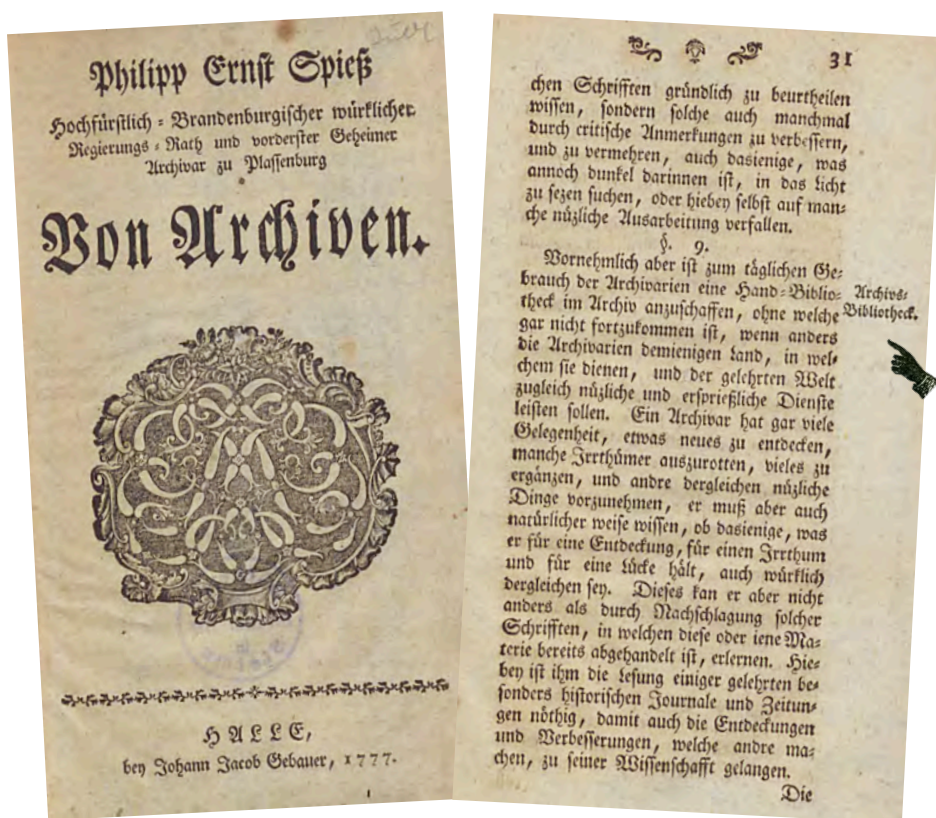
19 APSz, NPPP, sygn. 3096 (Instruction zur Verwaltung des Königlichen Provinzial-Archivs zu Stettin. Entwurf.) (bez daty), s. 41.

20 F.L. Medem, *Zur Archivwissenschaft*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte”, 1834, Bd. I, s. 22.

szczecińskiego znalazły się m.in. publikacje z XVIII w.: *Von Archiven* autorstwa Philippa Ernsta Spiessa (Halle 1777) oraz *Anleitung für Bibliothekare und Archivare* Johanna Georga Schelhorna (Ulm 1788). Spiess, niemiecki historyk i archiwista, w podrozdziale *Archiv-Bibliothek* publikacji *Von Archiven* pisał, iż biblioteka podręczna ma za zadanie ułatwiać codzienną służbę archiwistom, którzy swoją pracą służą ojczyźnie i oddają usługi uczonym, mając przy tym wiele okazji, by odkryć coś nowego, poprawić błędy, uzupełnić braki i podjąć wiele innych tego typu pożytecznych działań. Archiwista – według Spiessa – powinien posiadać ku temu narzędzia w postaci odpowiedniej lektury, gromadzonej w bibliotece podręcznej²¹.

Il. 36. Ph.E. Spiess, *Von Archiven*, Halle 1777
Biblioteka APSz, sygn. I/548

21 E. Spiess, *Von Archiven*, Halle 1777, s. 31–32.

Nieco konstruktywnych uwag poświęcił bibliotekom archiwista z Münster Heinrich August Erhard, który uważał, że w archiwach nie powinno zabraknąć bibliotek, nawet w tych miastach, gdzie funkcjonowały biblioteki publiczne, te bowiem posiadając księgozbiór uniwersalny, nie zawsze były w stanie odpowiedzieć na potrzeby pracowników archiwów²². Wychodząc od ogólnego stwierdzenia, iż archiwista musi dbać o zbiory i sprawować nadzór nad biblioteką, podkreślił jednocześnie, iż istotnym zadaniem opiekuna biblioteki jest zachowanie odpowiednich proporcji w gromadzeniu zbiorów. Dążenie do uzyskania kompletu publikacji mogło mieć miejsce według niego tylko w odniesieniu do niektórych dyscyplin nauk pomocniczych historii, jak dyplomatyka, oraz dzieł przydatnych do lokalnych studiów historycznych. W przypadku innych publikacji pozostawała kwestia inteligentnego wyboru, przy czym autor nie zalecał starań o literackie rzadkości²³.

Naczelnny dyrektor Lancizolle doceniający rolę książki w pracy archiwistów wizytując podległe mu placówki zwracał uwagę również na *literaria*, rekomendując przy okazji rozmaite dzieła. W 1853 r. biblioteka szczecińskiego Archiwum otrzymała dzięki niemu opracowanie radcy archiwalnego z Düsseldorfu Theodora Josepha Lacombleta: *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erstifts Cöln, der Fürstenthümer Jülich und Berg, Geldern, Meurs, Kleve und Mark, und der Reichsstifte Elten, Essen und Werden : aus den Quellen in dem Königlichen Provinzial-Archiv zu Düsseldorf und in den Kirchen- und Stadt-Archiven der Provinz, vollständig und erläutert* (Düsseldorf 1840)²⁴. Natomiast w 1855 r. Lancizolle zwrócił się do Archiwum z prośbą o włączenie do zbiorów biblioteki publikacji Daniela Eberharda Baringa, *Clavis diplomatica*²⁵. Do zasobu bibliotecznego wpływały też coraz liczniejsze periodyki przydzielane centralnie z Berlina, by wymienić tytuł: „Königlich Preussischer Staats-Kalender”²⁶.

Na podstawie korespondencji naczelnego dyrektora można śledzić przepływ informacji wskazujący na wewnętrzną organizację pracy archiwalnych bibliotek. Typowym przykładem będą tu wskazania dotyczące inwentaryzacji przesyłanych przez Generalną Dyрекcyję książek czy też podawania sygnatur

22 H.A. Erhard, *Ideen zur wissenschaftlichen Begründung und Gestaltung des Archivwesens*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte”, 1834, Bd. I, s. 242.

23 Tamże, s. 247.

24 APSz, StAS, sygn. 677 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften), s. 4.

25 Tamże, s. 7.

26 Tamże, s. 81.

pod jakimi zapisywano egzemplarze w katalogach²⁷.

Księgozbiór biblioteczny oprócz wspomnianych wyżej przydziałów książek z Berlina, darów oraz zakupów, narastał również dzięki wymianie z innymi archiwami. Odegrała ona istotną rolę w tworzeniu warsztatu badawczego, z którego korzystały kolejne pokolenia archiwistów. Wymiana stwarzała możliwość wyboru konkretnych publikacji z list rozsyłanych przez poszczególne archiwa i w przeciwieństwie do wpływających darów – niejednokrotnie przypadkowych – ułatwiała kształtowanie racjonalnej polityki gromadzenia zbiorów. Zamawiano przede wszystkim przydatne publikacje z zakresu nauk pomocniczych historii oraz materiały dotyczące prowincji pomorskiej. W styczniu 1860 r. za zgodą nadprezydenta Westfalii archiwum w Münster przekazało Szczecinowi pakiet pomeraników²⁸. Pośredniczył w tym przedsięwzięciu Ernst Friedrich Mooyer (1798–1861), niemiecki badacz starożytności, który uprzednio obdarowywał bibliotekę Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie²⁹.

1.3. PRZENIESIENIE DO ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO BIBLIOTEKI TOWARZYSTWA HISTORII I STAROŻYTNOŚCI POMORZA W SZCZECINIE

W okresie o którym mowa mamy do czynienia z czteroletnią już, datującą się od 1856 r. koegzystencją bibliotek Archiwum i Towarzystwa Historycznego³⁰. Przygotowania do przeniesienia biblioteki Towarzystwa do Archiwum rozpoczęły się znacznie wcześniej, co przekładało się na zaangażowanie obu stron oraz władz zwierzchnich. W rozmowach i negocjacjach uczestniczyli m.in. przedstawiciel kierownictwa Archiwum, a z ramienia Towarzystwa profesor Ludwig Giesebrecht, który pracował nad redakcją porozumień i regulaminem biblioteki³¹. Za połączeniem obu placówek optował dyrektor Lancizolle podkreślając, iż jest to zgodne z interesem publicznym i wskazując płynące stąd korzyści, m.in. ułatwienie pracownikom Archiwum badań regionalnych dzięki wykorzystaniu w jak największym stopniu wszystkich dostępnych źródeł³². Zanim doszło do ostatecznego zawarcia umowy starano się wypracować

27 Tamże, s. 16.

28 Tamże, s. 48.

29 Na temat E.F. Mooyera zob. „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 22, Leipzig 1885, s. 210.

30 Zob. Rozdział I.

31 APSz, NPPP, sygn. 3099 (Staatsarchiv Stettin 1852–1856), Vol. VIII, s. 244.

32 Tamże, s. 194 i n.

optymalny jej kształt zadowalający obie strony. Przejawiało się to m.in. w dokładnym ustalaniu poszczególnych punktów umowy oraz sprawdzaniu kwestii spornych czy mogących budzić obawy. Pewne zastrzeżenia wysuwało Archiwum. Dotyczyły one m.in. zobowiązania archiwistów do prowadzenia biblioteki zgodnie z wypracowanym przez Towarzystwo Historyczne regulaminem³³.

Sporo uwag poczynił radca archiwalny Johann Friedrich Völckerling, który też wniósł w to przedsięwzięcie najwięcej wysiłku organizacyjnego i merytorycznego. Nie bez pewnego rozgoryczenia pisał on w liście do nadprezydenta prowincji pomorskiej Senftta von Pilsacha, z 12 kwietnia 1856 r., iż posądzano go o przesadny niepokój i obawy, które okazały się jednak uzasadnione, bowiem biblioteka, którą przyjęto bez skonstrum, nie była tak dobrze zorganizowana i uporządkowana, jak mogło wynikać z ustaleń. Wątpliwości budziły też dostarczone przez Towarzystwo Historyczne katalogi. Okazało się bowiem, iż były niekompletne i wadliwie skonstruowane. Nie spełniały oczekiwań również same egzemplarze, które według uzgodnień powinny być odpowiednio skatalogowane, opatrzone etykietami i załączone zgodnie z oznaczeniami, tymczasem okazało się, że większość księgozbioru nie była nawet ostemplowana. Według Völckerlinga przy ścisłym przestrzeganiu warunków umowy i wynikających stąd następstw, przekazanie zbiorów trwałoby niezmiernie długo. Trudno więc było uzależnić finalizację przedsięwzięcia od wszystkich ustaleń poczynionych w umowie. W związku z tym Völckerling sam podjął się niezbędnych prac mających na celu wprowadzenie podstawowego porządku w bibliotece. Powzięcie tych działań stało się niezbędne, gdyż od momentu przekazania księgozbioru jego organizacja i użytkowanie wynikające z postanowień statutu, nakładało na administratora obowiązek wszechstronnej realizacji wszystkich ustaleń³⁴.

33 Tamże, s. 217–219, 226–228, 267–274, 275–277.

34 Tamże, s. 321–324. Völckerling we wspomnianym liście postulował także by odpowiednio wynagrodzić pracownika zamku szczecińskiego Hernberga, który ofiarnie pomagał przy przenoszeniu zbiorów. Wydatkowana suma łącznie wyniosła 9 talarów. Złożyły się na nią koszty porządkowania pomieszczenia przeznaczonego na zbiory, prace murarza i malarza oraz transport zbiorów. Zob. też s. 330. Warto w tym miejscu zauważyć, iż radca Völckerling, najbardziej bodaj zaangażowany w tym przedsięwzięciu, działał już wcześniej jako członek doradczy Towarzystwa Historycznego, któremu przekazywał również dary książkowe. Ofiarowane egzemplarze dają obraz jego prywatnych zbiorów, wśród których odnotowujemy literaturę pomorzoznawczą w tym dzieła dotyczące genealogii i zakonów rycerskich oraz beletrystykę również w języku francuskim. Zob. „Acht und zwanzigster Jahresbericht. Bericht des Stettiner Ausschusses”, „Baltische Studien”, 1857, H. 2, s. 22–23.

Charakter działalności Völckerlinga pozostawał w ścisłym związku z jego wcześniejszymi dokonaniem bibliotekarskimi, jako że przedmiotem zainteresowania tego archiwisty była też biblioteka archiwalna. Z jego to inicjatywy w 1855 r. podjęte zostały próby ulepszenia katalogu bibliotecznego archiwalnej księżnicy. Dotychczasowy bowiem był mało przydatny i niezbyt wygodny w użyciu. Wyszukanie konkretnej publikacji wymagało przejrzenia wszystkich zarejestrowanych pozycji, co nie gwarantowało jeszcze sukcesu w poszukiwaniach z uwagi na to, iż katalog był niekompletny³⁵. Nowy prototypowy katalog, jako dodatek do rocznego sprawozdania, został wysłany przez Völckerlinga władzom zwierzchnim z prośbą o ocenę i akceptację. W liście z 22 maja 1855 r. naczelny dyrektor wyraził uznanie dla przesłanych do wglądu prac i podziękowanie dla ich wykonawców³⁶. Wykonanie tej pracy nie było łatwe. Elementem podstawowym, jak można sądzić, była przydatność katalogu. Jak się okaże dopiero kolejne dziesięciolecia miały przynieść nowe rozwiązania w tym zakresie.

Połączenie wspomnianych dwóch organizmów bibliotecznych powodowało w pewnym zakresie dublowanie zbiorów, co było przedmiotem troski ze strony dyrekcji w Berlinie. Dyrektor Lancizolle w jednym z listów wyrażał obawy, iż wśród planowanej wysyłki książek do Szczecina być może znajdują się tytuły, które są już dostępne w Archiwum poprzez bibliotekę Towarzystwa Historycznego. Jak można sądzić rozważano w takim przypadku kwestię ich wycofania³⁷. Archiwa współpracujące w zakresie wymiany zbiorów otrzymawszy ze Szczecina partie książek wyrażały często chęć pozyskania kolejnych oraz nawiązania współpracy z Towarzystwem Historycznym³⁸.

35 APSz, NPPP sygn. 3099, s. 186–187.

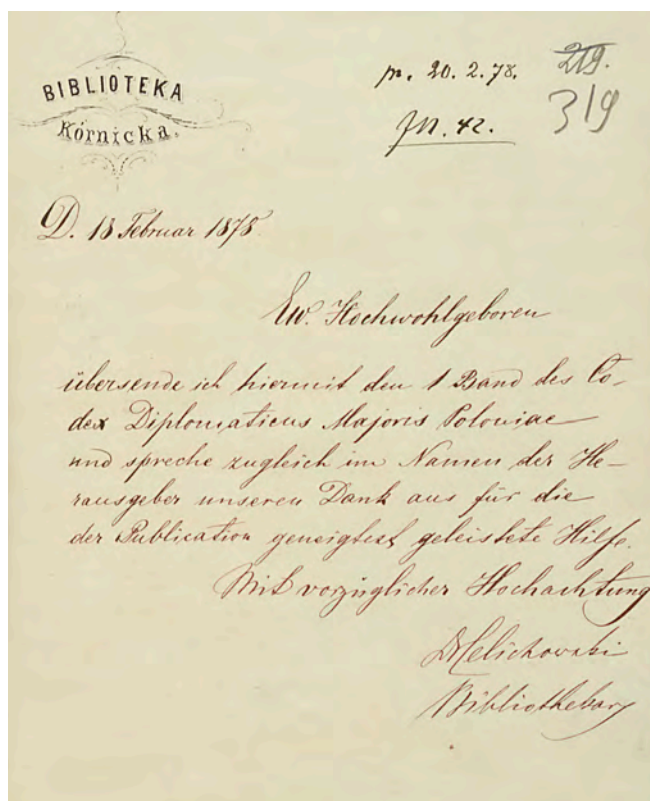
36 Tamże, s. 210. Zob. też APSz, StAS, sygn. 713 (Ordnungspläne und Arbeiten), s. 152.

37 APSz, StAS, sygn. 677 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1847–1866), s. 9. Był to problem dotyczący nie tylko Szczecina. Archiwum szczecińskie było bowiem jednym z wielu w których przechowywano zbiory towarzystw naukowych czy historycznych. Podobnie jak w Szczecinie np. w lokalu Archiwum Państwowego w Osnabrück zgromadzone były archiwalia i biblioteka tamtejszego Towarzystwa Historycznego. Katalogi zbiorów tych towarzystw też często były dziełem pracowników archiwów. Czterotomowy katalog wspomnianych zbiorów rękopiśmiennych i książek Towarzystwa Historycznego przechowywanych w archiwum w Osnabrück został opracowany przez pracownika tegoż archiwum w latach 1879–1885. Zob. C.A.H. Burkhardt, „Hand- und Adressbuch der Deutschen Archivare im Gebiete des Deutschen Reiches, Luxemburges, Oesterreich-Ungarns, der russischen Ostseeprovinzen und der deutschen Schweiz”, Leipzig 1887, s. 58.

38 APSz, StAS, sygn. 442 (Abgabe von Archivalien und Bücher an andere preussische Staatsarchive), s. 17.

Źródłem przyrostu zbiorów była znana i dzisiaj praktyka przekazywania w darze przez autorów lub wydawców egzemplarzy, przy opracowaniu których Archiwum służyło pomocą. Przykładu dostarcza m.in. Biblioteka Kórnicka. Zarządzający tą placówką przez wiele lat Zygmunt Celichowski³⁹ przesłał do szczecińskiego Archiwum w 1878 r. dwa pierwsze tomy wydawnictwa *Codex Diplomaticus Maioris Poloniae* z prośbą o łaskawe przyjęcie i podziękowaniami w imieniu wydawcy za udzieloną przez Archiwum pomoc. W odpowiedzi wysłanej ze Szczecina deklarowano dalsze wsparcie przy podejmowanych przedsięwzięciach⁴⁰.

II. 37. Korespondencja Zygmunta Celichowskiego z Archiwum Państwowym w Szczecinie APSz, StAS, sygn. 678

39 Zygmunt Celichowski (1845–1923) był historykiem, bibliotekarzem, bibliografem, wydawcą, publicystą, działaczem społecznym. Zob. D. Zagartowska, *Zygmunt Celichowski 1845–1923: bibliotekarz*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1996, t. 24, s. 9–38.

40 APSz, StAS, sygn. 678 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1867–1879), s. 319–320, 362.

Wśród stałych ofiarodawców przewija się m.in. Kolegium Szkolne Prowincji Pomorskiej (Königliches Provinzial-Schul-Kolegium von Pommern). Instytucja ta przekazywała bibliotece sprawozdania szkolne pomorskich gimnazjów, progimnazjów i szkół realnych. Sprawozdania, które wpływały w postaci luźnych broszur obejmujących kolejne półrocza, generowały koszty późniejszych prac introligatorskich, wszystkie bowiem były oprawiane w karton lub półskórek⁴¹.

Obopólna wymiana prowadzona była z biblioteką uniwersytetu w Greifswaldzie, która przekazywała m.in. własne wydawnictwa licząc z kolei na pozyskanie publikacji firmowanych przez Archiwum. W lutym 1880 r. bibliotekarz uniwersytecki z Greifswaldu Theodor Hirsch (1806–1881) ofiarował bibliotece szczecińskiego Archiwum, na ręce Gottfrieda von Bülowa, trzytomowe dzieło autorstwa Johanna Carla Dähnerta pt. *Academiae Grypeswaldensis Bibliotheca. Catalogo auctorum et repertorio reali universali descripta a Johanne Carolo Daehnert* (Tomus I, II, III 1775–1776, Greifswald 1775–1776) wraz z prośbą o przesyłanie do zbiorów biblioteki uniwersyteckiej publikacji będących w gestii Archiwum Państwowego w Szczecinie⁴².

1.4. POZYSKANIE SPUŚCIZNY JULIUSA VON BOHLEN-BOHLENDORFA

Jednym z najważniejszych nabytków Archiwum zakupionych pod koniec XIX w. były zbiory Juliusa von Bohlen-Bohlendorfa (1820–1882), właściciela majątków ziemskich w Bohlendorf i Streu na Rugii. Pochodzący ze starej szlacheckiej rodziny Bohlen wykorzystywał rozległe kontakty, by gromadzić archiwalia z tzw. starych archiwów i spuścizn oraz kompletować księgozbiór. Zebrane materiały pomorzoznawcze pozwoliły mu prowadzić badania naukowe dotyczące historii Pomorza i wydawać źródła. Archiwum szczecińskie zakupiło tę kolekcję w latach 1883, 1887 i 1890⁴³. Biblioteka Bohlen-Bohlendorfa była odzwierciedleniem zarówno jego własnych zainteresowań, jak i odbiciem

41 Tamże, s. 334.

42 APSz, StAS, sygn. 679 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1879–1889), s. 15. Spośród wielu przykładów współpracy obu instytucji i wymiany zbiorów można przytoczyć fakt przekazania bibliotece uniwersyteckiej w Greifswaldzie przez Archiwum wielu roczników gazet by wymienić tytuły: „Augsburger Allgemeine Zeitung”, „Berliner Intelligenz Blatt”, „Neue Stettiner Zeitung”, „Ostsee Zeitung”, „Stettiner Börsen-Nachrichten der Ostsee”, „Stettiner Privilegitre Zeitung”, „Stralsunder Zeitung”. Poszczególne tytuły liczyły od kilku do kilkudziesięciu roczników. Przy wielu z nich zaznaczano w uwagach, iż są niekompletne. Zob. APSz, StAS, sygn. 444 (An preussische Bibliotheken und andere preuss. Behörden), s. 39, 63–65.

43 E. Randt, *100 Jahre Archivpflege in Pommern*, „Monatsblätter”, 1938, Jg. 52, s. 67.

kanonu lektur ówczesnych uczonych i innych posiadaczy księgozbiorów, które do biblioteki Bohlena trafiły jako darowizna lub zakup. Bohlen gromadził dzieła z różnych dziedzin wiedzy. Podwaliny pod swoje bogate zbiory położył jeszcze jako młody oficer w Szczecinie, kiedy w latach 1840–1846 zakupił materiały radcy sądowego Labesa. Częstokroć wraz z aktami trafiły się zasoby książkowe. Znalazły się wśród nich biblioteki radcy rejencyjnego profesora Jacobsa z Dorpatu, rodziny von Bagewitz z Ralow, Carla Ludwiga von Bohlena i rodziny von Barnekow z Jarnitz. Bohlen nie pozostawił wyraźnej dyspozycji co do miejsca przechowywania i dalszych losów domowego archiwum i biblioteki, toteż kolekcji tej po jego śmierci groziło rozproszenie⁴⁴.

Dzięki jednakże zainteresowaniu tym doborowym zasobem ze strony archiwisty szczecińskiego Gottfrieda von Bülowa, udało się pozyskać dla Archiwum materiały rękopiśmienne i księgozbiór Bohlena. Swoją rolę w tym przedsięwzięciu mieli także radca rejencji stralsundzkiej Gottlieb von Rosen i nadprezydent prowincji pomorskiej Ulrich von Behr-Negendank. Zasadniczy zrąb kolekcji stanowiły rękopisy (oryginały i odpisy). Wraz z nimi trafiła do Archiwum biblioteka licząca 3500 woluminów. Zasób ów został wówczas w znacznym stopniu rozproszony, bowiem część książek przekazano innym archiwom, część sprzedano antykwariatom⁴⁵. Miało to związek z polityką gromadzenia zbiorów bibliotecznych, którą kształtowały takie czynniki jak: profil macierzystej placówki, przydatność lektur jako narzędzi pracy zawodowej i naukowej oraz gospodarka dubletami. Prace mające na celu wyłączenie dubletów lub dzieł nie będących w kręgu zainteresowania Archiwum podjęto w marcu 1888 r. Zaowocowało to wówczas wykazem dzieł liczącym 313 pozycji, spośród których po kilka lub kilkanaście woluminów zamówiły archiwa z Aurich, Berlina, Koblencji, Düsseldorfu, Hannoveru, Królewca, Magdeburga, Marburga, Münster, Osnabrück, Poznania, Szlezwika-Holsztynu, Wetzlar, Wiesbaden i Wrocławia⁴⁶. Przy tych samych tytułach zamówionych

44 APSz, StAS, sygn. 1907 (Bohlensche Sammlung), s. 2–4.

45 Zob. APSz, StAS, sygn. 674 (Erwerbung von Bohlensche Sammlung 1883), s. 232–233, 246, 265. Wśród antykwariatów i księgarni, którym sprzedano książki znalazły się m.in. antykwariat Karla Franza Koehlera w Berlinie i firma Kirchoff&Wigand z Lipska.

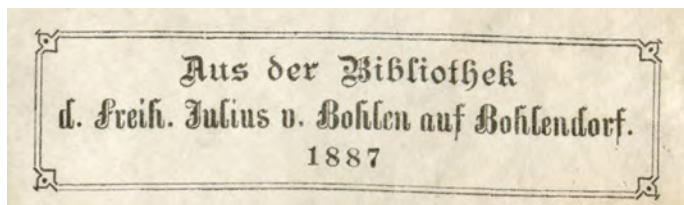
46 APSz, StAS, sygn. 674, s. 339–349 oraz 397–427. Wykaz *Verzeichniss der vom Staatsarchiv zu Stettin an anderen Staatsarchive abzugebenden Büchern* podzielono na następujące działy: A. Allgemeine Geschichte Nr. 1–81; B. Brandenburgisches-Preussisches Geschichte Nr. 82–106; C. Mark Brandenburg Nr. 107–120; D. Provinz Pommern Nr. 121–185; E. Provinz Schlesien Nr. 186–188; F. Provinz Preussen Nr. 189–196; G. Provinz Sachsen Nr. 197–209; H. Provinz Hessen Nr. 210–229; I. Provinz Nassau Nr. 230–232; K. Provinz Westfalen

przez kilka archiwów decydowała kolejność zgłoszeń, lub szczególnie uzasadnione zamówienie na materiały mogące ze względu na treść służyć potrzebom konkretnych placówek archiwalnych⁴⁷.

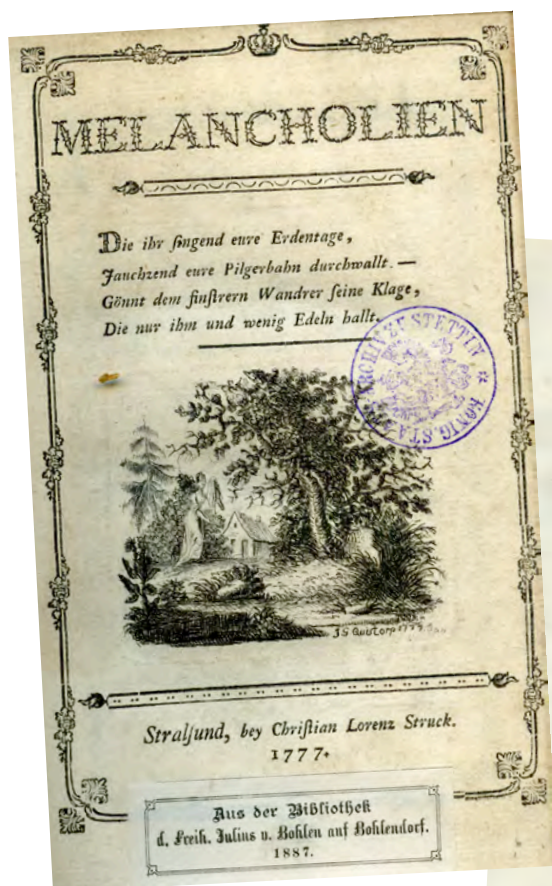
Na podstawie zachowanych do dzisiaj egzemplarzy można wskazać na kolekcję pomorzoznawczą Bohlena, reprezentowaną m.in. rzadkimi drukami wydanymi w oficynie książęcej w Barth czy publikacjami pierwszych pomorskich typografów⁴⁸. Bogato reprezentowane są także pomoranika osiemnastowieczne oraz literatura starodruczna XVI–XVIII w., wydana w Europie (z wyłączeniem pomoraników), z dominującą tematyką historyczną, heraldyczną, geograficzną, skandynawską. Zagadnienia te pojawiły się też w publikacjach dziewiętnastowiecznych włączonych do zbiorów biblioteki archiwalnej. Zwraca uwagę cenna kolekcja druków ulotnych z XVII i XVIII w., uporządkowana przez właściciela według dat wydania i zabezpieczona charakterystycznymi, papierowymi okładzinami.

Il. 38. Naklejka proveniencyjna i strony tytułowe dwóch książek z biblioteki Juliusa von Bohlen-Bohlendorfa
Biblioteka APSz

Nr. 233–243; L. Rheinlande Nr. 244–250; M. Nr. 251–253; N. Nr. 254–266. O. Hannover Nr. 267–277; P. Schleswig-Holstein und Hansastädte Nr. 278–299; Q. Mecklenburg Nr. 300–313.

- 47 Jednym z przykładów było zrealizowane zamówienie, jakie wystosowało archiwum w Hanowerze. Placówka ta zwróciła się do Szczecina z prośbą o: *Sieben Schriften über die Salzburgerischen Emigranten*, argumentując, iż jest w posiadaniu odnośnych do tematu akt. Pisma te, tym samym miały stanowić materiał pomocniczy dla hanowerskiego archiwum. Zob. też: *Verzeichniss der an das Staatsarchiv zu Hannover abzugebenden Bücher aus der von Bohlenschen Bibliothek*. W spisie tym znalazło się 12 tytułów, których odbiór potwierdził pisemnie 4 lipca 1888 r. hanowerski archiwista Sattler. Zob. APSz, StAS, sygn. 674, s. 354, 462.
- 48 Jako przykłady można przywołać tytuły: J. Runge, *Von der Erbs[ue]nde im Menschen/ nach Adams Fall. Bekentnus des Synodi zu Bardt/ Anno 1584 am 18. Nouembris*, Barth 1584; *Unser von Gotts gnaden Barnims des Eltern, Johans Friderichs, Bugslaffs, Ernst Ludwigs, Barnims des Jungern und Casimirs [...]*, Stettin 1569; W. Jobst, *Genealogia, oder Stam und Geburtlinia, der Durchleuchtigen, und Hochgebornen, Fürsten und Hertzogen in Pommern, Stettin, der Cassuben und Wenden, Auch in Rügen und Pommerellen; Kürztlich begriffen und in Druck geben [...]*, Franckfurt an der Oder 1573.

Bardzo wiele egzemplarzy z tej kolekcji zawiera zapiski marginalne poczynione ręką Bohlen-Bohlendorfa, świadczące o wnikliwej lekturze. Jego zainteresowanie słowem drukowanym manifestowało się m.in. w sporządzanych notatkach bibliograficznych i znajomości szerszego kontekstu, pozwalającego na uwagi różnicujące poszczególne wydania publikacji. Częstość w starych drukach pojawiały się zapiski wskazujące na unikatowość dzieł, określanych przez niego jako *Rarissime*. Właściwością cechującą tę bibliotekę były też książki dedykowane Bohlenowi, ofiarowane przez autorów zarówno pomorskich, jak i z obszaru Niemiec oraz zakupione na aukcjach, zawierające dedykacje dla innych osób. Jako jeden z przykładów może służyć dzieło *De Pomeranorum*

Historia literaria ... dissertatio (Berlin 1824). Autor dzieła Heinrich Wilhelm Böhmer zadedykował je superintendentowi Johannowi Christianowi Hakenowi z Trzebiatowa nad Regą, natomiast Bohlen zapisał na karcie przybyszowej uwagę, iż zostały tu naniesione poprawki z innego egzemplarza, w którym autor uczynił je własnoręcznie⁴⁹. Oprócz publikacji naukowych i popularnonaukowych w kolekcji Bohlena znalazła się też literatura piękna. Do dzisiaj w zasobie biblioteki szczecińskiego Archiwum zachowały się dzieła literackie zarówno z tej kolekcji, jak i beletrystka innej proveniencji wpływająca do księgozbioru archiwalnego. Literatura ta miała charakter regionalny, co jest zrozumiałe wobec przeważającej liczby darczyńców pochodzących z Pomorza. Znaczący pozostawał udział pomorskich sag, legend, pieśni, poezji i dzieł dramatycznych. Dotykamy tu zagadnienia obecności literatury pięknej w bibliotekach naukowych, o którym Erwin Ackerknecht dyrektor Biblioteki Miejskiej w Szczecinie (Stadtbibliothek) pisał: *Istnieją biblioteki naukowe, w których na przybytki beletrystyczne, jeśli nie są one automatycznym wynikiem ewentualnego dopływu egzemplarzy obowiązkowych, w większym lub mniejszym stopniu składają się jedynie pozycje ofiarowywane przez autorów, wybierane spośród ogólnego zasobu darów przyjętych przez bibliotekę, kupowane na wniosek bibliotekarzy koncentrujących się wyłącznie na historii literatury oraz nabywane w ramach realizacji przypadkowych życzeń uprzywilejowanych użytkowników*⁵⁰.

Do takich właśnie bibliotek należała księżnica archiwalna, w której na literaturę piękną składały się pozycje ofiarowane przez autorów oraz wybrane spośród ogólnego zasobu darów przyjętych przez bibliotekę, jak też spuścizn. Ackerknecht co prawda optował za tym, by każda biblioteka naukowa posiadając się artykułami z dziedziny krytyki literackiej gromadziła literaturę piękną, stwarzając tym samym bazę dla przyszłych pokoleń historyków literatury i kultury do badań spuścizny intelektualnej narodu⁵¹. Słuszny ten postulat bardziej jednakże mógł odnosić się do bibliotek uniwersyteckich. W bibliotece Archiwum gdzie starano się planowo tworzyć księgozbiór zgodnie z zadaniami stawianymi przed instytucją, literatura piękna nie była przedmiotem celowego gromadzenia, aczkolwiek warto zwrócić uwagę, iż była ona reprezentowana przez dawnych i współczesnych twórców o ustalonej częstokroć renomie.

49 Zob. Biblioteka APSz, sygn. 1150.

50 E. Ackerknecht, *Niemiecka literatura piękna w bibliotece naukowej*, w: *Erwin Ackerknecht – bibliotekarz, humanista (1880–1960). Wybór pism*, Tł. K. Gołda, Szczecin 2007, s. 123.

51 Tamże, s. 124.

W spuściźnie Bohlena trafiły tu m.in.: utwory pomorskiego poety Johanna Seckervitza (1520–1583) i tom poetycki „pomorskiej Safony” Sybilli Schwarz (1621–1638)⁵².

Il. 39. Portret Sybilli Schwarz z *Sibyllen Schwarzin, Vohn Greiffswald aus Pommern, Deutsche Poetische Gedichte, Nuhn zuhm ersten mahl, auss ihren eignen Handschriften herausgegeben und verleget Durch M. Samuel Gerlach, Dantzig 1650*
Biblioteka APSz, sygn. I/ 227 adl.

52 Wspomniane utwory Seckervitza należą do ważniejszych w jego twórczości. Opublikowany w 1581 r. w szczecińskiej oficynie Andreasa Kelnera zbiór poetycki *Daneidum sive carminum de rebus Danicis libri quatuor* skierowany był do króla Danii oraz duńskich uczonych i mężów stanu, natomiast *Pomeraneidum [...] libri quinque: quorum priores tres heroico, posteriores duo carmine elegiaco conscripti sunt. Index materiarum, in singulis libris, sub finem operis est adiectus* (Gryphiswaldiae 1582), autor adresował do księżąt pomorskich i pomorskiej szlachty. Biblioteka APSz, sygn. I/191. Cenny jest też tom poetycki Sybilli Schwarz z zachowanymi portretami poetki i dołączonym epitafium: *Sibyllen Schwarzin, Vohn Greiffswald aus Pommern, Deutsche Poetische Gedichte, Nuhn zuhm ersten mahl, auss ihren eignen Handschriften herausgegeben und verleget Durch M. Samuel Gerlach, Dantzig 1650*. Biblioteka APSz, sygn. I/ 227 adl.

Biblioteka Archiwum posiadała w swoim zasobie utwory poetyckie sekretarza Sądu Łasztowni Balthasara Daniela Bartelsa wydane w XVIII w. i lirykę Ludwiga Gottharda Kosegartena (1758–1818), profesora uniwersytetu w Greifswaldzie⁵³. Dziewiętnastowieczna beletrystyka była reprezentowana poprzez gromadzoną chętnie w bibliotekach naukowych literaturę regionalną o tematyce historycznej⁵⁴.

1.5. GROMADZENIE ZBIORÓW

Archiwum szczecińskie gromadząc księgozbiór chętnie korzystało z możliwości zakupu publikacji, jaką stwarzały miejscowe księgarnie. Oprócz wspomnianego wcześniej Morina, książki nabywano poprzez inne szczecińskie firmy księgarskie, jak chociażby Heinricha Dannenberga. Trzeba jednak pamiętać, iż zakup ograniczony był posiadanym budżetem. Faktury za egzemplarze trafiały do kasy Naczelnego Prezydium Prowincji Pomorskiej, która regulowała należności oraz wydawała zatwierdzone dla Archiwum fundusze⁵⁵.

Pod koniec XIX w. większość placówek archiwalnych dysponowała kilkutyśiąciami zazwyczaj zbiorami, które wzrastały w miarę coraz silniejszej pozycji archiwów, jako jednostek naukowo-badawczych. Stały fundusz na pozyskiwanie materiałów archiwalnych i książek, zainicjowany przez dyrektora pruskiego Archiwum Państwowego Heinricha von Sybela (1817–1895), zapewniał od 1878 r. możliwość regularnego, celowego gromadzenia księgozbiorów. W tym czasie upowszechnia się też coraz bardziej współpraca archiwów w zakresie zarówno wymiany zbiorów, jak i doświadczeń. W 1883 r. Królewskie Archiwum w Sztokholmie mając na uwadze fakt, iż wzajemne poznanie metod pracy

---

53 B.D. Bartels, *Das jetzt-blühende Stettin mit poetischer Feder entworfen...*, Stettin 1734 (Biblioteka APSz, sygn. II/84); i *Poëtische Fortsetzung Des Blühenden Stettins...*, Stettin 1738 (Biblioteka APSz, sygn. II/85 adl.); L.G. Kosegarten, *Melancholien*, Stralsund 1777 (Biblioteka APSz, sygn. I/127), *Poesieen*, Leipzig 1798, sygn. II/369/1–2, i *Thränen und Wonnen*, Stralsund 1778, (Biblioteka APSz, sygn. I/128).

54 *Die Dichter, Lieder und Melodien des Stralsundischen Gesangbuchs*, Stralsund 1830 (Biblioteka APSz, sygn. B 3801); E.H. Freyberg, *Pommersche Sagen, Balladen, Romanen und Lieder von Ed. Hellm. Freyberg*, Pasewalk 1838 (Biblioteka APSz, sygn. 67); H. Kruse, *Witzlav von Rügen. Trauerspiel in fünf Aufzügen*, Leipzig 1881 (Biblioteka APSz, sygn. 300); *Neuvorpommersche Dichtungen von A. Häckermann*, Greifswald 1871 (Biblioteka APSz, sygn. 294); T. Pyl, *Raphaels Brautfahrt. Romantische Dichtung*, Greifswald 1876 (Biblioteka APSz, sygn. 302); *Volkstümliche Lieder aus Norddeutschland von Ph. Wegener*, Leipzig 1879 (Biblioteka APSz, sygn. 229).

55 W grudniu 1875 r. rachunek z księgarni Dannenberga za niezbędne dla Archiwum publikacje opiewał na 355 marek i 68 fenigów. Zob. APSz, StAS, sygn. 678, s. 250.

i obopólna znajomość rozmaitych rozwiązań stosowanych przez archiwa mogą być przydatne dla poprawy jakości podejmowanych przedsięwzięć, nadeszło do Szczecina zbiór komunikatów dotyczących działalności tej placówki⁵⁶. Współpraca tego typu odnosiła się zresztą nie tylko do archiwów, ale też do bibliotek naukowych. W przypadku szczecińskiego Archiwum dotyczyła przede wszystkim wspomnianego już uniwersytetu w Greifswaldzie⁵⁷.

Il. 40. *Balduinschen Bilderwerkes*, [b.r.m.w.]
Biblioteka APSz, sygn. BO

56 APSz, StAS, sygn. 679, s. 155.

57 Tamże, s. 15.

Warto zaznaczyć, iż istotnych informacji dotyczących wpływów do biblioteki dostarczają egzemplarze książek, które zawierają rękopiśmienne zapiski pozwalające na prześledzenie drogi, jaką przebyły zanim trafiły na półki archiwalnej księżnicy. Jednym z przykładów może służyć ilustrowana publikacja *Balduinschen Bilderwerkes*, zawierająca całostronicowe notatki z których wynika, iż jej pierwsza część została przesłana w lutym 1849 r. z Berlina do nadprezydenta Bonina z dyspozycją przekazania do tutejszego Archiwum. Bonin z kolei zanotował, iż wydawnictwo należy przekazać do Archiwum Państwowego za potwierdzeniem odbioru. Ostatni zapis natomiast wskazuje na troskę obdarowanej instytucji, której pracownik w swojej notatce zauważył, iż po otrzymaniu kolejnych części trzeba będzie: *zadbać o okładkę*.

1.6. UDOSTĘPNIANIE ZBIORÓW

W przepisach regulujących rozmaite aspekty działalności archiwów przewijały się też zagadnienia biblioteczne. Pojawiające się w nich wytyczne często stanowiły istotną pomoc dla opiekunów archiwalnych księgozbiorów. W pierwszych dziesięcioleciach działalności Archiwum szczecińskiego byli to m.in. Friedrich Ludwig von Medem, redaktor naczelný rocznika naukowego „*Baltische Studien*”, autor szeregu prac naukowych, w tym z zakresu teorii archiwistyki⁵⁸, Gustaw Adolf Kratz (1829–1864)⁵⁹, historyk i archiwista, absolwent uniwersytetów w Greifswaldzie i Berlinie, zajmujący się historią wielkich rodów pomorskich i edycją źródeł oraz Gottfried von Bülow (1831–1907) badający historię nowożytną Pomorza, bibliofil sygnujący swój bogaty księgozbiór rodowym herbem⁶⁰. Prace biblioteczne były dla nich zajęciem dodatkowym, wypełnianym na marginesie podstawowych obowiązków, aczkolwiek w przypadku Medema i Bülowa można wnioskować na podstawie korespondencji z władzami prowincji, iż w ramach istniejących rozwiązań organizacyjnych wykazywali znaczną aktywność na tym odcinku. Oprócz gromadzenia zbiorów i ich ewidencji do zadań opiekunów archiwalnych bibliotek dochodzi z czasem także udostępnianie. Związane to było z coraz większym napływem materiałów do archiwów, powodującym konieczność wypracowania zasad ich udostępniania. Archiwum w Szczecinie w pierwszych latach swego istnienia – podobnie jak inne tego typu placówki – było

58 J. Wächter, *Die Entwicklung der pommerschen Provinzialarchivs...*, s. 37.

59 Biogram zob. „*Allgemeine Deutsche Biographie*”, Bd. 51, Leipzig 1906, s. 360–362.

60 E. Wendt, *Stettiner Lebensbilder*, Reihe V, Bd. 40, Köln–Weimar–Wien 2004, s. 104–105.

instytucją trudno dostępną dla użytkowników. Wynikało to z faktu, iż akta administracji państwowej traktowano jako tajne⁶¹. Jednakże już w 1819 r. twórca pruskiej służby archiwalnej Karl August von Hardenberg w swojej reformie archiwalnej wysunął postulat, by każdemu przysługiwało prawo do wglądu do akt i dokumentów oraz wykonywania odpisów z tychże. Było to obwarowane jednakże pewnymi warunkami. Osoby korzystające z akt musiały legitymować się umiejętnościami pozwalającymi na samodzielną pracę z archiwaliami. Ów nowatorski pomysł nie został wprowadzony w życie. Sytuacja uległa zmianie w latach 50. XIX w. Ówczesny dyrektor pruskich archiwów państwowych Lancizolle w instrukcji o korzystaniu z archiwaliów, pisał o konieczności udostępniania akt jako źródeł historycznych⁶². Jego następcy wprowadzali kolejne ułatwienia, które zaowocowały udostępnianiem akt, nie tylko badaczom ale i studentom. Zagadnieniu temu uwagę poświęcił również F.L. Medem na łamach „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte”, pisząc, iż korzystanie z archiwum wiąże się z regulacjami, dzięki którym to bogate źródło historyczne powinno być dostępne dla każdego wykształconego człowieka. Występujące ograniczenia natomiast wynikały z potrzeby zachowania materiałów archiwalnych oraz ich specyfiki⁶³. Medem powoływał się tutaj na zarządzenie z 9 sierpnia 1822 r., w którym została ustalona górna granica czasowa udostępniania akt i dokumentów na rok 1500⁶⁴.

Zasady udostępniania w bibliotekach archiwalnych w dużej mierze były tożsame z tymi, jakie stosowano w odniesieniu do akt. Lektura danych zawartych w księgach adresowych niemieckich bibliotek wskazuje, iż poszczególne placówki stosowały odmienne rozwiązania. Były bowiem wśród nich biblioteki dostępne jedynie dla archiwistów, ale i takie z których mogli korzystać także użytkownicy tych instytucji. To ostatnie rozwiązanie stosowano we Frankfurcie nad Menem, Stuttgarcie i Hanowerze. W Norymberdze zbiory biblioteczne przeznaczone były wyłącznie do użytku służbowego, jednakże odpowiedzialny urzędnik mógł na własną odpowiedzialność zezwolić na korzystanie z nich innym osobom. W Koblencji biblioteka archiwalna była dostępna dla urzędników

61 M. Szukała, *Zasady udostępniania materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie w okresie międzywojennym XX w.*, „Archeion”, 2017, t. 118, s. 87; K. Pencarski, *Kształtowanie, zabezpieczanie i udostępnianie akt magistrackich rejencji koszalińskiej...*, s. 66–84.

62 K. Pencarski, *Kształtowanie, zabezpieczanie...*

63 F.L. Medem, *Das Königliche Provinzial-Archiv zu Stettin*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte”, 1836, Bd. 2, s. 111.

64 Tamże.

innych organów państwowych oraz w szczególnych przypadkach dla nauczycieli szkół wyższego stopnia. Użytkownikom archiwów w Bremen i Magdeburgu udostępniano w wyjątkowych przypadkach, podobnie w Szlezwiku-Holsztynie z zastrzeżeniem: wyjątkowo (ausnahmeweise). Archiwum w Darmstadt natomiast umożliwiało korzystanie tym użytkownikom, których potrzeb czytelnicznych nie zaspokajały miejscowe biblioteki. Biblioteka Archiwum szczeecińskiego nie odbiegała od powyższych rozwiązań, służyła bowiem zarówno archiwistom, jak i użytkownikom. Podobnie jak inne biblioteki była otwarta w godzinach urzędowania Archiwum⁶⁵.

W wydanym w 1914 r. *Katechizmie biblioteki* Paul Ladewig zawarł spostrzeżenie, iż: *Biblioteka archiwalna i źródłowa jest zasadniczo biblioteką prezencyjną i nie wypożycza swoich książek na zewnątrz*⁶⁶. Bibliotekę szczeecińskiego Archiwum możemy zaliczyć do tej właśnie kategorii. Udostępnianie miało tutaj charakter głównie prezencyjny, aczkolwiek jej organizatorzy nie wykluczali wypożyczania na zewnątrz osobom uprawnionym, czyli pracownikom Archiwum i członkom Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin) oraz za zgodą organizatorów innym użytkownikom. Regulamin korzystania z bibliotek tego typu mieścił się oczywiście w ogólnych przepisach dotyczących działalności samych archiwów.

1.7. INSTRUKCJE I KATALOGI

Większość aktów normatywnych regulujących działalność archiwów zawierała wskazania co do dokumentacji bibliotecznej. W załączniku do instrukcji archiwalnej z 24 listopada 1876 r. wyszczególniona została następująca dokumentacja przewidziana dla biblioteki: księga akcesyjna, dziennik wypożyczeń i katalog biblioteczny⁶⁷. W odniesieniu do księgi akcesji mającej

---

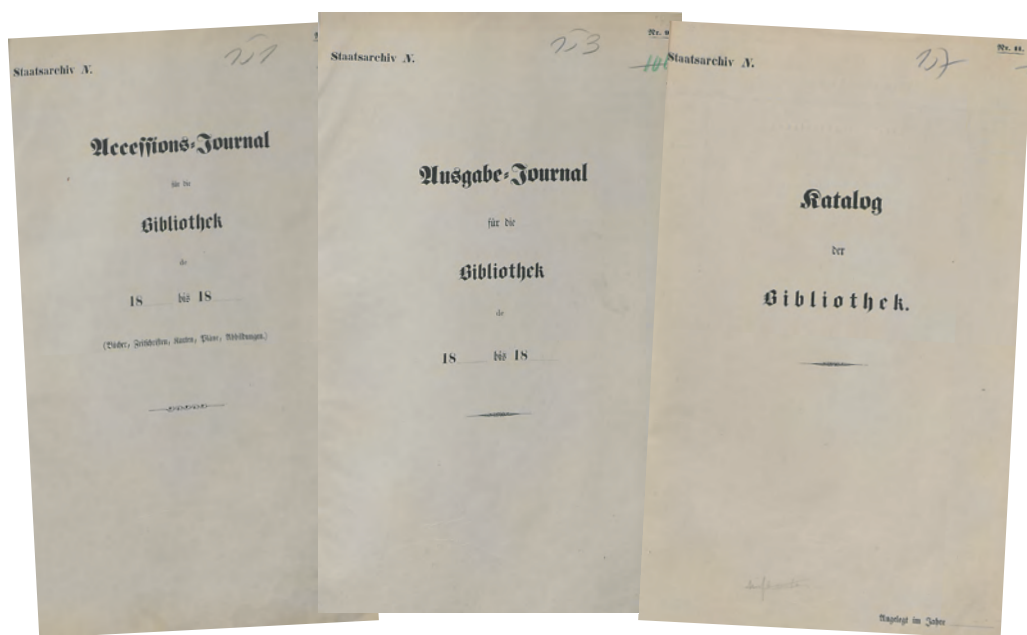
65 Zob. P. Schwenke, *Adressbuch der Deutschen Bibliotheken*, Leipzig 1893, passim. Zob. też *Adressbuch deutscher Bibliotheken*, herausgegeben von Dr. Julius Petzholdt, Dresden 1845 passim; C.A.H. Burkhardt, *Hand- und Adressbuch der deutschen Archive im Gebiete des Deutschen Reiches, Luxemburgs, Oesterreich-Ungarns, der russischen Ostseeprovinzen und der deutschen Schweiz*, Leipzig 1887.

66 P. Ladewig, *Katechizm biblioteki*, Przełożył z języka niemieckiego na język polski Z. Gębołyś przy współpracy B. Kwoki, Bydgoszcz 2016, s. 30.

67 *Regulativ für den Geschäftsgang bei den preußischen Staatsarchiven vom 24.11.1876*, Bd. 1, Berlin 1876, s. 1–10. Zob. też J. Weiser, *Geschichte der preußischen Archivverwaltung und ihrer Leiter: von den Anfängen unter Staatskanzler von Hardenberg bis zur Auflösung im Jahre 1945*, Köln–Weimar 2000, s. 222–293.

ułatwiać orientację w napływających zbiorach zwracano uwagę na odpowiednie dane, szczególnie zaś rok kalendarzowy, który każdorazowo powinien rozpoczynać się od kolejnego pierwszego numeru. Wśród dyspozycji znalazła się i ta, by kilka pozycji stanowiących całość i wpływających do Archiwum w tym samym czasie wpisywać pod jednym numerem. Każdy pojedynczy druk, przykładowo ze zbioru ustaw, nie musiał być wpisany pod odrębnym numerem. W zarchiwizowanych dokumentach i książkach w odpowiednim miejscu należało umieścić właściwy numer i rok akcesji. Odnosnie do udostępniania zasobów zaprojektowano dla archiwalnych bibliotek dziennik wypożyczeń, w którym ustalono mechanizm rejestracji udostępnianych egzemplarzy, weryfikując zwyczaj wykreślenia wpisów wypożyczonych materiałów po ich zwrocie. Przygotowano również odpowiedni formularz katalogu bibliotecznego⁶⁸.

Il. 41. Przykłady akcydensów bibliecznych APSz, StAS, sygn. 2

68 APSz, StAS, sygn. 2 (Allgemeine Bestimmungen für die Staatsarchive 1861–1891): Regulativ für den Geschäftsgang bei den preußischen Staatsarchiven..., passim. Jak wynika z korespondencji dyrektora naczelnego archiwów Heinricha von Sybela, katalog biblieczny archiwum szczecińskiego został zmieniony odpowiednio do wytycznych z listopada 1876 r., s. 184.

Dostępne wzory wykorzystywano w Archiwum szczecińskim. Przykładem ilustrującym omawiane zagadnienie może być *Catalog der Bibliothek des Königl. Staatsarchivs zu Stettin*. Ten liczący 350 stron rejestr otwiera spis treści, czyli wykaz dziewięciu działów głównych oraz licznych poddziałów⁶⁹. Zarówno działy główne, jak i poddziały oznaczono literowo. Tego typu znakowanie, gdzie występowały wielkie litery alfabetu łacińskiego dla oznaczenia działów głównych i małe dla poddziałów, było charakterystyczne dla dziewiętnastowiecznych systemów. W dziale C dodatkowo wyłoniono poziom oznaczony również cyframi rzymskimi. We wspomnianych systemach zwykle stosowaną formą sygnatury były symbole literowe i cyfrowe oznaczające działy główne poddziały niższych stopni. Towarzyszył im *numerus saltans* i wskazanie formatu książki. W razie potrzeby sygnaturze nadawano też postać ułamka. Tego typu sygnatury alfanumeryczne i ułamkowe, których licznik i mianownik zawierały odpowiednie informacje jak: numer książki, numer katalogu czy oznaczenie odpowiedniego działu, stosowano również w omawianym księgozbiorze. Każda ze stron katalogu była podzielona na sześć rubryk, w których odnotowywano odpowiednio numer akcesji, numery bieżące z podziałem na *folio*, *quarto*, *octavo* i *duodecimo* oraz opisy bibliograficzne dzieł. W obrębie poszczególnych działów i poddziałów książki szeregowano pod nazwiskiem autora lub tytułem dzieła, tworząc mniej lub bardziej precyzyjne opisy i pozostawiając w każdym z nich rezerwowe strony, które zwykle pozostawały puste.

Katalog zawierał następujące działy:

- A. Allgemeine Geschichte
  - a. Literatur, Bibliographie
  - b. Zeitschriften und Sammlungen
  - c. Zeitungen
  - d. Chronologie
  - e. Diplomatik, Paläographie
  - f. Genealogia, Heraldik und Sfragistik, Münzkunde
  - g. Sprachkunde
  - h. Rechts- und Verfassungs- Geschichte
  - i. Literaturgeschichte

---

69 Zob. APSz, StAS, sygn. 1797 (*Catalog der Bibliothek des Königl. Staatsarchivs zu Stettin 1890–1900*), passim.

- k. Kirchengeschichte
- l. Landeskultur, Kulturgeschichte, Kunstgeschichte
- m. Topographie, Geographie und Statistik
- n. Darstellungen
- o. Quellensammlungen

B. Deutschland

- a. Allgemeines Literatur, Bibliographie
- b. Zeitschriften und Sammlungen
- c. Zeitungen
- d. Chronologie
- e. Diplomatik und Paläographie und Archivwesen, Bibliothekswesen
- f. Genealogia, Heraldik und Sfragistik, Münzkunde
- g. Sprachkunde
- h. Rechts- und Verfassungs- Geschichte
- i. Literaturgeschichte
- k. Kirchengeschichte
- l. Landeskultur, Kulturgeschichte, Kunstgeschichte
- m. Topographie, Geographie und Statistik
- n. Darstellungen
- o. Quellensammlungen
- p. Urkunden und deren Verhältnisse
- r. Volksstämme
- s. Einzelne Regenten
- t. Städte
- u. Hanse

C. Einzelne besonder Länder

- a. Allgemeines
- b. Meklenburg
- c. Preussen
  - I Mark
  - II Westphalen
  - III Rheinland
  - IV Sachsen
  - V Preussen

- VI Schlesien
- VII Hessen-Nassau
- VIII Hannover
- IX Posen
- X Schleswig-Holstein
- d. Skandinavien
- e. Polen

D. Pommern in Allgemeinen

- a. Allgemeines, Literatur, Bibliographie
- b. Zeitschriften und Sammlungen
- c. Zeitungen
- d. Chronologie und Genealogie
- e. Diplomatik, Paläographie und Archivwesen
- f. Heraldik, Sfragistik, Münzkunde
- g. Sprachkunde
- h. Kriegsgeschichte
- i. Literaturgeschichte
- k. Sagen und Alterthümer
- l. Landeskultur, Kultur und Kunstgeschichte
- m. Miscellen
- n. Darstellungen
- o. Quellensammlungen
- p. Einzelne Familien
- q. Biographisches
- r. Einzelne Fürsten
- s. Specialgeschichte bis 1637
- t. bis 1720
- u. nach 1720
- v. Pädagogik

E. Pommersches Recht und Verfassung

- a. Gesetze und Ordnungen
- b. Geschichte
- c. Ständische Verfassung
- d. Schriften des zur Zeit geltenden Recht betreffend

F. Kirche und Schule

- a. Katholische Kirche
- b. Evangelische Kirche
- c. Schulen

G. Geographie und Statistik

- a. Reisen
- b. Landesbeschreibung
- c. Handel und Gewerbe
- d. Topographie
- e. Landeskultur

H. Einzelne Landesteile, Städte

- a. Alt Vorpommern
- b. Neu Vorpommern
- c. Hinterpommern
- d. Lauenburg und Bütow
- e. Stettin
- f. Stralsund
- g. Greifswald
- h. Colberg
- i. Stargard
- k. Stolp
- l. Pasewalk
- m. Anclam

I. Varia

1.7.1. KLASYFIKACJA PIŚMIENICTWA

Na osobne omówienie zasługuje zagadnienie klasyfikacji piśmiennictwa oraz jego praktyczne zastosowanie w bibliotekach. Było ono przedmiotem zainteresowania wielu uczonych. Archiwiści zajmujący się prowadzeniem katalogów bibliotecznych mogli korzystać z literatury fachowej, której w XIX w. pojawiało się coraz więcej oraz czerpać z doświadczeń zdobytych w trakcie studiów, praktyk i podróży służbowych. W XIX w. popularna była – znana od średniowiecza – „fakultetowa” systematyzacja wiedzy wyszczególniająca

takie dziedziny, jak teologia, nauki humanistyczne, matematyczno-przyrodnicze, prawo, medycyna. Podział ten znalazł też zastosowanie w odniesieniu do zbiorów bibliotecznych. W zależności od rodzaju biblioteki i jej zbiorów był odpowiednio modyfikowany tworząc schemat katalogów bibliotecznych⁷⁰.

W omawianej bibliotece, podobnie jak w wielu placówkach tego typu, struktura tematyczna zbiorów niejako wymuszała określony porządek działów i poddziałów, nie zawsze zgodny z systematyką dyscyplin naukowych. O ile katalogi kartkowe powstające na przełomie XIX i XX w. obejmowały całość zasobu, to katalogi tomowe były częstokroć sprofilowane i rejestrowały np. piśmiennictwo regionalne lub kolekcje trafiające do Archiwum jako dary czy zakup⁷¹. Wspomniany katalog rejestrujący piśmiennictwo biblioteki w dziewięciu działach wskazuje na dokonujące się w archiwistyce zmiany. Dążenia do unaukowania tych instytucji pociągały za sobą wzrost liczby i znaczenia publikacji oddających aktualny stan wiedzy. W zbiorach biblioteki szczecińskiego Archiwum książka dawna (wydawana w XV–XVIII w.) nie stanowiła jej nadrzędnego elementu. Trafiła tu głównie jako dar, ewentualnie część przejętej lub zakupionej spuścizny, nie będąc przedmiotem celowego gromadzenia. W katalogu natrafiamy na śladowe liczby książek wydanych w poprzednich stuleciach, które można określić jako obiekty muzealne czy kolekcjonerskie. W zasobie przeważała literatura naukowa z ostatnich lat, ewentualnie z drugiej połowy XIX w. Poszczególne działy wspomnianego katalogu rejestrowały wydawnictwa oddające aktualny stan wiedzy z takich dziedzin jak: heraldyka, dyplomatyka, genealogia, prawoznawstwo, historia, geografia, statystyka. W dziale *Archivswesen und Bibliothekswesen* znajdowały publikacje o charakterze praktycznym: *Benutzungs-Ordnung für die Königliche Bibliothek zu Berlin* (Berlin 1887); *Die Lehre von den Privatorkunden* (Leipzig 1887); *Adressbuch der deutschen Archive* (Leipzig 1887) mogące służyć pomocą opiekującym się biblioteką archiwistom⁷².

Katalog ten prowadzony przez dziesięć lat zawierał wpisy kilku rąk, oraz modyfikacje w wykazie działów i poddziałów polegające na dopiskach

70 Zob. J. Czarnecka, H. Sawoniak, *Klasyfikacja i katalog rzeczowy*, Warszawa 1975; T. Głowacka, *Katalogi rzeczowe*, wyd. 2, Warszawa 1975; B. Sosińska-Kalata, *Klasyfikacja: struktury organizacji wiedzy, piśmiennictwa i zasobów informacyjnych*, Warszawa 2002, s. 56–57.

71 Zob. APSz, StAS, sygn. 1874 (Catalogus ex Bibliotheca Collegi Medici 1830–1850), passim.

72 APSz, StAS, sygn. 1797 (Catalog der Bibliothek des Koenigl. Staatsarchiv zu Stettin 1890–1900), s. 29.

i skreśleniach. Warto podkreślić iż na początku XX w. w Niemczech podnoszono problem znormalizowanego pisma zawodowego, które w anglo-amerykańskiej technice bibliotecznej zaliczano do podstaw bibliotekarskiego wykształcenia. Zagadnienie to nie uszło uwadze Erwina Ackerknechta wyszczególniającego pożądane właściwości pisma bibliotecznego, czyli czytelność, trwałość, monumentalność i łatwość nauczania się przez dorosłych. Ackerknecht, który sam opracował wzór pisma bibliotecznego stwierdzał, iż: *Rękopiśmienne katalogi wielkich bibliotek wszelkiego rodzaju zdane są na to, by z charakterów pisma licznych opracowujących je osób uzyskać pismo możliwie przejrzyste oraz jednolite. Dobrze rozwiązane tego zadania najważniejsze jest i najtrudniejsze oczywiście w wypadku katalogów tomowych w wielkich bibliotekach naukowych, katalogów, które trwają przez liczne pokolenia i których zawartość pisana była przez tuziny rozmaitych rąk, przeważnie w najmniejszym stopniu niestosujących się do jakiegoś ogólnego wzorca*⁷³.

Z taką sytuacją mamy do czynienia w omawianej bibliotece, gdzie zawartość katalogów była dziełem co najmniej kilka rąk, i gdzie nie stosowano żadnego wzorca, co utrudnia niejednokrotnie korzystanie z katalogu.

Biblioteki archiwalne w zależności od wielkości zbiorów dysponowały zwykle katalogami alfabetycznymi i rzeczowymi (kartkowe i tomowe), katalogami realnymi rękopisów oraz chronologiczno-alfabetycznymi katalogami literatury regionalnej. Tworzono także odrębne katalogi dla poszczególnych rodzajów zbiorów, jak mowy pogrzebowe i inne kolekcje pism okolicznościowych czy też różnorodne, pomocnicze rejestry, by przytoczyć utworzony w szczecińskiej bibliotece „Alphabetisches Register zu dem Catalog der Bibliothek des Königl. Provinzial Archivs von Pommern zu Stettin”. W rejestrze tym zastosowano specjalny system różnokolorowych oznaczeń, gdzie kolorem czarnym wyróżnione zostały dzieła dotyczące wyłącznie Pomorza, kolorem niebieskim publikacje podejmujące tematy pomorzoznawcze tylko incydentalnie, natomiast kolorem czerwonym oznaczono *varia*⁷⁴.

1.8. BIBLIOTEKI ARCHIWÓW I ICH ZBIORY

Sporo danych, acz trudno weryfikowalnych, na temat archiwalnych księżnic czerpiemy z ksiąg adresowych niemieckich bibliotek. Można na ich podstawie

73 E. Ackerknecht, *Niemieckie pismo biblioteczne*, w: *Erwin Ackerknecht...*, s. 82.

74 APSz, StAS, sygn. 1875 (Alphabetisch Register zu dem Catalog der Bibliothek des Koenigl. Provinzial Archivs von Pommern zu Stettin 1880–1910), 36 ss.

śledzić ogólne tendencje rozwojowe tych placówek. Większość archiwów dysponowało u swych początków skromnymi księgozbiorami podręcznymi, co uwiadczało się w ich nazwach, jak chociażby *Handbibliothek* lub *Amtsbibliothek*. „Adressbuch deutscher Bibliotheken” Juliusa Petzholdta z 1848 r. wymienia dwie biblioteki archiwów w Hamburgu i Cassel, podczas gdy podobne wydawnictwo z 1893 r. wyszczególnia biblioteki archiwalne we wszystkich większych miastach, w których działały archiwa⁷⁵.

Poniższe zestawienie obrazuje wielkość bibliotek funkcjonujących w archiwach państwowych w Niemczech oraz tematykę zbiorów, wśród której oprócz archiwistyki dominowały historia, prawo i literatura regionalna.

Miejscowość	Archiwum-biblioteka	Wielkość zbiorów i ich rodzaje	Tematyka zbiorów
Aurich	Königl. Staatsarchiv-Handbibliothek	– 180 wol. (historia); – 20 (geografia); – 41 (prawo); – 1 (językoznawstwo); – 46 (varia)	literatura regionalna
Berlin	Bibl. des Königl. Geheimen Staatsarchivs	– ca. 22 200 wol.; – inkunabuł; – 4300 broszur; – 1415 map i sztychów	historia, nauki pomocnicze historii
Bremen	Bibl. des Staatsarchivs	– ca. 3300 wol.; – 580 rkp.	publikacje urzędowe, historia Bremy i państw ościennych, dzieje Hanzy
Darmstadt	Archivbibliothek	– ca. 2500 wol.; – 2 inkunabuły; – 4 rkp.	archiwistyka i nauki pomocnicze historii, historia Niemiec północnych

75 J. Petzholdt, „Adressbuch deutscher Bibliotheken”, Dresden 1848, s. 31, 75; P. Schwenke, „Adressbuch der Deutschen Bibliotheken”, Leipzig 1893, passim. Zob. też C.A.H. Burkhardt, „Hand- und Adressbuch der Deutschen Archivare im Gebiete des Deutschen Reiches, Luxemburgs, Oesterreich-Ungarns, der russischen Ostseeprovinzen und der deutschen Schweiz”, Leipzig 1887.

Düsseldorf	Königliches Staatsarchiv	– 3059 wol.; – inkunabuł; – 991 rkp.; – 483 mapy	historia Europy i Niemiec, nauki pomocnicze historii, prawo
Erfurt	Stadtarchiv	ca. 800 wol.	
Frankfurt nad Menem	Stadtarchiv-Handbibliothek	ca. 1000	historia Frankfurtu/M, sprawy miejskie, nauki pomocnicze historii
Hamburg	Bibl. des Archivs der freien u. Hansestadt Hamburg	– ca. 12 000 wol.; – 5000 mapy; – plany; – ikonografia	historia, prawo, literatura regionalna
Hanower	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– 5647 wol.; – 2 inkunabuły; – 1704 rkp.; – 948 kopiariuszy; – 1172 mapy	historia prowincji hanowerskiej
Koblencja	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 6800	historia, nauki pomocnicze historii
Kolonia	Historisches Archiv der Stadt Köln	– 1000 wol.; – 1250 rkp.	historia, nauki pomocnicze historii
Królewiec	Königl. Staatsarchiv	– ca. 6000 wol.; – ca. 300 rkp.	historia, prawo
Magdeburg	Handbibliothek des Königl. Staatsarchivs	– ca. 6500 wol.; – 45 rkp.	historia Saksonii
Marburg	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 17 000 wol.; – 10 inkunabułów; – czasopisma; – druki urzędowe; – mapy; – 2000 sztychów; – 150 rkp.	historia Niemiec, historia regionu, nauki pomocnicze historii, hasiaca
Metz	Archivbibliothek	– ca. 1000 wol.	historia Lotaryngii

Münster	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 5100 wol.; – 5 inkunabułów; – 1450 rkp.	historii Westfalii
Norymberga	Amtsbibl. des Königl. Kreisarchivs	– 943 wol.	historia i nauki pomocnicze historii
Osnabrück	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 7000 wol.; – 2–3 inkunabuły; – ca. 200 rkp.; – 200 map	historia, prawoznawstwo
Poznań	Handbibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 8000 wol.	literatura regionalna dotycząca Polski i Prowincji Poznańskiej (Provinz Posen)
Szlezwik-Holsztyn	Handbibl. des Königl. Staatsarchivs	– 3400 wol.; – nieliczne rkp.	
Strassburg	Archivbibliothek	– 2200 wol.	historia Niemiec i Alzacji
Stuttgart	Handbibl. des Königl. Haus- u. Staatsarchivs	– ca. 3550 wol.; – ca. 120 fasc.; – 20 kapsułów z mapami; – nieliczne inkunabuły rozproszone wśród archiwaliów	nauki pomocnicze historii, historia regionalna
Szczecin	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– ca. 12 000 wol.; – 2300 dysertacji; – 2200 mów pogrzebowych	historia
Weimar	Grossherzogl. Geheimes Haupt- u. Staatsarchiv	– 1150 wol.	historia
Wetzlar	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– 1360 wol.	historia, nauki pomocnicze historii
Wiesbaden	Bibl. des Königl. Staatsarchivs	– 4428 wol.; – 152 rkp	literatura regionalna, nauki pomocnicze

Wolfenbüttel	Bibl. des Herzogl. Landes-Hauptarchiv	– 9000–10 000 wol.; – 250 map	nauki pomocnicze historii, prawo, literatura regionalna
Wrocław	Königliches Staatsarchiv	– ca. 5000 wol.; – 200 mapy; – plany, ikonografia. – Jako depozyt druki i rkp. z Biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Śląska.	silesiaca
Würzburg	Amtsbibl. des Königl. Kreisarchivs	– ca. 2300 wol.	historia regionu
Zerbst	Bibl. des Herzogl. Haus- u. Staatsarchivs	– ca. 2000 wol.	literatura regionalna

Tabela opracowana na podstawie: P. Schwenke, *Adressbuch der Deutschen Bibliotheken*, Leipzig 1893.

W cytowanym *Katechizmie biblioteki* Paul Ladewig pisał o dziewiętnastowiecznej bibliotece, iż pełni „służbę”, podczas gdy nowa [biblioteka] *znajduje się w ruchu, a więc jest świadczeniem technicznym*⁷⁶. Śledząc funkcjonowanie w tym okresie biblioteki szczecińskiego Archiwum oraz jej działalność w początkach XX stulecia możemy skonstatować, iż pełniąc *służbę* znajdowała się jednocześnie w ruchu, odpowiadając na potrzeby użytkowników, którzy mogli skorzystać z aktualnej literatury naukowej i bieżącej prasy. Pod koniec XIX w. jej zasób wynosił około 12 000 tomów. Dysponowała też pokaźnym zbiorem pism okolicznościowych i dysertacji. Ów stan liczbowy księgozbioru sytuował ją wśród najbardziej zasobnych bibliotek archiwów państwowych w Niemczech.

76 P. Ladewig, *Katechizm biblioteki...*, s. 140.

ROZDZIAŁ II

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKI ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W SZCZECINIE W LATACH 1900–1918

2.1. POCZĄTKI WARSZTATU INFORMACYJNO-BIBLIOGRAFICZNEGO

W pierwszych dziesięcioleciach XX w. biblioteka Archiwum funkcjonowała w oparciu o wypracowane wzory, udoskonalając jednocześnie metody pracy. Generalny Dyrektor Archiwów Państwowych Paul Fridolin Kehr (1860–1944), pełniący ten urząd w latach 1915–1929, motywował podległe sobie placówki do gromadzenia dzieł z dyplomatyki, paleografii, chronologii, heraldyki, sfragistyki, kartografii. Istotne znaczenie w dalszym ciągu przypisywano literaturze regionalnej, do gromadzenia której obligowano wszystkie archiwa. Budowanie kolekcji opartych na tych właśnie przesłankach było według Kehra niezbędne, bowiem służyło archiwistom przy opracowaniu archiwaliów, jak też ułatwiało przygotowanie warsztatu informacyjno-bibliograficznego⁷⁷. Przygotowanie korzystnej oferty informacyjnej wiązało się też z posiadaniem kluczowych tytułów czasopism naukowych. W korespondencji z maja i czerwca 1916 r. dyrektor Kehr sondując jakie periodyki archiwalno-historyczne znajdują się w posiadaniu szczecińskiej placówki zaznaczył, iż w przypadku braku preferowanych tytułów takich jak: „Historische Zeitschrift”, „Deutsche Geschichtstblätter”, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”, „Archiv für Urkundenforschung”, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, Archiwum powinno nabyć je na rynku antykwarycznym. Istniała też możliwość otrzymania niektórych pozycji z Berlina dostępnych w biurze Generalnego Dyrektora. Spektrum potrzeb dopełniały zdaniem Kehra publikacje szwedzkie oraz duńskie odnoszące

77 APSz, StAS, sygn. 4 (Allgemeine Bestimmungen für die Staatsarchive 1911–1922), s. 48. W liście do dyrektora Archiwum szczecińskiego z 21 marca 1916 r., P. Kehr przypomniał, iż zadaniem biblioteki jest gromadzenie literatury przydatnej pracownikom Archiwum, ze szczególnym uwzględnieniem tych dziedzin, które powinny stanowić podstawę księgozbioru tego typu placówki. Za: M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 35.

się do historii stosunków państw skandynawskich z Pomorzem w średniowieczu i czasach nowożytnych⁷⁸. Publikacje o tej tematyce w dużej liczbie reprezentowane były w bibliotece Towarzystwa Historycznego, z której zbiorów mogli korzystać pracownicy Archiwum, jednakże w katalogach archiwalnej księżnicy wyodrębniano literaturę w działach skandynawskich, a jej udział w ogólnym zasobie biblioteki można uznać za znaczący⁷⁹.

Warto dodać, że problematyka ta znajdowała się w polu widzenia Archiwum od czasu gdy zaczęto planowo gromadzić księgozbiór. Formą pozyskiwania były zakupy i dary od osób oraz instytucji. W czerwcu 1853 r. Archiwum otrzymało wiadomość, iż Królewska Rejencja Duńska (Königlich Dänische Regierung) jest w posiadaniu dokumentów przechowywanych dotąd w Bibliotece Królewskiej w Kopenhadze, pochodzących z lat 1692–1705, a dotyczących Pomorza Szwedzkiego i Rugii. Była to kolekcja 26 tomów zawierających 500 map. Materiały zostały przygotowane jako dar dla szczecińskiego Archiwum i przesłane ze spisem będącym zachętą do dalszych poszukiwań⁸⁰.

Wraz ze wzrostem zbiorów niezbędne stawało się doskonalenie metod organizacji pracy. Rezultatem działań mających na celu wzbogacenie i rozszerzenie warsztatu informacyjnego biblioteki były już nie tylko katalogi, ale też kartoteki i doraźne spisy wpływających materiałów. Przykładu dostarcza rozbudowany schemat układu kart katalogowych w indeksie topograficznym opracowany w 1900 r., w którym zastosowano następującą systematykę:

1. Allgemeines (Bibliographien, allgem. Beschreibungen, Monographien, Führer, Heimatkalender ua.)
2. Gesamtansichten, Landkarten (Stadtpläne)

78 APSz, StAS, sygn. 4, s. 52, 54–55, M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 35–36.

79 APSz, StAS, sygn. 1870 (Entheilung der Bibliothek, Bd. I: 1935), s. 2. W cytowanym katalogu biblioteki archiwalnej, materiały skandynawskie znalazły się w dziale B. Einzelne ausserdeutsche Länder w wydzielonych poddziałach: B.a. Skandinavien; a. Altnordisches und Allgemeines; b. Dänemark; c. Schweden und Norwegen; d. Finnland. Wśród licznych tytułów można wymienić: *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter Och Brevvexling*, Stockholm 1896; *De Minucii Felicis Aetate et Genere dicendi*, Greifswald 1897; *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark*, Kobenhavn 1897. Warto zauważyć, iż znaczną część publikacji z obszaru Skandynawii, zarówno ze zbiorów biblioteki archiwalnej, jak i Towarzystwa Historycznego przejął w drugiej połowie lat 40. XX w., Wydział Skandynawistyki Instytutu Bałtyckiego w Sopocie.

80 APSz, NPPP, sygn. 3099 s. 55.

3. Volkskunde (Sagen, Märchen, Gedichte, Anekdoten etc.) Geschichte:
  - a. Allgemeines; b. Quellen; c. Specielles (chronologisch geordnet)
4. Sprachliches (Mundart, Kanzleisprache, Orts-, Flur-, Personennamen, Strassennamen)
5. Ethnographisches (Kolonisation, Herkunft der Bevölkerung, Französische, Pfälzer, Salzburger Kolonisten, Juden)
6. Bevölkerungsstatistisches (Bevölkerungszahl, Bürgerbücher, Adressbücher)
7. Verfassung und Verwaltung (Magistrate, Stadtbehörden)
8. Rechtswesen: a. Gerichte; b. Polizeiwesen; Polizeiverordnungen; c. Steuerwesen; d. Münzwesen; e. Siegel und Wappen; f. Hausmarken
9. Religion: a. Heidentum; b. religiöses Leben der christl. Zeit; c. Verfassung und Verwaltung der Kirchen; d. einzelne Kirchen und Kapellen (alphabetisch nach den Namen geordnet); e. Klöster u. Stifter; f. Kirchhöfe; g. Gräber (soweit nicht innerhalb der einzelnen Kirchen); h. Pastoren; i. Organisten; k. Küster; l. sonstige Kirchenbeamte.
10. Pia corpora (Waisenhäuser, milde Stiftungen)
11. Medizinalwesen: a. Allgemeines (Pest, Suchen, Krankheiten); b. Ärzte, Apotheken, Krankenhäuser, Heilanstalten, Lazarette, Rettungswesen, Hygiene
12. Schulwesen: a. Allgemeines; b. einzelne Schulen; c. einzelne Lehrer und Pädagogen-Kadettenanstalten
13. Wissenschaftliches Leben: a. Allgemeines; b. Hochschulen; c. Akademien; d. Bibliotheken (auch einzelne Druckwerke und Handschriften) aber auch unter nr. 10d und 13b
14. Berühmte Söhne, Bürger, Ehrenbürger und Gäste des Ortes (Schüler)
15. a. Zeitungswesen; b. Buchdruck; c. Buchhandlung
16. Kunst: a. Theater; b. Musik; c. Sammlungen und Museen; d. Kunstgewerbe; e. Malerei
17. a. Geselligkeit (Vereine, Feste, Gesellschaften, Logen etc.)
18. Liegenschaften: a. Grundbesitz im allgem.; b. einzelne Namen von Grundbesitzern; c. Gemeindeland; d. Vermessung; e. Siedlungen
19. Topographisches: a. Stadtpläne, Häuserkataster; b. Strassen; c. Markt, Plätze; d. Anlagen; e. Hafen und Strand, Bollwerk; f. Stadtteile
20. Einzelne Gebäude: a. Denkmäler, Gedenksteine-bäume-tafeln etc.; b. Brücken; c. Tore; d. Türme (auch Leuchttürme, Aussichttürme etc.); e. Brunnen; f. Burgen und Schlösser; g. Rathäuser und andere öffentliche-Gebäude; h. Wohnhäuser (auch Gutshäuser, Scheunen); i. Mühlen; k. Gaststätten

21. Wehrbauten: a. Festungen; b. Wallburgen; c. Wall und Graben; d. Stadtmauer (Mauertürme); e. Schanzen; f. Kasernen
22. Militär (auch Kadettenanstalten)
23. a. Innungen (alphabetisch); b. Kaufmannschaft und ihre Einrichtungen
24. Handel und Industrie (überhaupt Wirtschaft im allgem.)
25. eiznelne Firmen alphabetisch (auch Werke, Fabriken, Banken etc.)
26. Verkehrsmittel: a. Schifffahrt; b. Eisenbahn; c. Strassenbahn; d. Auto; e. Luftverkehr
27. a. Postwesen; b. Zollwesen; c. Feuerwehr
28. Landwirtschaft: a. Weide und Acker; b. Viehzucht; c. Fischerei; d. Bienenzucht; e. Jagd- und Forstwesen; f. Landarbeiter; g. Meliorationen; h. Gartenbau
29. a. Sport; b. Bäder; c. Heilquellen; d. Salinen; e. Bergbau
30. Natur: a. Geologie; b. Botanik; c. Zoologie; d. Wetterkunde⁸¹.

Oprócz ogólnego katalogu w którym odnotowywano zarówno książki, jak i czasopisma, tworzono też katalogi specjalne dla jednego rodzaju zbiorów. Do takich możemy zaliczyć zapoczątkowany jeszcze pod koniec XIX w. i kontynuowany w kolejnych dziesięcioleciach katalog wykazujący tytuły czasopism, z podziałem na pomorskie i berlińskie⁸².

1. „Allgemeine Augsburgener Zeitung”
2. „Berliner Intelligenz Blatt”
3. „Berlinische Zeitung”
4. „Central- Polizei-Blatt”
5. „Deutscher Reichs und Kgl. Preussischer Staatsanzeiger”
6. „Königl. Preussische Stettiner Zeitung”
7. „Kreisblätter der Kreise: Greifenberg Dramburg-Saatzig”
8. „Kreuz Zeitung”
9. „Mittheilungen zur Beförderung der Sicherheitspolizei”
10. „Neue Stettiner Zeitung”
11. „Ostsee Zeitung”

81 APSz, StAS, sygn. 1096 (Verzettelung der Archivbibliothek 1900: Anordnung der Zettel im Topographisches Index der Bibliothek), s. 1–6.

82 APSz, StAS, sygn. 1877 (Sach-Katalog der in Königl. Staatsarchiv vorhandenen Zeitungen 1895–1930), passim.

12. „Pommersche Zeitung”
13. „Probblatt Provinzial Correspondenz”
14. „Stettiner Anzeiger”
15. „Stettiner Dorfen Nachrichten der Ostsee”
16. „Stettiner Intelligenz Blatt”
17. „Stettiner privilegirte Zeitung”
18. „Stralsunder Zeitung”
19. „Zeitung des Kösliner Regierungsbezirks”

Katalog ten, charakteryzujący się wielością zastosowanych kryteriów opisu, zawierał przy poszczególnych tytułach daty krańcowe posiadanych roczników, ich liczbę wraz z podziałem na oprowione i nieoprowione, sposób nabycia oraz rubrykę uwagi. Wymienione w katalogu 19 tytułów – głównie dzienników – nie wyczerpuje oczywiście stanu posiadania periodyków biblioteki, w której znalazło się wiele czołowych czasopism z zakresu archiwistyki i historii.

2.2. METODYKA PRACY

W omawianej bibliotece mamy do czynienia z różnorodnością rozwiązań metodycznych odpowiednio do wytycznych, wzorów i uregulowań na szczeblu GDAP, jak i inwencji samych pracowników. Zapoczątkowany w 1865 r. dziennik akcesji, w którym rejestrowano książki, broszury i czasopisma zawierał wykonane ręcznie rubryki: numer porządkowy, numer biblioteczny, tytuł, datę wpływu oraz uwagi dotyczące sposobu nabycia czyli zakupu, dar, przekazane nieodpłatnie⁸³.

Z kolei w dzienniku akcesji zainicjowanym w 1896 r. wszystkie dane odnotowywano już na odpowiednim formularzu akcydensowym w siedmiu rubrykach. Obejmowały one numer porządkowy i rok, datę wpływu, numer dziennika archiwum, sposób nabycia, tytułaturę, cenę, sygnatury wraz z datą ich nadania⁸⁴.

83 APSz, StAS, sygn. 1816 (Accessions Katalog der Archiv 1865–1910), s. 1–37.

84 APSz, StAS, sygn 1815 (Accessions Journal fuer die Bibliothek de 1896 bis 1902), s. 1–109. Osobne spisy istniały dla materiałów aktowych. Podobnie, jak w odniesieniu do zbiorów bibliotecznych zawierały tabelki ze wskazaniem daty wpływu, numeru informacji odnotowanej w rocznym wykazie Archiwum, sposobu nabycia, wyszczególnieniem akt, ceną oraz datą osygnowania akt. Wraz z aktami trafiały do zasobu Archiwum również książki, które były przekazywane do zbioru bibliotecznego. Zob. APSz, StAS, sygn. 445B (Zugangsbuch für Archivalien 1877–1927), s. 1–3.

Analiza danych zawartych w dziennikach akcesji dostarcza materiału porównawczego zarówno do zmian zachodzących w metodyce pracy, jak i do procesu gromadzenia zbiorów. Jak już wspomniano proste zestawienia wykonywane w całości w rękopisie z biegiem czasu zastępowały wykazy z wykorzystaniem druków akcydensowych. Zawierały one wiele dodatkowych informacji. W rubryce przewidzianej na autorstwo i tytuł zamieszczano dodatkowo: miejsce i rok wydania dzieł, liczbę tomów i format. W większości zapisów stosowano ów rozszerzony opis łącznie z podawaniem formatu bibliograficznego książek. Rubryka „Im Bücher-Katalog verzeichnet am:/unter:”, w której odnotowywana była data osygnowania egzemplarzy, pozwala na określenie czasu opracowania dzieł, które jak się okazuje wpisywano do katalogu w ciągu kilku dni od daty wpływu. Odzwierciedlający się w dziennikach akcesji proces gromadzenia wskazuje na planowe działania w tym zakresie, zmniejsza się bowiem liczba darczyńców na rzecz celowego zakupu dzieł⁸⁵. W procesie gromadzenia zbiorów konsekwentnie realizowano zasadę profilu tematycznego przypisanego bibliotece⁸⁶.

2.3. GROMADZENIE LITERATURY REGIONALNEJ

Warte podkreślenia są wysiłki mające na celu pozyskiwanie literatury regionalnej. Były one warunkowane nie tylko zaleceniami GDAP, ale też ogólną tendencją coraz powszechniejszego na przełomie XIX i XX w. krzewienia i popularyzowania historii i kultury regionalnej⁸⁷. Archiwum angażowało się we współpracę z funkcjonującymi na poziomie regionalnym i lokalnym instytucjami nauki i kultury. Tradycyjnie prowadzona była wymiana z uniwersytem w Greifswaldzie, z którym zawarto odpowiednią umowę. Na jej podstawie przesyłano do Szczecina wydawnictwa firmowane przez uczelnię⁸⁸. W ramach gromadzenia regionalnych dokumentów życia społecznego Archiwum zabiegało m.in. o materiały wytworzone w środowisku teatralnym. Do kierownictwa

85 Tamże, *passim*.

86 Zob. J. Ratajewski, *Proces gromadzenia*, w: J. Ratajewski, *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa*, Warszawa 2002, s. 65.

87 Zob. *Regionalizm w kulturze Pomorza Zachodniego od XIX do XXI w. Rekonesans*, pod red. B. Ochendowskiej-Grzelak, Szczecin 2008.

88 W grudniu 1911 r. Uniwersytet w Greifswaldzie przesłał w ramach umowy 126 prac naukowych opublikowanych w 1910 r. Zob. APSz, StAS, sygn. 684 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1911–1913), s. 68.

Teatru Miejskiego zwrócono się z prośbą, by ta przekazała afisze teatralne⁸⁹. Apel ten nie pozostał bez odpowiedzi i do zbiorów archiwalnych trafiły afisze z ostatniego sezonu teatralnego (1917 r.). Przekazanie wcześniejszych okazało się niemożliwe, bowiem zostały już rozdysponowane. Kierownictwo teatru mając świadomość wagi tych materiałów przekazywało je bibliotekom i innym instytucjom w celach – jak pisano – kulturowo-historycznych. W ten sposób uzupełniono m.in. zbiór dokumentów życia społecznego uniwersytetu w Greifswaldzie. Wobec Archiwum teatr podjął zobowiązanie systematycznego przekazywania tego typu wydawnictw, które zaowocowało w przyszłości pokazną kolekcją teatraliów⁹⁰.

Do zbiorów bibliotecznych przysyłało swoje publikacje Szczecińskie Towarzystwo Komunikacyjne (Stettiner Verkehrs-Verein). Instytucja założona w 1907 r. pełniła rolę biura turystycznego. W swojej siedzibie przy Bramie Portowej w Szczecinie (Berliner Tor), towarzystwo dysponowało czytelnią w której użytkownicy mieli do wglądu gazety, czasopisma i książki adresowe. Mogli tutaj również uzyskać informacje o Szczecinie i jego zabytkach. Spośród wydawanych przez towarzystwo publikacji Archiwum otrzymywało roczne sprawozdania dające przegląd różnorodnych działań tej placówki, oraz niezwykle interesujący miesięcznik „Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins”, pozostający do dzisiaj nieocenionym źródłem informacji o dawnym Szczecinie. W zamian władze towarzystwa wyrażały nadzieję na uzyskanie poparcia, czy raczej patronatu Archiwum – jako autorytetu – przy realizacji własnych przedsięwzięć⁹¹.

Fakty te wskazują na rolę Archiwum w lokalnym systemie społeczno-kulturowym, w którym zajmowało ono wysoką pozycję.

Podobnie jak w poprzednim okresie zbiory biblioteczne zasilały miejscowe urzędy i szkoły. Magistrat szczeciński regularnie przekazywał kolejne roczniki sprawozdań rocznych, placówki oświatowe natomiast sprawozdania i książki jubileuszowe⁹².

---

89 Teatr Miejski w Szczecinie, którego gmach wzniesiono w latach 1846–1849 rozpoczął działalność artystyczną w październiku 1849 r. i kontynuował ją do 1944 r. Zob. O. Mummert, *Geschichte des Stettiner Stadt-Theaters 1849–1899*, Stettin 1899.

90 APSz, StAS, sygn. 686 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1916–1921), s. 96.

91 APSz, StAS, sygn. 684, s. 130.

92 Tamże, *passim*.

Il. 42. „Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins”, 1927, 1931
Biblioteka APSz, sygn. P 239

W pierwszych dekadach XX w. znacznie zintensyfikowano gromadzenie publikacji regionalnych, dokumentujących zarówno życie społeczno-kulturalne miasta i regionu, jak też funkcjonowanie rozmaitych gałęzi gospodarki. Archiwum zyskiwało coraz liczniejszych, stałych partnerów dostarczających wydawnictwa własne. Były wśród nich firmy i przedsiębiorstwa, by wymienić: Stettiner Strassen-Eisenbahn-Gesellschaft, Nüscke&CO. Schiffswerft, Kesselschmiede und Maschinenbau-Anstalt Aktien Gesellschaft, Stettiner Oderwerke Aktiengesellschaft für Schiff- und Maschinenbau, Union Fabrik

Chemischer Producte, Breddover Zuckerfabrik⁹³. Wymienione przedsiębiorstwa zobowiązywały się do sukcesywnego przekazywania rocznych sprawozdań do zbiorów Archiwum.

Nie zanedbywano gromadzenia ksiąg adresowych. W posiadaniu archiwalnej biblioteki był jeden z najstarszych roczników księgi adresowej Szczecina z 1829 r.⁹⁴. Archiwum było stałym abonentem tych wydawnictw, pomocnych archiwistom w codziennej pracy. Oprócz ksiąg adresowych Szczecina zachowały się do dzisiaj w księgozbiorze biblioteki rzadko notowane egzemplarze ksiąg adresowych Gryfina (Greifenhagen), Świnoujścia (Swinemünde) i wyspy Uznam (Usedom)⁹⁵.

Na rynku księgarskim było wiele ksiąg adresowych o zróżnicowanej tematyce. Przykładowo „Pommersches Güter-Adressbuch” czy „Adressbuch für Zivilbeamten der Reichs- und Staatsbehörden der Provinzial-Hauptstadt Stettin”. Pierwsza będąca spisem majątków ziemskich, całkowitej ich powierzchni, poszczególnych upraw, dochodu netto z podatku od ich właścicieli, wykazem poczt, telegrafów, stacji kolejowych itp., jak i druga przydatna dla urzędników państwowych, składały się na swego rodzaju kanon lektur księgozbioru podręcznego archiwalnej biblioteki⁹⁶.

93 APSz, StAS, sygn. 686, s. 63; oraz APSz, StAS, sygn. 685 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1913–1916), s. 415.

94 Zob. „Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für Stettin auf das Jahr 1829”, Stettin 1829 (Biblioteka APSz, sygn. P 752). Szczecińskie księgi adresowe (Stettiner Adreßbuch), były wydawnictwem periodycznym ukazującym się corocznie, zawierającym alfabetyczne spisy: gospodarstw domowych, ulic, mieszkańców, firm, zakładów pracy, instytucji publicznych. Wydawane w latach (1817) 1829–1943 zmieniały z biegiem czasu format i objętość. Zmieniali się także wydawcy. Od 1898 r. księgi adresowe firmował Paul Niekammer (Verlag des Stettiner Adressbuch Paul Niekammer), który prowadził korespondencję z Archiwum podejmując kwestię abonamentu. Zob. APSz, StAS, sygn. 682 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1904–1908), s. 81.

95 Zob. „Wohnungs-Anzeiger für den Kreis Greifenhagen enthaltend die Adressen sämtlicher Bewohner, der Städte Greifenhagen, Bahn und Fiddichow sowie der Gemeinden und Güter”, [b.r.] (Biblioteka APSz, sygn. B 11030); „Adressbuch der Stadt Swinemünde”, Swinemünde 1936 (Biblioteka APSz, sygn. 6159); Einwohner-Verzeichnis der Insel Usedom 1939, Swinemünde 1939 (Biblioteka APSz, sygn. 6162).

96 „Pommersches Güter-Adressbuch. Verzeichniss sämtlicher Guter Angabe der Guts-Eigenschaft, der Gesamtfläche und des Flächeninhalts, der einzelnen Kulturen, des Grundsteuer-Reinertrages, der Besitzer bzw. Pächter und Bevollmächtigten, der Amtsgerichte, der Post-, Telegraphen- und Eisenbahn- Stationen nebst deren Entfernung vom Gute, der auf dem Gute befindlichen industriellen Anlagen, und des Viehstandes nebst alphabetischen Personen- und Orts-Register” (Biblioteka APSz, sygn. P 577), „Adressbuch für Zivilbeamten der Reichs- und Staatsbehörden der Provinzial-Hauptstadt Stettin” (Biblioteka APSz, sygn. 463).

Il. 43. „Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für Stettin auf das Jahr 1829”, Stettin 1829
Biblioteka APSz, sygn. P 752

Charakterystyczną była współpraca ze szczecińskim księgarskimi. Wśród firm, które na przestrzeni dziesięcioleci zaopatrywały Archiwum w dzieła zamawiane dla biblioteki, była m.in. firma księgarska Leona Sauniera. Wydawca ten dysponujący bogatą ofertą literatury regionalnej, posiadał wiele interesujących publikacji w swoich katalogach, nie zawsze jednak figurowały w nich konkretne tytuły będące przedmiotem zainteresowania archiwistów. Na przykładzie archiwalnych zamówień można obserwować skuteczność działań firmy, która nie posiadając odpowiednich dzieł na składzie pozyskiwała książki na rynku antykwarycznym, bądź zwracała się bezpośrednio do autorów⁹⁷.

97 Model działania firmy Leon Saunier Buchhandlung odzwierciedla m.in. korespondencja z Archiwum w sprawie zakupu dzieła *Die Entschädigung der schwedischen Armee nach dem 30jährigen Kriege* (Heidelberg 1888). Zob. APSz, StAS, sygn. 685, s. 444.

Z własną inicjatywą występowały władze rejencji. W 1912 r. z polecenia nadprezydenta rejencji szczecińskiej Kurta von Schmelinga, urzędującego w latach 1910–1922, zakupiono pewną liczbę egzemplarzy dwunastego tomu czasopisma „Pommersche Jahrbücher”. Nadprezydent wykazał się tutaj rozeznanie potrzeb w zakresie literatury regionalnej rekomendując w liście do Archiwum zawarty w roczniku artykuł Fritza Curschmanna (1874–1946), niemieckiego historyka i geografę, podejmujący zagadnienie podziałów administracyjnych Pomorza w średniowieczu i w epoce nowożytnej. Oprócz archiwalnej biblioteki ów dwunasty tom rocznika przeznaczony był też dla innych instytucji w całej prowincji pomorskiej⁹⁸.

2.4. WYCINKI PRASOWE

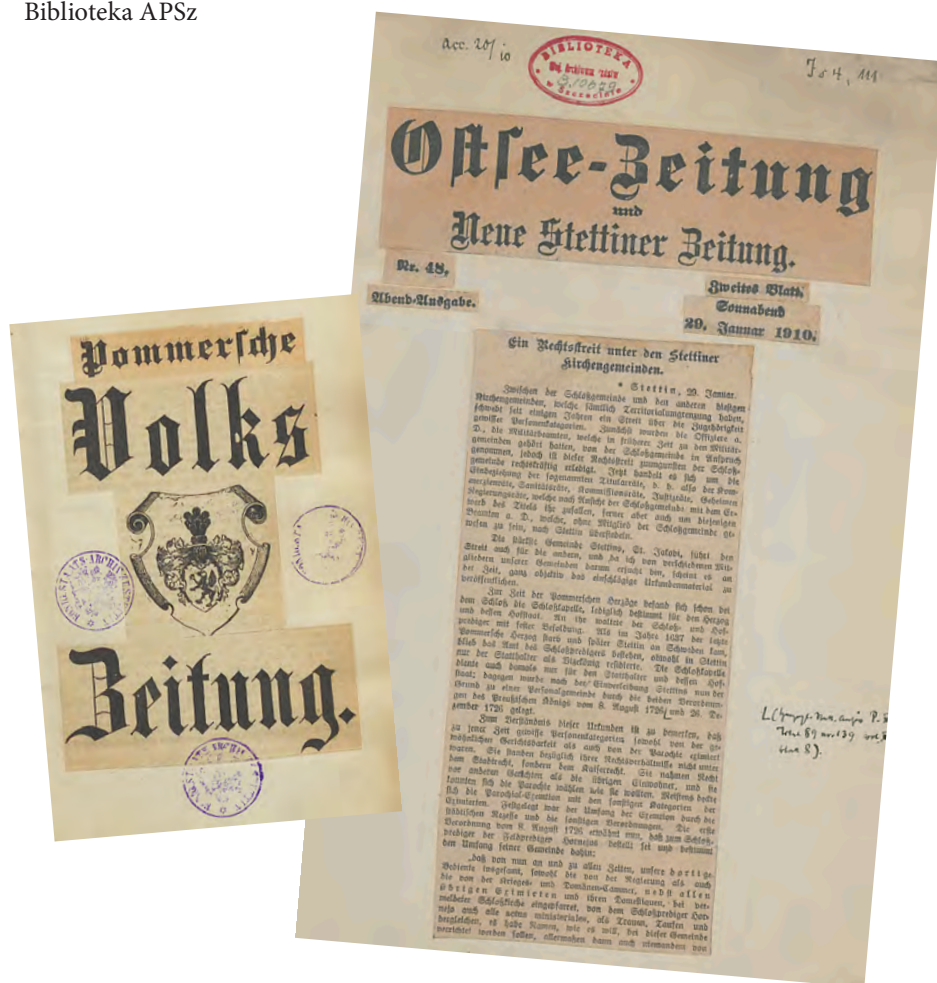
Od początku XX w. obserwujemy w bibliotece gromadzenie wycinków prasowych, które traktowano jako materiał podlegający ewidencji i opracowaniu. Zakres tematyczny tychże bywał bardzo szeroki. Składały się na nie artykuły dokumentujące działalność Archiwum, krótkie noty biograficzne, notatki, recenzje, w głównej zaś mierze teksty dotyczące zagadnień regionalnych⁹⁹. Wśród tych ostatnich przeważają artykuły Martina Wehrmanna, by przytoczyć: *Herzog Bogislav X. von Pommern in Rom* („Ostsee Zeitung” vom 19. März 1905), *Der Besuch des preussischen Königspaares in Stettin im März 1806* („Ostsee-Zeitung”, Stettin den 9., 10., 11. und 13 März 1906, Nr. 115, 117, 118, 121) czy *Von der Industrie Stettins vor 50 Jahren* („Ostsee-Zeitung und Neue Stettiner Zeitung”, Nr. 441, 445, 483, 501/ 19., 22. September/ 14., 24. Oktober 1908), *Der Brand der Nikolaikirche in Stettin 9/10 Dezember 1811* („Unterhaltungsbeilage zur Pommerschen Tagespost”, Sonntag den 10. Dezember 1911), *Stargard vor 100 Jahren* („Stargarder Zeitung”, 19. April 1924, Nr. 66.).

98 APSz, StAS, sygn. 684 s. 152. Zob. F. Curschmann, *Die Landesteilungen Pommerns im Mittelalter und die Verwaltungseinteilung der Neuzeit*, „Pommersche Jahrbücher”, 1911, Bd. 12, s. 159–337.

99 Jako przykłady można podać: *Aus dem alten Treptow*, „Treptower General Anzeiger” (19. September 1903); M. Loebe, *Joseph Victor von Scheffels Rügenfahrt* („Rügensche Kreis und Anzeigblatt”. Beilage zu Nr. 176, Putbus 30. Juli 1910); *Die winterliche Bürgersteigreinigungspflicht des Grundbesitzes in Stettin* („Pommersche Tagespost”, Stettin, den 25. April 1912, Nr. 208); O. Altenburg, *Von alten Stettiner Gasthäusern und ihren Schicksalen* („Ostsee-Zeitung”, 3. Mai 1914, Nr. 205); J. Rassow, *Wie Vorpommern preussisch wurde. Ein Gedenkbblatt zum 23. Oktober 1815* („Unterhaltungsbeilagen der Taglichen Rundschau”, Berlin 23. Oktober 1915, Nr. 248); H. Sund, *Die achte Bachmüle* („Generalanzeiger”, 26.09.1927, Nr. 266); *Heraldische Betrachtungen zum Berliner Tor* („Pommersche Tagespost” vom 11. September 1932, Nr. 216).

Zwraca uwagę forma kompletowanego piśmiennictwa tego rodzaju. Poszczególne wycinki z konkretnymi tekstami, zaopatrzone zazwyczaj w cytate wydawniczą, naklejano na pojedyncze kartki papieru formatu zeszytowego lub wklejano do zeszytów, numerując strony. Przy czym zdarzały się nawet 30-stronicowe zeszyty, również formatu A4. Zarówno pierwsze, jak i drugie otrzymywały broszurowaną oprawę, numer akcesji i sygnaturę. Nie brak też opracowanych w ten sposób pojedynczych, całostronicowych wycinków umieszczanych luzem w broszurowanych okładkach lub pojedynczych numerów gazet. W przypadku całostronicowych wycinków właściwy tekst wyróżniano, podkreślając odpowiednie fragmenty niebieską kredką lub przekreślając teksty nie będące przedmiotem uwagi. Materiały te opracowywano pod nazwiskiem autora, wraz z cytata wydawniczą, niejednokrotnie również adnotacjami dotyczącymi np. rękopiśmiennych zapisków samych autorów.

II. 44. Przykłady wycinków prasowych
Biblioteka APSz

Gromadzenie wycinków prasowych – jak można sądzić – uzasadnione było zarówno potrzebą bieżącej informacji, jak i chęcią uchwycenia popularyzatorskiej twórczości znanych badaczy i autorów. Dotyczyło to zwłaszcza artykułów zamieszczanych na łamach lokalnych dzienników czy dodatków do nich zachowanych dzisiaj w szczątkowej formie.

2.5. WSPÓŁPRACA W ZAKRESIE POZYSKIWANIA ZBIORÓW

Zwyczajowo biblioteka uzupełniała swoje zbiory dzięki zaangażowaniu Generalnego Dyrektora, który zlecał wydawcom przekazywanie do Szczecina odpowiednich publikacji. W październiku 1908 r. tą drogą wydawnictwo S. Hirzel w Lipsku (S. Hirzel Verlag) otrzymało dyspozycję przesłania do Szczecina 64 publikacji z zakresu historii. Według obowiązujących procedur po otrzymaniu książek Archiwum zobligowane było do przekazania Generalnemu Dyrektorowi informacji co do ich rejestracji i podania sygnatur pod którymi zostały wpisane do katalogu książek¹⁰⁰.

Istotny wpływ na stan posiadania biblioteki miała wymiana oraz gromadzenie w oparciu o zgłaszane oferty. Już z chwilą powołania Biblioteki Miejskiej w Szczecinie (Stadtbibliothek) rozpoczęto z nią współpracę polegającą na wymianie dubletów. Archiwum dysponując sporą ich liczbą przekazywało odpowiednio wykazy, a w ślad za tym egzemplarze. Z Biblioteki Miejskiej nadsyłano też listy dezyderatów licząc na pozyskanie konkretnych pozycji¹⁰¹. Podobne listy dubletów przygotowywano z przeznaczeniem dla archiwów państwowych w Niemczech. Zamówienia nadchodziły częstokroć z Hanoweru, Osnabrück, Królewca, Gdańska i Wrocławia¹⁰².

W 1905 r. Księgarnia Józefa Jolowicza w Poznaniu zaproponowała Archiwum zakup sześciu tomów *Słownika Języka Polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, wydanego we Lwowie w latach 1854–1860 przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Było to drugie, poszerzone wydanie tego dzieła z przedmową Augusta Bielowskiego. Propozycja dotyczyła zakupu kompletu za

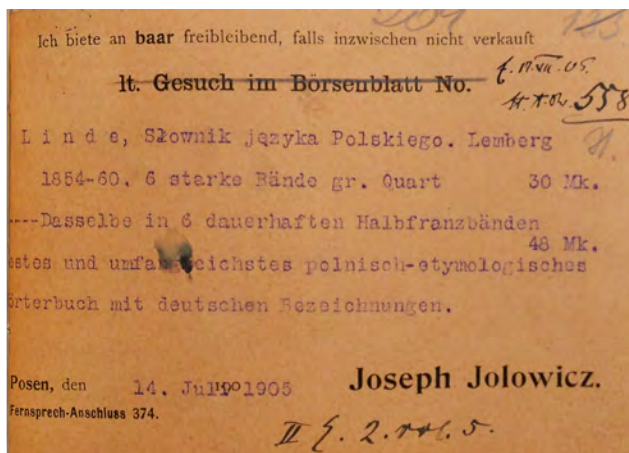
100 APSz, StAS, sygn. 683 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1908–1911), s. 109.

101 APSz, StAS, sygn. 682 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1904–1911), s. 85–87, 96. Korespondencję w sprawie wymiany dubletów prowadził w 1904 r. bibliotekarz Karl Kunze.

102 APSz, StAS, sygn. 442 (Abgabe von Archivalien und Büchern an andere preussische Staatsarchive), passim. Spisy te liczyły po kilkadziesiąt pozycji. Verzeichnis der Dubletten der Bibliothek Kgl. Staatsarchivs zu Stettin: 36 pozycji (s. 40–42), Verzeichnis der Doubletten der Bibliothek des Königlichen Staatsarchivs zu Stettin: 83 pozycje, w tym oprócz książek roczniki periodyków. Tamże, s. 81–84.

30 marek lub różniącego się oprawą (półskórek) za 48 marek¹⁰³. Trzeba podkreślić, iż księgarnia ta odegrała istotną rolę w zaopatrywaniu archiwalnej biblioteki w literaturę slawistyczną w latach 30. XX w.

Il. 45. Korespondencja Księgarni Józefa Jolowicza w sprawie nabycia *Słownika Języka Polskiego*
APSz, StAS, sygn. 682, s. 204–205

Z 1905 r. pochodzą również propozycje wydawcy z Greifswaldu Juliusa Abła, który reklamował m.in. wydany w swojej oficynie tytuł: *Geschichts- und Kunstdenkmäler der Universität Greifswald. Zur 450jährigen Jubelfeier im*

¹⁰³ APSz, StAS, sygn 682, s. 204. W „Przeglądzie Biblijograficznym” z 1924 r. czytamy: *Znana księgarnia i antykwarnia Józefa Jolowicza, założona w Poznaniu w r. 1862 zwinęła swe interesy w tem mieście i przeniosła się do Berlina, gdzie prowadzi nadal antykwariat naukowy i biblijograficzny. W zakres tej antykwarni wchodzi głównie polonica i slavica. Za „Przegląd Biblijograficzny”. Dwutygodnik poświęcony zobrazowaniu ruchu wydawniczego w Polsce i za granicą, Warszawa 1924, s. 167.*

Auftrage von Rektor und Senat, w opracowaniu dr. Victora Schultze (1851–1937). Dzieło ukazało się z okazji 450-lecia istnienia uniwersytetu w Greifswaldzie. Jego okazyjna cena wynosząca 6 marek wynikała z wkładu finansowego uniwersytetu, który poniósł koszt 21 fototypicznych odbitek zdobiących publikację. Wydawca podkreślając, iż zakup książki jest niemalże obowiązkowy ze względu na jej wartość merytoryczną, a i estetyczną, gotów był przesłać egzemplarz do wglądu¹⁰⁴. Z tego typu marketingiem księgarskim mamy do czynienia również w przypadku innych wydawców oferujących Archiwum swoje publikacje.

Współ z egzemplarzami okazowymi przesyłano katalogi księgarskie i aukcyjne. W taki właśnie sposób przyciągał uwagę dyrekcji Archiwum Oswald Weigel. Ów antykwariusz z Lipska w liście z 20 marca 1918 r., powołując się na przesyłane do Szczecina od czasu do czasu katalogi aukcyjne, przedstawiał przy tej okazji ofertę specjalną, którą stanowił *Siebmachers Wappenbuch* – herbarz będący ważnym źródłem heraldycznym. Ofercie towarzyszyła informacja o wprowadzonych na rynek cennych zbiorach bibliotecznym, mogących zainteresować Archiwum szczecińskie, należących uprzednio do nadradcy Heydenreicha, tajnego radcy Karla Lamprechta oraz historyków Horsta Kohla i Otto Kaemmela. By ułatwić Archiwum wybór wydawca proponował w przyszłości katalogi aukcyjne w wybranych przez instytucję kategoriach. Elementem wspomnianego marketingu była też możliwość płatności w ratach oraz zgłaszania wszelkich sugestii przez zamawiającego¹⁰⁵.

Wspomniany herbarz autorstwa Johanna Siebmachera był już wcześniej w zbiorach biblioteki Archiwum. Tom dotyczący prowincji pomorskiej został włączony do zasobu w 1912 r. pod sygnaturą „Ke 91”. Warto dodać, iż w zachowanym egzemplarzu znalazła się odręczna notatka szczecińskiego archiwisty, odsyłająca czytelnika do akt znajdujących się w zasobie Archiwum – z podaniem odpowiednich sygnatur, w których miały znajdować się materiały dotyczące pomorskiej szlachty nieznanego autorowi opracowania, którym był George Adalbert von Mülverstedt (1825–1914)¹⁰⁶.

Podobną praktykę jak O. Weigel stosowały inne firmy księgarskie. Od Bernharda Liebicha również w Lipsku prowadzącego księgarnię i antykwariat

104 APSz, StAS, sygn. 682, s. 279.

105 APSz, StAS, sygn. 686, s. 227.

106 Zob. J. Siebmacher's *grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. Sechsten Bandes Neunte Abtheilung. Ausgestorbener Preussischer Adel Provinz Pommern bearbeitet von G.A. von Mülverstedt*, Nürnberg 1894 (Biblioteka APSz, sygn. 10714).

Archiwum otrzymywało wyselekcjonowane nadbitki katalogów aukcyjnych z zestawem literatury dotyczącej wyłącznie Pomorza¹⁰⁷.

Niektóre z firm księgarskich, jak Aleksander Duncker. Inhaber Arthur Glaue, Hofbuchhändler w Berlinie, przedstawiając swoje propozycje publikacji pisały wprost, iż trudno się bez nich obejść. Dotyczyło to przykładowo czasopisma „Archiv für Kulturgeschichte”. W liście z 15 kwietnia 1905 r. zaproponowano Archiwum prenumeratę bieżących tomów tego pisma oraz nabycie uprzednio wydanych ze znacznym rabatem¹⁰⁸.

Korespondencja Archiwum z wydawcami pochodząca z pierwszych lat XX w. przynosi wiele materiału obrazującego proces gromadzenia zbiorów, ujawniając jednocześnie sposób podejścia do wystawianych ofert i zamówień. W przeciwieństwie do poprzedniego okresu instytucja nie śpieszy się z zakupem, lecz staje się uważanym negocjatorem analizując szczegółowo treść ofert. Stanowisko Archiwum nie pokrywające się z opinią oferenta częstokroć skutkowało obszernymi wyjaśnieniami, jak miało to miejsce w przypadku firmy Ferdinanda Schöninga z Osnabrück. Wątpliwości ze strony Archiwum dotyczyły m.in. cen książek. Te zaś były różnicowane w zależności od stanu ich zachowania lub innych cech, które wydawca wyszczególniał jako wyjątkowo pożądane. Należały do nich np. nieobcięte brzegi kart, preferowane zwłaszcza przez miłośników książek. Kwestia sporna dotyczyła takiego właśnie egzemplarza, którego cena różniła się w poszczególnych katalogach¹⁰⁹.

2.6. BIBLIOTEKA W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ

Wraz z wybuchem I wojny światowej aktywność w zakresie gromadzenia zbiorów zmienia swoją dynamikę. Jeszcze w kwietniu 1914 r. księgarnia Reimara Hobbinga z Berlina oferowała Archiwum dwa nowo wydane, uzupełniające tomy serii: „Die Werke König Friedrichs des Grossen”. O ich publikację zabiegało wielu dotychczasowych subskrybentów serii, którzy też zgłosili chęć nabycia nowych tomów. Wydawca słusznie zakładał, iż Archiwum zechce pozyskać je

107 APSz, StAS, sygn. 682, s. 174. W cytowanej nadbitce: *Pommern – Geschichte Kulturgeschichte und Literatur der Provinz Pommern, einschliesslich der Schwedische Pommerschen Geschichte*, zamieszczony został wykaz egzemplarzy z biblioteki radcy sądowego G. Kirchoffa z Greifswaldu, które ze względu na tematykę mogły zainteresować archiwum.

108 APSz, StAS, sygn. 682, s. 131. Czasopismo to mające charakter społeczno-kulturowy mogło być interesujące dla Archiwum z uwagi na zamieszczane tu teksty pomorskich badaczy. Zob. M. Wehrmann, *Ein Vertrag mit einem Präzeptor für einen jungen Adligen (1577)* „Archiv für Kulturgeschichte”, 1908, Bd. 6, H. 1, s. 79–83.

109 APSz, StAS, sygn. 682, s. 13–14.

dla swojej biblioteki w ramach kontynuacji¹¹⁰. Z biegiem czasu jednak sytuacja się zmienia. Gustav Fock księgarz z Lipska w liście z 26 października 1916 r. informował o swojej trudnej sytuacji, braku pracowników i spadku zamówień, prosząc, by Archiwum biorąc te okoliczności pod uwagę zrekompenowało starania firmy przysyłymi zleceniami¹¹¹.

Metody i organizacja pracy w archiwalnej bibliotece, w omawianym okresie, nie odbiegały od praktyk realizowanych w innych tego typu placówkach, chociaż Archiwum szczecińskie dysponując biblioteką przewyższającą liczebnie wiele innych archiwalnych księgozbiorów, zmuszone było angażować większe siły i środki w jej prowadzenie. Funkcję opiekunów biblioteki pełnili pracownicy merytoryczni poświęcając archiwalnemu księgozbiorowi kilka godzin w tygodniu. W czasie I wojny światowej w bibliotece udzielał się m.in. Hermann von Petersdorff (1864–1929). Petersdorff po ukończeniu studiów historycznych i filozoficznych uzyskał w 1888 r. doktorat. Od 1894 r. pracował w archiwach w Berlinie, Marburgu i Koblencji, by w 1901 r. zatrudnić się w Szczecinie. W tutejszym Archiwum po kilku latach został mianowany radcą archiwalnym. Jego zainteresowania naukowe dotyczące historii Prus XIX w. zaowocowały licznymi publikacjami oraz współpracą z redakcją „Allgemeine Deutsche Biographie”. W 1918 r. został przeniesiony do Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie, gdzie pracował do emerytury w 1929 r.¹¹².

Ogólną zasadą w szczecińskiej bibliotece realizowaną przez archiwistów-bibliotekarzy były m.in. notki (Notiz) z krótkimi informacjami kto i jakie tytuły przekazał do zbiorów. Często towarzyszyły im uwagi o przesłaniu do darczyńcy lub oferenta podziękowania (Dankkarte)¹¹³. Dzisiejszą praktykę zapisów akcesyjnych przypominają pieczątki na rachunkach za książki poświadczające zgodność nabycia i wpisanie nabytku do katalogu z podaniem odpowiednich oznaczeń¹¹⁴. Prowadzona przez Petersdorffa działalność biblioteczna przyniosła nieco danych statystycznych. Odnotował on mianowicie następujące liczby udostępnień: w 1913 r. – 250, w 1914 – 106, w 1915 – 137, w 1916 – 145¹¹⁵.

110 APSz, StAS, sygn. 685, s. 176–178, 237.

111 APSz, StAS, sygn. 686, s. 48.

112 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 24–25, 36.

113 APSz, StAS, sygn. 684, passim.

114 APSz, StAS, sygn. 683, s. 128.

115 APSz, StAS, sygn. 38 (Jahresberichte der Staatsarchive 1910–1936), s. 117, 137.

Zasady udostępniania książek nie uległy zasadniczym zmianom w czasie I wojny światowej. W tym okresie zmniejszyła się zresztą liczba użytkowników Archiwum, a tym samym korzystających z biblioteki. Lata wojny wyraźnie zaważyły na działalności instytucji, w której istotne zmiany nastąpią w czasach Republiki Weimarskiej, co związane było ze zwiększonym napływem archiwaliów, liberalizacją norm udostępniania i rozwojem prac nad inwentaryzacją archiwów niepaństwowych¹¹⁶. Nowe zadania staną też przed archiwalną biblioteką.

---

116 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 55.

Il. 46. W magazynie biblioteki APSz
Kronika APSz

ROZDZIAŁ III

BIBLIOTEKA ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W SZCZECINIE W OKRESIE REPUBLIKI WEIMARSKIEJ (1919–1933) I III RZESZY (1933–1945)

3.1. WARSZTAT INFORMACYJNO-BIBLIOGRAFICZNY

W okresie Republiki Weimarskiej, a następnie III Rzeszy, biblioteka ugruntowuje swoje miejsce w strukturze organizacyjnej Archiwum. Archiwiści, którym przypadła w udziale opieka nad biblioteką, kontynuują prace poprzedników i starają się wprowadzać innowacje, zwłaszcza, że zaczynają pojawiać się wśród nich osoby posiadające fachowe przygotowanie bibliotekarskie.

Coraz istotniejszym w tym czasie stawał się dostęp do aktualnych informacji z dziedzin wiedzy pozostających w kręgu zainteresowań zawodowych i badawczych pracowników Archiwum. Szczególnego znaczenia nabierała więc funkcja informacyjna biblioteki polegająca na efektywnym dostarczaniu archivistom potrzebnych informacji. Celowi temu służyły m.in. katalogi kartkowe, które w pewnej mierze spełniały też rolę kartoteki zagadnieniowej, zestawiały bowiem informacje o treści książek, o artykułach, materiałach w pracach zbiorowych i rozprawach z roczników szkolnych¹¹⁷.

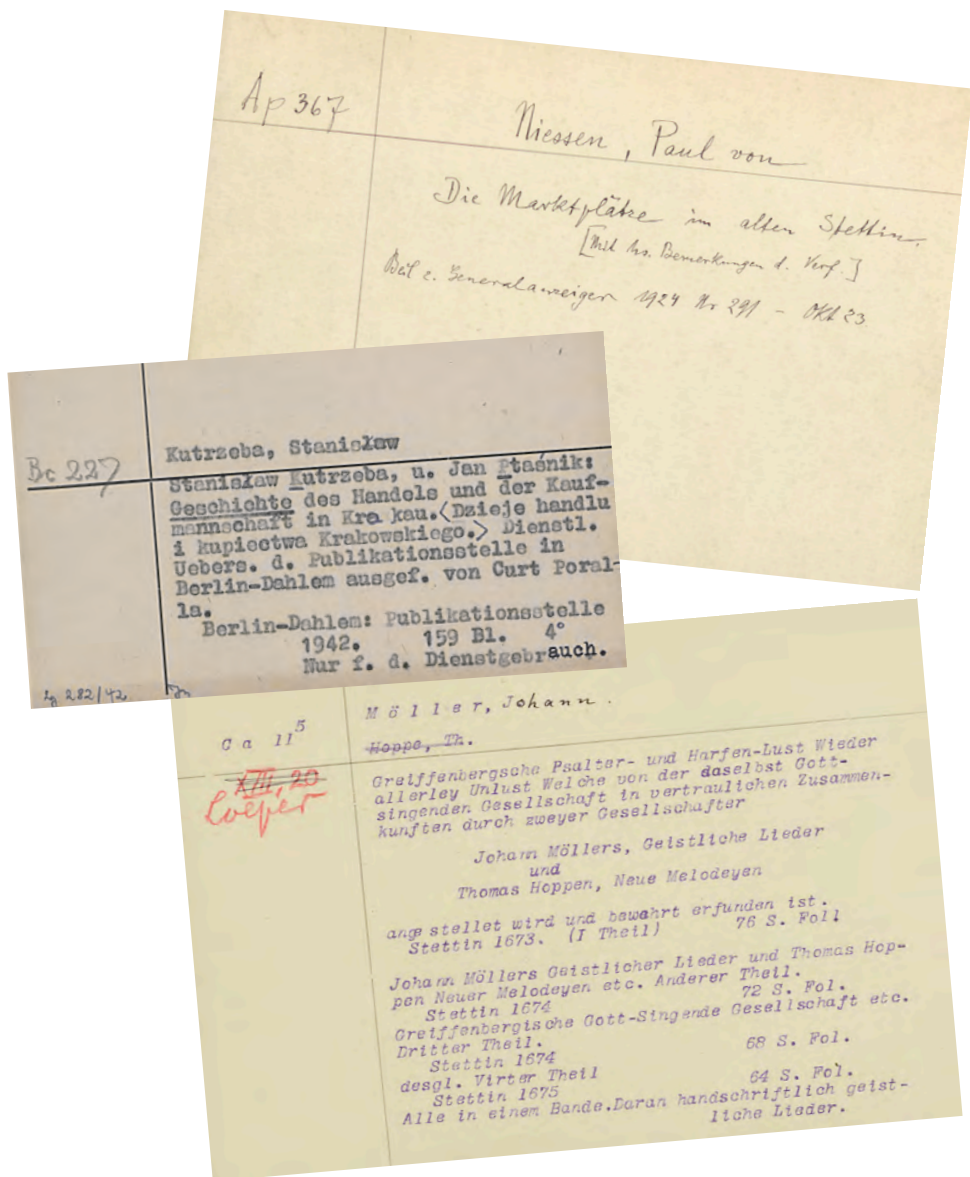
Charakterystycznym świadectwem działalności biblioteki były katalogi kartkowe. Opisy katalogowe sporządzano na kartach dwojakiego rodzaju, w formacie znormalizowanym 75x125 mm i 130x185 mm z liniaturą wskazującą miejsce wpisania poszczególnych elementów. Zawierały one szczegółowe informacje o dziele, opisywały jego cechy wydawniczo-formalne i nabyte. W lewym górnym rogu umieszczano sygnaturę i numer akcesji. Na kartach katalogowych znajdowały się też czasami informacje o miejscu przechowywania egzemplarzy, jak również ich pochodzeniu. Opisom towarzyszyły również uwagi wskazujące na współoprawność dzieł oraz w przypadku poloników zawierające warunki korzystania (Nur für d. Diensgebrauch). Uwagę zwraca brak

---

117 Jako jeden z przykładów można przytoczyć kartę katalogową z katalogu alfabetycznego z opisanym artykułem Paula von Niessena z dziennika „Generalanzeiger” z 23 października 1924 nr 291: *Die Marktplätze im Alten Stettin*. Na karcie katalogowej zamieszona została m.in. adnotacja o zawartych tu rękopiśmiennych uwagach autora. Zob. Registratura biblioteki.

konsekwencji w tworzeniu hasła autorskich. Przykładowo nazwisko „Andreas Müller” występowało również pod skróconym imieniem jako „Müller Andr.” lub tylko z inicjałem imienia. Podobnie było z przyimkiem „von” przed nazwiskiem, który przy szeregowaniu alfabetycznym uwzględniano naprzemiennie na początku lub na końcu hasła autorskiego. Większość opisów na kartach dużego formatu wykonano przy użyciu maszyny do pisania, zdarzają się również zapisy rękopiśmienne gotyckim *Kurrentschrift* i pismem łacińskim.

II. 47. Przykłady kart katalogowych
 APSz, StAS, sygn. 2208

Istotnym źródłem informacji pozostawały nadal katalogi tomowe, które prowadzone były na przestrzeni dziesięcioleci¹¹⁸. Zmieniający się często opiekunowie biblioteki kontynuowali zwykle model katalogu przyjęty przez poprzedników, uzupełniając z czasem jego działy o nowe zagadnienia, jak miało to miejsce w katalogu w którym dopisano w latach 30. XX w. takie poddziały jak: *Nationalsozialismus*, *Politik*, *Volkswirtschaft*, *Militaria* czy późniejszy jeszcze dopisek, gdy przy poddziale *Posen* dodano: *jetzt Wartheland*¹¹⁹. Katalog ten zachował się w dwóch tomach obejmujących działy od A do K, w których znalazły się doklejone karty z informacją o rozmieszczeniu zbiorów bibliotecznych. I tak na dwóch kondygnacjach strychowych znajdowały się publikacje zgrupowane w następujących działach: *Greifswalder Dissertationen*, *Schulschriften*, *Reiche-Gesetzblatt*, *Preussische Gesetzsammlung*, *Amtsblatt der Kgl. Reg. Stettin*, *Stralsund*, *Köslin*, *Amtsblatt der Kgl. Regierung* oraz działy: A–Bac i Bba–Cm. Na pierwszym piętrze rozmieszczone były książki z działów Ei–Kf oraz wydzielone kolekcje mów pogrzebowych i pism okolicznościowych, natomiast na drugim piętrze działy Cn–Eh¹²⁰.

W latach 30. XX w. w katalogu doklejano strony z odnotowanymi najnowszymi wpisami oraz uwagi w formie odsyłaczy do katalogów kartkowych¹²¹.

Katalogi te, starannie oprawione (tektura, półskórek) i oznaczone (na grzbiecie skórzana naklejka z napisem: *Bibliothek* (Rep. 40 V 243a oraz Rep. 40 V 243b) zawierały następujące działy i poddziały:

Bd. I:

A. Allgemeine und ausserdeutsche Geschichte

A.a. Bücherkunde

b. Zeitschriften und Sammlungen, Zeitungen, Handbücher

c. Quellen und Quellenkritik

118 Zob. APSz, StAS, sygn. 1870 (Entheilung der Bibliothek) Bd. I, s. 1–635; Bd. II sygn. 1871, s. 1–534.

119 APSz, StAS, sygn. 1870 Bd. I, s. 1–8.

120 Warto podkreślić, iż w zasobie Archiwum znajdowały się katalogi innych bibliotek mogące służyć jako wzór. *Fach-Katalog der Bibliothek der Königlichen Generalkommission für die Provinzen Brandenburg und Pommern in Frankfurt a/O*, zawierał informację o rozmieszczeniu zbiorów bibliotecznych z podziałem na szafy i regały, które znajdowały się m.in. w sali konferencyjnej, registraturze, i centrali telefonicznej (sic!). Zob. APSz, StAS, sygn. 1873 (Buecherei Katalog. Sammlung von Karten aus dem 16 und 17. Jahrh. Bd. I), s. 1–2.

121 APSz, StAS, sygn. 1871, Bd. II, s. 134.

- d. Darstellungen, Politik
  - e. Literaturgeschichte. Schöne Literatur
  - f. Landeskultur, Kulturgeschichte, Kunstgeschichte
  - g. Recht und Verfassungsgeschichte
  - h. Kirche und Schule
  - i. Geographie und Statistik, Volkswirtschaft
  - k. Genealogie und Adelsgeschichte, Orden
- B. Einzelne ausserdeutsche Länder
- B.a. Skandinavien
    - a. Altnordisches und Allgemeines
    - b. Dänemark
    - c. Schweden und Norwegen
  - B.b. Russland
    - a. Russland in Allgemeinen
    - b. Ostprovinzen
  - B.c. Polen und Generalgouvernement
  - B.d. Finnland
- C. Deutschland
- C.a. Bücherkunde
  - b. Zeitschriften und Sammlungen, Zeitungen, Handbücher
  - c. Quellen und Quellenkunde
  - d. Darstellungen
    - a. Allgemeines Geschichte einzelner Länder
    - b. –1618
    - c. 30jährige Krieg und Wallensteinesliteratur
    - d. 1648–
    - e. Nationalsozialismus
    - e. Literaturgeschichte, Schöne Literatur
    - f. Landeskultur, Kulturgeschichte, Kunstgeschichte
    - g. Recht Verfassung, Parlament
    - h. Kirche, Schule, Universität
    - i. Geographie, Topographie, Statistik, Volkswissenschaft
    - k. Adel, Familiengeschichte, Ritterorden
    - l. Landesbeschreibungen

- m. Städte
- n. Hansa
- o. Kriegswesen

D. Einzelne deutsche Länder und Landestheile

D.a. Mecklenburg

- a. Allgemeines Quellen, Zeitschriften
- b. Kirche, Schule
- c. Recht, Verfassung, Ritterschaft
- d. Geschichte und Landeskunde in allgemeinen und einzelner Theile

D.b. Preussen und die Mark Brandenburg

- a. Allgemeine Bücherkunde, Zeitschriften, Handbücher
- b. Quellen und Quellenkunde
- c. Darstellungen
- d. Friedrich d. Gr. und dessen Kriege
- e. Recht und Verfassung, Parlament
- f. Kirche, Schule, Universität
- g. Städte, Kloster, Schlösser
- h. Familiengeschichte, Orden, Denkwürdigkeiten
- i. Das Heer

D.c. Ost und Westprovinzen

- d. Posen jetzt Wartheland
- e. Schlesien
- f. Schleswig-Holstein, Lauenburg
- g. Sachsen
- h. Hannover
- i. Nassau
- k. Westfalen
- l. Rheinprovinz
- m. der deutsche Osten (allgemeine)

E. Pommern in allgemeinen

- E.a. Allgemeines Bücherkunde, Handbücher
- b. Zeitschriften, Sammlungen, Gesellschaftsschriften
- c. Zeitungen
- d. Quellen

- e. Darstellungen
- f. Literaturgeschichte, Schöne Literatur
- g. Landeskultur, Kulturgeschichte, Kunstgeschichte
- h. Sagen und Alterthümer
- i. Adels und Familiengeschichte
- k. Lebensbeschreibungen
- l. Gelegenheitsschriften, Leichenpredigten
der Pommerschen Fürsten/El
  - a. der adeligen/Ela
  - b. der bürgerlichen/Elb
- m. Kriegsgeschichte, Militaria
- n. Einzelne Fürsten

F. Pommersches Recht und Verfassung

- F.a. Gesetze und Ordnungen
- b. Rechtsalterthümer und Geschichte, Verfassung
- c. Ständische Verfassung
- d. Schriften des zur Zeit zeltende Recht betreffend

G. Pommerschen Kirche und Schule

- G.a. Katholische Kirche
- b. Evangelische Kirche
- c. Schule
- d. Universität Greifswald
- e. Akademia Eldena

H. Geographie und Statistik, Volkswirtschaft

I. Einzelne Landestheile und Städte

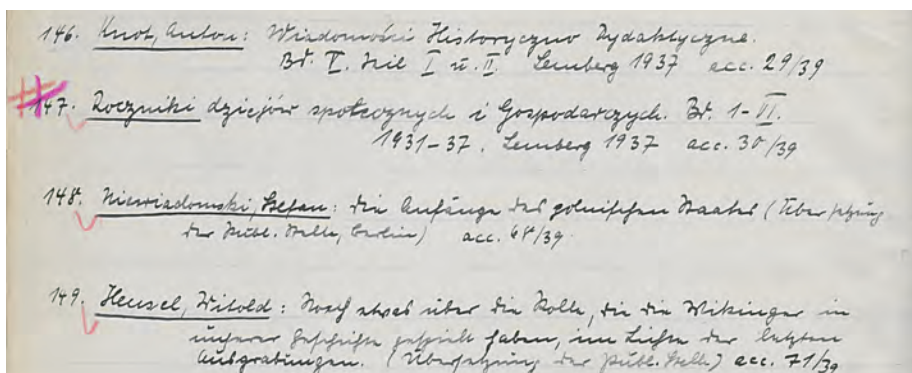
- I.1. Altvorpommern, 2. Neuvorpommern, 3. Hinterpommern, 4. Grenzmark, 5. Kreis Arnswalde;
  - I.a.1. Anklam;
  - I.b.1. Bärwalde, 2. Bahn, 3. Barth, 4. Belgard, 5. Bergen, 6. Bublitz, 7. Bütow;
  - I.c.1. Callies, 2. Camin, 3. Cöslin, 4. Cörlin, 5. Colberg;
  - I.d.1. Daber, 2. Damgarten, 3. Damm, 4. Demmin, 5. Dramburg;
  - I.f.1. Falkenburg; 2. Fiddichow, 3. Franzburg; 4. Freienwalde, 5. Flatow;

- I.g.1. Garz a/O, 2. Garz a/R, 3. Golnow, 4. Grabow, 5. Greifenberg, 6. Greifenhagen, 7. Greifswald, 8. Grimmen, 9. Gützkow;
- I.i.1. Jacobshagen, 2. Jarmen;
- I.l.1. Labes, 2. Lassau, 3. Lauenburg, 4. Leba, 5. Loitz;
- I.m.1. Massow, 2. Messenthin, 3. Misdroy;
- I.n.1. Naugard, 2. Neustettin, 3. Neuwarp, 4. Norenberg;
- I.p.1. Pasewalk, 2. Penkun, 3. Plathe, 4. Pölitz, 5. Polnow, 6. Polzin, 7. Pyritz, 8. Putbus;
- I.r.1. Ratzebuhr, 2. Regenwalde, 3. Richtenberg, 4. Rügenwalde, 5. Rummelsburg;
- I.s.1. Schiwebein, 2. Schlawe, 3. Stargard, 4. Stettin, 5. Stolp, 6. Stralsund, 7. Swinemünde,
- I.t.1. Tempelburg, 2. Treptow a/R, 3. Treptow a. T, 4. Tribses;
- I.u.1. Ueckermünde, 2. Usedom;
- I.w.1. Wangerin, 2. Wolgast, 3. Wollin;
- I.z.1. Zachan, 2. Zanow.

K. Historische Hilfswissenschaften

- K.a. Archiv- und Bibliothekswesen, Nachrichten über einzelne Archive und Bibliotheken
- b. Urkundenlehre, Handschriftenkunde
- c. Chronologie
- d. Münzkunde
- e. Wappen und Siegelkunde, Genealogie
- f. Sprachkunde

II. 48. Przykłady literatury polskiej w katalogu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie
 APSz, StAS, sygn. 1870 Bd. I, s. 157-174

B. Einzelne anpendente Länder.

c. Polen.

157

Bc.

181 ff. - f. 2 Blatt weiter: f. 10 Fortsetzung:)

86. ✓ Sobieski, Naclaw: der Kampf um die Offen. Lpz. 1833. Nr. 64/33.

87. ✓ Vasner, Max: die Längendimensionen bei den Schifflaren. SA. Akad. 3. Abt. S. 183.
Ltn. 1933. Nr. 183/33.

88. ~~88.~~ Gyambé Überblick über die polnische Sprache. Jg. 1933. Edition. Nr. 30. Nr. 71/33. Nr. 7/34. Nr. 80/35. Nr. 9/36

89. ✓ Maschke, E.: Sammelbegriffung über mehrere poln. Literatur. SA. Akad. 3. Abt. S. 183.
Lpz. 1933. Nr. 183/33.

90. ✓ Pfitzner, Josef: die Längendimensionen Polens. SA. Akad. 3. Abt. 47. 1933. Nr. 208/33.

91. ~~91.~~ Nielichka, Zygmunt: die polnische Sprache in der Zeit des Aufstehens 1818/19.
Verhandlung über die Sprache an A. Löbner. (Luzk. 1933. Nr. 183/33.) Nr. 328/33.

92. ✓ Mendelsohn, Stefan: die polnische Sprache im 19. Jahrhundert. SA. Akad. 3. Abt. 47. 1933. Nr. 208/33.
mit bes. Berücksichtigung der zeitgenöss. Quellen 1795-1815. Lpz. 1929. Nr. 396/33.

93. ~~93.~~ Stiller: die Rolle in Warschau? Zeitungsberichte in der „Frankfurter Jg.“ 1933 Nr. 833, 846, 857, 860, 873, 881, 882, 889, 895.

94. ✓ Heist, Ludwig u. Reiffeld, A. Helen: Polen und die Polen. Ltn. 1932. Nr. 120/33.

95. ✓ Dabrowski, Przemyslaw: Sprawozdania towarzystwa naukowego w

44.

96. ✓ Stelmachowska, Bożena: Stwierzenia Kaszubskie do Polski. (Das Verhältnis der Kaschulen zu Polen). Jfm 1932. Nr. 156/34.

97. ✓ Hilchen, Felix: Związki rozwoju portu polskiego. (Die Entwicklung der polnischen Hafen). Jfm 1930. Nr. 159/34

98. ✓ Typiniński, Kazimierz: Dziejary stowiniek Polakow do morza. (Die Geschichte der Beziehungen der Polen zum Meer). Jfm 1932. Nr. 154/34

99. ✓ Kwiatkowski, Eugeniusz: Porty polskie nad Baltyk. (Die Häfen Polens an der Ostsee). Jfm 1930. Nr. 155/34.

100. ✓ Typiniński, Kazimierz: Rola Pomorza w wczesnych dziejach Polski. (Die Rolle Pommerns in der Frühgeschichte Polens). o. d. i. j. Nr. 152/34.

101. ✓ Konopczyński, Władysław: Kwestja baltycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych. (Die baltische Frage als internationaler Problem in der neuzeitlichen Zeit). Jfm 1933. Nr. 151/34.

102. ✓ Widajewicz, Józef: Stwierzenia zachodni na Baltyku. (Die Westküsten an der Ostsee). Jfm 1933. Nr. 157/34.

103. ✓ Zedlitz, Antoni: Walka króla Jana Batoryskiego 'Krośnicy' z krzyżakami w obronie

Zapisy katalogowe rozmieszczone były w trzech rubrykach i obejmowały: sygnaturę, autorstwo, tytuł dzieła oraz akcesję. Na sygnaturę składały się oznaczenia literowe utworzone w ramach działów i poddziałów, do których dzieło zostało zakwalifikowane i numer kolejny. Wymienione sygnatury, jak i inne oznaczenia zapisane na wyklejkach i stronach redakcyjnych oraz superekslibrisach, odnajdujemy dzisiaj w zachowanych, zabytkowych egzemplarzach księgozbioru archiwalnej biblioteki.

Systematyka zbiorów przyjęta w cytowanym katalogu potwierdza jego użytkowy charakter, dostosowany do posiadanych zasobów. Z podobną praktyką mamy do czynienia w innych bibliotekach archiwów, w których przyjmowano klasyfikację zbiorów w oparciu o założenia praktyczne, wynikające z charakteru danego księgozbioru. Taki właśnie system dostosowany do profilu zbiorów posiadała biblioteka Archiwum Państwowego w Gdańsku (Reichsarchiv Danzig). Był on znany również w Szczecinie, i jak można sądzić służył jako wzór. Szczecińska archiwistka Charlotte Kiehl, opiekująca się księgozbiorem w latach 40., odchodząc z zajmowanego stanowiska pozostawiła ów schemat dla swoich następców w bibliotece szczecińskiego Archiwum¹²². W katalogu tym znalazły się następujące działy:

A. Archivwesen und Bibliothekswesen; B. Diplomatik, Paläographie, Sphragistik, Chronologie; C. Genealogie, Heraldik Numistatik; D. Geographie, Topographie, Landeskunde, Statistik im Allgemeinen sowie Deutschland und Preussens in Allgemeinen Vorgeschichte Heimatkunde und Heimatpflege; E. Rechts- und Staatswissenschaften im Allgemeinen, Deutschlands und Preussens im allgemeinen; F. Philosophie, literarische Wissenschaft, Sprachkunde, Rassenkunde; G. Allgemeine Verordnungen und Gesetze, Adressbücher und Zeitschriften allgemeinen Inhalts; H. Kirchengeschichte Kirchenrecht im allgemeinen, Deutschlands und Preussens im allgemeinen; J. Medizin, Naturwissenschaften; K. Quellenkunde; L. Biographische und andere Nachschlagwerke; M. Ost- und Westpreussen; N. Ostpreussen, einzelne Landesteile und Städte; O. Pommerellen; P. Danzig; Q. Der preussische Staat; R. Die übrige Provinzen; S. Deutsches Reich; T. Polen; U. Die nordischen Reiche; V. Andere auswärtige Staaten; W. Allgemeine Geschichte; X. Atlanten und gedruckte Karten; Y. Der Krieg 1914; Z. Technik, Kriegswesen¹²³.

122 APSz, StAS, sygn. 697 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften durch Kauf bez. Veranlassung des Generaldirektors der Staatsarchive 1941), s. 240.

123 Tamże, s. 241–248.

W odróżnieniu od biblioteki szczecińskiej w Gdańsku stosowano znakovanie mieszane. W ramach działów głównych oznaczonych wielkimi literami alfabetu łacińskiego wyodrębniano poddziały oznaczone cyframi, dalszy podział w obrębie poddziałów oznakowano małymi literami. Podobnie natomiast jak w bibliotece szczecińskiego Archiwum wyszczególniano gruntownie literaturę dotyczącą regionu. Zwraca tutaj uwagę rozbudowany dział (P) „Danzig” zawierający poddziały od *a* do *x*, w których ujęto wiele szczegółowych zagadnień odnoszących się do historii Gdańska¹²⁴.

Wspomniane katalogi, zarówno kartkowe, jak i tomowe, oraz kartoteki składają się na dorobek informacyjno-dokumentacyjny dawnych pracowników biblioteki, o którym możemy wnioskować w oparciu o tę właśnie podstawę, oraz ślady pozostawione w samych egzemplarzach. Dla archiwistów wykonujących prace biblioteczne było to, jak już wspomniano, zajęcie uboczne. W okresie międzywojennym, kiedy zintensyfikowano opracowanie akt, wytworzone zostały różnego rodzaju pomoce archiwalne. Pracownicy merytoryczni w sprawozdaniach kwartalnych informowali szerzej o podejmowanych pracach nad poszczególnymi zespołami archiwalnymi, oraz o czynnościach wykonywanych w bibliotece¹²⁵. Te ostatnie były to jednak zwykle krótkie wzmianki, np. o prowadzeniu księgi wpływów lub też jednozdaniowe notki bez wyszczególniania rodzaju prac.

Aktualnym potrzebom ewidencyjnym służyły drukowane formularze. W latach 40. pojawia się *Aktenvermerk über Büchererwerbung* wyodrębniający źródło (nazwa i adres), datę oraz rodzaj wpływu, którym mogły być: egzemplarz obowiązkowy, egzemplarz okazowy, dar oraz zakup. Kolejne elementy to tytuł dzieła oraz numer akcesji i sygnatura. Końcowym akcentem była informacja

---

124 Tamże, s. 245. Dział ten zawierał następujące poddziały: Pa. Allgemeine Geschichte und Geschichte einzelner Perioden; Pb. Verfassung und Verwaltung; Pc. Städtischer Güterbesitz (Vorstädte) und Finanzen; Pd. Recht und Sitte; Pe. Kirchen und Religion; Pf. Schulen (vgl. auch unter Pm); Pg. Militaria; Ph. Handel und Schifffahrt, Städtische Gewässer, Deiche; Pi. Gewerbe und Industrie, Versicherungswesen; Pk. Post- und Münzwesen; Pl. Kranken- und Armenpflege, Gesundheitswesen; Pm. Familiengeschichte, Beamte, Gelehrte, Personalien; Pn. Profan-Bauten; Po. Verordnungen, Zeitungen, Zeitschriften; Pp. Ortskunde der Stadt und Umgebung, Statistik, Danzig Höhe und Danzig Niederung; Pq. Bibliothek, Museen. Archiv; Pr. Literatur und Kunst; Ps. Flug- und Streitschriften; Pt. Vereine, Gesellschaften, Banken, Varia; Pu. Adressbücher; Pv. Danzig und der Krieg 1914–1918; Px. Freie Stadt Danzig.

125 M. Szukała, *Opracowywanie zasobu szczecińskiego archiwum w okresie międzywojennym XX wieku*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2016, nr 25, s. 7–17.

o wysłanym podziękowaniu¹²⁶. W dalszym ciągu wykonywano też ręcznie spisy, jak chociażby potwierdzenie odbioru i rejestracji druków przekazanych do biblioteki przez Dyrektora Generalnego lub na jego wniosek¹²⁷.

3.2. GROMADZENIE I UDOSTĘPNIANIE ZBIORÓW

W jednym z artykułów prasowych poświęconych szczecińskiemu Archiwum czytamy, iż przechowywane tu niezwykle cenne dokumenty, w których odbija się życie prowincji pomorskiej, służą nie tylko historykom i badaczom, ale mają ogromne znaczenie praktyczne dla współczesnego odbiorcy. Nie bez racji artykuł zatytułowano: *Vergilbte Pergamente und Papiere. Die Urkunden des Preussischen Staatsarchivs zu Stettin als Fundamente Gegenwart*¹²⁸. Stare dokumenty stanowiące fundament współczesności były to dla autora artykułu materiały ułatwiające poszukiwania genealogiczne, akta będące podstawą w sprawach spadkowych (testamentowe, notarialne, transakcje finansowe, inwentarze ruchomości itp.) czy mapy katastralne i inne pomoce geodezyjne, ważne przy pomiarach gruntów i wytyczaniu granic posiadłości ziemskich. Dostrzeżono tutaj również rolę biblioteki w całości pracy Archiwum, podkreślając, iż gromadzone w niej księgi adresowe, genealogie rodów, mapy, gazety i czasopisma, jak też drukowane sprawozdania odnoszące się do budżetu prowincji i powiatów, działalności banków, sprawozdawczości, dokumenty życia społecznego, monografie firm, drukowane wykazy rejestrujące przedsiębiorców i handlowców powodują, iż staje się ona zwierciadłem czasu¹²⁹.

W gromadzeniu księgozbiorów badacze widzą cykl przemian, w którym dawne dezaktualizujące się wzorce zostają zastąpione nowymi, odpowiadającymi aktualnym prądom życia społecznego¹³⁰. Ów proces obserwujemy również w bibliotece szczecińskiego Archiwum, gdzie w okresie międzywojennym

126 APSz, StAS, sygn. 698 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften durch Schenkungen, Pflicht- und Freistücke 1941), s. 171.

127 APSz, StAS, sygn. 696 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1940), s. 90.

128 Krienitz, *Vergilbte Pergamente und Papiere. Die Urkunden des Preussischen Staatsarchivs als Fundamente der Gegenwart*, „Stettiner General-Anzeiger”, 1934, [wycinek prasowy], w: APSz, StAS, sygn. 38 (Jahresberichte der Staatsarchive 1910–1936).

129 Zob. „Haushaltsplan der Stadt Stettin” za lata 1925–1938; „Verwaltungsbericht der Stadt Stettin” za lata 1911–1940.

130 B. Kamieńska-Czubała, *Analiza semiotyczna w badaniach nad księgozbiorem historycznymi*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczno-Literackie”, 1989, z. 74, s. 109–121.

pojawiło się w zbiorach wiele wydawnictw informacyjnych, statystycznych, dotyczących życia społecznego, ilustrowanych albumów rocznicowych firm, wykazów rejestrujących przedsiębiorców i handlowców. W zasobie przeważała literatura naukowa z ostatnich lat, ewentualnie z drugiej połowy XIX w. Rozpoczęto też celowe gromadzenie publikacji zawierających treści pisane w duchu narodowego socjalizmu, odpowiednich dla zaangażowanych politycznie instytucji jakimi stały się archiwa po 1933 r.

Wśród darów przewijały się m.in. publikacje autorów przekazujących własne opracowania, które powstały z wykorzystaniem materiałów Archiwum i dzięki pomocy archiwistów. Jednym z takich darczyńców był Eberhard Sauer, autor książki: *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns (der Länder, Kolberg, Belgard, Schlawe, Stolp) 1250–1350* (Stettin 1939), w której zamieścił dedykację: *Dem Staats-Archiv Stettin und seinen Beamten als Danke für immerwährend Hülfe. der Verfasser 30 III 1939*. Nie zaniebawiano gromadzenia literatury w ramach badań wschodnich, o których mowa będzie poniżej. W 1943 r. pozyskano m.in. opracowanie *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg* (Leipzig 1943).

Państwowa służba archiwalna od początku swego istnienia miała w polu widzenia archiwa niepaństwowe – komunalne, kościelne, rodowe, stowarzyszeniowe. W drugiej połowie XIX w. zainicjowano działania mające na celu ich zabezpieczenie i inwentaryzację¹³¹. Na Pomorzu w tym okresie zainteresowanie tego typu materiałami przejawiało Towarzystwo Historyczne, któremu też przypadła rola prekursora w gromadzeniu tychże archiwaliów. Już z chwilą objęcia przez Karla Wilhelma von Deleuze de Lancizolle stanowiska Dyrektora Generalnego archiwa w sposób bardziej planowy zaczęły rozpoznawanie zasobów pozostających w rękach prywatnych, lub w gestii urzędów komunalnych, by pod koniec XIX w. przejmować je jako depozyt¹³². Wiązało się to z pracami inwentaryzacyjnymi, którym jednak Archiwum szczecińskie ze względu na inne zadania nie mogło w pełni sprostać. Instytucją, która wsparła archiwistów w tym dziele była Komisja Historyczna Pomorza¹³³. W kolejnych dekadach podejmowano próby ustawowego zobowiązania dysponentów archiwów niepaństwowych do przekazania swych zasobów w depozyt Archiwum

---

131 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 48–50.

132 Tamże, s. 51.

133 Tamże, s. 53.

Państwowemu¹³⁴. Efektem prac inwentaryzacyjnych były ogłaszane drukiem sprawozdania, dostępne w służbowej bibliotece. Publikowano je w ramach serii Komisji Historycznej: Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern w szczecińskiej oficynie Leon Sauniers Buchhandlung. W serii podzielonej na tomy i zeszyty ukazały się w kolejnych latach m.in. opracowania: O. Grotefend, *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive des Kreises Saatzig in Pommern* (Stettin 1913); *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive des Kreises Pyritz in Pommern* (Stettin 1924); H. Bellée, *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive des Kreises Demmin in Pommern* (Stettin 1928); G. Kupke, *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive des Kreises Köslin* (Stettin 1930).

Z analizy działalności biblioteki wyłania się obraz jej rozwoju ilościowego i jakościowego w omawianym okresie. Poniższe zestawienie obrazuje przyrost zbiorów na przestrzeni ponad 20 lat¹³⁵.

Rok	Druki zwarte: tytuły (woluminy)	Mapy
1921	78 (78)	
1922	76 (82)	
1923	56 (59)	
1924	118 (123)	
1925	183 (228)	
1926	131 (144)	
1927	166 (166)	
1928	152 (152)	4
1929	176 (181)	1
1930	157 (166)	
1931	208 (221)	1
1932	358 (387)	
1933	596 (1213)	3
1934	579 (639)	4
1935	802 (1060)	13
1936	368 (117 numerów czasopism)	3

134 Tamże, s. 91 i n., 194 i n.

135 APSz, StAS, sygn. 38–40 (Jahresberichte der Staatsarchive), passim.

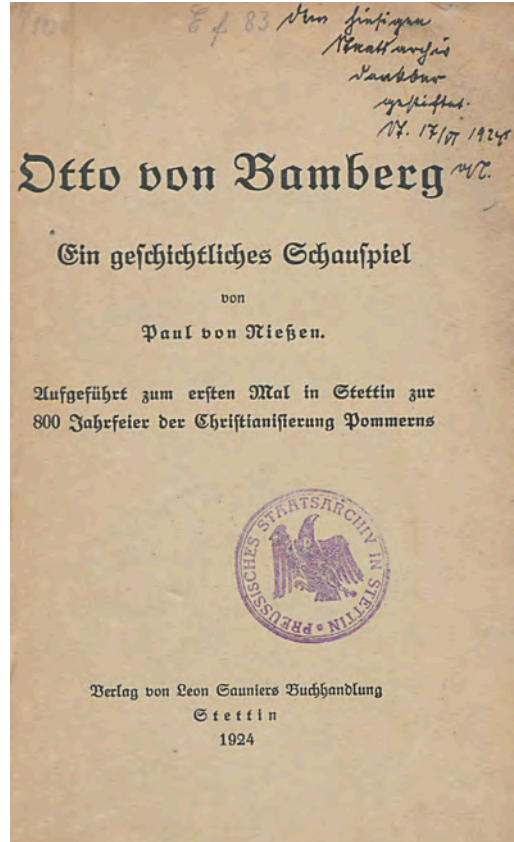
Rok	Druki zwarte: tytuły (woluminy)	Mapy
1937	346 (103 numery czasopism)	
1938	410 (187 numerów czasopism)	4
1939	164 (157 numerów czasopism)	
1940	366 (97 numerów czasopism)	
1941	349 (65 numerów czasopism)	
1942	404 (133 numerów czasopism)	34
1943	157 (191 numerów czasopism)	

W procesie gromadzenia zbiorów dostrzega się wpływy rozmaitych czynników. W opisywanej bibliotece gromadzenie determinowane było m.in. możliwościami finansowymi. Zgodnie ze swymi zadaniami Archiwum kontynuowało pozyskiwanie publikacji źródłowych, głównie poprzez zakup m.in. wielotomowych wydawnictw: *Urkundenbuch des Historischen Vereins für Niederschlesien* czy „*Jahrbucher des deutschen Reichs*”. Dzięki wsparciu Generalnego Dyrektora udało się także pozyskać raporty Austriackiego Instytutu Badań Historycznych *Oesterrischen Instituts für Geschichtsforschung*. Kwota wydatkowana na zakup książek w 1936 r., obejmująca specjalne dodatki od naczelnego dyrektora wyniosła 1 141 marek¹³⁶. W 1937 r. nabytki dla biblioteki kształtowały się mniej więcej na takim samym poziomie jak w 1936 r. Podobnie jak w latach ubiegłych książki trafiały do Archiwum w dużej mierze jako dary, zwłaszcza ze strony Towarzystwa Historycznego. Centralnie regulowana wymiana publikacji powodowała, iż księgozbiór zasilany stałe dopływy książek z innych archiwów pruskich. Główny nacisk nadal kładziono na kompletowanie wspomnianych publikacji źródłowych. Biblioteka wzbogaciła się m.in. o: wydanie kroniki Thietmara pod redakcją Roberta Holtzmanna, *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung: Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon* (Berlin 1935); siódmy tom *Deutsche Reichstagsakten* i czterdziesty piąty tom *Die politische Correspondenz Friedrichs des Großen, 46 Bde. und ein Ergänzungsband* wydany przez Johanna Gustava Droysena i in. (Berlin: Duncker&Humblot, Berlin: Hobbing, Leipzig: Quelle&Meyer 1879–1939). Poza tym do zbiorów biblioteki wpłynęła literatura dotycząca metodyki archiwistyki oraz *Wörterbuch der Münzkunde* v. Schrottera (Berlin 1930), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*

¹³⁶ APSz, StAS, sygn. 39 (Jahresberichte der Staatsarchive 1936–1944), s. 26–27.

(Oldenburg–Berlin 1936), „Jahrbücher Des Frankischen Reiches Unter Karl Dem Grossen”, „Lexicon für Theologie und Kirche” (Breisgau 1937). Fundusz wydatkowany na książki w 1937 r. wyniósł 868,92 marki¹³⁷.

Znaczny przyrost zbiorów nastąpił w 1938 r., co można w dużej mierze tłumaczyć przekazanymi Archiwum książkami ze spuścizny pedagoga i regionalisty Paula Niessena. O przynależności egzemplarzy do tej kolekcji dają świadectwo m.in. zapiski marginalne ręką Niessena oraz jego dedykacje dla Archiwum¹³⁸.

- II. 49. *Otto von Bamberg. Ein geschichtliches Schauspiel*, Stettin 1924
Książka dedykowana Archiwum Państwowemu przez Paula Niessena
Biblioteka APSz, sygn. 204

137 Tamże, s. 73–74.

138 Paul Niessen (1857–1937) po studiach na uniwersytecie w Berlinie i złożeniu egzaminu uprawniającego do nauczania w gimnazjach, rozpoczął pracę pedagoga głównie w szkołach na Pomorzu, awansując w zawodowej hierarchii. Był współinicjatorem powołania Verein für die Geschichte der Neumark, mającego na celu badania historyczne Nowej Marchii. Niessen był autorem prac naukowych dotyczących m.in. średniowiecznego Pomorza, oraz twórcą sztuk teatralnych o tematyce historycznej. M. Wehrmann, *Paul von Niessen*, „Monatsblätter”, 1937, Jg. 51, Nr. 5, s. 65–68.

W tych ostatnich uwidacznia się charakter związków łączących właściciela książek z obdarowaną instytucją. W jednej z dedykacji bowiem Niessen dziękował: *zawsze pomocnemu Archiwum Państwowemu*. Książka z tą dedykacją zatytułowana *600 Jahre 1333–1933 Falkenburg* (Falkenburg 1933), jak wynika z akcesji, została ofiarowana w 1933 r. i uzyskała sygnaturę rzeczową zbudowaną z symboli działu głównego i poddziałów niższych stopni omówionego wcześniej katalogu: „I.I.f” (dzisiejsza sygn. 3508). Nawiązując do dedykacji Niessena warto dodać, iż wiele innych egzemplarzy opatrzonych jest przypisaniami dedykacyjnymi dla Archiwum takich autorów jak: Otto Altenburg, Robert Burkhardt, Fritz Curschmann, Walter Paap, Herbert Spruth.

W zakresie wymiany zbiorów funkcjonowały m.in. okólne listy dubletów. Zazwyczaj wysyłano je z Berlina do jednego z archiwów z dyspozycją przekazania kolejnym placówkom. Poszczególne archiwa zaznaczały na listach wybrane pozycje w odmienny sposób. Archiwum szczecińskie stosowało wielką literę „S” zapisaną czerwoną kredką. Z jednej z takich list przesłanej z Magdeburga, mającej trafić też do Wrocławia i Królewca, wybrano w ten sposób dla biblioteki 32 publikacje dotyczące głównie genealogii i numizmatyki¹³⁹.

W okresie, o którym mowa, następują zmiany dotyczące zasad udostępniania materiałów przechowywanych w archiwach pruskich. W związku z liberalizacją przepisów już w 1919 r. przesunięto granicę chronologiczną korzystania z akt na rok 1870. Od marca 1921 r. ze zbiorów mogli korzystać wszyscy zainteresowani z pewnymi wyjątkami. Obostrzenia dotyczyły cudzoziemców, szczególnie użytkowników z Polski. Wprowadzono też odpłatność za korzystanie w celach komercyjnych i prywatnych¹⁴⁰. W maju 1921 r. Dyrektor Generalny Paul Fridolin Kehr ogłosił regulamin udostępniania w pruskich archiwach państwowych – *Benutzungsordnung für die preussischen Staatsarchive* – w którym w paragrafie dziesiątym ujęte zostały również biblioteki, jako dostępne przede wszystkim pracownikom do użytku służbowego. Regulamin nie wykluczał co prawda użytkowników archiwów, pod warunkiem wszakże, że ich życzenia co do korzystania z księgozbioru nie będą przynosiły

139 Wspomniana listów dubletów Preussisches Geheimes Staatsarchiv zawierała numery publikacji od 328 do 592. Zob. APSz, StAS, sygn. 696, s. 60, 62–81.

140 M. Szukała, *Zasady udostępniania materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie w okresie międzywojennym XX w.*, „Archeion”, 2017, t. 118, s. 87–98. Zob. też: K. Pencarski, *Kształtowanie, zabezpieczanie i udostępnianie akt magistrackich rejencji koszalińskiej przez pruskie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1831–1945*, „Scripta Historica”, 2016, nr 22, s. 66–84.

uszczerbku w pracy dyżurnego archiwisty. Udostępniano jedynie na miejscu¹⁴¹. W regulaminie znalazł się również zapis, iż użytkownicy korzystający bezpłatnie z archiwaliów są zobowiązani do przekazania opublikowanych książek i artykułów, które powstały przy istotnym wykorzystaniu źródeł archiwalnych danego archiwum¹⁴². W przepisach archiwalnych zawarto też odniesienia na temat rodzajów udzielanych informacji, rozgraniczono bowiem informacje należne osobom pracującym naukowo i dane przekazywane osobom prowadzącym poszukiwania w celach komercyjnych i prywatnych, które nie powinny wykraczać poza analogiczny obowiązek bibliotek publicznych¹⁴³.

3.3. UDZIAŁ BIBLIOTEKI ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W BADANIACH WSCHODNICH

Badania naukowe archiwów państwowych datujące się od drugiej połowy XIX w. w następnym stuleciu zysały nową formę i treści. Dotyczyło to zwłaszcza historii regionalnej, która nabierając znaczenia w studiach nad historią Niemiec stała się bodźcem dla rozwoju prac na temat ziem wschodnich prowincji pruskich¹⁴⁴. Mianowany w 1915 r. na Dyrektora Generalnego pruskich archiwów państwowych Paul Fridolin Kehr (1860–1944) kontynuował linię pruskiej administracji archiwalnej, która od 1852 r. zapoczątkowała naukowy charakter placówek archiwalnych. Nowy dyrektor dał wówczas asumpt do rozwoju tzw. niemieckich badań wschodnich. W latach dwudziestych XX w. naukowa działalność archiwistów coraz wyraźniej szła w parze z zaangażowaniem politycznym. Było to szczególnie zauważalne w czasach dyktury następcy Kehra, Alberta Brackmanna (1871–1952). Zorganizowano wówczas instytucjonalny system badań wschodnich, w którym ważną rolę odgrywały archiwa usytuowane na pograniczu polsko-niemieckim¹⁴⁵.

W latach 30. XX w. mamy do czynienia ze szczególnym zainteresowaniem Polską ze strony uczonych niemieckich. Maciej Szukała autor monografii

---

141 APsZ, StAS, sygn. 1003 (Benutzungs-Ordnung: Zbiór przepisów 1939), s. 3.

142 Tamże, s. 6.

143 Tamże, s. 10.

144 M. Szukała, *Pruskie archiwa państwowe a niemieckie badania wschodnie (deutsche Ostforschung) w okresie międzywojennym XX wieku (1918–1939). Między nauką a politycznym zaangażowaniem*, Szczecin–Warszawa 2011, s. 47–48.

145 Stefan Lehr, w książce: *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”*. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina (Warszawa 2014), zamieścił rozdział *Ożywienie badań wschodnich (Ostforschung) za czasów dyktora generalnego Alberta*

na temat niemieckich badań wschodnich nazwał je swoistym fenomenem historycznym¹⁴⁶. Przechodziły one różne koleje, warunkowane m.in. sytuacją polityczną oraz stosunkami polsko-niemieckimi. Do początku 1934 r. cechowała je wrogość. Po podpisaniu 26 stycznia 1934 r. polsko-niemieckiej deklaracji o niestosowaniu przemocy stosunki między obu państwami uległy poprawie. Uczeni zajmujący się badaniami wschodnimi zmuszeni zostali do zmiany nastawienia i sposobu wypowiedzi. W 1939 r. nastąpił powrót do retoryki z czasów Republiki Weimarskiej¹⁴⁷. Stworzony wówczas system informacji o polskiej nauce – również na gruncie archiwalnym – posłużył do formułowania tezy, iż polska nauka historyczna w okresie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości skierowana była przeciw państwu niemieckiemu¹⁴⁸.

Ważna rola w badaniach wschodnich przypadła m.in. Archiwum Państwowemu w Szczecinie. Jednym z głównych promotorów *Ostforschung* w tej instytucji był Erich Randt (1887–1948) piastujący funkcję dyrektora Archiwum w latach 1930–1935. Z jego inicjatywy na łamach czasopisma „Baltische Studien” poczynając od 1933 r. publikowane były polemiki z pracami polskich historyków¹⁴⁹. Inicjatywa ta pociągała za sobą konieczność posiadania przez Archiwum polskiej literatury naukowej. Do jej pozyskiwania zaczęto przywiązywać coraz większą wagę. Wiązało się to z kosztami, które pokrywane były przez Dyрекcję Generalną w Berlinie. Na podstawie umów z księgarniami i antykwariatami, odpowiednia dokumentacja księgowa była przesyłana z Berlina do Szczecina. Szczecińskie Archiwum otrzymało też zwiększone środki na zakup poloników¹⁵⁰.

Brackmanna, w którym omówił jego rolę w tym zakresie, zwracając uwagę na zainteresowanie Brackmanna „niemieckim Wschodem”, datujące się już od czasu jego pracy na Uniwersytecie Albertyna w Królewcu. Uwagę Brackmanna zwróciło m.in. odrodzone po latach niewoli państwo polskie. Ówczesny rozwój polskiej nauki, zwłaszcza aktywność naukowa polskich historyków była krytykowana przez Brackmanna *za wrogię wobec Niemców tendencję*. Z drugiej strony obserwował natomiast bierną postawę historyków niemieckich. Odpowiedzią na ten stan rzeczy było stymulowanie przez niego badań wschodnich. Celowi temu miał służyć m.in. powołany przez Brackmanna Instytut Archiwistyki, łączący cele naukowe i polityczne. W ramach odbywających się w nim zajęć wprowadzono obowiązkowy lektorat języka polskiego, by ułatwić badaczom niemieckim polemiki z historykami polskimi. s. 54–61.

146 M. Szukała, *Pruskie archiwa państwowe...*, s. 246.

147 Tamże, s. 247.

148 Tamże, s. 248.

149 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 146.

150 APSz, StAS, sygn. 699 (Erwerb von Büchern „Polonica”), passim.

Polska literatura naukowa gromadzona w archiwalnej bibliotece była dostarczana przez firmy księgarskie i antykwariaty, wśród których wyróżnić można księgarnię i antykwariat Józefa Jolowicza w Berlinie¹⁵¹. Z firmą Jolowicza współpracował m.in. Hans Bellée (1889–1960), zatrudniony w szczecińskim Archiwum w latach 1926–1933. Archiwista ten po studiach historycznych na uniwersytetach w Monachium i Berlinie uzyskał w 1913 r. doktorat i podjął wolontariat w archiwach w Poznaniu i Berlinie. Dalsza jego droga zawodowa związana była również z archiwistyką. Po opuszczeniu Archiwum Państwowego w Szczecinie przeniósł się do Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem¹⁵². Na łamach szczecińskich periodyków naukowych Bellée zamieszczał omówienia publikacji naukowych polskich autorów¹⁵³.

Archiwum dysponując środkami na zakup książek przysyłało księgarni Jolowicza swe dezyderaty wraz z podaniem terminu oczekiwanej realizacji zamówienia. Dotrzymanie terminów nie zawsze było jednak możliwe. Dotyczyło to szczególnie książek wydanych w Polsce, w mniejszej zaś mierze opublikowanych w Niemczech i dostępnych na rynku księgarskim lub antykwarycznym. Oferent częstokroć nie był też w stanie podać dokładnej kalkulacji cenowej. Sytuacji nie ułatwiały również katalogi księgarskie podające niewystarczające dane w odniesieniu do polskich książek¹⁵⁴.

Księgarnia Jolowicza przysyłała do Szczecina specyfikacje za zakupione książki opiewające zwykle na kilkaset marek. Przy tej okazji firma występowała też z własną inicjatywą przedstawiając propozycje zakupu rozmaitych wydawnictw, które Archiwum mogłoby nabyć za pozostające jeszcze do dyspozycji kwoty¹⁵⁵. Księgarz dokonywał przeliczeń dewizowych zapewniając dy-

---

151 Firmę tę założoną w Poznaniu jeszcze w XIX w. przeniósł do Berlina i tam ją prowadził Albert Jolowicz (1869– zm. po 1939), syn Józefa (1840–1907), który w okresie wojny zmuszony był wyemigrować do Nowego Jorku. Na temat J. Jolowicza zob. *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 380–381.

152 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 65. Tam dalsza literatura.

153 Zob. „Monatsblätter”, 1932, Nr. 1, s. 12, 15. spr. Zob. też M. Szukała, *Archiwiści niemieccy wobec badań wschodnich w okresie międzywojennym (ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka szczecińskiego)*, „Stargardia”, 2002, t. 2, s. 255–271. M. Szukała, *Udostępnianie akt polskim naukowcom przez pruskie władze archiwalne w schyłkowym okresie republiki weimarskiej i w III Rzeszy*, w: *Świat Słowian w języku i kulturze. Kulturologia*, pod red. E. Komorowskiej i D. Dziadosz, Szczecin 2004, s. 110–119.

154 APSz, StAS, sygn. 699, s. 13–14.

155 W marcu 1932 r. przesłana przez Jolowicza faktura opiewała na 794, 60 marek. Zob. APSz, StAS, sygn. 699, s. 35–36.

rekcję Archiwum o rzetelności, której nie kwestionowały nigdy współpracujące z Jolowiczem biblioteki, ani osoby prywatne. Występująca czasami rozbieżność stanowisk wynikała z wysokości opłat pocztowych i celnych oraz niskich rabatów na książki wydawane przez instytuty i stowarzyszenia¹⁵⁶.

Pozyskiwanie literatury polskiej uzależnione było od wielu rozmaitych czynników. Oprócz uwarunkowań finansowych należy tu uwzględnić wspomniane trudności techniczne wynikające z przeliczeń dewizowych, opłat pocztowych, przede wszystkim zaś z braku możliwości zakupu niektórych konkretnych publikacji. Księgarnia Jolowicza nie mogąc wywiązać się z pewnych zamówień proponowała by Archiwum samodzielnie – z pozycji urzędu – kierowało zapytania do polskich wydawców o konkretne tytuły¹⁵⁷. Idąc za tą radą Archiwum korespondowało bezpośrednio z redakcją „Kwartalnika Historycznego” we Lwowie w sprawie zakupu *Bibliografii Historii Polskiej* Ludwika Finkla¹⁵⁸.

Zamówienia Archiwum na polską literaturę naukową realizowała też szczyńska księgarnia Leona Sauniera pośrednicząc niejednokrotnie w nabywaniu przez Archiwum książek polskich historyków¹⁵⁹.

Poniższe trzy tabelki dają przegląd literatury gromadzonej przez Archiwum Państwowe w Szczecinie w ramach badań wschodnich.

---

156 W liście do archiwum z 23 marca 1934 r. Jolowicz prosił o zwrot wszystkich przesłanych pozycji, których archiwum nie życzyło sobie zatrzymać. Zob. APSz, StAS, sygn. 699, s. 139.

157 APSz, StAS, sygn. 699, list z 24 stycznia 1933 r., s. 100.

158 Tamże, s. 14.

159 Wśród zamówionych tą drogą przez Archiwum Państwowe w Szczecinie książek, znalazło się wiele tytułów wydawanych w latach 30. XX w. przez Instytut Bałtycki, by wymienić: B. Stelmachowska, *Stosunek Kaszub do Polski*; K. Tymieniecki, *Dziejowy stosunek Polaków do morza*; F. Hilchen, *Źródło rozwoju portów polskich*; E. Kwiatkowski, *Powrót Polski nad Bałtyk*; J. Widajewicz, *Słowianie Zachodni na Bałtyku*; W. Konopczyński, *Kwestja bałtycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych*; B. Makowski, *Sztuka na Pomorzu, jej dzieje i zabytki*; K. Tymieniecki, *Znaczenie Pomorza w dziejach Polski*, APSz, StAS, sygn. 699, s. 130.

Lp.	Autor	Tytuł	Tłumaczenie tytułu
1	Brückner Aleksander	<i>Dzieje kultury polskiej</i>	<i>Geschichte der polnischen Kultur</i> , Krakau 1930–1932, Bd. 1–3
2	Makowski Bolesław	<i>Sztuka na Pomorzu – jej dzieje i zabytki</i>	<i>Die Kunst in Pommerellen – ihre Geschichte und Dänkmaler</i> . Gedenkbuch des Baltischen Instituts, Bd. IX, Thorn 1931
3	Łoza Stanisław	<i>Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących</i>	<i>Lexicon der polnischen Architekten u. Baumeister, sowie der in Polen arbeitenden Ausländer</i> , 2. Aufl. Warschau 1931
4	Zajączkowski Stanisław	<i>Władysław Łokietek odnowiciel państwa polskiego</i>	<i>Wladyslaw Lokietek, der Erneuerer des polnischen Reiches</i> , Lemberg 1926
5	Zajączkowski Stanisław	<i>Polska a Wittelsbachowie w pierwszej połowie XIV w.</i>	<i>Polen und die Wittelsbacher in der I. Hälfte des 14. Jh's</i> , Sprawozd. Tow. Nauk. Lemberg 1932, Heft 1
6	Zajączkowski Stanisław	<i>Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka</i>	<i>Polen und der Deutschorden in den letzten Jahren des Wladyslaw Lokietek</i> , Lemberg Lwów, nakł. Tow. Nauk. Archiwum Tow. Nauk, Dział II, tom VI, zes. 2, 1929
7	Antoni Liedtke	<i>Walka księcia Jana Opolskiego „Kropidły” z Krzyżakami w obronie majątkowych praw diecezji włocławskiej</i>	<i>Der Kampf des Herzogs Johann von Oppeln „Kropidlo” mit dem Deutschen Orden in Verteidigung der Vermögensrechte der Diözese Wloclawek</i> , Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Bd. 38, Thorn 1932

Lp.	Autor	Tytuł	Tłumaczenie tytułu
8	Karol Górski	<i>Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej</i>	<i>Pommerellen zur Zeit des 13 jähr. Krieges</i> , Posen 1932 Tow. przyj. Nauk. 308 s. u. 1 Karte
9	Józef Widajewicz	<i>Słowianie zachodni na Bałtyku</i>	<i>Die Vestslaven an der Ostsee</i> , Thorn 1933
10	Władysław Konopczyński	<i>Kwestja Bałtyku jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych</i>	<i>Die Ostseefrage als internationales Problem in der Neuzeit</i> , Thorn 1933
11	Kazimierz Tymieniecki	<i>Znaczenie Pomorza w dziejach Polski</i>	Thorn 1930 Balt. Institut
12	Kwiatkowski	<i>Polen wieder an der Ostsee</i>	Thorn 1930. Schriften des Balt. Instituts. Aus der Reihe der Thorner Vorträge
13	Hilchen	<i>Der Ursprung der Entwicklung polnischer Häfen</i>	Thorn 1930, Schriften des Balt. Instituts Thorner Vorträge
14	Kazimierz Tymieniecki	<i>Dziejowy stosunek Polaków do morza</i>	<i>Die historische Beziehung der Polen zum Meere</i> , Thorn 1932. Schriften des Baltischen Instituts. Aus der Reihe der Gdinger Vorträge
15	Bożena Stelmachowska	<i>Stosunek Kaszub do Polski</i>	<i>Die Stellung der Kaschuben zu Polen</i> , Thorn 1932 Schriften des Baltischen Instituts. Aus der Reihe der Gdinger Vorträge

Źródło: APSz, StAS, sygn. 699 (Polonica), s. 128.

Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce i rok wydania
1	Smogorzewski Casimir	<i>La Pomeranie Polonaise</i>	Paris 1932
2	Harilewski Leon	<i>La question des nationalites en Pomeranie</i>	Paris [1934] Gebethner et Wolff
3	Zajączkowski Stanisław	<i>Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach</i>	Toruń 1934, Biblioteka Bałtycka. Nakładem Instytutu Bałtyckiego
4		<i>Grundlagen ostdeutscher Bildung. Deutsche Blätter in Polen. Sonderheft</i>	
5	Ptaśnik Jan	<i>Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce</i>	Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, Kraków 1934
6	Kętrzyński Stanisław	<i>Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich, t. I</i>	Warszawa 1934
7	Halecki Oskar	<i>La Pologne de 963 a 1914</i>	Paris 1933
8	Jasiński Jan	<i>Sodejstwie cechów uspecham germanizacji na beregach Baltijskago morja</i>	1898
9		<i>Les archives des documents anciens a Varsovie</i>	Warszawa 1933
10	Siemieński Józef	<i>Przewodnik po archiwach polskich, Archiwa dawnej Rzeczypospolitej</i>	Warszawa 1933
11	Duda Franciszek	<i>Rozwój terytorialny Pomorza polskiego</i>	Krakau 1909

Źródło: APSz, StAS, sygn. 699 (Polonica), s. 171

Lp.	Autor	Tytuł	Akcesja i sygnatura
1	Bartels Karl	<i>Deutsche Krieger in polnischen Diensten von Misika I. bis Kasimir dem Grossen c. 963–1370</i> , Berlin 1922	Acc. 71/32 sygn. Bc 38
2	Bickerisch	<i>Übersicht</i>	Acc. 72/32 sygn. Bc 39
3	Booch-Arkossy	<i>Polnische Worterbuch</i>	Acc. 100/32 sygn. Kf 63
4	Brückner Aleksander	<i>Słownik</i>	Acc. 128/32 sygn. Kf 65
5	Daenell Ernst Robert	<i>Die Blütezeit der Deutschen Hanse</i>	Acc. 101/32 sygn. Cn 32
6	Diels Paul	<i>Die Slawen</i> , Leipzig 1920	Acc. 102/32 sygn. Hf 37
7	Handelsmann	<i>Sozialgeschichte</i>	Acc. 103/32 sygn. Bc 39
8	Jacob Georg	<i>Arabische Berichte von Gesandten an Germanische Fürstenhöfe aus dem 9. und 10. Jahrhundert</i>	Acc. 104/32 sygn. Cc 58
9	Lekus	<i>Grosse Kurfürst</i>	
10		<i>Polnische Wissenschaft</i>	
11	Recke Walther und Wagner Albert Malte	<i>Bücherkunde zur geschichte und literatur des königreichs Polen</i> , Leipzig 1918	Acc. 105/32 sygn. Bc 50
12	Lorentz Friedrich	<i>Geschichte der pomeranischen Sprache</i>	Acc. 106/32 sygn. Kf 64
13	Mandere	<i>Polnische Problem</i>	Acc. 107/32 sygn. Cb 36
14	Marcks Erich	<i>Ostdeutschland in der deutschen Geschichte</i> , Leipzig 1920	Acc. 108/32 sygn. Dm 3
15	Perlbach Max	<i>Preussisch-polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters</i> , Halle 1886	Acc. 109/32 sygn. Dc 85
16	Saxo Grammatikus ed. Holder	[<i>Gesta Danorum</i>]	
17	Strasser Karl Theodor	<i>Wikinger und Normannen</i>	Acc. 74/32 sygn. Ad 84

Lp.	Autor	Tytuł	Akcesja i sygnatura
18	Volz Wilhelm von, Schwalm Hans	<i>Die deutsche Ostgrenze</i> , Langensalza 1929	Acc. 73/32 sygn. Dm 1
19	Widukind	<i>Rerum Gestarum Saxonicarum</i>	Acc. 75/32 sygn. Cc 32 a
20	Widukind	<i>Sächsische Geschichte</i>	
21	Sobieski Waclaw	<i>Walka o Pomorze, Poznań– –Warszawa–Wilno–Lublin</i> 1928	Acc. 127/32 sygn. Bc 62
22	Chwalewik Edward	<i>Zbiory polskie</i>	Acc. 126/32 sygn. Bc 61
23	Bagiński Henryk	<i>Zagadnienie dostępu Polski do morza</i> , Warszawa 1927	Acc. 133/32 sygn. Bc 66
24	Brückner Aleksander	[<i>Geschichte der polnischen Literatur</i>]	Acc. 76/32 sygn. Bc 40
25		<i>Deutsche Hefte für Volks und Kulturbodenforschung</i>	Acc. 77/32 sygn. Cb 35
26	Caspar Erich	<i>Herman von Salza und die Gründung des Deutschordensstaats in Preussen</i>	Acc. 78/32 sygn. Dc 8
27	Dieterich Julius Reinhard	<i>Die Polenkriege Konrads II. und der Friede von Merseburg</i>	Acc. 79/32 sygn. Cdb 55
28	Exner Hans	<i>Beziehungen Brandenburg-Preussen. Polen</i>	Acc. 80/32 sygn. Dbc 151
29	Geffcken Heinrich	<i>Preussen Deutschland und die Polen seit dem untergang des polnischen reiches</i>	Acc. 81/32 sygn. Dbc 150
30	Gollub Hermann	<i>Der Grosse Kurfürst und Polen von 1660 bis 1668</i>	Acc. 82/32 sygn. Dbc 149
31	Kozierowski Stanisław	<i>Obce rycerstwo</i>	Acc. 132/32 sygn. Bc 65
32	Kutrzeba Stanisław	<i>Gdańsk: przeszłość i teraźniejszość</i>	Acc. 131/32 sygn. Dc 86
33	Laubert Manfred	<i>Deutsch oder slawisch? Kämpfe und Leiden des Ostdeutschtums</i> , Berlin 1928	Acc. 83/32 sygn. Dm 2

Lp.	Autor	Tytuł	Akcesja i sygnatura
34	Laubert Manfred	<i>Die preussische Polenpolitik von 1772–1914</i>	Acc. 84/32 sygn. Dbc 144
35	Miklosisch Franz	<i>Personennamen</i>	Acc. 85/32 sygn. Kf 61
36	Recke Walther	<i>Die polnische Frage als Problem der europäischen Politik</i> , Berlin 1927	Acc. 86/32 sygn. Bc 41
37	Rutkowski Jan	<i>Zarys gospodarczy dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych</i> , [Poznań 1923]	Acc. 130/32 sygn. Bc 64
38	Schmid	<i>Slav. Alter</i>	
39	Schmid	<i>Slav. Altertumsk</i>	
40	Schuchardt	<i>Vorgeschichte Deutschland</i>	
41	Wierczyński Stefan (red.)	<i>Biblioteki wielkopolskie i pomorskie</i> , Poznań 1929	Acc. 129/32 sygn. Bc 63
42	Breitenbach Oskar	<i>Das Land Lebus unter den Piasten</i> , Fürstenwalde Spree 1890	Acc. 92/32 sygn. Dbc 152
43	Brückner Aleksander	<i>Slaven</i>	Acc. 93/32 sygn. Ah 63
44	Halko	<i>Richeza von Polen</i>	Acc. 94/32 sygn. Bc. 44
45	Hein Max	<i>Johann von Hoverbeck</i> , 1925	Acc. 95/32 sygn. Bbc 153
46	Lewicki Anatol	<i>Zarys historii Polski</i> , Warszawa 1925	Acc.137/32 sygn. Bc 70
47	Maleczyński Karol	<i>Die ältesten Märkte in Polen und ihr Verhältniss zu der Kolonisierung nach dem deutschen Recht</i> , Breslau 1930	Acc. 96/32 sygn. Bc 45
48	Roth Paul	<i>Die Entstehung des polnischen Staates</i> , 1926	Acc. 97/32 sygn. Bc 46
49		<i>Studja staropolskie – księga ku czci Aleksandra Brücknera</i> , Kraków 1928	Acc. 136/32 sygn. Bc 69
50	Semkowicz Władysław	<i>Polityka rodów</i>	Acc. 135/32 sygn. Bc 68

Lp.	Autor	Tytuł	Akcesja i sygnatura
51	Tyc	<i>Siedlung</i>	Acc. 98/32 sygn. Bc 47
52	Zaborski Bogdan	<i>Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung</i> , 1930	Acc. 99/32 sygn. Bc 48
53	Zmigrod Stadnicki Karl von	<i>Die Schenkung Polens an Papst Johannes XV</i> , 1911	Acc. 90/32 sygn. Bc 42
54	Bachulski Alexis	<i>Polnische Staatsarchive</i>	Acc. 120/ 32 sygn. Ka 1
55	Balzer Oswald	<i>Królestwo Polskie 1295–1370</i> , Lwów 1919	Acc. 134/32 sygn. Bc 67
56	Grodecki Roman	<i>Dzieje Polski średniowiecznej</i> , Kraków 1926	Acc. 110/32 sygn. Bc 51
57	Lorenz Ottokar	<i>Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter</i> , Berlin 1870	Acc. 121/32 CC 2a
58	Salow Wilhelm	<i>Lothar III. und das Wendenland</i> , 1889	Acc. 119/32 sygn. Dm 4
59	Wojciechowski Zygmunt	<i>Momenty terytoryalne organizacji grodowej w Polsce Piastowskiej</i> , Lwów 1924	Acc. 111/32 sygn. Bc 52
60	Zakrzewski Stanisław	<i>Najdawniejsza bulla dla Polski. Spostrzeżenia nad dokumentem „Dagome iudex”</i> , Lwów 1921–1923	Acc. 112/32 sygn. Bc 53
61	Zeissberg Heinrich von	<i>Die öffentliche Meinung im 11. Jahrhundert über Deutschlands Politik gegen Polen</i> , 1869	Acc. 122/32 sygn. Dm 5
62	Zeissberg Heinrich von	<i>Über die Zusammenkunft des Kaisers Otto III. mit Herzog Boleslaw I. von Polen zu Gnesen</i> , 1868	Acc. 123/32 sygn. Dm 6
63	Zeissberg Heinrich von	<i>Miseco I (Mieczyslaw), der erste christliche Beherrscher der Polen</i> . Gerold, Wien 1867	Acc. 124/32 sygn. Bc 60
64	Zeissberg Heinrich von	<i>Die Kriege Kaiser Heinrichs II. mit Herzog Boleslaw I. von Polen</i> . Gerold, Wien 1868	Acc. 125/32 sygn. Cdb 57

Lp.	Autor	Tytuł	Akcesja i sygnatura
65	Kaczmarczyk Kazimierz	<i>Nasze archiwa w latach 1901–1925</i>	Acc. 113/32 sygn. Bc 54
66	Tymieniecki	<i>Pomorze i Polska</i>	Acc. 114/32 sygn. Bc 55
67	Gallus	<i>Chronicon</i>	Acc. 115/32 sygn. Bc 56
68	Łoś Jan	<i>Początki piśmiennictwa polskiego – przegląd zabytków językowych, Lwów 1922</i>	Acc. 116/32 sygn. Bc 57
69	Wojciechowski Zygmunt	<i>Ze studjów nad organizacją Państwa Polskiego za Piastów, Lwów 1924</i>	Acc. 117/32 sygn. 58
70	Zajączkowski Stanisław	<i>Władysław Łokietek, odnowiciel Państwa Polskiego, Lwów 1926</i>	Acc. 118/32 sygn. Bc 59

Źródło: APSz, StAS, sygn. 699 (Polonica), s. 54–58.

W styczniu 1932 r. przy Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem utworzono komórkę Forschungsstelle in Publikationsfonds, której zadaniem było reagowanie na działania antyniemieckie i przeciwstawianie się podobnym tendencjom¹⁶⁰. W 1933 r., pod zmienioną nazwą, jako Publikationsstelle placówka ta inicjowała prace naukowo-badawcze, oraz zajmowała się przygotowaniem i dystrybucją tłumaczeń publikacji. Szczególną wagę przywiązywano do tłumaczeń dzieł polskich. Władze państwowe miały na celu przybliżenie środowiskom naukowym opracowań ocenianych jako obiektywne oraz antyniemieckie¹⁶¹. W czerwcu 1942 r. Archiwum szczecińskie zamówiło do użytku służbowego publikację: *Geschichte des Handels und der Kaufmannschaft in Krakau (Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego)*¹⁶². Według krótkiego

160 M. Szukała, *Pruskie archiwa państwowe a niemieckie badania wschodnie*, Szczecin–Warszawa 2011, s. 91.

161 Jak podaje Maciej Szukała, do 1942 r. przetłumaczono 493 publikacji (książki, artykuły, przyczynki i komunikaty autorstwa historyków, archeologów, etnografów, językoznawców). Tamże, s. 95.

162 APSz, StAS, sygn. 697 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften durch Kauf bez. Veranlassung des Generaldirektors der Staatsarchive 1941), s. 292–293/ Berlin-Dahlem 22 czerwca 1942 Stanisław Kutrzeba, Jan Ptaśnik, *Geschichte des Handels und der*

omówienia treści opracowanego przez Publikationsstelle (Polnische Liste Nr. 206), pozycja ta pomimo pewnych przekłamań, odznaczała się obiektywizmem. Jej tekst ukazał się w 1910 r., co – jak pisano – nie pozostawało bez wpływu na ów obiektywizm, bowiem w okresie tym badania polskich uczonych miały być jeszcze bezstronne. Znamienny jest tu fragment: *Solche Sätze wie: Am längsten, denn mehr als zwei Jahrhunderte, stand Krakau unter der Wirkung der deutschen Kultur; aus dieser Zeit stammt das aller meiste von dem, was wir heute als das „alte Krakau“ bezeichnen – wären in einer späteren polnischen Darstellung nicht mehr möglich gewesen*¹⁶³. Przytoczone powyżej zdanie w polskim oryginale brzmiało: *Najdłużej, bo przez dwa wieki przeszło, Kraków znajdował się pod tchnieniem kultury niemieckiej, z tych też czasów najwięcej pozostało tego, co dziś nazywamy starym Krakowem*. Dalej jednakże autorzy zauważają: [...] *dawni patrycyusze krakowscy uważali, iż w miarę wzrastania w bogactwa i obowiązki ich względem starego grodu i jego przeszłości wzrastają. Wszak przykazaniem ich życia była dewiza, że nie pochodzenie, ale cnota są prawdziwym szlachectwem [...]*¹⁶⁴. W omówieniu tego tekstu pisano, iż praca pod redakcją dwóch najślynniejszych polskich badaczy jest w istocie historią starego niemieckiego Krakowa, skarbnicą niemieckiej przeszłości. Dlatego też tłumaczenie miało posiadać wielką wartość dla niemieckich publicystów i badaczy, pomimo pewnych „zatuszowań”. Dopóki jednak – jak podkreślano – brakowało niemieckiej historii Krakowa, tłumaczenie Publikationsstelle pozostawało nieodzowną pomocą oddającą wielkie usługi¹⁶⁵.

Na przeciwnym biegunie znajdowała się w opinii Publikationsstelle, książka Józefa Kisielewskiego *Ziemia gromadzi prochy*¹⁶⁶. Charakteryzując jej treść zauważono iż jest: [...] *to obszerna, potoczyćcie napisana i bogato wyposażona książka zawierająca ogólny opis doświadczeń podróży po Niemczech,*

Kaufmannschaft in Krakau (Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego), „Rocznik Krakowski”, 14 (1910).

163 Tamże.

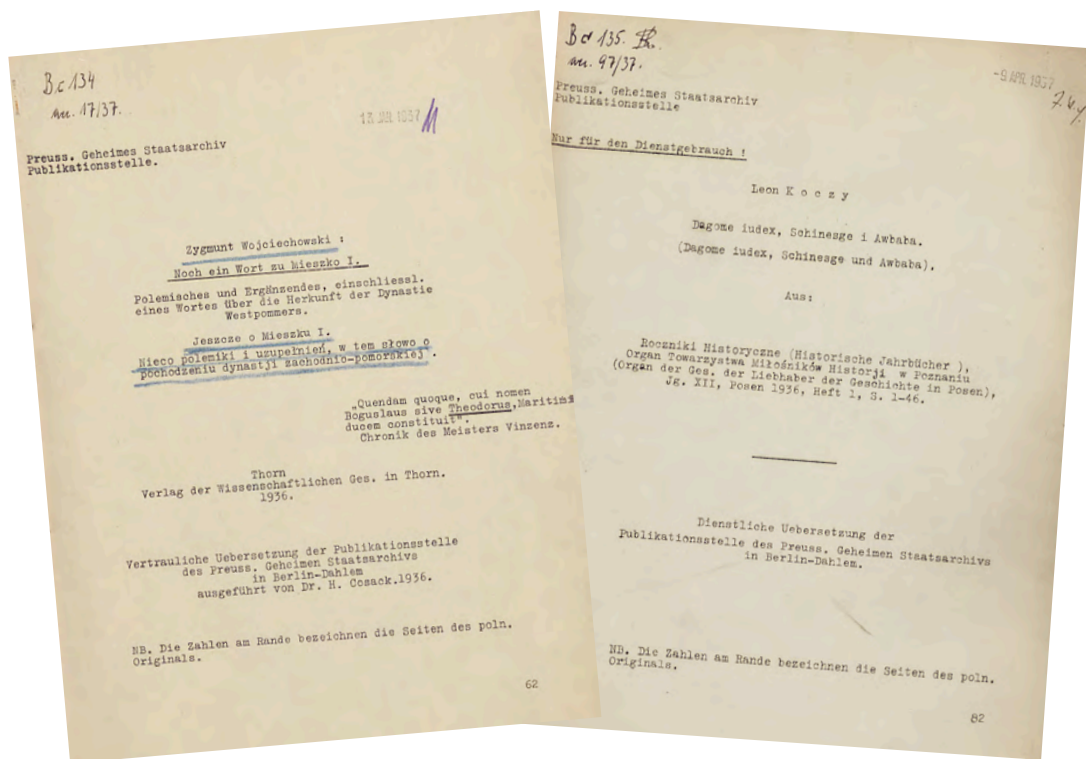
164 S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski”. Wydawnictwo Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1910, R. 14, [1912], s. 129–130.

165 APSz, StAS, sygn. 697, s. 292–293/ Berlin-Dahlem 22 czerwca 1942 Stanisław Kutrzeba, Jan Ptaśnik, *Geschichte des Handels und der Kaufmannschaft in Krakau (Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego)*, „Rocznik Krakowski”, 14 (1910).

166 APSz, StAS, sygn. 695 (Erwerbung von Büchern und Druckschriften 1938–1939), s. 408. Publikationsstelle. Nur für den Dienstgebrauch Polnische Liste Nr. 168, Berlin Dahlem 8.03.1939 r. J. Kisielewski, *Ziemia gromadzi prochy*, Posen 1939, s. 408.

głównie po Pomorzu z 1937 r. W ramy te wpisana jest treść książki, która dotyczy stosunków między Niemcami a Polską po dzień dzisiejszy. Książka pełna jest pominięć, naszpikowana złośliwymi uwagami przeciwko zjawiskom niemieckiej teraźniejszości, pełna krytykanctwa i oczerniania niemieckiej natury. Jeśli tłumaczymy tę pełną nienawiści książkę, to dlatego, że oczywiście nie jest to dzieło pojedynczego publicysty, ale wspólny wysiłek czołowych naukowców zajmujących się polskimi badaniami zachodnimi (Westforschung). Sam autor wyjaśnia we wstępie, że książka nie została napisana przez jedną osobę, i wymienia jako pracowników dobrze znane nazwiska tych, którzy mieli swój udział w tej prowokującej i haniebnej pracy [...] Książkę należy zatem traktować jako popularne przedstawienie wyników badań wyżej wymienionych czołowych postaci polskich badań zachodnich, zwłaszcza Instytutu Bałtyckiego i poznańskich instytutów badawczych [...]167.

Il. 50. Przykłady wydawnictw firmowanych przez Publikationsstelle zachowanych w bibliotece APSz

167 Tamże.

Podkreślając propagandowy w mniemaniu Publikationsstelle charakter książki, przywołano też inne tytuły: *Na tropach Smętka* Melchiora Wańkowicza i *Śląsk Polski* Leona Wasilewskiego¹⁶⁸.

Archiwum korzystając z dostępnych list publikacji i katalogów, w których znajdowały się krótkie omówienia książek i artykułów, zamówiło też następujące tytuły: Józef Winiewicz, *Die Mobilisierung der deutschen Kräfte in Polen* (Warschau 1939); Roman Piotrowicz, *Das Problem des Gleichgewichts im Ostseeraum* (1938); Emil Kuronski, *Die Polen in Deutschland nach den amtlichen Volkszählungen* (1938). Publikacje te były omówione w katalogu wydanym w 1943 r. pod tytułem *Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1942* pozostającym, do użytku służbowego szczecińskich archiwistów¹⁶⁹.

W 1938 r. Archiwum we współpracy z Towarzystwem Historycznym podjęło starania o zakup „Polskiego Słownika Biograficznego” korespondując w tej sprawie z Polską Akademią Umiejętności w Krakowie. Akademia będąca wydawcą słownika informowała w sierpniu 1938 r., iż dla zagranicy wysyłano zazwyczaj całe tomy po wydrukowaniu wszystkich zeszytów. Pośrednikiem w zakupie była szczecińska księgarnia Leona Sauniera. Występując do władz zwierzchnich o środki dewizowe na zakup słownika Archiwum wysuwało argumenty, iż publikacja jest niezbędna dla celów służbowych, a także regionalnych badań historycznych – niezwykle ważnego obszaru działań instytucji, tym samym jej zakup dla biblioteki staje się konieczny¹⁷⁰.

3.4. GROMADZENIE LITERATURY REGIONALNEJ

Archiwum Państwowe, pełniące funkcję centrum badań regionalnych (Zentralstelle der Heimatforschung), aktywnie zabiegało o publikacje z tego zakresu. Kontynuowano m.in. gromadzenie książek adresowych. W pismach kierowanych do Augusta Scherla, wydawcy szczecińskich książek adresowych, zwracano się z prośbą o regularne ich przekazywanie do biblioteki, podkreślając doniosłe zadanie kompletowania literatury dotyczącej historii Pomorza, niezbędnej także dla własnych celów naukowych instytucji¹⁷¹.

168 Tamże.

169 *Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1942*, Berlin 1943. Zob. też APSz, StAS, sygn. 696, s. 163–166. Archiwum gromadziło także czasopisma o tematyce wschodniej jak: „Ostland-Berichte. Auszüge aus polnischen Büchern, Zeitschriften und Zeitungen”, hrsg. vom Ostland-Institut in Danzig 1927–1930.

170 APSz, StAS, sygn. 695, s. 93, 122–123.

171 APSz, StAS, sygn. 695, s. 135.

Wśród archiwistów nie szczędzących wysiłków w pozyskiwaniu piśmiennictwa regionalnego wyróżnił się Fritz Morré (1912–1941). Jego staraniom biblioteka zawdzięczała wydawnictwa Stowarzyszenia Popierania Handlu Zamorskiego w Szczecinie (Verein zur Förderung überseeischer Handelsbeziehungen in Stettin). We wrześniu 1938 r. Morré na podstawie informacji uzyskanej od konsula Meistera starał się o pozyskanie do zbiorów najnowszego, sześćdziesiątego szóstego rocznika Stowarzyszenia, w którym zamieszczone było cenne opracowanie poświęcone pamięci Heinricha Dohrna (1838–1913), jednego z założycieli tej organizacji, przyrodnika, entomologa, przedsiębiorcy, zasłużonego dla miasta mecenasa kultury. Ze swej strony Morré proponował w zamian periodyk „Baltische Studien”¹⁷². Z dalszej korespondencji wynika, iż Stowarzyszenie przekazywało swoje publikacje dla Archiwum już wcześniej. Były one dostarczane do archiwalnej biblioteki osobiście przez jego członków lub pozostawiane w Archiwum z odpowiednią adnotacją. Pewne opóźnienia natomiast powstawały w związku z wadliwą organizacją pracy w stowarzyszeniowej bibliotece, gdzie roczne sprawozdania przechowywane były pod różnymi sygnaturami, a zmieniający się często opiekunowie zbiorów nie gwarantowali właściwego opracowania zasobów. O wszystkich tych okolicznościach członek Stowarzyszenia Popierania Handlu Zamorskiego w Szczecinie Rudolf Desch informował wcześniej dyrektora archiwum Otto Grotefenda¹⁷³.

Archiwiści Fritz Morré i Rolf Reuter powołując się na fakt kompleksowego gromadzenia przez Archiwum literatury regionalnej, starali się sukcesywnie uzupełniać biblioteczny zbiór kalendarzy. Wydawnictwa typu „Heimatkalender” publikowane przez poszczególne powiaty oprócz kalendarium zawierały wiadomości z różnych dziedzin życia. Były to swego rodzaju kompendia łączące rolę podręcznika historii, przewodnika turystycznego, informatora adresowego i reklamowego. Wspomniani archiwiści w pismach do instytucji odpowiedzialnych za dystrybucję kalendarzy, zwracali się z prośbą o nadsyłanie do zbiorów bibliotecznych brakujących tomów, traktowanych przez Archiwum, jako wartościowa literatura krajoznawcza¹⁷⁴. Utrzymywano również kontakty ze Szczecińskim Klubem Turystycznym (Stettiner Touristen Klub), który przysyłał bibliotece archiwalnej drukowane, roczne sprawozdania.

---

172 APSz, StAS, sygn. 695, s. 116. Zob. też *Dr. Heinrich Dohrn zum Gedächtnis*, „Jahresbericht des Vereins zur Förderung Überseeischer Handelsbeziehungen zu Stettin e.V.”, Jg. 66: 1937, Stettin 1938.

173 APSz, StAS, sygn. 695, s. 263.

174 APSz, StAS, sygn. 698, passim.

Il. 51. Przykład kalendarza regionalnego
Biblioteka APSz, sygn. P 141

Archiwum aktywnie uczestniczyło w procesie wymiany zbiorów z lokalnymi instytucjami nauki i kultury. Było wśród nich m.in. Pomorskie Muzeum Krajowe w Szczecinie (Pommersches Landesmuseum in Stettin), któremu przekazano m.in. oprawiony zbiór edyktów z XVIII w., które to materiały – jak zaznaczono w podziękowaniu skierowanym na ręce dyrektora Archiwum – wypełniły odczuwalną dotkliwie lukę w zasobie muzealnej biblioteki¹⁷⁵. Działania te wskazują, iż Archiwum, jako instytucja funkcjonująca w określonym środowisku oddziaływało na nie w zakresie znacznie większym, niż się powszechnie sądzi.

Przedmiotem naukowego zainteresowania archiwistów była m.in. historia rodów pomorskich. Poza materiałem aktowym, wykorzystywanym jako

¹⁷⁵ APSz, StAS, sygn. 695, s. 190.

zasadnicze tworzywo badań genealogicznych, przydatna była też literatura gromadzona w bibliotece. Państwo narodowosocjalistyczne szczególnie wspierało badania rodowe, będące pomocą w inwentaryzacji rasowej społeczeństwa niemieckiego¹⁷⁶. Dopływ literatury genealogicznej zawdzięczano m.in. ofertom członków rodzin przygotowujących do druku własnym nakładem dzieje swych przodków. Przykładu dostarcza m.in. korespondencja Gerharda Schendella, który chcąc uchronić treści rodzinnych dokumentów zebrał je w tomie *Urkundenbuch der Familie Schendell* i ofiarował bibliotece archiwalnej, przedstawiając jednocześnie możliwość przekazywania kolejnych pod warunkiem uiszczenia odpowiedniej opłaty, na którą składały się cena egzemplarza i koszt przesyłki pocztowej¹⁷⁷.

3.5. WSPÓŁPRACA ARCHIWUM Z INNYMI INSTYTUCJAMI W ZAKRESIE POZYSKIWANIA ZBIORÓW

Oprócz publikacji regionalnych i ogólnoniemieckich zabiegano o wydawnictwa zagraniczne. W lutym 1939 r. prowadzono negocjacje w sprawie pozyskania wydanej w Halmstadt w 1938 r. książki: *Den från Pommern härstammande svenska ätten von Braun*, zwracając się do autora Emila Sundberga z prośbą o jej przysłanie do zbiorów bibliotecznych. Nieodpłatne przekazanie okazało się jednak niemożliwe. Jak wynikało z korespondencji z autorem nawet archiwa i biblioteki szwedzkie nie otrzymały bezpłatnie tego tytułu. Nakład publikacji wydanej w ilości 250 numerowanych egzemplarzy był już bowiem w większości rozdysponowany¹⁷⁸.

Utrwalone w korespondencji pracowników merytorycznych i dyrekcji placówki prośby o publikacje, kierowane do środowisk archiwalnych w Niemczech, wskazują na współpracę archiwistów – mającą niejednokrotnie charakter również prywatny – oraz szeroką orientację w piśmiennictwie powstającym w tych kręgach. Jednym z archiwistów pozostających w kontaktach ze Szczecinem był dyrektor archiwum w Magdeburgu Walter Möllenberg (1879–1951). Fritz Morré, w liście w którym dziękował Möllenbergowi za korespondencję oraz najnowszy tom periodyku „Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt”, zawarł też osobiste uwagi wskazujące

---

176 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 135

177 APSz, StAS, sygn. 696, s. 147.

178 APSz, StAS, sygn. 695, s. 366.

na znajomość stosunków rodzinnych oraz pozazawodowych dyrektora magdeburgskiego archiwum¹⁷⁹. Wraz ze słowami uznania, iż pomimo wojny i licznych utrudnień udało się wydać tak znakomitą publikację, jak „Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt”, wniósł o przesłanie brakujących tomów tego periodyku. Morré podkreślał, iż ambicją biblioteki szczecińskiego Archiwum było posiadanie wszystkich dotąd wydanych roczników saksońskich. Dla biblioteki archiwum magdeburgskiego zaproponował z kolei roczniki „Baltische Studien”¹⁸⁰.

Wysiłki Morrého stawiają go w rzędzie najbardziej aktywnych archiwistów pracujących na rzecz uzupełniania zbiorów bibliotecznych. Dokładał on m.in. starań o pozyskiwanie materiałów przydatnych w badaniach naukowych, o czym pisał w liście do urzędnika Rady Krajowej Siegfrieda Bergera z Merseburga, licząc na uzyskanie wydanego tam atlasu „Mitteldeutschen Heimatatlas” i jednocześnie zobowiązując się do przekazania darczyńcom publikacji szczecińskich¹⁸¹.

Korespondencja Morrého rzuca ciekawe światło na koegzystencję bibliotek: archiwalnej i Towarzystwa Historycznego. Książnica Towarzystwa jawi się w niej jako biblioteka o charakterze półpublicznym, udostępniająca w znacznie szerszym zakresie, niż biblioteka archiwalna funkcjonująca tylko zgodnie z jej przeznaczeniem. W tym kontekście inny wymiar zyskiwała kwestia dubletów. Świadczyły o tym zabiegi Morrého o dodatkowe egzemplarze niektórych tytułów, będących już w posiadaniu biblioteki archiwalnej, z przeznaczeniem dla biblioteki Towarzystwa, w której książki te mogły być udostępnione znacznie większej liczbie czytelników¹⁸². Morré korzystając z dostępnych katalogów

---

179 Fritz Morré wyrażał w swoim liście zadowolenie z faktu, iż Möllenberg utrzymuje pomimo trudnej sytuacji kontakt z uniwersytetem w Halle, prowadząc tam wykłady i przekonując, że tego typu relacje pomiędzy instytucjami powinny być rozwijane. APSz, StAS, sygn. 696, s. 107.

180 Tamże.

181 APSz, StAS, sygn. 696 s. 111. Dr Siegfried Berger (1891–1946) – wybitny przedstawiciel życia literackiego w Niemczech Centralnych początku XX w., od 1927 r. w służbie administracji państwowej. Zob. Siegfried Berger – Lebensdaten, www.merseburg.de.abgerufen [data dostępu: 29.04. 2021].

182 Jednym z przykładów była korespondencja w sprawie pozyskania drugiego egzemplarza publikacji autorstwa A. Hille, *Chronik des Kolberger Ärztevereins E.V. 1904–1933*. Archiwum otrzymawszy wcześniej ten tytuł do swoich zbiorów, zwróciło się do autora z prośbą o przesłanie dodatkowego egzemplarza dla biblioteki Towarzystwa Historycznego. Zob. APSz, StAS, sygn. 696, s. 97–98, 103.

i ofert prowadził też ożywioną korespondencję z księgarniami i antykwariatami zamawiając konkretne tytuły dla biblioteki¹⁸³.

3.5.1. ARCHIWISCI FRITZ MORRÉ I ROLAND SEEBERG-ELVERFELD W SŁUŻBIE BIBLIOTEKI

Morré będąc zdeklarowanym zwolennikiem narodowego socjalizmu i angażując się w realizację ideologicznych celów nazistowskiego państwa dbał o to, by w bibliotece nie zabrakło narodowosocjalistycznej literatury. Skupiał uwagę m.in. na kompletowaniu czasopism spod znaku NSDAP, by wymienić „Der politische Student. Parteiamtliche Zeitung des N.S.D. – Studentenbundes Gau Pommern der NSDAP”¹⁸⁴. Archiwista ten miał też pośredni udział w działaniach instytucji państwowych powołanych do prześladowania polskiej mniejszości narodowej w Rzeszy Niemieckiej. Według rozporządzenia z 27 lutego 1940 r. działalność polskich stowarzyszeń, fundacji, spółdzielni i innych organizacji została zabroniona. Powołane zostały jednocześnie urzędy do inwigilacji polskich środowisk. Jednym z nich było stanowisko Komisarza ds. Organizacji Polskiej Mniejszości Narodowej (Der Kommissar für die Organisationen der polnischen Volksgruppe im Deutschen Reich), który wykonywał swoje obowiązki zgodnie z instrukcjami Ministra Spraw Wewnętrznych Rzeszy¹⁸⁵. Urząd ów, nadzorujący sytuację w Szczecinie, zwrócił się we wrześniu 1940 r. do Archiwum Państwowego w sprawie książek skonfiskowanych w obiektach polskiej mniejszości narodowej w mieście, o których został poinformowany przez prezydenta rejencji szczecińskiej. Książki te zostały przejrzone przez Morréro, który wyselekcjonował 13 egzemplarzy dla biblioteki archiwalnej. Wspomniany urząd potrzebował jednocześnie informacji na temat wykorzystania materiałów znalezionych w szczecińskim środowisku polonijnym, w tym listy książek przeznaczonych dla Archiwum. Lista książek wybranych przez Morréro obejmowała następujące publikacje: Ludwik Dębicki, *Z dawnych wspomnień 1846–1848* (Kraków 1903); Julja Kisielewska, *Historja Polski*; Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*; Karol Szajnocha, *Jadwiga i Jagiełło 1374–1413 opowiadania historyczne przez Karola Szajnochę, cz. 1–7* (Lwów 1855); Julian

183 Były wśród nich m.in. *Niekammers Güteradrebuch für Pommern, Herbord's Leben des Bischofs Otto von Bamberg*. APSz, StAS, sygn. 696 s. passim.

184 APSz, StAS, sygn. 696, s. 320.

185 Verordnung über die Organisationen der polnischen Volksgruppe im Deutschen Reich. Vom 27. Februar 1940.

Woyszniło, *Józef Piłsudski – życie. Idee, czyny 1867–1935* (Warszawa 1937); Eugeniusz Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech* (Warszawa 1934); Stefan Żeromski, *Wczoraj i dziś* (Warszawa 1925); Christian Rudolf DE WET, *Trzy lata wojny o niepodległość* (Warszawa 1903). Ta ostatnia pozycja dotyczyła tzw. drugiej wojny burskiej – toczonej pomiędzy burskimi republikami Transwalu i Oranii a imperium brytyjskim w latach 1899–1902. Książki zostały wpisane do katalogu bibliotecznego Archiwum w dziale B. *Einzelne ausserdeutsche Länder*, poddziale B.c. *Polen und Generalgouvernement*¹⁸⁶. Do dzisiaj zachowała się w zbiorach bibliecznych jedna książka z tej listy autorstwa Eugeniusza Zdrojewskiego *Szkolnictwo polskie w Niemczech* (Warszawa 1934 i.e. 1933). Publikacja ta figuruje w katalogu bibliotecznym pod dzisiejszą sygnaturą B 4336 posiada też sygnaturę nadaną w 1940 r.: B.c. 183.

II. 52. E. Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech*, Warszawa 1934
Biblioteka APSz, sygn. B 4336

¹⁸⁶ APSz, StAS, sygn. 696, s. 249–250. Zob. też przypis 2–3.

Wkład w uzupełnianie księgozbioru bibliotecznego miał też Roland Seeberg-Elverfeld (1909–1993), który podobnie jak Morré należał do zdeklarowanych zwolenników ideologii państwowej III Rzeszy¹⁸⁷. Pracę w Archiwum Państwowym w Szczecinie rozpoczął w 1937 r. W czasie wojny był oddelegowany do okupowanego Lublina, gdzie pracował w Urzędzie Archiwalnym na dystrykt lubelski Generalnego Gubernatorstwa. Z Lublina Seeberg-Elverfeld przesłał w lipcu 1940 r. do zbiorów bibliecznych polskie publikacje: I. Czuma, *Polityka ludnościowa III Rzeszy* (Lublin 1939); *Bolszewizm*, pr. zbiorowa (Lublin 1938); Cz. Strzeszewski, *Handel zagraniczny Królestwa Kongresowego (1815–1830)* (Lublin 1937); *Umowa zawarta pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiej celem wykonania i uzupełnienia polsko-gdańskiej konwencji z dnia 9 listopada 1920 r. / Abkommen zwischen der freien Stadt Danzig und Polen zur Ausführung und Ergänzung der Polnisch-Danziger Konvention vom 9. November 1920* [Gdańsk 1922]; *Akcja Katolicka* (1939). Oprócz książek przeznaczonych dla biblioteki archiwalnej Seeberg-Elverfeld przekazał do wglądu publikację *Die Gesetzgebende Kommission Katharinas II. Ein Beitrag zur Geschichte des Absolutismus in Rußland* (Breslau 1940), autorstwa G. Sacka z dyspozycją ewentualnego zainteresowania tym tytułem, biblioteki Towarzystwa Historycznego, o ile nie byłoby zainteresowane Archiwum, lub odesłania do wydawcy. Nadesłane książki zostały wpisane do katalogu bibliotecznego w dziale B.c. *Polen und Generalgouvernement* oraz w przypadku książki *Bolszewizm* w dziale *Russland* B.b.a¹⁸⁸.

3.6. BIBLIOTEKARZE

Przywołani wcześniej Morré i Seeberg-Elverfeld wprowadzają w tok rozważań na temat pracowników biblioteki. Jej funkcjonowanie opierało się na pracy wielu archiwistów, którym zlecano realizację zarówno bieżących, jak i długofalowych zadań bibliecznych. Nie posiadali oni fachowej wiedzy bibliotekarskiej, ale ich umiejętności w zakresie takich działań jak: porządkowanie akt, spisy, wykonywanie regestrów, repertoriów akt, kwalifikowanie jednostek do zespołów, w pewnej mierze rekompensowały brak profesjonalnego przygotowania bibliotekarskiego. Obsadę biblioteki w latach 20. i 30. XX w.

---

187 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 103–104; tegoż, *Archiwista Roland Seeberg-Elverfeld (1903–1993) w świetle źródeł przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2003, nr 17, s. 121–129.

188 APSz, StAS, sygn. 696, s. 214.

tworzyli m.in. archiwiści: Jean Henri Lulvés, Friedrich Granier, Hans Bellée, Hans Frederichs, Gerhard Schöpfung.

Jean Henri Lulvés (1866–1928), absolwent historii uniwersytetu w Berlinie i doktorant tejże uczelni, począwszy od 1891 r. rozpoczął służbę archiwalną, w trakcie której pracował naukowo wydając źródła i publikując artykuły. Po zakończeniu pracy w archiwum w Hanowerze zatrudnił się w sierpniu 1922 r. w Archiwum szczecińskim. W archiwalnej bibliotece w drugim półroczu 1923 r. wykonywał rozmaite prace, jak odbiór przesyłek z książkami i przyjmowanie darów, prowadził też księgę wpływów. Z dniem 31 marca 1924 r. przeszedł na emeryturę¹⁸⁹. Jego miejsce zajął z dniem 1 kwietnia 1924 r. Friedrich Granier (1893–1946), specjalista w zakresie historii starożytnej. Granier zajmował się biblioteką konserwatora zabytków Hansa Lutscha, z której zachowały się do dzisiaj nieliczne egzemplarze, w tym weduty¹⁹⁰. W 1925 r. został przeniesiony do archiwum w Berlinie-Dahlem¹⁹¹.

W kwietniu 1926 r. rozpoczął pracę w Archiwum radca archiwalny dr Hans Bellée, którego droga zawodowa od początku związana była z archiwistyką. Po kilkuletnim pobycie w Szczecinie został przeniesiony do Tajnego Archiwum w Berlinie-Dahlem¹⁹². W szczecińskim Archiwum Bellée podobnie jak inni czasowo pracował w bibliotece. Archiwista ten znając język polski i mając rozeznanie w literaturze polskiej wpływał na dobór literatury polskiej w ramach badań wschodnich. Uczestniczył też systematycznie w kontroli zbiorów¹⁹³.

W służbie archiwalnej w Szczecinie odnotowujemy też nazwisko Hansa Frederichsa (1903–1945), członka NSDAP, który pierwsze kroki stawiał w Archiwum 6 stycznia 1930 r. W 1932 r. rozpoczął opracowanie katalogu geograficzno-osobowo-rzeczowego biblioteki¹⁹⁴.

Na przeciwległym biegunie niż zdeklarowany nazista Frederichs stał niezaangażowany politycznie Rolf Reuter (1909–1945), aktywny w Archiwum

---

189 APSz, StAS, sygn. 38, s. 222, M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 78.

190 Zob. B. Ochendowska-Grzelak, *Hans Lutsch (1854–1922): architekt, konserwator zabytków, badacz architektury*, Szczecin 2013. Autorka w swej monografii pisze, iż Lutsch, będący członkiem Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, zapisał temuż swoją specjalistyczną bibliotekę, s. 11, 17–18. Zbiory te po drugiej wojnie światowej uległy rozproszeniu.

191 APSz, StAS, sygn. 38, s. 233 oraz M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 64, 79.

192 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 65, 79.

193 APSz, StAS, sygn. 38, s. 292.

194 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 66, 80; APSz, StAS, sygn. 38, s. 345.

w latach 1939–1944. Po ukończeniu studiów na uniwersytetach w Monachium i Hamburgu pracował w sądownictwie w rodzinnej Lubece. W 1935 r. doktoryzował się na uniwersytecie w Hamburgu. Rok później podjął studia podyplomowe w Instytucie Archiwistyki w Berlinie-Dahlem¹⁹⁵. Reuter, który zajmował się opracowaniem inwentarzy i porządkowaniem akt, udzielał się też – w mniejszym lub czasowo większym wymiarze godzin – w bibliotece, pełniąc dyżury i wykonując bieżące prace. W 1940 r. prowadził bibliotekę w zastępstwie, natomiast w 1941 r. na kilka miesięcy przejął jej kierownictwo¹⁹⁶.

W okresie swego dwuletniego zatrudnienia w latach 1934–1936 drobne prace w bibliotece, pod nadzorem pracowników naukowych, wykonywał urzędnik archiwalny Gerhard Schönfeld (1902–[?])¹⁹⁷.

Na przełomie lat 30. i 40. XX w., biblioteka wymagała ponownej indeksacji, która nie została jednakże zrealizowana z powodu braku środków na tego typu działania. Udało się natomiast wykonać rejestrację obszernego zbioru książęcych funeraliów oraz na nowo uporządkować istniejący już katalog mów pogrzebowych stanu mieszczańskiego. Dzieła tego podjęła się Annelise Kienass pod nadzorem Hansa Braniga¹⁹⁸. Kienass (1916–[?]) zatrudniła się w Archiwum w 1937 r. po złożeniu przepisowej przysięgi na wierność przywódcy Rzeszy Niemieckiej¹⁹⁹. Wcześniej ukończyła kursy w zakresie korespondencji handlo-

---

195 Tenże, *Archiwista Rolf Reuter (1909–1945) w świetle materiałów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2007, nr 20, s. 103–111.

196 APSz, StAS, sygn. 40 (Jahresberichte der Staatsarchive 1941), s. 41, 149, 169 oraz APSz, StAS, sygn. 39 (Jahresberichte der Staatsarchive 1936–1944), s. 373.

197 M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 107; APSz, StAS, sygn. 1088 (Angestellter Gerhard Schönfeldt 1934–1935), s. 3 oraz APSz, StAS, sygn. 38, s. 411.

198 W zasobie biblioteki znajdowało się wiele publikacji dotyczących badań genealogicznych, które mogły być pomocne archiwistom opracowującym funeralia i inne rodzaje pism okolicznościowych gromadzonych w bibliotece. W publikacjach takich jak: E. Devrient, *Familienforschung*, Leipzig 1911, czy F. Wecken, F. von Klocke, *Taschenbuch für Familiengeschichtsforschung*, Leipzig 1924, podkreślano znaczenie badań genealogicznych podejmowanych m.in. w archiwach państwowych, które z czasem rozszerzyły zakres swoich zadań poprzez nadzór nad powierzonymi im archiwami kościelnymi i gminnymi (Kirchen und Gemeindearchive), oraz wskazywano wartość piśmiennictwa okolicznościowego obecnego w większości bibliotek posiadających zabytkowe zasoby. Biblioteka dysponowała też zeszytami serii „Flugschriften für Familiengeschichte” oraz publikacjami berlińskiego bibliotekarza Walthera Transfeldta, *Preussische Staatsbibliothek und Familienforschung*, Berlin 1928.

199 Tekst przysięgi podpisanej 4 maja 1937 r. przez A. Kienass brzmiał: *Ich habe heute gemäss §4 des Preussischen Angestelltentarifvertrages in der Fassung der Tarifordnung vom 22.11.1935 das nachstehende Gelöbnis abgeben und durch Handschlag bekräftigt: Ich gelobe: Ich*

wej w językach angielskim, francuskim i szwedzkim oraz kursy stenografii i maszynopisania²⁰⁰. Po kilku latach pracy dzięki zdobytemu doświadczeniu mogła udzielać się dodatkowo w poradni archiwalnej (Archivberatungsstelle) działającej przy Archiwum²⁰¹. Oprócz działań długofalowych, jak wspomniani rejestr pism okolicznościowych, do obowiązków Kienass należało bieżące katalogowanie zbiorów. Powierzone jej w drugim kwartale 1941 r. zadania wynikały z przedłużającego się wakatu w bibliotece po odejściu Charlotte Kiehl (1901–[?]), która w swoim końcowym sprawozdaniu wyszczególniła najpilniejsze prace do wykonania. Miały one być podjęte z pomocą Eriki Weidemann o zatrudnienie której zabiegał Morré. W Archiwum liczone na to, że najpóźniej do 1 maja uda się pozyskać następczynię, kontynuującą z równym powodzeniem działania rozpoczęte przez Kiehl²⁰². Ostatecznie Erika Weidemann-Jantzen podjęła pracę dopiero 2 października 1941 r.²⁰³ i była zatrudniona do 31 marca 1943 r. Opinie o jej pracy były rozbieżne, od pochlebnej Hermanna Golluba do negatywnej Ernsta Zipfela²⁰⁴.

Wspomniani przedłużający się wakat wypełniła w międzyczasie Kienass, która złożyła też zobowiązanie dotyczące przestrzegania i zachowania tajemnic służbowych²⁰⁵. Na polecenie Morrégo była zobligowana do zachowania ścisłej tajemnicy, zarówno w zakresie tłumaczeń prasy polskiej i szwedzkiej,

---

werde dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes Adolf Hitler treu und gehorsam sein und meine Dienstobliegenheiten gewissenhaft und uneigennützig erfüllen. Zob. APSz, StAS, sygn. 1084 (Angestellte Anneliese Kienas 1937–1942), s. 6.

200 APSz, StAS, sygn. 1084, s. 7–8.

201 Tamże, s. 138–139. A. Kienass w 1938 r. złożyła egzamin, zyskując certyfikat w zakresie stenografii i szybkości pisania. APSz, StAS, sygn. 1084, s. 55.

202 APSz, StAS, sygn. 39 (Jahresberichte der Staatsarchive 1936–1944), s. 381–382.

203 APSz, StAS, sygn. 1089 (Angestellte Erika Jantzen 1941–1943), s. 42.

204 Dotykamy tutaj zagadnienia oceny pracy i postawy archiwistów, które oczywiście były rozmaite. O jednym z pracowników szczecińskiego archiwum pisano, iż jego skłonność do alkoholu ustąpiła i nie jest on już tak często nieobecny w pracy, jak dawniej, niestety jak zauważano bywał arogancki i zarozumiały. Z drugiej strony jednak posiadał wysokie kwalifikacje merytoryczne. Erika Weidemann-Jantzen natomiast została scharakteryzowana jako niezbyt pilna, a wyniki jej pracy ocenione jako przeciętne. Autor tej opinii Ernst Zipfel zalecał, by kierownictwo archiwum odpowiednio nadzorowało jej pracę. Zob. M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 181. Zob. też APSz, StAS, sygn. 40 (Jahresberichte der Staatsarchive), s. 39; APSz, StAS, sygn. 44 (Dienstbesprechungen), s. 127–128. Z kolei Morré w liście do Diestelkampa z 8 lutego 1941 r. rozważał zwolnienie introligatora, o którym napisał, iż znowu dokonał rzeczy nie do uwierzenia, które nie powinny przydarzyć się porządnemu introligatorowi. Nie sprecyzował jednak na czym rzecz polegała. APSz, StAS, sygn. 44 (Dienstbesprechungen 1938), s. 99.

205 APSz, StAS, sygn. 1084, s. 6.

jak i tłumaczeń polskich książek przez Publikationsstelle, z których wszystkie były wcześniej dostępne w bibliotece do ogólnego użytku²⁰⁶.

W 1942 r. Kienass wyjechała do Pragi, gdzie rozpoczęła pracę jako bibliotekarka w tamtejszej bibliotece uniwersyteckiej²⁰⁷. W liście do koleżanek i kolegów ze szczecińskiego Archiwum, datowanym z Pragi 6 października 1942 r., zawarła sporo uwag m.in. na temat swojej nowej pracy i sytuacji miejscowych bibliotek²⁰⁸.

Wniosek dotyczący rezygnacji z pracy w Archiwum z dniem 1 października 1942 r. Kienass złożyła już w sierpniu tegoż roku argumentując, iż jest to związane z możliwością uczestniczenia w stażu podnoszącym kwalifikacje i otwierającym drogę awansu na bibliotekarza naukowego²⁰⁹. Rezygnację przyjęto i za zgodą Dyrektora Generalnego archiwów państwowych, Kienass została odwołana ze stanowiska. Dalszą drogę zawodową wiązała bowiem z bibliotekarstwem²¹⁰. Dyrektor Generalny Zipfel w liście z 7 sierpnia 1942 r. wyraził opinię w tej kwestii pisząc, iż nie wyraża sprzeciwu wobec rozwiązania stosunku pracy z Annelise Kienass z dniem 1 października pod warunkiem, że Archiwum w tym samym czasie przyjmie odpowiedniego pracownika w zastępstwie. Był to warunek konieczny, bowiem jak podkreślał – oprócz osobistych życzeń zainteresowanej osoby – na pierwszym planie zawsze powinien pozostawać interes archiwum²¹¹. Wymóg ten został spełniony, bowiem na miejsce Kienass zatrudniono kancelistkę Cäcilie Harder.

Poprzedniczką Kienass była wspomniana już Charlotte Kiehl, która rozpoczęła pracę w bibliotece we wrześniu 1940 r.²¹². Już w pierwszych miesiącach swojej działalności wprowadziła szereg usprawnień w bibliotecznej administracji oraz zapoczątkowała zmiany w strukturze zbiorów. Kiehl dokonała

206 APSz, StAS, sygn. 44, s. 113–114.

207 APSz, StAS, sygn. 39, s. 26–27, 74, 118, 353 oraz APSz, StAS, ygn. 1084, passim.

208 APSz, StAS, sygn. 1084, s. 162–165.

209 Tamże, s. 151.

210 APSz, StAS, sygn. 1084, s. 155. Przypadek ten nie był odosobniony. Sporo archiwistów kończąc służbę w placówkach archiwalnych, decydowało się na pracę w bibliotekach naukowych. Zob. G. Fink, *Geschichte des hessischen Staatsarchivs zu Darmstadt*, Darmstadt 1925, s. 170.

211 APSz, StAS, sygn. 1084, s. 157.

212 Kontakty Charlotte Kiehl z biblioteką szczecińskiego Archiwum były wcześniejsze, bowiem sięgały jeszcze jej zatrudnienia w Archiwum w Pile (Schneidemühl), kiedy to przesyłała do Szczecina m.in. listy dubletów dla szczecińskiej biblioteki archiwalnej. Zob. APSz, StAS, sygn. 696, s. 161. Ch. Kiehl pośredniczyła też w wypożyczaniu ze Szczecina materiałów na wystawę w archiwum piłskim. Zob. APSz, StAS, sygn. 820b, s. 147.

przeglądu inwentarza książek, przeprowadziła korekty katalogu oraz wykonywała zaległe prace, w tym bibliograficzne, przygotowała też schemat całkowitej reorganizacji biblioteki²¹³. Spośród podjętych przez nią zadań wymienić należy prace porządkowane w zespole bibliotecznych periodyków, dla których opracowywała karty katalogowe. W planie pracy przewidziano dla niej także skontrum²¹⁴. Pilne przeprowadzenie kontroli zbiorów uzasadniała zarówno potrzeba dalszego uporządkowania księgozbioru, jak też nadzieje na odnalezienie „zaginionych” egzemplarzy. Wspominał o tym Morr  w liście do Diestelkampa z 11 lipca 1940 r. traktując uporządkowanie księgozbioru, jako najpilniejszą powinno . Morr  i archiwistka Zube – najaktywniejsi jak się okazało użytkownicy biblioteki – nie byli w stanie znaleźć kilkudziesięciu ksizek, które jak domniemywał Morr  były poprzesztawiane w wyniku niestarannego lub opieszałego wczniania zwrot  na ich miejsce²¹⁵. Zakładano, iż dzięki kontroli zbior , ksiązki uznane za zaginione wr c na pólki. W okresie tym rozważano też powierzenie Kiehl opracowania nowego katalogu, mając na uwadze wykorzystanie jej fachowych umiej tno ci²¹⁶. Posiadała ona w tym zakresie doświadczenie, bowiem w czasie swego zatrudnienia w archiwum w Pile w latach 1937–1940, brała udział w opracowaniu katalogu bibliotek filii Archiwum Państwowego oraz Towarzystwa Badań i Opieki nad Ojczyzn (Grenzmrkischen Gesellschaft zur Erforschung und Heimat) opublikowanego w 1939 r. We wstępie do katalogu pisała, iż placówki te, tworzące Bibliotek Wschodnią (Ostb cherei), nadzorowane przez oddział Archiwum Państwowego, znacznie rozwinęły się w ostatnich latach. Zaistniała w związku z tym pilna potrzeba opracowania katalogu wszystkich zbior , tak by użytkownicy mogli ocenić naukową warto  biblioteki. Korzystanie z przygotowanego katalogu, w którym zastosowano porządek systematyczny, ułatwiały indeksy alfabetyczny i rzeczowy. Jego wydawcy żywili nadzieję, iż katalog, który wymagał długotrwałego opracowywania, przyczyni się do tego, że obie biblioteki będa coraz częściej odwiedzane i wykorzystywane przez pracowników naukowych.

213 APSz, StAS, sygn. 1109/V (Akten des Statsarchivs in Stettin betr. Personalien Angestellten Charlotte Kiehl 1938–1941), passim, oraz APSz, StAS, sygn. 39, s. 381–382.

214 APSz, StAS, sygn. 44, s. 79, 99.

215 APSz, StAS, sygn. 44, s. 40. Zważywszy, że bibliografia prac Morr go liczy wiele publikacji, a archiwistka Zube by zaangażowana przy redakcji wydawnictwa *Pommersches Urkundenbuch*, nie dziwi fakt, iż zaliczali się oni do grona najbardziej aktywnych czytelnik  biblioteki.

216 APSz, StAS, sygn. 44, s. 58.

W katalogu nie uwzględniono nowego podziału administracyjnego prowincji Marchia Graniczna Poznań – Prusy Zachodnie, która została zlikwidowana w 1938 r., bowiem jak zauważyła Kiehl: *historia naszej poprzedniej prowincji Grenzmark pozostaje nienaruszona przez te nowe granice*²¹⁷. Po likwidacji prowincji tamtejsze archiwum stało się oddziałem Archiwum szczecińskiego²¹⁸. Kiehl, która starała się uprzednio bez powodzenia o zatrudnienie w bibliotece uniwersyteckiej w Poznaniu, podjęła próbę uzyskania etatu Szczecinie, pozostając do dyspozycji pruskiej administracji archiwalnej. Starania te zostały uwieńczone sukcesem i po zakończeniu prac w Pile, czyli skatalogowaniu nowych nabytków i przygotowaniu do druku aneksu do wspomnianego katalogu, przeniosła się do Szczecina, gdzie pracowała pół roku do 31 marca 1941 r., zyskując powszechne uznanie²¹⁹. W grudniu 1940 r. Kiehl zwróciła się do władz zwierzchnich z prośbą o zwolnienie z pracy, mając w perspektywie objęcie prestiżowego stanowiska bibliotekarskiego w Archiwum Miejskim w Poznaniu, na które została zaprotegowana przez byłego kierownika filii szczecińskiego Archiwum w Pile dr. Zalewskiego. Nowe stanowisko było opłacane na podstawie dodatków specjalnych i wiązało się ze znaczną poprawą wynagrodzenia. Dodatkowym argumentem przy zmianie miejsca zatrudnienia było to, iż z Poznaniem łączyły ją więzi rodzinne²²⁰.

Po odejściu Kiehl starano się pozyskać bibliotekarza mającego podobne kwalifikacje²²¹. Z przedstawionego przez nią raportu końcowego wynikało, iż wiele pozostających jeszcze w bibliotece niedociągnięć było rezultatem braku odpowiednich działań w poprzednich latach. Według oceny Kiehl nowe miały pojawiać się *raz po raz*, chyba że zmieniałaby się sytuacja, bowiem tak duża biblioteka nie mogła być prowadzona w niepełnym wymiarze godzin. Dla swojego

217 Zob. *Verzeichnis der Büchereien der Zweigstelle des Staatsarchivs und der Grenzmärkischen Gesellschaft zur Erforschung und Pflege der Heimat Schneidemühl*, Schneidemühl 1939, s. 2. Na temat podziałów administracyjnych zob. P. Gut, *Podziały administracyjne pomorskich prowincji Prus w latach 1918–1939*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2007, nr 20, s. 89–102.

218 Zob. J. Stojanowski, *Los Archiwum byłej Prowincji Pruskiej „Provinz Grenzmark Posen-Westpreussen” (Marchia Graniczna Poznań-Prusy Zachodnie)*, „Archeion”, 1957, t. 27, s. 95–118.

219 APSz, StAS, sygn. 1109/V s. 33, 53. Charlotte Kiehl 5 września 1940 r. zgłosiła się do pracy w archiwum, gdzie przedstawiono ją urzędnikom archiwum, oprowadzono po budynku i szczegółowo poinformowano o ciężących na niej obowiązkach.

220 APSz, StAS, sygn. 1109/V, s. 61.

221 APSz, StAS, sygn. 44, s. 105.

następcy Kiehl pozostawiła wskazówki i propozycje²²². Dyrektor Diestelkamp, który uważnie zapoznał się z raportem uznał, iż byłoby pożądane aby w każdym dużym archiwum pracował fachowy bibliotekarz, którego umiejętności mogłyby być wykorzystane również w pracach typowo archiwalnych. To samo dotyczyło według niego wykwalifikowanych introligatorów²²³. Dyrektor zastrzegł sobie przy tym prawo do osobistego decydowania o organizacji biblioteki i jej strukturze w najbliższej przyszłości. Jednocześnie informował Morręgo, że nieuchronnie zmniejszają się fundusze dostępne wcześniej na zakup książek i pod tym względem archiwa państwowe czekają *chude lata*²²⁴.

3.7. LATA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Bezpośrednio po wybuchu drugiej wojny światowej zgodnie z wcześniejszymi prognozami znacznemu zmniejszeniu uległy środki na zakup książek, jak też wykorzystanie samej biblioteki. Jeżeli odnotowywano wzrost księgozbioru, to był on wynikiem wpływających darów. Wśród ofiarodawców w 1939 r. wyróżniły się Towarzystwo Historii i Starożytności i Pomorza oraz Regionalne Centrum Badawcze Prowincji Pomorskiego (der Landeskundlichen Forschungsstelle der Provinz Pommern). Do ważniejszych nabytków można zaliczyć: *Deutsches Städtebuch. Handbuch städtischer Geschichte*. Band I: *Nordostdeutschland* (Stuttgart–Berlin 1939); W. Wattenbach, R. Holtzmann, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, Bd. 1–2 (Berlin 1939); *Die politische Correspondenz Friedrichs des Großen*, Bd. 46; H.F. Schmidt, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters* (Wien 1938)²²⁵.

W dalszym ciągu starano się aktualizować księgozbiór, wzbogacając bibliotekę w regionalne publikacje historyczne oraz nowe wydawnictwa źródłowe i metodyczne, adekwatnie do posiadanych środków finansowych. Wzrost liczby zbiorów w 1940 r. był tylko nieznacznie niższy od średniej z ostatnich kilku lat.

---

222 APSz, StAS, sygn. 44, s. 89. W omawianym okresie prace porządkowe w bibliotece wykonywała pod nadzorem archiwistów stenotypistka Eva Bleidorn, która była zaangażowana tymczasowo także po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. w polskim Archiwum przy porządkowaniu książek. Okresowo udzielał się w bibliotece również dr Karl Schulze-Bauer (1889–[?]), zatrudniony w Archiwum w latach 1937–1945, i to zarówno w bibliotece archiwalnej, jak i Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. Zob. APSz, sygn. 1045, s. 1.

223 APSz, StAS, sygn. 44, s. 89.

224 Tamże.

225 APSz, StAS, sygn. 39, s. 264–265.

W 1940 r. jako hojni darczyńcy zapisali się pracownicy naukowemu Archiwum i wspomniane uprzednio organizacje, czyli Regionalne Centrum Badawcze Województwa Pomorskiego i Towarzystwo Historyczne. Do zbiorów włączono wówczas m.in. *Diplomatarium Danicum* (Bd. 3), *Deutsches Rechtswörterbuch* (Bd. 4, H. 3–4), *Regesta diplomatica necnon epistolaria Historiae Thuringiae* (Bd. 4, Th. 3), *Niekammers Güteradressbuch für Pommern, Pommersches Urkundenbuch* (Bd. 7), E. Wienecke, *Untersuchungen zur Religion der Westslawen*, D. Kausche, *Putbusser Regesten* (Stettin 1940)²²⁶.

Dzięki staraniom dyrekcji udawało się pozyskiwać środki z Berlina na zakup książek i prace introligatorskie. Te ostatnie zalecał szczególnie dyrektor Diestelkamp, mając na uwadze renowację okładek książkowych²²⁷.

Poniższe zestawienie obrazuje środki, jakie archiwum pozyskiwało od GDAP na zakup książek w kolejnych latach²²⁸.

1. 1936 r. – 1141 marek;
2. 1937 r. – 868 marek;
3. 1939 r. – 820 marek;
4. 1940 r. – 300 marek;
5. 1941 r. – 300 (maj) / 500 marek;
6. 1942 r. – 300 marek.

W 1942 r. przyrost zbiorów był porównywalny z rokiem poprzednim. Z drugiej strony odnotowano znaczny wzrost wielotomowych wydawnictw typu „Kreisblätter” nadsyłanych przez administratorów okręgów²²⁹.

O ile w latach 1939–1942 koncentrowano się jeszcze na podstawowych zadaniach czyli gromadzeniu, opracowaniu i udostępnianiu zasobu, to okres 1943–1945 zdominowany był działaniami mającymi na celu ewakuację zasobu archiwalnego. Odbывała się ona pod nadzorem Hermanna Golluba (1888–1947), który od 28 sierpnia 1941 r. przejął obowiązki dyrektora placówki.

---

226 APSz, StAS, sygn. 39, s. 381–382.

227 APSz, sygn. 44, s. 99 z dnia 8 lutego 1941 r. Nie zawsze jednak udawało się terminowo realizować zamówienia. Przeszkodą bywały m.in. niedyspozycje pracowników wykonujących te prace, jak miało to miejsce w 1941 w przypadku choroby Reutera. APSz, sygn. 44, s. 89, 113–114.

228 APSz, StAS, sygn. 39, 44, passim.

229 APSz, StAS, sygn. 40, s. 99.

Kiedy w styczniu 1944 r. podczas nalotu bombowego spłonął całkowicie dach budynku administracyjnego Archiwum pokoje biblioteczne mieszczące się na wyższych kondygnacjach były już opróżnione. Ewakuowane archiwalia i książki przewożono ze Szczecina do punktów docelowych i rozmieszczano w zamkach, dworach i kościołach, w których udostępniane były sale i większe pomieszczenia²³⁰. O wyborze lokalizacji decydowały takie czynniki jak: bliskość linii kolejowych ułatwiających transport, położenie budynków z dala od strategicznych obiektów mogących być celem bombardowań, warunki przechowywania. Należy zauważyć, iż już w połowie lat 30. ukazała się ustawa o obronie przeciwlotniczej oraz odpowiednie przepisy wykonawcze. W 1940 r. natomiast powołano na terenie Rzeszy Urząd Komisarza ds. Ochrony Archiwów (Kommissars für den Archivgutschutz), mającego za zadanie wskazywanie konkretnych rozwiązań w zakresie zabezpieczania zasobów archiwalnych w czasie wojny. Pracownicy archiwów zyskali dla swych działań podstawę prawną w postaci rozporządzenia Dyrektora Generalnego Archiwów Państwowych z dnia 1 maja 1942 r. o ewakuacji najważniejszych zespołów archiwalnych do wybranych miejscowości²³¹.

Poniższa tabelka wykazuje miejscowości i szacunkową liczbę zbiorów książkowych ewakuowanych z biblioteki archiwalnej w latach 40. XX w.

---

230 Warto zauważyć, iż dane liczbowe odnoszące się do ilości ewakuowanych akt i książek mogą być traktowane jedynie szacunkowo, z uwagi na występujące liczne rozbieżności w dokumentach tak niemieckich, jak polskich. Stosowane jednostki miary wśród których notujemy skrzynki (Kiste), paczki (Packet), worki (Sack), półki (Brett), samochody meblowe (Möbelwagen) nie oddają rzeczywistego stanu rzeczy. Według notatki z 7 grudnia 1942 r. w okresie od końca września 1943 r. do początku 1944 r. w sześciu wagonach meblowych wywieziono łącznie 1818 paczek z aktami, 8 paczek i 9 skrzyń materiałów ewidencyjnych i informacyjnych, oraz 10 skrzyń i 66 worków z książkami Zob. APSz, StAS, sygn. 224 (Ewakuacja akt przez Niemców w czasie wojny 1942–1945: Verzeichnis der geflüchtenen Archivbestände nach Aktenaufzeichnungen aufgestellt, Stettin 5.08.1945), bez paginacji. O ewakuacji zasobu w latach 1942–1945 (z wyszczególnieniem liczby zbiorów i miejsc do których je wywożono), pisze M. Szukała w swojej monografii *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019, s. 195–206. Zob. też M. Stelmach, *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1995, nr 9, s. 17–39. Kompleksowo omawia to zagadnienie Bartosz Sitarz w artykule *Zabezpieczenie i scalanie rozproszonego zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1945–1950*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 2021, t. 5, s. 103–167.

231 M. Stelmach, *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1995, nr 9, s. 22–23.

Bonin (Bonin)	7 skrzyń z książkami
Brojce (Broitz)	144 worki z aktami i książkami
Endingen	50 worków z książkami
Mierzęcín (Mehrentin)	50 worków z książkami
Niepogłędzie (Nippoglense)	10 skrzyń i 66 worków z książkami
Ralswick	29 worków z książkami
Sulechowo (Soltikow)	90 półek z książkami
Tuczno (Schönrade)	53 worki z książkami

Źródło: Na podstawie M. Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie...*, s. 200–203, oraz APSz, StAS, sygn. 224, bez paginacji.

Sporządzane wykazy ewakuowanych zbiorów książkowych (Bücherflüchtung) obejmowały działy katalogowe i sygnatury bez podania autorów i tytułów. Przykładowo lista rejestrująca książki wywiezione do Niepogłędzia 21 grudnia 1943 r. opiewała na 34 worki zawierające książki z następujących działów: Ed (Pommern, Quellen); Ee (Darstellungen); Ef (Literaturgeschichte); Eg (Landeskultur, Kultur- und Kunstgeschichte, Handel und Verkehr); Eh (Sagen, Altherthümer, Vorgeschichte); El (Gelegenheitschriften, Leichenpredigten); H (Geographie, Statistik, Volkswirtschaft); J (Einzelne Landesteile und Städte; Kf Sprachkunde). Zaznaczono też pojedyncze książki z działów: Dbb, Ea, Ei, Ek, Em, En, Fa, Fb²³².

Kolejne 32 worki ewakuowane 4 stycznia 1944 r. zawierały książki z działów od A do K oraz 10 pudeł ze specjalnymi spisami. W spisie znalazła się też adnotacja, iż książki z działów Ka–Ke w ilości 103 egzemplarzy zostały przygotowane do kolejnej wysyłki²³³. Lista książek przewiezionych do Endingen sporządzona z podziałem na poszczególne worki (Sack), wskazuje, iż w jednym worku średnio znajdowało się około 50–60 książek²³⁴.

Archiwiści podejmujący zadanie ewakuacji zbiorów działali zarówno w oparciu o wytyczne naczelnego dyrektora, jak też ustalone w swoich placówkach założenia. W liście z 30 kwietnia 1943 r. Ernst Zipfel na podstawie

232 APSz, StAS, sygn. 1109/XVII (Ewakuacja akt archiwum szczecińskiego w latach 1942–1945), s. 24.

233 Tamże, s. 25–26.

234 Tamże, s. 30–35.

ekspertyzy zlecał szczecińskiemu Archiwum przeniesienie wszystkich przechowywanych jeszcze na górnych kondygnacjach zasobów do pomieszczeń na niższych piętrach, o ile nie miały być przewiezione do punktów alternatywnych. Zobowiązywał też pracowników do sporządzenia dokładnych wykazów przemieszczanych zasobów, tak by nie tracić orientacji w ich nowym rozmieszczeniu. W każdym ze wspomnianych punktów alternatywnych miała być wyznaczona osoba do opieki na zbiorami. Najwyższe piętro budynku administracyjnego należało opróżnić ze wszystkich zbędnych mebli, półek i innego wyposażenia. Pozostające tam materiały archiwalne i książki służące na stanowisku pracy dr. Reutera, któremu powierzono nadzór nad biblioteką miały być każdorazowo po zakończeniu przez niego pracy przenoszone do magazynu. W liście naczelnego dyrektora znalazły się również uwagi odnośnie do organizacji pracy. W ówczesnych uwarunkowaniach dziennik akcesji był dostępny dla wszystkich pracowników, z których każdy mógł dokonywać wpisów pod warunkiem wszakże sprawdzenia ich przez dyrektora Archiwum²³⁵.

Pracownicy archiwów mogli posiłkować się także fachową literaturą zawierającą uwagi teoretyczne i praktyczne, dotyczące ewakuacji zbiorów. Pojawiały się one m.in. na łamach periodyku „Mitteilungsblatt der Preussischen Archivverwaltung”. W jednym z zamieszczonych tu artykułów przypomniano, iż biblioteki archiwów państwowych stanowiące nieodzowne uzupełnienie zasobu archiwalnego, budowano systematycznie od dziesięcioleci albo i dłużej. Tym samym archiwalne księżnice zgromadziły literaturę regionalną, wśród której znajdowały się dzieła o wielkiej wartości. W związku z tym wskazywano, iż w odniesieniu do zbiorów bibliotecznych konieczne jest podjęcie takich samych środków bezpieczeństwa jak w przypadku zasobów aktowych. Podkreślano, iż najcenniejsze dzieła – inkunabuły, stare druki, rara oraz niektóre wydawnictwa seryjne, literatura regionalna, księgi adresowe, literatura okolicznościowa – muszą być przewożone w inne miejsca. Zbiory, które nie zostały umieszczone w alternatywnych lokalizacjach miały być ulokowane – zgodnie z ich wartością – w najbezpieczniejszych częściach magazynów podobnie jak katalogi biblioteczne²³⁶.

Archiwum szczecińskie otrzymywało w tym okresie drukowane sprawozdania innych placówek archiwalnych w Europie, w których dominowała tematyka

---

235 APSz, StAS, sygn. 17 (Dienstprüfungen und Besuche durch den Generaldirektor der Staatsarchive und seine Beauftragten), s. 13.

236 Zob. *Sicherung der Dienstbüchereien*, „Mitteilungsblatt der Preussischen Archivverwaltung”,

ochrony i zabezpieczenia zbiorów. W jednym z nadesłanych do Szczecina w 1943 r. sprawozdań ze Sztokholmu pisano, iż oprócz schronu powietrznego na Riddarholmen, ukończonego w 1940 r., do którego przeniesiono niektóre archiwalia w listopadzie tegoż roku, przygotowano w krótkim czasie kolejny schron, a władze centralne zwiększyły środki budżetowe dla archiwum na zwrot wydatków związanych z translokacją do niego zasobu archiwalnego²³⁷.

Pomimo warunków wojennych na łamach „Mitteilungsblatt der Preussischen Archivverwaltung” zachęcano w 1944 r., by uzupełniać i *odświeżać* zbiory biblioteczne w działach ogólnych w których literatura była częstokroć przestarzała. Wobec daleko idącej i zdecydowanej zmiany postaw i nowych punktów widzenia ten stan rzeczy wymagał – jak pisano – działań naprawczych²³⁸.

Ewakuacja zasobu archiwalnego i bibliotecznego stanowiła niespotykane dotąd wydarzenie w dziejach Archiwum Państwowego w Szczecinie. Było ono konsekwencją wywołanej przez III Rzeszę wojny. W wyniku wojennego chaosu i destabilizacji oraz powojennej polityki dotyczącej dziedzictwa kulturowego, znaczna część księgozbioru przechowywanego w Archiwum nie powróciła na swoje miejsce. Proces scalania tego zasobu omówiony w kolejnym rozdziale trwa do dzisiaj²³⁹.

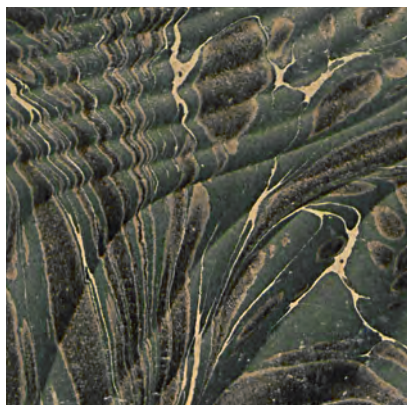
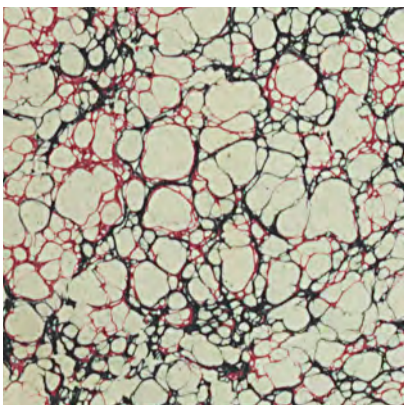
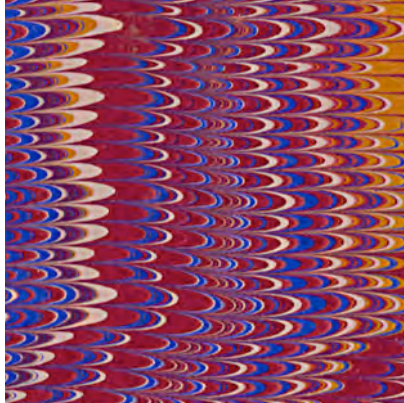
1943, Nr. 4, s. 70. W liście z 30 kwietnia 1943 r. do Archiwum Państwowego w Szczecinie dyrektor generalny Ernst Zipfel sugerował lekturę periodyku „Mitteilungsblatt der Preussischen Archivverwaltung”, w tym sięgnięcie do artykułu *Anweisung für die Beausichtigung von Ausweichstellen* (1943, Nr. 9, s. 128–129), w którym czytamy, iż stały nadzór nad ewakuowanymi zbiorami należy powierzyć osobie godnej zaufania, zamieszkałej jak najbliżej miejsca przechowywania tych zbiorów, oraz że wskazane jest przekazanie takiej osobie pisemnej instrukcji dotyczącej ciężących na niej zadań. W artykule podano przykładową instrukcję do ewentualnego wykorzystania przez archiwa. Zob. APSz, StAS, sygn. 17, s. 13.

237 Za: „Meddelanden från Svenska Riksarkivet för år 1941”, Stockholm 1942, s. 1.

238 *Ergänzung der Dienstbüchereien*, „Mitteilungsblatt der Preussischen Archivverwaltung”, 1944, Nr. 8, s. 79–80.

239 Dotyczy to pojedynczych egzemplarzy ze znakami własnościowymi Archiwum i Towarzystwa Historycznego, jakie trafiają do biblioteki, jak też większych partii zbiorów, by przytoczyć przekazany w 2018 r. przez Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie pakiet edyktów książy pomorskich i rozporządzeń administracyjnych królów pruskich z XVI–XVIII w. Wśród zdigitalizowanych zbiorów polskich bibliotek natrafiamy wielokrotnie na egzemplarze z pieczętkami obu omawianych księgozbiorów bibliotecznych które trafiły tam zaraz po wojnie.

Historia trzecia

Biblioteka
Archiwum Państwowego w Szczecinie

(1945–2021)

Il. 55. Pierwsze powojenne lata.
Po prawej: Bolesław Tuhan-Taurogiński
Kronika APSz

ROZDZIAŁ I

ZBIORY I ICH ORGANIZACJA W LATACH 40. I 50. XX W.

1.1. PIONIERSKIE DZIAŁANIA BOLESŁAWA TUHANA-TAUROGIŃSKIEGO

W lipcu 1945 r. po przejściu Szczecina przez władze polskie, przedstawiciele państwowej służby archiwalnej przystąpili do pierwszych prac organizacyjnych, mających na celu zabezpieczanie archiwaliów. 1 sierpnia tegoż roku funkcję kierownika szczecińskiego Archiwum objął pochodzący z Kresów Wschodnich Bolesław Tuhan-Taurogiński (1904–1974), którego posłannictwem stało się scalanie zasobu archiwalnego, oraz przygotowanie gruntu dla naukowego opracowania zbiorów¹. *Gdy ludność polska uzyskała możliwość osiedlania się w Szczecinie, dotarł tam p. Bolesław Taurogiński, dawny kustosz Archiwum XX Radziwiłłów w Warszawie i z własnej inicjatywy zaopiekował się Archiwum Szczecińskim – czytamy w periodyku „Archeion” z 1948 r.*². Uczestnicząc w pionierskim dziele polonizowania Pomorza Zachodniego, Tuhan-Taurogiński zainicjował działania, dzięki którym *gmach Archiwum Szczecińskiego – stał się – jeżeli nie najlepszym, to w każdym razie jednym z najlepszych budynków archiwalnych w Rzeczpospolitej*³.

1 Bolesław Tuhan-Taurogiński urodził się w 1904 r. w Radziwiłłmontach, w powiecie nieświeskim. Po ukończeniu gimnazjum przez dwa lata studiował na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W 1928 r. rozpoczął pracę w Archiwum Radziwiłłów w Warszawie, awansując z czasem na kierownika tej placówki. Od 4 listopada 1944 r. do 8 czerwca 1945 r. pracował w *Częstochowie przy archiwach warszawskich na Jasnej Górze*. Po wojnie trafił do Szczecina, gdzie podjął się trudu organizowania tutejszego Archiwum. Placówką tą kierował w latach 1945–1950 r. Oprócz pracy zawodowej udzielał się społecznie, będąc członkiem Komitetu Społecznego Budowy Pomnika Bohaterów Walk 1941–1945, prezesem Wojewódzkiego Związku Łowieckiego oraz członkiem-założycielem, a następnie przewodniczącym zarządu szczecińskiego koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów. Po odejściu z Archiwum Państwowego w Szczecinie pracował w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a następnie w bibliotece Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. W 1985 r. jego imieniem nazwano reprezentacyjną salę Archiwum Państwowego w Szczecinie. Zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), Archiwum Państwowe w Szczecinie po 1945 r. (dalej: APS), sygn. 80 (Akta osobowe), *passim*.

2 A. Rybarski, *Działalność archiwów państwowych w latach 1945–1947*, „Archeion”, 1948, t. 18, s. 254.

3 Tamże, s. 257.

Il. 56. Budynek Archiwum Państwowego w Szczecinie w 1945 r.
APSz, Zbiór fotografii

Do 1 marca 1946 r. szczecińskie Archiwum pozostawało w gestii władz miejskich, następnie podlegało Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie, zyskując miano Archiwum Państwowego w Szczecinie. W 1951 r. placówka otrzymała status Wojewódzkiego Archiwum Państwowego, a rok później statut precyzujący jej organizację i zakres działania. Pierwsze lata funkcjonowania instytucji zdominowane były działaniami ukierunkowanymi na gromadzeniu zasobu rozproszonego podczas II wojny światowej, pracach porządkowych, następnie zaś inwentaryzacyjnych. Ostatecznie do końca 1950 r. w magazynach archiwalnych znalazło się ponad 4 tysiące m.b. akt, głównie z terenów Pomorza włączonych w granice państwa polskiego⁴. Równoległe z aktywnością na naj-

4 Na temat Archiwum Państwowego w Szczecinie zob.: K. Kozłowski, *Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1985. Kierunki i efekty działalności*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1986, z. 4, s. 217–230; tegoż, *Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2000*, w: *Środowisko naukowe Szczecina u progu XXI w.*, Szczecin 2000, s. 313–326; tegoż, *Informacja o wynikach pracy Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1981–1985 oraz obchodach czterdziestolecia tej placówki*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1986, nr 2, s. 9–19; tegoż, *Szczecińskie Archiwum Państwowe – tradycja i współczesność*, w: *Historia lux veritatis. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu z okazji 60. rocznicy urodzin*, Szczecin 2002, s. 79–105; tegoż, *Zarys dziejów i efekty działalności Archiwum Państwowego*

ważniejszym dla Archiwum polu, zaczęto tworzyć również zręby biblioteki⁵. Podjęte wówczas inicjatywy szybko zaowocowały. W publikacji podsumowującej dwudziestoletni dorobek nauki polskiej na Pomorzu, Archiwum było postrzegane jako instytucja posiadająca najważniejszą bazę źródłową do dziejów Pomorza Zachodniego. Podkreślano przy tej okazji znaczenie archiwalnej biblioteki, specjalizującej się w gromadzeniu dzieł z zakresu historii regionu, nauk pomocniczych historii i wydawnictw źródłowych⁶.

Zanim jednak biblioteka archiwalna ugruntowała swoją pozycję, jako placówka odgrywająca ważną rolę w badaniach pomoroznawczych, szczecińscy archiwiści musieli włożyć niemało trudu w jej organizację. Pierwszy etap w rozwoju archiwalnej księżnicy był pod wieloma względami przełomowym, określającym jej przyszły kształt. Istotnym źródłem pozwalającym na przesłedzenie owego początkowego stadium organizacji zbiorów są m.in. zapiski wspomnianego Bolesława Tuhana-Taurogińskiego. Swoisty *Dziennik* jego autorstwa, obejmujący okres od 20 maja 1946 r. do 8 sierpnia 1949 r., przynoszący szereg informacji o przejmowaniu, zabezpieczaniu i opracowaniu materiałów aktowych, zawierał następujące dane dotyczące zabezpieczanych księgozbiorów, z których wiele weszło później w skład archiwalnej biblioteki:

---

w Szczecinie po II wojnie światowej, w: Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 października 1995 r. w Szczecinie, pod red. K. Kozłowskiego, Warszawa–Szczecin 1997, s. 155–174; tegoż, Zbiory i organizacja szczecińskiego Archiwum Państwowego w XIX i XX wieku, w: Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem, Poznań 2002, s. 479–492 oraz Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005, praca zbiorowa pod red. M. Frankel, Szczecin 2007; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik, praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, Warszawa 1964.

- 5 Głównym źródłem informacji na temat początków biblioteki archiwalnej są materiały źródłowe znajdujące się w zespole akt Archiwum Państwowego w Szczecinie po 1945 r. W sprawozdaniu Archiwum Państwowego w Szczecinie za okres od 1 sierpnia 1945 r. do 1 grudnia 1945 odnotowano, iż zabezpieczone zbiory, we wrześniu 1945 r. znajdowały się w zamku tychowskim – powiat Sławno (Schlawe), gdzie natrafiono na 90 półek z książkami biblioteki archiwalnej; w Boninie pow. reski (Regenwalde) przechowywano 7 skrzyń z książkami Towarzystwa dla Historii Pomorza; w zamku Mierzęcín (Martenthin) było 50 worków z książkami Towarzystwa dla Historii Pomorza; w Niepogłędziu (Nippoglense) pow. Słupsk przechowywano 32 worki z książkami i 10 skrzyń z książkami Towarzystwa dla Historii Pomorza. Na wyspę Rugię do zamku Ralswiek wywieziono 29 worków z książkami. Zob. APSz, APS, sygn. 75 (Sprawozdania i plany pracy WAP i PAP za lata 1945–1951), s. 1–2; Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie określane jest w cytowanym sprawozdaniu jako Towarzystwo dla Historii Pomorza.
- 6 W. Fenrych, H. Lesiński, *Osiągnięcia historycznego warsztatu naukowego na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dwudziestolecie nauki polskiej na Pomorzu Szczecińskim 1946–1966*, praca zbiorowa pod red. L. Babińskiego i H. Lesińskiego, Szczecin 1968, s. 138.

20 V 1946 r.

Sprawdzono prawdziwość danych odnośnie biblioteki oraz archiwum w miejscowości Raduń pow[iat] Chojna n/O. Zabezpieczono w tych miejscowościach: bibliotekę „Märkisches Museum”. W miejscowości Bielinek koło Radunia zabezpieczono bibliotekę biologiczną.

30 V 1946 r.

[...] Następnie w Kamiennym Moście 11 km od Freienwalde zabezpieczono około 1000 tomów oprawnych czasopism wychodzących w Szczecinie.

21 I 1948 r. Bydgoszcz Inst[ytut] Bałtycki

Rewindykowano jedną skrzynię książek z biblioteki naukowej Archiwum, zabranych ze Sławna w r[oku] 1945 przez Ins[ytut] Bałtycki. Vide spis L.dz. 27 A.S/48 (36 książek).

19 VII 1948 r. Szczecin

Archiwum Państwowe w Szczecinie przyjęło i zabezpieczyło cenny księgozbiór Rejencji Szczecińskiej znajdujący się w gmachu Urzędu Woj[ewódzkiego] Szczecińskiego w ilości ca 20000 woluminów. Księgozbiór ten swego czasu przeznaczony został na makulaturę.

13 IX 1948 r.

Ob. Maria Quirini przekazała 6 kompletów wydawnictwa „Geschichtsquellen des Burg und Schlossgesessenen Geschlechts von Borcke”.

26 XI 1948 r.

Zabezpieczono w piwnicach Urzędu Wojew[ódzkiego] Szczecińsk[iego] bibliotekę Rejencji Koszalińskiej w ilości ca 5000 woluminów.

3 XII 1948 r.

Przerwano uzupełniać Rep. 33 i rozpoczęto pakować biblioteki rejencyjne w Urzędzie Wojew[ódzkim] Szczecińsk[im].

23 XII 1948 r. Biblioteka Rejencji Koszalińskiej

Przywieziono z Urzędu Woj[ewódzkiego] Szczec[ini] trzy samochody a 3,5 ton ok[óło] 5000 wolumin[ów].

10 I 1949 r.

Rozpoczęto przewożenie bibliotek rejencyjnych z gmachu Urzędu Wojew[ódzkiego] Szczecińsk[iego].

10 I 1949 r.

Przywieziono dwa wozy księgozbioru plus dwa wozy (4).

11 I 1949 r.

Przywieziono 2 wozy księgozbioru.

12 I 1949 r.

Przywieziono 4 wozy księgozbioru.

13 I 1949 r.

Przywieziono 2 wozy księgozbioru.

14 I 1949 r.

Przywieziono 2 wozy księgozbioru.

15 I 1949 r.

Przywieziono 1 wóz księgozbioru.

15 I 1949 r.

Zakończono przewożenie księgozbioru rejencyjnego

1 III 1949 r.

Przekazano do Uniwersytetu Toruńskiego bibliotekę numizmatyczną – vide protokół zdawczo-odbiorczy.

30 V 1949 r.

Rozpoczęto segregowanie księgozbiorów „Gesellschaft” i biblioteki archiwalnej.

12 VI 1949 r.

Przyjęto ze składnicy księgozbiorów poniemieckich w Szczecinie 29 wol[uminów] akt. Patrz protokół zdawczo-odbiorczy.

30 VI 1949 r.

*Ukończono uporządkowywać bibliotekę b[yłego] Towarzystwa Pomorzozn-
[awczego]. Ogółem uporządkowano 8536 wol[uminów]*⁷.

W działaniach opisanych przez Tuhana-Taurogińskiego w *Dzienniku*, dotyczących scalania rozproszonych księgozbiorów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin, dalej: Towarzystwo Historyczne), jak i Archiwum, oraz przejmowania innych pomorskich zbiorów bibliotecznych, odbija się szerszy proces, z jakim mamy do czynienia w tym okresie. Jego widowym świadectwem na Pomorzu Zachodnim była m.in. aktywność przybywających tutaj z Warszawy delegatów Ministerstwa Oświaty. Misję zabezpieczania księgozbiorów pomorskich inicjował przybyły 5 sierpnia 1945 r. do Koszalina wysłannik Ministerstwa Oświaty Zygmunt Nowakowski, który opracował „Statut Wojewódzkiej Komisji Opieki nad Książkami” oraz instrukcje dla powiatowych Komisji⁸. Korespondowały z jego pracą wysiłki ze strony wielu osób i instytucji lokalnych, mających na celu ratowanie zastanych księgozbiorów oraz nadanie tym działaniom form organizacyjnych. Szczególnego podkreślenia wymaga wkład Kuratora Okręgu Szkolnego Szczecińskiego Stanisława Helsztyńskiego, oraz przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Opieki nad Książkami nauczyciela Henryka Kańskiego. Zadania te miał ułatwiać również model wypracowany na szczeblu centralnym. W 1945 r. w Ministerstwie Oświaty powstał Wydział Bibliotek, który odpowiadał za zabezpieczanie rozproszonych zbiorów, rok

7 APSz, APS, sygn. 5 (Dziennik Archiwum szczecińskiego 1945–1950), passim.

8 APSz, Zbiór Bogdana Frankiewicza 1923–2003, sygn. 290, passim. Warto w tym miejscu przytoczyć wydrukowane w setkach egzemplarzy i rozplakatowywane w miastach: *Obwieszczenie w sprawie zabezpieczenia księzek pomorskich, które znajdują się w szkołach, w urzędach lub w mieszkaniach prywatnych z 11 sierpnia 1945 roku*. W dokumencie tym podpisanym przez kuratora Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, Stanisława Helsztyńskiego czytamy: [...] *Wszystkie książki, które stanowiły własność niemieckich władz i urzędów, jako też książki osób prywatnych, podlegają w myśl odnośnych przepisów zabezpieczeniu i stanowią własność państwową. Powołana została przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego Wojewódzka Komisja Opieki nad Książkami* [...]. *Wszystkie książki, które znajdowały się w urzędach i instytucjach niemieckich oraz wszystkie książki, pozostawione przez obywateli niemieckich w mieszkaniach prywatnych winny być pod odpowiedzialnością zgłoszone w terminie 7-dniowym, a następnie przekazane Wojewódzkiej Komisji Opieki nad Książkami*. [Zachowano oryginalną pisownię]. Zob. też APSz, Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, sygn. 298 („Statut Komisji Wojewódzkiej Opieki nad Książkami na terenie Województwa Pomorze Zachodnie”), s. 11.

później funkcjonujący w nowej formie organizacyjnej, jako Naczelna Dyrekcja Bibliotek⁹.

W Szczecinie w lutym 1947 r. rozpoczęła działalność Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych. Zadaniem tej placówki było scalanie poniemieckich księgozbiorów i ich odpowiednia dystrybucja. Pracami Zbiornicy kierowała Maria Adela Quirini (1895–1975), posiadająca doświadczenie bibliotekarskie i administracyjne¹⁰. Tego typu zbiornice-segregatornie powołane decyzją Ministerstwa Oświaty 1 lutego 1947 r. w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu i we Wrocławiu, zostały zlikwidowane po dwóch latach (dłużej, bo do 1955 r. działała Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach)¹¹.

W 1946 r. na łamach periodyku „Bibliotekarz” pisano, iż: *Akcja zabezpieczania księgozbiorów nie jest jeszcze zakończona. Zarówno na Dolnym Śląsku, Pomorzu Zachodnim, jak i na Mazurach, jest jeszcze bardzo dużo porzuconych księzek niemieckich. Obliczamy, że powinno ich być około 5 milionów tomów.*

---

9 J. Korpała, *Bibliotekarstwo i ruch wydawniczy w Polsce Ludowej*, w: *Bibliotekarstwo powszechne*, praca zbiorowa pod red. E. Pawlikowskiej, t. 4: *Historia książki i bibliotek oraz ich stan obecny w Polsce*, Warszawa 1959, s. 177–178. Pomocne w działaniach mających na celu ratowanie księgozbiorów były zarządzenia wydawane przez Ministerstwo Oświaty oraz literatura instruktażowa. Zob. *Instrukcja z dnia 25 stycznia 1946 r. w sprawie postępowania z księgozbiorami zabezpieczonymi*, Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty, 1946, nr 1, poz. 13., J. Grycz, *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczania bibliotek i zbiorów bibliotecznych*, Warszawa–Poznań 1945. W publikacji Józefa Grycza mowa o zabezpieczaniu i odbudowie różnych typów bibliotek: szkolnych, powszechnych, naukowych, księgozbiorów historycznych. Zagadnienia związane z zabezpieczaniem księgozbiorów w pierwszych latach powojennych kompleksowo omawia prof. Ryszard Nowicki, by przywołać artykuły tegoż, *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015; *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1945. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013; Aleksander Birkenmajer jako wizytator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu, „Biblioteka”, 2013, nr 17, s. 140–151; *Nieznany projekt rozporządzenia o zabezpieczeniu zbiorów bibliotecznych i odbudowie bibliotek w powojennej Polsce*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2012, t. 6, s. 113–126; *Rola Józefa Grycza w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2011, t. 5, s. 89–108; *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych: ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.

10 R. Nowicki, *Rezultaty działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie w latach 1947–1950*, „Roczniki Biblioteczne”, 2007, s. 169–188.

11 Tenże, *Aleksander Birkenmajer jako wizytator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu*, „Biblioteka”, 2013, nr 17, s. 141–142. Zob. też A. Dróżdż, *Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955*, „Sobótka”, 2012, nr 2, s. 81–100.

Zabezpieczanie jednak wymaga dużego wysiłku i poważnego nakładu środków pieniężnych¹².

W świetle materiałów źródłowych dotyczących tych procesów na Pomorzu Zachodnim, możemy skonstatować, iż akcja ta na tym obszarze dopiero rozpoczęła się na dobre. Wart podkreślenia jest aktywny udział szczecińskiego Archiwum Państwowego w tym dziele, która to instytucja pełniła rolę nieformalnej zbiornicy poniemieckich księgozbiorów, ściśle współpracując z Marią Quirini.

O trudnościach towarzyszących tym działaniom wypowiadał się Tuhan-Taurogiński. W artykule z 1946 r. zatytułowanym *Archiwum Państwowe w Szczecinie* nadmienił, iż w wyniku działań wojennych Archiwum straciło około 60% zbiorów, które w latach 1942–1945 wywieziono ze Szczecina i rozmieszczono w różnych miejscowościach Pomorza Zachodniego. Z uwagi na brak funduszy oraz trudności organizacyjne (m.in. transportowe oraz braki kadrowe) nie było możliwości zabezpieczenia materiałów na miejscu. Tak więc znaczna ich część uległa zniszczeniu¹³. Autor zwracał głównie uwagę na dokumenty, ale wskazał także na fakt, iż w gmachu Archiwum znajdowało się około pięciu tysięcy tomów z księgozbioru Towarzystwa Pomorzoznawczego w Szczecinie, w tym szereg białych kruków. Warto dodać, iż Towarzystwem Pomorzoznawczym nazywano wówczas niemieckie Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie¹⁴. Nazwa Towarzystwa w poszczególnych dokumentach pojawia się w innym jeszcze brzmieniu, jak chociażby Towarzystwo dla Historii Pomorza.

Dla realizacji doniosłego zadania scalania i ratowania archiwaliów dyrektor Archiwum Państwowego w Szczecinie, otrzymał odpowiednie upoważnienie

---

12 J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty*, „Bibliotekarz”, 1946, nr 1–2, s. 4.

13 B. Tuhan-Taurogiński, *Archiwum Państwowe w Szczecinie*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomorzoznawczy. Komunikat Działu Informacji Naukowej”, 1946, nr 7, s. 3. Tak wspominała ten okres i pracę swego ojca Halina Taurogińska córka B. Tuhana-Taurogińskiego: [...] *okres szczeciński – wyjazdy konnym wozem, bo nie zawsze mógł otrzymać od ówczesnych władz samochód, wyjazdy po skrzyni z aktami wywiezionymi z archiwum przez Niemców wg podawanych informacji. A ile razy były to informacje błędne. Nie bał się ani band, ani maruderów czy szabrowników. Przyświecała mu tylko jedna idea – ocalić. A po tym znoszenie ciężkich skrzyń, segregacja, katalogowanie tych kilometrów akt. [...].* APSz, Zbiór relacji i wspomnień, sygn. 130 (Kserokopia maszynopisu wspomnień Haliny Taurogińskiej o ojcu Bolesławie Tuhanie-Taurogińskim), bez paginacji.

14 B. Tuhan-Taurogiński, *Archiwum Państwowe w Szczecinie*, s. 3. W innym z kolei artykule Tuhan-Taurogiński podaje liczbę 6000 tomów z księgozbioru Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, określanego przez autora jako Towarzystwo Pomorzoznawcze. Zob. B. Tuhan-Taurogiński, *Archiwum szczecińskie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1947, t. 13, z. 1–4, s. 82.

Wydziału Archiwów Państwowych przy Ministerstwie Oświaty, datowane 27 lipca 1946 r. Było to pełnomocnictwo do przewożenia akt oraz księgozbiorów archiwalnych, jak też półek i innych sprzętów z miejscowości, w których były one przechowywane. W upoważnieniu podpisanym przez dyrektora Archiwów Państwowych Witolda Suchodolskiego wymienione zostały m.in. Płoty, Brojce, Pyrzyce, Bonin, Pęczino, Mierzęcin, Radunia. Wszystkie władze cywilne i wojskowe proszone były o udzielenie pomocy Tuhanowi-Taurogińskiemu przy wypełnianiu tychże czynności służbowych¹⁵. Trzeba w tym miejscu podkreślić ogromne zaangażowanie dyrektora Archiwum. Jego trud i poświęcenie można mierzyć zarówno realnymi rezultatami, jak i dalekowzrocznością podejmowanych działań, zwłaszcza, że przyszło mu funkcjonować w szczególnych warunkach.

Il. 57. Bolesław Tuhan-Taurogiński w gabinecie dyrektorskim.
Kronika APSz

Il. 58. Jeden z rysunków z serii heraldycznej wykonanych przez Bolesława Tuhana-Taurogińskiego

15 APSz, APS, sygn. 196 (Przejmowanie i przekazywanie akt z różnych miejscowości 1945–1949), s. 74. Zob. też Archiwum Akt Nowych, Akta Witolda Suchodolskiego, sygn. 449/0/4.2/57 (Korespondencja z Tuhanem-Taurogińskim Bolesławem, dyrektorem Archiwum Państwowego w Szczecinie 1946–1948), passim.

1.2. ROLA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W POWOJENNEJ HISTORII BIBLIOTEKI

W omawianym okresie wytworzyła się na Pomorzu Zachodnim specyficzna sytuacja, której trafną i niepozbawioną ironii diagnozę dał prezydent Szczecina Piotr Zaremba pisząc, iż: *Szczecin nie jest znów żadną Beocją kulturalną*¹⁶. Słowa te można traktować, jako synonim stosunków kulturalnych na Pomorzu Zachodnim w okresie pionierskim. Ówczesne uwarunkowania, niepewny jeszcze status Ziem Odzyskanych, dla wielu były wystarczającą podstawą, by księgozbiory pomorskie wywozić stąd w głąb Polski. Szczególny rezonans miało powojenne rozproszenie księgozbioru Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie. Księgozbiór ten w swej części zabytkowej został zabezpieczony przez władze niemieckie na terenie prowincji pomorskiej. Zadanie jego odzyskiwania natomiast przypadło bydgoskiemu Instytutowi Bałtyckiemu założonemu w 1925 r. Placówka ta rozpoczęła działalność po dwuletnim okresie prac organizacyjnych, koncentrując się na dokumentowaniu polskości Pomorza i badaniu dziejów regionu bałtyckiego¹⁷. Wznowieniu działalności Instytutu w lutym 1945 r. towarzyszyło odbudowanie zasobu książkowego. Zakres gromadzenia zbiorów tej placówki pozostawał w ścisłej zależności od kierunków prowadzonych badań i obejmował szeroko rozumiane zagadnienia dotyczące morza (aspekt ekonomiczny, prawny, socjologiczny, historyczno-polityczny), tematykę pomoroznawczą oraz problematykę odnoszącą się do regionu bałtyckiego. W lutym 1946 r. działający w ramach Instytutu Wydział Pomoroznawczy został ulokowany w Bydgoszczy. Jego biblioteka liczyła około 13 900 woluminów. Jak pisała Helena Hleb-Koszańska, trafiło tu m.in. 325 woluminów z poniemieckich zbiorów w Szczecinie oraz na mocy decyzji władz centralnych około 2000 woluminów ze szczecińskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza nazywanego w artykule Towarzystwem Pomoroznawczym¹⁸.

16 APSz, APS, sygn. 197 (Przejmowanie akt z instytucji krajowych 1946–1950: List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie, datowany Warszawa 24 listopada 1945), bez paginacji.

17 Zob. Cz. Ciesielski, *Instytut Bałtycki. Zarys dziejów (1925–2005)*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 2006, z. 46, s. 7–23.

18 H. Hleb-Koszańska, *Biblioteka Instytutu Bałtyckiego*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomoroznawczy. Komunikat Działu Informacji”, 1946, nr 6, s. 1–4. Zob. też: *Instytut Bałtycki redivivus. Sprawozdanie z działalności za lata 1945 i 1946 oraz Protokół Walnego Zgromadzenia w dniu 13 i 14 XII 1946 r.*, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 100–106.

W listopadzie 1945 r. Ministerstwo Oświaty w piśmie do Archiwum Państwowego w Szczecinie stwierdzało, iż: *Księgozbiór Towarzystwa Pomorzoznawczego w Szczecinie podpada pod pojęcie mienia opuszczonego i porzuconego pomimo to, że został już zabezpieczony i że sporządza się jego spis. Ministerstwo Oświaty utrzymuje swą decyzję z dn. 3 października 1945 r. w sprawie przekazania tego księgozbioru Instytutowi Bałtyckiemu w charakterze depozytu i upoważnia Instytut Bałtycki do rewindykowania dalszej części księgozbioru z wyspy Rugii i ewent.[ualnie] innych miejscowości¹⁹.*

Pod listem tym znalazła się notatka prezydenta Szczecina Piotra Zaremby piszącego: *1. Chodzi o księgozbiór ok. 5000 tomów XVI, XVII–XVIII w. przeważnie historia Pomorza Szczecińskiego. 2. Uważam, że księgozbiór ten, znajdujący się w gmachu przy ul. św. Wojciecha 13 zebrany od lipca wielkim trudem – nie powinien opuścić Szczecina, który nie jest znów żadną Beocją kulturalną. 3. Proszę ob. wicewojewodę o poparcie mego stanowiska. O ile Instytut Bałtycki chce korzystać – niech to czyni. Niech stworzy w Szczecinie swą filję – ale raz trzeba skończyć z urzędowym szabrem ze Szczecina. P. Zaremba 14.12.1945²⁰.*

Podobny pogląd wyrażali szczecińscy działacze kultury i urzędnicy, jak Jan Karakulski przedstawiciel szczecińskiego Kuratorium, wspomniana już Maria Quirini i Stanisław Czapelski naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego. Z inicjatywy dyrektora Archiwum – na cytowaną wyżej decyzję Ministerstwa Oświaty – zareagowali oni notą, w której wyrazili swoją dezaprobatę dla podobnego rozstrzygnięcia. Nadmienili w niej, iż w związku z organizacją wyższych uczelni na terenie województwa szczecińskiego, księgozbiory naukowe i inne niezbędne dla realizacji tego celu powinny pozostać w Szczecinie. Pozbawienie miasta tych zasobów mogło bowiem utrudnić lub uniemożliwić zakładanie uczelni, których zadaniem miało być – w niedalekiej perspektywie – powołanie do życia ośrodków naukowo-badawczych na tym terenie. Nie pozostawało jednak nic innego, jak podporządkowanie się zarządzeniu Ministerstwa Oświaty z 24 listopada 1945 r., w myśl którego Instytutowi Bałtyckiemu przekazano w depozyt około 2000 tomów z dziedziny *pomorzoznawczej, skandynawoznawczej i morzoznawczej*²¹. Dziewiątego grudnia 1946 r. Tuhan-Taurogiński w sprawozdaniu skierowanym

19 APSz, APS, sygn. 197 (List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie, datowany Warszawa 24 listopada 1945), bez paginacji.

20 Tamże, zachowano oryginalną pisownię.

21 Tamże.

do Wydziału Archiwów Państwowych w Warszawie pisał, iż: [...] w 1945 r. gdy opiekę nad archiwum sprawował Zarząd Miasta Szczecina, w grudniu 1945 zgłosił się do Archiwum Państwowego mgr A. Bukowski delegat Instytutu Bałtyckiego i przedstawiając decyzje Ministerstwa Oświaty Nr Bibl. 1108/45 oraz Ministerstwa Ziem Odzyskanych L.dz. 2472/417/IV/R/46 zażądał wydania księgozbioru poniemieckiego Towarzystwa Pomorzoznawczego, znajdującego się w Archiwum Państwowym. Chodziło o księgozbiór około 5000 tomów z XVI, XVII, XVIII w. dotyczącego przeważnie historii Pomorza Zachodniego. Wychodząc z założenia, że księgozbiór ten stanowi wspólną całość z biblioteką naukową archiwum, odmówiłem wydania księgozbioru wspomnianemu delegatowi. Uważałem, że księgozbiór ten znajdujący się w archiwum i zabezpieczony wielkim trudem przeze mnie, nie powinien opuścić archiwum. W tej sprawie odwołałem się do Ministerstwa Oświaty. Ponowną jednak decyzją Ministerstwa Oświaty zmuszony byłem wydać 2000 tomów księgozbioru Instytutowi Bałtykiem²².

Tak więc widzimy, iż racjonalnym działaniom Tuhana-Taurogińskiego stawały na przeszkodzie zarządzenia władz centralnych. Dyrektor Archiwum zmuszony był – jak czytamy w cytowanym piśmie – wydać Instytutowi Bałtyckiemu 2000 egzemplarzy. W istocie jednak nie wiemy dokładnie jaka partia księgozbioru trafiła do Bydgoszczy. Niedokładne określenie ilości przekazywanych woluminów było konsekwencją braku precyzyjnych spisów. W omawianym przypadku wykaz egzemplarzy miał być sporządzony dopiero po przewiezieniu książek do Bydgoszczy. W Szczecinie godzono się na ten stan rzeczy licząc na to, iż Instytut Bałtycki powoła swoją ekspozyturę w gmachu Archiwum Państwowego – co sugerował prezydent Zaremba, dzięki czemu Archiwum mogłoby mieć wpływ na kształtowanie procesu zabezpieczania szczególnie cennego zasobu Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. Andrzej Bukowski, przedstawiciel Instytutu Bałtyckiego kwitujący odbiór około dwutysięcznej partii księgozbioru, w korespondencji kierowanej do Archiwum Państwowego w Szczecinie wyrażał nadzieję, iż w najbliższym czasie podane zostaną szczegóły dotyczące otwarcia filii Instytutu, dla której szczecińskie Archiwum zaoferowało odpowiednie pomieszczenia²³.

Do otwarcia filii (ekspozytury) w gmachu Archiwum jednakże nie doszło. W sprawozdaniach Instytutu Bałtyckiego za lata 1946–1947 pisano, iż w stadium

22 APSz, APS, sygn. 75, s. 17.

23 APSz, APS, sygn. 197 (List Andrzeja Bukowskiego do Archiwum Państwowego w Szczecinie datowany 5 kwietnia 1946), bez paginacji.

organizacji znajduje się Stacja Naukowo-Badawcza Instytutu w Szczecinie, jako agenda Wydziału Pomoroznawczego tegoż²⁴. Docelowo placówka miała znaleźć miejsce w gmachu Wyższej Szkoły Handlowej w Szczecinie, gdzie przeprowadzano remont przydzielonych pomieszczeń. W sprawozdaniu za 1947 r. pisano, iż: *W planach bibliotecnych pierwsze miejsce zajmuje sprawa organizacji biblioteki w Szczecinie przez umieszczenie tam księgozbioru Stacji Naukowo-Badawczej z Sopotu, księgozbioru skandynawskiego z Sopotu, oraz przekazanie z magazynów Archiwum Państwowego w Szczecinie zbiorów pochodzących z dawnej Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin. Związane to jest z wykończeniem prac nad przystosowaniem do celów bibliecznych lokalu w gmachu Akademii Handlowej w Szczecinie*²⁵.

W 1947 r. odnotowano wprawdzie fakt założenia Ekspozytury Instytutu Bałtyckiego w Szczecinie, jednakże jej funkcjonowanie budziło pewne wątpliwości. W cytowanym sprawozdaniu bowiem przewidywano rozwiązanie sprawy lokalu dopiero w 1948 r. Jeszcze w listopadzie 1947 r. biblioteka mająca liczyć ponad 15000 tomów poświęconych Pomorzu i krajom bałtyckim wciąż była wizją przyszłości²⁶. W piśmiennictwie z lat 40. oraz w następnych dekadach podawano, iż powstanie filii Instytutu Bałtyckiego w Szczecinie to fakt, tymczasem do jej powołania nie doszło²⁷.

24 „Instytut Bałtycki. Szkic Informacyjny. Grudzień 1946”, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1946, s. 5, 9; „Instytut Bałtycki. Szkic Informacyjny 1947”, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 4, 11.

25 „Instytut Bałtycki. Sprawozdanie z działalności w r. 1947”, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1948, s. 3, 6. Znalazł się tutaj również akapit zatytułowany: *Stacja naukowa w Szczecinie*, w którym informowano: *Powołana do życia w r. 1947 Ekspozytura w Szczecinie obejmuje: A. Ogólną reprezentację Instytutu Bałtyckiego na terenie Szczecina, B. Stację Naukowo-Badawczą. Zadaniem tej Stacji jest: 1. gromadzenie materiałów regionalnych ze szczególnym uwzględnieniem spraw rolnictwa, przemysłu i rzemiosła, 2. opracowywanie powyższych materiałów pod kątem przygotowania monografii gospodarczej terenu, 3. współdziałanie z urzędami i instytucjami miejscowymi w zakresie tematycznych zainteresowań Stacji, 4. organizacja biblioteki i archiwum materiałowego, 5. organizacja narad, zebrań dyskusyjnych itp. na tematy ogólno-lokalne. Działalność Stacji Naukowej w r. 1947 była zapoczątkowaniem pracy w zakresie pierwszych trzech punktów. W r. 1948 po rozwiązaniu sprawy lokalu i biblioteki, planuje się pełne uaktywnienie w zakresie całości przedstawionego programu. Zadaniem Ekspozytury jako całości będzie reprezentacja skandynawskich i bałtyckich zainteresowań Instytutu w oparciu o przeniesioną tam z Sopotu bibliotekę skandynawską.* Tamże, s. 7.

26 Zob. „Szczecin”. Tygodnik Pomorza Zachodniego, 1947, nr 43–44, s. 192.

27 W 1947 r. zadanie utworzenia filii Instytutu Bałtyckiego w Szczecinie powierzono Alfredowi Wielopolskiemu, jednak z uwagi na trudności organizacyjne i lokalowe, nie udało się zrealizować tego przedsięwzięcia. Zob. J. Stanielewicz, *Alfred Wielopolski (1905–1996)*, w: *Uniwersytet Szczeciński: prekursorzy, założyciele, ludzie nauki*, pod red. J. Stanielewicza, W. Stępińskiego, E. Włodarczyka, Szczecin 2015, s. 426.

Zasygnalizowany tu proces kumulowania zbiorów przez Instytut Bałtycki miał swoje podłoże w rozbudowanym programie naukowo-badawczym tej placówki. W świetle korespondencji kierownictwa Instytutu, kierowanej do Archiwum Państwowego w Szczecinie, instytucja ta jawi się, jako podmiot mający decydujący wpływ na losy biblioteki szczecińskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. W liście do szczecińskiego Archiwum z 26 marca 1946 r. kierowniczka Wydziału Bibliotecznego Instytutu Bałtyckiego zwróciła się z prośbą o udzielenie wskazówek na temat miejsca przechowywania pozostałych partii księgozbioru i o pomoc przy ich rewindykacji, jako że Ministerstwo Oświaty, przywiązując dużą wagę do scalenia tego zasobu, zleciło Instytutowi Bałtyckiemu wykonanie tych prac. Archiwum natomiast pozostawiono jedynie rolę instytucji współpracującej²⁸. Naciski kierowano również z Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, przypominając dyrektorowi Tuhanowi-Taurogińskiemu, iż decyzja Ministerstwa Oświaty i Ministerstwa Ziem Odzyskanych o przejęciu księgozbioru Towarzystwa Pomorzoznawczego ma skutkować wydaniem rzeczonych zbiorów i pomocą ze strony Archiwum w tymże przedsięwzięciu²⁹.

Archiwum Państwowe w Szczecinie nie chcąc pozostawać na peryferiach tych wszystkich działań, podejmowało starania o wypracowanie korzystniejszej dla siebie pozycji i możliwości decyzji, również w zakresie zabezpieczania księgozbiorów ponemieckich, szczególnie zaś księgozbioru Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. Skutkowało to z kolei obawami Instytutu Bałtyckiego, który przywoływał Archiwum do porządku, przypominając o decyzji Ministerstwa Oświaty, przyznającego Instytutowi w depozyt księgozbiór Towarzystwa Pomorzoznawczego. Instytut Bałtycki posiadał wówczas wspomniany już około dwutysięczny zbiór przewieziony do Bydgoszczy 1 kwietnia 1946 r., natomiast w gmachu Archiwum miało pozostawać 3000 woluminów, które Instytut zastrzegał sobie na poczet projektowanej własnej ekspozytury Wydziału Pomorzoznawczego z siedzibą w Szczecinie. Instytut Bałtycki starał się co prawda godzić interesy obu instytucji, występował tu

---

28 APSz, APS, sygn. 197 (List Heleny Hleb-Koszańskiej do Archiwum Państwowego w Szczecinie, datowany w Bydgoszczy 23 marca 1946), bez paginacji.

29 Tamże (List z 30 marca 1946 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego do Bolesława Tuhana-Taurogińskiego dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie), bez paginacji.

jednakże w roli administratora obu części księgozbioru, traktowanego jako całość proveniencyjna³⁰.

Starania szczecińskiego Archiwum o własny zasób biblioteczny, wsparł dyrektor Archiwów Państwowych, który w liście z 26 października 1946 r. do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek wyjaśniał ze znajomością rzeczy znaczenie i istotę biblioteki podręcznej Archiwum Państwowego i biblioteki byłego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. W liście tym czytamy m.in.: [...] Wszystkie te książki bez względu na to, czy stanowiły własność Archiwum czy Twa [Towarzystwa] Pomorzoznawczego, pochodzą z jednej biblioteki, na co wskazują ich sygnatury: są one ciągłe w poszczególnych działach. Widocznie istniało porozumienie między dyrekcją Archiwum szczecińskiego a zarządem Twa Pomorzoznawczego, mającego swoją siedzibę w gmachu Archiwum, że będą miały one wspólną bibliotekę.

Co do charakteru biblioteki zaznaczyć należy, iż jest to biblioteka wyłącznie historyczna. Na jej zawartość składają się:

- 1) wydawnictwa źródeł i opracowania historyczne treści ogólnej, nie związane ściśle z dziejami Pomorza, w tym liczne wydawnictwa z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa,
- 2) wydawnictwa źródeł i opracowania historyczne dotyczące Pomorza,
- 3) liczne starodruki pomorskie pochodzące ze zbiorów Archiwum szczecińskiego w tym wiele druków okolicznościowych.

Jeżeli także książki przejęte przez Instytut Bałtycki i przewiezione do Bydgoszczy mają taki sam charakter i przynależność biblioteczną to nasuwają się wnioski:

- 1) biblioteka jest jedna, mimo iż książki były za czasów niemieckich własnością dwóch instytucji,
- 2) to że część książek wchodzących w skład omawianej biblioteki była własnością niemieckiego Towarzystwa Pomorzoznawczego nie ma dziś prawnego znaczenia, gdyż nie ma w Polsce sukcesora tego Towarzystwa,
- 3) co do zawartości biblioteka jest wyłącznie historyczna, pewien zatem tytuł do jej posiadania może mieć dziś instytucja poświęcona historii Pomorza, którą nie jest Instytut Bałtycki pragnący przejąć bibliotekę,
- 4) znaczna część książek tej biblioteki była własnością pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, teraz zatem przechodzą w drodze sukcesji na polskie

30 Tamże (List z Instytutu Bałtyckiego do Dyrekcji Archiwum Państwowego w Szczecinie z 2 sierpnia 1946 r.), bez paginacji.

Archiwum Państwowe w Szczecinie i nie ma żadnej racji aby miały być oddane jakiegokolwiek niearchiwalnej instytucji.

W tym stanie rzeczy Wydział Archiwów Państwowych sądzi, że właściwym załatwieniem sprawy będzie skomasowanie obu części posiadanych przez państwową służbę archiwalną w jednym miejscu. Do zbioru tego powinny także wrócić książki przewiezione do Bydgoszczy. Instytut Bałtycki powinien natomiast otrzymać rekompensatę z innych bibliotek, których nie mało jest jeszcze na Pomorzu³¹.

Dyrektor Archiwów Państwowych zaproponował też przekazanie Instytutowi Bałtyckiemu dubletów wydawnictw Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, które pozostawały w gestii Archiwum.

Już w styczniu 1947 r. Dyrekcja Archiwów Państwowych złagodziła stanowisko, stwierdzając co prawda, iż wskazane byłoby utrzymanie w przedwojennym stanie i organizacji księgozbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, ale z uwagi na niedobory w zasobie bibliotecznym Instytutu Bałtyckiego nie będzie wysuwać zastrzeżeń w kwestii przekazania w formie depozytu tej części biblioteki Towarzystwa Pomorzoznawczego, która tematycznie wiąże się z zakresem badań Instytutu³².

Przy aprobacie Ministerstwa Oświaty proces ten miał ulec intensyfikacji. Archiwum pozostawiono możliwość wybrania do własnej dyspozycji wydawnictw o charakterze ściśle archiwalnym, o ile brakowało podobnych w bibliotece archiwalnej. Dla przyspieszenia prac skierowano do Szczecina przedstawiciela Wydziału Archiwów Państwowych, który miał zbadać, czy właściwie wyselekcjonowano publikacje dla Archiwum³³. Podejmowane wówczas decyzje, często nieprzemyślane, skutkowały jednak przekazywaniem materiałów zupełnie nieprzydatnym obdarowanym instytucjom.

W drugiej połowie lat 40. mamy do czynienia ze swoistą próbą sił. Przedstawiciele środowisk szczecińskich wykorzystywali wszystkie możliwe sposoby, by bronić miejscowych interesów. Na I Ogólnopolskim Zjeździe Naukowym Historyków Pomorza i Prus, zorganizowanym w lutym 1947 r.

---

31 Tamże (Pismo z dnia 23 października 1946 r. Wydziału Archiwów Państwowych do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Ministerstwie Oświaty), bez paginacji.

32 Tamże (List Dyrektora Archiwów Państwowych do Instytutu Bałtyckiego z 22 stycznia 1947 r.), bez paginacji.

33 Tamże (List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie z 12 czerwca 1947 r.), bez paginacji.

przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Stanisław Siadkowski, dyrektor Biblioteki Miejskiej w Szczecinie, wyraził sprzeciw wobec tendencji „zabezpieczania” księgozbiorów Ziem Odzyskanych przez ośrodki naukowe z Polski³⁴. Uczestnicy konferencji biorący udział w pracach sekcji Archiwalno-Bibliotecznej zgłosili wniosek pod adresem władz, instytucji naukowych i społecznych, postulując w nim otoczenie szczególną opieką placówek naukowych i kulturalnych Ziem Odzyskanych oraz ułatwienie im rewindykacji księgozbiorów³⁵.

Dla zobrazowania ówczesnej sytuacji warto przytoczyć wybrane fragmenty z *Protokołu posiedzenia sekcji Archiwalno-Bibliotecznej z 19 lutego 1947 r.*: *Po wygłoszeniu referatów przewodniczący wezwał uczestników do wzięcia udziału w wyjazdach na teren Pomorza z zamiarem przeprowadzenia akcji rewindykacyjnej. Profesor Karol Górski stwierdził istnienie niepokojących zjawisk, niektóre biblioteki Polski centralnej uprawiają proceder przewożenia pomorskich zbiorów w głąb kraju, co dzieje się z wielką szkodą dla nauki pomorskiej. Mówca stwierdził, że jeśli dąży się do racjonalnego zorganizowania pracy naukowej nad Pomorzem to materiały do niej powinny się znaleźć przede wszystkim na Pomorzu, tam gdzie są specjaliści badacze. Powinno się dążyć do współpracy nie tylko z bibliotekami Bydgoszczy, Szczecina czy Gdańska, ale i z księżnicami z Polski centralnej, aby jak najprędzej zbiory wywiezione z Pomorza z powrotem się na nim znalazły.*

Uchwały I Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Pomorza i Prus w dniach 19–20 lutego 1947 r. w Toruniu Sekcja Archiwalno-Biblioteczna:

1. *Należy zaniechać powiększania bibliotek znajdujących się poza terenem Pomorza zbiorami z tych ziem. Mając na uwadze potrzeby i interesy naszych uczonych, którzy od dawna pracują nad zagadnieniami pomorskimi należy wszystkie zbiory skoncentrować w Toruniu, Szczecinie i Gdańsku.*
2. *Należy zwrócić do Torunia, względnie Gdańska i Szczecina zbiory przydzielone do Warszawy, Łodzi i Krakowa, a pochodzące z terenów pomorskich i jako takie niezbędne dla badaczy regionu.*

Zgłoszono też następujące dezyderaty w sprawie zorganizowania bibliotecznych zbiorów Pomorza: biblioteki naukowe Ziem Odzyskanych wszelkich typów i rodzajów, przejęte przez władze polskie, o ile już zostały zorganizowane przez polskie czynniki biblioteczne, są jednostkami prawnymi polskimi i stanowią nienaruszalną własność tych instytucji, które je przyjęły z całym zasobem księgozbiorów wg stanu z r. 1939. W związku z tym należy dopomóc drogą

34 *Pomorze a historycy*, „Szczecin”. Tygodnik Miasta Morskiego, 1947, nr 11–12, s. 43.

35 „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1947, t. 13, z. 1–4, passim.

akcji prawnej, moralnej i propagandowej, by bibliotekom tym zostały zwrócone w całości ich dawniejsze zbiory, które w powojennych miesiącach, zabezpieczone przez rozmaite czynniki, zostały nieraz rozproszone, czy znalazły się w innych ośrodkach, dyrekcje bibliotek oraz wszelkie instytucje i osoby prywatne powinny udzielać sobie jak najdalej idącej pomocy w zbieraniu wiadomości o zbiorach bibliotek i z całą lojalnością przekazywać prawowitym właścicielom ich byłe księgozbiory, w żadnym wypadku książki czy archiwalia z istniejących dziś pod zarządkiem polskim byłych bibliotek niemieckich na terenie Ziemi Odzyskanych nie mogą być uważane za książki zabezpieczone i nikt poza prawowitym właścicielem nie może nimi dysponować³⁶.

Po roku od uchwał Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Pomorza i Prus zarysowała się nowa sytuacja. Zgodnie z założeniem, iż *drogą akcji prawnej, moralnej i propagandowej* bibliotekom powinny być zwracane w całości ich dawniejsze zbiory, w sierpniu 1948 r. Tuhana-Taurogiński, zwrócił się do Ministerstwa Oświaty z prośbą o zwrot z Instytutu Bałtyckiego księgozbioru byłego Towarzystwa Pomorzoznawczego. W liście z 9 sierpnia 1948 r. pisał, iż w związku z likwidacją Instytutu oraz poważnymi i rozległymi zadaniami szczecińskiego Archiwum Państwowego, które ma do spełnienia ważną rolę, jako ośrodek ruchu naukowego na Ziemiach Odzyskanych, prosi Ministerstwo o spowodowanie zwrotu wspomnianego księgozbioru. Dodatkowym argumentem wysuniętym przez dyrektora Archiwum było podkreślenie faktu, iż biblioteka Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza funkcjonowała w strukturach niemieckiej placówki archiwalnej od 1856 r. powiększając stan jej posiadania³⁷.

Na odpowiedź nie trzeba było długo czekać. Jeszcze w sierpniu 1948 r. kierownictwo Instytutu Bałtyckiego wyraziło gotowość zwrotu – za aprobatą Ministerstwa Oświaty – części księgozbioru, podkreślając, iż motywem tej deklaracji było zaniechanie projektu utworzenia w Szczecinie biblioteki historyczno-pomorzoznawczej. Autor listu Bolesław Srocki, sekretarz Biura Studiów i Prac Redakcyjnych Instytutu Bałtyckiego twierdził też, że nic mu nie wiadomo o likwidacji Instytutu³⁸.

36 Tamże, s. 114, 128–130.

37 APSz, APS, sygn. 197 (List B. Tuhana-Taurogińskiego do Ministerstwa Oświaty, Wydział Archiwów Państwowych w Warszawie z 9 sierpnia 1948 r.), bez paginacji.

38 Tamże (List Bolesława Srockiego do Bolesława Tuhana-Taurogińskiego, datowany Gdańsk 21 sierpnia 1948 r.), bez paginacji.

Miesiąc później Instytut Bałtycki poinformował Dyрекcję Archiwów Państwowych w Warszawie, iż natychmiast po uporządkowaniu całości przewiezionego z Bydgoszczy szczecińskiego księgozbioru będzie on przekazany Archiwum Państwowemu w Szczecinie, z wyjątkiem nielicznych dzieł włączonych już uprzednio do Biblioteki Morskiej Instytutu³⁹. Ze sprawozdań Instytutu Bałtyckiego z lat 1946–1947 wynika, iż liczący około 2000 woluminów księgozbiór Towarzystwa Historycznego pozostawał w ewidencji Wydziału Bibliotecznego Instytutu i nie był jak dotąd opracowany⁴⁰.

Tymczasem (1948 r.) nastąpiły też istotne zmiany w funkcjonowaniu bydgoskiej placówki, ograniczające jej strukturę organizacyjną oraz zakres badań. W 1948 r. Instytut zmienił lokalizację przenosząc się do Gdańska, gdzie działał jeszcze do czasu swej likwidacji w 1950 r.⁴¹.

Na zwrot choćby ułamków biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza przyszło jednak jeszcze poczekać, bowiem Instytut Bałtycki – stosownie do polecenia Ministerstwa Oświaty – przekazał pochodzące z tej kolekcji książki w styczniu 1949 r. Archiwum Państwowemu w Gdańsku⁴².

Decyzja ta wiązała się zapewne ze schyłkowym już okresem działalności Instytutu Bałtyckiego. Wyjaśniając powody tego kroku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych twierdził, że zasób ten zdeponowano w archiwum gdańskim czasowo. Natomiast po wydzieleniu z niego wydawnictw ogólnych, przydatnych bibliotece Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie i druków związanych – ze względu na tematykę – z Gdańskiem, reszta zostanie przekazana do zbiorów bibliecznych Archiwum Państwowego w Szczecinie⁴³.

Widzimy tu wyraźne rozbieżności pomiędzy decyzjami podejmowanymi na szczeblu centralnym, a lokalnymi potrzebami i przepisami, by przywołać uregulowania Komisji Wojewódzkiej Opieki nad Książkami na terenie Województwa Pomorze Zachodnie. Statut Komisji uwzględniał w pierwszym rzędzie zaspokojenie potrzeb miejscowych. Rozprowadzanie książek do innych bibliotek, takich

---

39 Tamże (List Instytutu Bałtyckiego do Dyrekcji Archiwów Państwowych, datowany Gdańsk 4 września 1948), bez paginacji.

40 „Instytut Bałtycki. Szkic informacyjny. Grudzień 1946”, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1946, s. 10; oraz „Instytut Bałtycki, Szkic Informacyjny”, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 12.

41 Cz. Ciesielski, *Instytut Bałtycki...*, s. 16–17.

42 APSz, APS, sygn. 196, s. 275.

43 Tamże, s. 277.

jak: Biblioteka Narodowa, biblioteki uniwersyteckie, ministerstw, urzędów itp. miało nastąpić dopiero po nasyceniu lokalnego zapotrzebowania⁴⁴.

Pomimo bardziej sprzyjającej sytuacji w zakresie odzyskiwania wywiezionych księgozbiorów, jaka wytworzyła się pod koniec lat 40., Tuhana-Taurogiński zmuszony był niejednokrotnie przeciwstawiać się presji ośrodków z Polski. Dyrektor szczecińskiego Archiwum, starając się nieustannie o zwrot biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, w liście do Wydziału Archiwów Państwowych z marca 1949 r. zwracał uwagę, iż w bibliotece Towarzystwa przed wojną znajdował się pokaźny zbiór dzieł dotyczących prehistorii. Po wywiezieniu w 1945 r. części księgozbioru do Bydgoszczy, w szczecińskiej bibliotece archiwalnej pozostało jedynie siedem dzieł o tej tematyce. Źródła z tej dziedziny wiedzy natomiast mogłyby służyć Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie. Zdaniem Tuhana-Taurogińskiego kolekcja ta dotąd rozdzielona pomiędzy trzy instytucje (Instytut Bałtycki w Bydgoszczy, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie i Archiwum Państwowe w Szczecinie) – powinna zostać skompletowana w szczecińskim Archiwum. Nie mogło więc być mowy – jego zdaniem – o dalszym rozpraszaniu zbiorów i przekazywaniu dzieł innym placówkom naukowym⁴⁵.

1.3. SCALANIE KSIĘGOZBIORU BIBLIOTEKI TOWARZYSTWA HISTORII I STAROŻYTNOŚCI POMORZA W SZCZECINIE ORAZ ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO. DYSTRYBUCJA ZABEZPIECZONYCH KSIĘGOZBIORÓW

Archiwum Państwowe w Szczecinie nie ustawało też w wysiłkach, by dotrzeć do wszystkich miejsc, w których mogły znajdować się partie księgozbioru Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza. W 1949 r. sekretarka administracyjna Archiwum, Janina Żylińska przeprowadziła kwerendę w Gryficach. Według miejscowych relacji zasoby tej biblioteki wywiezione przez Niemców w 1944 r. do Broniszewa (obecnie Brojce, niem. Broitz), miały być zabezpieczone przez powiatową Komendę Milicji Obywatelskiej w Gryficach. Kwerenda nie przyniosła jednak rezultatów. Delegowana do Gryfic archiwistka w sprawozdaniu z podróży służbowej 21 maja 1949 r. stwierdziła, iż tamtejsza komenda MO posiadała około 200 egzemplarzy niemieckich książek o treści wojskowej oraz beletrystykę (kryminały i romanse), które zwieziono z byłych posterunków

44 APSz, Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, sygn. 298, s. 11.

45 APSz, APS, sygn. 197 (List B. Tuhana-Taurogińskiego do Ministerstwa Oświaty – Wydział Archiwów Państwowych z dnia 29 marca 1949 r.), bez paginacji.

policii niemieckiej. Nie udało się natomiast natrafić choćby na ślad księgozbioru Towarzystwa Historycznego⁴⁶.

Dyrektor Tuhan-Taurogiński dalej zabiegał o scalanie księgozbioru archiwalnej biblioteki. Już w grudniu 1947 r. w związku z odtwarzaniem księgozbioru podręcznego zwrócono się do Instytutu Bałtyckiego z pilną prośbą o przesłanie 254 książek przewiezionych w kwietniu 1946 r. do Bydgoszczy ze Sławna⁴⁷. Śladem ewakuowanych archiwaliów i księgozbiorów udali się też Andrzej Bukowski, zastępca kierownika Wydziału Pomoroznawczego Instytutu Bałtyckiego oraz Tadeusz Esman, dyrektor Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Trasa wiodła m.in. do Niepogłędzia w powiecie słupskim (Nippoglense), gdzie natrafiono na 15 ton akt, z czego trzy tony przewieziono do Bydgoszczy i zdeponowano w Archiwum Państwowym. Według notatki Bukowskiego w styczniu 1945 r. część zbiorów z Niepogłędzia znalazła się w Słupsku, skąd we wrześniu tegoż roku została wysłana do Warszawy. Tą drogą w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znalazło się: 71 skrzyń akt, 26 worków i ok. 150 paczek z książkami biblioteki Archiwum w Szczecinie i woluminami Towarzystwa Pomoroznawczego⁴⁸.

Jak wynikało z dalszej korespondencji owe 254 książki znajdowały się w Słupsku. Według identyfikacji dokonanej przez przedstawicieli Instytutu

---

46 APSz, APS, sygn. 196, s. 285 i 291.

47 APSz, APS, sygn. 197 (List Archiwum Państwowego w Szczecinie do Instytutu Bałtyckiego z dnia 12 grudnia 1947 r.), bez paginacji. W liście tym Tuhan-Taurogiński pisał: *W związku z odtwarzaniem biblioteki podręcznej naukowej Archiwum Państwowego w Szczecinie, prosimy uprzejmie Instytut Bałtycki o przesłanie Archiwum Szczecińskiemu 254 tomów księgozbioru szczecińskiego, przewiezionego ze Sławna do Bydgoszczy w dniu 26 kwietnia 1946 r. przez ob. mgr Bukowskiego. Sprawę powyższą prosimy traktować jako b. pilną.*

48 APSz, APS, sygn. 196, s. 49. Ze sprawozdania Andrzeja Bukowskiego delegata Instytutu Bałtyckiego sporządzonego 30 kwietnia 1946 r. wynikało, że zbiory szczecińskie wywiezione przez Niemców do Niepogłędzia znajdowały się w Warszawie. W roku 1945 część zbiorów z tej miejscowości zabrał do stolicy dyrektor Araszkiewicz z Departamentu Żeglugi i Handlu, drugą część w liczbie 71 skrzyń akt oraz 26 worków i około 15 paczek z książkami Biblioteki Archiwum wywiózł do Warszawy dr Adam Stebelski dyrektor AGAD. O zwrot tych materiałów zabiegał dyrektor szczecińskiego archiwum B. Tuhan-Taurogiński; Zob. też APSz, APS, sygn. 142 (Protokół z przeprowadzonej kontroli Archiwum Państwowego w Szczecinie w czasie od 27 XI do 28 XI i 29 XII do 31 XII 1947 r.), bez paginacji. W zachowanym odpisie wspomnianego sprawozdania z wyprawy samochodowej do Słupska i Sławna po książki dla Instytutu Bałtyckiego, datowanym w Bydgoszczy 30 kwietnia 1946 r., Bukowski stwierdzał, iż: *wyjazd nastąpił 25 kwietnia 1946 r. Niepogłędzino – umieszczono tutaj około 20 skrzyń z książkami Towarzystwa Pomoroznawczego, których jednak nie znaleziono. W Słupsku z Biblioteki Filareckiej otrzymano dwie skrzynie z książkami czyli 254 tomy pochodzące przeważnie ze zbioru szczecińskiego. Okazało się, że w styczniu 1945 r. Niemcy wywieźli część zbiorów z Nippoglense, ażeby przetransportować je do innej miejscowości, czemu*

Bałtyckiego i Archiwum Państwowego w Bydgoszczy egzemplarze zawierały znaki proveniencyjne Towarzystwa Pomorzoznawczego i szczecińskiego Archiwum oraz inne nienależące do żadnego z obu księgozbiorów. W związku z powyższym Instytut Bałtycki deklarował zwrot jedynie tych książek, które były własnością Archiwum Państwowego w Szczecinie. Miało to nastąpić jednak dopiero po przeprowadzeniu, jak to określano, prac segregacyjnych odnośnie wszystkich niezinventaryzowanych książek poniemieckich, czyli w 1948 r. Kierownik Wydziału Bibliotecznego Instytutu Bałtyckiego Witold Nowodworski wyjaśniał, iż opóźnienie podyktowane było innymi pilnymi pracami bibliotecznymi⁴⁹. W istocie, jak można sądzić, Wydział Biblieczny Instytutu Bałtyckiego – przy stałym dopływie poniemieckich księgozbiorów – nie był w stanie sprostać wszystkim nałożonym nań zadaniom⁵⁰.

W styczniu 1948 r. Instytut Bałtycki zwrócił 41 książek pochodzących z biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Były to następujące pomerania, w większości zachowane do dzisiaj w bibliotece szczecińskiego Archiwum: J. Benno, *Die Geschichte der Stadt Coeslin*, sygn. Ik 4, 1.

Denkwürdigkeiten der drei Belagerungen Colbergs, sygn. 5, 21.

H. v. Held, *Geschichte der drei Belagerungen Colbergs im siebenjährigen Kriege*, sygn. Ik 5, 3.

A. Brunk, *Napoleon du Schustergesselle und andere Lieder aus Colbergs grosser Zeit*, sygn. 5, 37.

Festschrift zur feierlichen Einwehung der Grenzlandhochschule für Lehrerbildung Lauenburg i. P. sygn. Ll 3, 6.

Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Stettin, sygn. H 12.

---

przeszkodziły działania wojenne. W ten sposób w Słupsku pozostała część archiwaliów i biblioteki. We wrześniu 1945 r. dyr. Araszkiewicz z Departamentu. Żeglugi i Handlu wspomniane archiwalia i książki wywiózł do Warszawy. Znalaziono pokwitowanie Adama Stebelskiego dyrektora AGAD z 30 stycznia 1946 r. stwierdzające odbiór 71 skrzyń archiwaliów oraz 26 worków i około 150 paczek z książkami biblioteki Archiwum i biblioteki Towarzystwa Pomorzoznawczego. Otrzymane 254 woluminy była to częśćka nie zabrana do Warszawy. APSz, APS, sygn. 75, s. 11–12.

49 APSz, APS, sygn. 197 (List Witolda Nowodworskiego kierownika Wydziału Bibliotecznego Instytutu Bałtyckiego do Archiwum Państwowego w Szczecinie z 16 grudnia 1947 r.), bez paginacji.

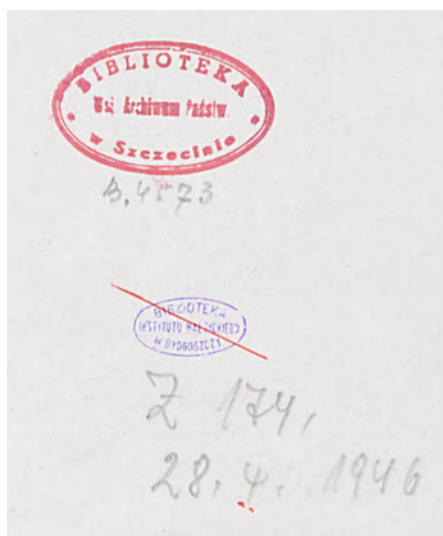
50 Wpłynęły tutaj m.in. księgozbiór K. Gramsa z Sępólna, książki z Kwidzyna, egzemplarze przekazane przez Wojewódzką Komisję Opieki nad Książką w Koszalinie, zbiory poniemieckie ze Szczecina i Torunia, z Centralnej Zbiornicy Książek w Warszawie, z Biblioteki Miejskiej w Elblągu. Za: H. Hleb-Koszańska, *Biblioteka Instytutu Bałtyckiego*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomorzoznawczy. Komunikat Działu Informacji Naukowej”, 1946, nr 6, s. 2.

- E. Zober, *Spotlieder der evangelischen Stralsunder*, sygn. Is 6, 96.
- H.J. Eggers, *Erstes Beiheft zum Erwerbung u. Forschungsbericht 1936*, sygn. Eg 167.
- Ch.W. Hakens, *Fortsetzung einer Diplomatischen Geschichte der Stadt Coslin*, sygn. Ik 4, 2.
- R. Stoewer, *Die Belagerung von Kolberg 1807*, sygn. Ik 5, 31.
- J.F. Wachsen, *Geschichte der Altstadt Colberg*, sygn. Ik 5, 1.
- F.E. Schulz, *Die Flurnamen als Bausteine für die Kultur und Siedlungs Geschichte unserer Dorfer*, sygn. 132.
- M. Lobes, *Reformationswerk*, sygn. Is 6, 3.
- Verhandlungen des Ersten Provinzial-Landtags*, sygn. Fa 21.
- W. Borchers, *Der Camminer Domschatz*, sygn. Ik 2, 6.
- E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, sygn. Dc 169.
- Von der Häsestadt Stralsund*, sygn. 6, 75.
- Ch.W. Haken, *Versuch einer diplomatischen Geschichte Köslini*, sygn. Ik 4, 2.
- G. Goebel, *Chronik von Pommern*.
- Des Corporis Constitutionum Marchicarum IV. Teil.*
Repertorium Corporis Constitutionum Marchicarum.
- N. Girschner, *Die Ostsee*, sygn. Ik 5, 18.
- Ch.F. Wutstrack, *Beschreibung d. königlich-preussischen Herzogtums Vor- u. Hinter Pommern*, sygn. H 15.
- R. Spuhrmann, *Geschichte der Stadt Cammin i. Pom. und der Camminer Domkapitel*, sygn. Ik 2, 2.
- Führer durch Colberg*, sygn. Ik 5, 8.
- Kurzer Berricht von der Häsestadt Stralsund*, sygn. Is 6, 75.
- J.F. Wachsen, *Geschichte der Altstadt Colberg*, sygn. Ik 1, 5.
- Dr. Metz, *Die Zukunft der inneren Kolonisation im ostlichen Deutschland besonders i. Pom.*, sygn. Eg 99.
- Nachricht vom Collegio Philadelphico in Cöslin*, sygn. Ik 4, 6.
- W. Kannegiesser, *Die alte St. Nicolai Kirche von der Münde zu Colberg*, sygn. Ik 5,19.
- Mecklenburgisches Urkundenbuch Bd. 4, 12, 17*, sygn. Daa7.
- P. Hasse, *Schleswig-Holsten-Lauenburgische Regesten und Urkunden Bd. 3*, sygn. Df 75.
- G. Schulz, *Einige Urkunden der Stadt Pasevalk*, sygn. Ip 1, 4.
- Von der Stadt Pasevalk im Herzogtum Vorpommern*, sygn. Ip 1, 1.

H. Bötzen, *Laniena Pasevalcensis*, sygn. Ip 1, 5.
Urkundenbuch der Stadt Lübeck, Bd. 11, sygn. Cm 1.
Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium Bd. III, IV, XII.
E. Fidicin, *Landbuch der Mark Brandenburg*, sygn. Dbb 14.
G. Sommer, *Die Provinz Pommern*, sygn. H 45.
Krassow, *Beiträge zur Kunde Neu-Vor Pommern und Rügens*.
A. Stoebbe, *Chronik der Stadtgemeinde Schlawe i. Pom.*, sygn. Is 21⁵¹.

Śladem tymczasowej przynależności wymienionych egzemplarzy do Wydziału Bibliotecznego Instytutu Bałtyckiego są znaki własnościowe w postaci pieczętki: „Biblioteka Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy” oraz zapisek ołówkiem Z 174 i data 28.4.1946. Tak więc po dwóch latach książki, które wywieziono do Bydgoszczy, powróciły do Szczecina. Wiele zwróconych książek nie posiada żadnych oznaczeń wskazujących na bydgoską proveniencję, a o ich pochodzeniu świadczą jedynie pieczętki i dawne sygnatury biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie.

Il. 59. W. Borchers, *Der Camminer Domschatz*, Stettin 1933
Książka z pieczętką Instytutu Bałtyckiego zwrócona do biblioteki Archiwum Biblioteka APSz, sygn. B 4573

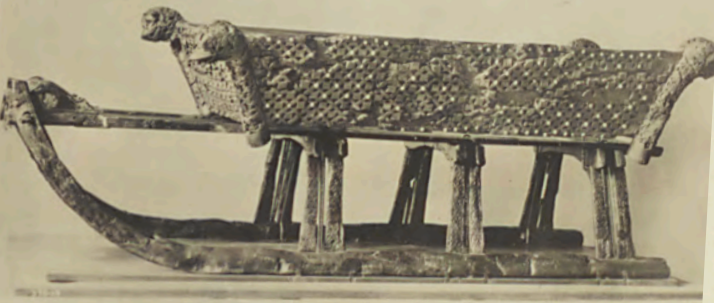

51 APSz, APS, sygn. 197 (Wykaz książek Biblioteki Naukowej Archiwum Państwowego w Szczecinie rewindykowanych z Bydgoszczy w dniu 21 stycznia 1948 r.), bez paginacji.

W niektórych przypadkach zachowały się na okładzinach supereklibrisy znamionujące przydział książek do konkretnych agend Instytutu Bałtyckiego, jak np. „Biblioteka Instytutu Bałtyckiego w Sopocie. Wydział Skandynawski”, gdzie trafiły m.in. – zwrócone później do Szczecina – tytuły: *Elert Kruse's Freiherrn zu Kelles und Treiden, Dörptischen Stiftsvogt's, Warhafftiger Gegenbericht auff die Anno 1578 ausgegangene, Liefflendische Chronica Balthasar Russow's bei Gelegenheit eines funfzigjährigen Amtsjubiläums dem Druck übergeben* (Riga 1861) oraz rzadsze wydanie w języku łacińskim: *Valentini Rascii Rigensis tumultus initia et progressus: mit angeh. gleichzeit. Urkunden* (Riga 1855). Trudniej wnioskować, czy inne zachowane do dzisiaj w księgozbiornie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie cenne skandynawika, livonika i rossika, czasowo znajdowały się również w Bydgoszczy, Gdańsku lub Sopocie. Egzemplarze te wprawdzie nie noszą śladów przynależności do Instytutu Bałtyckiego, co nie znaczy, że nie pozostawały tam do czasu ich rewindykacji.

II. 60. Publikacja *Der Sammlung der Universität. Kleine Wegweiser*, Oslo 1927 (z kompletem pocztówek) zwrócona do Szczecina przez Bibliotekę Instytutu Bałtyckiego w Sopocie-Wydział Skandynawski
Biblioteka APSz, sygn. BO 50

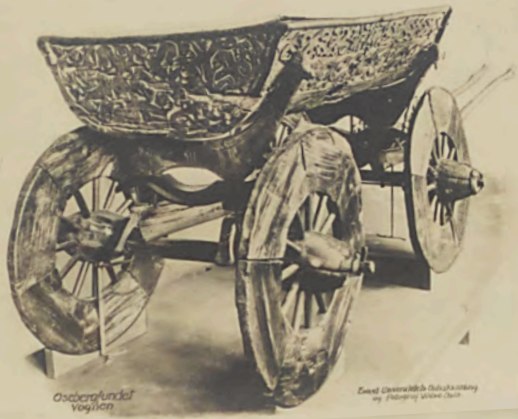

Osebergfundet 800 årene
Gustafsans Slede

Den akademiske dyrehodestolpen.
Osebergfunnet. 800 årene.

Osebergfundet
Voggen

Zwei Osebergfunde
von Professor Dr. H. G. ...

30/2 ...

Szczecińskie Archiwum Państwowe odegrało istotną rolę w zabezpieczeniu ponemieckich księgozbiorów, pełniąc tym samym służebną rolę wobec Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie. Uwidacznia się to chociażby na przykładzie berlińskiego księgozbioru Märkisches Museum Stadt Berlin. Muzeum to, założone w Berlinie w 1874 r., gromadziło archiwalia, księgozbiór, numizmatykę i dzieła sztuki. Zasób ten podczas wojny ewakuowano z Berlina i umieszczono w Raduniu nad Odrą (ob. osada wsi Zatoń Dolna). Dyrektor Tuhan-Taurogiński informując Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Pomorze Zachodnie w Szczecinie o tej kolekcji, zwracał uwagę, iż jest ona składowana w zdewastowanym zamku i narażona na zniszczenie. Chcąc przeciwdziałać tej sytuacji, Archiwum wystąpiło z inicjatywą przewiezienia zasobu Märkisches Museum do swojej siedziby⁵². W 1946 r. zrealizowano ten plan i około 82 skrzyń – przy współpracy Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego – zabezpieczono w gmachu Archiwum. Protokół przejęcia księgozbioru został sporządzony 3 grudnia 1946 r. w obecności Marii Qurini, delegatki Ministerstwa Oświaty, Bolesława Tuhana-Taurogińskiego dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie i Jana Karakulskiego wizytatora Bibliotek Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego. W lipcu 1947 r. zbiory Märkisches Museum przekazano Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Bibliotece Miejskiej, przeznaczając do dyspozycji delegata Ministerstwa Oświaty. W Archiwum natomiast pozostawiono szczątki w postaci zdekompletowanych czasopism, książek i dokumentów⁵³.

52 APSz, APS, sygn. 197 (List B. Tuhana-Taurogińskiego do Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Pomorze Zachodnie z dnia 20 maja 1946 r.), bez paginacji.

53 APSz, APS, sygn. 197 (List dyrektora szczecińskiego Archiwum Tadeusza Kupczyńskiego do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie, datowany Szczecin 15 września 1950 r.), bez paginacji. Zob. też APSz, APS, sygn. 75, s. 7–8. Znalazło się tu „Sprawozdanie z przewiezienia zbiorów Märkisches Provinzial-Museum der Stadtgemeinde Berlin”, znajdujących się w Raduniu, pow. Chojnice nad Odrą, do gmachu Państwowego Archiwum w Szczecinie”. W sprawozdaniu tym sporządzonym w trzech punktach przez B. Tuhana-Taurogińskiego czytamy: *1. wyprawa nastąpiła w związku z przewiezieniem zbiorów Märkisches Museum, ewakuowanych z Berlina w czasie wojny do miejscowości Raduń. Wiadomości o znajdujących się tam zbiorach dostarczył Wojewódzki Urząd Kultury i Sztuki w Szczecinie. 2. Obsada: Taurogiński Bolesław, Karakulski, referent bibliotek przy Kuratorium w Szczecinie i szofer Stroński. Pierwszy wyjazd nastąpił w dn. 21 maja 1946 r. o godz. 6.45 rano samochodem, wypożyczonym z Kuratorium Okręgu Szczecińskiego. Po załatwieniu formalności, związanych z uzyskaniem przepustki z W.O.P., zezwalającej na poruszanie się w pasie granicznym, tegoż samego dnia popołudniu wyjechaliśmy do Radunia. Po drodze wstąpiliśmy do osady Bielinek, gdzie znaleźliśmy bibliotekę biologiczną Staatliche Stelle Naturdenkmalslege in Preussen około 5 tysięcy tomów. Biblioteka została zabezpieczona*

Księgozbiór ten był przedmiotem zainteresowania Wydziału Archiwów Państwowych Ministerstwa Oświaty, szczególnie w zakresie starych druków i dokumentów pergaminowych⁵⁴. Archiwum szczecińskie ze swej strony dążyło do zatrzymania zbioru Märkisches Museum, zwracając się do Ministerstwa Oświaty w sprawie możliwości włączenia jego części do pracowni naukowej Akademii Handlowej w Szczecinie, jak też możliwości przydzielenia w charakterze depozytu innych książek z zabezpieczonych księgozbiorów dla tej uczelni, gwarantując ich opracowanie⁵⁵.

i pozostawiona pod opieką sołtysa Nietupskiego. Po przenocowaniu w Bielinku udaliśmy się do Radunia. 3. Raduń, pow. Chojnice Odrzańskie. Jest to miejscowość położona nad samą Odrą. W majątku Raduń, właścicielem którego był Hans von Freier, znajduje się piękny zamek, kompletnie zdewastowany, gdzie umieszczono Muzeum Berlińskie. Po przyjeździe stwierdziliśmy, że zamek został opuszczony kilka miesięcy temu przez armię czerwoną. W trzech dużych pokojach w zamku znaleźliśmy Muzeum Berlińskie w opłakanym stanie. Sale do połowy zawałone aktami, porozbijanymi skrzyniami od tych akt, sztychami o dużej wartości muzealnej, obrazami, tryptami z tegoż muzeum, książkami, futerałami od instrumentów filharmonii berlińskiej, nutami i różnymi sprzętami; na każdym kroku znajdowaliśmy pergaminy, rękopisy i sztychy pogniecione i potratowane nogami. Wszystkie te akta mają pieczętkę „Märkisches Museum”. Po załadowaniu samochodu aktami i książkami udaliśmy się w drogę powrotną do Szczecina. Po drodze wstąpiliśmy do 58 placówki W.O.P. oddalonej o 2 km od zamku. Komendanta tej placówki prosiłem o wystawienie posterunku przy zamku celem ochrony zbiorów, albowiem w międzyczasie dowiedziałem się, iż żołnierze armii czerwonej, opłacani przez Niemców, przewożą akta nocami na drugą stronę Odry. W pierwszym transporcie, przywiezionym do Szczecina, znalazłem rękopisy Goethego, Fryderyka Wilhelma IV, Luizy ks. Pruskiej, Fryderyka Wilhelma I, Fryderyka II, Antoniego Radziwiłła wielkorządcy poznańskiego, Fryderyka Wilhelma III, Fryderyka Wilhelma II, kilkadziesiąt dokumentów pergaminowych, dużą ilość sztychów i kilka skrzyń z książkami tegoż muzeum. Drugi wyjazd nastąpił w dniu 28 maja. Przywieźliśmy 20 skrzyń z aktami i książkami. W dniu 3 czerwca przywieziono z Radunia: 1 samochód akt i książek oraz 3 tryptyki z wieku XVI [Zachowano oryginalną pisownię]. Informacja o zbiorach Märkisches Museum zamieszczona została też w „Sprawozdaniu rocznym Archiwum Państwowego w Szczecinie za 1946 rok”: W dniu 20 maja sprawdzono wiarygodność danych odnośnie zbiorów biblioteki oraz archiwum Märkisches Museum, które to zbiory Niemcy ewakuowali z Berlina do Radunia. W miesiącach maju i czerwcu 1946 r. przewieziono do Archiwum Szczecińskiego około 80 skrzyń z aktami i książkami. Rękopisy, pergaminy, starodruki, oraz wydawnictwa źródeł i opracowania historyczne dotyczące Ziemi Odzyskanych włączone zostały do zbiorów Archiwum Szczecińskiego. Na uwagę zasługują rękopisy: Goethego, Fryderyka Wilhelma IV, Luizy ks. Pruskiej (żony Antoniego Radziwiłła), Fryderyka II, Antoniego Radziwiłła, wielkorządcy poznańskiego i inne. Bliższe dane o liczbie przejętych z powyższej biblioteki druków i rękopisów podamy przy końcu maja r.b. W obecnej chwili rozpoczęliśmy inwentaryzację przejętych akt. Zob. APSz, APS, sygn. 75, s. 18. W księgozbiorze biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie zachowały się nieliczne egzemplarze starych druków z zasobu Märkisches Museum oznaczone pieczętkami i charakterystycznymi sygnaturami.

54 APSz, APS, sygn. 196, s. 157.

55 APSz, APS, sygn. 196. W liście z 29 lipca 1946 r. do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek przy Ministerstwie Oświaty, B. Tuhan-Taurogiński pisał: *Państwowe Archiwum, uruchamiając*

O pozyskanie książek Märkisches Museum starało się też Muzeum Miejskie w Szczecinie. Postanowienia w tym przypadku okazały się dla Szczecina korzystne. Naczelna Dyrekcja Bibliotek w Warszawie wyraziła zgodę na przydzielenie egzemplarzy z tej kolekcji zarówno Archiwum, jak i innym instytucjom naukowo-kulturalnym Szczecina, natomiast część księgozbioru dotycząca historii sztuki miała być przekazana Muzeum Miejskiemu⁵⁶.

Il. 61. Publikacja *Münzen des Deutschen Mittelalters*, Frankfurt am Main 1921. Pozostałości księgozbioru Märkisches Museum. Biblioteka APSz, sygn. 10728

pracownię naukową dla potrzeb Akademii Handlowej w Szczecinie, prosi Naczelną Dyrekcję Bibliotek o przydzielenie dla potrzeb tejże uczelni w charakterze depozytu części księgozbioru „Markisches Museum”, zabezpieczonego przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, znajdującego się w magazynach Archiwum Państwowego w Szczecinie. Jednocześnie Dyrekcja Archiwum prosi o wydanie zezwolenia włączenia w charakterze depozytu książek odpowiadających potrzebom wyższej uczelni handlowej z innych zabezpieczonych księgozbiorów. Przydzielone książki zostaną w krótkim czasie opracowane pod względem bibliotekarskim, by mogły być oddane do użytku z chwilą rozpoczęcia się wykładów, s. 76.

56 APSz, APS, sygn. 197 (List Archiwum Państwowego w Szczecinie do Ministerstwa Oświaty – Wydział Archiwów Państwowych w Warszawie z 28 marca 1947 r.), bez paginacji. Zob. też M. Kurzyńska, *Biblioteka Muzeum Narodowego w Szczecinie – burzliwe dzieje budowania księgozbioru*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2011, nr 3–4, s. 89. Tam dalsza literatura (s. 83–97).

Il. 62. „Blätter für Kostümkunde. Historische und Volks- Trachten“, Berlin 1883.
 Pozostałości księgozbioru Märkisches Museum
 Biblioteka APSz, sygn. 10736

W Archiwum Państwowym w Szczecinie przechowywana była tzw. „biblioteka numizmatyczna”. W 1948 r. uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu wystąpił do Ministerstwa Oświaty z prośbą o przekazanie tej kolekcji bibliotece uniwersyteckiej⁵⁷. Dyrektor Archiwów Państwowych Suchodolski, przed podjęciem decyzji, zlecił Archiwum Państwowemu w Szczecinie dokonanie analizy ilościowej i jakościowej księgozbioru, jak też oceny jego przydatności dla miejscowych instytucji i towarzystw naukowych⁵⁸.

Z charakterystyki kolekcji, jaką przesłał do Warszawy Tuhana-Taurogiński, wynikało, iż był to zbiór jednorodny tematycznie, ale o różnorodnej proveniencji, zawierający m.in. egzemplarze pochodzące ze zbiorów prywatnych. Oprócz dzieł byłego Towarzystwa Historycznego w jego skład wchodziły depozyty rodzin von Bülow i Wedberg oraz książki zabezpieczone w majątkach poniemieckich. Według oceny Tuhana-Taurogińskiego ten cenny księgozbiór, liczący około 1000 woluminów, obfitujący w dzieła bogato ilustrowane, wśród których poczesne miejsce zajmowały publikacje traktujące o zbiorach numizmatycznych Niemiec, Holandii, Grecji, Włoch, Polski, Francji i Niemiec, powinien pozostać w Archiwum szczecińskim i służyć tutejszym instytucjom nauki i kultury. Dodatkowym argumentem przemawiającym za pozostawieniem zbioru numizmatycznego w bibliotece archiwalnej był fakt, iż nie posiadała ona wielu dzieł o tej tematyce, bowiem włączane tutaj kolekcje – jak np. wartościowe zbiory bibliotek rejencji szczecińskiej i stralsundzkiej – nie zawierały numizmatyki. Wzbogacenie archiwalnej księżnicy w dzieła numizmatyczne przyczyniłoby się zdaniem Tuhana-Taurogińskiego do stworzenia *potężnego i wszechstronnego zbioru bibliotecznego – Biblioteki Naukowej Archiwum Państwowego*⁵⁹.

Wbrew wszelkim argumentom, jednak księgozbiór ten na podstawie decyzji Ministerstwa Oświaty trafił do Torunia. Przekazanie Zakładowi Historii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika nastąpiło 1 marca 1949 r. W specyfikacji dołączonej do protokołu zdawczo-odbiorczego wymieniono pozycje od 1 do 375 (głównie XIX-wieczne) oraz katalog kartkowy książek numizmatycznych. Końcowy dopisek informował też o 31 paczkach zawierających około 1500 sztuk katalogów i broszur⁶⁰. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na nieściśności

57 APSz, APS, sygn. 197 (List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie z 17 sierpnia 1948 r.), bez paginacji.

58 Tamże.

59 Tamże (List Tuhana-Taurogińskiego do Ministerstwa Oświaty – Wydział Archiwów Państwowych z 21 sierpnia 1948 r.), bez paginacji.

60 Tamże (Protokół zdawczo-odbiorczy biblioteki numizmatycznej), bez paginacji.

i pomyłki (również w druku), zniekształcające obraz statystyczny badanych zagadnień. W sprawozdaniu z działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie za 1949 r. zamieszczonym w czasopiśmie „Archeion”, uwzględniającym kwestię przekazania biblioteki numizmatycznej Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika w Toruniu, podano błędne liczby 317 dzieł i 15 000 broszur⁶¹.

Jeszcze innego przykładu dostarczają losy księgozbiorów rejencji stralsundzkiej i szczecińskiej. Obydwie kolekcje rejencyjne liczące około 20 000 woluminów znajdowały się w Urzędzie Wojewódzkim Szczecińskim, pod opieką delegata Ministerstwa Oświaty M. Quirini i delegata Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego mgr Janickiego. Na podstawie zarządzenia Ministerstwa Oświaty z 7 lipca 1948 r. zasoby książkowe *der Regierung zu Stralsund* i *der Regierung zu Stettin* zabezpieczone w Wojewódzkim Urzędzie Szczecińskim zostały przejęte przez Archiwum⁶².

Charakterystyczny jest tutaj stosunek organów Ministerstwa Oświaty do podlegających im księgozbiorów. W przypadku księgozbiorów rejencyjnych uważano, iż jako biblioteki urzędowe, łączące się z aktami urzędów przechowywanych w Archiwum, kwalifikują się do archiwalnej księżnicy⁶³. W odniesieniu natomiast do wspomnianej wyżej biblioteki numizmatycznej, czy biblioteki Towarzystwa Historycznego, kierowano się innymi kryteriami

61 M. Bielińska, J. Durko, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych za rok 1949*, „Archeion”, 1951, t. 19–20, s. 490.

62 APSz, APS, sygn. 197 (List z Ministerstwo Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie, datowany w Warszawie 7 lipca 1948). W sprawozdaniu kwartalnym Archiwum Państwowego w Szczecinie za pierwszy kwartał 1949 r. odnotowano, iż od 10.01. do 15.01.1949 r. z gmachu Urzędu Wojewódzkiego przewieziono biblioteki rejencyjne (Koszalin, Stralsund, Szczecin) w ilości około 30 000 woluminów. Zob. APSz, APS, sygn. 75, s. 100–101, 122. O uzupełnianie zasobów książkowych archiwów zadbał też Wydział Archiwów Państwowych, zwracając się w grudniu 1947 r. do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z wnioskiem, aby Archiwa Państwowe w: Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Piotrkowie, Poznaniu, Radomiu, Szczecinie, Warszawie/AGAD i Wrocławiu mogły korzystać z zasobów Zbiornic Księgozbiorów Zabezpieczonych w celu uzupełnienia podręcznych księgozbiorów w dzieła z zakresu archiwistyki i inne publikacje niezbędne do działalności urzędowej i pracy naukowej. Zob. APSz, APS, sygn. 197 (List z Ministerstwa Oświaty datowany 22 grudnia 1947 r.), bez paginacji. Archiwum Państwowe w Szczecinie korzystając z tej możliwości zwróciło się do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Szczecinie z prośbą o przekazanie ze szczecińskiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych wydawnictw archiwistycznych oraz innych, niezbędnych w urzędowej pracy Archiwum oraz dzieł z zakresu prawa, jak też historii Pomorza. APSz, APS, sygn. 196, s. 194.

63 APSz, APS, sygn. 197 (List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie z dnia 17 sierpnia 1948 r.), bez paginacji.

w ocenie ich przydatności dla Archiwum. Kolekcje te, jako bardziej uniwersalne, chętnie kierowano do bibliotek uniwersyteckich w kraju. I chociaż nie można odmówić słuszności intencjom Ministerstwa, według którego zbiory o tematyce medycznej, przyrodniczej czy prawniczej powinny trafić do sprofilowanych pod tym kątem bibliotek, gdzie mogły liczyć na zainteresowanych użytkowników, to ich konsekwencją stało się rozpraszenie zespołów proveniencyjnych. Jak pokazała przyszłość owe względy praktyczne, jakimi się kierowano, nie zawsze były trafne.

Działalność Archiwum polegała oczywiście nie tylko na przejmowaniu księgozbiorów, ale również na ich rozdysponowywaniu. Działania te łączyły się ściśle ze wspomnianą wyżej polityką Ministerstwa Oświaty, w ramach której jednostki odpowiedzialne za biblioteki oraz archiwa decydowały o przekazywaniu zbiorów poszczególnym placówkom. Archiwum szczecińskie współpracowało w tym zakresie z organami centralnymi, pozostawało też w stałym kontakcie z M. Quirini, kierującą szczecińską Zbiornicą Księgozbiorów Zabezpieczonych. We wrześniu 1948 r. czyniąc zadość dyspozycjom Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, Archiwum przejęło od kierowniczkii szczecińskiej Zbiornicy sześć kompletów wydawnictwa *Geschichtsquellen des burg- und schlossgessessen Geschlechts von Borcke* i przekazało je archiwom w: Gdańsku, Poznaniu, Krakowie, Wrocławiu oraz Archiwum Głównemu Akt Dawnych w Warszawie⁶⁴. Z kolei Wydział Archiwów Państwowych polecił wydzielić dwa komplety przechowywanego w Archiwum wydawnictwa *Pommersches Urkundenbuch* (t. 1–7) i przesłać je bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Wydziałowi Historycznemu tegoż⁶⁵.

Inną sferą aktywności Archiwum w zakresie ponemieckich księgozbiorów były ekspertyzy. Archiwiści niejednokrotnie występowali w roli ekspertów wydających opinie na temat ponemieckich książek odnajdywanych w różnych instytucjach. W styczniu 1949 r. Urząd Wojewódzki Szczeciński zwrócił się z prośbą do Archiwum o wydelegowanie przedstawiciela w celu odebrania 119 książek nie nadających się do biblioteki podręcznej urzędu, a mogących służyć w pracy archiwistów⁶⁶. Natomiast Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie informując o 300 niemieckich książkach znajdujących się w Wydziale Finansowym PWRN – co do których istniało przypuszczenie,

64 APSz, APS, sygn. 196, s. 214.

65 Tamże, s. 166.

66 Tamże, s. 245.

iż przedstawiają wartość archiwalną – prosiło o delegowanie pracownika Archiwum celem wydania opinii, czy jest tak w istocie, czy jako bezwartościowe mogą być przeznaczone na makulaturę⁶⁷.

Wiadomości o poniemieckich księgozbiorach napływały do Archiwum z całego Pomorza. Dyrektor Państwowych Nieruchomości Ziemskich – Zarząd Okręgowy w Koszalinie, we wrześniu 1948 r. informował, iż w Zespole Kończ w powiecie białogardzkim według meldunku administratora Zespołu znajdowało się 707 książek, w tym 634 dzieła beletrystyczne, 35 naukowych, 6 fachowych, 30 o treści różnej, w tym dwie Biblie i archiwalia rodowe. Z Zespołu Ostrowąsy w powiecie Szczecinek administrator donosił o 400 tomach, w tym 200 egzemplarzach w majątku Łęknica i 200 w majątku Parchlino. Z zestawienia wynikało, iż było tam 40 periodyków rolniczych zbroszurowanych, 40 nut, 40 książek literatury klasycznej i 280 książek o treści beletrystycznej⁶⁸. O książkach tych dyrektor Tuhan-Taurogiński poinformował Marię Quirini⁶⁹. Z kolei starosta powiatowy myśliborski St. Orzechowski, odpowiadając na list Archiwum, poinformował, że książki niemieckie proveniencji berlińskiej, znajdujące się w gromadzie Ostrowiec gmina Różańsko, spłonęły w pożarze pałacu, gdzie były składowane⁷⁰. Starosta Powiatowy Pyrzycki w Lipianach przekazał w liście z 12 stycznia 1948 r. informację, iż akcją gromadzenia i zabezpieczenia książek poniemieckich zajmował się Inspektorat Szkolny. Nie natrafiono przy tym na księgozbiory o wybitnej wartości naukowej. Ogółem zabezpieczono około 3000 tomów, z których 2000 wysłano do Archiwum Państwowego w Szczecinie. Pozostałe natomiast w dalszym ciągu znajdowały się w Inspektoracie Szkolnym⁷¹.

Dużą aktywność w pozyskiwaniu i przekazywaniu informacji o poniemieckich książkach wykazywał wspomniany już Zarząd Okręgowy w Koszalinie Państwowych Nieruchomości Ziemskich. Kolejnym przykładem może być

---

67 APSz, APS, sygn. 198 (Przejmowanie materiałów archiwalnych z instytucji krajowych i przekazywanie do tych instytucji 1950–1953: List PWRN do Archiwum Państwowego w Szczecinie z dnia 24 lipca 1951 r.), bez paginacji.

68 APSz, APS, sygn. 197 (List Dyrekcji Państwowych Nieruchomości Ziemskich – Zarząd Okręgowy w Koszalinie z dnia 3 września 1948 r.), bez paginacji.

69 Tamże (List Archiwum Państwowego w Szczecinie do Ministerstwa Oświaty – Wydział Archiwów Państwowych z dnia 6 września 1948 r.), bez paginacji.

70 Tamże (List Starosty Powiatowego Myśliborskiego do Archiwum Państwowego, datowany Myślibórz 20 listopada 1948 r.), bez paginacji.

71 Tamże (Odpis listu z 12 stycznia 1948 r. Starosty Powiatowego Pyrzyckiego do Archiwum Państwowego w Szczecinie), bez paginacji.

powiadomienie przez tenże, iż w zespole Jastrów, do którego należał także majątek Ptusza, znajdowały się książki *beletrystyczne i fachowe o różnej treści*⁷².

Informacji dostarczali także pracownicy innych archiwów delegowani na Pomorze w celu zabezpieczania archiwaliów. Michał Wąsowicz, kierownik Archiwum Państwowego we Wrocławiu, komunikował, iż w Pęzinie w zamku Puttkamerów odkryto „w stanie zupełnego rozsypu” archiwalia i resztki księgozbioru naukowego. Dokładniejsze wiadomości na ten temat miał posiadać jeden z mieszkańców Pęcina Janusz Stachowiak⁷³. O pomoc poproszono również Wojewódzki Szczeciński Wydział Kultury i Sztuki. W liście z 5 listopada 1948 r. Tuhan-Taurogiński pisał, iż w zamku Puttkamerów w Pęzinie – według pozyskanych informacji – znajdowały się resztki muzealiów i archiwalia podlegające kompetencji Archiwum szczecińskiego. W związku z powyższym požądane byłoby wysłanie do Pęcina pracownika tej placówki i delegata urzędu celem zbadania sprawy na miejscu⁷⁴.

72 Tamże (List Archiwum Państwowego w Szczecinie z 27 kwietnia 1949 r. do Ministerstwa Oświaty – Wydział Archiwów Państwowych), bez paginacji. Informacje o poniemieckich księgozbiorach odnajdywanych na Pomorzu czerpano z wielu różnych źródeł. Dyrektor szczecińskiego archiwum Henryk Lesiński w 1957 r. otrzymał wiadomość z redakcji lokalnego dziennika „Głosu Szczecińskiego”, iż w posiadaniu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Barlinku znajdują się stare poniemieckie księgi w języku łacińskim i niemieckim, wydane w różnych wiekach. Według uzyskanych danych były to m.in. księgi zarządzeń sądowych z 1837 r., kilkanaście tomów historii Brandenburgii, całe zszywki gazety z Barlinka sięgające 1889 r. Zabiegi dyrektora Lesińskiego, zaowocowały pozyskaniem tych materiałów do zasobu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Wykaz starych druków o wartości zabytkowej przekazanych WAP przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Barlinku: *Die ganze Heil. Schrift Alt u. Neuen Testaments- Martin Luther, 1702; Biblia Das ist Die ganze Heil. Schrift, Alt- und Neuen Testaments, Ratzeburg 1702; G. Claeden, Monumenta Flensburgensia, 1773; W. Gärtner, Das sachsische Land Recht, 1732, „General-Anzeiger für Berlinschen” 1886–1905 (27 roczników); Geschichte der geistlichen der adligen Familie so wie der Städte und Burgen der Mark Brandenburg von Adolph Friedrich Riedel, in 41 Bänden (1838–1869), (40 tomów); H.W. Döbel, Neueröffnete Jäger-Practica, Oder der wohlgeübte und Erfahrene Jäger, Darinnen eine vollständige Anweisung zur gantzen Hohen und Niedern Jagd-Wissenschaft in Vier Theilen [...] mit vielen Kupfern und Grund-Rissen. Nebst einer Vorrede von Freyherr von Wolf. 4 Teile in einem Band, Leipzig 1754; B. Carpzow, Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium, 1652, Sachsenspiegel mit Summaris und neuen additionem, Heidelberg 1614. Książki odebrała opiekująca się archiwalną biblioteką Janina Sierakowska. Dyrektor archiwum Henryk Lesiński w podziękowaniu przesłanym do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Barlinka zaznaczył, iż materiały te posiadają dużą wartość historyczną. Zob. APSz, APS, sygn. 203 (Przyjmowanie materiałów archiwalnych z instytucji krajowych i przekazywanie do tych instytucji 1954–1962), bez paginacji.*

73 APSz, APS, sygn. 197 (List Archiwum Państwowego we Wrocławiu do Archiwum Państwowego w Szczecinie z dnia 5 listopada 1948 r.), bez paginacji.

74 Tamże (List Archiwum Państwowego w Szczecinie do Wojewódzkiego Szczecińskiego Wydziału Kultury i Sztuki z 5 listopada 1948 r.), bez paginacji.

Il. 63. Pokwitowanie wystawione w 1947 r. przez pełniącego obowiązki sekretarza Wojciecha Samsela o odbiorze książek dla Archiwum APSz, Zbiór Bogdana Frankiewicza, sygn. 290

Pokwitowanie (poa. 68 ust.)

Niniejszym książkę odbiór 4 tomów
"Meyers Konversationslexikon"
1) tom. 11 - r. wyd. 1874.
2) - " 12 - " - 1876.
3) - " 14 - " - 1878
4) - " 15 - " - 1878.

Książki te odbiorłem celem dokompletowania
Zbioru książek w Archiwum Państwowym u Sekretarza
Samsel
adm. 17. 12. 47 r.

Wojciech Samsel
Sekr. adm.

1.4. PROFILOWANIE KSIĘGOZBIORU I PIERWSZE PRACE NAD JEGO OPRACOWANIEM

Lata 1945–1950 można umownie określić jako pierwszy etap działania biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie, polegający przede wszystkim na scalaniu i porządkowaniu zasobu książkowego, w którym przygotowano grunt dla prac w kolejnych latach, tym razem polegających na systematycznym inwentaryzowaniu i opracowaniu księgozbioru. Owa faza organizacyjna determinowana warunkami społeczno-politycznymi, jak też sprzecznymi niejednokrotnie decyzjami ówczesnych władz, przebiegała w atmosferze polemik i sporów, którym towarzyszyły trudności natury organizacyjnej i finansowej⁷⁵.

Podejmowane działania związane były również z ryzykiem i zagrożeniami. Wspominał o tym Tuhan-Taurogiński pisząc, iż podczas zwożenia akt

⁷⁵ Zwożenie akt brzmi całkiem prosto, ale jaki wysiłek i pomysłowość kryły się za tym słowami. Często oznaczało to utarczki z wojskiem, noszenie akt w walizkach, w workach, wydobywanie akt z zawalonych piwnic mocno zawilgoconych, ze strychów, gdzie pod wpływem słońca akta całkiem się kruszyły lub blakły, nie wspominając już o zanieczyszczeniach archiwaliów przechowywanych w pomieszczeniach gospodarczych lub strawionych przez ogień. (Za: L. Turek-Kwiatkowska, Wspomnienia z pierwszych powojennych lat, w: *Mundus archii mundus memoriae...*, s. 21. Przykładem sporu finansowego natomiast może być sprawa wysłania kolejną

narażony był na niebezpieczeństwo ze strony szabrowników i innego elementu przestępczego, a w trudnych sytuacjach ratowała go znajomość języka rosyjskiego oraz pozwolenie na broń *do obowiązków służbowych zabezpieczania cennych archiwaliów*⁷⁶. Zaangażowanie pierwszego dyrektora Archiwum na tym polu wymaga szczególnego podkreślenia. Konsekwentne działania Tuhana-Taurogińskiego odegrały też istotną rolę w procesie krystalizowania się zrębów biblioteki archiwalnej w latach 1945–1946. Wraz z jego odejściem po czterech latach wytężonej pracy skończył się pewien etap działalności Archiwum⁷⁷. Co prawda Tuhan-Taurogiński pozostawał tu jeszcze krótko na stanowisku kustosa, ale z dniem 1 stycznia 1951 r. przeszedł do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie⁷⁸. Nowym dyrektorem instytucji został Tadeusz Kupczyński (1885–1967)⁷⁹.

Pierwszy etap tworzenia biblioteki wyznaczały zatem pionierskie wysiłki Tuhana-Taurogińskiego i Tadeusza Kupczyńskiego, przy czym wkład

---

w lutym 1950 r. jedenastu worków akt poniemieckich przez Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Myśliborzu. „Samopomoc Chłopska” dołączyła przy tym rachunek na sumę 8585 zł. Dyrektor archiwum T. Kupczyński odpowiedział, iż archiwum prosi o odciążenie z rachunku kwoty 7285 zł wniesionej zapewne przez nieporozumienie ponieważ akta poniemieckie stanowią własność państwową i jako takie nie podlegają zapłacie na warunkach handlowych. Z Myśliborza nadeszła odpowiedź, iż rachunek został wysłany zgodnie z prawem i zwyczajami handlowymi i powinien być uregulowany w całej rozciągłości, zwłaszcza, że jak zaznaczono ZGS nie jest instytucją filantropijną. Archiwum zwróciło się w tej sprawie do Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Warszawie, które rozstrzygnęło spór na korzyść archiwum powiadamiając listem z 9 marca 1950 r., iż akta *obecnie muszą być przejęte przez Archiwum jako res extra commercium, bez zwrotu kwot wydatkowanych przez „Samopomoc Chłopską”*. APSz, APS, sygn. 197, passim.

76 APSz, APS, sygn. 80, s. 5, 32.

77 Zob. K. Kozłowski, *Zarys dziejów i efekty działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie po II wojnie światowej*, w: *Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 października 1995 r. w Szczecinie*, pod red. K. Kozłowskiego, Warszawa–Szczecin 1997, s. 158–160.

78 APSz, APS, sygn. 80, s. 25.

79 Tadeusz Piotr Kupczyński (1885–1967) w latach 1907–1912 studiował historię oraz prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był członkiem organizacji „Zet” i „Zarzewie”, żołnierzem Legionów. W 1916 r. podjął pracę pedagogiczną jako dyrektor Państwowego Instytutu Nauczycielskiego w Warszawie, a następnie pełnił funkcję kuratora okręgów szkolnych krakowskiego, śląskiego i lwowskiego. W okresie okupacji hitlerowskiej udzielał się w Wolnej Wszechnicy i Szarych Szeregach. Po wojnie współorganizował Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Łodzi. Służbę archiwalną rozpoczął w 1947 r. w Archiwum Państwowym w Gdańsku, jako kustosz. Od 1 grudnia 1949 r. zatrudniony na stanowisku dyrektora w archiwum szczecińskim, które w tym czasie zyskało nazwę Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. W listopadzie 1951 r. przeniósł się do Gdańska, gdzie ponownie podjął pracę

pierwszego z nich w organizację zbiorów bibliotecznych był wiodący. Początek drugiego etapu wyznacza rok 1951. Ustępujący wówczas dyrektor Kupczyński przekazywał w październiku tegoż roku Irenie Okóń, swojej następczyni, zbiory biblioteczne w postaci: *biblioteki podręcznej archiwum liczącej 816 tomów, biblioteki pomoroznawczej liczącej 6367 tomów, oraz księgozbiorów zabezpieczonych porejencyjnych i podworskich o objętości 800 m.b., oprócz tego wydawnictwa byłego niemieckiego Towarzystwa Pomoroznawczego obejmujące 2530 egzemplarzy czasopisma „Baltische Studien” oraz 47 132 egzemplarze czasopisma „Monatsblätter”⁸⁰. Przytoczone powyżej dane, ilustrujące wielkość księgozbioru, zamieszczone w protokole zdawczo-odbiorczym mogą budzić pewne wątpliwości. Archiwista szczeciński Bogdan Frankiewicz w artykule omawiającym działalność szczecińskiego Archiwum w latach 1945–1957 zauważył, iż w okresie 1946–1950 nie istniała jeszcze sprawozdawczość statystyczna, w związku z czym dane liczbowe podawano w przybliżeniu⁸¹. Dysponujemy jednakże sprawozdaniami rocznymi i zestawieniami statystycznymi, które częściowo można uznać za pewne, częściowo zaś za hipotetyczne. Dotyczy to m.in. statystyki wypożyczeń. Przykładowo w 1946 r. udostępniono*

---

w tamtejszym Archiwum Państwowym. Zob. M. Frankel, J. Macholak, *Kadra kierownicza Archiwum Państwowego w Szczecinie po drugiej wojnie światowej*, w: *Muzealnicy, archiwiści i bibliotekarze szczecińscy w XX wieku*, pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 2002, s. 102–103. Interesujący obraz pracy Kupczyńskiego w szczecińskim Archiwum wyłania się z jego korespondencji z Piotrem Bańkowskim. Wynika z niej, iż warunki pracy w Szczecinie były trudne, a sytuacja niestabilna. W liście ze Szczecina datowanym 28 lutego 1950 r., Kupczyński pisał: *warunki pracy bez perspektyw i widoków, materiały zupełnie obce, współpracowników brak zupełnie*. Natomiast już po odejściu z Archiwum w liście pisanym z Gdyni 25 grudnia 1951 r. zauważył: *Zawsze oceniałem swoje tam występy za nieporozumienie rzeczowe i „produkcyjne”. Ani przygotowania ani warunków dostosowania się do sytuacji nie posiadałem. Przez dwa lata ciągnąłem się za czub ze zmiennym w swoim mniemaniu powodzeniem i zamiast pomocy i współczucia spotykałem złą wolę, podejrzliwość i co najmniej obojętność i znaczące aluzje do mijania się z urzędowymi instrukcjami. Próby skompletowania współpracowników wywoływały głuche milczenie, próby skierowania roboty na bardziej określone tory – raczej sprzeciw. Nawet perspektywy stabilizacji archiwum, jako instytucji kresowej poddawane były wątpliwości, co więcej wznawiano co pewien czas pomysły jej pełnej czy częściowej likwidacji w postaci oddania biblioteki Poznaniowi lub następnej partii archiwaliów do dyspozycji najbliższego uniwersytetu*. APAN III–217, j.a. 215. Za udostępnienie tych materiałów dziękuję serdecznie pani Anicie Chodkowskiej, autorce cennego opracowania: *Materiały Piotra Bańkowskiego (1885–1976)*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2008, nr 49, s. 12–101.

80 APSz, APS, sygn. 198 (Protokół zdawczo-odbiorczy WAP w Szczecinie spisany 31 października 1951 r. przez ustępującego po dyr. Tadeusza Kupczyńskiego zdającego, mgr Irenę Okóń i mgr Mieczysława Urbanka jako przejmujących), bez paginacji.

81 Za B. Frankiewicz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1958, z. 9, s. 108.

1422 egzemplarze książek i dzienników ustaw. Szczegółowe zestawienie wykazało, iż w marcu tegoż roku udostępniono jeden wolumin, w maju – 27, we wrześniu – 1389, w październiku – 5 woluminów. Stan posiadania biblioteki powiększył się o 7000 woluminów, ubyło natomiast 2000 tomów przekazanych Instytutowi Bałtyckiemu w Bydgoszczy⁸². Duże dysproporcje dotyczące liczby wypożyczeń zwróciły uwagę Naczelnej Dyrekcji Archiwów, która skierowała do Archiwum pytanie: kto w kwietniu 1946 r. wypożyczył 1389 książek oraz w jakim celu (*do użytku naukowego, szkolnego, służbowego w urzędzie itp.*)⁸³. Sytuację tę należy łączyć z rosnącą liczbą użytkowników i ich potrzebami natury naukowej i dydaktycznej, aczkolwiek trudno przyjąć tę liczbę bez zastrzeżeń. W odpowiedzi poinformowano, iż w kwietniu wypożyczały książki następujące instytucje: Zarząd Miasta Szczecina, Województwo Szczecińskie, Dyrekcja PKP, profesorowie tutejszego liceum, oraz studenci Akademii Handlowej w Szczecinie do użytku naukowego i służbowego⁸⁴.

Sprawozdania z lat 40. przynoszą wiele materiału ułatwiającego odtworzenie procesów kształtowania się biblioteki. Najtrafniejszym hasłem wywoławczym dla scharakteryzowania zjawisk temu towarzyszących jest porządkowanie. Stwierdzenie, iż w Archiwum trwa porządkowanie biblioteki – jako zasadnicze działanie – przewija się we wszystkich niemal zestawieniach podsumowujących wykonane prace⁸⁵. Należy podkreślić jednak dwukierunkowość podejmowanych przedsięwzięć, bowiem porządkowaniu zbiorów towarzyszyły też początki ich opracowania. W 1947 r. rozpoczęto katalogowanie zbiorów kartograficznych i biblioteki naukowej z rozbiciem na działy⁸⁶. W pierwszym kwartale 1948 r. uporządkowano 250 tomów biblioteki podręcznej, całość księgozbioru natomiast podzielono na działy wzorując się na odnalezionym inwentarzu poniemieckim⁸⁷. W 1949 r. kontynuowano prace, które dały trwałe podstawy pod rozwój archiwalnej księżnicy w kolejnych latach. Porządkowanie zbiorów odbywało się w oparciu o zachowane niemieckie katalogi kartkowe⁸⁸. Z tychże

82 APSz, APS, sygn. 75, s. 38.

83 Tamże, s. 14.

84 Tamże, s. 15, 17.

85 Tamże, *passim*.

86 Tamże, s. 51–52.

87 Tamże, s. 56, 72, 86.

88 Ogólna liczba uporządkowanych książek – tej liczącej przed wojną 27 000 tomów biblioteki, wyniosła 8536 woluminów. Tamże, s. 104.

wyłaczono około 4000 aktualnych kart katalogowych, zarówno biblioteki archiwalnej, jak i biblioteki Towarzystwa Historycznego⁸⁹.

Na początku lat 50. w dalszym ciągu trwała akcja scalania i gromadzenia archiwaliów, w mniejszym zaś stopniu książek. Jest to zresztą schyłkowy okres działania Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych. W okresie tym mamy do czynienia ze zmianą dotychczasowego stanowiska w sprawie niektórych księgozbiorów składowanych w Archiwum. Wbrew poprzednim sugestiom (sic!) okazało się bowiem, iż biblioteki porejencyjne, jako niezwiązane tematycznie z zagadnieniami archiwalnymi, miały być przekazane za zgodą Ministerstwa Oświaty do Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych. Nowy dyrektor naczelny Archiwów Państwowych Rafał Gerber, pełniący swój urząd w latach 1949–1952, postulował natomiast, by Archiwum zabiegało w Zbiornicy o wydawnictwa archiwistyczne i podręczne⁹⁰. Rozpoczęło się też rozpraszanie tego zasobu. W marcu 1950 r. delegatka warszawskiej Biblioteki Sejmowej wybrała *w celu wysłania przesyłką kolejową do Warszawy* 304 woluminy z zasobów porejencyjnych⁹¹. 230 woluminów wyselekcjonował delegat Ministerstwa Administracji Publicznej celem przekazania temuż resortowi⁹². Książki z tych zasobów trafiły też do uczelni medycznych. W kwietniu 1950 r. Akademia Lekarska w Gdańsku otrzymała 209 woluminów, w tym dzieła natury ogólnej (16), z zakresu kryminologii (62), medycyny sądowej (46), nauk przyrodniczych i inne (85)⁹³. Natomiast w sierpniu tegoż roku dyrektor Archiwum Tadeusz Kupczyński przekazał Akademii Medycznej w Szczecinie 260 woluminów o treści medycznej. W kolejnych miesiącach 2000 woluminów z zabezpieczonych bibliotek porejencyjnych trafiło do Warszawy i Jeleniej Góry⁹⁴. Archiwum szczecińskie w dalszym ciągu dzieliło się też posiadany-
mi dubletami, przesyłając archiwom w Polsce m.in. komplety czasopisma „Baltische Studien”.

---

89 Tamże, s. 198.

90 APSz, APS, sygn. 198 (List Ministerstwa Oświaty do Archiwum Państwowego w Szczecinie z 28.02.1950 r.), bez paginacji.

91 Tamże (Pokwitowanie Szczecin, dn. 6.03.1950 r.), bez paginacji.

92 Tamże (Pokwitowanie Szczecin dn. 29.03.1950 r.), bez paginacji.

93 Tamże (Protokół zdawczo-odbiorczy książek znajdujących się w Państwowym Archiwum w Szczecinie, z ramienia komisji przekazującej Bolesław Tuhan-Taurogiński, z ramienia komisji odbierającej mgr Kazimierz Górski st. asystent Akademii Lekarskiej, Szczecin 4.04.1950 r.), bez paginacji.

94 Tamże (Upoważnienie do odbioru książek z dn. 9.10.1950), bez paginacji.

W pierwszej połowie lat 50. w dalszym ciągu trwały w bibliotece prace porządkowe, które dopełniały się z procesem opracowania zbiorów książkowych. Dotkliwie dawał się odczuć brak fachowej literatury archiwalnej oraz dotyczącej Pomorza Zachodniego. Literaturę tę – jak wzmiankowano w planach pracy – *należało gromadzić w tempie przyspieszonym*, z uwagi na trudności z jej wyszukaniem i nabyciem⁹⁵. Trudno jednoznacznie ustalić na jakim etapie znajdowały się w tym okresie prace porządkowe oraz opracowanie zbiorów. Pismo dyirekcji szczecińskiego Archiwum z 30 stycznia 1950 r. w sprawie planu pracy, skierowane do Naczelnej Dyirekcji Archiwów Państwowych, pozostaje w pewnej sprzeczności z dokonaniem lat 40. uwidocznionymi w sprawozdaniach i podsumowaniach działalności Archiwum. Czytamy w nim bowiem: [...] *W stanie nieuporządkowanym i nieopracowanym znajdują się także mizerne szczątki pomorskiej podręcznej biblioteki archiwalnej tudzież tzw. pomoroznawczej, która zresztą niezależnie od strat żywiołowych została już poważnie wybrakowana na korzyść zbiorów warszawskich i Instytutu Bałtyckiego. Zachowane pozostałości obydwu bibliotek czekają na uporządkowanie, opracowanie i udostępnienie, co pod względem ważności należy niewątpliwie do zadań nad wyraz aktualnych. Złożone wreszcie w pryzmy, złoża książkowe w parterowych pomieszczeniach archiwum, a pochodzące częściowo ze zbiorów porejencyjnych, służących więc celom administracyjnym, kwalifikują się do przekazania Składnicy Książek pomorskich w Szczecinie celem segregacji ich przez personel Składnicy z zastrzeżeniem wyłączenia z nich dzieł, dotyczących Zachodniego Pomorza, do użytku archiwum. Wstępne rozmowy na ten temat zostały już podjęte. W związku z powyższymi uwagami w planie tegorocznym pracy archiwalnej przewidzieć należy: [...] uporządkowanie i skatalogowanie resztek biblioteki podręcznej i ewentualnie pomoroznawczej oraz dopełnienie ich zakupami literatury polskiej*⁹⁶.

Przewijający się w cytowanym piśmie wątek zbiorów porejencyjnych wskazuje na zmianę stanowiska co do ich przydatności dla Archiwum. Ostatecznie w planie pracy na trzeci kwartał 1950 r. uwzględniono przeniesienie tych bibliotek z zajmowanych dotychczas pomieszczeń na parterze, do magazynów suterrenowych Archiwum, posegregowanie i wyłączenie literatury historycznej z przeznaczeniem dla biblioteki archiwalnej⁹⁷. W czwartym kwartale natomiast

95 APSz, APS, sygn. 75, s. 178.

96 Tamże.

97 Tamże, s. 189.

w związku z 30. rocznicą rewolucji październikowej, w ramach „Czynu październikowego” podjęto prace zespołowe, dzięki którym archiwiści: *przyczynili się do ostatecznego zlikwidowania stosu książek porejencyjnych biblioteki koszańskiej i rozmieszczenia go na półkach*⁹⁸.

Prace w 1950 r. skupiały się na porządkowaniu biblioteki podręcznej, w skład której włączono pozostałości biblioteki ponemieckiej oraz nieliczne nabytki polskiej literatury. Działaniom tym towarzyszyła weryfikacja stanu zachowania niemieckiej biblioteki podręcznej, liczącej pierwotnie – według polskich archiwistów – 14 000 pozycji. W 1950 r. Archiwum posiadało niespełna 1000 woluminów z tego zasobu, zdaniem dyrektora Kupczyńskiego o drugorzędnej raczej wartości (w sprawozdaniach częściowych podawano liczbę 850 egzemplarzy). W pracach tych uczestniczyli na przemian wszyscy pracownicy w trzyosobowych zespołach. Rozpoczęto też tworzenie katalogu alfabetycznego i działowego. Udało się wówczas zidentyfikować 2700 książek z biblioteki Towarzystwa Historycznego⁹⁹. W kolejnym roku podjęto działania mające na celu dalsze wyselekcjonowanie i skonfrontowanie tego zasobu z zachowanymi katalogami ponemieckimi¹⁰⁰. Poza tym uporządkowana kartoteka tej kolekcji miała posłużyć jako zastępcza bibliografia pomorska¹⁰¹. W 1951 r. w celu uzyskania miejsca w magazynie rozmieszczono na nowo na półkach księgozbiór Towarzystwa Historycznego w ilości 216 m.b. Pracę tę wykonał Eugeniusz Gniadek pod kierunkiem dyrektora Kupczyńskiego¹⁰². Przeprowadzono w tym okresie również skontrum, założono karty akcesyjne i inwentarzowe prenumerowanych czasopism, dokonano zakupu 27 woluminów wydawnictw polskich¹⁰³. Punktem wyjścia kolejnych działań było wyłączenie dubletów w celu przekazania ich innym bibliotekom. Równoległe podjęto trud selekcjonowania księgozbiorów ponemieckich znajdujących się w piwnicy Archiwum. W wyniku tych prac wydzielono 13 000 woluminów, dzieląc je na trzy grupy, z których pierwszą stanowiły książki pozostawione dla biblioteki archiwalnej,

---

98 Tamże, s. 203.

99 Tamże, s. 197, 217, 228–229.

100 Tamże, s. 212.

101 APSz, APS, sygn. 105 (Plany pracy i sprawozdania roczne Wojewódzkiego Archiwum Państwowego oraz powiatowych archiwów państwowych za lata 1950–1956), s. 19.

102 Tamże, s. 26.

103 Tamże, s. 29.

drugą przeznaczone dla Zbiornicy Książek Poniemieckich w Bytomiu, i trzecią na którą złożyły się woluminy wyselekcjonowane na makulaturę¹⁰⁴.

Począwszy od 1953 r. spektrum działań bibliotecznych wyznaczały inwentaryzacja i katalogowanie. W planach pracy zaczęły pojawiać się postulowane wartości odnośnie do opracowania zbiorów dla poszczególnych kwartałów w danym roku¹⁰⁵. Pracownicy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego zobowiązali się do długofalowego, systematycznego porządkowania biblioteki oraz inwentaryzowania i katalogowania zbiorów w ramach prac zleconych. Działania te miały być prowadzone aż do całkowitego uporządkowania zbiorów. Archiwum pozostawało w tym czasie w kontakcie z różnymi instytucjami, udzielającymi mu finansowego wsparcia. Jedną z nich był Wydział Kultury i Sztuki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, od którego uzyskano za pośrednictwem Polskiego Towarzystwa Historycznego subsydium na prace w bibliotece w wysokości 600 zł miesięcznie. Dla biblioteki zakupione zostały skrzynki katalogowe, zabiegano też – m.in. w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – o środki na dalsze zakupy, zarówno sprzętu, jak i bibliotecznych druków akcydensowych¹⁰⁶. Wzmoczona aktywność w zakresie porządkowania zbiorów książkowych podyktowana była m.in. rosnącymi potrzebami lokalnego środowiska humanistycznego, których nie zaspokajały w odpowiednim stopniu biblioteki utworzone w Szczecinie po 1945 roku. Odczuwalny był brak humanistycznej biblioteki pomorzoznawczej, będącej nieodzownym elementem warsztatu pracy każdego historyka regionu. Lukę tę miała wypełnić biblioteka Archiwum, która pomimo znacznego uszczuplenia stanu posiadania dysponowała jeszcze dość bogatymi zasobami, mogącymi stanowić poważną bazę prac naukowych. Z uwagi na liczne kwerendy napływające również spoza Szczecina, uporządkowanie zbiorów i ich udostępnianie uznawano za sprawę niezwykle pilną¹⁰⁷.

Pracownicy Archiwum pomimo składanych deklaracji i wytężonej pracy nie byli jednak w stanie podołać wszystkim zadaniom generowanym przez

104 Tamże, s. 49–50.

105 W planie pracy na 1953 r. przewidywano opracowanie w pierwszym kwartale około 100 woluminów. Tamże, s. 55.

106 Tamże, s. 70, 75 oraz APSz, APS, sygn. 143 (Kontrola WAP i PAP-ów przez delegatów Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – protokoły, zarządzenia powizytacyjne 1952–1956: Protokół z wizytacji WAP w Szczecinie przeprowadzonej w dniach 18 i 20 marca 1953), bez paginacji.

107 W 1953 r. liczba wypożyczeń międzybibliotecznych wynosiła 100 woluminów. Zob. APSz, sygn. 339 (Wiadomości o Archiwum Państwowym w Szczecinie przeznaczone do publikacji 1945–1953: Działalność WAP w 1953 r.), bez paginacji.

bibliotekę, zwłaszcza, że ich głównym obowiązkiem było przede wszystkim opracowanie materiałów aktowych. Naprzeciw zapotrzebowaniu archiwalnej ksiąźnicy wyszło więc powołane w tym czasie Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Szczecinie, które znalazło gościnę w budynku archiwalnym. Utworzenie w Archiwum Oddziału PTH przyczyniło się do wzmoczonego gromadzenia najnowszej literatury dotyczącej historii Polski i Pomorza Zachodniego, jak też prenumeraty następujących czasopism: „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, „Sobótka”. Śląski Kwartalnik Historyczny. Władze Towarzystwa za najpilniejsze zadanie uznały szybką inwentaryzację i wprowadzenie do naukowego obiegu kluczowych dla historii Pomorza Zachodniego zespołów archiwalnych oraz opracowanie księgozbioru naukowego biblioteki archiwalnej¹⁰⁸. Już w pierwszym planie pracy na lata 1953/1954 działania na rzecz uporządkowania księgozbioru archiwalnego i jego udostępniania znalazły się na czołowym miejscu obok działalności naukowej i popularyzatorskiej¹⁰⁹. Tak więc członkowie PTH wydatnie wsparli archiwistów w pracach bibliotecznych. A była ona niełatwa wzięwszy pod uwagę różnorodność znajdujących się w Archiwum kolekcji, bowiem poza zasobami bibliotecznymi Archiwum i Towarzystwa Historycznego przechowywano tutaj również biblioteki porejencyjne i inne mniejsze ilościowo zbiory rozmaitej proveniencji. Ciekawą charakterystykę dwóch zasadniczych kolekcji – czyli bibliotek Archiwum i Towarzystwa – zawarto w materiale, jaki w latach 1945–1953 został przygotowywany dla prasy. Warto ów opis, choć niepozbawiony nieścisłości szczególnie w zakresie liczby zbiorów, przytoczyć: *Biblioteka archiwalna o charakterze naukowym została przez Niemców rozproszona. Liczyła ona przeszło 17 000 dzieł. Zbiory biblioteczne Archiwum w większej części wywiezione zostały do Rzeszy, częściowo zaś na tereny Ziem Odzyskanych. Znikomą część książek udało się zabezpieczyć. W skład biblioteki szczecińskiej*

---

108 J. Macholak, *Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Szczecinie 1950–2000*, Szczecin 2000, passim.

109 B. Frankiewicz, *Pięcioletnia działalność Polskiego Towarzystwa Historycznego w Szczecinie (1953–1958)*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1958, z. 11/12, s. 130 [130–134]. Bogdan Frankiewicz pisał w przywołanym artykule: *Opracowanie dużego księgozbioru naukowego stanowiło wówczas konieczną podstawę pracy naukowej. Z powodu swojej wielkości (30 tys. woluminów) zbiór ten nie mógł być opracowany wyłącznie przez szczupłe grono pracowników archiwalnych. Dzięki pomocy finansowej Wydziału Kultury WRN w ciągu roku 1953 opracowano 985 dzieł*, (s. 130).

włączone zostały także książki o wartości naukowo-historycznej zabezpieczone w majątkach poniemieckich województwa szczecińskiego. Liczy ona obecnie około 5000 woluminów. Szczątki dawnej biblioteki archiwalnej zostały po-
bieżnie uporządkowane według działów jakie miały w układzie niemieckim: A. Historia, B. Kraje obce, C. Niemcy, D. Niemieckie kraje i prowincje, Db. Prusy i Brandenburgia, Dc. Prusy Wschodnie i Zachodnie, E. Pomorze, dzieła ogólne, F. Pomorskie prawa i konstytucje, G. Pomorskie kościoły i szkoły, H. Geografia Pomorza, J. Prowincje i miasta pomorskie, K. Nauka historyczna. Dla całokształtu księgozbioru szczecińskiego, pozostaje do omówienia Biblioteka Towarzystwa Pomorzoznawczego. Mieściła się ona w Archiwum Szczecińskim i liczyła przeszło 12 000 woluminów. W styczniu roku 1856 biblioteka pomorzoznawcza i zbiory archiwalne Towarzystwa włączone zostały do zbiorów Archiwum. Biblioteka pomorzoznawcza została ewakuowana równocześnie ze zbiorami archiwum do różnych miejscowości. Część biblioteki znalazła się w Niepogłędzinie, skąd w roku 1946 r. zabrana została przez Instytut Bałtycki. W styczniu 1945 r. Niemcy wywieźli z Niepogłędzina część zbiorów, które na skutek szybko postępujących działań wojennych pozostały w Słupsku. We wrześniu 1945 r. część zbiorów znajdujących się w Słupsku, wysłał dyr. Araszkiewicz do Archiwum Głównego w Warszawie. W ten sposób w Warszawie znalazło się 71 skrzyń akt, 26 worków i około 150 paczek z książkami biblioteki archiwum szczecińskiego i książkami Towarzystwa Pomorzoznawczego. Ze zbiorów tych wróciło do Szczecina w dniu 21 stycznia 1948 r. 36 woluminów z Instytutu Bałtyckiego, z Warszawy nadeszło zaledwie 39 skrzyń registratury archiwalnej. W roku 1945 wykonując zarządzenie Ministerstwa Oświaty z dnia 24.11.1945 r. archiwum szczecińskie przekazało Instytutowi Bałtyckiemu około 2000 woluminów biblioteki Towarzystwa Pomorzoznawczego. W archiwum pozostawało jeszcze około 4000 woluminów, które archiwum rewindykowało z Broniszewa. Tak więc biblioteka Towarzystwa Pomorzoznawczego rozbita została na cztery części. Część znajduje się w Bydgoszczy, część w Warszawie, część w Archiwum Państwowym w Szczecinie, część wywieziono do Rzeszy¹¹⁰.

Plan pracy na 1954 rok zakładał dalsze przejścia dzieł o charakterze pomorzoznawczym, będących własnością dawnych poniemieckich bibliotek szkolnych¹¹¹. Na coraz większą skalę miała być rozwinięta wymiana dubletów z innymi bibliotekami naukowymi, współpraca z antykwariatem Domu Książki

110 APSz, APS, sygn. 339, bez paginacji.

111 APSz, APS, sygn. 105 (Plan pracy na 1954 r.), s. 88–89.

oraz zakup książek w ramach przyznanych kredytów. Przewidziano opracowanie 300 dzieł w godzinach służbowych. Poszczególne czynności rozłożone były na kilku archiwistów (katalogowanie Wieczorowska, inwentaryzacja Franciszek Sobczak, pieczętowanie i numerowanie Maria Kaczmarek, przepisywanie kart do katalogu działowego Filomena Zacharowa, korekta kart katalogowych Irena Okón i Alfred Wielopolski). W opracowaniu czasopism (około 20 tytułów) mieli uczestniczyć Zofia Karbowska (katalogowanie), Franciszek Sobczak (inwentaryzacja) oraz Eugeniusz Gniadek i Wojciech Jeziorowski (układanie czasopism rocznikami). Ponadto pracownicy naukowcy mieli przydziałać skatalogowane dzieła do odpowiednich działów, wybierać książki do katalogowania, sporządzać spisy dubletów do wymiany i przy pomocy personelu administracyjnego porządkować stosy książek w piwnicy. Nad całością prac bibliotecznych czuwała Irena Okón. Z biblioteki według założeń mogła korzystać nie tylko służba archiwalna, ale również użytkownicy Archiwum w „pracowni naukowej” pod nadzorem dyżurującego pracownika¹¹². Jak przyszłość pokazała plan ten uległ zmianie, bowiem w III kwartale 1954 r. zatrudniono bibliotekarkę z doświadczeniem, która przejęła większość obowiązków.

W latach 50. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych zobowiązana była przekazywać Głównemu Urzędowi Statystycznemu dane dotyczące sprawozdawczości z rocznej działalności fachowych bibliotek zakładowych. Wśród wymaganych informacji znalazły się: liczba tomów z uwzględnieniem czasopism, liczba tomów w językach obcych, w tym: rosyjskim, francuskim, niemieckim, angielskim, liczba czytelników oraz wypożyczeń¹¹³. W drugiej połowie lat 50. Archiwum zatrudniało etatowych pracowników biblioteki, którzy sporządzali dokładne sprawozdania, optymalnie dostosowane do potrzeb GUS-u¹¹⁴.

Szczególną starannością odznaczały się sprawozdania Janiny Sierakowskiej, kierującej biblioteką od 1 września 1954 r. Przytoczone za tenże okres dane

---

112 Tamże.

113 APSz, APS, sygn. 129 (Sprawozdania statystyczne z zatrudnienia 1949–1960), bez paginacji. Jako przykład mogą służyć dane ze sprawozdania na koniec 1955 r., w którym wyszczególniono następującą liczbę tomów w językach obcych: ogółem 8123, w tym: w języku rosyjskim – 95, w języku niemieckim – 7943, w języku angielskim – 6, w języku francuskim – 25, w innych językach – 54, liczba tomów w języku polskim – 383. Liczba czytelników wynosiła w badanym roku 28 w tym: 6 instytucji naukowych, liczba wypożyczeń 205 tomów. W ciągu 1955 r. opracowano 870 tytułów książek i broszur, 117 tytułów czasopism.

114 Na szczególnie podkreślenie zasługują tu Janina Sierakowska i Maria Hauke-Bosak, których sprawozdania w latach 50. i 60. kompleksowo opisywały bibliotekę. W kolejnych dekadach sprawozdania roczne przynosiły znacznie mniej informacji.

sprawozdawcze jej autorstwa, pozwalają ocenić skalę podjętych działań. Pod kierownictwem Sierakowskiej opracowano w 1954 r. 2021 dzieł. Na proces ten złożyło się inwentaryzowanie, katalogowanie, korekta, sporządzenie kart do katalogów alfabetycznego i działowego w ilości około 5000. Jako wpływy odnotowano zakup 24 woluminów, 40 darów oraz 51 woluminów z wymiany. W ramach prac selekcyjno-porządkowych przejrano 2100 woluminów. Zapoczątkowana kartoteka dubletów złożona z 88 tytułów miała ułatwiać wymianę. Nacisk położony został również na porządkowanie czasopism. Wydatnie rozwijały się wypożyczenia międzybiblioteczne. Wykonywano też prace informacyjno-bibliograficzne, typowe dla tamtego czasu. Były to przykładowo zestawienia bibliograficzne podejmujące takie zagadnienia jak: periodyzacja historii ZSRR, zagadnienia z historii polskiej opracowane przez historyków radzieckich na podstawie wydawnictw *Voprosy Ekonomiki* i *Voprosy Istorii*. Udostępniano książki i czasopisma – również te nieopracowane – zarówno archiwistom, jak i użytkownikom instytucji¹¹⁵.

W planie pracy na 1955 r. przewidywano zakup 30 dzieł z budżetu własnego i nabycie około 70 woluminów w drodze wymiany międzybibliotecznej i antykwarycznej. Opracowanie zbiorów szacowano na 300 tytułów książek i 50 tytułów czasopism. Z innych planowanych prac można wymienić skontrolowanie, prace introligatorskie i konserwacyjne. W ramach służby informacyjno-bibliograficznej przewidywano opracowywanie bibliografii bieżącej pomoczoznawczej i pomoc merytoryczną dla kierowników Powiatowych Archiwów Państwowych w kompletowaniu bibliotek podręcznych. Prace porządkowe i selekcyjne miały obejmować m.in. kolekcję starych druków¹¹⁶. Plan ten został nie tylko wykonany, ale też znacznie przekroczony. Było to możliwe dzięki stałej pomocy w bibliotece archiwistów Wojciecha Jeziorowskiego i Lecha Brawaty. Poza tym pracownicy naukowcy Archiwum służyli pomocą przy klasyfikowaniu książek do poszczególnych działów. Opracowano 870 tytułów książek i broszur oraz 117 tytułów czasopism. W ramach wypożyczeń międzybibliotecznych sprowadzono dla Archiwum 55 woluminów, innym instytucjom natomiast wypożyczono 54 woluminy, a pracownikom udostępniono 174 książki. Wydzielona została biblioteka podręczna dla pracowni naukowej, dla której sporządzono też katalog. Założono również kartotekę dezyderatów¹¹⁷. Na bazie posiadanych

115 APSz, APS, sygn. 105 (Sprawozdanie z działalności biblioteki za rok 1954), s. 131.

116 Tamże (Plan pracy WAP na rok 1955), s. 143.

117 Tamże, s. 152.

księgozbiorów podjęto także prace nad bibliografią regionalną¹¹⁸. Podobnie jak w innych bibliotekach archiwalnych w Polsce, również w bibliotece szczecińskiej pojawił się katalog prohibitów, wyłączonych z udostępniania¹¹⁹.

W 1956 r. utrzymywano liczne kontakty z instytucjami naukowymi w zakresie wymiany dubletów. Te ostatnie były przekazywane także archiwom powiatowym, do których trafiły komplety periodyków „Baltische Studien” i „Monatsblätter” oraz odpowiednie tomy dzieła Heinricha Berghausa: *Landbuch des Herzogtums Pommern – Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Anklam 1862–1868. W okresie sprawozdawczym do biblioteki wpłynęło 30 woluminów z zakupu, 139 z darów i 127 z wymiany. Podobny trend w zakresie nabytków utrzymywał się i w następnych latach, kiedy to biblioteka odnotowywała najwięcej wpływów w ramach wymiany i darów¹²⁰.

W planie pracy na 1957 r. wyszczególniono kilka segmentów prac bibliotecznych z rozpisaniem szczegółowych czynności. Dział pod nazwą *Księgozbiór* obejmował nabytki oraz wymianę, jak też opracowanie zasobu (stare druki – 650 woluminów; książki i broszury – 300 woluminów; czasopisma – 500 woluminów). Na *Inwentaryzację*, dla której przewidziano 850 tytułów, składało się sporządzanie kart katalogowych dla czasopism do katalogu systematycznego (retrospektywnie i bieżąco), klasyfikacja, prace porządkowo-selekcyjne,

---

118 Tamże.

119 Tamże (Sprawozdanie z działalności WAP w Szczecinie za rok 1955), s. 152. Wydzielanie prohibitów związane było z ogólnymi zarządzeniami Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Według Zarządzenia nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 21 października 1953 r. [...] publikacje o treści wrogiej Polsce Ludowej, ZSRR i krajom obozu pokoju, publikacje propagujące ideologię faszystowsko-hitlerowską i rasizm, a także publikacje szkalujące polski i międzynarodowy ruch robotniczy powinny trafić do Oddziałów Akt Specjalnych w wojewódzkich archiwach państwowych i być trzymane pod zamknięciem. Zarządzenie to zostało uchylone w 1957 r.

120 Wśród instytucji, z którymi prowadzono wymianę dubletów w 1956 r. były m.in.: Zakład Historii Nauki PAN (Warszawa), Zakład Archeologii PAN (Gdańsk), Zakład Archeologii PAN (Poznań), Instytut Zachodni (Poznań), Biblioteka Jagiellońska (Kraków), Muzeum Marynarki Wojennej (Gdynia), Muzeum Pomorza Zachodniego (Szczecin), Konserwator Wojewódzki (Szczecin), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna (Koszalin), Antykwariat Domu Książki (Poznań). APSz, APS, sygn. 105 (Sprawozdanie na rok 1956), s. 184. W planie pracy na 1956 r. rozpisano szczegółowo czynności na dni robocze dla dwóch pracowników biblioteki Janiny Sierakowskiej i Marii Hauke-Bosak. Schemat ów przedstawiał się następująco: opracowanie księgozbioru odpowiednio 125 dni i 99 dni, kwerendy – 48 dni, skontrum – 6 dni, porządkowanie zbiorów w piwnicy – 26 dni, przybytki i wymiana międzybiblioteczna – 20 dni, bibliografia – 34 dni, kartoteka dubletów – 24 dni, akcesja czasopism – 8 dni. Tamże, s. 165.

kartoteki dubletów, sprawdzenie czasopism opracowanych według księgi inwentarzowej i sprawdzenie kart katalogowych. Wiele czynności wchodziło w skład *Kwerend*. Przewidziano tu: sporządzanie kart bibliograficznych dla wycinków prasowych, szkolenie (kursy), zebrania naukowe, prowadzenie kartoteki historycznych nowości wydawniczych wg katalogów wydawniczych i czasopism fachowych, akcesja czasopism, porządkowanie, obsługa czytelników, korespondencja bieżąca, wypożyczenia międzybiblioteczne. Wszystkie prace podzielone były pomiędzy Janinę Sierakowską i Marię Hauke-Bosak, przy czym ta ostatnia wykonywała w tym okresie większość prac związanych z obsługą czytelników i bieżącą korespondencją¹²¹.

1.5. ARCHIWISCI – BIBLIOTEKARZE

Druga połowa lat 40. to czas scalania i zabezpieczania przede wszystkim materiałów archiwalnych, co wynikało ze specyfiki instytucji jaką było Archiwum. Tym bardziej więc godne uwagi były wysiłki skierowane na ochronę księgozbiorów. Co prawda procesowi temu nie towarzyszyły jeszcze prace w zakresie formalnego opracowania zbiorów, ale już wówczas próbowano usystematyzować posiadany księgozbiór, wzorując się na niemieckich katalogach działowych¹²². Ówcześni archiwiści skupiali się przede wszystkim na segregowaniu książek, sporządzaniu spisów i ustawianiu egzemplarzy na półkach. Fakt ten miał istotne znaczenie dla późniejszego rozwoju biblioteki i właściwego opracowania zasobu. W latach 1945–1950 układaniem książek leżących w *stosach* zajmował się nieliczny jeszcze personel. W okresie 1945–1946 zatrudniano w charakterze pracowników porządkowych również Niemców, którzy pomagali w segregowaniu książek¹²³. Ze sprawozdań Archiwum obejmujących okres pionierski wynika, iż w 1946 r. dokonywano wypożyczeń książek i dzienników ustaw,

121 APSz, APS, sygn. 77 (Roczne plany i sprawozdania WAP 1957–1960: Plan pracy na 1957 rok), s. 23. W 1958 r. czynności wyglądały podobnie. W planie pracy w uwagach zaznaczono, iż: *opracowanie obejmuje napisanie karty katalogowej głównej, plus odsyłacze, sklasyfikowanie, napisanie kart wtórnych do katalogów, włączenie kart do katalogów, nalepki, pieczętowanie*. W okresie tym poczyniono też znaczne postępy w opracowaniu starych druków, udało się bowiem skatalogować 1281 woluminów. Tamże (Plan pracy na rok 1958), s. 80, 95. W 1959 r. wart odnotowania jest fakt przyznania przez Wojewódzką Radę Narodową w Szczecinie dotacji na zakup książek w wysokości 10 000 zł (s. 103).

122 APSz, APS, sygn. 75, s. 104.

123 W latach 1945–1946 jako pracownicy porządkowi zatrudnieni byli m.in.: Eva Bleidorn, Irmgard Desjardins, Liesel Desjardins, Ursula Mielowska, Elli Neumann, Horst Röpke, Paul Schiemann, Margarete Wecker. Zob. APSz, APS, sygn. 1 (Akta osobowe, Lista pracowników niemieckich), *passim*.

co świadczy, iż księgozbiór musiał być już wówczas ujęty w ramy organizacyjne pozwalające na korzystanie z zasobu¹²⁴.

Wśród pracowników, którzy w latach 40. zajmowali się księgozbiorem bibliotecznym była – pochodząca z województwa tarnopolskiego – Jadwiga Hrehorowicz (1922–2016), absolwentka Prywatnego Gimnazjum Ogólnokształcącego Żeńskiego im. Elizy Orzeszkowej w Brodach, słuchaczka kursów pedagogicznych we Lwowie (1940 r.). We wrześniu 1945 r. Hrehorowicz znalazła się na Ziemiach Odzyskanych, gdzie w latach 1945–1946 pracowała w szkolnictwie, była też sekretarką adwokata szczecińskiego Romana Łyczywka oraz maszynistką w Szczecińskiej Dyrekcji Odbudowy¹²⁵. W Archiwum została zatrudniona 1 października 1947 r. na stanowisku sekretarza administracyjnego. Zarówno doświadczenie w pracy administracyjno-urzędniczej, jak i znajomość języków niemieckiego i łaciny były czynnikami ułatwiającymi opiekę nad księgozbiorem. Co prawda kwalifikacji tych nie udało się początkowo w pełni spożytkować, bowiem pierwsze zetknięcie nowo zatrudnionej z biblioteką polegało na *segregowaniu i przenoszeniu książek ułożonych w przymach*. Była to trudna praca zważywszy na stan zachowania egzemplarzy, które przechowywane były w nieodpowiednich warunkach i nosiły liczne tego ślady¹²⁶. Czynności porządkowe nie wyczerpywały oczywiście wszystkich prac Hrehorowicz nad księgozbiorem. W czasie swego zatrudnienia w Archiwum, czyli do 31 marca 1948. r., podjęła się również inwentaryzowania zbiorów,

124 APSz, APS, sygn. 75, s. 38.

125 APSz, APS, sygn. 39 (Akta osobowe), *passim*.

126 Bogdan Frankiewicz, wieloletni pracownik Archiwum Państwowym w Szczecinie tak pisał o tych pionierskich czasach: *Akta i książki zwożono wagonami, w wozach meblowych, skrzyniach, workach i pakietach. Ukrywano przeważnie w pałacach, starych zamkach, kościołach i piwnicach w nieodpowiednich warunkach. Nieliczni pracownicy wykonywali pracę w trudnych warunkach. Pierwsze prace organizacyjne polegały na odnalezieniu wywiezionego zasobu na podstawie spisów, notatek służbowych niemieckich władz archiwalnych z lat 1943–44. Ustalono, że wysyłka akt odbywała się w szybkim tempie i w warunkach nieodpowiednich. Często znajdowano zbiory biblioteczne i muzealne. Wyjazdy z 1946 r. objęły powiaty słupski, sławieński i miastecki, skąd rewindykowano spore zbiory biblioteczne. Już w 1947 r. daje się zauważyć skoordynowana, planowa praca nad porządkowaniem akt. Charakteryzując całokształt prac w latach 1945–1950 trzeba wymienić prace: zwożenie archiwaliów z całego Pomorza, porządkowanie i skontrum akt, inwentaryzacja akt, biblioteki i zbiorów kartograficznych. W okresie 5 lat rewindykowano następujące ilości akt i książek: 1946 – 150 ton, 1947 – 100 ton, 1948 – 65 ton, 1949 – 2 tony oraz zbiór biblioteczny liczący 30 tys. woluminów, 1950 – 25,5 ton. Za: B. Frankiewicz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1958, z. 9, s. 105–106.*

zapoczątkowując katalog biblioteki podręcznej. W sprawozdaniu rocznym Archiwum za pierwszy kwartał 1948 r. podawano liczbę 250 tomów uporządkowanych przez nią w bibliotece podręcznej, dodając, iż całość księgozbioru została podzielona na działy według wzorów z inwentarza niemieckiego¹²⁷.

Bogdan Frankiewicz w cytowanym już artykule o działalności Archiwum w latach 1945–1957 pisał, iż już w 1950 r. zarysował się problem opracowania podręcznej biblioteki historycznej, jako podstawowej pomocy do prac naukowych. Nieliczna kadra składająca się w 1950 r. z pięciu osób nie była w stanie podołać temu zadaniu¹²⁸. Biblioteka co prawda pozostawała zawsze w polu widzenia dyrekcji Archiwum, jednakże pilniejszą była kwestia przygotowania zespołów aktowych dla badań historyków i instytucji naukowych z całej Polski. Z Archiwum szczecińskiego korzystali w pierwszych latach działalności placówki, badacze z uniwersytetów z: Poznania, Torunia, Łodzi, Krakowa, Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy i Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

Il. 64. Zespół pracowników Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, od lewej: Alfred Wielopolski, Wojciech Jeziorowski, Bogusław Drewniak, Bogdan Frankiewicz, Zbigniew Robaczewski, Zofia Dowgiałło, Maria Hauke-Bosak, Anna Poniatowska, 1957 r.

Kronika APSz

127 APSz, APS, sygn. 75, s. 51–52, 56, 72. W 1949 r. oprócz porządkowania pozostałości po księgozbiore Towarzystwa Historycznego, rozpoczęto także wyłączenie z ponemieckiej kartoteki bibliotecznej kart katalogowych, zarówno biblioteki archiwalnej, jak i biblioteki Towarzystwa. APSz, APS, sygn. 75, s. 198.

128 B. Frankiewicz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957...*, s. 106.

W latach 1950–1951 w bibliotece zastosowano metodę pracy zespołowej (trójkami). Poszczególne zadania realizowali na przemian wszyscy archiwiści¹²⁹. Porządkowano w dalszym ciągu bibliotekę podręczną składającą się z pozostałości księgozbioru poniemieckiego i nielicznych nabytków oraz zestawiono, w oparciu o zachowane materiały, katalog kartkowy alfabetyczny i działowy. Sprawdzenie stanu posiadania tej biblioteki w oparciu o katalogi poniemieckie wykazało, iż z dawnych 14 000 pozostało niespełna 1000 egzemplarzy drugorzędnej wartości – jak zauważył ówczesny dyrektor Tadeusz Kupczyński. Ów podręczny zasób miał być uzupełniony o odpowiednie pozycje z biblioteki Towarzystwa Historycznego i zbiory dotąd niezinventaryzowane. Pilnym zadaniem pozostawało zatem konfrontowanie przechowywanych zbiorów z zachowanymi katalogami. Zostało ono powierzone Franciszkowi Sobczakowi, który z funkcji woźnego awansował na stanowisko starszego podreferendarza¹³⁰. W 1951 r. Sobczak kontynuował zapoczątkowane już wcześniej prace przy porządkowaniu podręcznej biblioteki archiwalnej oraz pomagał w przeniesieniu i rozmieszczeniu na półkach księgozbiorów porejencyjnych. W działaniach tych – jak zaznaczono w sprawozdaniu – odznaczał się *systematycznością i zawziętością pracy*¹³¹. Do organizacji księgozbioru podręcznego przywiązywano dużą wagę, traktując go jako pomocne narzędzie w opracowaniu akt. Szczególnie dotkliwy był wówczas brak literatury polskiej dotyczącej Pomorza Zachodniego.

Działania podejmowane w bibliotece przebiegały dwutorowo, należało bowiem wyodrębnić bibliotekę archiwalną oraz zasób Towarzystwa Historycznego,

---

129 APSz, APS, sygn. 75, s. 197.

130 Franciszek Sobczak (1887–[?]) był zatrudniony w Archiwum w okresie 3.11.1946–31.08.1957. APSz, APS, sygn. 74 (Akta osobowe), passim. O kadrach archiwów państwowych począwszy od 1945 r. czytamy, iż: [...] *w latach 1945–1950 najliczniejszą grupę stanowili pracownicy działalności podstawowej. W jej skład wchodził personel z wyższym wykształceniem, w tym również naukowcy oraz personel pomocniczy [...]. W archiwach zatrudniano także niewielką liczbę dietariuszy [...]. W skład grupy pracowników działalności podstawowej wchodził personel pomocniczy, który zgodnie z charakterem wykonywanej pracy nie musiał posiadać wykształcenia wyższego. W tym okresie byli to w dużej mierze woźni archiwalni, stanowiący np. w 1950 r. 23% pracowników działalności podstawowej. Do zakresu ich obowiązków należały prace pomocnicze, jak: przemieszczanie akt, dbanie o magazyny archiwalne, prace konserwatorskie. Zdarzały się wśród nich osoby, które dzięki długoletniej pracy w archiwum nabyły umiejętność wykonania niektórych prac związanych z opracowaniem i udostępnianiem materiałów archiwalnych.* Za: M. Lewandowska, *Kadra Archiwów Państwowych w Polsce Ludowej (1945–1983)*, Warszawa–Łódź 1988 s. 40.

131 APSz, APS, sygn. 75, s. 212, 228–229.

z którego zidentyfikowano wówczas 2700 tomów¹³². Istotną rolę w pracach bibliotecznych odegrała Irena Okón, zatrudniona w latach 1951–1956, początkowo na stanowisku asystenta archiwalnego, następnie zaś dyrektora. Irena Okón urodziła się w 1907 r. w Nicei we Francji. Ukończyła studia na Uniwersytecie Warszawskim. W drugiej połowie lat 40. związana była z Instytutem Bałtyckim w Bydgoszczy. W Szczecinie w latach 1949–1950 pracowała jako nauczycielka historii w Publicznej Średniej Szkole Zawodowej nr 3 oraz udzielała się w wymiarze 17 godzin tygodniowo w międzyszkolnej bibliotece. Powołano ją też na stanowisko bibliotekarki w Centralnej Bibliotece Pedagogicznej Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego w Szczecinie¹³³. Początki jej pracy w Archiwum szczecińskim związane są także z biblioteką. W liście do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 6 października 1950 r. dyrektor Tadeusz Kupczyński postulował zatrudnienie Ireny Okón, która – jak pisał – z tytułu posiadanej praktyki bibliotekarskiej i historycznego wykształcenia mogłaby być powołana do uporządkowania biblioteki archiwalnej¹³⁴. Kupczyński wyjaśniał: *iz biblioteka złożona z resztek dawnej biblioteki archiwalnej, Towarzystwa Pomorzoznawczego i zbiorów porejencyjnych liczy 3000 jednostek i powinna być doprowadzona do stanu użytkowego* i wnosił o powierzenie I. Okón tej pracy w charakterze dietariuszki na okres około trzech do czterech miesięcy¹³⁵. W 1952 r. w zakresie obowiązków I. Okón było porządkowanie biblioteki podręcznej poprzez wyłączanie dubletów, przekazywanych następnie innym bibliotekom oraz uzupełnianie tego zasobu w dzieła z *biblioteki pomorzoznawczej* i bibliotek podworskich¹³⁶. Już jako dyrektor Archiwum Okón starała się o pozyskanie fachowych pracowników do biblioteki. To za jej kadencji zatrudniono Janinę Sierakowską i Marię Hauke-Bosak. Sama jeszcze w 1953 r. wykonywała w bibliotece takie prace jak: instruktaż, szkolenie dla pracowników bez kwalifikacji bibliotekarskich, czynności kierownicze kontrolne, korekta kart katalogowych i wybór dzieł do katalogowania. Były to prace, podobnie jak w przypadku innych pracowników, wykonywane w godzinach pozasłużbowych¹³⁷.

132 Tamże, s. 197, 212, 228–229.

133 APSz, Dyrekcja Okręgowa Szkolenia Zawodowego w Szczecinie, sygn. 39 (Akta pracowników szkół 1949–1954), bez paginacji.

134 APSz, APS, sygn. 61 (Akta osobowe), s. 2–3.

135 Tamże, s. 2–3.

136 APSz, APS, sygn. 105, s. 37.

137 APSz, APS, sygn. 143 (Kontrola Wojewódzkiego Archiwum Państwowego przez delegatów Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – protokoły i zarządzenia powizytacyjne.

Cytowany już parokrotnie Bogdan Frankiewicz zauważył, iż rok 1953 był datą graniczną kończącą wielkie przepływy akt niemieckich do magazynów archiwalnych, odnajdywane jeszcze sporadycznie w terenie. Od 1954 r. wpływy stanowiły głównie akta polskie. Możemy ten stan rzeczy odnieść również do biblioteki, kiedy to zintensyfikowano gromadzenie literatury polskiej. W ślad za tym podjęto kroki w celu odpowiedniego urządzenia sal bibliotecznych¹³⁸. Zatrószczono się też o fachowy personel. We wrześniu 1954 r. została zatrudniona Janina Bronisława Sierakowska (1911–1975). Pochodząca z Warszawy Sierakowska, ukończyła w rodzinnym mieście Prywatne Żeńskie Gimnazjum Władysławy Lange. Następnie zaś studiowała na Uniwersytecie Warszawskim uzyskując w 1936 r. tytuł magistra filozofii w zakresie filologii klasycznej, natomiast w 1939 r. nadano jej magisterium z filologii angielskiej. W sporządzonym w latach 50. XX w. życiorysie pisała, iż w 1940 r. wyjechała do ZSRR, gdzie pracowała w środowisku polskim. W okresie 1942–1943 była kierownikiem sekcji kulturalno-oświatowej w polskiej placówce w Czulał-Kurganie (Turkiestan), a w latach 1945–1946 r. nauczycielką języka polskiego w okręgu Nowosybirsk, skąd wróciła do Polski pod koniec kwietnia 1946 r. Faktycznie zaś – jak czytamy we wspomnieniu Danuty Gwiazdowskiej – *Lata wojny okazały się dla Niej szczególnie okrutne. Spędziła je na obczyźnie, w obozach tracąc zarówno matkę, jak i siostrę*¹³⁹. Po powrocie do kraju, trafiła do Koszalina, gdzie od 1 maja 1946 r. do 1 września 1949 r. pracowała w tamtejszym oddziale PCK, później natomiast została przeniesiona służbowo do okręgu zachodniopomorskiego PCK w Szczecinie na stanowisko kierownika Referatu Opieki Społecznej Kół Młodzieży PCK. Kierowała również biblioteką tej organizacji. Od 1 września 1949 r. do 1 marca 1951 r. pracowała w Wojewódzkiej Komisji

---

1952–1956), passim. W planie pracy na 1953 r. przewidywano dla Ireny Okón w pierwszym kwartale dziesięć dni roboczych na porządkowanie biblioteki. Zob. APSz, APS, sygn. 105, s. 56. Natomiast archiwistka Zofia Karbowska miała w ciągu 30 dni zinventaryzować i skatalogować około 100 woluminów. Zob. APSz, APS, sygn. 105, s. 57.

138 B. Frankiewicz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957...*, s. 108. Zob. też APSz, APS, sygn. 142 (Protokół z wizytacji WAP w Szczecinie przeprowadzonej w dniach 18 i 20 marca 1953 r.), bez paginacji. *Na odbudowę zniszczonych podczas działań wojennych dwu sal celem powiększenia pomieszczenia dla biblioteki – Archiwum zgłosiło wniosek do Ministerstwa Oświaty o przyznanie z kredytów inwestycyjnych kwoty zł. 2 miliony i na wykonanie półek w teje biblioteczne zł 500.000. Sum tych nie można uznać za wygórowane, odbudowa tych sal i urządzenie ich jest wskazane.* Tamże.

139 D. Gwiazdowska, *Janina Sierakowska (1911–1975)*, „Roczniki Biblioteczne”, 1975, z. 3/4, s. 841–842. Zob. też „Bibliotekarz”, 1975, nr 9, s. 3.

Planowania Gospodarczego w Szczecinie, na stanowisku inspektora w Dziale Urządzeń Kulturalnych i Socjalnych¹⁴⁰. W 1951 r. podjęła pracę w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Szczecinie. Pozostawała tam do 1954 r. pełniąc funkcję kierownika czytelnicy naukowej i czasopism oraz kierownika Działu Uzupełnień i Opracowania Księgozbioru. W międzyczasie podnosiła kwalifikacje zawodowe. W listopadzie 1953 r. ukończyła – zorganizowany w Bibliotece Narodowej – kurs służby informacyjno-bibliograficznej. Szkolenie to obejmowało zajęcia teoretyczne i praktyczne, jak też ogólne zagadnienia bibliograficzne oraz związane z biblioteczną służbą informacyjną. Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki (Koło przy Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej) zaświadczał o aktywności społecznej Sierakowskiej, która opracowywała gazetki ściennie dla WBP, prasówki, wygłaszała okolicznościowe pogadanki¹⁴¹. Godna podkreślenia była też znajomość języków obcych przysługującej kierowniczką biblioteki Archiwum¹⁴². Sierakowska kierownictwo tej placówki objęła we wrześniu 1954 r. Jak sama napisała w „Karcie Weryfikacyjnej” do jej obowiązków należało: *katalogowanie i klasyfikowanie dzieł do katalogu działowego, sporządzanie bibliografii, selekcja księgozbioru, wymiana międzybiblioteczna*¹⁴³. Jednym z trwałych śladów jej pracy są wpisy w najstarszej księdze inwentarzowej biblioteki. O zaangażowaniu Sierakowskiej i jej znajomości zbiorów bibliotecznych świadczy artykuł autorstwa Henryka Lesińskiego¹⁴⁴, ówczesnego dyrektora

140 APSz, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie (dalej: PWRN), sygn. II/13560 (Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego), s. 31, 39.

141 APSz, APS, sygn. 73 (Akta osobowe), *passim*.

142 Należy wymienić tu języki: angielski, francuski, rosyjski, niemiecki, łacinę, grekę (starogrecki). Kwalifikacje w tym zakresie wykorzystywała też po przeniesieniu do pracy w bibliotece Politechniki Szczecińskiej. W 1958 r. Janina Sierakowska została kierownikiem Biblioteki Wydziału Technologii Chemicznej, filii Biblioteki Głównej Politechniki Szczecińskiej, gdzie pracowała do emerytury w 1975 r. Zob. A. Bajda, A. Gryta, *Kształcenie informacyjne użytkowników biblioteki akademickiej na przykładzie Biblioteki Chemicznej Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Historia i dzień dzisiejszy*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2010, nr 2–3, s. 74; J. Sierakowska, *Jeszcze raz o językach obcych*, „Życie Szkoły Wyższej”, 1962, nr 5, s. 62–92.

143 APSz, APS, sygn. 73 (Akta osobowe), s. 37.

144 Henryk Lesiński (1923–1994) był historykiem, profesorem nauk humanistycznych, archiwistą, pomoroznawcą, współzałożycielem Szczecińskiego Towarzystwa Naukowego, rektorem Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, członkiem Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu Szczecińskiego, na której to uczelni pełnił liczne funkcje m.in. dyrektora Instytutu Historii. W latach 1956–1969, sprawując urząd dyrektora Archiwum Państwowego, zainicjował odbudowę zabytkowego pałacu Ostenów w Płotach, w którym znalazła siedzibę ekspozytura Wojewódzkiego Archiwum Państwowego. W okresie jego kierownictwa

Archiwum, zamieszczony w 1956 r. w „Zapiskach Szczecińskich”. Informacje przekazane przez Sierakowską posłużyły bowiem Lesińskiemu do zaprezentowania na łamach powołanego przez niego periodyku dorobku biblioteki Archiwum Państwowego. W artykule zatytułowanym *W sprawie bibliotek naukowych w Szczecinie*, zawierającym wiele ciekawych uwag na temat biblioteki, Lesiński pisał: *Przed kilku laty zaledwie miasto Szczecin pozbawione było jeszcze jakiegokolwiek biblioteki naukowej, która byłaby udostępniona szerszym kręgom zainteresowanych pracowników naukowych. Było natomiast inne zjawisko dewastowania zabezpieczonych poniemieckich księgozbiorów, oraz wywożenie najcenniejszych ich części do różnych ośrodków w Polsce, głównie do Poznania, Warszawy, Gdańska, i Torunia. Odbudowa warsztatu naukowego jakimi są biblioteki zaczęła się stosunkowo niedawno. Obecnie trzy instytucje posiadają częściowo opracowane księgozbiory z zakresu historii, archeologii, historii sztuki, prawa i ekonomii, mogące w znacznym stopniu zaspokoić zapotrzebowanie młodych lecz rozwijających się ośrodków badawczych – Pracowni Szczecińskiej Zakładu Historii Pomorza PAN, oraz obydwóch pracowni archeologicznych PAN. Są to Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, Biblioteka Miejska i Wojewódzka i oraz Biblioteka Muzeum Pomorza Zachodniego. Jak dotąd najpełniejszą i najlepiej opracowaną jest biblioteka WAP w Szczecinie. Przy gromadzeniu i opracowaniu księgozbioru liczącego dziś 11 000 tomów duże zasługi położyła mgr I. Okuń była dyrektor Archiwum szczecińskiego. Na księgozbiór ten złożyły się części byłego „Staatsarchiv”, biblioteki „Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, oraz byłej rejencji szczecińskiej. Księgozbiór poniemiecki stanowi 89% całości, a reszta to książki uzyskane drogą zakupu czy wymiany. Tematyka dzieł to historia, prawo, ekonomia, statystyka. Większość księgozbioru stanowią „Pomeranika”, wśród których jest wiele cennych starodruków (Brüggemann, Micraelius, Bugenhagen, itd.). Do najcenniejszych starodruków należą: S. Puffendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis...*, 1696, z oryginalnymi szytami, dalej *Oeconomia ruralis et domestica*, 1645 oraz 33 tomowa encyklopedia osiemnastowieczna*

Archiwum pozostawało ważnym ośrodkiem życia naukowego w mieście, szczególnie w zakresie badań nad historią Pomorza Zachodniego. „Zapiski Szczecińskie”, powołane przez Henryka Lesińskiego były poprzednikiem wydawanego od 1957 r. miesięcznika „Szczecin”. Ukazał się tylko jeden zeszyt tego tytułu w formie maszynopisu powielanego. Zob. R. Gaziński, W. Stępiński, *Ziemiom Odzyskanym umysł i serce. Henryk Lesiński. Uczzonego życie i dzieło*, Szczecin 2010 oraz T. Białecki, *Ze wspomnień redaktora naczelnego „Przeglądu Zachodniopomorskiego”, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2013, z. 1, s. 10.*

Grosse vollständige Universal Lexikon. Dział czasopism obejmuje 350 tytułów, jednakże poszczególne roczniki są mocno zdekompletowane, zaznaczyć jednak należy, że na terenie Szczecina tylko biblioteka WAP posiada pełny komplet „Baltische Studien” i „Monatsblätter”, tak niezbędne przy badaniach regionalnych. Nie tylko dział czasopism wykazuje braki. Badacz ma do swej dyspozycji w bibliotece WAP Codex Pomeraniae Diplomaticus, Pommersches Urkundenbuch, Mecklenburgischen Urkundenbuch, Codex diplomaticus Brandenburgensis, Urkundenbuch der Stadt Lübeck, natomiast dotkliwie odczuwa brak: Monumenta historiae Poloniae, Monumenta Germaniae, Scriptores rerum Polonicarum, Volumina legum, Acta Tomiciana itp. Również materiały pomocnicze, jak encyklopedie i słowniki, wymagają uzupełnienia. Posiadane encyklopedie są przestarzałe, a słowniki niekompletne. Poza opracowanym już zasobem bibliotecznym, do którego sporządzono katalog alfabetyczny i systematyczny, Archiwum jest w posiadaniu księgozbioru dotąd jeszcze nie opracowanego mniej cennego w ilości około 15 tys. tomów.

Korzystano z informacji dostarczonych przez kierownika biblioteki WAP w Szczecinie mgr J. Sierakowską¹⁴⁵.

Janinę Sierakowską od 1954 r. wspierała Maria Hauke-Bosak (1891–[?]). W bibliotece wciąż były duże zaległości, toteż pomoc Hauke-Bosak przy inwentaryzowaniu, pieczętowaniu i innych pracach porządkowych okazała się niezwykle przydatna. Po przejściu Sierakowskiej do pracy w bibliotece Politechniki Szczecińskiej, Hauke-Bosak zastąpiła ją na stanowisku kierowniczk¹⁴⁶. Maria Hauke-Bosak urodziła się w 1891 r. w Leliodce (ZSRR). W Rydze, gdzie od 1894 r. przebywała jej rodzina, ukończyła prywatne gimnazjum, uzyskując w 1909 r. świadectwo dojrzałości. Na początku lat 20. XX w. podjęła pracę biurową w miejscowości Nalczyk na Kaukazie, następnie zaś w Moskwie. W 1928 r. wyjechała do Polski, gdzie rok później w Warszawie poślubiła Karola Hauke-Bosaka¹⁴⁷. Na początku wojny wraz z rodziną została wysiedlona z Bydgoszczy.

145 H. Lesiński, *W sprawie bibliotek naukowych w Szczecinie*, „Zapiski Szczecińskie”, 1956, z. 1, s. 28–29 (Na prawach rękopisu). Zachowano oryginalną pisownię.

146 APSz, APS, sygn. 108 (Akta osobowe), s. 18.

147 Karol January Stanisław Hauke-Bosak (1888–1940), pułkownik dyplomowany artylerii Wojska Polskiego, był ofiarą zbrodni katyńskiej. Z życiorysu Marii Hauke-Bosak z domu Sinicyń, spisanego w Koszalinie, 4 grudnia 1945 r. dowiadujemy się iż mąż uczestnik drugiej wojny światowej trafił do niewoli radzieckiej, i został wywieziony do Starobielska. W życiorysie datowanym na 30 listopada 1949 r. znalazła się jedynie wzmianka o zaginięciu męża w czasie wojny. APSz, PWRN w Szczecinie, sygn. II/11859, s. 74, 78.

Podczas okupacji przebywała na Lubelszczyźnie. Po okresie tułaczki, pod koniec 1945 r. trafiła do Koszalina, zatrudniając się w Urzędzie Pełnomocnika Rządowego na Pomorze Zachodnie. W 1946 r. wyjechała do Szczecina, podejmując tutaj pracę w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, a w 1953 r. w Państwowym Przedsiębiorstwie Budownictwa Miejskiego Miastoprojekt Północ-Wschód Oddział Szczecin. W instytucjach tych wykonywała czynności biurowe i kancelaryjne, miała też do czynienia ze składnicą akt. W Archiwum Państwowym w Szczecinie pracowała od 1 listopada 1954 r. początkowo na stanowisku pomocniczego pracownika archiwalnego, następnie pełniła funkcję sekretarza administracyjnego i bibliotekarza. Dyrektor Okón w swojej opinii napisała o niej: *Inteligentna, bardzo sumienna i dokładna. Dotychczas zatrudniona jest głównie przy selekcji i opracowywaniu księgozbioru ponemieckiego. Po ukończeniu prac porządkowych w bibliotece przejdzie do prac ściśle archiwalnych, jak pomoc przy inwentaryzacji i porządkowaniu akt. Wykazuje duże zainteresowanie swoją pracą, z której wywiązuje się bardzo dobrze*¹⁴⁸.

W 1965 r. już po przejściu na emeryturę, powierzono jej obowiązki starszego magazyniera w wymiarze pół etatu.

M. Hauke-Bosak została zatrudniona w bibliotece początkowo jako tzw. manipulantka biblioteczna. W „Instrukcji w sprawie podziału czynności między pracowników WAP w Szczecinie” podkreślono dobrą znajomość języków obcych, pozwalającą na zatrudnienie jej przy katalogowaniu i inwentaryzowaniu zasobu bibliotecznego. Swoistym wyzwaniem było też ustawiczne porządkowanie księgozbioru, polegające na *rozładowywaniu stosów ponemieckich książek*¹⁴⁹. Zadaniem Hauke-Bosak była także wstępna klasyfikacja książek. Warto dodać, iż posiadała długoletnią praktykę biurową, w tym umiejętność

---

148 APSz, APS, sygn. 108 (Akta osobowe), s. 33. O Marii Hauke-Bosak pisała w swojej książce wspomnieniowej Lucyna Turek-Kwiatkowska: *Po rozpoczęciu tu [w Archiwum Państwowym w Szczecinie] pracy uświadomiłam sobie, że znalazłam się w „historycznym” towarzystwie, bowiem pracował tu też Alfred Wielopolski, a w bibliotece pani Hauke-Bosak. Z rodziną Wielopolskich byłam już obznajomiona w czasie studiów we Wrocławiu, wiedziałam prawie wszystko od strony historycznej, natomiast poza nazwiskiem Hauke-Bosak nic mi nie było wiadomo o tej rodzinie. Babka pani Hauke, jak się dowiedziałam z rozmów, była „freinq” na dworze carskim. Za: L. Turek-Kwiatkowska, *Moje 60 lat w Szczecinie. Okruchy wspomnień*, Szczecin 2015, s. 18.*

149 Do porządkowania stosów książek kierowano także czasowo wielu pracowników pomocniczych. Była wśród nich m.in. woźna Waldyna Zeppig, znająca język niemiecki. APSz, APS, sygn. 5 (Organizacja WAP w Szczecinie 1946–1964, Instrukcja w sprawie podziału czynności między pracowników WAP w Szczecinie), bez paginacji.

biegłego pisania na maszynie¹⁵⁰. Zdobyte wcześniej doświadczenie, zarówno w pracy biurowej, jak i biblioteczej pod okiem J. Sierakowskiej posłużyło jej do samodzielnego kierowania biblioteką w latach 1958–1965. Działania Hauke-Bosak miały znaczący wpływ na dalszy rozwój biblioteki i sukcesywne postępy w opracowaniu zbiorów.

Il. 65. Uroczystość otwarcia Powiatowego Archiwum Państwowego w Płotach, 2 września 1965 r. Od lewej: p. Rok, Filomena Zacharowa, Maria Hauke-Bosak-prof. Leon Babiński.

APSz, Spuścizna Alfreda Wielopolskiego

W 1953 r. podręczną bibliotekę naukową prowadził kustosz Alfred Wielopolski (1905–1996). Urodził się w Chrobrzu (obecnie woj. świętokrzyskie). Po uzyskaniu matury w Gimnazjum Filologicznym im. Stanisława Kostki w Warszawie podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim, a po ich ukończeniu kontynuował naukę na Uniwersytetach w Montpellier i Fryburgu w Szwajcarii, gdzie w 1931 r. nadano mu stopień doktora nauk ekonomicznych i politycznych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego pracował w centralnym aparacie państwowym Rzeczypospolitej. W 1939 r. uczestniczył w kampanii wrześniowej w V Dywizjonie Artylerii Konnej. Po wyzwoleniu w 1945 r. objął stanowisko

---

150 Tamże, oraz (Akta osobowe), sygn. 108, s. 30.

asystenta w Katedrze Ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego, od września tegoż roku został sekretarzem naukowym bydgoskiego Instytutu Bałtyckiego. Na przełomie lat 1946/1947 pełnił funkcję kuratora biblioteki Akademii Handlowej w Poznaniu. W latach 1951–1956 był kustoszem w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie. W 1956 r. powrócił do pracy dydaktycznej, od której odsunięto go w okresie stalinowskim. Na Politechnice Szczecińskiej otrzymał stanowisko docenta, awansując kolejno na profesora nadzwyczajnego (1959) i zwyczajnego (1968)¹⁵¹. Ten wybitny przedstawiciel szczecińskiego środowiska naukowego ubiegał się o zatrudnienie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie w 1951 r., po tym jak ówczesne władze pozbawiły go możliwości pracy w szkolnictwie wyższym¹⁵². Po przeniesieniu do Szczecina brał udział wraz z żoną Marią Salomeą w organizacji biblioteki szczecińskiej Akademii Handlowej¹⁵³. Można więc założyć, iż obeznany był z praktyką bibliotekarską, co mogło być pomocne w opiece nad podręczną biblioteką naukową w szczecińskim Archiwum, w którym pracował do 1956 r. W planie pracy na rok 1953 przewidziano, iż Wielopolski ma opracować około 80 woluminów biblioteki podręcznej¹⁵⁴. W ramach funduszu prac zleconych zajmował się też katalogowaniem starych druków¹⁵⁵.

Niektóre ze starodručných tytułów stały się dla niego inspiracją do popularyzowania wiedzy historycznej na łamach szczecińskiej prasy, by przywołać dwa siedemnastowieczne pomeranika opisujące powstanie pospólstwa

---

151 M. Frankel, J. Macholak, *Kadra kierownicza Archiwum Państwowego w Szczecinie po drugiej wojnie światowej*, w: *Muzealnicy, archiwiści i bibliotekarze szczecińscy w XX wieku*, pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 2002, s. 104–106; K. Kozłowski, *O profesorze Alfredzie Wielopolskim w osiemdziesięciolecie urodzin*, „Kronika Miasta Szczecina”, 1985, t. 3, Szczecin 1986, s. 79–81; S. Schwann, *Politechnika Szczecińska w latach 1945–1960*, „Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego”, 1960, z. 10–11, s. 25–60; J. Stanielewicz, *Alfred Wielopolski (1905–1997)*, w: *Uniwersytet Szczeciński: prekursorzy, założyciele, ludzie nauki*, pod red. J. Stanielewicza, W. Stępińskiego, E. Włodarczyka, Szczecin 2015, s. 425–430. Zob. też APSz, APS, sygn. 5 (Organizacja Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie 1946–1964), bez paginacji.

152 K. Kozłowski, J. Macholak, *Alfred Wielopolski w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, w: A. Wielopolski, *Z herbem po służbach. Wspomnienia*. Do druku przygotował i objaśnieniami opatrzył A.W. Labuda, Warszawa 2016, s. 523.

153 S. Schwann, *Politechnika Szczecińska w latach 1945–1960*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1960, z. 10–11, s. 25–60.

154 APSz, APS, sygn. 105, s. 56, 65.

155 APSz, APS, sygn. 143 (Kontrola WAP i PAP-ów przez delegatów Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Protokoły i zarządzenia powizytacyjne 1952–1956).

szczecińskiego w 1616 r.¹⁵⁶. Wielopolski w artykule zamieszczonym w lokalnym dzienniku „Głos Szczeciński”, w oparciu o dwie wspomniane wyżej ulotki, przybliżył przebieg wydarzeń z 16–18 lipca 1616 r., do których asumptem była decyzja Rady Miejskiej o podwyżkach cen piwa¹⁵⁷. Autor przytoczył w artykule obszernie fragmenty obu oryginalnych tekstów, czyli *Wiarygodną i obszerną wiadomość gdzie szczegółowo podano w jaki sposób gmin i mieszczanstwo podniosły rebelię przeciwko swej zwierzchności. Wydarzyło się w starym Szczecinie na Pomorzu w miesiącu lipcu od 16-ego do 18-ego, w 1616 roku*.

Księgozbiór biblioteczny był też dla niego pomocniczym warsztatem pracy badawczej. Jak sam zaznaczył: [...] *w miarę postępu podjętego [...] porządkowania i katalogowania księgozbioru WAP w Szczecinie, następuje także coraz pełniejsze udostępnienie zachowanego w zbiorach WAP materiału drukowanego dotyczącego naszego zagadnienia [...]*¹⁵⁸.

Mowa tutaj o materiałach do dziejów polskiego wychodźstwa sezonowego na Pomorzu Zachodnim, które były podstawą źródłową jego artykułu, napisanego razem z Bogusławem Drewniakiem i zamieszczonego w czasopiśmie „Archeion”. Wśród źródeł drukowanych przydatnych do badania tego tematu Wielopolski wymienił materiały o charakterze normatywnym jak: „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten”, „Reichsgesetzblatt”, „Ministerial-Blatt für die gesamte innere Verwaltung in den Königlich Preußischen Staaten” oraz dzienniki urzędowe na szczeblu rejencji i powiatu („Amts-Blatt der Regierung...” i „Kreisblatt des Kreises...”). Pomocne były także opracowania i kompendia, m.in.: Maxa Fleischmanna *Wörterbuch des deutschen Staats- und Verwaltungsrecht* (Tübingen 1913) czy Rudolfa von Bittera, *Handwörterbuch der Preußischen Verwaltung* (Lipsk 1906). Całość wymienionego materiału – jak zauważył autor – przechowywana była w bibliotece WAP w Szczecinie.

---

156 Były to tytuły: *Warhaftiger und Ausführlicher Gründlicher Bericht, Der Stetinischen Händel: Darinnen nach der lenge berichtet wird, welcher gestalt der Gemeine Pövel und Bürgerschaft wider ihre Obrigkeit, auffrührisch und rebellisch worden. Geschehen zu alten Stettin in Pommern, im Monat Iulio, von dem 16. an, biß auff den 18. deß 1616. Jahres. Auch sein hierin etliche unterschiedliche Mandata welche Ihr Fürst. Gn. und deroselben Räte ... der Bürgerschaft und gantzer Gemeine daselbst publiciren lassen. Gedruckt Im 1616. Jahr.* (Biblioteka APSz, sygn. II/340) oraz *Warhaftige Neue Zeitung, dess newlich entstandenen Auffruhrs Perlaments und Auflauff der gantzen Gemeine und Bürgerschaft wider ihre Ordentliche Obrigkeit, zu Alten Stettin. Geschehen in jetzigem 1616. Jahre im Monat Julio, vom 16.17. und biss auff den 18. dieses Monats, Stettin 1616* (Biblioteka APSz, sygn. I/558).

157 A. Wielopolski, *Piwna rewolucja*, „Głos Szczeciński”, 1955, nr 216, s. 3.

158 B. Drewniak, A. Wielopolski, *Szczecińskie materiały do dziejów polskiego wychodźstwa sezonowego na Pomorzu Zachodnim*, „Archeion”, 1958, t. 28, s. 118.

Warto zauważyć, iż o współpracy Wielopolskiego z „Archeionem” ciekawe świadectwo daje przechowywana w Polskiej Akademii Nauk korespondencja zachowana w spuściźnie Piotra Bańkowskiego, odzwierciedlająca jednocześnie warsztat naukowy Wielopolskiego i jego pracę na rzecz popularyzacji szczecińskiego Archiwum¹⁵⁹.

W zbiorach biblioteki zachowały się książki z prywatnego zasobu Wielopolskiego, opatrzone jego ekslibrisem. Interesująca jest tematyka tego księgoznanu, nawiązująca do komedii Wiliama Szekspira *Jak wam się podoba*.

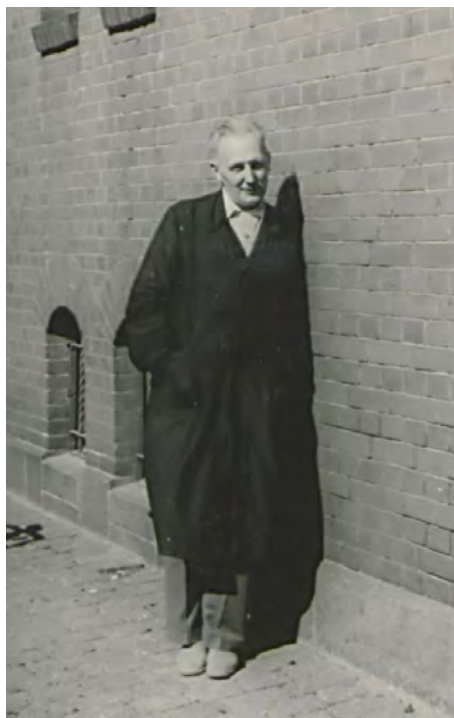
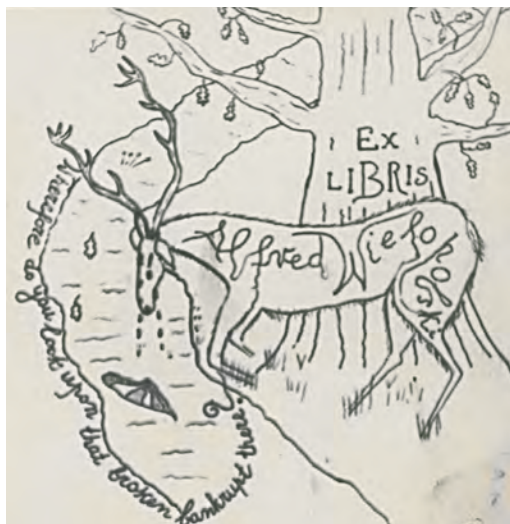
---

159 Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej: APAN), j.a. 222. Cytowane listy pochodzą ze spuścizny Piotra Bańkowskiego przechowywanej w PAN: *Szczecin 31 III 1961 r. Wielce Szanowny Panie Profesorze Donoszę najuprzejmiej że zakończyłem pisanie artykułu dla „Archeionu” o archiwum książek szczecińskich. W poniedziałek 2.IV. jedzie stąd p. Kapella kierownik P.A.P. W Gryficach do Warszawy i zawiezie artykuł do Warszawy. Wraz z artykułem przesyłam 9 zdjęć rozmaitych „cymeliów” i bardzo by mi zależało na tym, aby były reprodukowane. Wykonałem je sam od zdjęcia do reprodukcji chcąc wydobyć wszystkie ich ciekawe szczegóły. Gdyby zachodziła konieczność zredukowania liczby to można by zrezygnować z nr. 6. Co do samego druku artykułu – to w przypisach podawałem hasła tytułów pismem rozstrzelonym, spowodowało to ich ekspansję przestrzenną; wydaje mi się, że w druku należałoby raczej zastosować kursywę albo zaznaczyć ich indywidualność językową stosując jakiś rodzaj czcionek odróżniający je od tekstu przypisu. Dla potrzeb tutejszego środowiska, a także dla celów propagowania naszego archiwum zachodziłaby potrzeba sporządzenia 100 odbitek artykułu. Szczecińskie Towarzystwo Naukowe wyraziło zgodę na pokrycie rachunku za wykonanie takich odbitek, a także na partycypowanie w kosztach wykonania reprodukcji zdjęć do artykułu, gdyby te koszty przekraczały możliwości finansowe redakcji „Archeionu”. Wreszcie, jeżeli to nie koliduje z zwyczajami redakcyjnymi, to prosiłbym o zwrot zdjęć po ich wykorzystaniu, gdyż się nad nimi porządnie namęczyłem, a bardzo byłyby tu przydatne do rozmaitych wystaw i innych pokazów. Łączę wyrazy głębokiego uszanowania. A. Wielopolski.*

Drugi list datowany jest ze Szczecina 6 marca 1962 r. : *Wielce Szanowny Panie Profesorze, Stosownie do naszej rozmowy w Warszawie opracowałem artykuł o Archiwum ks.[siążek] szczecińskich. Mam go już ukończony w brudnopisie, objętość ok. 30 s. maszynopisu. Opisałem w nim: dzieje zespołu, strukturę i charakterystykę zawartości (tę ostatnią raczej sumarycznie licząc się z brakiem miejsca). Obecnie przystępuję do wykańczania i przepisania w związku z czym zapytuje: czy sprawa tego artykułu dla „Archeionu” jest nadal aktualna i jeżeli tak, to jakie są Pańskie życzenia co do formy czystopisu, w szczególności chodzi o to, czy przypisy mają być u dołu każdej stronicy maszynopisu, czy też na końcu i jaką stosować przy nich numerację – ciągłą, czy też oddzielną dla każdej stronicy. Jeśli nic nie stanie na przeszkodzie to pracę dostarczyłbym jeszcze w ciągu marca. Łączę wyrazy głębokiego uszanowania Alfred Wielopolski Ps. Obecnie nie pracuję już w Archiwum i prosiłbym uprzejmie o odpowiedź pod moim domowym adresem Szczecin 6, ul. Abramowskiego 18. W lewym górnym rogu listu P. Bańkowski uczynił notatkę: Odpisałem 26 IV 62. 1) ilustracje wszystkie umieścimy 2) rachunek za nie uregułuje redakcja 3) za 75 nadbitek wystawić rachunek Szczecińskiemu Towarzystwu Naukowemu. Zachowano oryginalną pisownię. Artykuł A. Wielopolskiego Archiwum Książek Szczecińskich ukazał się w tomie 38 „Archeionu” w 1962, (s. 29–66).*

Motyw graficzny inspirowany sceną I aktu II, rozgrywającą się w Lesie Ardeńskim przedstawia rannego jelenia nad potokiem. Skłania z pewnością do refleksji przesłanie treściowe tegoż znaku własnościowego, zapisane ręką Wielopolskiego w języku angielskim: *Wherefore do you look upon that broken bankrupt there. (I na cóż wam widok wynędzniałego, biednego bankruta)*¹⁶⁰.

Il. 66. Ekslibris i fotografia Alfreda Wielopolskiego wykonana na dziedzińcu archiwalnym, lata 50.
Biblioteka APSz, Registratura

160 Cytat za: W. Szekspir, *Jak wam się podoba*, w: tegoż, *Komedie*, w przekładzie M. Słomczyńskiego, Kraków 2016, s. 472. A. Wielopolski pochodził z arystokratycznego rodu, który w PRL stracił majątek i pozycję. Arystokraci byli wówczas negatywnymi bohaterami komunistycznej propagandy, określanymi mianem „bankrutów” ideowych czy politycznych. Dziękuję w tym miejscu panu prof. Jackowi Puchalskiemu za uwagi.

Bibliotekę Archiwum Państwowego wsparł również Stanisław Siadkowski (1919–1995), bibliotekarz i animator szczecińskiego bibliotekarstwa po drugiej wojnie światowej. W 1945 r. podjął trud zorganizowania Biblioteki Miejskiej w Szczecinie. We wrześniu tegoż roku objął kierownictwo działu reorganizacji, oficjalnie zaś – jak pisał w swoim życiorysie – był sekretarzem biblioteki, by w lutym 1946 r. zostać jej dyrektorem. Na stanowisku tym pozostawał do czerwca 1948 r. Następnie krótko pracował w Towarzystwie Przyjaciół Dzieci, współorganizując m.in. bibliotekę Pałacu Młodzieży. W październiku 1951 r. zatrudnił się w Bibliotece Głównej Szkoły Inżynierskiej, późniejszej Politechniki Szczecińskiej, gdzie pracował do emerytury. S. Siadkowski legitymował się bogatym doświadczeniem zawodowym. Ukończył kilkanaście kursów fachowych, w tym dwuletni Państwowy Zaoczny Kurs Bibliotekarski w Warszawie (1955). Szlify bibliotekarskie zdobywał w bibliotece klasztoru XX misjonarzy w Zduńskiej Woli (1935–1936) i bibliotece Państwowego Liceum Pedagogicznego w Łowiczu (1936–1939). Wiedzę bibliotekarską ugruntował w szczecińskiej Bibliotece Miejskiej, gdzie kierował też działem starych druków i pomeraników (1945–1948), bibliotece Pałacu Młodzieży (1950–1951) i wreszcie bibliotece Politechniki Szczecińskiej. W Archiwum Państwowym zatrudnił się 1 lutego 1958 r. w wymiarze pół etatu i pracował do 28 lutego 1959 r. Już w podaniu skierowanym 30 stycznia 1958 r. do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego zaznaczył, iż chciałby zatrudnić się w *dziale prac nad starodrukami*. Życzeniu temu stało się zadość. W zakresie powierzonych mu obowiązków znalazło się bowiem opracowanie starych druków, co zostało określone w opisie czynności, w którym stwierdzano, iż praca jego będzie polegała na selekcjonowaniu i katalogowaniu zasobu starodruku biblioteki. Siadkowski stanął przed niełatwym zadaniem, do którego jednakże był dobrze przygotowany, mając do czynienia z zabytkową książką w Bibliotece Miejskiej. Ważnym czynnikiem okazała się też znajomość języków obcych: niemieckiego, łaciny, rosyjskiego oraz jak sam zauważył *opanowane dla potrzeb bibliotecznych języki francuski, angielski, czeski i szwedzki*, który z pewnością okazał się przydatny, zważywszy na występujące w powierzonym mu zasobie starych druków skandynawika¹⁶¹. Począwszy od drugiej połowy lat 40. ogłaszał artykuły dotyczące m.in. historii książki i początków szczecińskiego drukarstwa¹⁶².

161 APSz, APS, sygn. 73a (Akta osobowe), passim.

162 S. Siadkowski, *Biblioteka Miejska w Szczecinie*, „Bibliotekarz” Czasopismo poświęcone sprawom bibliotek publicznych, 1946, nr 6/7, s. 146–147; tegoż, *Hic mortui vivunt et multi*

1.6. UŻYTKOWNICY

Pod koniec lat 50., dzięki ofiarnym wysiłkom wszystkich osób pracujących w bibliotece, coraz więcej czytelników mogło korzystać z księgozbioru. Prace zapoczątkowane zaraz po wojnie kontynuowano, podwajając liczbę zbiorów¹⁶³. Zasób biblioteczny stawał się ważnym elementem warsztatu pracy archiwisty, pomocą w badaniach historycznych, oraz wsparciem w rozmaitych poszukiwaniach użytkowników. Szczególne znaczenie przywiązywano do starych druków stanowiących *okazy białych kruków drukarstwa pomorskiego*. Rangę biblioteki podnosił fakt, iż należała do nielicznych tego rodzaju placówek na Pomorzu. Wszystko to złożyło się na zainteresowanie zbiorami ze strony uczelni i innych instytucji naukowych z kraju i zagranicy¹⁶⁴.

W 1959 r. szczeciński publicysta, literat, krytyk literacki Stanisław Telega pisał, iż Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie należy do najzasobniejszych w kraju. Zwracał jednocześnie uwagę, iż jednym z ważnych komponentów jego struktury jest specjalistyczny księgozbiór liczący 20 000 tomów, w którym wyróżnił dział starych druków, oraz *księgi nowsze*, wydawnictwa źródłowe i przyczynki z zakresu historii, prawa i geografii. Zgromadzone materiały mogły więc zainteresować – jak dodawał – historyka, historyka sztuki, etnografa, ekonomistę, socjologa¹⁶⁵.

Archiwum Państwowe w Szczecinie już na początku swej działalności przyciągało wielu użytkowników. Był wśród nich m.in. Alfred Ziętowski, związany z powołaną w 1946 r. Akademią Handlową w Szczecinie, w której podjął

---

loquuntur, „Odra. Tygodnik”, 1947 nr 25/26, s. 6–8; *Historia i stan dzisiejszy Biblioteki Szczecińskiej*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1947, t. 13, z. 1/4; *Najstarsze drukarnie szczecińskie*, „Szczecin”, 1947, nr 19–20; *Drukarnie i drukarstwo szczecińskie w XVI w.*, Szczecin 1958.

163 APSz, APS, sygn. 148 (Protokoły z wizytacji WAP i PAP 1957–1974/ Protokół z wizytacji WAP w Szczecinie przeprowadzonej w dniu 19 lipca 1958 r.). W 1958 r. dyrektor Archiwum Państwowego w Szczecinie Henryk Lesiński stwierdził w sprawozdaniu, iż: *W bibliotece która odgrywa specyficzną rolę ze względu na badania nad historią polskości Pomorza Zachodniego trwają prace nad opracowaniem zbiorów ok. 28.000 tysięcy woluminów bibliotecznych i starych druków*.

164 B. Frankiewicz, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957...*, s. 110.

165 S. Telega, *Stan, potrzeby i perspektywy nauki w Szczecinie*, „Przegląd Zachodni”. Organ Instytutu Zachodniego w Poznaniu, 1959, nr 1, s. 43–44. W *Wykazie osób korzystających naukowo z Archiwum Państwowego w Szczecinie* za lata 1945–1947, jako pierwszy, pod datą 11 X 1945, został odnotowany Marian Tomaszewski, artysta malarz korzystający z materiałów archiwalnych dotyczących herbów miast pomorskich. Za: APSz, APS, sygn. 75, s. 62–63.

się pionierskiej pracy uporządkowania uczelnianej biblioteki¹⁶⁶. W księdze pamiątkowej Archiwum – będącej jednocześnie dziennikiem odwiedzin – Ziętowski pod datą 19 X 1945 zapisał: *W szczęśliwej chwili zastanawiania się nad losem kulturalnym Szczecina – przez tworzenie Wszechnicy Weleckiej*¹⁶⁷. Ziętowski również w kolejnych latach był gościem *Wszechnicy Weleckiej* – jak określił Archiwum – wzbogacając jego zbiory o literaturę pomorzoznawczą, w tym również swego autorstwa. W księgozbiorze biblioteki zachowała się broszura Ziętowskiego zatytułowana *Pomorze Zachodnie* opatrzona jego dedykacją: *Do zasobów Archiwum Państwowego w Szczecinie przesyła w darze Autor, Szczecin, 22 IX 1947 r.* W dołączonej notatce wyjaśniano, iż jest to: *streszczenie osiemdziesięciu stron referatu mgr Ziętowskiego, wygłoszonego w charakterze rzeczoznawcy na Pomorze Zachodnie na III sesji Rady Naukowej dla zagadnień Ziem Odzyskanych w Krakowie 16–19 VI 46 r. Pełny tytuł referatu brzmi: „Porównanie stanu osadnictwa rolniczego na Ziemiach Odzyskanych z planem regionalnym przesiedlenia, wysuniętym przez Radę Naukową Ziem Odzyskanych”. Egzemplarz ten jest odbitką wydawnictwa Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych pt. „III sesja Rady Naukowej dla zagadnień Ziem Odzyskanych”, wydane w Krakowie w sierpniu 1947 r. (zeszyt IV, s. 29–50). Dotyczy on stanu z 1 IV 1946 i zawiera szereg błędów drukarskich.*

W jakiej mierze Archiwum uczestniczyło w „kulturalnym losie” miasta wskazują zarówno liczne działania na rzecz scalania i zabezpieczania archiwaliów i księgozbiorów, jak też nazwiska czytelników, by przywołać: Czesława Piskorskiego, Stanisława Latoura, Henryka Dziurłę, Leona Babińskiego, Stanisława Schwanna, Bogdana Dopierałę¹⁶⁸. Pierwszy z nich swój pobyt

---

166 D. Stawińska, *65 lat Biblioteki Ekonomicznej Uniwersytetu Szczecińskiego*, w: *Polskie biblioteki ekonomiczne wczoraj – dziś – jutro*. Materiały z I ogólnopolskiej konferencji bibliotek ekonomicznych zorganizowanej przez Bibliotekę Ekonomiczną Uniwersytetu Szczecińskiego 20–21 października 2011 r., pod red. L. Lewickiej, Szczecin 2012, s. 24. Zob. też A. Grzelak-Rozenberg, *Droga Biblioteki Głównej ZUT do własnej siedziby*, „Forum Uczelniane”. Pismo Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego, 2012, nr 3, s. 11.

167 APSz, APS, sygn. 225 (Księga pamiątkowa. Zabezpieczanie zbiorów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1945–1955), bez paginacji.

168 Czesław Piskorski (1915–1987) – krajoznawca, popularyzator historii i turystyki Pomorza Zachodniego. Od sierpnia 1945 r. w Szczecinie. Jeden ze współzałożycieli szczecińskiej spółdzielni wydawniczej „Polskie Pismo i Książka”, oraz tytułu prasowego „Pionier Szczeciński”. Autor licznych publikacji o tematyce krajoznawczej, w tym przewodników, map, artykułów prasowych. Wieloletni członek Rady Naukowej Wolińskiego Parku Narodowego, wykładowca akademicki. Zob. „Encyklopedia Szczecina”, T. 2: P–Z, Szczecin 2000, s. 71. Stanisław Latour (1927–2007) – architekt, pedagog. Uczestnik powstania warszawskiego. Po wojnie podjął

w Archiwum w marcu 1948 r. upamiętnił wpisem: *Przybyłem z prośbą o opracowanie artykułu do Rocznika Pomorza Zachodniego. Chodzi o to, by w dziele tym uwieczniona została również praca tych, którzy dali podwaliny tej polskiej placówce naukowej m. Szczecina*¹⁶⁹.

Prośba Piskorskiego, współredaktora „Rocznika” została spełniona, a artykuł traktujący o Archiwum Państwowym w Szczecinie został przygotowany dla tego wydawnictwa przez dyrektora placówki B. Tuhana-Taurogińskiego¹⁷⁰. W styczniu 1949 r. Piskorski kompletował z kolei w archiwalnej bibliotece, informacje o *starych drukach polskich, jakie ukazały się na Pomorzu Zachodnim*.

Większość osób wymienionych w cytowanej księdze odwiedziło Archiwum w poszukiwaniu materiałów aktowych i map, ale nie zabrakło też korzystających z książek. Z lektury „Dziennika” odwiedzin wynika, iż potrzebom czytelników służyły m.in. tytuły: *Die Städte der Provinz Pommern* G. Kratza; *Ausführliche Beschreibung des Vor- und Hinterpommern* L. Brüggemanna; *Die Bau- und Kunstdenkmäler* H. Lemckego, tomy wydawnictwa „Allgemeine Deutsche Biographie” oraz „Stettiner Adressbuch”. Z tych właśnie publikacji korzystała Michalina Grekowicz-Hausnerowa (1891–1967). W 1946 r. ta w przeszłości

---

studia na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Po przyjeździe do Szczecina w 1952 r. zatrudnił się w Państwowym Przedsiębiorstwie Pracownie Konserwacji Zabytków. Na podstawie przygotowanej dokumentacji podjął w 1958 r. pracę przy odbudowie Zamku Książąt Pomorskich, a w 1973 przy odbudowie szczecińskiej katedry św. Jakuba. Był autorem licznych prac i projektów z zakresu architektury i urbanistyki oraz ochrony i konserwacji zabytków. W 1969 r. rozpoczął pracę nauczyciela akademickiego na Politechnice Szczecińskiej. W 1994 r. uzyskał stopień profesora zwyczajnego. Zob. „Encyklopedia Szczecina”, T. 1: A–O, Szczecin, 1999, s. 530. Henryk Dziurla (1925–2012) – historyk sztuki. W latach 1952–1959 wojewódzki konserwator zabytków w Szczecinie. Zob. „Encyklopedia Szczecina”, T. 1: A–O, Szczecin 1999, s. 221. Leon Babiński (1891–1973) – prawnik, współorganizator polskiego sądownictwa w latach 1918–1939. Po II wojnie światowej animator szkolnictwa wyższego w Szczecinie, nauczyciel akademicki w szczecińskim oddziale Akademii Handlowej, przekształconej w Wyższą Szkołę Ekonomiczną, następnie na Politechnice Szczecińskiej, organizator i prezes w latach 1956–1970 Szczecińskiego Towarzystwa Naukowego. Zob. *Babiński Leon*, „Encyklopedia Szczecina”, T. 1. Szczecin 1999, s. 65–66. Stanisław Schwann (1912–1982) – historyk medycyny, nauczyciel akademicki. W 1948 r. przybył do Szczecina, gdzie pracował w szczecińskiej filii Akademii Handlowej i Wyższej Szkole Ekonomicznej, następnie na Politechnice Szczecińskiej. Bogdan Dopierała (1922–1991) – historyk, pedagog, publicysta, nauczyciel akademicki, współorganizator szkolnictwa wyższego w Szczecinie.

169 APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji.

170 Mowa tutaj o „Roczniku Informatorze Pomorza Zachodniego 1945–1948”, publikacji wydanej w 1948 r. przez Spółdzielnię Wydawniczą „Polskie Pismo i Książka”. Było to opracowanie zawierające charakterystykę wielu dziedzin życia w pierwszym, powojennym okresie na Pomorzu Zachodnim. Zob. B. Tuhan-Taurogiński, *Archiwum Państwowe w Szczecinie*, „Rocznik Informator Pomorza Zachodniego 1945–1948”, Szczecin 1948, s. 103.

dziennikarska lwowska i literatka znalazła się wraz z rodziną w Szczecinie. Pracowała tutaj m.in. w Wydziale Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie w Samodzielnym Referacie Szkolnictwa Artystycznego, jako bibliotekarka i rejestratorka zabytków. Jak wspominała Zofia Krzymuska-Fafius, zastępca Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków: *Szczęśliwym zbiegiem okoliczności trafiła do nas osoba, której mrówczej pracy, inteligencji i znakomitej znajomości języka niemieckiego Szczeciński Urząd Konserwatorski wiele bardzo zawdzięczał. Była nią p. Michalina Hausnerowa, z zawodu dziennikarka ze Lwowa, Jej zasługą było dokonanie wypisów z niemieckiej bibliografii dla potrzeb kartoteki zabytków województwa [...]*¹⁷¹.

Hausnerowa przez rok była też zatrudniona w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Szczecinie (1953–1954). W Archiwum przeprowadzała kwerendy dotyczące zabytków Pomorza Zachodniego. Pod datą 17 grudnia 1947 r. zapisała w „Dzienniku odwiedzin”: *Z wyrazami uznania dla trudnej pracy porządkowania zbiorów i życzeniami ich zbogacenia*. Już dwa dni później ponownie odwiedziła Archiwum odnotowując, iż zapoznała się z materiałami pomocnymi przy inwentaryzacji zabytków pomorskich z ramienia pracowni konserwatorskiej Urzędu Wojewódzkiego. Również w kolejnych latach korzystała z archiwalnego księgozbioru bibliotecznego¹⁷².

W 1946 r. Helena Hleb-Koszańska (1903–1983), przedstawicielka Państwowego Instytutu Książki w Łodzi, złożyła wizytę w Archiwum, w celu *zorientowania się w zbiorach bibliecznych*. Profesor Karol Górski (1903–1988), ówczesnie wykładowca na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, napisał w kwietniu 1947 r. w „Dzienniku” odwiedzin, iż z radością widzi ogrom włożonej pracy i wyniki, które rokują przyszłe uruchomienie Archiwum dla dobra nauki¹⁷³.

W miarę postępów w opracowaniu księgozbioru i powiększającej się oferty biblioteki, wzrastało jej wykorzystanie, zarówno przez użytkowników

171 Z. Krzymuska-Fafius, *Wspomnienia z organizacji służby konserwatorskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1948–1950*, w: *Pionierskie lata kultury szczecińskiej*, pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 1986, s. 338. Zob. też APSz, PWRN, sygn. II/12155.

172 APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji. W 2017 r. wydano lwowskie wspomnienia M. Grekowicz-Hausnerowej dotyczące jej pracy dziennikarskiej: *Chleb dziennikarski ma smak rozmaity... Wspomnienia*, Kraków 2017. Zob. G. Nieć, *Dziennikarskiego chleba miody i pioluny*. *Lwowskie wspomnienia Michaliny Grekowicz-Hausnerowej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2018, t. 21, z. 3, s. 104.

173 APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji.

indywidualnych, jak i instytucje. W centrum uwagi czytelników pozostawały publikacje o charakterze pomoroznawczym. Liczne prośby o pomeranika płynęły zwłaszcza z Torunia. O wypożyczenie literatury pomoroznawczej zwracały się m.in. Instytut Zachodni Oddział w Toruniu i Archiwum Miejskie¹⁷⁴. Kazimierz Ślaski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu napisał przy okazji swojej wizyty w Archiwum 16 marca 1948 r.: *Powracam tu coraz częściej i coraz więcej rzeczy odkrywam stwierdzając przy tem, że mimo trudnych warunków staraniem Dyrektora i jego siłom, archiwum staje się instytucją coraz bardziej żywotną*¹⁷⁵.

W 1953 r. Zakład Historii Gospodarczej UMK w Toruniu wystosował zapytanie o następujące dzieła: L.W. Brüggemanna *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preuss Herzogthums Pommern* (Stettin 1779–1866); J. Micraeliusa. *Altes und Neues Pommerland 1639–1723; Statistische Nachrichten über Stettin und Pommern aus dem 17. und 18. Jahrhundert* oraz Dähnerta *Pommersche Bibliothek* (V Bände, Gryfia 1750–1756)¹⁷⁶. Z kolei Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w 1948 r. zwróciło się do dyrektora Archiwum z propozycją wymiany wydawnictw. W zamian za Kodeks Dyplomatyczny Pomorza oraz periodyki „Baltische Studien” i „Pommersche Jahrbücher” proponowano Archiwum nowe wydawnictwa powojenne w liczbie 522 pozycji bibliograficznych¹⁷⁷. Natomiast dr Adam Stebelski, dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych, mając na uwadze uzupełnianie zbiorów biblioteki podręcznej AGAD wystosował zapytanie o możliwość ewentualnego przekazania do Warszawy dubletów wydawnictwa „Publicationen aus den preussischen Staats-Archiven”¹⁷⁸.

Wspomniany już Leon Babiński w kwietniu 1953 r. wygłosił w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk referat: *Kwerendy prawnika w archiwach szcześcińskich*, w którym sporo miejsca poświęcił księgozbiorowi biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Babiński nadmienił, iż: [...] *władze polskie dołożyły wiele trudu i poświęcenia, aby z najrozmaitszych zapadłych dziur przewieźć*

---

174 APSz, APS, sygn. 305 (Kwerendy krajowe dla urzędów, instytucji naukowych, organizacji społeczno-politycznych oraz osób prywatnych w celach naukowych i kwerend do dziejów wsi 1946–1953), bez paginacji.

175 APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji. Zachowano oryginalną pisownię.

176 APSz, APS, sygn. 305.

177 Tamże.

178 Tamże.

z powrotem do właściwej składnicy bezcenny materiał naukowy, jakim są akta i biblioteka archiwum państwowego w Szczecinie. Biblioteka zawierająca bardzo cenny księgozbiór dzieł z wieku XVII i XVIII poza książkami 19- i 20-wiecznymi, wydawnictwa źródeł, komplety czasopism etc. jest obok samych akt archiwalnych pracownią naukową pierwszej wagi, po ostatecznym zinventaryzowaniu liczba książek powinna przekroczyć ilość 20 tysięcy¹⁷⁹.

Spośród tego cennego księgozbioru wymienił dzieło Jacoba Albrechta Flintberga *Schwedisches Seerecht mit Anmerkungen, welche die neuen dahin einschlagenden Verordnungen enthalten, nebst einer Nachweisung über die Obliegenheiten der schwedischen Consuln und die ihnen gebührenden Consulat-Abgaben*, wydane w Greifswaldzie w 1796 r. Ciekawy materiał dotyczący szwedzkiego prawa morskiego, zawarty w tym dziele, posłużył mu do kolejnej archiwalnej kwerendy bibliotecznej, tym razem odnoszącej się do prawa morskiego lubeckiego¹⁸⁰.

Andrzej Bukowski będący w latach 40. częstym gościem w Szczecinie i na Pomorzu jako pracownik Instytutu Bałtyckiego, już jako profesor PWSP w Gdańsku pytał w lipcu 1953 r. o *Mały katechizm* Lutra¹⁸¹. Chodziło zapewne o wydany w Gdańsku w 1643 r. *Mały Catechizm D. Marcina Luthera, niemiecko-wandalski albo słowiński, to jest z niemieckiego języka w słowiński, wystawiony y na jawność wydan z przydatkiem Siedem psalmów pokutnych Dawida y in-szych potrzebnych rzeczy, osobliwie Historiy pasyi naszego Pana Jezusa Według ewangelisty Mattheusza y niektórych piesn duchownych*. Wydanie to, będące w posiadaniu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie jeszcze w 1948 r., nie zachowało się do dzisiaj. Widomym śladem jego obecności w tym księgozbiórze może być tekst Tuhana-Taurogińskiego w „Roczniku Informatorze Pomorza Zachodniego 1945–1949”, gdzie strona tytułowa *Małego Catechizmu*, opatrzona pieczętką szczecińskiego Archiwum, widnieje jako materiał ilustracyjny do tego artykułu. Warto w tym miejscu przywołać też artykuł Stanisława Telegi zatytułowany *Pergaminy szczecińskie*, w którym autor opisując swoje wrażenia z wizyty w Archiwum stwierdził, iż: [...] *zaciekawienie budzą stare książeczki, mówiące najwyraźniej o prastarej kulturze tych ziem i ich słowińskiej*

179 APSz, APS, sygn. 339.

180 Tamże.

181 APSz, APS, sygn. 305; Andrzej Bukowski napisał w „Księdze pamiątkowej” pod datą 9 listopada 1946 r.: *Po raz trzeci, tym razem Archiwum w odnowionej szacie, a przede wszystkim wzbogacone tym „co zaginęło było, a odnalazło się”*. APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji.

odrębności. Ze wzruszeniem biorę do rąk mocno pożółkły, choć dobrze zachowany egzemplarz starego katechizmu kaszubskiego Słowińców „wystawionego”, jak głosi tytuł tego katechizmu przez Michała Pontanę, sługę bożego w Smołdzinie roku pańskiego 1643. Takie książeczki wkładali do trumny swych najbliższych ostatni Mohikanie tego plemienia słowiańskiego w powiecie sławieńskim nad jeziorem Gardna. Równie interesująca jest książka, będąca zbiorem 100 piosenek z południowej części Pomorza Kaszubskiego, „osobliwie z ziemi Świeckiej, Krajni, Kociewia i Borowa”¹⁸².

Telega pisząc o zbiorze stu piosenek z południowej części Pomorza Kaszubskiego, przytoczył przykład zachowanej do dzisiaj w zbiorach biblioteki publikacji *Sto frantovek z połudnjovéj części Pomorza Kaszubskjeggo, osoblivje z zjemj Svjeckej, Krajni, Koczewja i Borów : z dodatkjem trzech prosb na vesele* (Svjece ca 1866). Przygotowując materiał dla szczecińskiej rozgłośni radiowej i tygodnika „Odra”, w którym opisał cenne, biblioteczne cassubiana, odwiedził Archiwum 17 października 1947 r.¹⁸³.

Przedstawione tu pierwsze lata działalności biblioteki Archiwum w polskim Szczecinie obrazują pokrótce uwarunkowania, w jakich przyszło funkcjonować tej placówce w drugiej połowie lat 40. i w latach 50. Odzwierciedlają też wiele zjawisk typowych dla bibliotek tego czasu w całym kraju. Dotyczy to nie tylko specyficznych warunków na Ziemiach Odzyskanych.

Mając na uwadze biblioteki archiwów, czyli placówki o charakterze naukowym oraz specjalnym, gromadzące księgozbiór z określonych dziedzin wiedzy, wykazujące związek z profilem działania swych macierzystych instytucji, należy skonstatować, iż biblioteka szczecińskiego Archiwum już w latach 50. zapewniła sobie ważne miejsce zarówno wśród księżnic archiwalnych, jak i bibliotek szczecińskich. Dysponująca wielotysięcznym księgozbiorem, zasobnym w wydawnictwa źródłowe i monografie z zakresu historii, administracji, prawa, geografii historycznej oraz literaturę archiwistyczną, stanowiła istotną pomoc przy opracowaniu zespołów aktowych. Była też ważnym źródłem wiedzy dla badaczy dziejów Pomorza Zachodniego oraz innych użytkowników¹⁸⁴.

182 S. Telega, *Pergaminy szczecińskie*, „Odra”, 1948, nr 3 (112), s. 2.

183 APSz, APS, sygn. 225, bez paginacji.

184 Zob. „Archiwalny Biuletyn Informacyjny”: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie oraz jego Oddział Terenowy i Archiwa Powiatowe, Warszawa 1957, s. 11, 28.

Il. 67. Katalog kartkowy biblioteki APSz
Fot. Iga Bańkowska, 2021

ROZDZIAŁ II

BIBLIOTEKA ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W SZCZECINIE W LATACH 1960–1990

2.1. WYTYCZNE I PRZEPISY DOTYCZĄCE PRACY BIBLIOTEK ARCHIWALNYCH WYDANE PRZEZ NACZELNĄ DYREKCJĘ ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

20 lat minęło od chwili, gdy ówczesny kierownik Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w swoim sprawozdaniu pisał: Archiwum Szczecińskie w dalszym ciągu segreguje i porządkuje akta, mapy i książki. Był to listopad 1945 rok. Okres segregacji i porządkowania, Archiwum ma już dawno za sobą. 20-letnia powojenna historia Pomorza Zachodniego jest nierozzerwalnie związana z pracą i działalnością Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, tej jedynej obok Muzeum od 20 lat działającej na Pomorzu Zachodnim humanistycznej placówki naukowo-badawczej¹⁸⁵.

Te słowa Anny Poniatowskiej, zasłużonej, szczecińskiej archiwistki, odnoszące się przede wszystkim do segregowania i porządkowania akt, można odnieść również do archiwalnej biblioteki. Okres segregowania i porządkowania jej księgozbioru był już w przeważającej mierze zakończony. Mowa tu o stosach książek, które zalegały w piwnicach i innych pomieszczeniach archiwalnych. Zasoby te zostały odpowiednio rozmieszczone, większość zaś rozpoznana pod kątem przydatności dla Archiwum i sukcesywnie opracowywana. Nie zmienia to faktu, iż proces porządkowania trwał w kolejnych latach.

Opiekujący się archiwalnymi zbiorami bibliotecznymi zyskali w tym czasie narzędzia ułatwiające organizację pracy bibliotecznej. Były to różnorodne wytyczne i przepisy dotyczące pracy bibliotek archiwalnych wydane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Znalazły się wśród nich „Wytyczne w sprawie prowadzenia ewidencji inwentarzowej księgozbiorów” z dnia 10 czerwca 1963 r. Prowadzący biblioteki otrzymali praktyczne wskazówki

---

¹⁸⁵ A. Poniatowska, *Na archiwalnych półkach*, „Kurier Szczeciński”, 1966, nr 2, s. 4.

dotyczące dokonywania wpisów w poszczególnych księgach w odniesieniu do książek i czasopism oraz innych czynności ewidencyjnych¹⁸⁶. W nawiązaniu do tych wytycznych Komisja Biblioteczna przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie w składzie Lucyna Turek-Kwiatkowska, Bogdan Frankiewicz i dyrektor Henryk Lesiński 17 grudnia 1963 r. ustaliła wycenę zasobu bibliotecznego należącego do biblioteki WAP. Do przeprowadzenia wyceny księgozbioru upoważniono Zofię Parecką i Marię Hauke-Bosak. Przyjęto wówczas następujące wartości: dla broszur 10 zł za jednostkę, dla druków zwartych 40 zł za wolumin, dla czasopism 20 zł za zeszyt, dla starych druków 200 za wolumin¹⁸⁷.

W 1964 r. kolejną pomocą okazały się Wytyczne Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w sprawie gromadzenia księgozbiorów bibliotek archiwów wojewódzkich, oddziałów terenowych i archiwów powiatowych (nr PNB-55-1 z 28 października 1964 r.). Wytyczne te, brzmiące aktualnie do dzisiaj, warto przytoczyć:

I Uwagi ogólne.

Biblioteki archiwalne są zakładowymi bibliotekami naukowymi działającymi na podstawie statutów archiwów państwowych. Zakres gromadzenia zbiorów w tych bibliotekach winien być ściśle dostosowany do potrzeb i zadań archiwów, przy których funkcjonuje. Najistotniejszym zagadnieniem w gromadzeniu i uzupełnianiu zbiorów jest dokładne określenie zakresu tematycznego/profilu biblioteki. Konieczność sprawnego uzupełnienia oraz udostępnienia zbiorów wymaga starannego doboru publikacji. Biblioteka obciążona balastem bezużytecznych w jej pracy książek utrudnia sobie działanie, zajmuje personel opracowywaniem martwych pozycji, a magazyn niepotrzebnym materiałem, zaciiera przejrzystość katalogów, jednym słowem obniża wartość użytkową księgozbioru. Nie w liczebności zbioru, ale w jego doborze jakościowym tkwią istotne walory biblioteki.

Biblioteki archiwalne winny zrezygnować z aspirowania do szerokiego zakresu zbiorów, a dążyć do kompletności w zakresie piśmiennictwa bibliograficznego, encyklopedycznego oraz w doborze dzieł podstawowych dla problematyki archiwalnej. Dobór literatury naukowej w kierunku ogólnym jest również wskazany,

186 Wytyczne Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych 1963–1965. Registratura biblioteki.

187 Protokół z posiedzenia Komisji Bibliotecznej przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie w dniu 17 grudnia 1963 r. W drugim egzemplarzu niniejszego protokołu nadesiono odrębnie poprawki zmieniające przyjęte wartości: dla broszur 2–10 zł za jednostkę, dla druków zwartych 20–50 zł za wolumin, dla czasopism 10–20 zł za zeszyt, dla starych druków 100–500 za wolumin. Protokoły przechowywane w registraturze Biblioteki APSz.

ale pod warunkiem daleko idącej selekcji, ograniczającej go do dziedzin będących faktycznie rozszerzeniem specjalności lub dających jej niezbędną podbudowę historyczną, społeczną czy polityczną.

Kategorią piśmienniczą, której rola w bibliotece wzrasta z każdym rokiem są czasopisma. Toteż stałe zaopatrywanie biblioteki w czasopisma krajowe, a w miarę możliwości również i zagraniczne, jest nieodzownym warunkiem aktualizacji księgozbioru. Gromadzeniu tej kategorii druków powinna towarzyszyć żywa troska o kompletność zbieranego materiału, gdyż posiadanie przez bibliotekę pełnych wydawnictw periodycznych jest czynnikiem usprawniającym pracę badaczy, umożliwiającym im skoncentrowane poszukiwania w obrębie jednej czy niewielu bibliotek.

Niektóre biblioteki archiwalne gromadzą niezależnie od czasopism wycinki prasowe. Zasięg i zakres tematyczny zbieranych wycinków powinien być również ściśle dostosowany do zadań i potrzeb archiwum. [...]

II Biblioteki archiwów wojewódzkich

Każda biblioteka archiwum wojewódzkiego powinna gromadzić: 1) wszelkie wydawnictwa dotyczące archiwistyki i archiwoznawstwa 2) monografie historyczne omawiające zarówno sprawy organizacji władz Państwa, jak i wydawnictwa źródłowe oparte na materiałach archiwalnych. Bądź też stanowiące uzupełnienie zasobu tego archiwum 3) zasadnicze opracowania dotyczące ustroju administracyjnego i podziałów administracyjnych Państwa 4) zasadnicze pozycje dotyczące nauk pomocniczych historii i źródłoznawstwa 5) zasadnicze pozycje wydawnicze dotyczące zagadnień kartografii i dokumentacji technicznej 6) wydawnictwa z zakresu konserwacji, mające praktyczną przydatność w pracach w dziedzinie konserwacji archiwaliów 7) jako księgozbiór podręczny: encyklopedie, bibliografie, słowniki i informatory i im podobne wydawnictwa typu informacyjnego i encyklopedycznego 8) wybrane opracowania dotyczące regionu, bądź też wszelkie wydawnictwa tego typu, jak kontynuacja posiadanego już księgozbioru 9) dzienniki urzędowe, wojewódzkie, sprawozdania i publikacje informacyjne instytucji naukowo-oświatowych, kulturalnych, społecznych i politycznych oraz przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i innych z terenu województwa, a w razie potrzeby i z terenu powiatu 10) czasopisma, których wykaz tytułów winien być ściśle określony przez dyrekcję Archiwum, a osoba odpowiedzialna za bibliotekę, powinna konsekwentnie gromadzić wszystkie roczniki tychże czasopism 11) wycinki prasowe, jako kontynuacja istniejącego księgozbioru.

III Biblioteki oddziałów terenowych i archiwów powiatowych

Kompletowanie księgozbioru bibliotek oddziałów terenowych i archiwów powiatowych winno być uzależnione od dwóch zadań którym te biblioteki mają służyć. Zadanie pierwsze wynika z potrzeb posiadanych wskazań metodycznych przy pracach porządkowo-inwentaryzacyjnych archiwisty. Zadanie drugie z potrzeb popularyzacji dziejów regionu. W związku z powyższym dobór gromadzonego księgozbioru winien być ściśle dostosowany do zadań i potrzeb pracy danego archiwum w terenie. Księgozbiór powinien zawierać: 1) literaturę archiwalną 2) podstawowe publikacje dotyczące ustroju, administracji i podziałów Państwa 3) dzieła treści ogólnej, jak encyklopedie, biografie, słowniki i im podobne wydawnictwa typu informacyjnego i encyklopedycznego 4) dzienniki ustaw, monitory, sprawozdania i publikacje informacyjne instytucji działających na terenie powiatów podlegających archiwom 5) zasadnicze dla danego terenu dzieła historyczne o tematyce regionalnej 6) prasę lokalną, pomocną przy kompletowaniu informacji o regionie. Przy gromadzeniu literatury regionalnej należy także wziąć pod uwagę miejscowe biblioteki, których zasoby obejmują niekiedy wszelkie wydawnictwa o tematyce danego regionu.

Biblioteki archiwalne powinny na podstawie katalogów miejscowych bibliotek publicznych, czy towarzystw naukowych, mieć pełny wykaz publikacji, dotyczących historii powiatów wchodzących w zakres kompetencji archiwum. Archiwa ziem zachodnich i północnych winny również korzystać z wydanych już, bądź też będących w trakcie opracowywania bibliografii regionalnych. [...]

IV Uwagi końcowe.

Biblioteki archiwalne, których księgozbiór zawiera liczne pozycje nie mające praktycznego zastosowania w danym archiwum, winny uwzględnić w planach prac na najbliższą przyszłość, wyselekcjonowanie tego rodzaju publikacji. Publikacje te mogą być cennymi nabytkami dla wielu bibliotek publicznych, oświatowych czy też specjalnych na terenie danego województwa czy powiatu. Na marginesie gromadzenia zbiorów należy poruszyć problem ich opracowywania. Jak wykazały wizytacje bibliotek archiwalnych, na odcinku katalogowania i inwentaryzacji zbiorów istnieje duża dowolność. W związku z tym stanem rzeczy, przypomina się, że biblioteki obowiązuje ustalona zasada katalogowania i inwentaryzowania zbiorów opublikowana w podręczniku J. Grycza „Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie”. Podręcznik i poradnik, Warszawa 1951.

Wytyczne i instrukcje miały ułatwiać pracę, przede wszystkim zaś ujednolicić wykonywane w bibliotece czynności i nadawać jednorodny kierunek

w zakresie kompletowania księgozbiorów. Przeprowadzane bowiem wizytacje wykazywały, iż procesy gromadzenia i opracowania zbiorów w poszczególnych archiwach wykazywały duży stopień zróżnicowania. Zasób biblioteczny nie zawsze był też gromadzony zgodnie z faktycznymi potrzebami placówek archiwalnych. Ten stan rzeczy powodował nieuzasadnione wydatkowanie kwot ze skromnych funduszków bibliotecznych, bezzasadne zapełnianie powierzchni magazynowych oraz opracowywanie zbędnych pozycji.

By zapobiec niekorzystnym tendencjom, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w 1969 r. ogłosiła „Zasady gromadzenia i opracowywania księgozbiorów w bibliotekach archiwalnych”. Ich autorka Regina Piechota we wstępie stwierdziła, iż w archiwach daje się zaobserwować różnorodność form pracy, tak w zakresie gromadzenia, jak i opracowania księgozbiorów, co miało wynikać głównie z braku fachowej obsady w tych placówkach. Na 20 bibliotek działających przy archiwach centralnych i wojewódzkich – jak zauważyła autorka – zaledwie siedem zatrudniało bibliotekarzy. Natomiast w pozostałych 13 bibliotekach archiwalnych funkcje bibliotekarzy pełnili archiwiści i to w ograniczonym wymiarze godzin. Z uwagi na to, iż zasoby bibliotek archiwalnych znacznie wzrosły (1968 r.), ujednoczenie zasad gromadzenia i opracowania księgozbiorów stało się pilną potrzebą. Praca R. Piechoty była swego rodzaju kompendium obejmującym metodykę czynności bibliotecznych. Intencją tego skrótego według autorki opracowania było przybliżenie podstawowych zasad obowiązujących w bibliotekarstwie. Zważywszy na sygnalizowany przez R. Piechotę brak fachowego przygotowania większości opiekunów archiwalnych bibliotek, tego typu skrypt zawierający w skondensowanej formie wszystkie najważniejsze elementy pracy bibliotecznej trafiał w oczekiwania. Przedstawiony w nim układ graficzny kart katalogowych dzieł jedno- i wielotomowych, oraz wydawnictw periodycznych był przez lata stosowany w bibliotece szczecińskiego Archiwum. W wytycznych do planów pracy na lata 1969–1970 rekomendowano, by biblioteki w archiwach korygowały prace nad zasobem zgodnie z otrzymanymi w 1969 r. zasadami gromadzenia i opracowania zbiorów bibliotecznych¹⁸⁸.

W grudniu 1970 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych przesłała archiwom do wiadomości instrukcję Ministra Kultury i Sztuki z 15 sierpnia 1970 r. w sprawie zasad ewidencji materiałów bibliotecznych z dodatkowymi wyjaśnieniami. Ponieważ nowe zasady ewidencyjne obowiązywały wszystkie biblioteki,

---

188 APSz, APS, sygn. 80 (Wytyczne do planów pracy na rok 1969–1970 oraz wytyczne do analizy ekonomicznej za 1973 rok).

NDAP zobowiązywała podległe jej placówki biblioteczne do stosowania aktualnych przepisów, w myśl których biblioteki zobowiązane były do prowadzenia rejestru przybytków (księga akcesji), szczegółowej ewidencji wpływów (księga inwentarzowa) i księgi ubytków. W bibliotece szczecińskiego Archiwum księga inwentarzowa była prowadzona bieżąco. Zgodnie zaś z sugestią NDAP, by biblioteki ewidencjonowały zbiory w dotychczasowych księgach, dodając do nich dodatkowe rubryki uwzględnione w nowych wzorach, zastosowano takie w księdze ubytków.

W 1973 r. ukazały się kolejne dyrektywy dotyczące bibliotek archiwalnych. Były to „Wytyczne Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych” z dnia 20 listopada 1973 r. w sprawie zakresu gromadzenia zbiorów bibliotecznych w archiwach państwowych i ich opracowania. Z chwilą ich ogłoszenia traciły moc wytyczne z dnia 28 października 1964 r.¹⁸⁹.

Nowe przepisy były pokłosiem prac komisji powołanej w 1973 r. przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, która stwierdziła pewne

---

189 W oparciu o wyniki prac Komisji powołanej zarządzeniem nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 5 marca 1973 r. w składzie mgr Stefania Wójcikowa (Archiwum Państwowe m. Warszawy i woj. warszawskiego), mgr Alojza Żebrowska (Archiwum Państwowe m. Łodzi i województwa łódzkiego), mgr Regina Piechota (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych) stwierdzono: 1. *Brak konsekwentnego gromadzenia zbiorów bibliotecznych, zgodnego z profilem bibliotek archiwalnych*, 2. *Nadmierne i nieuzasadnione gromadzenie wydawnictw z dziedzin peryferyjnych oraz wydawnictw nie związanych z profilem biblioteki, ani terenem objętym działalnością archiwum* (np. wydawnictw dotyczących chemii, wychowania, metalurgii, higieny, elektryczności, hodowli zwierząt, monografii różnych miast, i to nie tylko polskich, ale i zagranicznych). 3. *Posiadanie przez niektóre biblioteki archiwalne poważnych zbiorów nieopracowanych* (np. AGAD, WAP w Bydgoszczy, Katowicach. Lublinie). 4. *Nie przestrzeganie obowiązujących zasad katalogowania zbiorów bibliotecznych*. 5. *Brak ściślejszej, środowiskowej współpracy bibliotek archiwalnych z innymi bibliotekami działającymi na danym terenie*.

Dla zapewnienia racjonalnego gromadzenia zbiorów, ich właściwego opracowania i sprawnego udostępniania polecam:

1. *Przy bieżącym kompletowaniu księgozbioru w archiwach przestrzeganie podstawowych kryteriów: a) posiadania wskazań i doświadczeń metodycznych, praktycznych i teoretycznych w zakresie gromadzenia, opracowywania, udostępniania, konserwacji i mikrofilmowania materiałów archiwalnych b) uzupełniania zasobów archiwalnych wydawnictwami źródłowymi, opartymi na materiałach archiwum, bądź też na materiałach zastępczych spoza archiwum c) gromadzenie wydawnictw o charakterze ogólnym, encyklopedycznym, będących rozszerzeniem problematyki archiwalnej lub stanowiących niezbędną podbudowę społeczną, ekonomiczną czy polityczną.*

2. *Przeprowadzenie analizy księgozbiorów pod kątem daleko idącej selekcji dla zachowania i kontynuacji: a) wydawnictw z dziedziny archiwistyki i archiwoznawstwa w najszerszym tego słowa znaczeniu, b) wydawnictw źródłowych opartych na materiałach archiwum, bądź też na materiałach stanowiących uzupełnienie posiadanych przez archiwum*

nieprawidłowości i brak konsekwencji w zakresie prac bibliotecznych. Zawierały one szczegółowe zalecenia oraz rekomendację, by przy katalogowaniu wydawnictw stosować zasady zawarte w podręczniku Józefa Grycza i Władysławy Borkowskiej *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego* (Warszawa 1961). Postulowano nawiązanie środowiskowej współpracy bibliotek archiwalnych z innymi placówkami bibliotecznymi funkcjonującymi na terenie objętym działalnością archiwum w zakresie m.in. wymiany dubletów i druków zbędnych oraz wypożyczeń międzybibliotecznych. Archiwa, mające duże zaległości w opracowywaniu księgozbiorów i borykające się z brakiem odpowiedniej kadry, mogły zwrócić się do Naczelnej Dyrekcji z wnioskami w sprawie uzyskania pomocy kadrowej lub finansowej. Ówczesny Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych Leon Chajn (1965–1976) wyznaczał dwa lata na realizację dyrektyw.

2.2. ORGANIZACJA PRACY. KATALOG RZECZOWY BIBLIOTEKI

W bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 60., jak wynika z planów pracy i ich realizacji, nie notowano żadnych zaległości w opracowaniu księgozbioru. Średnio opracowywano w ciągu roku około 300 egzemplarzy i sporządzano odpowiednio karty katalogowe¹⁹⁰. Prowadzone były cztery księgi inwentarzowe: druków zwartych, ciągłych, broszur i starych druków. Na kształt opracowania zbiorów – szczególnie poniemieckich – wpływ wywierały zachowane katalogi kartkowe biblioteki byłego Staatsarchiv. Niejednokrotnie bowiem widoczne jest odwzorowywanie niemieckich kart katalogowych dla egzemplarzy sprzed 1945 r. Zbiory pozyskiwano tradycyjnie w drodze wymiany i darów, przekazywanych bibliotece m.in. przez zagranicznych gości, jak w przypadku archiwistów Deutsches Zentralarchiv w Poczdamie, którzy

---

zbiorów, c) katalogów, inwentarzy, informatorów materiałów rękopiśmiennych, przechowywanych poza archiwami, d) podstawowej literatury z zakresu kartografii, dokumentacji projektowo-kosztorysowej i audiowizualnej, konserwacji materiałów rękopiśmiennych i informacji naukowej, e) podstawowych pozycji z zakresu nauk pomocniczych historii, zasadniczych wydawnictw z zakresu historii (podręczniki, monografie, opracowania syntetyczne), g) podstawowej literatury dotyczącej historii ustroju i administracji państwa polskiego, h) wybranych opracowań dotyczących regionu jako kontynuacja posiadanego już księgozbioru (np. łodziana, varsawiana), i) księgozbioru podręcznego: encyklopedii, bibliografii, słowników biograficznych, językowych, informatorów i im podobnych wydawnictw typu encyklopedycznego i informacyjnego, przydatnych w pracy archiwum, j) czasopism archiwalnych, historycznych centralnych i regionalnych, dzienników. Zob. Registratura Biblioteki APSz.

190 APSz, APS, sygn. 78 (Plany i sprawozdania WAP 1961–1965), s. 17, 59–60, 82, 89.

goszcząc w szczecińskim Archiwum w lipcu 1966 r. ofiarowali wydawnictwa dotyczące niemieckich archiwów¹⁹¹.

Oprócz podstawowych czynności związanych z opracowaniem księgozbioru, sporządzane były wykazy czasopism zagranicznych według częstotliwości ich wydawania oraz prowadzono ewidencję niektórych książek i czasopism w ujęciu tematycznym: „Szczecin”, „Pomorze Zachodnie”, „Szkoly”. Współpraca z innymi bibliotekami w kraju i za granicą dotyczyła głównie wypożyczeń międzybibliotecznych i wymiany¹⁹².

W omawianym okresie pojawiają się w lokalnej prasie wzmianki na temat archiwalnego zasobu bibliotecznego: *Wśród licznych starodruków, przechowywanych w Archiwum Szczecińskim, zwraca uwagę pięknie zachowane dzieło Daniela Cramera o historii kościoła na Pomorzu. Wydane w drukarni szczecińskiej Mikołaja Barthelta, w roku 1628 – zawiera na I stronie ślicznie, ręcznie wykonany portret ostatniego księcia pomorskiego, Bogusława XIV. Wśród licznych tytułów tego władcy jest też tytuł... biskupa kamieńskiego (biskupstwo to – po sekularyzacji – przejęli książęta pomorscy)*¹⁹³.

Il. 68. D. Cramer, *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon...*, Stettin 1628
Biblioteka APSz, sygn. III/62

191 Zob. Kronika Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie 1953–1957, brak paginacji.

192 APSz, APS, sygn. 79 (Plany i sprawozdania roczne WAP 1956–1970), s. 116.

193 Za: F. Jordan, *Tajemnice szczecińskiego archiwum. Siedem kilometrów historii*, „Kurier Szczeciński”, 1964, nr 28, s. 5.

Das Grosse Pomrische Kirchen
 Chronicon
 D. DANIELIS CRAMERL.
 Das ist

Geschreibung

Und Ausführlicher Bericht/ was
 sich fürnehmlich in Religions Sachen /
 von Enderung der Heyden schaff her/ im Land zu
 Pomren/ vnd zugehörigem Fürstenthumb Rügen/ auch
 Graff/ vnd Herrschafften/ bey noch wehrendem Christen-
 thumb vnd dabey verlaufener Euangetlicher Reformati-
 on/ bis auff teurenwertige Zeit/ begeben vnd
 zugegetragen hat.

**Aus vielen Glaubwürdigen M-
 ten vnd Newen Scribenten/ vnd Kundten Ar-
 chiven vnd andern Denckwürdigen Nachrich-
 tungen fleißig zusammen getragen/ vnd in richtige
 Jahrzeit verfasst.**

**Auch in Vier vnterschiedliche Bücher/ berey-
 trett vnd Einhalt der Capitel bey einem jeden
 verhanden/ abgethetlet.**

In vor nemahn also in Druck gegeben.

gedruckt in Alt. Stettin/ buch vnd in verle-
 gung Nicol. Vortbell/ 1688.

J. Wartislaw.

B. Otto.

Z dniem 1 lutego 1966 r. pracę w archiwum podjęła Wanda Łangowska (1910–1991), przejmując obowiązki pełnione dotąd przez Marię Hauke-Bosak, która w grudniu 1965 r. przeszła na rentę¹⁹⁴. Wanda Łangowska była absolwentką filologii francuskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Podobnie jak M. Hauke-Bosak legitymowała się dobrą znajomością języków obcych. Zaangażowano ją na stanowisku asystenta naukowo-badawczego, powierzając funkcję kierownika biblioteki. Z okresowej charakterystyki i oceny pracownika państwowej służby archiwalnej z kwietnia 1967 r. wynikało, iż obowiązkom bibliotekarskim poświęcała 50 procent czasu pracy, pozostałą część natomiast pochłaniały czynności archiwalne. Pomimo tego, iż z pracą naukową zetknęła się dopiero w Archiwum, szybko opanowała podstawowe umiejętności bibliotekarskie oraz szkoliła się w metodyce archiwalnej. Już wkrótce opracowała dwa zespoły, do których wstępy jej autorstwa świadczyły – jak zaznaczono – o umiejętności krytycznego ustosunkowania się do materiału źródłowego i literatury przedmiotu. Dzięki dobrej znajomości łaciny mogła też podjąć się opracowywania starych druków i dyplomów¹⁹⁵. Powierzone jej zadania w bibliotece obejmowały: zakup i wymianę książek, opracowanie księgozbioru, udostępnianie, kwerendy biblioteczne¹⁹⁶. W następnych latach do powyższego zakresu obowiązków dodano naukową informację biblioteczną¹⁹⁷. Zdobyte w trakcie pracy zawodowej doświadczenie pozwoliło jej na realizowanie kwerend naukowych dla Instytutu Zachodniopomorskiego oraz przygotowanie referatów na temat kierowanej przez siebie biblioteki: *Kilka uwag na temat rozszerzonej informacji w bibliotece WAP i Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie. Rys historyczny*¹⁹⁸. W 1978 r. Wanda Łangowska przeszła na emeryturę.

W okresie jej zatrudnienia w Archiwum wprowadzono dla biblioteki katalog rzeczowy składający się z czterech działów głównych: I Pomoce naukowe, II Nauki pomocnicze historii, III Historia powszechna, geografia powszechna, nauki humanistyczne i społeczne, teorie i podręczniki ogólne, IV Historia, geografia, nauki humanistyczne i społeczne w poszczególnych krajach. Działy te dzieliły się na kilkustopniowe poddziały, o coraz większym stopniu szczegółowości. Schemat tego katalogu przytoczony poniżej w całości obrazuje ogrom

194 APSz, APS, sygn. 79 (Plany i sprawozdania roczne WAP 1956–1970), s. 14.

195 APSz, APS, sygn. 135 (Akta osobowe), passim.

196 Tamże, s. 49.

197 APSz, APS, sygn. 8 (Organizacja własnej jednostki 1975–1976), bez paginacji.

198 Tamże, s. 51.

pracy, jaki został włożony w opracowanie i rozpoznanie księgozbioru. Daje temu wymowne świadectwo również wiele tysięcy kart katalogowych zachowanych w archiwalnej bibliotece.

I Pomoce naukowe I.1 Bibliografie, katalogi bibliograficzne, księgarskie, biblioteczne biografie I.2 Encyklopedie ogólne, słowniki encyklopedyczne I.3 Słowniki języków starożytnych i obcych, gramatyki, I.4 Wydawnictwa periodyczne międzynarodowe, I.4.1 Czasopisma ogólnej treści, I.4.2 Księgi adresowe, spisy miejscowości, I.4.3 Informatory, biuletyny, informacja naukowa, katalogi, inwentarze, I.4.4 Kalendarze, I.4.5 Międzynarodowe towarzystwa naukowe, instytuty naukowe, kongresy, wystawy, organizacje międzynarodowe, konferencje naukowe, towarzystwa naukowe, I.6 Muzea ogólne i zbiory, I.7 Prace zbiorowe o różnej treści.

II Nauki pomocnicze historii II.1 Archiwistyka i bibliotekarstwo, II.1.1 Czasopisma i wydawnictwa periodyczne ogólne, II.1.2 Podręczniki i opracowania metodyczne, prace ogólne, II.1.3 Prace szczegółowe z dziedziny archiwistyki i bibliotekarstwa, II.1.4 Wiadomości o poszczególnych archiwach i bibliotekach wg krajów i miast, wydawnictwa periodyczne poszczególnych archiwów i bibliotek, II.2 Dyplomatyka, heurystyka, paleografia i neografia, II.2.1 Czasopisma i wydawnictwa periodyczne, II.2.2 Podręczniki i prace ogólne, II.2.3 W poszczególnych krajach alfabetycznie, II.3 Chronologia, II.3.1 Czasopisma i wydawnictwa periodyczne, II.3.2 Podręczniki i prace ogólne, II.3.3 W poszczególnych krajach, II.4 Numizmatyka, II.4.1 Czasopisma i wydawnictwa periodyczne, II.4.2 Podręczniki i prace ogólne, II.4.3 W poszczególnych krajach, II.5 Genealogia, heraldyka, sfragistyka, epigrafika, II.5.1 Wydawnictwa periodyczne, czasopisma międzynarodowe, II.5.2 Podręczniki i prace ogólne, II.5.3 W poszczególnych krajach, II.5.3.1. Czasopisma i wydawnictwa periodyczne, II.5.3.2 Godła państwowe, rody panujące, II.5.3.3 Ziemie i rody szlacheckie (alfabetycznie wg rodów), II.5.3.4 Miasta i mieszczaństwo (alfabetycznie wg miast i rodów), II.5.3.5 Rodziny włościańskie, II.5.3.6 Kościoły, II.6 Lingwistyka, II.6.1 Języki, gwary słowiańskie, II.6.2 Języki, gwary germańskie, II.6.3 Inne języki i gwary.

III Historia powszechna, geografia powszechna, nauki humanistyczne i społeczne, teorie i podręczniki ogólne III.1 Wydawnictwa periodyczne, III.1.2 Wydawnictwa źródłowe wszystkich krajów, III.1.3 Filozofia historii, filozofia, etyka, psychologia, logika, III.1.4 Teoria historii, metodyka,

metodologia, III.1.5 Historia powszechna, III.1.5.1 Historia polityczna i gospodarcza, III.1.5.2 Historia wojen i wojskowości, III.1.5.3 Historia kościoła, religie, zakony, III.1.6 Archeologia, okres wczesnodziejowy, antropologia prehistoryczna, III.2. Nauki polityczne, społeczne, ekonomiczne, socjologia, III.2.1 Socjalizm, marksizm, leninizm, stalinizm, walka klas, partie, III.2.3 Faszyzm, hitleryzm, rasizm, imperializm, kapitalizm, nacjonalizm, konspiracja, III.2.4 Inne opracowania, III.3 Prawo, ustrój, administracja, III.4 Handel, komunikacja, rolnictwo, przemysł, technika, III.5 Geografia, odkrycia geograficzne, demografia, meteorologia, astronomia, geografia ludności, sport, turystyka, zdrowie, przyroda, marynistyka, III.6 Etnografia, historia kultury, cywilizacji, historia sztuki, obyczaje, architektura, poligrafia, muzyka, III.7 Kościół, oświata, nauka, reformacja, III.8 Inne.

IV Historia, geografia, nauki humanistyczne i społeczne w poszczególnych krajach IV.1 Ogólne zagadnienia basenu bałtyckiego, IV.2 Skandynawia, Dania, Norwegia, Szwecja, IV.2.1 Dania, IV.2.2 Norwegia, IV.2.3 Szwecja, IV.3 Kraje bałtyckie, Rosja, Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, IV.3.1 Estonia, IV.3.2 Finlandia, IV.3.3 Litwa, IV.3.4 Łotwa, IV.3.5 ZSRR, IV.4. Hanza (miasta alfabetycznie), IV.5 Zakony rycerskie (alfabetycznie w polskim brzmieniu z odsyłaczem do oryginalnego), IV.6 Niemcy, IV.6.1 Niemcy cesarstwo, IV.6.2 Brandenburgia i Prusy (Nowa Marchia), IV.6.3 Meklemburgia, IV.6.4 Schleswig-Holstein, IV.6.5 Inne kraje niemieckie (alfabetycznie), IV.7 Inne kraje (alfabetycznie), IV.8 Polska, IV.8.1 Śląsk, IV.8.2 Wielkopolska i Kujawy, IV.8.3 Inne części kraju i miasta (alfabetycznie), IV.9 Pomorze, IV.9.1 Pomorze Gdańskie i Warmia, IV.9.2 Księstwo Pomorskie i ziemie łęborska i bytowska, IV. Podział w obrębie każdego kraju, IV.0 Ogólne wiadomości o naukach, IV.0.0 Wydawnictwa periodyczne i ogólnospecjalistyczne, IV.0.1.1 Czasopisma, IV.0.1.2 Kalendarze, IV.0.1.3 Księgi adresowe, IV.0.2 Towarzystwa naukowe ogólne i ich wydawnictwa, IV.03 Zjazdy, obrady, kongresy, wystawy krajowe, ogólne, muzea ogólne, jubileusze, archiwa, IV.0.4. Prace zbiorowe po różnej treści, ogólne wiadomości okrajach, IV.0.5 Bibliografia, krytyka, recenzje, serie wydawnicze, IV Historia polityczna i gospodarcza, IV.1.1 Wydawnictwa, IV.1.2 Wiadomości źródłowe, IV.1.3 Zjazdy, obrady, muzea, stowarzyszenia, wystawy, sprawozdania, IV.1.4 Podręczniki, IV.1.5 Monografie polityków, i zagadnień, przyczynki, IV.1.6 Historia wojen i wojska, powstania, sprawy

finansowe, IV.1.7 Historia poszczególnych części kraju i miast, historia kraju, IV.1.8 Historia rodów, królowie, wodzowie, IV.1.9 Finanse, podatki, hipoteki, własność ziemska, IV. Nauki polityczne, społeczne, ekonomiczne, socjologia spółdzielczość, filozofia, zagadnienia demograficzne, IV.2.1 Czasopisma, wydawnictwa periodyczne, IV.2.2 Źródła, IV.2.3 Zjazdy, obrady, muzea, stowarzyszenia, związki, spółdzielnie, IV.2.4 Podręczniki, wypisy, IV.2.5 Monografie, przyczynki, kolonizacja, powstania, IV.2.6 Walka klas, partie, klasy polityczne, IV.2.7 Polityka narodowościowa, Obozy, konspiracja, rewizjonizm, hitleryzm, faszystyzm, imperializm, rasizm, IV.2.8 Inne opracowania, IV.2.9 Osadnictwo, emigracja, IV. Prawo, ustroj, administracja, IV.3.1 Wydawnictwa periodyczne, IV.3.2 Źródła praw: konstytucja, kodeksy, ustawy, dzienniki ustaw, monitory, dzienniki urzędowe, IV.3.3 Zjazdy, obrady, IV.3.4 Historia prawa, podręczniki i monografie, IV.3.4 Ustrój i administracja, IV.3.4.1 ustrój i administracja, IV.3.4.2 Prawo miejskie cechowe, policja miejska, IV.3.4.3 Prawo lenne, IV.3.4.4 Prawo kościelne, IV.3.4.5 Prawo karne, IV.3.4.6 Prawo cywilne, hipoteczne, prawo pracy, renty, IV.3.4.7 Inne prawo handlowe, morskie, międzynarodowe, IV Rolnictwo, rybołówstwo, leśnictwo, rzemiosło, marynistyka, sprawy portu, przemysł, handel, komunikacja, górnictwo, gospodarka morska i wodna, elektryfikacja, IV.4.1 Wydawnictwa periodyczne, IV.4.2 Sprawozdanie, preliminarze, bilanse, plany, IV.4.3 Zjazdy, obrady, wystawy, muzea, albumy jubileuszowe, IV.4.4 Podręczniki, IV.4.5 Monografie, przyczynki IV.5. Przyroda, geografia, statystyka, zdrowie, astronomia, etnografia, geografia ludności, odkrycia geograficzne, IV.5.1 Wydawnictwa periodyczne, IV.5.2 Mapy, plany, tablice, spisy, słowniki geograficzne, kartografia, IV.5.3 Zjazdy, obrady, wystawy, muzea, IV.5.4 Podręczniki, IV.5.5 Monografie, przyczynki, IV.6 Etnografia, historia kultury, historia nauki, obyczaje, archeologia, numizmatyka, heraldyka, demografia, archiwistyka, technika, fotografia, IV.6.1 Wydawnictwa periodyczne, IV.6.2 Badania, atlasy, reprodukcje, zbiory twórczości ludowej, plany, katalogi, albumy, inwentarze, IV.6.3 Zjazdy, obrady, wystawy, stowarzyszenia, muzea, IV.6.4 Podręczniki, IV.6.5 Monografie, przyczynki. IV.6.6 Zabytki, konserwacja, architektura, IV.7 Wyznania, szkolnictwo, bibliotekarstwo, sprawy kulturalno-oświatowe, IV.7.1 Wydawnictwa periodyczne, IV.7.2 Wydawnictwa źródłowe, IV.7.3 Zjazdy, wystawy, IV.7.4 Podręczniki i monografie ogólne, przyczynki, informatory, IV.7.5 Poszczególne szkoły,

uniwersytety, historia pisma, programy (alfabetycznie wg miejscowości i szkół, biblioteki, IV.7.6. Pisma kościelne i religijne, muzyka kościelna i świecka, kościoły, zakony, historia kościoła, IV.7.8 Krajoznawstwo, podróże, turystyka, sport, albumy, przewodniki, IV.9 Życiorysy, słowniki biograficzne, pamiętniki, mowy okolicznościowe (pogrzebowe, weselne), listy, wspomnienia, reportaże, eseje, publicystyka, prasa, IV.10. Twórczość literacka dotycząca Pomorza lub produkowana na Pomorzu, twórczość literacka ogólna (dotycząca historii), przegląd gospodarczo-społeczny, V. Informatyka, VI. Organizacja i zarządzanie, VII. Ideologia, polityka i propaganda¹⁹⁹.

Katalog ów, jak widzimy, uwzględniał również piśmiennictwo niezgodne z profilem biblioteki archiwalnej. Na przestrzeni lat trafiło do księgozbioru takiegoż piśmiennictwa sporo. W latach następnych podjęto więc prace mające na celu eliminowanie zbędnej literatury, będącej owym *bezużytecznym balastem, zacierającym przejrzystość katalogów i obniżającym wartość użytkową księgozbioru*, by przytoczyć wyjątek z „Wytycznych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych”.

W 1971 r. przewidywano opracowanie 700 egzemplarzy druków zwartych i czasopism. Podjęta też została wycena starych druków, z uwagi jednak na brak cennika podane wartości traktowano jako tymczasowe. Całkowite oszacowanie wartości zabytkowego księgozbioru miało być wykonane do końca 1972 r.²⁰⁰. Ciekawy obraz funkcjonowania biblioteki uzyskujemy na podstawie protokołów wizytacji Archiwum i wykonania zarządzeń powizytacyjnych. Zgodnie z powizytacyjnymi dyspozycjami z początku lat 70. zaniechano gromadzenia wydawnictw o charakterze literackim, opracowano zasób Oddziału Terenowego w Płotach i Powiatowego Archiwum Państwowego w Stargardzie, założona została księga akcesji, natomiast księgi inwentarzowe zaopatrzone w podpisy i przesnurowano²⁰¹.

Il. 69. Dokumentacja biblioteczna z lat 60. i 70. XX w. i księga inwentarzowa druków zwartych, prowadzona nieprzerwanie od początku lat 50. XX w. do 2017 r.
Biblioteka APSz, Registratura

199 Katalog przechowywany w Registraturze Biblioteki.

200 APSz, APS, sygn. 81 (Plan pracy WAP i sprawozdania z wykonania w 1971 r.).

201 APSz, APS, sygn. 148 (Protokoły z wizytacji WAP i PAP 1957–1974).

2.3. BIBLIOTEKA W ŚWIETLE SPRAWOZDAŃ I MATERIAŁÓW DRUKOWANYCH

W kolejnych latach wzrastała liczba opracowanych zbiorów oraz zacieśniała się współpraca w zakresie wypożyczeń międzybibliotecznych. Szczególne zainteresowanie nimi obserwujemy ze strony bibliotek archiwalnych, by wymienić Archiwa Państwowe w: Koszalinie, Gdańsku, Poznaniu, Powiatowe Archiwum Państwowe w Sieradzu. Wśród bibliotek i innych instytucji, które w oparciu o księgozbiór biblioteczny realizowały kwerendy w Archiwum Państwowym w Szczecinie można wymienić: Bibliotekę Śląską w Katowicach, Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Koszalinie, Rejonową Bibliotekę Publiczną w Wałczu, Instytut Zachodni w Poznaniu, biblioteki uniwersyteckie w Lublinie, Poznaniu i Toruniu.

W sprawozdaniu z 1976 r. pojawiają się dane statystyczne wskazujące, iż opracowano 500 woluminów, udostępniono 1200 egzemplarzy, opracowano bibliografię dotyczącą zagadnień przemysłu i handlu²⁰².

Wzmianki o archiwalnej bibliotece zaczęły w tym czasie pojawiać się w drukowanych informatorach traktujących o zachodniopomorskich księżnicach. Pomimo tego, iż sprawozdania roczne z działalności Archiwum przynosiły coraz bardziej szczegółowe informacje na temat biblioteki, to nie znajdowały one odzwierciedlenia we wspomnianych informatorach. Przytaczane w nich dane okazywały się zwykle mało precyzyjne. W wydanym w 1969 r. *Informatorze o bibliotekach województwa szczecińskiego*, w rozdziale *Biblioteki muzeów, archiwów i instytutów* podano liczbę druków zwartych biblioteki WAP wynoszącą 9363 oraz 1500 woluminów starych druków, podczas gdy faktyczna liczba zbiorów była znacznie wyższa, bowiem wynosiła ponad 20 000 tomów. Podobnie rzecz miała się z tematyką zbiorów. Wyszczególniono tu bowiem tylko dwie dyscypliny: historię oraz archeologię, nie będącą przecież przedmiotem celowego gromadzenia. Jeszcze mniej fortunna była uwaga odnosząca się do korzystania z biblioteki, w której zaznaczono, iż księgozbiór jest udostępniany pracownikom zainteresowanym problematyką Pomorza Zachodniego²⁰³.

Bardziej rzeczowe dane można znaleźć w informatorze z 1973 r., wydanym przez Zakład Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej Instytutu Zachodniopomorskiego i Bibliotekę Wyższej Szkoły Morskiej. Biblioteka

202 APSz, APS, sygn. 85 (Plan pracy i sprawozdanie z wykonania w roku 1976).

203 S. Badoń, S. Krzywicki, *Informator o bibliotekach województwa szczecińskiego*, Szczecin 1969, s. 18.

Archiwum została zakwalifikowana do działu „Biblioteki i Ośrodki INTE placówek naukowo-badawczych, towarzystw naukowych”. Jako oferowane „Usługi” wykazano wypożyczanie indywidualne pracownikom własnym oraz udostępnianie prezencyjne wszystkim zainteresowanym w czytelni. Wymienieni użytkownicy mieli otrzymywać informacje rzeczowe, biblioteczne i bibliograficzne z zakresu historii Pomorza Zachodniego i archiwaliów. Wielkość księgozbioru określono na 24 000 woluminów. W obrębie preferowanej tematyki wymienione zostały pomoroznawstwo, historia i nauki pomocnicze historii, statystyka, socjologia ekonomika, historia gospodarcza oraz bogate zbiory archiwaliów dotyczących różnych aspektów historii politycznej, społecznej, gospodarczej i kultury. Wyszczególniono też posiadane przez bibliotekę katalogi: alfabetyczny i systematyczny²⁰⁴.

Zbiory biblioteczne ujęto także w wydanym w 1977 r. informatorze opracowanym przez Ośrodek Informacji Naukowej i Postępu Techniczno-Organizacyjnego Urzędu Wojewódzkiego oraz Komisję Informacji Naukowo-Technicznej OW NOT i „Intorgu”. Podano tutaj informację, iż druki zwarte liczące na 13 887 egzemplarzy obejmują tematykę pomoroznawczą i historię gospodarczą, a czasopisma w liczbie 1090 woluminów dotyczą archiwistyki i historii Pomorza ze szczególnym uwzględnieniem Szczecina. Zasób biblioteczny zaklasyfikowano do kategorii „Ośrodki INTE placówek naukowo-badawczych oraz biur projektowych”²⁰⁵.

Przytoczone przykłady informatorów skłaniają do refleksji nie tylko nad wiarygodnością rozmaitych danych, ale też nad statusem archiwalnych placówek bibliotecznych. W cytowanych wyżej wydawnictwach informacyjnych biblioteka szczecińskiego Archiwum zaliczana była do jednostek o charakterze naukowym. Tradycyjnie tak właśnie były one postrzegane. Na przykład w wydanej w 1954 r. publikacji *Biblioteki województwa poznańskiego w latach 1945–1954* była mowa o tym, iż cechą biblioteki archiwalnej jest jej charakter naukowo-specjalny²⁰⁶.

W świetle aktów prawnych, by przytoczyć Ustawę z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, nie kwalifikowano jednak tych placówek jako naukowe²⁰⁷. Z kolei

---

204 *Biblioteki i ośrodki INTE województwa szczecińskiego, Informator*, oprac. zbiorowe, Szczecin 1973, s. 50.

205 *Informator. Biblioteki i Ośrodki INTE województwa szczecińskiego*, Szczecin 1977, s. 27.

206 *Biblioteki województwa poznańskiego w latach 1945–1954*, pr. zbior., Poznań 1956, s. 181.

207 Dz. U. 1968, nr 12, poz. 63.

„Wytyczne Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych” z 1964 r. traktowały biblioteki archiwalne jako zakładowe biblioteki naukowe działające na podstawie statutów archiwów państwowych. W „Statucie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie” z 1970 r. biblioteka wymieniona była w paragrafie III zatytułowanym *Organizacja WAP*.²⁰⁸ W literaturze fachowej z tego okresu, biblioteki archiwów sytuowano w grupie bibliotek specjalnych, których cechą charakterystyczną było powiązanie z placówkami przygotowującymi materiały i źródła dla badań naukowych. Biblioteki archiwów nie posiadały statusu prawnego bibliotek naukowych, będąc jednostkami organizacyjnymi macierzystych placówek²⁰⁹.

2.4. DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKI W LATACH 1970–1990

W maju 1978 r. w związku z przejściem na emeryturę Wandy Łangowskiej obowiązki w bibliotece objęła Ewa Woltman. Powołano przy tej okazji komisję do spraw przekazania zasobu bibliotecznego w składzie Zdzisław Chmielewski, Stefan Archutowski i Wanda Łangowska jako zdająca²¹⁰. Ewa Woltman, filolog klasyczny, absolwentka Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, została zatrudniona w maju 1978 r. na stanowisku archiwisty. Tradycyjnie już – podobnie jak jej poprzedniczki – wykazywała znajomość kilku języków obcych (łacina, rosyjski, francuski, niemiecki). Na zakres czynności bibliotecznych Woltman złożyły się: prowadzenie biblioteki WAP według obowiązujących norm (gromadzenie i udostępnianie księgozbioru, informacja), realizacja kwerend bibliotecznych, prace w zakresie archiwalnej informacji naukowej, inne prace związane z działalnością statutową WAP zlecone przez kierownika działu IV, do którego organizacyjnie przynależała archiwalna placówka biblioteczna²¹¹. Woltman włączyła się też w prace o charakterze informacyjno-dokumentacyjnym, wskazujące na funkcje naukowe biblioteki. W grudniu 1979 r. w ramach V Tygodnia Archiwów Polskich na sesji naukowej „Nauki humanistyczne na Pomorzu Zachodnim”, wygłosiła referat „Przydatność

---

208 APSz, APS, sygn. 45 (Konferencje Dyrektorów Archiwów 1966–1972), bez paginacji.

209 J. Ćwiekowa, R. Przelaskowski, *Polskie biblioteki naukowe. Zarys problematyki*, Warszawa 1971, s. 72. Zob. też J. Konieczna, *Biblioteki publiczne o charakterze naukowym w Polsce w XX wieku (do 1990 r.)*. *Geneza. Status. Organizacja*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2017, t. 11, s. 299–316.

210 APSz, APS, sygn. 10 (Organizacja własnej jednostki – statut, regulaminy 1976–1983).

211 APSz, APS, sygn. 205 (Akta osobowe), *passim*.

badawcza starodruków łacińskich zgromadzonych w zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie²¹². Sesja odbywająca się pod patronatem Szczecińskiego Towarzystwa Naukowego poświęcona była prezentacji szczeecińskich zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych jako warsztatu naukowego zachodniopomorskiej humanistyki. Stała się też okazją do szerszego zaprezentowania możliwości badawczych, jakie stwarzały zasoby szczeecińskiego Archiwum, w tym księgozbiór biblioteczny. Wiele ciekawych szczegółów przynosiło opracowanie autorstwa Woltman, jakie ukazało się w jubileuszowym wydawnictwie omawiającym dorobek Archiwum w latach 1945–1980. W artykule *Informacja o zasobie biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie* autorka przybliżyła zarówno przedwojenne dzieje biblioteki, charakteryzując przy tym wybrane pomoranika i stare druki, jak i historię biblioteki po 1945 r. Artykuł kończyła konkluzja, iż księgozbiór biblioteki stanowi cenne uzupełnienie archiwalnych źródeł aktowych oraz zawiera materiały do prac badawczych na tematy dotyczące historii Pomorza Zachodniego²¹³.

W 1979 r. ukazało się albumowe wydawnictwo *Skarby szczeecińskiego archiwum*, w którym rzeczowa informacja o najcenniejszych obiektach z bibliotecznych pólek była także dziełem Ewy Woltman. Czytamy tutaj: *W bibliotece archiwum zgromadzono księgozbiór liczący obecnie 27 tysięcy woluminów druków zwartych, starodruków i czasopism. W księgozbiorze tym znajdują się pozycje o bardzo bogatej, często niepowtarzalnej tematyce. I tak np. w dziale starodruków biblioteka posiada unikalne dzieła dotyczące historii Pomorza Zachodniego, dziejów jego miast, szkół, kościołów itp. Na szczególną uwagę zasługują dzieła: Pufendorfa *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis commentariorum Libri septem* z 1696 r., M. Zeilera *Topographia Electoratus Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae* z 1652 r., oraz S. Münstera *Cosmographia* z 1628 r.*²¹⁴.

W maju 1982 r. opiekę nad biblioteką – w charakterze dodatkowego zajęcia – powierzono Waldemarowi Kułkiewiczowi. W Archiwum był on zatrudniony od 1973 r. na stanowiskach manipulanta archiwalnego, młodszego archiwisty, młodszego dokumentalisty i starszego asystenta naukowo-badawczego.

212 APSz, APS, sygn. 86 (Plany pracy i sprawozdania z działalności WAP Szczecin za lata 1977–1979).

213 E. Woltman, *Informacja o zasobie Biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1980*, Szczecin 1980, s. 56–63.

214 *Skarby szczeecińskiego archiwum*, praca zbiorowa pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 1979, s. 3.

Biblioteką kierował niecałe półtora roku, mając w zakresie obowiązków opracowanie i udostępnianie zasobu oraz ewidencję wypożyczeń²¹⁵.

W drugiej połowie 1982 r. zainicjowano prace nad nowym porządkiem merytorycznym i organizacyjnym biblioteki. Przeprowadzone zostało skontrum 29-tysięcznego już księgozbioru. Efektem pracy komisji do spraw selekcji księgozbioru było natomiast wyłączenie ponad 3000 tysięcy egzemplarzy o tematyce niezgodnej z profilem gromadzenia biblioteki i sporządzenie odpowiedniego ich spisu. Utworzony również został oddzielny katalog zinwentaryzowanych pozycji znajdujących się w pomieszczeniach magazynowych. Całości prac organizacyjnych dopełniało przełożenie katalogów alfabetycznego i rzeczowego do nowych skrzynek katalogowych. Opracowano 270 pozycji druków zwartych i ciągłych, udostępniono 240 woluminów 144 osobom²¹⁶.

W celu dalszego eliminowania zbiorów niezwiązanych ze statutowymi zadaniami WAP powołano komisję, której zadaniem było wyselekcjonowanie książek i czasopism nieprzydatnych dla realizacji zadań statutowych Archiwum²¹⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje sporządzony 3 listopada 1982 r. „Regulamin Biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie”, określający warunki i zasady korzystania z materiałów i usług bibliotecznych. Regulamin, podpisany przez ówczesnego dyrektora WAP Kazimierza Kozłowskiego, stanowił:

1. *Prawo użytkowania zbiorów bibliotecznych mają wszyscy korzystający z zasobów archiwalnych oraz osoby, które uzyskały zgodę dyrektora WAP.*
2. *Ze zbiorów bibliotecznych: starych druków, periodyków, księgozbioru podręcznego można korzystać jedynie na miejscu tj. w pracowni naukowej bądź w bibliotece. Pozostały księgozbiór ogólny można wypożyczać do domu.*
3. *Czytelnik korzystający z biblioteki, przy zapisie przedstawia bibliotekarzowi dowód osobisty oraz podpisuje zobowiązanie o przestrzeganiu Regulaminu. Ponadto zobowiązany jest do zawiadomienia o zmianie stałego miejsca zamieszkania.*
4. *Funkcję czytelnika bibliotecznej spełnia pracownia naukowa WAP.*
5. *Książki i periodyki zamawia czytelnik poprzez złożenie rewersu u bibliotekarza.*

---

215 APSz, APS, sygn. 204 (Akta osobowe), passim.

216 APSz, APS, sygn. 90 (Plan pracy WAP i sprawozdanie z jego wykonania za rok 1982), bez paginacji.

217 APSz, APS, sygn. 10 (Organizacja własnej jednostki – statut, regulaminy 1976–1983), bez paginacji.

6. Pracownicy WAP mają prawo do korzystania ze starych druków, periodyków oraz księgozbioru podręcznego w pomieszczeniach Archiwum w okresie 7 dni. Obowiązuje przy tym pozostawienie rewersu. W przypadku dłuższego wykorzystywania danej pozycji należy uzyskać zgodę bibliotekarza.
7. Czytelnik może wypożyczać jednorazowo do 5 woluminów na okres 1 miesiąca. Termin wypożyczenia może być przedłużony o 1 miesiąc na prośbę osobistą lub telefoniczną czytelnika, jeśli nie ma innych osób oczekujących na daną pozycję.
8. Biblioteka może sprowadzić książki w systemie wypożyczeń międzybibliotecznych tylko dla pracowników WAP.
9. Czytelnik nie posiadający stałego zameldowania w Szczecinie może wypożyczyć książki za pisemną zgodą Dyrektora WAP (na rewersie).
10. Czytelnik przetrzymujący wypożyczone książki ponad określony termin otrzymuje po dwóch tygodniach pierwsze upomnienie, a po następnych dwóch tygodniach upomnienie listem poleconym. W przypadku nie zwrócenia książki sprawę kieruje się na drogę sądową.
11. W razie zagubienia lub zniszczenia książki czytelnik zobowiązany jest odkupić tę samą pozycję, a o ile nie jest to możliwe, winien za nią zapłacić. Wysokość odszkodowania ustala się w zależności od aktualnej ceny książki na rynku księgarskim (antykwarycznym) i może nawet przekroczyć 10-krotną jej wartość.
12. Czytelnik nie stosujący się do przepisów niniejszego Regulaminu może być decyzją Dyrekcji WAP czasowo pozbawiony prawa korzystania ze zbiorów bibliotecznych. W tym przypadku przysługuje mu prawo odwołania się do Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Warszawie²¹⁸.

W 1983 r. planowano inwentaryzację czasopism i księgozbioru z lat 1890–1939 oraz opracowanie nowego katalogu wszystkich czasopism. Ze zbiorów skorzystało 90 osób, którym wypożyczono 500 woluminów. W ramach wypożyczeń międzybibliotecznych udostępniono 40 pozycji. Biblioteka powiększyła swój zasób o 340 pozycji pochodzących – co godne podkreślenia – z zakupów. Zinwentaryzowane zostały też czasopisma ponemieckie datowane do 1940 r. Zgodnie z sugestiami Naczelnnej Dyrekcji, o których była mowa wyżej, wyselekcjonowano 3500 egzemplarzy, które przekazano Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Szczecinie²¹⁹.

---

218 APSz, APS, sygn. 10 (Organizacja własnej jednostki – statut, regulaminy).

219 APSz, APS, sygn. 91 (Roczne plany pracy AP w Szczecinie oraz sprawozdania z ich wykonania 1983–1985).

W latach 80. podjętych zostało w bibliotece wiele nowych inicjatyw, co związane było z zatrudnieniem w 1982 r. na stanowisku bibliotekarskim Marii Frankel (1957–2020), absolwentki Wydziału Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, która udoskonalila warsztat zawodowy kończąc Podyplomowe Studium Bibliotekoznawcze na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Podyplomowe Studium Edytorstwa Źródeł Archiwalnych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. M. Frankel, zatrudniona w Archiwum w latach 1982–2018, w swojej pracy łączyła kompetencje archiwistyczne z bibliotekarskimi. Była uczestniczką międzynarodowych konferencji archiwalnych. W latach 2000 i 2002 przebywała służbowo w Stanach Zjednoczonych, gdzie korzystając ze stypendium Fundacji Kościuszkowskiej zajmowała się opracowaniem zbiorów Muzeum i Archiwum Polonii Amerykańskiej w Chicago. Efektem tych prac było wydzielenie zespołów archiwalnych i grup rzeczowych, ich opis, oraz przygotowanie katalogu zbiorów muzealnych i archiwalnych tej instytucji. W dorobku M. Frankel znalazło się też wiele artykułów naukowych i popularnonaukowych traktujących o archiwalnej bibliotece, zasłużonych szczebińskich archiwistach, jak też dotyczących dziejów oświaty powojennej na Pomorzu Zachodnim, oraz katalogów wystaw²²⁰. W 1989 r. powierzono jej funkcję kierownika Oddziału IV – Informacji naukowej, zabezpieczania i upowszechniania wiedzy o zasobie Archiwum Państwowego. W zakresie jej obowiązków znalazła się szeroko rozumiana informacja naukowa, popularyzacja zbiorów, organizacja wystaw, współpraca z instytucjami nauki i kultury miasta i regionu. Ogromny jest dorobek edytorski M. Frankel, która była redaktorem większości publikacji wydanych nakładem oficyny wydawniczej Archiwum Państwowego w Szczecinie „Dokument”²²¹. Od 2008 r. funkcję kierownika

220 Zob. M. Frankel, *Archiwa, archiwiści i nauczyciele (Szczecin–Chicago)*, Szczecin 2002, passim.

221 Z ponad stu prac edytorskich M. Frankel można przywołać wspomnienia Marii Mireckiej-Loryś, weteranki ruchu oporu podczas II wojny światowej w Polsce, wieloletniej redaktorki miesięcznika „Głos Polek” wydawanego przez Związek Polek w Ameryce, działaczki społecznej. Wspomnienia dotyczą czasów dzieciństwa, wczesnej młodości, edukacji szkolnej. Sporo miejsca autorka poświęciła okresowi okupacji. Warto dodać, iż M. Frankel i autorkę wspomnień łączyły długoletnie więzy przyjaźni. Zob. M. Mirecka Loryś, *Odszukane w pamięci. Zapiski o rodzinie, pracy, przyjaźni*. Cz. I, red. M. Frankel, Raclawice–Warszawa–Szczecin 2010. Kolejną z publikacji w opracowaniu M. Frankel (wraz z Pawłem Gutem) były wspomnienia Józefa Jęczkowiaka, walczącego w pierwszej wojnie światowej, powstańca wielkopolskiego, uczestnika walk niepodległościowych 1918 r. oraz żołnierza września 1939 r. Autor wspomnień po drugiej wojnie światowej mieszkał w Szczecinie, stąd do zbiorów szczebińskiego Archiwum trafiły materiały z jego spuścizny. Zob. *Był czyn i chwala!... Józef Gabriel Jęczkowiak, Wspomnienia harcerza 1913–1918*, oprac. M. Frankel i P. Gut, Warszawa 2015.

Oddziału IV łączyła ze stanowiskiem zastępcy dyrektora. Jednocześnie zawsze służyła pomocą w bibliotece, w której wykonała wcześniej wiele prac o kluczowym dla archiwalnej ksiąźnicy znaczeniu. Dzięki staraniom M. Frankel ważny element składowy biblioteki, czyli kolekcja starych druków, została powiększona o pozycje przechowywane dotąd w Oddziale AP w Płotach. Wybrane, zabytkowe egzemplarze z tak wzbogaconego zasobu starodrucznego, pojawiły się na wystawach w Toruniu i Szczecinie²²².

W październiku 1984 r. w ramach VI Tygodnia Archiwów Polskich zorganizowano w Książnicy Szczecińskiej wystawę z cyklu „Skarby Kultury Polskiej”, na której zaprezentowano wybrane obiekty Archiwum Państwowego w Szczecinie. Na ekspozycję złożyły się dokumenty z podziałem na stulecia XIII–XVIII oraz XIX–XX w., archiwalia dotyczące okresu pionierskiego, obiekty kartograficzne, ekslibrisy oraz wybrane przez Marię Frankel stare druki. Ogółem na wystawie przedstawiono dziesięć tytułów starodrucznych pomeraników i poloników z zasobu bibliotecznego²²³. Tego typu ekspozycje, dające możliwość zaprezentowania cennych, zabytkowych egzemplarzy, stanowiły jednocześnie jeden z przejawów wzrostu znaczenia książki w działalności popularyzacyjnej Archiwum. Temu właśnie segmentowi wystawy, czyli starym drukom został poświęcony artykuł w „Głosie Szczecińskim” w którym czytamy: *W dniach od 15 do 20 października br. przypada zorganizowany już po raz szósty Tydzień Archiwów Polskich. Z tej okazji poznanie instytucji z siedzibą w stylowym budynku, z pięknej czerwonej cegły u zbiegu ulic Jagiellońskiej i św. Wojciecha jest naszą propozycją pod adresem PT Czytelników. Mieści się tam właśnie Wojewódzkie Archiwum Państwowe, zaliczane do najbogatszych*

222 APSz, sygn. 91 (Roczne plany pracy AP w Szczecinie oraz sprawozdania z ich wykonania 1983–1985), bez paginacji.

223 Na wystawie zaprezentowano następujące wydawnictwa z archiwalnej biblioteki: F. Dreger, *Codex Pomeraniae Vicinarumque Terrarum Diplomaticus oder Urkunden so wie Pommersch-Rugianisch-K. Caminschen auch die...*, Berlin 1768; *Mały Katechizm D. Marcina Lutra z niemieckiego języka w słowieński wystawiony przez Michała Pontana Sługę Słowa Bożego w Smoldzynie Roku Pańskiego 1643...*, Gdańsk 1758; M. Merian, M. Zeiler, *Topographia Electoratus Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae*, Frankfurt a Main 1652; S. Münster *Cosmographia...*, Basel 1628; W. Potocki, *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, Kraków 1696; *Powtórney notyfikacyi i deklaracyi Patent względem odnowienia wzajemnego handlu bez zapłacenia żadnego cla po rzekach Odery, Warty, y Netky z Polskiej aż do Szczecina*, Berlin 1750; S. Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum libri septem*, Nürnberg 1696; *Rechen-Buch von Jacob Penner*, Stettin [1763]; S. Starowolski, *Tractatus tres...*, Wratislaviae 1773; C.F. Wutstrack, *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung ... von Pommern*, Stettin 1793. Zob. *Skarby Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog wystawy, Szczecin 1984, s. 15.

na Ziemiach Zachodnich. Prezentację tej interesującej placówki zaczniemy [...] od może mniej znanej niż zasób archiwalny biblioteki, gdzie wśród starych foliów, ciasno uszeregowanych na półkach, znajdujących się na trzech kondygnacjach, połączonych krętymi schodkami, precyzyjnie porusza się mgr Maria Frankel. Biblioteka, zawiera około 27 tysięcy woluminów, stanowiących przede wszystkim bogaty materiał źródłowy do dziejów Pomorza Zachodniego od czasów prehistorycznych [...] Księgozbiór, zawierający około 15 tysięcy druków zwartych, wydanych po roku 1800, blisko 11 tysięcy periodyków i około 1500 starodruków, gromadzony jest od 150 lat i zawiera zasoby, pochodzące z dawnego Pedagogium [...] a nawet znaleźć tu można woluminy pochodzące z dawnej biblioteki książęcej... Mgr Maria Frankel prezentuje przykładowo roczniki pisma „Baltische Studien” wydawane przez Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Acheologiczne w Szczecinie od 1832 do 1940 roku [...] W zasobie starodruków najstarszą książką jest Biblia z 1487 r. o charakterystycznym dwuszpaltowym druku z ręcznymi inicjałami i innymi zdobieniami [...]. Są tu też polonica [...]. Jednym z ciekawszych jest *Traktatus tres* Szymona Starowolskiego [...]. A moim oczkiem w głowie – uśmiecha się moja przewodniczka jest „Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego” wydany w 1696 roku w Krakowie. Jest to niezwykły herbarz, bo pisany wierszem w konwencji satyryczno-humorystycznej [...] Przepisałam jeden taki wierszyk:

Herb Dołęga

Żart do herbowego

Jedna Podkowa, Strzała druga

a Krzyż trzeci

W kupę złożone czynią Szlachcicem Waszeci

Doszło Kata! a ia znam Szlachciców tak wiele

o samym Krzyżu tylko, y o samej Strzele

Y osamey Podkowie; więc gdy każdy licem

Swoy Herb weźmie? Przystaniesz Waszeć być szlachcicem²²⁴.

Podobnie jak w poprzednich latach, informacje o bibliotece pojawiały się w nowo wydawanych informatorach o szczecińskich i zachodniopomorskich bibliotekach. Tym razem jednak rzeczowe informacje przygotowane przez Marię Frankel złożyły się na gruntowny obraz archiwalnej ksiąźnicy. W jednym,

224 *Archiwalne skarby. Stare druki*, „Głos Szczeciński”, 13–14 X 1984 wyc. prasowy. APSz, APS, sygn. 331 (Różne formy popularyzacji zasobu: artykuły do prasy i innych wydawnictw opracowane przez pracowników WAP), bez paginacji.

z nich ówczesna kierowniczką biblioteki, nawiązała do dziejów tego zasobu sprzed 1945 r. oraz omówiła wszystkie kategorie zgromadzonych zbiorów, by skonstatować, iż: *Zgromadzony zasób jest nierozzerwalnie związany z Archiwum. Stanowi dla wielu badaczy cenne uzupełnienie do archiwalnych źródeł aktowych, dostarcza ponadto materiały do prac związanych z historią Polski i Pomorza Zachodniego. Użytkownikami biblioteki ze względu na określony charakter są nie tylko pracownicy WAP, ale także osoby, które zgromadzony księgozbiór wykorzystują do pracy badawczej*²²⁵.

Skoro mowa o użytkownikach placówek archiwalnych warto sięgnąć też do wydawanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych przez wiele lat zeszytów „Użytkownicy Archiwów Państwowych. Wykaz tematów badawczych”. Tematyka podejmowanych przez użytkowników szczecińskiego Archiwum prac, uwzględniona we wspomnianych zeszytach, wskazuje na wykorzystanie zbiorów bibliotecznych, by wymienić takie zagadnienia jak: Działalność kulturalna Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim; Dzieje Liceum Pedagogicznego w Szczecinie 1946–1969; Kształcenie nauczycieli po II wojnie światowej w Szczecinie; Działalność II Studium Nauczycielskiego; Piotr Zaremba pierwszy prezydent miasta Szczecina 1945–1950; Rozwój kultury na terenie miasta Szczecina w latach 1956–1865; Mniejszości narodowe w powiecie gorzowskim w latach 1845–1950²²⁶.

Rozpoczęta na początku lat 90. klasyfikacja druków okolicznościowych XVII–XVIII w. zaowocowała szczegółowym indeksem autorów i adresatów. Opracowywano też sukcesywnie funeralia i epitalamia, dla których utworzono system odsyłaczy. Druki ulotne, jakimi dysponuje Archiwum Państwowe

---

225 Zob. *Biblioteki naukowe Szczecina. Informator*, red. W. Michnal, Szczecin 1983, s. 39–41; Zob. też: S. Krzywicki, *Biblioteki województwa szczecińskiego. Informator*, Szczecin 1985, s. 32.

226 Zob. też „Użytkownicy archiwów państwowych w 1981 r.: wykaz tematów badawczych”, z. 35, zestawił G. Wojciechowski, Warszawa 1982, s. 128–130. Zob. też: „Użytkownicy Archiwów Państwowych w roku 1984. Wykaz tematów badawczych”, z. 38, oprac. G. Wojciechowski, Warszawa 1985, s. 200–208. W 1984 r. odnotowano m.in. tematy: *Nazewnictwo geograficzne Pomorza; Rozwój przestrzenny miast pomorskich; Architektura Szczecina; Działalność służby zdrowia w województwie szczecińskim w latach 1945–1954; Monografia czasopisma „Szczecin” w latach 1957–1962; Zabytki języka polskiego XV–XVII w.* Natomiast w 1987 r. m.in. zagadnienia: *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich; Polsko-niemiecko-angielski katalog XVI–XVIII w.; Pierwsze tygodnie w wyzwolonym Szczecinie; Kluby literackie Szczecina.* Za: „Użytkownicy Archiwów Państwowych w roku 1987. Wykaz tematów badawczych”, z. 41, oprac. G. Wojciechowski, Warszawa 1988, s. 249–257.

w Szczecinie, pochodzące z dawnych zasobów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza oraz pruskiego Archiwum znajdują się zarówno w zbiorach bibliotecznych, jak i aktowych²²⁷. Piśmiennictwo to jest dziś licznie reprezentowane w archiwalnej bibliotece, pomimo tego iż w przeszłości było przekazywane zarówno przez Towarzystwo Historyczne, jak i Archiwum m.in. do zbiorów Biblioteki Miejskiej (Stadtbibliothek) w Szczecinie.

Wzrastająca kolekcja starodruczna stała się punktem wyjścia do szerszej prezentacji zabytkowych zbiorów bibliotecznych m.in. w trakcie zebrań naukowych. Owe spotkania archiwistów odbywające się kilka razy w roku stały się okazją do przybliżenia przez M. Frankel kwestii związanych z kolekcją piśmiennictwa okolicznościowego oraz spuścizną biblioteki książęcej Gryfitów w zbiorze starych druków²²⁸. Zagadnienia te były też przedmiotem artykułów zamieszczanych przez M. Frankel na łamach „Szczecińskiego Informatora Archiwalnego”²²⁹.

Odnosnie opracowania zbiorów w 1990 r., prace koncentrowały się wokół dotychczas jeszcze nieopracowanego księgozbioru ponemieckiego. Udało się również skompletować część brakujących czasopism regionalnych wydanych w latach 60. i 70. W miarę posiadanych środków zakupiono publikacje dotyczące Pomorza Zachodniego, źródłoznawstwa i archiwistyki. Dzięki bieżącym zakupom oraz wpływającym darom zasób biblioteki powiększył się o 278 woluminów. Stan zbiorów wykazany w sprawozdaniu na koniec 1991 r. wynosił: wydawnictwa zwarte – 14 699 woluminów, czasopisma – 12 758, stare druki – 1646. W ramach wypożyczeń udostępniono na miejscu 80 osobom 1100 woluminów, natomiast poprzez wypożyczenia międzybiblioteczne

---

227 Druki okolicznościowe z zasobów Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz Książnicy Pomorskiej weszły w skład monumentalnej serii: „Handbuch des personalen Gelegenheitsschriftums in europäischen Bibliotheken und Archiven” (Hildesheim 2013), dotyczącej druków okolicznościowych z obszaru Europy północno-wschodniej (dawnego niemieckiego obszaru językowego), zainicjowanej przez badaczy z Uniwersytetu w Osnabrück. Redaktorem naczelnym serii jest profesor Klaus Garber, a tomy 27–31 rejestrujące druki pomorskie przygotowała dr Sabine Beckmann, przy współudziale pracowników Archiwum Państwowego w Szczecinie, którzy na różnych etapach powstawania szczecińskich tomów służyli Autorce pomocą i wskazówkami.

228 APSz, APS, sygn. 100 (Plan pracy Archiwum Państwowego i sprawozdanie z jego wykonania za rok 1994).

229 M. Frankel, *Zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1986, nr 2, s. 113–125.

31 pozycji. Zostały także przygotowane uaktualnione dane o zasobie biblioteki do międzynarodowego przewodnika bibliotecznego²³⁰.

W 1991 r. odnotowano w porównaniu z rokiem poprzednim wzrost liczby udostępnionych publikacji o około 1000 woluminów, zwiększyła się liczba wypożyczeń międzybibliecznych o 10 pozycji²³¹. W świetle sprawozdania z 1993 r. biblioteka udostępniła 1600 książek i czasopism na miejscu oraz 24 publikacje w ramach wypożyczeń międzybibliecznych²³². W drugiej połowie lat 90. prognozowano przyrost księgozbioru na około 200 pozycji oraz udostępnianie na poziomie około 1500 wypożyczeń²³³.

Należy podkreślić, iż od czasu objęcia kierownictwa biblioteki przez Marię Frankel punkt ciężkości prac bibliecznych przesunął się z czynności technicznych, skupionych wokół porządkowania i opracowania zasobu, na prace informacyjno-dokumentacyjne, dydaktyczne i naukowe. Były one kontynuowane po 2009 r., kiedy to nastąpiła kolejna zmiana personalna w archiwalnej bibliotece, nad którą opiekę powierzono autorce niniejszego opracowania.

---

230 APSz, APS, sygn. 96 (Plan pracy Archiwum Państwowego na rok 1990 i sprawozdanie z jego wykonania), bez paginacji.

231 APSz, APS, sygn. 97 (Plan pracy Archiwum Państwowego na 1991 i sprawozdanie z jego wykonania), bez paginacji.

232 APSz, APS, sygn. 98 (Plan pracy Archiwum Państwowego w Szczecinie za 1992 r. i sprawozdanie z jego wykonania), bez paginacji.

233 Zob. APSz, APS, sygn. 101 (Plan pracy Archiwum Państwowego w Szczecinie na 1995 r. i sprawozdanie z jego wykonania); APSz, APS, sygn. 103 (Sprawozdanie z działalności w roku 1997 Archiwum Państwowego w Szczecinie. Kierunki działań i zakres prac w 1997 r.); APSz, APS, sygn. 104 (Plan pracy i sprawozdanie z wykonania za rok 1998).

Il. 70. Katalog kartkowy biblioteki APSz
Fot. Iga Bańkowska, 2021

ROZDZIAŁ III

ROZWÓJ BIBLIOTEKI W XXI W.

3.1. DZIAŁALNOŚĆ EDUKACYJNA I POPULARYZATORSKA BIBLIOTEKI

Omówiony uprzednio dorobek merytoryczny i organizacyjny biblioteki Archiwum Państwowego, będący dziełem wielu ofiarnych pracowników instytucji był kontynuowany przez ich następców. Zanim jednak zaprezentowane zostaną zagadnienia odnoszące się do ciągłości tegoż dorobku, dotyczące księgozbioru i organizacji biblioteki w latach już dwutysięcznych, warto nieco uwagi poświęcić nowym celom i zadaniom, jakie stanęły przed biblioteką w zmieniającej się rzeczywistości XXI w. Działaniem komplementarnym w tym okresie w stosunku do gromadzenia i udostępniania zbiorów stała się działalność edukacyjna i popularyzatorska.

Jedną z form pracy edukacyjnej były lekcje biblioteczne z wykorzystaniem historycznego księgozbioru. Wypada w tym miejscu przypomnieć, iż archiwa państwowe legitymują się długą – sięgającą lat 30. XX w. – tradycją w zakresie prowadzenia zajęć dla młodzieży²³⁴. Jak czytamy w literaturze przedmiotu odbywają się one zazwyczaj przy okazji szkolnych wycieczek do archiwów, czy zwiedzania archiwalnych wystaw. Ich tematyka oscyluje wokół takich zagadnień jak archiwistyka, historia Polski, historia regionalna i lokalna²³⁵.

W przypadku omawianej biblioteki lekcje biblioteczne odbywały się zwykle w związku z zainteresowaniem konkretnym tematem ze strony placówek oświatowych lub szkół wyższych. Okazuje się, iż dawna książka może być interesująca dla studentów historii i architektury, by wymienić spotkania z młodzieżą studiującą na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego

---

234 H. Mazur, *Lekcje archiwalne w archiwach państwowych w świetle konspektów i scenariuszy w Strefie Edukacyjnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych*, „Archiwista Polski”, 2014, nr 4, s. 39–58. Tam dalsza literatura. Tegoż, *Lekcje archiwalne – próba definicji, cele, typologia, budowa*, „Archiwista Polski”, 2013, nr 1, s. 7–23; *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, „Archeion”, 2019, t. 118, s. 22–47.

235 Hubert Mazur zestawia następujące tematy lekcji archiwalnych: historia regionu, tematyka archiwalna, genealogia, historia ogólna, inne. Tenże, H. Mazur, *Lekcje archiwalne...*, s. 54.

Uniwersytetu Technologicznego, dla której dawna książka ze swoim układem typograficznym, zawartą w niej ikonografią – inicjały, drzeworyty i miedzioryty – może służyć praktyczną pomocą w studiach architektonicznych. Oddźwiękiem tych spotkań bywają sprawozdania, jakie ukazują się na stronach internetowych szkół i instytucji biorących udział w archiwalnych spotkaniach. Przykładu dostarcza relacja bibliotekarza z Liceum Ogólnokształcącego nr 9 w Szczecinie w której czytamy: *W listopadzie [2019] klasy pierwsze IX LO gościły w Archiwum Państwowym w Szczecinie na lekcjach bibliotecznych poświęconych „Piśmiennictwu religijnemu na przykładzie zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie”. Zajęcia [...] stanowiły przegląd zabytków literatury chrześcijańskiej-katolickiej i reformatorskiej: luterańskiej, kalwińskiej, anglikańskiej – datowanej od wczesnego średniowiecza po oryginalne w formie edycje współczesne (reprinty wydań historycznych). Historia „Biblii” [...] splotła się w sposób oczywisty z historią piśmiennictwa i książki [...] Innym istotnym wątkiem spotkania była kulturotwórcza rola klasztorów w wiekach średnich, które przez stulecia prowadziły skrytoria i wielkie biblioteki, stając się ostojami – prawdziwym domem – literatury, a przy tym pracowniami translatorskimi i ośrodkami studiów nad piśmiennictwem starożytnym. [...] Snując narrację o historii książki i piśmiennictwa religijnego, prowadząca podzieliła się z nami mało upowszechnioną wiedzą na temat skarbów wydawniczych reprezentujących dziedzictwo duchowe i materialne chrześcijańskiej kultury Europy. Wyróżnieniem było dla nas zobaczyć unikalne zbiory literatury religijnej biblioteki szczecińskiego Archiwum – o wybitnej wartości historycznej. [...] Uczniowie klas pierwszych, pod opieką polonistek, Pani Profesor Doroty Madoń-Stankiewicz i Pani Profesor Bogumiły Stankiewicz, oraz szkolnego bibliotekarza, Romualda Kuźmitowicza, z uwagą chłonili wiedzę, z zaangażowaniem wymieniali się spostrzeżeniami i sycili oczy, oglądając arcydzieła skrybów, iluminatorów i dawnych edytorów²³⁶.*

Zabytkowy księgozbiór archiwalnej biblioteki pozwala na przeprowadzanie lekcji dotyczących zarówno szeroko pojętej kultury książki, jak i historii kultury. Na przykładzie powojennej literatury regionalnej z kolei obserwować można etapy rozwoju pierwszych szczecińskich wydawnictw, oraz repertuar wydawniczy okresu pionierskiego, wpisujący się w procesy polonizacji Pomorza Zachodniego.

---

236 Zob. www.lo9szczecin.edupage.org, tekst Romuald Kuźmitowicz.

Il. 71. Lekcja biblioteczna dla uczestników półkolonii Szkoły Muzycznej I stopnia w Szczecinie, luty 2020 r.
Fot. Anna Cichy

Wśród form działalności edukacyjnej archiwów są także konferencje²³⁷. W bogaty i różnorodny zakres tematyczny konferencji organizowanych przez szczecińskie Archiwum wpisuje się biblioteka, której zbiory służyły jako temat podejmowanych rozważań. Zasób biblioteczny był zresztą prezentowany nie tylko w trakcie konferencji odbywających się w Archiwum, ale też w innych instytucjach²³⁸.

237 Jak pisze Agnieszka Rosa: *Najogólniej definiując, konferencja to formalne jedno- lub kilkuniedniowe spotkanie grupy ludzi, zazwyczaj specjalistów w danej dziedzinie, czasem szkoleniowe, w celu omówienia konkretnego zagadnienia, odbywające się zwykle w formie zebrania lub rozmowy, na którym wygłaszane są referaty, komunikaty, doniesienia, przedstawiane są prezentacje*. Za: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012, s. 205.

238 Wśród konferencji zewnętrznych można wymienić m.in. udział pracownika biblioteki w następujących przedsięwzięciach w latach 2009–2020: Polsko-niemiecka konferencja *Upowszechnianie wspólnego dziedzictwa kulturowego Pomorza – historyczne czasopisma w szczecińskich i greifswaldzkich zbiorach* z referatem *Historyczny zasób czasopism w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*; Ogólnopolska konferencja naukowa *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX–XX wieku* z referatem *Książka musi opanować Ziemię Odzyskane z czasów pionierskich książki i czytelnictwa na Pomorzu Zachodnim (1945–1949)*; Ogólnopolska konferencja naukowa *Językowy, literacki oraz kulturowy obraz Pomorza dawniej i dziś* z referatem *Towarzystwo Historii Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin) i jego biblioteka w kręgu zainteresowań kaszubskich i słowiańskich*; Ogólnopolska konferencja naukowa *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich: w służbie nauki i edukacji* z referatem *Biblia Latina, Biblia Dillherowska i inne. Przykłady piśmiennictwa religijnego w księgozbiorze biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*; III Ogólnopolska konferencja

W 2014 r. Archiwum Państwowe w Szczecinie, we współpracy z Biblioteką Główną Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecińskim Towarzystwem Naukowym i Zakładem Wiedzy o Kulturze Instytutu Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Szczecińskiego, zorganizowało konferencję naukową: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*. Celem zgromadzenia inspirowanego przez archiwalną placówkę biblioteczną było rozpropagowanie wiedzy o rękopisach pomorskich i starych drukach przechowywanych w archiwach państwowych i bibliotekach oraz uzyskanie informacji o rozproszonych pomezanikach odnoszących się do podejmowanej tematyki. Do udziału w konferencji zaproszeni zostali: archiwiści, historycy, poloniści, kulturoznawcy, muzealnicy, bibliotekarze i przedstawiciele innych dyscyplin. Wśród postulowanych tematów znalazły się zagadnienia dotyczące rękopisów i kronik pomorskich, starych druków, pism okolicznościowych, dróg rozpowszechniania wydawnictw, miejsc przechowywania rękopisów i druków proveniencji pomorskiej w Polsce i za granicą, opracowania i upowszechniania informacji o zbiorach pomoroznawczych, edytorstwa źródeł²³⁹. Pokłosiem konferencji była publikacja wydana we współpracy Archiwum Państwowego w Szczecinie z Uniwersytetem Szczecińskim w 2015 r.²⁴⁰.

Ważnym wydarzeniem była także konferencja naukowa *Historyczne księgozbiory w bibliotekach archiwów państwowych* – zorganizowana w Archiwum Państwowym w Szczecinie w listopadzie 2016 r. Była ona bodaj pierwszym tego typu przedsięwzięciem mającym na celu prezentację zabytkowych

---

naukowa *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie (1543–1945)* z referatem *Biblioteki nauczycielska, uczniowska i inne w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie w XIX/XX wieku*; V Konferencja Naukowa *Nadodrzańskie spotkania z historią 2017* w Mieszkowicach z referatem: *Kultura książki na Pomorzu Zachodnim w okresie pionierskim (1945–1949) w świetle wybranych tytułów prasowych i czasopism z zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie*; II Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Wokół Paula Ladewiga i jego „Katechizmu biblioteki”* organizowana przez Katedrę Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy z referatem „*Stara biblioteka w cichym gaju*”, czyli *refleksje Paula Ladewiga dotyczące bibliotek naukowych na przykładzie biblioteki pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*.

239 Zagadnieniem podjętym na konferencji w imieniu archiwalnej biblioteki był przegląd osiemnastowiecznego czasopiśmiennictwa pomorskiego znajdującego się w bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie, przedstawiony w referacie J. Kosman, *Uczone, półuczone, moralne... Przykłady osiemnastowiecznego czasopiśmiennictwa pomorskiego ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII w.*

240 Zob. *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku. Pomorskie Studia Źródłoznawcze 2014*, red. J. Kosman, Szczecin 2015, 174 ss.

księgozbiorów przechowywanych w bibliotekach archiwów państwowych, niejednokrotnie unikatowych w skali europejskiej. Wzięli w niej udział bibliotekarze i archiwiści z archiwów państwowych: Opola, Torunia, Krakowa, Wrocławia i Słupska oraz szczecińskich bibliotek naukowych²⁴¹.

Trzeba bowiem podkreślić, iż niektóre księgozbiory bibliotek archiwów państwowych są zasobne w druki bardzo cenne, nierzadko występujące w pojedynczych egzemplarzach, i jak dotąd mało rozpoznane. Konferencja stała się okazją do ich zaprezentowania i omówienia na tle dziejów poszczególnych placówek. Zwieńczeniem spotkania była dyskusja, w trakcie której padły m.in. pytania czy zdarzają się przypadki wyłączenia z akt ksiąg i innych materiałów drukowanych i przenoszenia ich do zbiorów bibliotecznych oraz jak powszechna jest wśród użytkowników świadomość tego, że w zasobach aktowych znajduje się wiele cennych starych druków, które stanowiąc integralną część akt nie zostały wydzielone do księgozbiorów bibliotek archiwalnych²⁴². Wymieniono także doświadczenia na temat wzbogacenia oferty edukacyjnej i wystawieniowej związanej z promocją archiwalnych zbiorów bibliotecznych²⁴³.

Istotnym instrumentem działań popularyzatorskich są pogadanki dla różnych grup odbiorców, wśród których można wymienić: słuchaczy Uniwersytetu III Wieku, członków szczecińskiego Oddziału SAP, pracowników Euroregionu Pomerania, uczestników spotkań Międzynarodowego Dnia Przewodnika Turystycznego w Szczecinie, bibliotekarzy wojskowych, gości zwiedzających Archiwum w ramach Międzynarodowego Dnia Archiwów.

---

241 J. Kosman, [sprawozdanie z konferencji] *Konferencja naukowa „Księgozbiory historyczne w bibliotekach archiwów państwowych”*, *Archiwum Państwowe w Szczecinie*, 29 XI 2016, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2016, t. 10, s. 427–434.

242 Zagadnieniu temu było poświęcone wystąpienie pracowników Archiwum Państwowego w Szczecinie Alicji Kościelnej i Pawła Guta, którzy wygłosili referat: *Stare druki w aktach nowożytnych na przykładzie Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Prelegenci zwrócili uwagę, iż w aktach nowożytnych zespołów archiwalnych znajduje się pewna liczba starych druków – trudna do ustalenia bez szczegółowej kwerendy. Druki te stanowią integralną część spraw, których materialnym zapisem są akta. Najwięcej tego typu materiału występuje w następujących zespołach: Archiwum Ksiąg Szczecińskich, Fundacja NMP, Gimnazjum Mariackie, Rękopisy i Spuścizny, Zbiór Gottlieba Loepera. Ten bogaty i zróżnicowany materiał tematycznie można podzielić na kilka grup: mandaty cesarskie oraz wezwania na sejmy Rzeszy i sejmy pomorskie, zarządzenia i obwieszczenia władz oraz urzędów, druki religijne dotyczące polemik okresu reformacji, okolicznościowe, muzyczne, gazety. Należy zwrócić uwagę, iż wiele z nich, to jedyne zachowane egzemplarze.

243 Z ramienia Archiwum Państwowego w Szczecinie zostały wygłoszone: komunikat *Zbiory starych druków w bibliotekach archiwów polskich. Rekonesans* oraz referat: *Zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie XV–XIX w. Wykorzystanie i formy popularyzacji*.

Doroczne święto archiwistów jest też zwykle okazją do szerszego zaprezentowania cymeliów ze zbioru bibliotecznego. Prezentacjom towarzyszyły wówczas prelekcje, by wymienić udział w debacie organizowanej przez Archiwum i Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej w Szczecinie z okazji Międzynarodowego Dnia Archiwów pod hasłem: „75-lecie polskiego Szczecina. Historyczne znaczenie Pomorza Zachodniego dla polskiej racji stanu”. W trakcie spotkania zaprezentowane zostały pierwsze polskie wydawnictwa w Szczecinie z lat 40. XX w., będące materiałem ilustracyjnym prelekcji zatytułowanej: *Z historii książki i czytelnictwa na Pomorzu Zachodnim w okresie pionierskim*.

Zbiory biblieczne były też promowane poprzez prelekcje odbywające się poza Archiwum. Miały one miejsce przede wszystkim w Książnicy Pomorskiej, m.in. w ramach Wewnętrznej Akademii Bibliecznej oraz innych przedsięwzięć, jak chociażby Dzień Jedności Kaszubów (2016), w trakcie którego na prośbę Oddziału Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Szczecinie została przybliżona historia cassubianów w zbiorach biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie.

Wśród przedsięwzięć w których cyklicznie brało udział Archiwum, i które stały się okazją do zaprezentowania zbiorów bibliecznych, trzeba wymienić Zachodniopomorski Festiwal Nauki organizowany przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe. Uwzględniając cele festiwalu, czyli popularyzowanie nauki oraz zachęcanie do ustawicznego pogłębiania wiedzy, przygotowano w oparciu o zasób biblieczny prelekcje: *Tajemnice pomorskich skarbów bibliecznych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*; „*Trwaj chwilo*” – *przykłady druków ulotnych ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*; *Kultura piśmiennicza dawnej szkoły w świetle druków ulotnych*.

Z kolei w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, mających na celu promowanie zabytków oraz szeroko pojętej edukacji historycznej i kulturalnej, jak też regionalnego dziedzictwa, zaproponowano wykłady odpowiadające corocznym, wiodącym tematom EDD, jak: *Wynalazek druku*; *Rachuba czasu – wybrane przykłady kalendarzy ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*; *Książka musi opanować Ziemię Odzyskane – z czasów pionierskich książki i czytelnictwa na Pomorzu Zachodnim (1945–1949)*; *Skarby biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde) ocalone w zbiorze biblioteki*

Archiwum Państwowego w Szczecinie; Jak zorganizowano Zjazd – czyli migawki prasowe z „III Zjazdu Przemysłowego Ziem Odzyskanych” w Szczecinie.

Zabytkowy księgozbiór biblioteczny służył też jako materiał wystawowy. Przechowywane w bibliotece pierwsze polskie tytuły prasowe i jednodziówki prezentowano na wystawie współorganizowanej przez Archiwum, Wyższą Szkołę Bankową i Książnicę Pomorską zatytułowanej: *70 lat prasy w Szczecinie*. Podobne zbiory przedstawiono na wystawie szczecińskiego Muzeum Narodowego *Organizmy pionierskie* traktującej o pierwszych latach polskiego Szczecina. Unikatowe egzemplarze starych druków z kolei były ozdobą wystawy *Metafora świata* organizowanej przez Zamek Książąt Pomorskich, przybliżającej czasy panowania dynastii Gryfitów na Pomorzu.

Cymelia biblioteczne stały się też podstawą opracowań prezentowanych na stronie internetowej archiwum. W zakładce: „Popularyzacja – Archiwalne spotkania z historią” ukazały się następujące tematy opracowane z wykorzystaniem księgozbioru bibliotecznego: *Książka musi opanować Ziemię Odzyskaną. Z historii książki i czytelnictwa na Pomorzu Zachodnim w okresie pionierskim (1945–1949); Eklibris; Przykłady piśmiennictwa religijnego wybrane z zasobu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie; Dedykacje – przykłady z biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie; Uczzone, póluczone, moralne... Przykłady osiemnastowiecznego czasopiśmiennictwa ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*²⁴⁴.

Agnieszka Rosa pisząc o funkcji edukacyjnej archiwów stwierdza, iż procesy edukacyjne mogą być realizowane poprzez działalność oświatową oraz kulturalną skierowaną do różnych grup, wśród których wyróżniła środowiska nauki, oświatowe, amatorów historii oraz osoby poszukujące dowodów prawnych i posiadaczy dokumentacji²⁴⁵.

Odbiorcami przedsięwzięć edukacyjnych organizowanych w oparciu o zasób biblioteczny byli przedstawiciele trzech pierwszych grup, przy czym najliczniejszą stanowiło środowisko oświatowe (uczniowie, nauczyciele) oraz amatorów historii (regionaliści, popularyzatorzy historii). Spośród wyszczególnionych form edukacyjnych najczęściej stosowanymi były: prelekcje, pogadanki, dyskusje, wykłady i pokazy²⁴⁶.

244 Zob. strona internetowa Archiwum Państwowego w Szczecinie.

245 A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów...*, s. 122, 175.

246 Agnieszka Rosa wyszczególnia następujące formy edukacyjne: prelekcja, pogadanka, dyskusja, wykład, pokaz, gra i zabawa dydaktyczna, turystyka archiwalna, konkurs, konferencja,

W bibliotece odbywały się także praktyki zawodowe dla bibliotekarzy Książnicy Pomorskiej, w trakcie których mieli oni okazję zapoznać się ze zbiorami i specyfiką pracy biblioteki, jak też uczestniczyć w opracowaniu i udostępnianiu zasobu oraz przedsięwzięciach popularyzatorskich.

3.2. PRZYNALEŻNOŚĆ STOWARZYSZENIOWA BIBLIOTEKI

Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie jest bodaj jedyną wśród polskich bibliotek archiwalnych placówką przynależącą do Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich. We wrześniu 2011 r. w oddziale szczecińskim SBP Okręg Zachodniopomorski z siedzibą w Książnicy Pomorskiej, odbyło się spotkanie grupy założycielskiej Koła Bibliotek Instytucji Kultury. Do Koła BIK oprócz biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie i biblioteki Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Stargardzie oraz biblioteki Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie weszła biblioteka szczecińskiego Archiwum Państwowego. Po kilku latach Koło rozszerzyło formułę przyjmując do swego grona bibliotekarzy szkolnych (biblioteki Liceum Ogólnokształcącego nr 2 i Szkoły Podstawowej nr 45) oraz przedstawicieli Miejskiej Biblioteki Publicznej. Celem jaki przyświecał BIK była współpraca w zakresie organizacji wspólnych przedsięwzięć edukacyjnych oraz popularyzacji macierzystych instytucji, wymiana publikacji i dzielenie się doświadczeniami. Przewodnicząca Koła Marta Kurzyńska napisała w jubileuszowej publikacji omawiającej działalność Zachodniopomorskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich: *Koło nr 9 Bibliotek Instytucji Kultury SBP zostało powołane uchwałą oddziału z dnia 29 września 2011 r. Zrzesza bibliotekarki opiekujące się księgozbiorami instytucji powołanych do ochrony dziedzictwa kulturowego, takich jak archiwa i muzea. Instytucje te, pomimo długich tradycji bibliotecznych, do tej pory nigdy nie miały dotąd swoich reprezentantów w Stowarzyszeniu. [...] Działalność Koła nr 9 skupia się na wymianie doświadczeń w zakresie funkcjonowania bibliotek muzealnych i archiwalnych, upowszechnianiu wiedzy o podstawach prawnych działalności bibliotek oraz bibliotekarskich standardach i dobrych praktykach. Ważnym polem działalności jest również organizowanie wizyt studyjnych w bibliotekach archiwów i muzeów, otwartych dla innych kół OS SBP, oraz uczestniczenie w wizytach studyjnych w bibliotekach publicznych i akademickich,*

---

warsztaty szkoleniowe, obóz letni, staż, praktyka zawodowa, seminarium, mentoring, kurs, nauczanie zdalne, lekcja archiwalna, koło zainteresowań, wycieczka archiwalna, wystawa archiwalna, imprezy archiwalne. A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów...*, s. 176.

*popularyzowanie historii i wiedzy o zasobach bibliotek archiwów i muzeów województwa zachodniopomorskiego, popularyzacja inicjatyw SBP w środowiskach muzealnych i archiwalnych, inicjowanie współpracy bibliotek publicznych, akademickich i naukowych*²⁴⁷.

3.3. KSIĘGOZBIÓR

3.3.1. STARE DRUKI

Biblioteki archiwów państwowych posiadają bogate niejednokrotnie księgozbiory. Zasoby te narastały w wyniku zarówno celowego gromadzenia, przekazywanych darowizn, jak i wyłączenia druków z zespołów archiwalnych. Takim właśnie zasobem legitymuje się biblioteka szczecińskiego Archiwum. Księgozbiór biblioteczny w obecnym kształcie – jak w większości archiwalnych placówek bibliotecznych – dzieli się na druki zwarte i ciągłe. W ich obrębie mieszczą się z kolei zbiory specjalne, czyli w przypadku omawianej biblioteki stare druki. W przeważającej mierze są one pozostałością księgozbiorów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie oraz pruskiego Archiwum Państwowego i chociaż nie dorównują stanowi posiadania sprzed 1945 r., tworzą cenną kolekcję, drugą co do wielkości wśród szczecińskich bibliotek naukowych²⁴⁸. Kolekcję tę pod względem tematycznym cechuje wieloaspektowość. Reprezentuje m.in. takie dyscypliny jak: historia, nauki pomocnicze historii, geografia, prawo, nauki przyrodnicze, religioznawstwo, zagadnienia filozoficzno-etyczne, religioznawstwo, historia kultury, wojskowość. Większość to druki w językach niemieckim i łacińskim, niewielką część stanowią dzieła włoskie, francuskie, szwedzkie i polskie. Godny podkreślenia jest fakt obecności w tej kolekcji dwóch inkunabułów, wspomnianej już wcześniej Biblii z 1487 r. oraz dzieła *Epistolarum liber primus*, wydanego w Wenecji w 1489 r. Wydawnictwo to jest zbiorem listów Francesco Filelfo (1398–1481), filologa i poety, tłumacza dzieł autorów greckich, zaliczanego do wybitniejszych przedstawicieli włoskiego renesansu.

---

247 M. Kurzyńska, *Koło nr 9 Bibliotek Instytucji Kultury Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Szczecinie*, w: *Zachodniopomorskie Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich z perspektywy dziesięcioleci (1946–2016)*, pod red. A. Borysowskiej, Szczecin 2017, s. 85.

248 Przypomnieć w tym miejscu należy, iż kolekcja starych druków biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie stanowi część zespołów proveniencyjnych przechowywanych w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, Muzeum Narodowym w Szczecinie i Bibliotece Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego, oraz w bibliotekach uniwersytetów w Warszawie, Toruniu, Łodzi, Gdańsku i innych.

Piśmiennictwo szesnastowieczne, chociaż niezbyt obfite, reprezentowane jest znaczącymi dla tego okresu publikacjami. W nurcie niemieckiego humanizmu pozostają zbiory przysłów wydane przez Johannes Agricolę (1494–1566), teologa, działacza reformacyjnego. Dwa notowane w księgozbiornie tytuły jego autorstwa będące klockiem introligatorskim: *Drey hundert Gemeiner Sprichwörter* (Zwickau 1529) i *Das Ander teyl gemeyner Deutscher sprichwortter* (Hagenau 1530), posiadają znaki własnościowe Heinricha Stoltinga i biblioteki Towarzystwa Historycznego. Zwraca uwagę dzieło przedstawiciela wczesnego humanizmu niemieckiego Albrechta von Eyba (1420–1475) *Spiegel der sitten...* (Augsburg 1511). W egzemplarzu tym widnieje na stronie tytułowej zapisane brązowym atramentem nazwisko autora i odręczny ozdobnik. W samym tekście natomiast znalazły się ślady lektury w postaci zapisków marginalnych i podkreśleń. Oprócz wymienionych notujemy też dzieła wielu innych przedstawicieli niemieckiego humanizmu i reformacji oraz autorów włoskich, hiszpańskich i francuskich²⁴⁹.

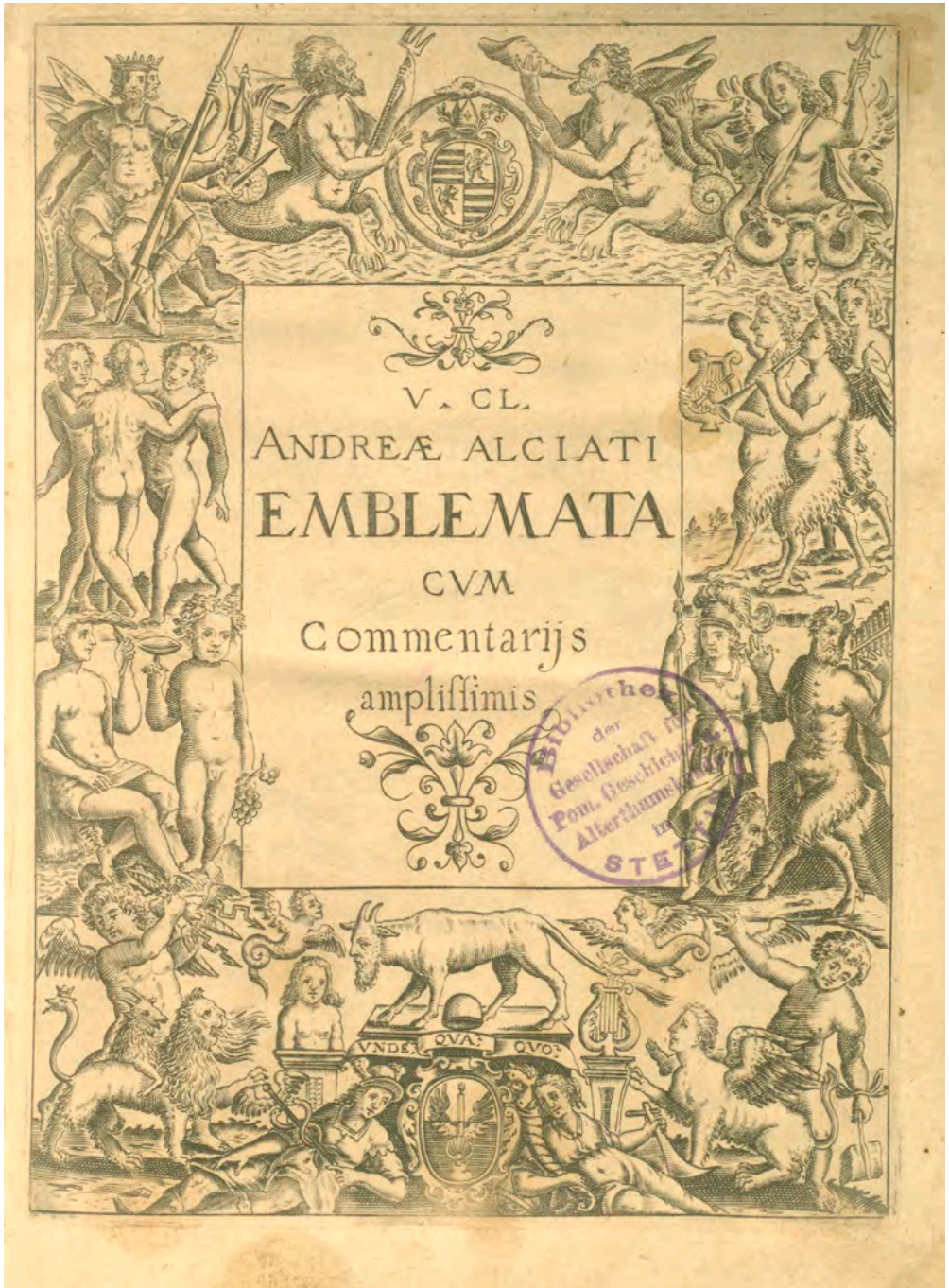
Interesujących przykładów piśmiennictwa nie brakuje też w literaturze siedemnastowiecznej. Popularny gatunek literacki baroku – emblematykę reprezentuje dzieło *Andreae Alciati Emblemata Cum Commentaris*, wydane w Padwie 1621 r. Typowe dla barokowej twórczości cechy znajdziemy też w utworach autora przewodników i leksykonów, polihistora Martina Zeillera (1589–1661), by wymienić tytuł *Itinerarium Italiae Nov-Antiquae* (Frankfurt/M 1640)²⁵⁰.

II. 72. *Andreae Alciati Emblemata Cum Commentaris* [...], Padwa 1621
Biblioteka APSz, sygn. II/398

---

249 Przykładów dostarczają m.in.: L. de Avila y Zuniga, *Brieve Commentario dello Illustrate ...*, Venezia 1548; A. Cicuta, *Della Disciplina Militare Del Capitano Alfonso Adriano...* Venetia 1566; S. Franck, *Chronica. Zeitbuch und Geschicht-bibel von anbegyn biss in diss gegenwertig M.D.L. Jar verlengt...* Bern 1550; R. Gaguin, *Compendium Roberti Guaguini super Francorum gestis*, Paris 1514; A. Krantz, *Chronica und Beschreibung der dreier Königreich Denmarck, Schweden, und Norwegen...*, Strasburg 1559; P. Melancthon, *Corpus Doctrinae Christianae...*, Wittenberg 1565. Zob. *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog. Oprac. J. Kosman, Szczecin 2017, passim.

250 Tamże, passim.

Na uwagę zasługują typowe dla XVIII stulecia czasopisma i kalendarze oraz dzieła o charakterze encyklopedycznym, słowniki, leksykony, jak też publikacje podejmujące tematykę finansów, gospodarki i rolnictwa. Wśród rozmaitych form piśmiennictwa typowych dla oświecenia trzeba wymienić opisy topograficzne i relacje z podróży oraz sprawozdania geograficzno-historyczne wzbogacone o wiadomości społeczno-polityczne, gospodarcze i statystyczne.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania zarówno Towarzystwa Historycznego, jak i pruskiego Archiwum było piśmiennictwo pomorzoznawcze. Gromadzona przez te instytucje literatura odnosząca się do Pomorza Zachodniego zawierała wydawnictwa o tematyce ogólnej oraz reprezentujące problematykę bardziej szczegółową²⁵¹. Wyjątkowo licznie rejestrowane wśród pomeraników piśmiennictwo osiemnastowieczne daje świadectwo dawnej Pomeranii – *nie barbarzyńskiej lecz kwitnącej studiami humanistycznymi i naukowymi*. Pojawiają się tutaj zagadnienia dotyczące historii prawa pomorskiego, historiografii, Kościoła, nauki, oświaty i kultury. Warto też podkreślić, iż w XVIII stuleciu rośnie krąg odbiorców literatury pięknej, co znajduje na Pomorzu odzwierciedlenie w postaci utworów prozatorskich i poetyckich²⁵². Oprócz pomeraników występują nieliczne polonika, które jak wynika z proveniencji trafiły do zasobu po 1945 r.²⁵³.

251 Jako jednostkowe przykłady można przywołać dzieła: Valentina Eichstaedta i Heinricha Jacoba Balthasara, zawierające genealogię pomorskich władców, wykazy biskupów kamieńskich, opisy Pomorza oraz publikację profesora uniwersytetu w Greifswaldzie Christopa Georga Gebhardi, przedstawiającego historię herbu pomorskiego. Zob. *Valentini ab Eickstet, Cancellarii quondam Ducum Pomeraniae citerioris de Patria optime meriti, Epitome Annalium Pomeraniae. Cui annexa sunt. I. Genealogia Ducum Pomeraniae. II. Catalogus Episcoporum Camminensium. III. Brevis descriptio Pomeraniae. Vita Philippi I. Ducis Pomeraniae cirerioris, ab Eodem Auctore conscripta. Ex manuscripto edidit [...]*, Greifswald 1728 oraz Ch.G. Gebhardi, *De gryphe Pomeranorum, consensu amplissimimae Facultatis Philosophicae in Univers. Griphisvaldensi disputabunt...*, Greifswald 1692. Dziejów Pomorza u schyłku panowania ostatniego Gryfity Bogusława XIV, dotyczy dzieło Balthasara Henckela, wydane w Szczecinie w 1631 r., pt. *De Bello, Tam Protectitio, Quam Vindicatorio Gustavi Adolphi, Regis Suecorum Maximi, Et Fide Bogislai XIV, Principis Pomeranorum Optimi: Illius, Ex Pomerania, aliisque, ad infamiam usq[ue] depopulatae Germaniae, territoriis, grassatorum turmas, Pacisq[ue] publicae turbatores, divinitus eiicentis / Huius, Regale patrocinium, salvo fidelitatis Casareae iuramento, suscipientis. Disceptatio Balthasari Henckelii [...] concepta, Stettin 1631.*

252 Zob. B. Bartels, *Das jetzt-blühende Stettin mit poëtischer Feder entworfen*, Stettin 1734; G. Kniephofen, *Opera et noctes, sev noctes Sedinenses operatae musis mansvetioribus invigilantae que...*, Stettin 1752; L. Kosegarten, *Melancholien*, Stralsund 1777.

253 W. Potocki, *Poczet Herbów Szlachty Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Gniazdo y Perspektywa Staroświeckiej Cnoty...*, Kraków 1696; S. Starowolski, *Simonis Starovolsci tractatus tres...*, Wroclaw 1733; J.D. Hoffmann, *De Typographiis earumque initiis et incrementis*

Pod względem proveniencji przeważają dzieła należące niegdyś do Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza oraz Archiwum Prowincjonalnego. Dość licznie reprezentowane są też druki z księżnic rejencji szczecińskiej (Hauptbücherei der Regierung Stettin) oraz stralsundzkiej (Bibliothek der Regierung zu Stralsund), zbiory biblioteczne Gimnazjum Mariackiego (Bibliotheca Gymnasi Palaeo-Sedinensis), Gimnazjum Groeninga w Stargardzie (Bibliotheca Gymnasii Regii et Groeningensis Stargardt) i Märkisches Museum Stadt Berlin. Wiele pojedynczych egzemplarzy bibliotecznych z rozproszonych księgozbiorów prywatnych lub dubletów bibliotecznych, które trafiły uprzednio do szczecińskich kolekcjonerów, nosi ślady wcześniejszej jeszcze przynależności do wielu bibliotek oraz osób prywatnych z obszaru Niemiec i Europy. Nieznaczną część druków nie posiada znaków własnościowych²⁵⁴. Wśród właścicieli księgozbiorów prywatnych najczęściej pojawiają się nazwiska związanych z Pomorzem Juliusa Bohlen von Bohlendorfa, Heinricha Stoltinga i Juliusa Muellera²⁵⁵.

---

in regno poloniae et magno ducatum..., Gdańsk 1740; E. Bertrand, *Tewenon czyli zabawy wiejskie na ósm dni podzielone, przez pana [Eliasa] Bertranda...*, Warszawa 1779.

254 Przykładowe grupy proveniencyjne to: Bibliotheca Böttigeri; Bibliotheca Canoniae Sanctorum Petri&Pauli in Weyarn; Bibliotheca Friederici Roth-Scholtzii; Bibliotheca Regia Monacensis; Bibliotheca Gottschediana; Bibliotheca Gymnasi Palaeo-Sedinensis; Bibliotheca Gymnasi Regii et Groeningensis Stargardt; Bibliotheca Regia Berolinensi; Bibliotheca Rosenbergian; Bibliothek der Königlichen Kreisgerichts Commission Franzburg; Bibliothek der Königl. Regierung Bromberg; Bibliothek der Regierung zu Stralsund; Bibliothek der Stadt Stralsund; Bibliothek des Königl. Oberlandesgerichts (Stettin); Bibliothek des Königl. Ministeriums für Landwirtschaft, Domänen und Försten; Bibliothek des 7. Pommersches Infanterie-Regiment Nr. 54; Bibliothek des Stadtgymnasiums Stettin; Bibliothek zu Barth; Enkevortsche Bibliothek Vogelsang; Gerichts-Bibliothek zu Barth; Grosherzoglich Bibliothek Neustrelitz; Koeniglich Regierungs-Bibliothek zu Gumbinnen; Koeniglich Westpreussische Regierungs-Bibliothek; Regierungs Bibliothek Coeslin; Stadtbibliothek Stettin.

Przykładowe grupy proveniencyjne to: Bibliotheca Böttigeri, Bibliotheca Canoniae Sanctorum Petri&Pauli in Weyarn; Bibliotheca Friederici Roth-Scholtzii, Bibliotheca Regia Monacensis; Bibliotheca Gottschediana, Bibliotheca Gymnasi Palaeo-Sedinensis, Bibliotheca Gymnasi Regii et Groeningensis Stargardt, Bibliotheca Regia Berolinensi, Bibliotheca Rosenbergiana, Bibliothek der Königlichen Kreisgerichts Commission Franzburg, Bibliothek der Königl. Regierung Bromberg, Bibliothek der Regierung zu Stralsund, Bibliothek der Stadt Stralsund, Bibliothek des Königl. Oberlandesgerichts (Stettin), Bibliothek des Königl. Ministeriums für Landwirtschaft, Domänen und Försten, Bibliothek des 7. Pommersches Infanterie-Regiment Nr. 54, Bibliothek des Stadtgymnasiums Stettin, Bibliothek zu Barth, Enkevortsche Bibliothek Vogelsang, Gerichts-Bibliothek zu Barth, Grosherzoglich Bibliothek Neustrelitz, Koeniglich Regierungs-Bibliothek zu Gumbinnen, Koeniglich Westpreussische Regierungs-Bibliothek, Regierungs Bibliothek Coeslin, Stadtbibliothek Stettin.

255 Zob. Rozdział I, II.

Egzemplarze starych druków w ostatnim okresie sporadycznie wpływają do zbiorów bibliotecznych w formie darów. W styczniu 2020 r. biblioteka otrzymała 15 woluminów, w większości pomeraników przekazanych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie.

Należy podkreślić, iż omawiana kolekcja starych druków dostarcza cennego materiału do badań kultury książki i życia społecznego. Daje temu wyraz m.in. proveniencja. Wśród form znaku własnościowego, dowodzącego obecności książki w życiu jednostkowym i instytucjonalnym, przeważają pieczętki i podpisy. Czasami uwagę przyciągnie ekslibris. Interesującym wyróżnikiem są dedykacje, zapiski marginalne, podkreślenia, digitusy pozwalające głębiej wejrzeć w dawną lekturę i mentalność czytelników. Zachowane na kartach zapiski dedykacyjne, narracyjne i wszelkie inne ślady czytelnictwa uwieczniają związki człowieka z książką, utrwalając jednocześnie pamięć o nieistniejących już księgozbiorach.

Przechowywane w bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie stare druki są prawie w całości notowane w bibliografiach starych druków oraz reprezentowane licznymi egzemplarzami w polskich i europejskich bibliotekach. To co odróżnia egzemplarze z archiwalnej biblioteki i zwiększa ich wartość badawczą, to wspomniane zapiski własnościowe, dedykacje, notatki na wyklejkach, glosy marginalne i interlinearne, wskazówki bibliograficzne, oryginalne oprawy. Ogólną charakterystykę podstawowej tematyki archiwalnej kolekcji starych druków oraz opis ich strony formalnej dają opublikowane w latach 2013–2019 katalogi²⁵⁶. Profesor Edward Potkowski w recenzji katalogu osiemnastowiecznych pomeraników napisał: *Szczecińskie Archiwum Państwowe posiada wyjątkowy, niezwykle cenny zbiór starodruków publikowanych na Pomorzu lub dotyczących spraw pomorskich, lecz wydawanych w oficynach poza Pomorzem. Cenna dla badaczy informacja o tych drukowanych pomeranikach w zbiorach szczecińskiego archiwum, pochodzących z XVI–XVII w., została już udostępniona w postaci Katalogu wydanego przez Archiwum Państwowe w Szczecinie w 2013 r. Teraz została opublikowana część druga katalogu [...]. Czytelnik może być zaskoczony faktem posiadania przez archiwum starodruków,*

256 Zob. J. Kosman [oprac.] *Pomeranica XVI i XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2013; *Pomeranica XVIII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2016; *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach Biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2017; *Stare druki XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2019.

zwykle poszukiwanych w bibliotekach. Jest to jednakże rezultat narastania w XIX w. zasobu pruskiego Archiwum Państwowego (Staatsarchiv) w Szczecinie [...]. Szczeciński zbiór osiemnastowiecznych ksiązek/druków stanowi cenny materiał źródłowy dla historyków i badaczy różnych dziedzin życia społecznego w przeszłości. Jest on bowiem znakomitym odzwierciedleniem ważnego okresu w dziejach osiemnastowiecznej kultury i społeczeństwa Pomorza i Szczecina²⁵⁷.

3.3.2. KSIĘGOZBIÓR XIX I XX W.

Księgozbiór dziewiętnastowieczny będący w głównej mierze pozostałością zasobów Towarzystwa Historycznego i pruskiego Archiwum Państwowego, przybliżony w poprzednich rozdziałach głównie pod kątem jego narastania, jest interesujący nie tylko z punktu widzenia działalności tych instytucji, ale również z perspektywy kultury książki. Zbiory dziewiętnastowieczne nabierają dzisiaj nowego znaczenia. Określane do niedawna jako druki nowe, coraz częściej traktowane są jednak jak cymelia²⁵⁸. W szerszym ujęciu procesy te wynikają z perspektywy czasowej, która pozwala widzieć w książce sprzed 200 lat zabytek. W węższym podejściu natomiast mieszczą się odmienne cechy książki dziewiętnastowiecznej w stosunku do dzieł współczesnych. Niektóre biblioteki wyodrębniają zasoby druków z XIX w. w osobne kolekcje o statusie zbiorów specjalnych, stosując periodyzację „długiego 19 wieku”, czyli przyjmując daty graniczne 1801–1918 (1789–1914–[1918])²⁵⁹.

W szczecińskiej bibliotece archiwalnej zasób dziewiętnastowieczny został ukształtowany organizacyjnie w latach 50. XX w., kiedy to trwały ustawiczne prace porządkowe w odniesieniu do zastanych i zwożonych tu księgozbiorów. Działania te odbywały się planowo, jak też w ramach zadań zleconych:

257 E. Potkowski, *Pomeranica XVIII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, oprac. J. Kosman, Szczecin, 2016, ss. 191, il., „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2016, t. 10, s. 385, 390.

258 Andrzej Kempa pisał na ten temat: *Niektóre biblioteki rozszerzają pojęcie cymelium – obok starych druków – na wczesne druki XIX-wieczne, przyjmując np. rok 1830 jako cezurę chronologiczną. Inne przesuwają tę granicę do połowy stulecia, jeszcze inne wprowadzają barierę czasu tylko dla druków polskich lub Polski dotyczących*. Za: A. Kempa, *Bibliofilskie silva rerum. Szkice, notatki, wypisy*, Warszawa 2002, s. 79. Dotyczy to oczywiście też problemu ochrony tych zbiorów związanego z kwaśnym papierem używanym od połowy XIX w., który jest przyczyną ich degradacji. Zob. A. Barański i inni, *Memoriał o potrzebie ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych XIX i XX wieku*, „Archeion”, 1998, t. 99, s. 21–35.

259 Z. Olczak, *Rosyjskie piśmiennictwo XIX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2015, t. 9, s. 84.

czynów „lipcowego” i „październikowego”. Wypracowany wówczas podział zbiorów zachował się do dzisiaj. Scalone pozostałości bibliotek Towarzystwa Historycznego i pruskiego Archiwum Państwowego stworzyły podstawę księgozbioru dziewiętnastowiecznego, przechowywanego w pomieszczeniach biblioteki, natomiast pozostałości po bibliotece rejencji szczecińskiej i inne mniejsze zespoły proveniencyjne przechowywane były w magazynach. Dominującą część zasobów ulokowanych w magazynach tworzyły dzienniki urzędowe, roczniki niemieckich i europejskich towarzystw naukowych, wydawnictwa szkolne oraz czasopisma.

Zgromadzone w bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie periodyki łączyły szerokie spektrum zagadnień. Były to zarówno pomorskie, jak i ogólnoniemieckie czasopisma włączone do księgozbioru po 1945 r. Istotną część zasobu stanowiły czasopisma współczesne, głównie ogólnopolskie o tematyce historycznej, społecznej i archiwoznawczej.

Biblioteka Archiwum posiada ponad 12 000 woluminów czasopism w ponad 750 tytułach. Wśród czasopism regionalnych dużą grupę stanowią pisma o charakterze urzędowym, gospodarczym i politycznym. Jako przykład można podać roczniki urzędowe prowincji pomorskiej „Jahrbuch der Provinz Pommern”, wydawane od 1821 r., zawierające strukturę władz administracyjnych, szczegółowe wykazy instytucji i urzędów oraz ich obsadę personalną. Nadprezydent prowincji Johann August Sack w przedmowie do pierwszego tomu z 1821 r. zaznaczył, iż będzie to ważne wydawnictwo przedstawiające pomorskie *Personalstaat* oraz że wszystkie uwagi i uzupełnienia zostaną zamieszczane w kolejnych tomach rocznika mającego służyć dobru ogólnemu. Do tej grupy zaliczymy również periodyk „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Stettin”, czyli dziennik urzędowy rejencji szczecińskiej. Na początku XIX w. pojawiły się specjalne wydawnictwa, w których publikowano rozmaite akty normatywne. W Prusach od 1811 r. poszczególne rejencje wydawały dla powiatów tygodniowe dzienniki urzędowe („Amtsblatt”), zawierające rozporządzenia oraz szereg rozmaitych informacji dotyczących takich kwestii jak: awanse służbowe, przetargi publiczne, aukcje, nominacje urzędnicze, dokumenty fundacyjne, nadania odznaczeń, listy gończe, upadłości. W omawianym zasobie zachowały się roczniki: „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Stettin”; „Amtsblatt Regierung zu Stralsund”; „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Cöslin”. Bogaty materiał w postaci protokołów, uchwał, spisów

urzędników, posłów zawiera periodyk „Verhandlungen des Provinzial-Landtags im Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen”. Licznie reprezentowane są roczniki gospodarczo-budżetowe zarówno Szczecina, jak i innych miast pomorskich np. „Haushaltsplan der Stadt Pyritz” (Swinemünde, Kolberg, Greifenberg). Wiele informacji na temat działalności władz miejskich Szczecina dostarcza wydawnictwo „Verwaltungsbericht der Stadt Stettin”. W zbiorach biblioteki posiadamy również – ukazujące się w cyklu rocznym – wydawnictwa typu „Heimatkalender” i „Kreiskalender”, będące swego rodzaju kroniką powiatów przedstawiającą ich historię i rejestrującą bieżące wydarzenia w danym roku. Jak pamiętamy niemieccy archiwiści szczególnie zabiegali o tę wartościową literaturę krajoznawczą. W zasobie reprezentowane są kalendarze tego typu dla powiatów: Anklam, Arnswalde, Belgard- und Polziner Kreis, Cammin, Dramburg, Greifenberg, Greifenhagen, Greifswald- und Grimmen, Kolberg-Körlin, Lauenburg, Naugard, Neustettin, Prenzlau, Pyritz, Randow, Regenwalde, Rummelsburg, Rügen, Saatzig- und Stargard, Schlawe, Schlochau, Soldin, Stettin (Gross-Stettin), Treptow, Ueckermünde, Usedom-Wolin.

W czasopiśmiennictwie pomorskim obejmującym wszystkie dziedziny życia nie mogło zabraknąć problematyki kościelnej. Tematykę tę odzwierciedlają m.in. tytuły: „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, „Evangelische Pommern”, „Kirchliches Monatsblatt der Synode Cammin”, „Das Evangelische Stettin”. Prowadząc badania pomorzoznawcze nie sposób pominąć periodyków: „Baltische Studien” i „Monatsblätter” wydawanych przez Towarzystwo Historii Pomorza i Starożytności. Dużą grupę wydawnictw stanowią sprawozdania z działalności związków, organizacji i stowarzyszeń o charakterze naukowym, oświatowym, gospodarczym, komunalnym, administracyjnym, kulturalno-społecznym, jak też relacje, raporty i doniesienia zakładów przemysłowych. Periodykiem kompleksowo oddającym zagadnienia gospodarcze miasta był rocznik „Stettins Handel, Industrie und Schiffahrt”. Tematykę turystyczno-sportową i popularyzatorską przynosiły na swych łamach: „Stettiner Touristen Klub” i „Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins”. Na uwagę zasługują dzienniki rzadko notowane w bibliografiach „Pommersche Zeitung” i „Stettiner General Anzeiger” z lat 30. i 40. XX w.

Wydawnictwem o charakterze ciągłym są też sprawozdania roczne szkół. Oprócz informacji na temat treści nauczania, wykazów przedmiotów, nazwisk nauczycieli, kroniki wydarzeń i nabytków bibliotecznych, zawierały też –

niejednokrotnie tylko w tej formie zachowane – wyniki prac badawczych nauczycieli w formie rozpraw i artykułów. W księgozbiornie bibliotecznym zachowały się w znacznej liczbie roczniki szkół szczecińskich i pomorskich²⁶⁰.

Licznie reprezentowane roczniki niemieckich i europejskich towarzystw naukowych były pokłosiem wymiany prowadzonej zarówno przez Towarzystwo Historyczne, jak i niemieckie Archiwum oraz następstwem ożywionych kontaktów naukowych. W tej grupie najliczniejsze są publikacje firmowane przez towarzystwa historyczne²⁶¹. Dla badań o charakterze historycznym i prawnoustrojowym ważny jest tytuł „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten”, pismo będące zbiorem ustaw i rozporządzeń państwa pruskiego. Istotne znaczenie mają też opracowania statystyczno-opisowe sporządzone w oparciu o rozmaite źródła urzędowe jak chociażby materiały uzyskane na podstawie powszechnych spisów ludności. Zaliczymy tu tytuły: *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Pommern und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871* (Berlin 1874) oraz *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Provinz Pommern* (Berlin 1908). Pomocną funkcję dla regionalnych badań historycznych spełniają niemieckie monografie miast pomorskich. W omawianym zasobie będą to studia dotyczące Barth, Gartz, Greifswaldu, Gryfic, Gryfina, Kamienia Pomorskiego, Kołobrzegu, Koszalina, Szczecina i wielu innych. Dla pełniejszego ich obrazu można sięgnąć do heraldyki miast i wsi wschodnich prowincji Niemiec omówionej i zobrazowanej m.in. w dziele Otto Huppa *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer* (Frankfurt a.M. 1896–1898). Literatura heraldyczna stanowiła zresztą w omawianym zasobie swego rodzaju dominantę wśród publikacji dotyczących nauk pomocniczych historii.

Niezbędną częścią składową biblioteki jest literatura pozwalająca na całościowe spojrzenie na tematykę pomoroznawczą. Znaczące w tym zakresie

---

260 Jako przykłady można wymienić: „Programm des städtischen Gymnasiums zu Gartz a. Oder”; „Programm der Real-Lehranstalt zu Stettin”; „Programm des städtischen Real-Gymnasiums und der höheren Töchterschule zu Wollin in Pommern”; „Jahresbericht über das städtische Progymnasium zu Schlawe”. Reprezentowane są również roczniki szkół z takich miast jak: Anklam, Drawsko Pomorskie (Dramburg), Eldena, Greifswald, Kamień Pomorski (Kammin), Kołobrzeg (Kolberg), Putbus, Pyrzyce (Pyritz), Schwerin, Szczecinek (Neu-Stettin), Świnoujście (Swinemunde), Trzebiatów (Treptow a.R), Wolgast.

261 Przykładowe tytuły to: „Zeitschrift des Vereins für Thüringsche Geschichte und Alterthumskunde”, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte”, „Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte”, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”.

będą wielotomowe wydawnictwa: *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern* autorstwa Ludwiga Wilhelma Brüggemanna (1743–1817), duchownego protestanckiego i geografa wydawane w Szczecinie w latach 1779–1806 oraz dzieło *Landbuch des Herzogthums Pommern: Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* – publikowane w Anklam w latach 1862–1868 autorstwa Karla Wilhelma Berghausa (1797–1884) – niemieckiego kartografa i geodety dające obraz Pomorza w szeroko pojętym aspekcie historycznym²⁶².

Wydobywając treści odwołujące się do zasobu biblioteki archiwalnej funkcjonującej przed 1945 rokiem warto przytoczyć przykładowe tytuły dotyczące tematyki archiwoznawczej jakie zgromadziła biblioteka niemieckiego Archiwum: A. Warschauer, *Die Städtischen Archive in der Provinz Posen* (Leipzig 1901); I. Zibermayr, *Das Oberösterreichische Landesarchiv in Linz* (Linz 1930); *Übersicht über die Bestände des Geheimen Staatsarchivs zu Berlin-Dahlem* (Leipzig 1935); *Satzungen des Preussisches Instituts für Archivwissenschaft und geschichtswissenschaftliche Fortbildung in Berlin* (Berlin 1930); *Verordnung über die Zulassung zum wissenschaftlichen Archivdienst bei den Preussischen Staatsarchiven* (Berlin 1930); *Übersicht über die Bestände des Staatsarchivs Marburg* (Marburg 1938); *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* (Stockholm 1942); A.W. Černov, *Geschichte und Organisation des Archivwesens in der UdSSR* (Berlin 1940). Pierwsza z nich była, jak wynika z podpisu i dedykacji, własnością Hermanna Golluba. Nie jest to oczywiście jedyny przykład znaków własnościowych niemieckich archiwistów pozostawionych w zachowanej do dzisiaj w bibliotece literaturze archiwoznawczej. W cytowanych wyżej publikacjach znajdujemy m.in. charakterystyczny podpis Fritza Morrégo. Z kolei publikacja *Übersicht über die Bestände des Geheimen Staatsarchivs zu Berlin-Dahlem* opatrzona jest pieczętą: Archivberatungsstelle der Provinz Pommern, Stettin.

---

262 Z innych tego typu publikacji można wymienić: F.W. Barthold, *Geschichte von Rügen und Pommern*, Hamburg 1839–1845; J. von Bohlen, *Die Erwerbung Pommerns durch die Hohenzollern. Zur Erinnerung an die vor fünfzig Jahren erfolgte Wiedervereinigung des ganzen Pommern unter die Herrschaft seines erlauchten Königshauses*, Berlin 1865; W. Böhmer (Hrsg.) *Thomas Kantzows Chronik von Pommern in Niederdeutscher Mundart*, Stettin 1835; *Pommersches Urkundenbuch*. Band 1–6, Stettin 1868–1906; J.J. Sell, *Geschichte des Herzogthums Pommern von den ältesten Zeiten bis zum Tode des letzten Herzogs, oder bis zum Westphälischen Frieden 1648*, Berlin 1819–1820; M. Wehrmann, *Geschichte von Pommern*, Gotha 1904–1906 i 1919–1921.

Liczne w księgozbiorze publikacje dotyczące stosunków społecznych i gospodarczych, historiografia i biografistyka są jednym z wykładników funkcjonalności księgozbioru gromadzonego przez dawne Archiwum. Znajdowały się tu również (nielicznie dziś zachowane) książki polskie przynależące proveniencyjnie zarówno do przedwojennego Archiwum, jak i Towarzystwa Historycznego trafiające do tych instytucji jako dary, wymiana i w ramach badań wschodnich²⁶³. Dominującą tematykę polskiego piśmiennictwa zgromadzonego w bibliotekach Archiwum i Towarzystwa Historycznego do 1944 r. stanowiły historia i nauki jej pokrewne²⁶⁴. Ich wykorzystanie było warunkowane znajomością języka polskiego wśród pracowników tych instytucji lub innych użytkowników. Lekturę polskich tekstów umożliwiały późniejsze tłumaczenia na język niemiecki dokonywane w ramach prac Publikationstelle²⁶⁵.

3.3.3. KSIĘGOZBIÓR PO 1945 R.

Zakres tematyczny zbiorów gromadzonych po 1945 r. od samego początku wykraczał poza księgozbiór będący jedynie pomocnym narzędziem, służącym pracownikom do wykonywania obowiązków. Orientację w tym zasobie dawał aparat informacyjny, kształtowany już w pierwszych latach powojennych. Pierwszorzędną rolę odgrywały katalogi: alfabetyczny druków zwartych i wydzielony katalog alfabetyczny starych druków, wykazujące dzieła według haseł autorskich i tytułowych. Z tego okresu pochodzą również pierwociny katalogu czasopism obejmującego zarówno tytuły starodruczne i dziewiętnastowieczne.

---

263 Polskie książki i czasopisma docierały na Pomorze Zachodnie w XIX w. z Gdańska, Poznania i Wrocławia. Większa ich liczba pojawiła się w okresie Wiosny Ludów oraz powstania 1863 r., którego echa odbiły się na Pomorzu Zachodnim. Były to książki o treści religijnej, pedagogicznej, podręczniki do nauki języka polskiego, tolerowane o ile zawierały również teksty w języku niemieckim. Literatura ta jednakże ulegała zwykle natychmiastowej konfiskacie. W wykazach, jakie otrzymywała policja prowincji pomorskiej w drugiej połowie XIX w. z dyspozycją konfiskat, znalazły się między innymi „Przegląd Poznański” i *Zbiór uchwał sejmu polskiego z roku 1831*, a na początku XX w. „Kalendarz Mariański na 1909 r.” i *Mała historia Polski* wydana przez Chociszewskiego w Gnieźnie. Zob. B. Frankiewicz, *Polskie książki i prasa na Pomorzu Zachodnim w XIX wieku*, „Ziemia i Morze”, 1956, nr 8, s. 4.

264 Jako przykłady służą: St. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Polski*, Poznań 1922; K. Tymieniecki, *Sądownictwo w sprawach kmiecyh a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich*, Poznań 1922; A. Vetulani, *Polskie nazwy polityczne w Prusiech Książęcych*, Gdynia 1939; St. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, Lwów 1925.

265 Na temat badań wschodnich zob. Rozdział II.

Opisy katalogowe druków ciągłych sporządzono na kartach tytułowych oraz wyszczególniających. W ogólnym katalogu alfabetycznym znalazły się też odsyłacze przekierowujące do katalogu czasopism. Zapoczątkowany w latach 60. XX w. katalog rzeczowy, stanowi odzwierciedlenie ogromnego wysiłku włożonego przez pracowników biblioteki na przestrzeni lat w optymalne przystosowanie księgozbioru do potrzeb użytkowników. Omawiany księgozbiór w dwóch swoich segmentach, czyli w odniesieniu do starych druków i broszur, zachował rzadko już spotykany w bibliotekach układ według formatów, w obrębie których egzemplarze są sygnowane i ustawiane według *numerus currens*.

Jednym z istotnych elementów bibliotek archiwalnych jest księgozbiór podręczny. Główny zręb księgozbioru podręcznego szczecińskiej placówki tworzą m.in. wydawnictwa bibliograficzne, wśród których należy podkreślić znaczenie bibliografii regionalnej, czyli dwuseryjnej „Bibliografii Pomorza Zachodniego”, rejestrującej piśmiennictwo krajowe (obecnie w formie cyfrowej), oraz zagraniczne (do 1970 r.). W zasobie tym znajduje się również jedna z najstarszych narodowych bibliografii historii „Bibliografia Historii Polskiej”, odnotowująca druki zwarte i artykuły dotyczące historii Polski, oraz dziejów emigracji i Polonii. Należy również wspomnieć o retrospektywnej bibliografii archiwistycznej opracowanej przez Jana Pakulskiego, Reginę Piechotę i Bohdana Ryszewskiego *Bibliografia archiwistyki polskiej do roku 1970* (Warszawa–Łódź 1984). W strukturze księgozbioru podręcznego znalazły się także liczne wydawnictwa typu encyklopedycznego ogólne i specjalne, leksykonny, słowniki językowe i znaczeniowe, słowniki biograficzne i biobibliograficzne, spisy miejscowości i inne informatory. O charakterze księgozbioru podręcznego decyduje specyfika danej biblioteki. W dużych bibliotekach naukowych księgozbiór podręczny, będąc przeglądem książek z wielu rozmaitych dziedzin wiedzy jest odbiciem uniwersalizmu biblioteki²⁶⁶. W mniejszych ogranicza się do publikacji tematycznie związanych z profilem placówki bibliotecznej. W omawianej bibliotece oprócz celowego gromadzenia literatury tworzącej

---

266 M. Trzcińska, *Księgozbiór podręczny w bibliotece naukowej*, [www.bbc.uw.edu.pl] s. 213–239. Na temat księgozbiorów podręcznych w archiwach pojawiały się wzmianki w literaturze archiwoznawczej: *Warsztat informacyjny pracowni uzupełnia biblioteka podręczna przeznaczona dla użytkowników, zawierająca publikowane pomoce archiwalne, opracowania dotyczące danego archiwum, a także regionu oraz opracowania ogólnohistoryczne i związane z warsztatem naukowym użytkowników, głównie historyków, encyklopedie, słowniki ogólne i historyczne, podręczniki historii i jej nauk pomocniczych itp.* Za: H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 91.

warsztat naukowy, zdarzały się sytuacje, że włączano do zbiorów publikacje przypadkowe, wykraczające poza profil kolekcji²⁶⁷. W odniesieniu do tego typu druków przeprowadzano selekcję.

3.3.4. DEDYKACJE I PROWENIENCJE

Na warsztat informacyjno-bibliograficzny składają się również – prowadzone z kolei w ostatnich latach – kartoteki dziedziczne i tematyczne, pozwalające dogłębniej rozpoznać księgozbiór pod kątem szeroko pojętej kultury książki i życia społecznego. W 2009 r. zapoczątkowano prowadzenie kartotek proveniencji i dedykacji z podziałem na lata do 1945 roku i po tej dacie. Kartoteki te pozwoliły wyodrębnić dedykacje rękopiśmienne dziewiętnasto- i dwudziestowieczne. Okazało się, iż egzemplarze biblioteczne dostarczają wielu rozmaitych przykładów dedykacji mecenasowskich, panegirycznych i emocjonalnych²⁶⁸. Zaprezentowany poniżej wybór przypisań dedykacyjnych dla biblioteki, akcentuje przede wszystkim związki ofiarodawców z obdarowaną instytucją. Nie brak tu też egzemplarzy z dedykacjami niedotyczącymi biblioteki, które wskazują, iż te ostatnie, podobnie jak książki mają swoje losy²⁶⁹.

Wśród dedykowanych książek znajdujemy trzy wpisy Piotra Bańkowskiego (1885–1976), historyka literatury, archiwisty, bibliotekarza, redaktora czasopisma „Archeion”, pracownika AGAD i NDAP, autora licznych artykułów o tematyce archiwalnej oraz bibliotekarskiej i literackiej²⁷⁰.

Pierwszy z nich to dedykacja dla Alfreda Wielopolskiego. Bańkowski w latach 50. gościł w Szczecinie, gdzie z ramienia NDAP wizytował tutejsze Archiwum i przy tej okazji poznał wielu szczecińskich archiwistów²⁷¹.

267 J. Wojciechowski, *Z problemów organizacji zasobów bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny”, 1998, nr 1, s. 6.

268 Zob. *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*, pod redakcją R. Ociecek i A. Sitkovej, Katowice 2006.

269 Zob. szerzej: J. Kosman, *O dedykacjach. Przykłady z zasobu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2012, nr 21, s. 89–93.

270 H. Stebelska, *Uczczenie archiwalnej i redaktorskiej działalności prof. Piotra Bańkowskiego*, „Archeion”, 1964, t. 40, s. 277–279; D. Pietrkiewicz, *Życie i praca Piotra Bańkowskiego (1885–1976)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2012, t. 6, s. 51–64.

271 O kontaktach Piotra Bańkowskiego ze szczecińskimi archiwistami świadczy też – wart przytoczenia list – jaki zachował się w „Kronice” APSz, datowany 30 maja 1963 r.: *Szanownym i Drogim Kolegom i Koleżankom z Archiwum Szczecińskiego przesyłam gorące i serdeczne podziękowanie za miły dowód życzliwej pamięci. Będzie to dla mnie nie tylko świadectwo przyjaznych uczuć, ale i wymowna pamiątka naszej współpracy*

Panu Docentowi Alfredowi Wielopolskiemu przesy-
ła z prośbą o przyjęcie wraz z pięknym pozdrowie-
niem Turbjan'kowski.
Warszawa. 30. X. 1959.

Panu docentowi Alfredowi Wielopolskiemu przesyła z prośbą o przyjęcie wraz z pięknym pozdrowieniem P. Bańkowski, Warszawa 30 X 1959

P. Bańkowski, *Biblioteka Publiczna Żałuskich i jej twórcy*, Warszawa 1959,
Biblioteka APSz, sygn. B 7043.

Jak można przypuszczać adresat dedykacji książkę opatrzoną tym wpisem przekazał do zbiorów Archiwum.

Druga dedykacja Bańkowskiego dla Wielopolskiego znalazła się w spuściźnie szczecińskiego archiwisty Bogdana Frankiewicza. Ze spuścizny tego zasłużonego archiwisty wyselekcjonowano partię książek oraz nadbitek z przeznaczeniem dla biblioteki.

Szanownemu Panu Profesorowi Alfredowi
Wielopolskiemu przesyła wraz z pozdrowieniem
i z prośbą o przyjęcie Turbjan'kowski
Warszawa
13. III. 64.

Szanownemu Panu Profesorowi Alfredowi Wielopolskiemu przesyła wraz z pozdrowieniami i z prośbą o przyjęcie Piotr Bańkowski, Warszawa 13.03.1964.

P. Bańkowski, *Dwie relacje Tadeusza Kościuszki o kampanii polsko-rosyjskiej 1792 roku*. (Odbitka z czasopisma „Teki Archiwalne”, Warszawa 1963)
Biblioteka APSz, sygn. BO 200.

---

archiwalnej, która zawsze była mi bliska i pozostanie mi bliska nadal. Piotr Bańkowski Za: „Kronika Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie 1953–1957”. Zbiór dokumentów Życia Społecznego. Na kontakty P. Bańkowskiego ze środowiskiem szczecińskich archiwistów wskazuje również jego korespondencja z Tadeuszem Kupczyńskim, Lucyną Turek-Kwiatkowską i wspomnianym Alfredem Wielopolskim. Zob. A. Chodkowska, *Materiały Piotra Bańkowskiego*, „Biuletyn Polskiej Akademii Nauk”, 2008, nr 49, s. 93, 99–100.

Z innego punktu widzenia należy rozpatrywać z kolei dedykację Bańkowskiego dla historyka, archiwisty, wieloletniego dyrektora Archiwum Państwowego w Gdańsku Czesława Biernata (1925–2015), zapisaną na nadbitce artykułu zamieszczonego w czasopiśmie „Archeion”²⁷².

Szanownemu Panu Dyrektorowi Czesławowi
Biernatowi w upominku noworocznym
od Piotra Bańkowskiego.
Warszawa, dnia 1 stycznia 1970 roku.

Szanownemu Panu Dyrektorowi Czesławowi Biernatowi w upominku noworocznym od Piotra Bańkowskiego, Warszawa dnia 1 stycznia 1970 r.

P. Bańkowski, *Pół wieku odrodzonych polskich archiwów państwowych*, (nadbitka „Archeion” 1969, t. 51, s. 7–26, Biblioteka APSz, sygn. B 7221.

Jak można sądzić nadbitka artykułu Bańkowskiego *Pół wieku odrodzonych polskich archiwów państwowych* trafiła do archiwalnej biblioteki jako dar adresata.

Stanisław Helsztyński (1891–1986), historyk literatury, anglista, tłumacz, literat, organizator i pierwszy polski kurator Okręgu Szkolnego w Szczecinie, twórca szkolnictwa podstawowego i średniego na terenie Pomorza Zachodniego, zadedykował Archiwum wydany w 1946 r. cykl reportaży jakie ukazywały się w 1945 r. na łamach periodyków „Odrodzenie” i „Arkona”. Były one pokłosiem jego pobytu i pracy w Pile, Koszalinie, Stargardzie i Szczecinie. Publikacja ta zatytułowana *W piastowskich grodach Pomorza Zachodniego*, wydana nakładem Komitetu I-go Obchodu „Trzymamy Straż nad Odrą”, została uhonorowana w 1948 r. Nagrodą Literacką Szczecina. W 1995 r. ukazało się nakładem Archiwum Państwowego w Szczecinie drugie jej wydanie, uzupełnione i poprawione²⁷³. Pierwsza edycja książki z 1946 r. ofiarowana Archiwum w 1985 r. jest tym cenniejsza, iż zawiera odręczne zapiski i autorską korektę Helsztyńskiego:

272 Na temat Cz. Biernata zob. *Historia – Archiwa – Gdańsk. Studia dedykowane Profesorowi Czesławowi Biernatowi w 90. rocznicę urodzin*, Gdańsk 2014.

273 Zob. S. Helsztyński, *W piastowskich grodach Pomorza Zachodniego*, przedmowa i opracowanie M. Frankel, Szczecin 1995.

DLA
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W SZCZECINIE
DEDAKACJA
AUTOR
Stanisław Helsztyński
25. III. 1985

Dla Archiwum Państwowego w Szczecinie dedykuje Autor Stanisław Helsztyński
25 III 1985

S. Helsztyński, *W piastowskich grodach Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1946,
Biblioteka APSz, sygn. 13493.

Kolejna dedykacja Helsztyńskiego przeznaczona była dla Bogdana Frankiewicza. Na egzemplarzu publikacji *Gostyń w pieśni* autor napisał:

Z I WYDANIA, 1931
PANU BOGDANOWI FRANKIEWICZOWI
SZCZECIN, ARCHIWUM
Stanisław Helsztyński
13. IV. 1985

Z I wydania, 1931 Panu Bogdanowi Frankiewiczowi, Szczecin, Archiwum
Stanisław Helsztyński 13 IV 1985.

Gostyń w pieśni, Gostyń 1985
Biblioteka APSz, sygn. BO 201.

Przywołany poprzednio Alfred Wielopolski występuje zarówno jako autor dedykacji i ich adresat. W zasobie bibliotecznym odnotowujemy wiele nadbitków z lat 50. i 60. z jego artykułami dedykowanymi bibliotece oraz nadbitków tekstów innych autorów dedykowanych Wielopolskiemu. Wśród tychże znajduje się nadbitka artykułu Wielopolskiego z czasopisma „Archeion” z 1959 r.

w którym autor podkreślał, iż księgozbiór biblioteki Archiwum jest pomocnym narzędziem w podejmowaniu tematów badawczych.

Biblioteka H.O.P.
A.Wielopolski
3. III. 59

Bibliotece WAP, Alfred Wielopolski 3.03.1959

B. Drewniak, A. Wielopolski, *Szczecińskie materiały do dziejów polskiego wychodźstwa sezonowego na Pomorzu Zachodnim* (nadbitka „Archeion” 1958, t. 28, s. 105–120), Biblioteka APSz, sygn. B 5403.

Swoją książkę *Rozwój gospodarczy dominium Bukowskiego. Od połowy XIII do połowy XVI wieku* zadedykowała bibliotece Archiwum profesor Barbara Popielas-Szultka (1946–2020), wybitna badaczka dziejów średniowiecznego Pomorza i zakonów, znawczyni dziejów Słupska, wieloletnia pracownica Instytutu Historii Akademii Pomorskiej.

Dla biblioteki
Wojewódzkiego Archiwum
Państwowego w Szczecinie
autorka

Dla biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie autorka

B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium Bukowskiego. Od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980,
Biblioteka APSz, sygn. 9171

Z inicjatywą wydania przez Archiwum Państwowe w Szczecinie homilii, listów i wspomnień księdza Mariana Przykuckiego (1924–2009), arcybiskupa metropolity szczecińsko-kamieńskiego (1992–1999), pierwszego arcybiskupa nowo powołanej archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, wiąże się dedykacja mecenasowska, jaką na jednym z egzemplarzy tego zbioru złożył ksiądz arcybiskup, wyrażając wdzięczność za jego opublikowanie.

Powszechnie cenionemu
Archiwum Państwowemu w Szczecinie
przekazuję, dla zbiorów tę książkę
z uczuciami wdzięczności za jej
wydanie.

+ Marian Przykucki

Szczecin 20. IX. 2006

Powszechnie cenionemu Archiwum Państwowemu w Szczecinie przekazuję dla zbiorów tę książkę z uczuciem wdzięczności za jej wydanie, Marian Przykucki, Szczecin 20 IX 2006

M. Przykucki, *Beati pacifici. Homilie, listy, wspomnienia pierwszego metropolity szczecińsko-kamieńskiego*, Szczecin 2006
Biblioteka APSz, sygn. 12391

Profesor Edward Rymar, historyk, mediewista, specjalizujący się w dziejach Nowej Marchii i Pomorza, dyrektor Powiatowej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Pyrzycach w latach 1958–1997, oraz wieloletni pracownik naukowy Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, będąc częstym gościem w Archiwum uświetnił dedykacją mecenasowską jedną z publikacji swego autorstwa, wskazując niejako, iż jej powstanie było związane z inspirującą rolą archiwalnej biblioteki²⁷⁴.

Bibliotece Archiwum
Państwowego w Szczecinie,
bez zbiorów której ta
książka by nie powstała
Szcz. 31.08.2012 E. Rymar

Bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie bez zbiorów której ta książka by nie powstała Szczecin 31.08.2012 E. Rymar

E. Rymar, *Wojny i spory pomorsko-brandenburskie w XV–XVI wieku*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2012
Biblioteka APSz, sygn. 13211

²⁷⁴ Zob. W. Michnal, *Edward Rymar – bibliotekarz, działacz społeczny, historyk i naukowiec*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2019, nr 1, s. 97–112.

W podobnym tonie utrzymana jest dedykacja innego nestora szczecińskich historyków, encyklopedysty, demografa, redaktora naczelnego „Encyklopedii Szczecina” profesora Tadeusza Białeckiego.

*Dla Biblioteki Archiwum Państwowego
w Szczecinie w podziękowaniu
za współpracę
19-IX-2018*

Dla biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie w podziękowanie za dobrą współpracę, Tadeusz Białecki 19 IX 2018.

T. Białecki, *Z aparatem fotograficznym po Polsce w początkach XXI w.*, Szczecin 2019, Biblioteka APSz, sygn. 14065

Dr inż. Józef Dąbrowski (1940–2019), prezes International Paper Historians, członek Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Papierniczego, wieloletni pracownik Instytutu Celulozowo-Papierniczego Politechniki Łódzkiej, wybitny specjalista w zakresie dawnego papiernictwa i drukarstwa oraz problematyki tzw. kwaśnego papieru, przesłał w 2010 r. do zbiorów biblioteki archiwalnej egzemplarz monografii *Rękodzieło papiernicze*, której był współautorem, opatrując go dedykacją wraz z życzeniami świątecznymi dla obdarowanej instytucji²⁷⁵.

Ten egzemplarz książki w całości poświęconej pradowej i szlachetnej sztuce papierniczej – ofiarowuję dla Biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie, dodając moje najlepsze życzenia dla Dyrekcji oraz Pracowników AP w Szczecinie – Józef Dąbrowski współautor tej książki. Wielkanoc 2010

J. Dąbrowski, J. Siniarska-Czaplicka, *Rękodzieło papiernicze*, Warszawa 1991, Biblioteka APSz, sygn. 12855.

²⁷⁵ Zob. „Sztuka i Krytyka. Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata”, 2020, nr 2, s. 5.

Oprócz wpisów dedykacyjnych, księgozbiór biblioteki obfituje również w inne przykłady proveniencji, jak chociażby ekslibrisy, podnoszące także wartość estetyczną książek. Wspomniano już wcześniej o ekslibrisie Alfreda Wielopolskiego. Z innych można wymienić księgoznak Jana Karpowicza (1888–1968), szczecińskiego muzealnika i bibliotekarza, charakteryzujący jego humanistyczne zainteresowania²⁷⁶. Książki J. Karpowicza opatrzone ekslibrisem i charakterystycznym podpisem zawierają też notatki właściciela. Wśród tych ostatnich zwraca uwagę wynotowany przez Karpowicza fragment artykułu H. Łowmiańskiego *Papiernie wileńskie XVI wieku*, zamieszczonego w „Ateneum Wileńskim” (nr 7/8 z 1924 r.). Karpowicz zapisał z tegoż artykułu zdanie dotyczące będącej w jego posiadaniu książki, z którego wynikało, iż: *Tom ten wypuszczony z druku po wycofaniu się Rosjan z obecnych granic Państwa Polskiego i u nas o ile mi wiadomo, niezmiernie rzadki...* Mowa tutaj o książce *Описание документовъ и бумагъ, хранящихся в московском архиве Министерства Юстиции*, Moskwa [1915], która trafiła do zbiorów biblioteki Archiwum w 1957 r. Również pozostałe egzemplarze z księgozbioru Karpowicza, które znalazły się w bibliotece można zaliczyć do rzadkości.

Il. 73. Ekslibris Jana Karpowicza
Biblioteka APSz, sygn. B 5240

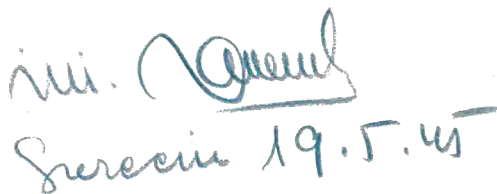

276 Na temat J. Karpowicza zob. *Pięćdziesięciolecie Działu Numizmatycznego w Muzeum Narodowym w Szczecinie*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego*. Materiały z konferencji 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, red. G. Horoszek, Szczecin 2004, s. 16–23.

Interesujące ślady pozostawił w swoim prywatnym księgozbiornie również Piotr Zaremba, pierwszy polski prezydent Szczecina. Przechowywane w zasobie archiwalnym książki z jego kolekcji posiadają pieczętkę o treści: *Inż. Mgr Piotr Zaremba* oraz zapiski, jak te na egzemplarzu *Stettin. Deutschland Grosshafen an der Ostsee*, [między 1937 a 1939]. Na karcie tytułowej Zaremba wynotował (opatrując wpis dwoma wykrzyknikami), iż: *na s. 21 Polska wycieczka zwiedza Szczecin*. Na rzeczonyj stronie zaś przy ilustracji przedstawiającej pasażerów statków wycieczkowych w szczecińskim porcie dopisał: *Przecież na zdjęciu są polscy harcerze w rogatywkach*²⁷⁷.

Il. 74. Znaki własnościowe Piotra Zaremby
Biblioteka APSz, sygn. 4162

inz. Piotr Zaremba
Prezydent
m. Szczecina.

inż. Zaremba
Szczecin 19.5.45

²⁷⁷ W niemieckim Szczecinie w 1934 r. powstała pierwsza polska drużyna harcerska o nazwie „Gryf”. W sierpniu 1935 r. szczecińscy harcerze gościli swoich kolegów z Polski, którzy udawali się do Szwecji na II Światowy Zlot Starszych Harcerzy, natomiast w lipcu 1936 r. polscy harcerze jadący z kolei na zlot skautów norweskich odwiedzili Szczecin, gdzie mieli okazję zwiedzić miasto. Notatka P. Zaremby prawdopodobnie odnosi się do jednej z tych wizyt. Na temat harcerstwa w Szczecinie zob. B. Drewniak, A. Poniatowska, *Polonia szczecińska (1890–1939)*, Poznań 1961, s. 110–111. Śladów czytelnictwa odnajdujemy w książkach prezydenta Szczecina znacznie więcej. W publikacji *Vorschlag zur Umgestaltung der Bahnhofsanlagen in Stettin*, Stettin [1914] na stronie tytułowej Zaremba zanotował: *Projekt przebudowy dworca szczecińskiego na piętrowe perony (czołowo-przelotowy z tym, że czołowy jest na dole, a przelotowy na górze – na wyższej wysokości niż Odra)*. Natomiast w samym tekście skomentował fragment mówiący o „szczecińskim tunelu blaszanym”: *Osobliwość jedyna chyba na świecie, zdaje się, że w 1923 r. zniesiona*. Ślady lektury pozostały też w książce *Die Verwaltung und Bewirtschaftung des Stettiner Hafens in den Jahren 1923–1940*, Stettin 1940. Pod datą 13.02.1960 prezydent Szczecina odnosząc się do tekstu datowanego 13 czerwca 1940 r. autorstwa ówczesnego nadburmistrza Szczecina Wernera Fabera napisał: *Bardzo swemu poprzednikowi Panu Faberowi dziękuję za Jego troskliwość o dobre udokumentowanie mnie właściwie po 20 latach, gdy w 1960 roku piszę pracę o upośledzeniu portu szczecińskiego przez władze niemieckie*.

Swój znak własnościowy w postaci ekslibrisu posiada też Archiwum. Jego autorem był Ludwik Piosicki (1914–2010), artysta malarz, grafik, ilustrator, twórca szczecińskiego malarstwa historycznego²⁷⁸. Motywem przewodnim ekslibrisu były początki polskiego Archiwum. W warstwie treściowej bowiem Piosicki przytoczył pierwsze zdanie z *Dziennika* zapisane przez dyrektora Bolesława Tuhana-Taurogińskiego: *1 stycznia 1945 r. objąłem Archiwum Państwowe w Szczecinie, Tuhan-Taurogiński*. Skrót graficzny w postaci dokumentu z pieczęciami miał podkreślać charakter instytucji.

Warto podkreślić, iż tematyka odnosząca się do proveniencji będącej źródłem poznania losów książek i ich właścicieli, była prezentowana na zebraniach naukowych, zapoczątkowując tym samym regularne prezentacje zbiorów bibliotecznych²⁷⁹.

II. 75. Ekslibris Archiwum Państwowego w Szczecinie

278 J. Piosicki, L. Piosicki, *Ex libris szczeciński*, Szczecin 2010, s. 121–122.

279 Na zebraniach naukowych w latach 2009–2020 wygłoszone zostały następujące prelekcje przybliżające zasób biblioteki i jego historię: *Życie społeczne książki; Stare druki z zasobu biblioteki Archiwum Państwowego jako rzeczowa dokumentacja działalności europejskich i pomorskich oficyn drukarskich; Kultura książki na motywach szczecińskich i nie tylko; Źródła do historii bibliotek ludowych w pruskiej prowincji Pommern i czytelnictwa w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie; Biblioteki w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i na początku XX wieku; Zbiory starych druków w bibliotekach archiwów państwowych w Polsce; Druki szkolne jako źródło do dziejów oświaty i kultury na Pomorzu w dawnych wiekach; Piśmiennictwo o tematyce religijnej ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie; Zabytkowe Biblie w księgozbiornie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie.*

W eseju *Cywilizacja książki* Jan Parandowski pisał iż: *każda biblioteka jest ogromnej wartości, któż wie, czy właśnie ona nie zostanie wybrana przez los, by ocalić rzeczy, które gdzie indziej przepadną?*²⁸⁰ Omawiany księgozbiór dostarcza takich właśnie przykładów w postaci zapisanych w pojedynczych egzemplarzach nazwisk właścicieli książek: ks. Jana Cesarza, ks. Stanisława Dołęgi-Kozierowskiego, Feliksa Łaszczewskiego, Antoniego Librowskiego i wielu innych.

Il. 76. Pieczętka ks. Stanisława Dołęgi-Kozierowskiego
Biblioteka APSz, sygn. 5378

3.3.5. LITERATURA REGIONALNA

Jednym z priorytetów w polityce gromadzenia zbiorów bibliotecznych były zawsze wydawnictwa regionalne. Użytkownicy biblioteki interesujący się tymi zagadnieniami mieli do dyspozycji m.in. biuletyny, dzienniki urzędowe oraz roczniki statystyczne Szczecina i województwa szczecińskiego z lat 50. i 60. Warto też zwrócić uwagę na przynależne do kategorii dokumentów życia społecznego książki telefoniczne, będące dzisiaj rzadkością. Przechowywane w zasobie „Spisy abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Szczecinie” za lata 1946, 1947 i 1949 są niezwykle cennym materiałem dokumentującym początki polskiego Szczecina i Pomorza Zachodniego. Równie cenne są książki telefoniczne z lat 50. i 60. XX w.

Przechowywane w bibliotece zabytkowe pomoranika z lat 1945–1950 są cenną dokumentacją kultury książki na Pomorzu Zachodnim w czasach pionierskich. Warto pamiętać, iż książka na Pomorzu Zachodnim spełniała

---

280 J. Parandowski, *Wspomnienia i sylwety*, Wrocław 1969, s. 163.

w tamtym czasie istotną rolę w procesach polonizacyjnych i integracyjnych miała być magnezem kulturowym spajającym Ziemię Odzyskaną z Polską. Wątek książki jako spoiwa łączącego Ziemię Odzyskaną z Polską przewija się w całym piśmiennictwie z lat 40., podobnie jak przekonanie, iż jest ona najważniejszym czynnikiem postępu gospodarczego i kulturalnego. Książce nadawano więc szczególnie wysoką rangę, stawiano przed nią zadanie uspołeczniania i demokratyzowania ludności. Organizacją życia kulturalnego zajmowało się wówczas wiele instytucji, organizacji i osób. Dzięki ich zbiorowemu wysiłkowi można mówić o procesie kulturalnego zagospodarowania Pomorza Zachodniego. W procesie tym niebagatelną rolę odegrało polskie słowo drukowane. Poczesne miejsce w jego upowszechnianiu odegrało pierwsze polskie wydawnictwo w regionie – Spółdzielnia Wydawnicza „Polskie Pismo i Książka”, założone w Szczecinie w 1945 r.²⁸¹. Spółdzielnia wydawała zarówno publikacje dotyczące dziejów Pomorza Zachodniego, jak też podejmowała tematy bieżące. Te ostatnie znajdowały swój wyraz również na łamach prasy. Wśród periodyków wydawanych przez PPIK, przechowywanych do dzisiaj w bibliotece archiwalnej znajdują się tytuły: „Pionier Szczeciński”, „Wiadomości Szczecińskie” oraz „Szczecin”. Tygodnik Miasta Morskiego (później „Tygodnik Wybrzeża”). Trzeba podkreślić, iż lata 1945–1949 był to czas intensywnych prac mających na celu powoływanie do życia lokalnych polskich czasopism. Już w 1945 r. pojawiło się szesnaście tytułów odpowiadających na potrzeby ludności polskiej²⁸². Drukowano także rozkłady jazdy, spisy telefonów, pocztówki, kalendarzyki, wydawnictwa okolicznościowe, plany miasta. Przygotowane przez PPIK publikacje przybliżały dzieje Pomorza Zachodniego, zapoznawały z tutejszymi zabytkami, sławiły walory krajoznawcze, opowiadały słowiańskie legendy, ukazywały niedawne wyzwolenie i zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych. W powojennej działalności biblioteki szczególnie akcent kładziono na gromadzenie tej właśnie literatury, składającej się na dorobek pierwszych oficyn wydawniczych w polskim Szczecinie. Efektem tego są przechowywane do dzisiaj w zasobie kluczowe tytuły książek i czasopism z tego okresu. Wśród wydanych wówczas publikacji,

281 Na pierwszym walnym zgromadzeniu spółdzielni we wrześniu 1945 r. w przyjętym wówczas statucie stwierdzono, iż celem wydawnictwa jest: *szużba kulturze polskiej przez wydawanie i popularyzację pism i broszur oraz książek ze szczególnym uwzględnieniem wydawnictw związanych z Pomorzem Szczecińskim albo dla Pomorza Szczecińskiego wybitnie potrzebnych*. Zob. APSz, Spółdzielnia Wydawnicza „Polskie Pismo i Książka” (dalej: PPIK), sygn. 28 (Propagowanie książki i wydawnictw na Pomorzu Zachodnim 1946), bez paginacji.

282 Zob. T. Białecki, *Prasa Pomorza Szczecińskiego w latach 1945–1975*, Szczecin 1978.

notowanych w księgozbiornym wymienić można *Pod znakiem Gryfa* (Szczecin 1947) autorstwa Waleriana Lachnitta; *Szczecin dawniej i dzisiaj* oraz *Informator* w opracowaniu Witolda Świokły i Edwarda Moskalewicza (Bydgoszcz 1945); *Zabytki piastowskiego Szczecina* (Szczecin b.r.) Czesława Piskorskiego; *Polski Szczecin. Rys historyczny Pomorza Zachodniego. Chronologiczny Przebieg wydarzeń w roku 1945/1946* (Szczecin 1946) Piotra Zaremby i Czesława Piskorskiego. W 1948 r. ukazał się „Rocznik Informator Pomorza Zachodniego 1945–1948” przynoszący charakterystykę wielu dziedzin życia na Pomorzu w pierwszych powojennych latach. Interesującym przykładem dokumentu życia społecznego jest *Szczeciński Terminarz Kieszonkowy 1946*, który otwiera fraza: *Co zrobiłeś w Szczecinie dla Polski? Pamiętaj, że to twój obowiązek*. Wartość kalendarzyka podnosi wpis własnościowy pierwszego prezydenta polskiego Szczecina Piotra Zaremby datowany 10.01.1946 r. Odpowiedzią na to pytanie mogą być m.in. inne dokumenty życia społecznego zawierające przegląd dokonań różnych instytucji w kolejnych dekadach. Jednym z nich jest broszura *Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych w Szczecinie 1948–1958* (Szczecin 1958), wydana z okazji jubileuszu dziesięciolecia istnienia placówki, będącej pierwszą, państwową szkołą artystyczną na Pomorzu Zachodnim. Podobnie, jak w przypadku wspomnianego wyżej kalendarzyka, publikacja zyskała dodatkowy walor dzięki dedykacji Guido Recka (1919–1981), współtwórcy i dyrektora szkoły: *Dyrekcja PLSP w Szczecinie przesyła w upominku wydawnictwo 10-lecia istnienia PLSP, Reck*.

Z lat 40. pochodzi seria „Monografie Miast Pomorskich” wydawana przez Związek Gospodarczy Miast Pomorskich. W serii tej skoncentrowanej głównie na gospodarce, pojawiały się też informacje historyczne, dotyczące miejscowości ujętych w kolejnych zeszytach: Darłowa, Elbląga, Fromborka, Gdańska, Gdyni, Kamienia Pomorskiego, Postomina, Pucka, Szczecina, Świnoujścia, Wolina. Większość zeszytów serii zachowanych w bibliotece, sygnowana jest pieczętką z nazwiskiem Leona Królaka (1911–1973), pioniera ziemi szczecińskiej, prezesa Spółdzielni Wydawniczej „Polskie Pismo i Książka”. Dla tego ostatniego z kolei dedykowali wspomniane wyżej opracowanie *Szczecin dawniej i dzisiaj* Świokło i Moskalewicz pisząc: *Szanownemu koledze Autorowie 17 XII 1945 r.*

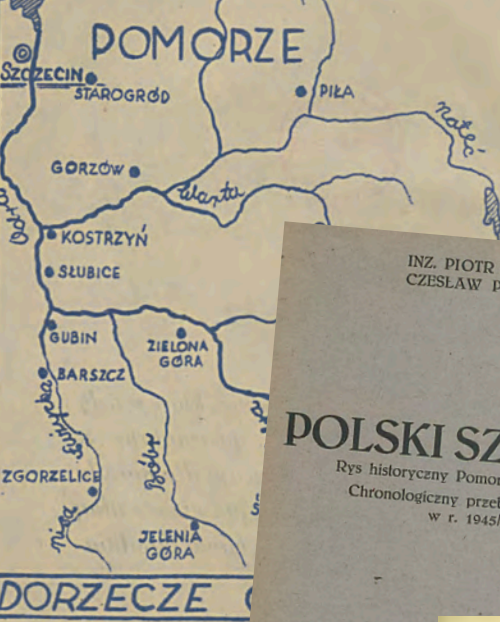
Oryginalnym dodatkiem charakteryzuje się publikacja *Polska flaga w Szczecinie* (Szczecin 1946, Nakładem komitetu I-go Obchodu Trzymamy Straż nad Odrą). Prezydent Piotr Zaremba zanotował na stronie redakcyjnej: *Po 15 latach w dowód pamięci 26.4.1960 r.* Poniżej natomiast znalazł się dopisek inną ręką: *W dowód przyjaźni* i podpisy: *Zaremba, Borkowicz, Rajner, Szczerska*. Data jest

tutaj nieprzypadkowa. Dzień 26 kwietnia w czasach PRL obchodzony był jako święto wyzwolenia Szczecina. Dzisiaj mówi się o rocznicy zajęcia Szczecina przez Armię Czerwoną. Pod cytowanymi wpisami wklejony został wycinek w którym czytamy: 26 kwietnia o godz. 19.00 w Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki szczecinianie spotkają się z Leonardem Borkowiczem – pierwszym wojewodą szczecińskim, tow. Rajnerem – pierwszym sekretarzem KW PPR w Szczecinie, Piotrem Zarembą – pierwszym prezydentem miasta Szczecina i Janiną Szacherską – dyrektorką pierwszej szkoły polskiej w naszym mieście²⁸³.

Il. 77. Publikacje Spółdzielni Wydawniczej „Polskie Pismo i Książka” z zasobu Biblioteki Archiwum

283 Spotkanie to anonsowano m.in. w „Kurierze Szczecińskim” w artykule *Szczecin czci XV rocznicę swoich „pierwszych dni wolności”*. Zob. „Kurier Szczeciński”, 1960, nr 94, s. 1.

Szczecin 10.1.46

SZCZECIŃSKI TERMINARZ KIESZONKOWY

1 * 9 * 4 * 6

INZ. PIOTR ZAREMBA
CZESŁAW PIKORSKI

POLSKI SZCZECIN

Rys historyczny Pomorza Zachodniego
Chronologiczny przebieg wydarzeń
w r. 1945/46

OBÓZ DEMOKRATYCZNY
PRZYWRÓCENIA

PLAN i INFORMATOR MIASTA SZCZECINA

PAPIER-ARTYKUŁY BIUROWE
PRZYBORY KRESLAŃSKIE
i SZKOLNE-FARBY ARTYSTYCZNE

poleca

Fr. Szymański
SZCZECIN
PLAC ŻOŁNIERZA POLSKIEGO 10 TEL 2821

Cena 10 zł.

SZCZECIN

TYGODNIK MIASTA MORSKIEGO

ROK II. 1 WRZEŚNIA 1947 R. NR 33-34

DZIŚ W NUMERZE:
Stefano Niewiady
„Jedwabna pajęczyna
żelaznego pająka”

Trzeci

„Wyzwolony z drapieżnych pazurów najeźdźcy niemieckiego naród polski musi nie tylko leczyć rany i odbudować ruiny spowodowane wojną. Musi on równocześnie podjąć olbrzymi wysiłek, aby wytrwać spowodowane przez wieloletkowe wa-

runki zacofanie techniczne, kulturalne, gospodarcze

Zjazd Przemysłowy Ziem Odzyskanych

TADEUSZ JAKUBOWICZ

POLSKA ODRODZONA

na

POMORZU ZACHODNIM

NAKŁADEM: „POLSKIE PISMO I KSIĄŻKA”
SZCZECIN 1947 R.

1948

NAKŁADEM AGENCJI REKLAMY „POLSKIE PISMO I KSIĄŻKA”

Znaczną rolę w polonizacji Ziemi Odzyskanych odegrał Kościół katolicki, co uwidaczniało się również poprzez słowo drukowane. W omawianym księgozbiore jako przykład można wskazać „Kalendarz Ziemi Odzyskanych” z lat 1947–1948 wydany przez Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp.

Il. 78. „Kalendarz Ziemi Odzyskanych”
Biblioteka APSz, sygn. B 7201

Wyraźnie rysuje się w powojennym piśmiennictwie nurt wydawnictw o charakterze statystycznym. Znamiennym będzie tutaj „Biuletyn Statystyczny” Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego z lat 40., podejmujący takie zagadnienia jak: stosunki ludnościowe, życie gospodarcze, spółdzielczość, życie umysłowe. Problematyka gospodarczo-społeczna była też domeną „Zachodniej Agencji Prasowej”. Na jej łamach pojawiały się tematy dotyczące przemysłu na Ziemiach Odzyskanych, odbudowy miast i wsi na terenie województwa szczecińskiego, znaczenia gospodarczego Odry, perspektyw rozwoju polskiego Szczecina. Podobną tematykę odnajdujemy na łamach „Biuletynu informacyjno-prasowego Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy” oraz periodyku „Administracja i Samorząd na Ziemiach Odzyskanych”, wydawanego przez Instytut Zachodni w Poznaniu. Wszystkie te tytuły notowane są w bibliotece.

Spśród periodyków wymienić można również bibliograficzne rzadkości z drugiej połowy lat 40., takie jak: „Osadnik Wojskowy” (Boleszkowice, pow. Chojna); „Wieści” (Stargard), „Głos Nadodrzański”, „Rzemieślnik Szczeciński”. Wśród kompletowanych regionalistów znalazły się też przewodniki turystyczne, które pomimo tego, iż pisane zgodnie z ówczesnym nurtem propagandowym, odegrały istotną rolę w popularyzacji walorów turystycznych Pomorza Zachodniego²⁸⁴.

Dotkliwie odczuwano brak książki naukowej. Warto przytoczyć tu wypowiedź Romana Łyczywka, jednego z liderów Spółdzielni Wydawniczej „Polskie Pismo i Książka”, sygnalizującego konieczność tworzenia książki fachowej i naukowej: *Dzisiaj brak na tych ziemiach, [...] książki fachowej, pouczającej o przywróconych Polsce ziemiach, urasta do jednego z najpoważniejszych mankamentów w wyposażeniu polskim do odbudowy i rozbudowy życia polskiego na Zachodzie. Świadomość tego braku i świadomość konieczności jego usunięcia staje się coraz powszechniejszą [...] Ta książka jest tu najważniejszą, ta książka potęguje bardziej prawie niż cokolwiek innego siłę polskiego nurtu życia na ziemiach odzyskanych. Tą książkę trzeba stworzyć, tą książkę trzeba rozpowszechniać. W pracy tej nie powinno zabraknąć nikogo. Naukowiec, autor, literat, wydawca, drukarz, księgarz i czytelnik to łańcuch, który przekazuje pracę nad książką z rąk do rąk. Ten łańcuch musi być pełny, nieprzerwany i aktywny*²⁸⁵.

Zanim jednak lokalne środowisko humanistyczne utworzyło ów *nieprzerwany łańcuch*, korzystając obficie z księgozbioru biblioteki Archiwum, swoistą lekcją pomorzoznawczą były m.in. wydane w latach 40. publikacje: *Każko Szczeciński (1345–1377) na tle polityki pomorskiej Kazimierza Wielkiego* (Warszawa 1947) autorstwa Krystyny Pieradzkiej czy *Bogusław I książę Pomorza Zachodniego* (Bydgoszcz 1948) Kazimierza Myślińskiego. Do ważnych opracowań zaliczyć też należy tytuły *200 miast wraca do Polski* (Poznań 1947) Władysława Grabskiego i *Pomorze Zachodnie* (Poznań 1949), pod redakcją Janusza Deresiewicza, dwutomową monografię firmowaną przez Instytut Zachodni w Poznaniu. Publikacje te wpłynęły do zbiorów bibliotecznych w latach 50. XX w.

Z czasem zaczęły pojawiać się monografie miast pomorskich i opracowania syntetyzujące autorstwa lokalnych badaczy. Sporo publikacji z czasów

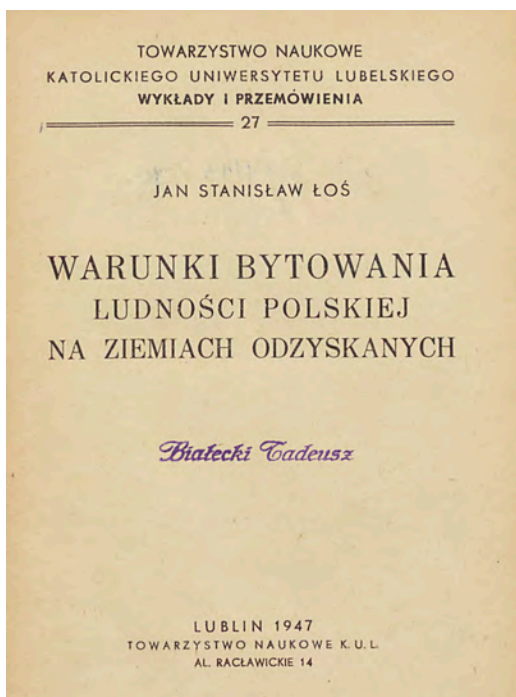
284 Cz. Piskorski, *Ze Szczecina przez Świnoujście do Międzyzdrojów*, Szczecin 1949.

285 APSz, PPIK, sygn. 28 (R. Łyczywek, *Książka musi opanować ziemię odzyskane*), bez paginacji.

pionierskich oraz monografii miast zachodniopomorskich trafiło do zasobów biblioteki jako dary wspomnianego już Tadeusza Białeckiego. W latach 60. w kręgu pracowników Instytutu Zachodniopomorskiego narodziła się koncepcja, by dla każdego powiatu opracować popularnonaukową monografię. Redaktor serii Tadeusz Białecki wspominał, iż inicjatywa ta była odpowiedzią na rosnące zainteresowanie dziejami Pomorza Zachodniego mieszkańców regionu. Pierwszą z serii była publikacja *Z dziejów ziemi myśliborskiej* (Szczecin 1966)²⁸⁶. T. Białecki ofiarował bibliotece również egzemplarze słowników nazw miejscowych i fizjograficznych swego autorstwa²⁸⁷.

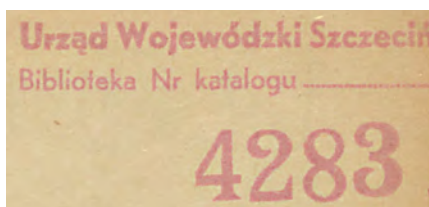
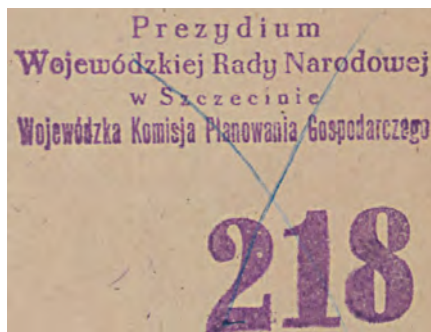
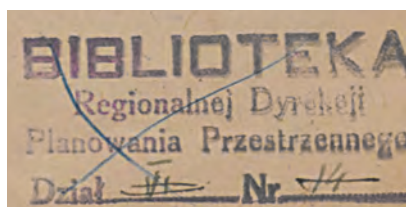
Il. 79. Z księgozbioru prof. Tadeusza Białeckiego
Biblioteka APSz

286 Zob. R. Skrycki, *W Chojnie wszystko było pierwsze – rozmowa z profesorem Tadeuszem Białeckim*, „Rocznik Chojeński”, 2013, t. 5, s. 350.

287 Można wskazać: T. Białecki, *Nazewnictwo geograficzne miasta Szczecina*, Szczecin 1970; tegoż, *Zmiany w nazewnictwie geograficznym Szczecina po 1945 roku*, Szczecin 1995; A. Belchnerowska, T. Białecki, *Toponimia miasta Szczecina*, Szczecin 1988; T. Białecki, L. Turek-Kwiatkowska, *Szczecin stary i nowy. Encyklopedyczny zarys dziejów historycznych dzielnic i osiedli oraz obiektów fizjograficznych miasta*, Szczecin 1991. T. Białecki jest też redaktorem naczelnym *Encyklopedii Szczecina*, będącej przez lata kompendium wiedzy o mieście i jego zasłużonych mieszkańcach.

Il. 80. Przykładowe pieczętki szczecińskich bibliotek organizowanych przy różnych instytucjach w okresie pionierskim i latach 50. XX w.
Biblioteka APSz

Przechowywane w zasobie bibliotecznym pierwociny literatury regionalnej są jednym z wielu świadectw organizowania kultury słowa drukowanego w pierwszych powojennych latach na Pomorzu Zachodnim. Podobnie ówczesne szczecińskie biblioteki obrazują trud zabezpieczania i promowania miejscowej kultury w różnych jej przejawach. Zachowane w Archiwum pojedyncze egzemplarze lub większe fragmenty księgozbiorów takich placówek jak: Biblioteka NBP Szczecin; Biblioteka Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie;

Biblioteka-Urząd Informacji i Propagandy na Okręg Pomorze Zachodnie; Urząd Wojewódzki Szczeciński Biblioteka, Instytut Zachodnio-Pomorski Biblioteka; Biblioteka Międzyzespołowa Zespołów Adwokackich w Szczecinie; Biblioteka Pałac Harcerza Szczecin dają wgląd w zgromadzone przez nie zbiory. Większość z tych placówek zabezpieczyła zastane w swoich siedzibach księgozbiory niemieckie. Stąd w bibliotekach tych znajdowało się sporo niemieckich książek, niezgodnych z profilem działania np. banku, czy Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego. Bardziej celowo uzupełniały one swój księgozbiór w oparciu o Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych. Zasoby tych doraźnie powoływanych organizmów bibliotecznych w większości uległy rozproszeniu. O ich istnieniu, o ile nie zachował się ślad w dokumentach, dają świadectwo już tylko egzemplarze książek opatrzone pieczętkami zachowane w księgozbiorach innych bibliotek, w tym biblioteki Archiwum. W latach 50. z biblioteki Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie przekazano do Archiwum partię 33 tytułów czasopism w 321 woluminach. Były to głównie wydawnictwa statystyczne i urzędowe z lat 30. i 40. XX w., w tym „Szczeciński Dziennik Wojewódzki”, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Ziemi Odzyskanych” i „Dziennik Urzędowy Państwowego Urzędu Repatriacyjnego”.

Oprócz działalności instytucjonalnej należy podkreślić aktywność osób prywatnych, które przyczyniły się do napływu polskiej książki na Pomorze i upowszechniania czytelnictwa. Procesy te widoczne są w księgozbiorach wielu szczecińskich bibliotek. Jednym z najbardziej zaangażowanych był Jerzy Brinken (1908–1991), nauczyciel, geograf, prowadzący w Szczecinie w latach 1945–1948 jedną z pierwszych polskich bibliotek pod nazwą „Ośrodek Kultury”²⁸⁸. Bilans trzech lat działalności placówki zamknął się stanem 8000 książek i czasopism, liczbą około 1000 czytelników i 40 000 wypożyczeń. Po zamknięciu „Ośrodka Kultury” księgozbiór został przekazany do szkół oraz w części sprzedany innym organizatorom prywatnych punktów wypożyczeń²⁸⁹. W bibliotece archiwalnej, podobnie jak w innych szczecińskich bibliotekach, znajdują się egzemplarze ze znakiem własnościowym księgozbioru Jerzego Brinkena, dające świadectwo jego wysiłkom w czasie, jak sam mówił, *wielkiego patriotycznego zrywu*²⁹⁰.

---

288 J. Brinken, *Rola polskiej książki w pionierskich latach kultury szczecińskiej*, w: *Pionierskie lata kultury szczecińskiej*, Materiały z sesji popularnonaukowej odbytej w Szczecinie 13 V i 28 X 1985 r., pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 1986, s. 311–321.

289 Tamże, s. 316–317.

290 Tamże, s. 321.

Dzięki tym właśnie bibliotekom pozostał trwały ślad jego działalności na rzecz polskiej książki i czytelnictwa, a same egzemplarze znajdując nowe schronienie nie uległy zupełnemu rozproszeniu. Zabezpieczeniem tym okazały się głównie szczecińskie biblioteki naukowe, bowiem ta część księgozbioru „Ośrodek Kultury” która została przekazana bibliotekom szkolnym, jak można przypuszczać nie zachowała się w tych placówkach.

Il. 81. Znak własnościowy Jerzego Brinkena
Biblioteka APSz

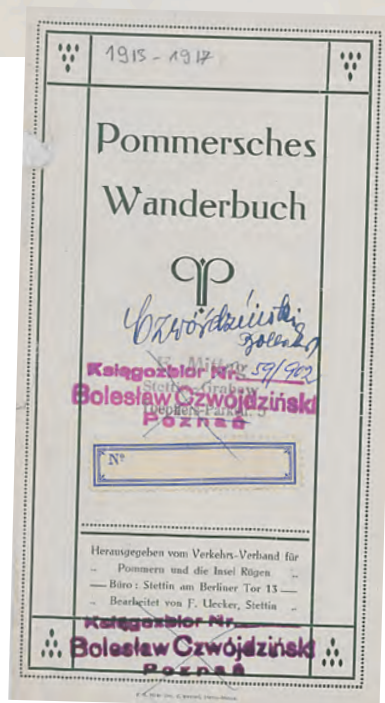

Znaną i cenioną postacią okresu pionierskiego był Bolesław Czwójdziński (1901–1972), prekursor krajoznawstwa i turystyki na Pomorzu Zachodnim, publicysta, działacz społeczny. I w jego przypadku zachowane w bibliotece Archiwum książki z pieczętką: *Księgozbiór Numer... Bolesław Czwójdziński*, świadczą o okresie pionierskim i przypominają tego zasłużonego przewodnika PTTK. Można powiedzieć, iż przypominają dosłownie bowiem w jednej z broszur *Zjazd społecznych opiekunów zabytków województwa koszalińskiego i szczecińskiego w Kołobrzegu 28–29 maja 1966 r. Objazd historycznych miast Pomorza Zachodniego* (Koszalin 1966), odnajdujemy zebrane przez Czwójdzińskiego materiały. Są to: wycinek prasowy z „Głosu Szczecińskiego” 1968 r., nr 308, gdzie w cyklu *Sylwetka tygodnia* pod hasłem „Wzór przewodnika” przybliżona została jego osoba oraz przepisany przez Czwójdzińskiego artykuł Czesława Piskorskiego *Nadmorski szlak ciekawych ludzi* zamieszczony w „Biuletynie Turystycznym” Głównej Komisji Kultury Fizycznej i Turystyki (brak cytaty wydawniczej), w której autor pisze, iż: *W ruchu turystyczno-krajoznawczym Szczecina i województwa najpocześniejsze miejsce zajmuje nestor przewodników prezes Bolesław Czwójdziński*. Piskorski przypomniał w tym artykule, że Czwójdziński na polecenie dyrekcji PKP odtwarzał z dawnych dokumentów i książek polskie nazwy wszystkich stacji kolejowych Dolnego Przyodrza. Ta cenna publikacja również trafiła do zbiorów archiwalnej biblioteki.

II. 82. Książki ze znakiem własnościowym Bolesława Czwojdzńskiego
Biblioteka APSz

*Bolesław Czwojdzński
Poznań*

W księgozbiorze bibliotecznym zwracają uwagę wycinki prasowe. Widzimy tu wyraźną inspirację księgozbiorem poniemieckim pracujących w latach 50. bibliotekarzy-archiwistów. Kolekcja polskich wycinków prasowych ma bowiem identyczną formę, jak jej odpowiedniki niemieckie. Naklejane na arkusze, bądź bezpośrednio przyklejone do tekturowych okładek, ewentualnie włożone luzem w okładziny, opatrzone cytata wydawniczą, dotyczyły głównie tematyki regionalnej, chociaż zdarzały się artykuły z gazet ogólnopolskich. Wszystkie zostały opracowane jako broszury²⁹¹. Chronologicznie dotyczą lat 50. Jak można przypuszczać w kolejnych dekadach zaprzestano ich gromadzenia w tej formie i inwentaryzowania.

W późniejszym okresie przyrost literatury regionalnej związany był nie tylko z produkcją wydawniczą lokalnych oficyn, ale też funkcjonującego w latach 1994–2019 wydawnictwa Archiwum szczecińskiego „Dokument”²⁹². Archiwum zanim powołało własną oficynę wydawniczą, korzystało z usług wydawców szczecińskich, w szczególności szczecińskiego oddziału Krajowej Agencji Wydawniczej oraz wydawnictwa „Glob” Współpraca z „Globem” zawoocowała publikowaną w latach 1983–1989 „Kroniką Miasta Szczecina”, której kolejne edycje pod nazwą „Kronika Szczecina” były firmowane już przez Archiwum Państwowe. Wraz z Uniwersytetem Szczecińskim zainicjowano serię „Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego”, podejmującą rozmaite zagadnienia z powojennej historii Szczecina i Pomorza.

Rosnące jednak potrzeby informacji o zasobie archiwalnym, poszerzające się zadania upowszechniania wiedzy o historii Pomorza, stały się bodźcem do powołania przy Archiwum własnej oficyny wydawniczej. Realizowane przez nią zadania popularyzowania zasobu archiwalnego oraz dorobku naukowego tutejszego środowiska humanistycznego znalazły swój wyraz m.in. w takich publikacjach jak: *Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 r.*,

---

291 Zob. H. Buczyńska, *Druga od ... 150 lat Krajowa narada Archiwistów*, „Życie Warszawy” z dnia 10.04.1958 r.; B. Frankiewicz, *O piwie zwanym „Zaczynaj”*, „Głos Szczeciński”, 9–11.04. 1955, nr 85; L. Turek-Kwiatkowska, *Akta Landratsamt zu Flatow mówią... o polskości Złotowa*. Wycinek z dodatku społeczno-kulturalnego do „Głosu Koszalińskiego” z dnia 10. i 11.03.1956 r., nr 60; B. Drewniak, *Zachodnio-pomorskie saksy. Z historii Pomorza Zachodniego*, „Kurier Szczeciński” z dnia 9–11.04. 1955 r. nr 85; W. Lachnitt, *W archiwum i w życiu*, „Głos Szczeciński”, 20–21.09.1952 r. Zachowano oryginalne cytaty wydawnicze.

292 M. Frankel, *Działalność wydawnicza Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, praca zbiorowa pod red. M. Frankel, Szczecin 2007, s. 131–135. Zob. też: J. Kosman, *Wydawnictwo „Dokument” Oficyna Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2016, nr 25, s. 107–113.

Regesty dokumentów miasta Szczecina, Świadczenia historii Pomorza. Księstwo Pomorskie 1140–1648. Wśród znaczących publikacji wymienić trzeba też materiały z sesji naukowych, monografie, katalogi wystaw.

Kontynuację księgozbioru regionalnego stanowią dzisiaj nieliczne zakupy nowości, przede wszystkim zaś dary przekazywane przez autorów regionalnych opracowań, wśród których możemy wymienić profesora Kazimierza Kozłowskiego, emerytowanego dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie, pełniącego tę funkcję w latach 1975–2007; profesora Tadeusza Białeckiego, nestora szczecińskich historyków; profesora Uniwersytetu Szczecińskiego Radosława Gazińskiego; dr. Marka Łuczaka, autora wielotomowego cyklu poświęconego dzielnicom Szczecina oraz publikacji dotyczących ochrony pomorskich zabytków. Inną grupę darczyńców tworzą regionaliści, tacy jak Wojciech Styłski dzielący się swoimi bogatymi zbiorami pomorzoznawczymi oraz autorzy prac, które powstały z wykorzystaniem zasobu aktowego archiwum i księgozbioru bibliotecznego, jak profesor Beata Halicka, pracownik naukowy Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu czy profesor Zygmunt Szultka. Księgozbiór biblioteczny był też wzbogacany w literaturę regionalną poprzez wybór z kolekcji książek wpływających do Archiwum wraz ze spuściznami różnych osób. Nadmienić tu wypada nazwisko archiwisty Bogdana Frankiewicza, ze spuścizny którego wyselekcjonowano m.in. literaturę pomorzoznawczą wydaną w Niemczech²⁹³. Natomiast z archiwum prywatnego dr. Stanisława Bracha, emerytowanego pracownika szczecińskiej spółdzielczości, wybrano komplet książek dotyczący dziejów spółdzielczości oraz szczecińskiej spółdzielni „Społem”. Publikacje te znalazły odbiorców m.in. wśród archiwistów opracowujących zespoły odnoszące się do gospodarki Szczecina i regionu²⁹⁴.

Osobną kolekcję tworzy zbiór profesora Bogdana Dopierały (1922–1991), historyka, nauczyciela akademickiego, związanego od lat 60. ze Szczecinem,

293 Były to następujące książki: G. Dallmann, *Philipp Otto Runge... bleib bewundernd stehen, Romanbiografie*, Gützkow 1995; *Flucht-Vertriebung-Neuanfang 1945*, Senden 1995; M. Höft, *Zwischen Wald und See. Die Chronik Altdams im Kreis Randow*, Bremen 1990; H.E. Jahn, *Pommersche Passion*, Holstein 1964; C. Koepcke, *Blaue Wälder. Weisse Dünen. Erinnerungen an Pommern*, Leer 1977; Ch. Krockow, *Die Reise nach Pommern*, Stuttgart 1895; F. Lau, *Stettiner Luftfahrtgeschichte*, Kiel 1990; A. Wulle, *Der Stettiner Vulcan*, Herford 1989; *Zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Pommern 1917–1945*, Rostock 1965.

294 Zob. S. Brach, J. Karwowski, *40 lat spółdzielczości spożywców na Pomorzu Szczecińskim 1945–1985*, Szczecin 1985; *XXV lat spółdzielczości uczniowskiej województwa szczecińskiego*, Szczecin 1971; R. Kucharski, *Skrócony zarys historii powstania i działalności społeczno-gospodarczej Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem” w Gryfnie 1945–1985*, Gryfino 1985;

współtwórcy szczecińskiego szkolnictwa wyższego. Przekazany przez B. Dopierałę księgozbiór niemcoznawczy jest odzwierciedleniem zainteresowań badawczych darczyńcy, który specjalizował się m.in. w tematyce wzajemnych relacji pomiędzy Polską a Niemcami.

Efektom związków instytucjonalnych archiwalnej biblioteki, czyli współpracy m.in. w ramach Koła nr 9 Bibliotek Instytucji Kultury Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Szczecinie, jest stały dopływ publikacji sygnowanych przez Muzeum Narodowe w Szczecinie i Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie. Dzięki redakcji czasopisma „Przegląd Zachodniopomorski” biblioteka posiada komplet tego liczącego się regionalnego periodyku naukowego, podobnie jak „Bibliotekarza Zachodniopomorskiego” otrzymywanego z kolei w ramach wymiany z Książnicą Pomorską w Szczecinie.

3.3.6. PIŚMIENICTWO ARCHIWOZNAWCZE

W 1980 r. w artykule dotyczącym zasobu biblioteki pisano, iż z racji swego charakteru biblioteki przyzakładowej, działającej przy Archiwum, gromadzi ona bieżąco literaturę archiwalną, która stanowić może źródło poszukiwań dla historyków, jak i fachowy materiał dla archiwistów²⁹⁵. Wypadanie zgodzić się z tym stwierdzeniem niemalże w całości, poza niefortunnym określeniem przynależności biblioteki archiwalnej do bibliotek przyzakładowych. Jak pamiętamy bowiem w „Wytocznych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych” w sprawie gromadzenia księgozbiorów bibliotek archiwów wojewódzkich, oddziałów terenowych i archiwów powiatowych z 1964 r. biblioteki archiwalne przyporządkowano do kategorii zakładowych bibliotek naukowych. W przywoływanym artykule wymienione zostały następujące kategorie gromadzonych publikacji: przepisy, słowniki archiwalne, biuletyny NDAP, informatory o archiwach i materiałach archiwalnych poszczególnych archiwów oraz inne pozycje książkowe z dziedziny archiwistyki wydane głównie przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych oraz czasopisma krajowe i zagraniczne: „Archeion”, „Teki Archiwalne”, „Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Archivni Casopis”,

---

„Społem”. *Powszechna Spółdzielnia Spożywców*, Gryfino 1985; J. Szuman, *Przemysł spożywczy województwa szczecińskiego 1945–1968*, Szczecin–Poznań 1971. Oprócz publikacji dotyczących spółdzielczości na Pomorzu Zachodnim warto odnotowania są także broszury odnoszące się do tej tematyki wydane przed wojną we Lwowie: *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Spożywczo-Gospodarczych „Jedność” we Lwowie*, Lwów 1926; *Statut Związku Spółdzielni Spożywczo-Gospodarczych „Jedność” we Lwowie*, Lwów 1921.

295 E. Woltman, *Informacja o zasobie biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1980*, Szczecin 1980, s. 59.

„Der Archivar”²⁹⁶. Zakres gromadzonych materiałów znacznie się rozszerzył od tego czasu.

Tematyka archiwoznawcza jest (obok regionalnej) najpełniej reprezentowana w księgozbiorze bibliotecznym. Literatura odnosząca się do teorii i praktyki archiwalnej, zasilająca zbiory biblioteczne już w początkach lat 50. służyła pracownikom do opracowania zasobu i samokształcenia. Najstarsze wydawniczo publikacje sięgają początku XX w., natomiast z lat 40. i 50. pochodzą materiały wydawane w ramach serii NDAP²⁹⁷.

W latach 50. włączono do zasobu bibliotecznego poszczególne zeszyty „Archiwalnego Biuletynu Informacyjnego”, wydawanego jako maszynopis powielany. Archiwa Białegostoku, Bydgoszczy, Gdańska, Kielc, Krakowa, Łodzi, Lublina, Poznania, Olsztyna i innych prezentowały w nich informacje dotyczące przechowywanych zasobów. Dział archiwistyki i archiwoznawstwa był sukcesywnie uzupełniany m.in. w przewodniki po zasobach archiwów polskich i inwentarze akt. Opracowania tego typu, zawierające charakterystykę zespołów archiwalnych, podające ich zawartość rzeczową, są cennym źródłem informacji o gromadzonych w tych placówkach dokumentach. Wiele z nich opracowanych w latach 70. i 80., to publikacje na prawach rękopisów i wydawnictwa powielaczowe²⁹⁸.

Znaczącą grupę publikacji stanowią też wydawane w kolejnych latach informatory o archiwach, katalogi zbiorów w tym planów i map, słowniki archiwalne, materiały pokonferencyjne, czy wytyczne dotyczące ewidencji i opracowania zasobu²⁹⁹. Wspomniane wyżej „Wytyczne NDAP” z 1964 r., odnoszące się do

---

296 Tamże.

297 W grupie starszych wydawnictw można przykładowo wymienić: A. Kosiński, *Archiwa. Co mamy i na co jeszcze koniecznie zdobyć się powinniśmy*, Poznań 1914; *Archiwa Polskie*, t. 1: Akta Komisji Policji Policji Obojga Narodów i Komisji Policji Koronnej (1791–1794), oprac. J. Jankowska, Warszawa 1949; G. Kaleński, *Brakowanie akt*, Warszawa 1948; *Zbiór przepisów archiwalnych: stan na 1 października 1952 r.*, Warszawa 1952; *Konserwacja materiałów archiwalnych*, Warszawa 1953; *Instrukcja w sprawie porządkowania archiwalnego zasobu kartograficznego*. Załącznik do zarządzenia nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 września 1956 r.

298 Przykładowe tytuły to: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Informator o zasobie archiwalnym*, Kraków 1978; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. A. Żebrowska, Łódź 1979; *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie. Spis zespołów*, Koszalin 1981.

299 Zob. *Archiwa państwowe. Informator*, Warszawa 1977; *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych*, oprac. B. Jagiełło i D. Majerowicz, Warszawa 1969; M. Piechota, *Archiwa zakładowe*, Warszawa 1980; J. Płoch, *Wytyczne opracowania dokumentów pergaminowych i papierowych*, Warszawa–Łódź 1985; *Polski Słownik Archiwalny*,

księgozbiorów bibliotecznych, postulowały dążenie do kompletności w zakresie piśmiennictwa bibliograficznego, i encyklopedycznego, pod warunkiem jednakże daleko idącej selekcji, ograniczającej te dziedziny do publikacji będących niezbędną podbudową historyczną, społeczną czy polityczną dla całokształtu prac i warsztatu informacyjnego biblioteki. Na tej podstawie gromadzone były encyklopedie, informatory, kompendia, słowniki językowe i tematyczne oraz liczne bibliografie³⁰⁰.

Jak wskazywano powyżej, w „Wytocznych NDAP” kategorią piśmienniczą, której rola w bibliotekach wzrastała z każdym rokiem były czasopisma. W ich gromadzeniu upatrywano istotnego warunku aktualizacji księgozbioru. Uwzględniając potrzeby lokalnego środowiska humanistycznego kompletowano w bibliotece takie tytuły jak „Czasopismo Prawno-Historyczne”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, „Zapiski Historyczne”, „Przegląd Historyczny”, „Przegląd Zachodni”, „Przegląd Zachodniopomorski”, „Roczniki Historyczne”, „Zapiski Historyczne”. Szczególne znaczenie mają oczywiście czasopisma odnoszące się do zagadnień archiwistyki. W zasobie bibliotecznym wzorem wszystkich innych bibliotek archiwalnych, znalazły się czołowe tytuły z tej dziedziny. Bogato reprezentowane są periodyki wydawane przez poszczególne archiwa w Polsce odzwierciedlające kompleksowo ich działalność.

W ostatnich dekadach biblioteka wzbogaciła się w wiele publikacji będących pokłosiem działalności edytorskiej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, która od kilkudziesięciu lat publikuje wydawnictwa naukowe i popularnonaukowe głównie z zakresu historii i archiwistyki. Dominują wśród nich edycje źródłowe, monografie, różnego rodzaju pomoce archiwalne, informatory, katalogi wystaw, opracowania rocznicowe³⁰¹.

Systematycznie i planowo gromadzone publikacje wydawane przez archiwa prezentujące dorobek tych instytucji, ich zasób i dzieje, zajmują istotne miejsce

---

Warszawa 1952; *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych*. Materiały z sesji Łódź 10 XI 1979, Warszawa 1981; *Wytoczne w sprawie ewidencji, oceny i przekazywania do archiwów państwowych dokumentacji technicznej archiwów technicznych*, Warszawa 1960.

300 Jako jednostkowe przykłady można wymienić: *Bibliografia historii polskiej* (za poszczególne lata), *Bibliografia polskiego piśmiennictwa morskiego 1901–1944*, Gdańsk 1986; *Bibliografia Pomorza Zachodniego* (za poszczególne lata); M. Gumowski, *Bibliografia numizmatyki polskiej*, Toruń 1967; *Polska bibliografia morska*, Szczecin 1970; *Encyklopedia II wojny światowej*, Warszawa 1975; *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, Warszawa 1981; *Encyklopedia organizacji międzynarodowych*, Warszawa 1975; *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976; *Leksykon PWN*, Warszawa 1972.

301 Na stronie NDAP w zakładce poświęconej wydawnictwom czytamy: *Działalność wydawnicza NDAP przyczynia się do szeroko rozumianej popularyzacji i zwiększenia zainteresowania*

w omawianym księgozbiornie, nie tylko z uwagi na specjalizację gromadzonych zbiorów. Ze względu na szeroki zakres podejmowanych zagadnień stanowią one bogate źródło informacji.

Ostatnie lata przyniosły liczne opracowania z zakresu cyfryzacji archiwów, digitalizacji i nowych zadań placówek archiwalnych w zmieniającej się szybko rzeczywistości społeczeństwa informacyjnego. Publikacje te znacząco wpłynęły na strukturę księgozbioru archiwoznawczego. Podkreślić należy iż odgrywają one istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb informacyjnych pracowników, podobnie jak publikacje odnoszące się do zmian kulturowych jak chociażby ochrony danych osobowych. Transformacje o charakterze społecznym, cywilizacyjnym, technologicznym nie mogły pozostać bez wpływu na kształtowanie zasobu biblioteki archiwalnej.

W 2020 r. rozpoczęły się prace mające na celu wdrożenie zintegrowanego systemu bibliotecznego KOHA. Zaczęła się nowa epoka w dziejach biblioteki – wiek cyfryzacji, ale to już inna historia (czwarta), w jaką biblioteka wchodzi z przedstawionym tutaj pokrótce dziedzictwem historycznym i kulturowym.

Il. 83. Pieczętki biblioteki APSz

---

zasobem i działalnością sieci archiwów państwowych. Jej podstawą są zapisy ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, które do zakresu działania Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych włączają m.in. „popularyzację wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej i wydawniczej”, a także „nadzór nad działalnością naukową i wydawniczą prowadzoną w archiwach państwowych”, www.archiwa.gov.pl [dostęp: 14.11.2020].

Il. 84. Pracownicy Archiwum od lewej stoją: Lucyna Turek-Kwiatkowska, Irena Okoń, Zofia Karbowska, Bogusław Drewniak, Anna Poniatowska, Alfred Wielopolski, maj 1954 r.
Kronika APSz

Il. 85. Na archiwalnym dziedzińcu od lewej: Zbigniew Robaczewski, Bogdan Frankiewicz, Maria Hauke-Bosak, Alfred Wielopolski, Zofia Dowgiałło, Anna Poniatowska, Wojciech Jeziorowski, Bogusław Drewniak, maj 1957 r.
Kronika APSz

Il. 86. Bogdan Frankiewicz
Kronika APSz

Il. 87. Maria Frankel
prezentuje biblioteczne
cymelia, lata 80. XX w.
Kronika APSz

Il. 88. Biblioteka APSz
Fot. Iga Bańkowska, 2021

ZAKOŃCZENIE

Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie należąca do zasobniejszych wśród bibliotek archiwów polskich ma bogatą tradycję. Chronologicznie w jej dziejach możemy wyróżnić dwa okresy. Pierwszy do 1945 r., obejmujący historię zasobów bibliotecznych zgromadzonych w niemieckim Szczecinie i drugi, po 1945 r., będący zapisem historii księgozbioru bibliotecznego Archiwum Państwowego w polskim Szczecinie. U początku niemieckiego księgozbioru stoją dwie instytucje Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (*Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde*) oraz Archiwum Prowincjonalne (*Provinzial Archiv für Pommern in Stettin*). Towarzystwo utworzone w Szczecinie w 1824 r., było zasłużoną dla miasta placówką o charakterze naukowo-badawczym, która w swej ponad stuletniej działalności zgromadziła bogaty księgozbiór. Skupieni wokół Towarzystwa znani pomorscy historycy, archiwiści, muzealnicy i profesorowie gimnazjalni od początku wskazywali na potrzebę kompletowania zbiorów dokumentujących dzieje i współczesność Pomorza. Towarzystwo przez wiele lat swojej działalności współpracowało z Archiwum, co nie było dziełem przypadku. W miarę rozwoju badań historycznych archiwa bowiem już nie tylko gromadziły i przechowywały akta, ale zaczęły aspirować do roli ośrodków o profilu naukowym. Nasilająca się wówczas tendencja łączenia zbiorów archiwalno-bibliotecznych towarzystw historycznych z zasobami zgromadzonymi w archiwach dała o sobie znać również w Szczecinie. Jej wyrazem było pismo premiera Prus Ottona von Manteuffla, skierowane do zarządu szczecińskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, z prośbą, by swoją bibliotekę powierzyło opiece Królewskiego Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie. W wyniku ustaleń obie strony, wypełniając życzenie premiera, podpisały w 1856 r. umowę, zgodnie z którą bibliotekę Towarzystwa przeniesiono, na koszt Archiwum, do jego siedziby jako dobro powierzone. Umowa ta do 1945 r. (z przerwą w latach 1886–1902) połączyła losy obu placówek. Powiększające się sukcesywnie zbiory biblioteczne Towarzystwa z biegiem czasu służyły jako

uzupełnienie zasobów archiwalnych. Rozwój biblioteki w początkowym okresie był możliwy dzięki darowiznom, później celowo gromadzono zasób poprzez zakup i wymianę.

Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza wraz ze swoją biblioteką wpisywało się w ówczesne trendy społeczne. Nowy styl życia wykształconego mieszczaństwa – bardziej dynamiczny i ekspansywny – predestynował tę warstwę społeczną do udziału w rozmaitych zbiorowych przedsięwzięciach. Charakterystyczną dla XIX w. była praktyka zrzeszania się. Tendencja ta zawoocowała na Pomorzu licznymi związkami i stowarzyszeniami. Większość z powstających wówczas organizacji przybierała formy instytucjonalne, posiadała statut, budżet, czasami własne siedziby. Prawie wszystkie organizowały księgozbiory, widząc w bibliotekach istotny składnik współczesnego życia. Książka w związkach i stowarzyszeniach służyła celom statutowym, popularyzacji wiedzy, jak również lekturze beletrystyki. Wielkość tworzonych księgozbiorów zależała od możliwości macierzystych placówek. Organizacje nie posiadające w swoich siedzibach miejsca na bibliotekę, umieszczały zbiory gościnnie lub za opłatą w wynajętych pomieszczeniach. Z sytuacją taką mamy do czynienia także w przypadku Towarzystwa Historycznego, którego członkowie mogli korzystać z czytelni szczecińskiego Towarzystwa Czytelniczego, gdzie wyłożone były należące do Towarzystwa czasopisma. Dzięki stowarzyszeniowym bibliotekom środowiska mieszczańskie mogły uczestniczyć we wspólnocie kulturowej, zwłaszcza, że zamożni kupcy, fabrykanci, aptekarze, przedsiębiorcy żegludowi, oficerowie, urzędnicy, prawnicy, prokurenci, inżynierowie, lekarze tworzący skład osobowy towarzystw, traktowali możliwość dostępu do medium informacyjnego, jakim była książka i czasopismo jako istotny warunek aktywnego uczestnictwa w ówczesnym kulturalnym świecie. Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza dysponowało bez wątpienia największym księgozbiorem wśród stowarzyszeniowych bibliotek, który w połączeniu z zasobem bibliotecznym Archiwum Państwowego tworzył najpoważniejszy księgozbiór naukowy w dziewiętnastowiecznym Szczecinie, nie licząc biblioteki Gimnazjum Mariackiego. Społeczne funkcje tego organizmu bibliotecznego były jednakże ograniczone z uwagi na jego półpubliczny charakter zawężający krąg użytkowników. Decydująca rola w realizacji szerokich potrzeb czytelniczych przypadła dopiero otwartej w 1905 r. Bibliotece Miejskiej (Stadtbibliothek), w której czytelnicy mogli korzystać także z coraz bogatszego księgozbioru naukowego. Nie zmienia to faktu, iż wymienione wyżej,

dwa, niezwykle ważne naukowe księgozbiory Szczecina zachowały swój status i znaczenie również w pierwszej połowie XX stulecia.

Szczecińskie Archiwum już z chwilą powstania starało się gromadzić materiały o charakterze bibliotecznym. Na te tzw. *litteraria* składały się głównie kroniki i dzieła historyczne, a także opracowania z archiwistyki i periodyki archiwalne. Władze zwierzchnie zalecały zresztą, by archiwa nabywały wydawnictwa pomocne przy opracowaniu akt. Same też regulowały centralnie ich dystrybucję. Na uwagę zasługuje fakt wszechstronnego gromadzenia przez Archiwum literatury regionalnej. Zgromadzony zasób druków zwartych, czasopism oraz dokumentów życia społecznego, stawił bibliotekę archiwalną w rzędzie wiodących na Pomorzu Zachodnim placówek posiadających literaturę pomorzoznawczą. Powstanie biblioteki archiwalnej jako komórki pomocniczej urzędu nie pozostawało bez wpływu na jej założenia metodologiczne i pragmatyczne. Analiza materiału aktowego wyraźnie pozwala dać pierwszeństwo działalności archiwistów w zakresie pozyskiwania i opracowania zbiorów nad poczynaniami opiekunów biblioteki Towarzystwa Historycznego, w większości nauczycieli gimnazjalnych. Z drugiej strony należy mieć na uwadze fakt, iż biblioteka Towarzystwa w mniejszej mierze, niż biblioteka Archiwum miała odpowiadać na potrzeby swoich członków.

W archiwalnej księżnicy realizowano planowe gromadzenie najnowszej literatury, oddającej aktualny stan wiedzy. Książka dawna, o której już na początku XX w. chętnie wypowiadano się jako o obiekcie wartościowym, przedmiocie muzealnym, pozostającym w kręgu zainteresowań historyka lub bibliofila oraz takich instytucji jak archiwum czy muzeum, nie stanowiła w zbiorach omawianej biblioteki jej nadrzędnego elementu. Trafiała tu głównie jako dar, ewentualnie część przejętej lub zakupionej spuścizny, nie będąc przedmiotem celowego gromadzenia. W katalogach biblioteki natrafiamy na śladowe ilości książek wydanych w poprzednich stuleciach, które można by określić jako obiekty muzealne czy kolekcjonerskie. Stawia to bibliotekę Archiwum w rzędzie nowoczesnych księżnic odpowiadających na potrzeby użytkowników. Procesy te wymagały wypracowania nowych metod pracy, które obserwujemy zarówno w Szczecinie, jak i w bibliotekach innych archiwów w Niemczech. Istotnym dla przyszłych zadań tych bibliotek okazało się budowanie nowoczesnego warsztatu informacyjno-bibliograficznego. Co prawda niewielkie zasoby książkowe jakimi dysponowały archiwa na początku XIX w., nie wymagały jeszcze zbyt wielu zabiegów, to kolejne dziesięciolecia przynosiły zmiany wywołane

przyrostem księgozbiorów i zwiększonym zapotrzebowaniem na odpowiednią literaturę ze strony pracowników archiwów zobligowanych do pracy naukowej, jak i użytkowników zbiorów archiwalnych. Wynikiem tego było tworzenie nie tylko katalogów, klasyfikacji zbiorów opartej na wielostopniowych podziałach, ale też kartotek i zestawień bibliograficznych

Znamiennym był okres II wojny światowej. W latach tych archiwa kładły szczególny nacisk na zabezpieczanie zbiorów i ich ewakuację, oraz rozmieszczenie w bezpiecznych lokalizacjach na miejscu. W Szczecinie ewakuacja zasobu archiwalnego i bibliotecznego stanowiła niespotykane wydarzenie w dotychczasowych dziejach Archiwum Państwowego. Było ono konsekwencją wywołanej przez III Rzeszę wojny. W wyniku wojennego chaosu i destabilizacji, oraz powojennej polityki dotyczącej dziedzictwa kulturowego, znaczna część księgozbioru przechowywanego w Archiwum nie powróciła na swe dawne miejsce. Ewakuacja zasobu, rozmieszczonego w wielu miejscowościach na Pomorzu Zachodnim, jak się okazało nie uchroniła przed zniszczeniem wielu jego partii. Po wojnie natomiast podlegał on sukcesywnemu rozpraszeniu, co związane było z przejmowaniem księgozbiorów pozostających na Ziemiach Odzyskanych przez liczne ośrodki z Polski. W upominaniu się o ich zwrot miał swój wielki udział dyrektor Archiwum Bolesław Tuhan-Taurogiński. Dzięki batalii jaką stoczył o wywiezione ze Szczecina biblioteki Towarzystwa Historycznego i Archiwum, możemy dzisiaj szczyć się zabytkowymi zbiorami. I pomimo tego, iż stanowią one zaledwie niewielką część stanu przedwojennego, to przechowywane w bibliotece ponad 1600 starych druków (wśród nich dwa inkunabuły) i około 2000 druków ulotnych z XVI–XVIII w., jak też druki z XIX i pierwszej połowy XX w. czynią ten zasób liczącą się kolekcją historyczną w Szczecinie oraz jedną z zasobniejszych wśród bibliotek archiwów w Polsce. Posiadane przez bibliotekę historyczne pomeranika, wykorzystywane w szczególności do celów naukowych, były po II wojnie światowej sukcesywnie opracowywane i pomnażane. Polscy archiwiści i bibliotekarze już w drugiej połowie lat 40. XX w. podjęli trud ich rozpoznania i skatalogowania. Ukształtowany dzięki tym pracom naukowy zasób biblioteczny odgrywał istotną rolę, jako podstawa dla badań naukowych w pierwszych latach po zakończeniu wojny, kiedy to tworzyły się zręby humanistycznych środowisk Szczecina. W tym pionierskim okresie zabezpieczania bazy źródłowej dla ośrodków naukowych miasta niezwykle ważna rola przypadła właśnie szczecińskiemu Archiwum. Należy zwrócić uwagę na jego wysoką pozycję wśród funkcjonujących wówczas

regionalnych podmiotów nauki i kultury. Prestiż placówki budowały: efektywna działalność merytoryczna, duża aktywność zewnętrzna i współpraca z wieloma instytucjami z Pomorza Zachodniego¹.

Aktywność Archiwum kontynuowana w kolejnych dekadach rzutowała też na działalność jego biblioteki, której zbiory były podstawą wystąpień na archiwalnych zebraniach naukowych, służyły do opracowania popularnonaukowych artykułów, niejednokrotnie wzbogacały archiwalne wystawy. Na tym tle większego znaczenia nabiera praca i zaangażowanie kolejnych kustoszy biblioteki. Na przestrzeni wielu lat opieka nad zbiorami bibliotecznymi była powierzana poszczególnym archiwistom, jako dodatkowe zwykle zajęcie. Dopiero począwszy od lat 80. XX w. ustaliła się praktyka zatrudniania na etacie bibliotekarskim. Trud tych wszystkich osób poniesiony w służbie książki stanowił podstawę dla późniejszych działań i rozwoju biblioteki. Trzeba podkreślić, iż rosnące z biegiem czasu zasoby książkowe archiwów, będące istotnym elementem warsztatu naukowo-badawczego dla archiwistów i innych badaczy, wymagały wypracowania bardziej profesjonalnych metod pracy z księgozbiorem. Bodźców ku temu dostarczyła Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, która w wyniku przeprowadzanych wizytacji przystąpiła do opracowania w kolejnych latach instrukcji i przepisów, mających na celu ujednoczenie zasad gromadzenia, opracowania i udostępniania zbiorów. Poszczególne archiwa, w tym również szczecińskie, starały się wprowadzać te zasady w życie i udoskonalać metodykę bibliotekarską. Równocześnie z wysiłkami merytorycznymi opiekunów zbiorów szły zabiegi o optymalizację przestrzeni bibliotecznej i jej funkcjonalność. Należy dodać, iż szczecińska biblioteka, kontynuująca tradycje swoich dwóch poprzedniczek, zajmuje te same pomieszczenia w gmachu Archiwum przy ul. św. Wojciecha już ponad sto lat. W 2009 r. w wyniku przeprowadzonego remontu zniknęły drewniane regały, które zastąpiono kompaktowymi, zyskując tym samym dodatkową powierzchnię.

Ponad dwustuletnie dzieje omówionych zbiorów sytuują współczesną archiwalną książnicę w gronie znaczących bibliotek dla lokalnego i nie tylko środowiska. W całej swej historii wykazywała ona wiele cech wspólnych i powiązań z podobnymi bibliotekami o naukowym charakterze. Może tym samym stanowić przykład XIX-wiecznej biblioteki naukowej, w której obok celowego gromadzenia materiałów dla potrzeb macierzystej placówki, znalazły miejsce

---

1 Z. Chmielewski, *Środowisko historyczne Szczecina w latach 1945–1985*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1986, z. 4, s. 29–54.

choćby prywatne księgozbiory, będące odzwierciedleniem ówczesnego kolekcjonerstwa, czy popularnego w tym okresie starożytnictwa. Zachowane w największej części w szczecińskiej bibliotece fragmenty zbiorów Juliusa Bohlen-Bohlendorfa i Juliusa Muellera stanowią istotny przyczynek do badań funkcji książki w środowisku elit ziemiańskich i urzędniczych.

Na przykładzie biblioteki polskiego już Archiwum, która to obrazuje funkcjonowanie księgozbiorów bibliotecznych na Ziemiach Odzyskanych, można z kolei prześledzić rozwój niektórych archiwalnych księżnic powstałych na tych terenach. W pierwszych latach powojennych podstawowe zadanie jakim było scalanie i porządkowanie księgozbioru szybko zostało uzupełnione o opracowanie zastanych zasobów i gromadzenie literatury polskiej. Posiadając wartościowe zbiory pomorzoznawcze biblioteka ta była swego czasu podstawową bazą dla badań regionalnych, natomiast zgromadzony fachowy księgozbiór tworzył pomocniczy warsztat dla pracowników Archiwum. Te same prawidłowości obserwujemy w wielu innych archiwalnych bibliotekach.

W ostatnich latach pojawiły się nowe wyzwania dla Archiwum wynikające z postępującej cyfryzacji i przeniesienia wielu jego działań do sieci. Takim nowym narzędziem stał się m.in. archiwalny Facebook. Okazał się on przydatnym forum popularyzacji nie tylko archiwaliów, ale też zbiorów bibliotecznych. W 2021 r. zainicjowany został na Facebooku Archiwum Państwowego w Szczecinie cykl „Z bibliotecznej półki”, mający przybliżyć zabytkowy księgozbiór. Już pierwsze posty spotkały się ze sporym zainteresowaniem, a wśród komentarzy pojawił się m.in. głos, iż: *Biblioteki w archiwach państwowych często są niedoceniane i nawet mało znane przez użytkowników*².

Przyznając słuszność temu stwierdzeniu należy skonstatować, iż jedną z przyczyn tego stanu rzeczy był jak dotąd nie wykorzystany potencjał tych

2 Zob. Archiwum Państwowe FB – post zamieszczony 19 lutego 2021 r. Mateusz Superczyński autor cytowanych słów stwierdził: *Znakomity pomysł. Biblioteki w archiwach państwowych często są niedoceniane i nawet mało znane przez użytkowników. A niejednokrotnie można w nich odnaleźć prawdziwe unikaty, szczególnie starodruki czy rzadkie wydawnictwa regionalistyczne.* Tematem posta były wybrane przykłady literatury pięknej, jakie trafiły do biblioteki niemieckiego archiwum, wśród nich powieść pikarejska Hansa Jakoba von Grimmelshausena ([1622?]-1676), zaliczana do kanonu tego gatunku: „Der Abentheurliche SIMPLICI SSIMUS Teutfch /Das ift: Die Befchreibung deß Lebens eines feltzamen Vaganten / genant Melchior Sternfels von Fuchshaim / wo und welcher Gefalt er nemlich in diefe Welt kommen / was er darinn gefehen/ gelernet / erfahren und aus-gefanden / auch warumb er folche wieder freywillig quittirt. Uberauß luftig / und Männiglich nutzlich zu lefen. Am Tag geben Von GERMAN SSHLEIFHEIM [Schleifheim] von Sulstort. CONTINUATIO des abentheurlichen SIMPLICI S-SIMI Oder Der Schlußdesselben. Durch GERMAN

bibliotek i niedostatek informacji o nich. Sytuacja ta jednak zaczyna się zmieniać. W ostatnich dekadach pojawia się coraz więcej artykułów dotyczących bibliotek archiwalnych, ich historii i zasobów. Wśród wielu godnych uwagi publikacji, wymienić można m.in. prace Bożeny Kumor-Gomułki³ dokumentującej systematycznie dzieje biblioteki Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Emilii Długosz⁴, przybliżającej historię biblioteki Archiwum Państwowego

---

SCHLEIFHEIM von Sulstort. Mompelgart / Gedruckt bey Johann Fillion / Jm Jahr M.DC. LXIX. [Mompelgart: Fillion, Johann, 1669]. Post ten stał się okazją do uzupełniających wypowiedzi innych użytkowników Facebooka. Zob. Adam Talarowski: *Wspaniale! Warto dodać, że fabuła Simplicissimusa stała się inspiracją dla trochę zapomnianej dziś, ale pięknej operetki Symplijusz Johana Straussa syna (libretto Viktor Leon), której nagranie z Opery w Zurychu z udziałem Piotra Beczaly jest dostępne w Internecie była też wystawiana na bieżąco (pod koniec XIX wieku) we Lwowie, zachowały się nawet rękopisy teatralne z ówczesnym tłumaczeniem (Biblioteka Teatru Lwowskiego w Katowicach). A sama powieść Grimmlshausena jako Przygody Simplicissimusa została przełożona na polski i wydana przez PIW w 1958 roku. Warto w tym miejscu przypomnieć też interesujący artykuł Waldemara Chlistowskiego archiwisty koszalińskiego, w którym autor omówił zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Koszalinie, pisząc na wstępie, iż: Wiedza o zbiorach bibliotek archiwalnych w społeczeństwie jest bardzo skromna. Rzadko bywają one przedmiotem osobnych publikacji. Najczęściej wypływa to z ich statusu i charakteru bibliotek fachowych i naukowych o ograniczonym profilu gromadzenia zbiorów, jak również z niewielkiego zazwyczaj księgozbioru, nie przekraczającego kilku lub kilkunastu tysięcy woluminów książek i czasopism. Za: W. Chlistowski, *Księgozbiór biblioteki Archiwum Państwowego w Koszalinie*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 1991, nr 3–4, s. 46–61. Zważywszy, iż artykuł pochodzi z 1991 r. nasuwa się refleksja, iż niewiele się zmieniło, aczkolwiek ostatnie lata napawają optymizmem, iż archiwalne ksiąźnice posiadające bardzo cenne niejednokrotnie zbiory zaistnieją szerzej w świadomości społecznej.*

- 3 B. Kumor-Gomułka, *Biblioteka Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Archiwum Państwowe we Wrocławiu 1811–2011: przeszłość i współczesność*. Oprac. zbiorowe pod red. J. Drozda i J. Golaszewskiego, Wrocław 2011, s. 191–201; też, *Jedno archiwum – niejedyn ślad: tropem proveniencji historycznego księgozbioru biblioteki Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 2019, t. 3, s. 181–200; też, *Księgozbiór dawnego Archiwum Miejskiego we Wrocławiu (Stadtarchiv Breslau)*, „Roczniki Biblioteczne”, 1997, z. 1–2, s. 115–123; też, *Od sporu do księgozbioru, czyli o posekularyzacyjnej genezie i rozwoju idei gromadzenia literatury fachowej w dawnym Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, 2017, s. 161–178; też, *Starodruki o tematyce śląskiej w Bibliotece Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, 2003, t. 47, s. 169–200; też, „*Topografia Śląska*” Friedricha Bernharda Wernera – losy zaginionego tomu. *Na granicy hipotezy i faktu*, w: *Friedrich Bernhard Werner (1690–1776). Życie i twórczość – Leben und Werk: materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Miedzi w Legnicy w dniach 21–23 listopada 2002 r.* Red. nauk. Jan Harasimowicz, Angelika Marsch, Legnica 2004, s. 111–117.
- 4 E. Długosz, *Biblioteka Archiwum Państwowego na tle innych bibliotek przemyskich*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1989, t. 6, s. 119–132; też, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Przemysłu*, w: *Z dziejów bibliotek przemyskich*, Przemysł 2009, s. 107–114; też, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Przemysłu: profil księgozbioru*, w: *Księga pamiątkowa*, Przemysł 2000, s. 89–92; też, *Starodruki w Archiwum Państwowym w Przemysłu*, Przemysł 1993.

w Przemysłu czy Andrzeja Drakoniewicza⁵, omawiającego bibliotekę Archiwum Państwowego w Łodzi. Ostatnie lata przyniosły również wydane drukiem katalogi rejestrujące stare druki przechowywane w archiwalnych bibliotekach⁶. Coraz więcej miejsca archiwalne księgozbiory zajmują też w wydawanych okazjonalnie księgach pamiątkowych archiwów, obejmujących całe spektrum działalności tych instytucji, by wymienić artykuły Izabeli Lentowicz i Joanny Sowy⁷ z Archiwum Państwowego w Katowicach, Bernadety Gurbierz i Anety Malik⁸ z Archiwum Państwowego w Opolu, Elżbiety Olender z Archiwum Państwowego w Lesznie⁹, czy Małgorzaty Sokal¹⁰ z Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze. Wymienić również należy publikacje

-
- 5 A. Drakoniewicz, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Łodzi (1950–2000)*, „Archeion”, 2014, t. 115, s. 379–401; tenże, *Dzieje biblioteki Archiwum Miejskiego w Łodzi 1926–1951*, „Archeion”, 2009–2010, t. 111, s. 374–389; Zob. też: K. Kopiński, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Rocznik Toruński”, 2002, t. 29, s. 227–234; K. Lewalski, *Księgozbiór Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku (do 1945)*, „Archeion”, 2000, t. 102, s. 142–144; G. Schlender, *Sześćdziesiąt lat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu. Zarys dziejów*, Kalisz 2011, s. 79–80; M. Superczyński, *Biblioteki w archiwach państwowych – problemy gromadzenia i udostępniania zbiorów na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Archiwista Polski”, 2017, nr 4, s. 17–32; A. Żalik, *Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lesznie*, Leszno 1983.
  - 6 Oprócz cytowanych wcześniej katalogów przygotowanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie wymienić trzeba: *Katalog starych druków Archiwum Państwowego w Poznaniu*. Oprac. M. Janeczek, współpraca M. Stanek, Poznań–Warszawa 2016; K. Kopiński, J. Milewska-Kozłowska, *Stare druki w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 2002, t. 2, s. 133–175; J. Strońska-Przybyła, *Historyczny zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Pszczynie – analiza proveniencji oraz katalog starych druków (1500–1800)*, „Szkice Archiwalno-Historyczne”, 2013, nr 10, s. 33–62; M. Superczyński, *Nieznane starodruki ulotne w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 2019 (Vol. 19), s. 183–199.
  - 7 I. Lentowicz, J. Sowa, *Zbiory biblioteczne*, w: *Archiwum w regionie: Region w Archiwum. 80 lat Archiwum Państwowego w Katowicach 1932–2012*, pod red. B. Kalinowskiej-Wójcik, Katowice 2012, s. 141–153.
  - 8 B. Gurbierz, A. Malik, *Zbiory biblioteczne Archiwum Państwowego w Opolu; ich tworzenie i charakterystyka*, w: *Otwarty skarbiec pamięci. Studia Zespołu Archiwum Państwowego w Opolu zebrane z okazji 60-lecia powstania instytucji. Cz. I: Niezmiennosc idei i przemiany w cyklach czasu*, red. M. Lenart, Opole 2013, s. 143–156.
  - 9 E. Olender, *Powstanie i działalność Archiwum Państwowego w Lesznie w latach 1950–2002*, Leszno 2019, *passim*.
  - 10 M. Sokal, *Biblioteka Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze 1945–2020 – zarys tworzenia zasobu regionalnego*, w: *Na straży regionalnej pamięci. Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze – w 75-lecie działalności polskich archiwów w mieście*, pod red. I. Łaborewicz, Jelenia Góra 2020, s. 59–64.

Barbary Dymitrzak i Zofii Jakóbczak z Archwium Państwowego w Lublinie¹¹.

Najskuteczniejszą obecnie formą popularyzacji tych mało dotąd znanych zasobów jest ich cyfryzacja. Biblioteki archiwalne wychodząc naprzeciw nowym czasom, i wdrażając zintegrowany system biblioteczny KOHA zaczynają działać: *mobilnie i interaktywnie*¹².

W nawiązaniu do tej nowej sytuacji podkreśla się często fakt, iż w zmieniającym się szybko świecie archiwa (i ich biblioteki), powinny znaleźć swoje miejsce określone poprzez nowe technologie oraz otworzyć się na potrzeby społeczeństwa. Zgadzając się z tym oczywistym stwierdzeniem warto przy okazji pamiętać, że już w XIX w. uważano, iż biblioteka *stojąca bez użytku* stanowiła *martwy kapitał*, stąd ważnym było by *nie utrudzać* czytelnikom *przystępu do bibliotecznych skarbów*, a szukać *środków ułatwiających*¹³. Uwagi te to nic innego jak wypowiedziane w dawnej polszczyźnie dalekie echa dzisiejszych trendów – czyli otwarcia na otoczenie i technologie ułatwiające dostęp i korzystanie ze zbiorów oraz dostarczające informację o tychże. Podejmując więc próby odczytania miejsca i roli biblioteki w dzisiejszym świecie, pamiętając o istotnym przełomie jaki dokonał się w ostatnich dekadach i coraz doskonalszych narzędziach z jakimi mamy do czynienia w codziennej praktyce bibliotecznej, trzeba mieć na uwadze fakt, iż na straży nowości i zmian powinna stać wierność tradycji, będącej podwaliną zespalałą dawne z nowym. Historyczna biblioteka bowiem ciągle może być źródłem wiedzy i inspiracji. Trudno zresztą oprzeć się wrażeniu, że mówimy wciąż o tych samych, niezmiennych w istocie faktach, używając jedynie innego, współczesnego języka. Sama biblioteka natomiast nadążając za potrzebami współczesności nie zmienia się aż tak bardzo, nie tylko w swoim duchu, ale i formie. A po latach burzy (rewolucja

11 *Starodruki w zasobie archiwalnym i bibliotecznym Archiwum Państwowego w Lublinie*, w: *Lublin a książka*: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 50-lecia Wydziału Humanistycznego UMCS i 95-lecia Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie, pod red. A. Krawczyka i E. Józefowicz-Wisińskiej, Lublin 2004, s. 57–69; B. Dymitrzak, *Biblioteka w Archiwum*, „APLA”. Biuletyn Archiwum Państwowego w Lublinie 2014, nr 1, s. 19–21; Z. Jakóbczak, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Lublinie 1918–2008*, w: *Lublin a książka. Cz. 2 Centrum i peryferie*: materiały z konferencji naukowej z okazji 35-lecia studiów bibliotekoznawczych na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, pod red. A. Krawczyka, Lublin 2011, s. 401–418.

12 Z. Jakóbczak, *Biblioteki archiwów państwowych w przededniu rewolucji katalogowej*, w: *Mobilnie, interaktywnie, kompetentnie. Usługi, media i technologie informacyjno-komunikacyjne w nowoczesnej bibliotece*, red. M. Wojciechowska, M. Cyrklaff-Gorczyca, Warszawa 2019, s. 217–232.

13 *Joachima Lelewela Biblijograficznych Ksiąg Dwoje...*, Wilno 1826, s. 306, 319.

technologiczna) i naporu (miejsce trzecie)¹⁴ pozostaje nadzieja, że znów stanie się – parafrazując wieszczka – *miejscem na ciszę łaskawym*.

Il. 89. Biblioteka APSz
Fot. Iga Bańkowska, 2021

14 *Trzecie miejsce to ogólne określenie wielu różnych miejsc publicznych, w których odbywają się regularne, dobrowolne, nieformalne i radosne spotkania osób poza domem i pracą.* Za: M. Balcerek, *Cel rozrywkowy bibliotek we współczesnym świecie. Na marginesie dewiz z „Katechizmu biblioteki” Paula Ladewiga*, w: *Wokół „Katechizmu biblioteki” Paula Ladewiga 2*, pod red. Z. Gębołysia i K. Wodniak, Bydgoszcz 2021, s. 250–264. W myśl tej idei biblioteki miałyby rozszerzać swoje funkcje i pełnić rolę zarezerwowaną dotychczas dla domów kultury, świetlic itp. miejsc rozrywki (sic!).

STRESZCZENIE

Opracowanie niniejsze przedstawia dzieje biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Książnica ta integrująca od połowy XIX w. dwa organizmy biblioteczne: Archiwum Państwowego w Szczecinie (Königliche Staatsarchiv Stettin) i Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde) stała się jedną z ważniejszych placówek bibliotecznych miasta w XIX i pierwszych dekadach XX w. Zasadniczy kierunek rozwoju biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, był determinowany jej przynależnością instytucjonalną. Towarzystwo Historyczne, legitymujące się ponad stuletnim okresem działalności (1824–1945), wpisywało się swoimi początkami w nurt ówczesnych reform, zainicjowanych przez przedstawicieli kół liberalnej biurokracji w centralnych władzach monarchii pruskiej. Reformy te objęły swoim zasięgiem m.in. szkolnictwo i naukę. Podobne inspiracje towarzyszyły powstaniu szczecińskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza, powołanego w 1824 r. z inicjatywy nadprezydenta prowincji pomorskiej Johanna Augusta Sacka (1764–1831). Towarzystwo to stawiało sobie jako główne zadanie gromadzenie i opracowanie źródeł historycznych oraz zabezpieczanie zabytków materialnych i ich inwentaryzację. Na jego zbiory antykwaryczne składały się pomniki prehistoryczne, rzeźby, ozdoby, malowidła, broń, rękodzieło, funeralia. Literackie źródła historyczne i starożytności dzieliły się na dwa zespoły zbiorów gromadzonych w Szczecinie i Greifswaldzie. Materiały te z biegiem czasu złożyły się na bogatą bibliotekę mającą charakter półpubliczny. Z kolei Archiwum Państwowe w Szczecinie powołane w 1831 r. już u progu swego istnienia zorganizowało bibliotekę, której księgozbiór biblioteczny uwzględniający wszystkie nowe trendy w rozwoju teorii i praktyki archiwalnej służył głównie pracownikom jako pomoc warsztatowa. Zgromadzone w tek książnicy ciągu XIX i w pierwszych dekadach XX w., materiały źródłowe, będące podstawą do opracowań monografii regionalnych, do badań genealogicznych, oraz szerokie spektrum innych materiałów sprawiło, iż biblioteka ta, podobnie

jak księżnica Towarzystwa Historycznego, była liczącym się księgozbiorem naukowym Szczecina w XIX i początkach XX w. Sukcesorką obu wymienionych księgozbiorów stała się biblioteka polskiego Archiwum Państwowego, które otworzyło swoje podwoje w sierpniu 1945 r. Jednym z kluczowych zadań polskiej służby archiwalnej, w tym okresie było scalanie archiwaliów, które w czasie wojny niemieccy archiwiści rozmieścili w kilkunastu miejscowościach po obu stronach Odry. Wysiłki organizacyjne polskich archiwistów pod wodzą Bolesława Tuhan-Taurogińskiego zaowocowały odzyskaniem w ciągu pierwszych trzech lat funkcjonowania Archiwum ponad czterech tysięcy m.b. akt. Z tego okresu pochodzą też pierwociny biblioteki naukowej Archiwum oraz pierwsze prace w zakresie naukowego opracowania zbiorów i ich ewidencji. Działania zainicjowane przez pierwszego kierownika placówki Tuhan-Taurogińskiego były kontynuowane przez jego następców. Trzeba podkreślić, iż dorobek okresu pionierskiego stał się podwaliną dalszych prac w których uczestniczyło wielu wybitnych archiwistów, którzy pozostawili swój ślad także w archiwalnej bibliotece. W kolejnych latach archiwiści opiekujący się biblioteką poprzez celowe działania powiększali zasób zgodnie z profilem macierzystej placówki oraz regionalnym charakterem zbiorów.

Opracowanie niniejsze składa się z trzech części. Pierwsza z nich poświęcona jest bibliotece Towarzystwa Historycznego, która począwszy od 1856 r. dzieliła z przerwami losy biblioteki Archiwum Państwowego. Druga część opracowania dotyczy biblioteki szczecińskiego Archiwum do którego przeniesiono bibliotekę Towarzystwa Historycznego. Obie placówki biblioteczne zachowywały co prawda autonomię, tym niemniej dzieląc wspólną siedzibę i bibliotekarzy, posiadały punkty wspólne, dzięki którym możemy śledzić wzajemne zależności między nimi. W trzeciej części zostały omówione dzieje biblioteki polskiego Archiwum od czasów pionierskich po pierwsze lata XXI w. Całość została uzupełniona o materiał ilustracyjny obrazujący zarówno narażenie zasobu, jak i kształtowanie procesów organizacyjnych biblioteki w całej jej historii.

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Studie wird die Geschichte der Bibliothek des Staatsarchivs in Szczecin dargestellt. Seit Mitte des 19. Jahrhunderts integrierte diese Bibliothek zwei Bibliotheksorgane - das Königliche Staatsarchiv Stettin und die Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde - wurde zu einer der wichtigsten Bibliothekseinrichtungen der Stadt im 19. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhundert. Die Hauptrichtung der Entwicklung der Bibliothek der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde in Szczecin wurde durch ihre institutionelle Zugehörigkeit bestimmt. Der Historische Verein mit seiner über hundertjährigen Tätigkeit (1824–1945) folgte den aktuellen Reformen, die von Vertretern der liberalen Bürokratie in den Zentralbehörden der preußischen Monarchie eingeleitet wurden. Diese Reformen betrafen unter anderem Bildung und Wissenschaft. Ähnliche Inspirationen begleiteten die Gründung der Stettiner Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, die 1824 auf Initiative von Johann August Sack (1764–1831), dem Oberpräsidenten der Provinz Pommern, gegründet wurde. Die Hauptaufgabe der Gesellschaft bestand in der Sammlung und Zusammenstellung historischer Quellen und Erhaltung von Sachdenkmälern und deren Inventar. Seine antiquarische Sammlung umfasste prähistorische Denkmäler, Skulpturen, Ornamente, Gemälde, Waffen, Kunsthandwerk und Bestattungsgegenstände. Literaturhistorische und antike Quellen wurden in zwei Sammlungen aufgeteilt, die in Stettin und Greifswald zusammengetragen wurden. Im Laufe der Zeit ist aus diesen Materialien eine reichhaltige halböffentliche Bibliothek entstanden. Das 1831 gegründete Staatsarchiv in Stettin wiederum richtete gleich zu Beginn seines Bestehens eine Bibliothek ein, deren Büchersammlung, die alle neuen Tendenzen in der Entwicklung der Archivtheorie und -praxis berücksichtigte, vor allem als Werkstatthilfe für die Mitarbeiter diente. Die im 19. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts in der Bibliothek gesammelten Quellenmaterialien, die die Grundlage für regionale Monographien, genealogische Forschungen und eine

Vielzahl anderer Materialien bildeten, machten die Bibliothek, ebenso wie die Bibliothek des Historischen Vereins, zu einer wichtigen wissenschaftlichen Sammlung Stettins im 19. Jahrhundert und Anfang des 20. Jahrhunderts. Die im August 1945 eröffnete Bibliothek des Polnischen Staatsarchivs trat die Nachfolge dieser beiden Büchersammlungen an.

Eine der wichtigsten Aufgaben des polnischen Archivdienstes in dieser Zeit war die Zusammenführung der Archivalien, die die deutschen Archivare während des Krieges an verschiedenen Orten beiderseits der Oder untergebracht hatten. Dank der organisatorischen Bemühungen der polnischen Archivare unter Bolesław Tuhan-Taurogiński konnten in den ersten drei Jahren des Bestehens des Archivs über viertausend laufende Meter an Unterlagen geborgen werden. Aus dieser Zeit stammen auch die ersten Früchte der wissenschaftlichen Bibliothek des Archivs und die ersten Arbeiten zur wissenschaftlichen Erarbeitung der Sammlungen und ihrer Bestände. Die von Tuhan-Tauroginsky, dem ersten Leiter der Einrichtung, begonnenen Aktivitäten wurden von seinen Nachfolgern fortgesetzt. Es ist zu betonen, dass die Errungenschaften der Pionierzeit die Grundlage für weitere Arbeiten bildeten, an denen viele bedeutende Archivare beteiligt waren, die auch in der Archivbibliothek ihre Spuren hinterlassen haben. In den Folgejahren haben die Archivare der Bibliothek den Bestand entsprechend dem Profil der Heimatinstitution und dem regionalen Charakter des Bestandes bewusst erweitert.

Diese Studie besteht aus drei Teilen. Der erste davon ist der Bibliothek des Historischen Vereins gewidmet, die ab 1856 zeitweise das Schicksal der Bibliothek des Staatsarchivs teilte. Der zweite Teil der Studie befasst sich mit der Bibliothek des Stettiner Archivs, in die die Bibliothek des Historischen Vereins überführt wurde. Obwohl beide Bibliotheken ihre Eigenständigkeit bewahrt haben, da sie sich dieselben Räumlichkeiten und Bibliothekare teilen, gibt es Gemeinsamkeiten, die es uns ermöglichen, die gegenseitige Abhängigkeit zwischen ihnen zu verfolgen. Der dritte Teil behandelt die Geschichte der Bibliothek des Polnischen Archivs von der Pionierzeit bis in die ersten Jahre des 21. Jahrhunderts. Ergänzt wird das Ganze durch Anschauungsmaterial, das sowohl das Wachstum der Sammlung als auch die Entwicklung der organisatorischen Abläufe der Bibliothek im Laufe ihrer Geschichte zeigt.

ABSTRACT

This paper presents the history of the library of the State Archive in Szczecin. In the second half of the 19th century, the library brought together two library collections, that of the State Archive in Szczecin (Königliche Staatsarchiv Stettin) and the Society for Pomeranian History and Antiquity (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde), which is why it became one of the most important libraries in the city in the 19th century and the first decades of the 20th century. The main direction for the development of the library of the Society for Pomeranian History and Antiquity in Szczecin was determined by its institutional affiliation. The Historical Society operated for over one hundred years (1824–1945) and shortly after it was established, it fitted in with the reforms of that time, initiated by representatives of liberal bureaucracy circles in the central administration of the Prussian monarchy. The reforms encompassed the school system and science. Similar were the inspirations behind the establishment of the Society for Pomeranian History and Antiquity in Szczecin, founded in 1824 at the initiative of Johann August Sack (1764–1831), the Supreme President of the Pomeranian Province. The main aim of the Society was to gather and analyse historical sources, as well as to secure tangible historical objects and take an inventory of such objects. The antique collection of the Society included prehistoric monuments, sculptures, decorations, paintings, weapons, handicraft items and funerary objects. Literary historical and ancient sources were divided into two collections kept in Szczecin and Greifswald. Over time, these materials formed a large library which was partially open to the public. When it comes to the State Archive in Szczecin, established in 1831, it established a library at the very beginning of its existence. The book collection of the library took into account all new trends in the development of theory and practice of archiving and was used mostly by the employees when they needed professional assistance. Source materials gathered in that library throughout the 19th century and the first decades of the 20th century, which served as the basis for regional monographs and genealogical

research, as well as a wide range of other materials, turned the library into an important scientific book collection well-known in Szczecin in the 19th century and at the beginning of the 20th century, which made it similar to the library of the Historical Society. The successor of the two above-mentioned book collections was the library of the Polish State Archive, which was opened in August 1945. At that time, one of the key tasks of Polish archivists was to integrate archival materials which German archivists had deposited in several locations on both sides of the Oder during the war. Organisational efforts of Polish archivists led by Bolesław Tuhan-Taurogiński led to the recovery of over four thousand linear metres of files in the first three years after the Archive had started to operate. The first books in the scientific library of the Archive also come from this period, which is also true of the first works on preparing indexes of book collections and keeping a record of such collections. Actions initiated by Tuhan-Taurogiński, the first head of the facility, were continued by his successors. It needs to be emphasised that the work performed in the pioneering period became the foundation for further activities taken by many outstanding archivists, who also left their mark on the library of the Archive. In the next years, archivists who cared for the library took intentional actions to increase the book collection, taking into account the profile of the original facility and the regional nature of its collection.

This paper has three parts. The first part is devoted to the library of the Historical Society, whose fate was intertwined with the history of the State Archive library on and off since 1856. The second part of this study is devoted to the library of the Archive in Szczecin, where the library of the Historical Society was relocated. Both library facilities remained autonomous, but since they shared the same building and librarians, they had some common points which make it possible to trace the interdependencies between them. The third part discusses the history of the Polish Archive library from the pioneering times to the first years of the 21st century. The whole study contains illustrative materials which show the increase in the book collection and the formation of organisational processes in the library throughout its history.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY (WYBÓR)

I. ŹRÓDŁA NIEPUBLIKOWANE

ARCHIWUM AKT NOWYCH W WARSZAWIE

Akta Witolda Suchodolskiego

Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W BYDGOSZCZY

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE

Akta Nadzoru Budowlanego

Archiwum Państwowe w Szczecinie (akta do 1945 r.)

Archiwum Państwowe w Szczecinie (akta po 1945 r.)

Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego

Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej

Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne

Rejencja Szczecińska

Rękopisy i Spuścizny

Urząd Wojewódzki Szczeciński

Zbiór Bogdana Frankiewicza

Spuścizna Martina Wehrmanna

II. LITERATURA

„Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 17, Leipzig 1883, s. 583–584.

„Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 30, Leipzig 1890, s. 152–154.

Alphabetisches Verzeichniss der Bibliothek des historischen Vereins für Niedersachsen,
Hannover 1856.

Altenburg O., *Die Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*,
„Pommersche Heimatpflege. Nachrichtenblatt für Museumswesen, Denkmalpflege, Landes- und Volkskunde, Büchereiwesen sowie sonstige heimatliche Kulturpflege”, 1930, H. 3, s. 82.

- Altenburg O., *Die vorgeschichtlichen und kulturgeschichtlichen Sammlungen der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Monatsblätter”, 1928, Nr. 6–8, s. 83–96.
- Altman H., *Archiwa w służbie badań historycznych*, „Archeion”, 1960, t. 32, s. 3–10.
- Alvermann D., *Hugo Lemcke als Reorganisator der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde im Spiegel seiner Briefe an Karl Theodor Pyl (1874–1885)*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 52–70.
- An die Mitglieder und Freunde der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, Stettin 1837.
- Archiwa państwowe. Informator*, Warszawa 1977.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*, opracowanie zbiorowe: R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Szczecin 2002.
- Bajda A., Gryta A., *Kształcenie informacyjne użytkowników biblioteki akademickiej na przykładzie Biblioteki Chemicznej Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Historia i dzień dzisiejszy*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2010, nr 2–3, s. 73–80.
- Balcerek M., *Cel rozrywkowy bibliotek we współczesnym świecie. Na marginesie dewiz z „Katechizmu biblioteki” Paula Ladewiga*, w: *Wokół „Katechizmu biblioteki” Paula Ladewiga 2*, pod red. Z. Gębołysia i K. Wodniak, Bydgoszcz 2021, s. 250–264.
- Bańkowska I., *Aktualne kierunki działalności popularyzatorskiej Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Kronika Szczecina”, 2017, Szczecin 2018, s. 219–232
- Barański A. i inni, *Memoriał o potrzebie ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych XIX i XX wieku*, „Archeion”, 1998, t. 99, s. 21–35.
- Brańska E., *Prof. P. Bańkowski – archiwista i redaktor „Archeionu”*, „Archeion”, 1964, t. 40, s. 279–282.
- Białecki T., *Prasa Pomorza Szczecińskiego w latach 1945–1975*, Szczecin 1978.
- Białecki T., *Ze wspomnień redaktora naczelnego „Przeglądu Zachodniopomorskiego”*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2013, z. 1, s. 9–21.
- Bibliografia Pomorza Zachodniego: piśmiennictwo zagraniczne*, t. 1 (1945–1956), Szczecin 1978, t. 2 (1957–1961), Szczecin 1983, r. 3 (1962–1966), Szczecin 1986, r. 4, (1967–1970), Szczecin 1991.
- Bibliotekarstwo*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998.
- Bielińska M., Durko J., *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych za rok 1949*, „Archeion”, 1951, t. 19–20, s. 478–491.
- Bieńkowska B., *Badania regionalne w historiografii książki*, „Studia o Książce”, 1988, t. 17, s. 17–32.

- Bieńkowska B., *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródło do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce”, 1989, t. 18, s. 65–74.
- Bieńkowska B., *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce”, 1986, t. 16, s. 3–15.
- Bieńkowska B. przy współpracy E. Maruszak, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.
- Biewer L., *Hugo Lemcke (1835–1925), Vorsitzender der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde von 1873 bis 1923*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 42–51.
- Brinken J., *Rola polskiej książki w pionierskich latach kultury szczecińskiej*, w: *Pionierskie lata kultury szczecińskiej*, Materiały z sesji popularnonaukowej odbytej w Szczecinie 13 V i 28 X 1985 r., pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 1986, s. 311–321.
- Böhmer W., *Uebersicht der allgemeinen Chroniken und Geschichten Pommerns seit Kantzow*, „Baltische Studien”, 1835, Jg. 3, H. 1, s. 66–171.
- Borysowska A., *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.)*. *Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*, Szczecin 2018.
- Brüggemann L.W., *Opis miasta Szczecina*, tł., wstęp i oprac. A. Gut, Szczecin 2018.
- Brunk A., *Vor 100 Jahren. Aus der Selbstbiographie des Oberregierungsrats K.F. Triest (geb. 1798, gest. 1889)*, „Unser Pommerland”, 1913/1914, H. 1, s. 21–24.
- Chajn L., *Twórczy jubileusz i zasłużony Jubilat*, „Archeion”, 1973, t. 59, s. 7–13.
- Chlistowski W., *Księgozbiór biblioteki Archiwum Państwowego w Koszalinie*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 1991, nr 3–4, s. 46–61.
- Chmielewski Z., *Środowisko historyczne Szczecina w latach 1945–1985*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1986, z. 4, s. 29–54.
- Chodkowska A., *Materiały Piotra Bańkowskiego*, „Biuletyn Polskiej Akademii Nauk”, 2008, nr 49, s. 12–101.
- Ciesielski Cz., *Instytut Bałtycki. Zarys dziejów (1925–2005)*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 2006, z. 46, s. 7–23.
- Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*, pod redakcją R. Ocieczek i A. Sitkovej, Katowice 2006.
- Długosz E., *Biblioteka Archiwum Państwowego na tle innych bibliotek przemyskich*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1989, t. 6, s. 119–132.
- Długosz E., *Biblioteka Archiwum Państwowego w Przemyślu*, w: *Z dziejów bibliotek przemyskich*, Przemyśl 2009, s. 107–114.
- Długosz E., *Biblioteka Archiwum Państwowego w Przemyślu: profil księgozbioru*, w: *Księga pamiątkowa*, Przemyśl 2000, s. 89–92.

- Długosz E., *Starodruki w Archiwum Państwowym w Przemyślu*, Przemyśl 1993.
- Drakoniewicz A., *Biblioteka Archiwum Państwowego w Łodzi (1950–2000)*, „Archeion”, 2014, t. 115, s. 379–401.
- Drakoniewicz A., *Dzieje biblioteki Archiwum Miejskiego w Łodzi 1926–1951*, „Archeion”, 2009–2010, t. 111, s. 374–389.
- B. Drewniak, A. Wielopolski, *Szczecińskie materiały do dziejów polskiego wychodźstwa sezonowego na Pomorzu Zachodnim*, „Archeion”, 1958, t. 28, s. 105–120.
- Dzieje Szczecina 1806–1945*, t. 3, pod redakcją B. Wachowiaka, Szczecin 1994.
- Encyklopedia Wiedzy o Książce*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Die Entwicklung des Museums der Gesellschaft. Vortrag bei der Feier des 75jährigen Bestehens der Gesellschaft, gehalten von Professor Dr. Walter*, „Monatsblätter”, 1899, Nr. 7, s. 97–111.
- Erhard H.A., *Ideen zur wissenschaftlichen Begründung und Gestaltung des Archivwesens*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte”, 1834, Bd. 1, s. 183–247.
- Erwin Ackerknecht – bibliotekarz, humanista (1880–1960): wybór pism*, oprac. zbiorowe, tł. K. Gołda, Szczecin 2007.
- Fenrych W., Lesiński H., *Osiągnięcia historycznego warsztatu naukowego na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dwudziestolecie nauki polskiej na Pomorzu Szczecińskim 1946–1966*, praca zbiorowa pod red. L. Babińskiego i H. Lesińskiego, Szczecin 1968.
- Firlej-Buzon A., *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce*, Warszawa 2002.
- Frankel M., *Działalność wydawnicza Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, praca zbiorowa pod red. M. Frankel, Szczecin 2007.
- Frankel M., *Zarys dziejów i informacja o zasobie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 16, s. 117–122.
- Frankel M., *Zarys dziejów i informacja o zasobie biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, red. M. Frankel, Szczecin 2007, s. 127–130.
- Frankel M., *Zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1986, nr 2, s. 113–125.
- Frankel M., Macholak J., *Kadra kierownicza Archiwum Państwowego w Szczecinie po drugiej wojnie światowej*, w: *Muzealnicy, archiwiści i bibliotekarze szczecińscy w XX wieku*, pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 2002, s. 99–124.
- Frankiewicz B., *Pięcioletnia działalność Polskiego Towarzystwa Historycznego w Szczecinie (1953–1958)*, „Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego”, 1958, z. 11/12, s. 130–134.

- Frankiewicz B., *Polskie książki i prasa na Pomorzu Zachodnim w XIX wieku*, „Ziemia i Morze”, 1956, nr 8, s. 4.
- Frankiewicz B., *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1945–1957*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1958, z. 9, s. 105–112.
- Grodek A., *Szczecin jako ośrodek naukowy*, „Jantar”, 1947, z. 3, s. 192.
- Grycz J., *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczania bibliotek i zbiorów bibliotecznych*, Warszawa–Poznań 1945.
- Grzelak J., *Długa droga do Karkutschstrasse. Lokale pruskiego Staatsarchiv Stettin w latach 1824–1901*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2003, nr 17, s. 21–45.
- Grzelak J., *Budynki Archiwum Państwowego w Szczecinie 1900–2000*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2002, nr 14/15, s. 7–45.
- Grzelak-Rozenberg A., *Droga Biblioteki Głównej ZUT do własnej siedziby*, „Forum Uczelniane”. Pismo Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego, 2012, nr 3, s. 11–13.
- Gurbierz B., Malik A., *Zbiory biblioteczne Archiwum Państwowego w Opolu; ich tworzenie i charakterystyka*, w: *Otwarty skarbiec pamięci. Studia Zespołu Archiwum Państwowego w Opolu zebrane z okazji 60-lecia powstania instytucji. Cz. I: Niezmiennosc idei i przemiany w cyklach czasu*, red. Mirosław Lenart, Opole 2013, s. 143–156.
- Gwiazdowska E., *Szczeciński kupiec Heinrich Stolting jako mecenas, kolekcjoner i grafik*, w: *Kultura i sztuka Szczecina w latach 1800–1945*. Materiały seminarium Oddziału Szczecińskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki 16–17 X 1998, red. zesp. M. Gliška, i in., Szczecin 1999, s. 187–195.
- Gwiazdowska M., *Gmach szczecińskiego archiwum – niezmiennosc funkcji, stalosc trwania*, w: *Labor et memoria: Jan Macholak XLV lat w sluzbie archiwalnej*, praca zbiorowa pod red. K. Kozłowskiego i W. Stępniaaka, Szczecin 2017, s. 153–157.
- Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven (Buchausgabe) Gefördert von der VolkswagenStiftung. Im Zusammenwirken mit der Forschungsstelle Literatur der Frühen Neuzeit und dem Institut für Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit der Universität Osnabrück* herausgegeben von Klaus Garber. 31 Bände. 2001–2013. Herausgegeben von S. Beckmann unter Mitarbeit von S. Anders, Hildesheim 2013.
- Helsztyński S., *W piastowskich grodach Pomorza Zachodniego*, przedmowa i opracowanie M. Frankel, Szczecin 1995.
- Historia – Archiwa – Gdańsk. Studia dedykowane Profesorowi Czesławowi Biernatowi w 90. rocznicę urodzin*, Gdańsk 2014.

- Hleb-Koszańska H., *Biblioteka Instytutu Bałtyckiego*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomorzoznawczy. Komunikat Działu Informacji”, 1946, nr 6, s. 1–4.
- Holtz A., *150 Jahre Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 1974, Bd. 60, s. 7–31.
- Instrukcja z dnia 25 stycznia 1946 r. w sprawie postępowania z księgozbiorami zabezpieczonymi*, Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty, 1946, nr 1, poz. 13.
- Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken und für den Preußischen Gesamtkatalog vom 10. Mai 1899*, Berlin 1899.
- Instytut Bałtycki redivivus. Sprawozdanie z działalności za lata 1945 i 1946 oraz Protokół Walnego Zgromadzenia w dniu 13 i 14 XII 1946 r.*, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 100–106.
- Jakóbczak Z., *Biblioteki archiwów państwowych w przededniu rewolucji katalogowej*, w: *Mobilnie, interaktywnie, kompetentnie. Usługi, media i technologie informacyjno-komunikacyjne w nowoczesnej bibliotece*, red. M. Wojciechowska, M. Cyrklaff-Gorczyca, Warszawa 2019, s. 217–232.
- Janiczek J., *Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty*, „Bibliotekarz”, 1946, nr 1–2, s. 1–13.
- Kaszuba E., *Piotr Bańkowski – archiwista i redaktor „Archeionu”*, „Archeion”, 1989, t. 85, s. 29–49.
- Katalog starych druków Archiwum Państwowego w Poznaniu*, oprac. M. Janeczek, współpraca M. Stanek, Poznań–Warszawa 2016.
- Kempa A., *Bibliofilskie silva rerum. Szkice, notatki, wypisy*, Warszawa 2002.
- Kern F., *Ludwig Giesebrecht als Dichter, Gelehrter und Schulmann*, Stettin 1875.
- Kętrzyński W., *Z archiwów i bibliotek szczecińskich*, „Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich za rok 1908”, Lwów 1909.
- Kocójowa M., *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Bibliologia dyscypliną integrującą”, 1993, z. 13, s. 329–336.
- Kolanowska Z., *Dokumenty życia społecznego w działalności bibliotek publicznych*, Warszawa 1985.
- Kołodziejka J., *Biblioteka jako przedmiot badań naukowych*, w: *Książka i biblioteka w społeczeństwie. Materiały międzynarodowego seminarium*, Warszawa–Radziejowice, czerwiec 1980, Warszawa 1982, s. 248–260.
- Kopiński K., *Biblioteka Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Rocznik Toruński”, 2002, t. 29, s. 227–234.
- Kopiński K., Milewska-Kozłowska J., *Stare druki w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 2002, t. 2, s. 133–175.

- Korpała J., *Bibliotekarstwo i ruch wydawniczy w Polsce Ludowej*, w: *Bibliotekarstwo powszechne*, praca zbiorowa pod red. E. Pawlikowskiej, T. 4: *Historia książki i bibliotek oraz ich stan obecny w Polsce*, Warszawa 1959, s. 177–178.
- Kosman J., *Biblioteki szczecińskie w XIX i na początku XX wieku. Próba charakterystyki na wybranych przykładach*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2004, nr 3, s. 27–46.
- Kosman J., *Dzieje szczecińskich i pomorskich bibliotek na przełomie XIX i XX wieku. Metodologia i źródła*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2008, z. 3, s. 49–75.
- Kosman J., *Fons sapientiae – przykłady siedemnasto- i osiemnastowiecznych druków szkolnych ze zbioru biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2017, t. 11, s. 87–108.
- Kosman J., *Habent sua fata libelli – Sie haben ihre Schicksale, die Bücher: Anmerkungen zur Geschichte alter Stettiner Buchsammlungen*, „Stettiner Bürgerbrief”, 2011, Nr. 37, s. 10–13.
- Kosman J., *Książka musi opanować ziemię odzyskane. Z czasów pionierskich książki i czytelnictwa na Pomorzu Zachodnim (1945–1949)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2016, z. 2, s. 107–131.
- Kosman J., *Kultura książki na Pomorzu Zachodnim XIX/XX w.*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2004, nr 18, s. 215–232.
- Kosman J., *Kultura książki na Pomorzu Zachodnim w okresie pionierskim (1945–1949) w świetle wybranych tytułów czasopism z zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *V Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2017*. Materiały pod redakcją Andrzeja Chłudzińskiego, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2017, s. 165–188.
- Kosman J., *O dedykacjach. Przykłady z zasobu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2012, nr 21, s. 89–93.
- Kosman J. [red.], *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku. Pomorskie Studia Źródłoznawcze 2014*, Szczecin 2015, 174 ss.
- Kosman J., *Pomeranica XVI i XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2013, 121 ss.
- Kosman J., *Pomeranica XVIII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2016, 191 ss.
- Kosman J., *Rachuba czasu – zegar, kalendarz (wybrane przykłady kalendarzy ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie)*, w: *Kamienie milowe: Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2011 w województwie zachodniopomorskim*, Szczecin 2011, s. 95–102.
- Kosman J., *„Rzeczy chrześcijańskie” – w księgozbiorze Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza i niemieckiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2019 t. 13, s. 125–144.

- Kosman J., [sprawozdanie z konferencji] *Konferencja naukowa „Księgozbiory historyczne w bibliotekach archiwów państwowych”*, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 29 XI 2016, w: „Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi”, 2016, t. 10, s. 427–434.
- Kosman J., „*Stara biblioteka w cichym gaju*”, czyli refleksje Paula Ladewiga, dotyczące bibliotek naukowych na przykładzie biblioteki pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, w: *Wokół „Katechizmu Biblioteki” Paula Ladewiga 2*, pod red. Z. Gębołysia i K. Wodniak, Bydgoszcz 2021, s. 165–176.
- Kosman J., *Stare druki XVIII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2019.
- Kosman J., *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*. Katalog, Szczecin 2017.
- Kosman J., *Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin) i jego biblioteka w kręgu zainteresowań słowiańskich i kaszubskich*, w: *Językowy, literacki i kulturowy obraz Pomorza*, t. 3, red. A. Iwanowska, M. Klinkosz, Z. Lica, Gdańsk 2016, s. 281–298.
- Kosman J., *Uczone, półuczone, moralne... przykłady osiemnastowiecznego czasopiśmiennictwa ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku. Pomorskie Studia Źródłoznawcze 2014*, red. J. Kosman, Szczecin 2015, s. 163–174.
- Kosman J., *Wydawnictwo „Dokument” Oficyna Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2016, nr 25, s. 107–113.
- Kosman J., *Z biblioteczej półki: Cosmographia Sebastiana Münstera*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 2017, t. 1, s. 27–38.
- Kosman J., *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku*, Szczecin 2013.
- Kosman J., *Z historii dawnych szczecińskich bibliotek stowarzyszeniowych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2009, nr 3, s. 77–106.
- Kosman J., *Z historii upowszechniania literatury regionalnej w prowincji pomorskiej na przełomie XIX i XX wieku. Przyczynek do dziejów małych ojczyzn*, w: *Regionalizm w kulturze Pomorza Zachodniego od XIX do XXI wieku. Rekonesans*, red. B. Ochendowska-Grzelak, Szczecin 2008, s. 37–45.
- Kosman J., *Ze zbiorów biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Archeion”, 2017, t. 118, s. 250–274.
- Kowalski J., *Piotr Bańkowski*, „Archiwista Polski”, 1998, z. 4, s. 82–85.
- Kozłowski K., *Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1985. Kierunki i efekty działalności*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1986, z. 4, s. 217–230.

- Kozłowski K., *Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2000*, w: *Środowisko naukowe Szczecina u progu XXI w.*, Szczecin 2000, s. 313–326.
- Kozłowski K., *Historia i charakterystyka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego*, w: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1980*, Szczecin 1980, s. 4–18.
- Kozłowski K., *Informacja o wynikach pracy Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1981–1985 oraz obchodach czterdziestolecia tej placówki*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1986, nr 2, s. 9–19.
- Kozłowski K., *O profesorze Alfredzie Wielopolskim w osiemdziesięciolecie urodzin*, „Kronika Miasta Szczecina”, 1985, t. 3, Szczecin 1986, s. 79–81.
- Kozłowski K., *Szczecińskie Archiwum Państwowe – tradycja i współczesność*, w: *Historia lux veritatis*. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu z okazji 60. rocznicy urodzin, Szczecin 2002, s. 79–105.
- Kozłowski K., *Zarys dziejów i efekty działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie po II wojnie światowej*, w: *Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych*. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 10 października 1995 r. w Szczecinie pod red. K. Kozłowskiego, Warszawa–Szczecin 1997, s. 155–174.
- Kozłowski K., *Zbiory i organizacja szczecińskiego Archiwum Państwowego w XIX i XX wieku*, w: *Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem*, Poznań 2002, s. 479–492.
- Kozłowski K., Macholak J., *Alfred Wielopolski w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, w: A. Wielopolski, *Z herbem po służbach. Wspomnienia*. Do druku przygotował i objaśnieniami opatrzył A.W. Labuda, Warszawa 2016, s. 523–526.
- Krzymuska-Fafius Z., *Wspomnienia z organizacji służby konserwatorskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1948–1950*, w: *Pionierskie lata kultury szczecińskiej*, pod red. K. Kozłowskiego, Szczecin 1986, s. 337–347.
- Kumor B., *Księgozbiór dawnego Archiwum Miejskiego we Wrocławiu (Stadtarchiv Breslau)*, „Roczniki Biblioteczne”, 1997, t. 41, z. 1–2, s. 115–123.
- Kumor B., *Starodruki o tematyce śląskiej w Bibliotece Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, 2003, t. 47, s. 169–200.
- Kumor B., „*Topografia Śląska*” Friedricha Bernharda Wenera – losy zaginionego tomu. *Na granicy hipotezy i faktu*, w: *Friedrich Bernhard Werner (1690–1776). Życie i twórczość – Leben und Werk: materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Miedzi w Legnicy w dniach 21–23 listopada 2002 r.*, red. nauk. Jan Harasimowicz, Angelika Marsch, Legnica 2004, s. 111–117.

- Kumor-Gomułka B., *Biblioteka Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Archiwum Państwowe we Wrocławiu 1811–2011: przeszłość i współczesność*, oprac. zbiorowe pod red. J. Drozda i J. Gołaszewskiego, Wrocław 2011, s. 191–201.
- Kumor-Gomułka B., *Jedno archiwum – niejeden ślad: tropem proveniencji historycznego księgozbioru biblioteki Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 2019, t. 3, s. 181–200.
- Kumor-Gomułka B., *Od sporu do księgozbioru, czyli o posekularyzacyjnej genezie i rozwoju idei gromadzenia literatury fachowej w dawnym Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, 2017, t. 61, s. 161–178.
- Kurzyńska M., *Biblioteka Muzeum Narodowego w Szczecinie – burzliwe dzieje budowania księgozbioru*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2011, nr 3–4, s. 83–97.
- Kurzyńska M., *Koło nr 9 Bibliotek Instytucji Kultury Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Szczecinie*, w: *Zachodniopomorskie Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich z perspektywy dziesięcioleci (1946–2016)*, pod red. A. Borysowskiej, Szczecin 2017, s. 85–89.
- Kurzyńska M., *Powojenne losy Biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie jako jedno ze świadectw perturbacji poniemieckich księgozbiorów na Ziemiach Odzyskanych*, w: *Księgozbiory rozproszone: losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej*, Malbork 2015, s. 65–81.
- Ladewig P., *Katechizm biblioteki*, przełożył z języka niemieckiego na język polski Z. Gębołyś przy współpracy B. Kwoki, Bydgoszcz 2016.
- Lentowicz I., Sowa J., *Zbiory biblioteczne*, w: *Archiwum w regionie. Region w Archiwum. 80 lat Archiwum Państwowego w Katowicach 1932–2012*, pod red. B. Kalinowskiej-Wójcik, Katowice 2012, s. 141–153.
- Lesiński H., *W sprawie bibliotek naukowych w Szczecinie*, „Zapiski Szczecińskie”, 1956, z. 1, s. 28–33.
- Lewalski K., *Księgozbiór Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku (do 1945)*, „Archeion”, 2000, t. 102, s. 142–144.
- Łoś L., *Biblioteki naukowe*, Wrocław 1980.
- Macholak J., *Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Szczecinie 1950–2000*, Szczecin 2000.
- Mazur H., *Lekcje archiwalne w archiwach państwowych w świetle konspektów i scenariuszy w Strefie Edukacyjnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych*, „Archiwista Polski”, 2014, nr 4, s. 39–58.
- Mazur H., *Lekcje archiwalne – próba definicji, cele, typologia, budowa*, „Archiwista Polski”, 2013, nr 1, s. 7–23.

- Mazur H., *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, „Archeion”, 2019, t. 118, s. 22–47.
- Medem F.L., *Das Königliche Provinzial-Archiv zu Stettin*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte”, 1836, H. 2, s. 29–119.
- Medem F.L., *Zur Archivwissenschaft*, „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomantik und Geschichte”, 1834, Bd. 1, s. 1–51.
- Michnal W., *Edward Rymar – bibliotekarz, działacz społeczny, historyk i naukowiec*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 2019, nr 1, s. 97–112.
- Migoń K., *Nauka o książce: zarys problematyki*, Wrocław 1984.
- Mitglieder-Verzeichnis der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde (Juni 1924). Gewidmet zum 100jährigen Jubiläum der Gesellschaft von einem Freunde*, Stettin 1924.
- Molbech Ch., *Ueber Bibliothekswissenschaft oder Einrichtung und Verwaltung öffentlicher Bibliotheken*, Leipzig 1833.
- Mundus archii mundus memoriae. Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–2005*, red. M. Frankel, Szczecin 2007.
- Myk W., *Czasopisma szczecińskie w XVIII–XX wieku (1750–1944)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1997, z. 4, s. 25–57.
- Myk W., *Zarys rozwoju szczecińskiej prasy codziennej od XVI do XX wieku (1537–1945)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1997, z. 1–2, s. 41–63.
- Nachruf Carl Ferdinand Triest*, „Monatsblätter”, 1889, Nr. 9, s. 129–130.
- Nieć G., „*Dziennikarskiego chleba miody i piotuny*”. *Lwowskie wspomnienia Michaliny Grekowicz-Hausnerowej*, w: „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2018, t. 21, z. 3, s. 103–108.
- Nowicki R., *Aleksander Birkenmajer jako wizytator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu*, „Biblioteka”, 2013, nr 17, s. 140–151.
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych: ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.
- Nowicki R., *Nieznany projekt rozporządzenia o zabezpieczeniu zbiorów bibliotecznych i odbudowie bibliotek w powojennej Polsce*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2012, t. 6, s. 113–126.
- Nowicki R., *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1945. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013.
- Nowicki R., *Rola Józefa Grycza w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2011, t. 5, s. 89–108.
- Nowicki R., *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015.

- Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa pół-wyższego w Szczecinie do początków XIX w., red. A. Borysowska, Szczecin 2018.
- Olczak Z., *Rosyjskie piśmiennictwo XIX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2015, t. 9, s. 83–96.
- Olender E., *Powstanie i działalność Archiwum Państwowego w Lesznie w latach 1950–2002*, Leszno 2019.
- Passarge K., Eggers H.J., *140 Jahre wissenschaftliche Arbeit an der Ostsee. Zur Geschichte der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 1965, Bd. 51, s. 127–138.
- Pencarski K., *Kształtowanie, zabezpieczanie i udostępnianie akt magistrackich rejencji koszalińskiej przez pruskie Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1831–1945*, „Scripta Historica”, 2016, nr 22, s. 66–84.
- Petzholdt J. (oprac.), *Adressbuch deutscher Bibliotheken*, Dresden 1845.
- Piechota M., *Archiwa zakładowe: Informacja o wybranych pozycjach bibliograficznych*, Warszawa 1980.
- Pietrzekiewicz D., *Życie i praca Piotra Bańkowskiego (1885–1976)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 2012, t. 6, s. 51–64.
- Piosicki J., Piosicki L., *Ex libris szczeciński*, Szczecin 2010.
- Płocha J., *Wytyczne opracowania dokumentów pergaminowych i papierowych*, Warszawa–Łódź 1985.
- Polski Słownik Archiwalny*, Warszawa 1952.
- Poniatowska A., *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego w Zespole Akt Pruskiego Naczelnego Prezydenta Prowincji Pomorskiej*, „Archeion”, 1965, t. 42, s. 163–181.
- Pół wieku polskiej państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych*, red. K. Kozłowski, Warszawa–Szczecin 1997.
- Puchalski J., *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947: Studium bibliologiczne*, Warszawa 2007.
- Ratajewski J., *Czwarty raz o bibliotekoznawstwie. Rozważania metodologiczne*, „Roczniki Biblioteczne”, 1991, z. 1–2, s. 3–17.
- Robótka H., Ryszewski T., Tomczak A., *Archiwistyka*, Warszawa 1989.
- Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012.
- Rybarski A., *Działalność archiwów państwowych w latach 1945–1947*, „Archeion”, 1948, t. 18, s. 218–263.
- Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886.

- Schleinert D., *Das Staatsarchiv Stettin von 1930 bis 1945*, „Baltische Studien”, 2013, Bd. 99, s. 111–131.
- Schleinert D., *Zeitgenössische Berichte zu den Anfängen des Landesarchiv Greifswald. Eine kommentierte Quellenedition. Diplom-Archivar Joachim Wächter zum 90. Geburtstag*, „Baltische Studien”, 2015, Bd. 101, s. 161–181.
- Schlender G., *Sześćdziesiąt lat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu. Zarys dziejów*, Kalisz 2011, s. 79–80.
- Schmidt R., *175 Jahre Gesellschaft für Pommersche Geschichte, Altertumskunde und Kunst. Landesgeschichte im Ostseeraum*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 7–24.
- Schwann S., *Politechnika Szczecińska w latach 1945–1960*, „Szczecin”. Miesięcznik Pomorza Zachodniego, 1960, z. 10–11, s. 25–60.
- Schwenke P., *Adressbuch der Deutschen Bibliotheken*, Leipzig 1893.
- Skrycki R., *W Chojnie wszystko było pierwsze – rozmowa z profesorem Tadeuszem Białeckim*, „Rocznik Chojeński”, 2013, t. 5, s. 345–354.
- Ślōdkowska E., *Czasopisma pierwszej połowy XIX wieku jako źródło do badań księgoznawczych*, „Studia o Książce”, 1985, t. 15, s. 53–67.
- Ślōmczyńska O., *Źródła archiwalne do badań nad historią książki polskiej na Górnym Śląsku w XIX wieku*, „Studia o Książce”, 1988, t. 17, s. 203–214.
- Socha I., *Druki ulotne i okolicznościowe jako świadectwa kultury szkoły*, w: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Wojnowice, 8–10 października 2004, red. naukowa K. Migoń i in., Wrocław 2006, s. 322–341.
- Sokal M., *Biblioteka Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze 1945–2020 – zarys tworzenia zasobu regionalnego*, w: *Na straży regionalnej pamięci. Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze – w 75-lecie działalności polskich archiwów w mieście*, pod red. I. Łaborewicza, Jelenia Góra 2020, s. 59–64.
- Spiess P.E., *Von Archiven*, Halle 1777.
- Stanielewicz J., *Alfred Wielopolski (1905–1996)*, w: *Uniwersytet Szczeciński: prekursory, założyciele, ludzie nauki*, pod red. J. Stanielewicza, W. Stępińskiego, E. Włodarczyka, Szczecin 2015, s. 425–430.
- Statut der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. Beschlossen am 5. Mai 1885. Landesherrlich bestätigt am 7. April 1886*, „Baltische Studien”, 1886, Jg. 36, H. 1, s. 10–11.
- Statuten der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskundein Stettin. Entworfen i. J. 1824, Revidirt und bestätigt i. J. 1832*, Stettin 1833.
- Stawińska D., *65 lat Biblioteki Ekonomicznej Uniwersytetu Szczecińskiego*, w: *Polskie*

- biblioteki ekonomiczne wczoraj – dziś – jutro. Materiały z I ogólnopolskiej konferencji bibliotek ekonomicznych zorganizowanej przez Bibliotekę Ekonomiczną Uniwersytetu Szczecińskiego 20–21 października 2011 r., pod red. L. Lewickiej, Szczecin 2012, s. 24–33.
- Stebelska, H., *Uczczenie archiwalnej i redaktorskiej działalności prof. Piotra Bańkowskiego*, „Archeion”, 1964, t. 40, s. 277–279.
- Stelmach M., *Zarys działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1918–1939*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 1993, nr 8, s. 13–28.
- Stępiński W., *Towarzystwa naukowe i muzealnictwo. Rozwój historiografii*, w: *Dzieje Szczecina*, t. 3: 1805–1945, pod redakcją B. Wachowiaka, Szczecin 1994.
- Strońska-Przybyła J., *Historyczny zasób biblioteki Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Pszczynie – analiza proveniencji oraz katalog starych druków (1500–1800)*, „Szkice Archiwalno-Historyczne”, 2013, nr 10, s. 33–62.
- Superczyński M., *Biblioteki w archiwach państwowych – problemy gromadzenia i udostępniania zbiorów na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Archiwista Polski”, 2017, nr 4, s. 17–32.
- Superczyński M., *Nieznane starodruki ulotne w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 2019 (Vol. 19), s. 183–199.
- Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. Materiały z sesji Łódź 10 XI 1979*, Warszawa 1981.
- Szukała M., *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin 2019.
- Szukała M., *Działalność Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności w dobie tworzenia niemieckiej jedności państwowej (do 1871 r.)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1999, z. 4, s. 45–71.
- Szukała M., *Materiały źródłowe do historii Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (1824–1942). Uwagi wstępne*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1994, z. 4, s. 141–153.
- Szukała M., *Miejsce „Baltische Studien” (1832–1940) w pomorskich badaniach regionalnych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 3, s. 51–73.
- Szukała M., *Nadprezydent prowincji Pomorze Johann August Sack (1816–1831) a geneza Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde)*, w: *Państwo i społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim do 1945 roku*, pod red. W. Stępińskiego, Szczecin 1997, s. 151–170.
- Szukała M., *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918. Z dziejów pomorskiej nauki i kultury XIX i początku XX w.*, Szczecin 2000.

- Szukała M., *Skład osobowy, struktura społeczna i zawodowa oraz formy działalności członków Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności od lat siedemdziesiątych XIX wieku do końca pierwszej wojny światowej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 2, s. 39–55.
- Szukała M., *Skład osobowy i struktura społeczna oraz zawodowa członków Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności w latach 1824–1871*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1999, z. 3, s. 11–26.
- Szukała M., *Zasady udostępniania materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie w okresie międzywojennym XX w.*, „Archeion”, 2017, t. 118, s. 87–98.
- Szukała M., *Znaczenie pisma „Monatsblätter” (1887–1942) w życiu naukowo-kulturalnym pruskiej prowincji Pomorze*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2000, z. 1, s. 93–103.
- Szukała M., *Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde) wobec pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, 2015, nr 24, s. 89–96.
- Szultka Z., *Ceynowy droga ze Sławoszyna do Bukowca*, w: *Życie i dzieła Floriana Ceynowy (1817–1881)*, pod red. J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 2012.
- Szultka Z., *Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin a kwestia początków badań nad Słowiańszczyzną i kaszubszczyzną*, w: *VI Konferencja Kaszubsko-Pomorska pt. Rozwój nazewnictwa lokalnego na Pomorzu Zachodnim. Pomorska toponomastyka i onomastyka na przestrzeni dziejów*. Materiały z konferencji. Darłowo 8–9 września 2000, red. W. Łysiak, Poznań 2001, s. 153–173.
- Telega S., *Stan, potrzeby i perspektywy nauki w Szczecinie*, „Przegląd Zachodni”, 1959, nr 1, s. 25–46.
- Tuhan-Taurogiński B., *Archiwum Państwowe w Szczecinie*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomorzoznawczy. Komunikat Działu Informacji Naukowej”, 1946, nr 7, s. 1–4.
- Tuhan-Taurogiński B., *Archiwum szczecińskie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1947, t. 13, z. 1–4, s. 79–84.
- Turek-Kwiatkowska L., *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968.
- Übersetzungen der Publikationsstelle 1935–1942*, Berlin 1943.
- Verzeichnis der Sammlungen der Altertums-Gesellschaft zu Insterburg*, Insterburg 1885.
- Wächter J., *Die Entwicklung des pommerschen Provinzialarchivs in Stettin im Zusammenhang mit der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien”, 2000, Bd. 86, s. 33–41.
- Wąsowicz M., *Dziesięć lat działalności państwowej służby archiwalnej na Ziemiach Odzyskanych*, „Archeion”, 1955, t. 24, s. 26–36.

- Wehrmann M., *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894*, Stettin 1894.
- Wehrmann M., *Wissenschaftliche und künstlerische Vereinigungen älterer Zeit in Pommern*, „Monatsblätter”, 1894, Nr. 1, s. 7–12 i Nr. 2, s. 22–27.
- Wilczak M., *Biblioteka Archiwum Państwowego w Poznaniu*, w: *Biblioteki województwa poznańskiego w latach 1945–1954*, praca zbiorowa, Warszawa 1956, s. 180–183.
- Wojciechowski J., *Z problemów organizacji zasobów bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny”, 1998, z. 1, s. 5–15.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie. *Spis zespołów*, Koszalin 1981.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. *Informator o zasobie archiwalnym*, Kraków 1978.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. *Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. A. Żebrowska, Łódź 1979.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie, oprac. I. Okoń, A. Wielopolski, „Archiwalny Biuletyn Informacyjny”, Warszawa 1953.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. *Przewodnik*, praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, Warszawa 1964. s. 19–22.
- Woltman E., *Informacja o zasobie biblioteki Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*, w: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie 1945–1980*, Szczecin 1980, s. 56–63.
- Zagartowska D., *Zygmunt Celichowski 1845–1923: bibliotekarz*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1996, t. 24, s. 9–38.
- Zięba K., *Baza biblioteczna Koha: krok ku usprawnieniu informacji naukowej w archiwach państwowych*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, 2018, t. 24, s. 316–317.
- Żalik A., *Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lesznie*, Leszno 1983.

III. PERIODYKI

- „Haushaltsplan der Stadt Stettin”.
- „Głos Szczeciński”.
- „Kurier Szczeciński”.
- „Stettiner Neueste Nachrichten”.
- „Verwaltungsbericht der Stadt Stettin”.

WYKAZ ILUSTRACJI

- Il. 1. Strona tytułowa książki z kolekcji Löperów z pieczęcią własnościową, s. 50
- Il. 2. *Catalog der Adelungschen Bibliothek* (fragment) z zaznaczonym tytułem publikacji *Churfürstliche Brandenburgische Constitution, Von Lehn- und Außsteuer-Sachen Im Hertzogthumb Hinter-Pommern und Fürstenthumb Cammin...*, Stargardt 1694, s. 58
- Il. 3. Okładka i strona tytułowa publikacji *Churfürstliche Brandenburgische...*, pochodzącej ze zbioru Adelunga, s. 59
- Il. 4. Wydawnictwa skandynawskie nadsyłane w ramach wymiany do biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 62–63.
- Il. 5. Strona tytułowa publikacji autorstwa Rasmusa Raska *Vejledning til Akra-sproget på Kysten Ginea med et tillæg om Akvambuisk*, Kobenhavn 1828 wraz z dedykacją autora dla Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 65
- Il. 6. Dedykacja Floriana Ceynowy dla biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie na egzemplarzu *De terrae pucensis...* i inne jego publikacje przesłane Towarzystwu Historycznemu, s. 70–71
- Il. 7. Przykładowe bohemika w zbiorze biblioteki APSz, s. 72–73
- Il. 8. Wydawnictwa słownikowe oraz do gramatyki w językach polskim, niemieckim, łużyckim, połabskim w zbiorach biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 75–76
- Il. 9. S. Münster, *Cosmographia*, Basel 1628, s. 79
- Il. 10. P.A. Walther, *Systematisches Repertorium über die Schriften sämtlicher historischer Gesellschaften Deutschlands*, Darmstadt 1845. Książka z biblioteki prywatnej Johanna Wilhelma Kutschera ofiarowana bibliotece Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 105
- Il. 11. *Die Sammlungen des Vereins für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde in Stettin*, Stettin 1886. Okładka i strona tytułowa publikacji omawiającej zbiory Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, w tym zasób biblioteczny, s. 108

- Il. 12. Przykłady druków okolicznościowych z zasobu biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 110–111
- Il. 13. *Unser von Gottes Gnaden Philipsen Hertzogen zu Stettin ... Renovierte und nach Itziger leuffte gelegenheit erweitert und erclarte Bawr und Schaffer Ordnung*, Stettin 1616. Strona tytułowa pomorskiej ordynacji chłopskiej z 1616 r., oraz portret księcia Filipa II, s. 113
- Il. 14. *Biblia latina*, Basel 1487, s. 115
- Il. 15. Ilustracje ze starego druku: *De Warheyt my gantz fremde ys/ De Truwe gar seltzē/ dat ys gewiſſ. Reynke Vofſ de olde/ nyge gedrucket/ mit sidlikem vorstande vnd schonen figuren/ erluchtet vnde vorbetert*, Rostock 1549, s. 116–117
- Il. 16. Książki z zasobu Juliusa Muellera i jego znaki własnościowe, s. 120–121
- Il. 17. F.A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854. Z księgozbioru prywatnego Gustava Kratza, s. 123
- Il. 18. F. Miklosich, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen*, Wien 1864. Z księgozbioru prywatnego Gustava Kratza, s. 124
- Il. 19. Rzut piętra magazynu archiwalnego, s. 128
- Il. 20. E. Rastawiecki, *Słownik rytmowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących...*, Poznań 1886. Dar dla biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie od Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, s. 131
- Il. 21. „Przegląd Archeologiczny”, Lwów 1883, s. 131
- Il. 22. Afisze teatralne z zasobu biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie, s. 132–133
- Il. 23. Przykłady ekslibrisów (teka), s. 134
- Il. 24. G. Jacob, *Der erste wendische Katechismus*, Leipzig 1897, s. 144
- Il. 25. *Towaršny spēwnik*, 1878, s. 145
- Il. 26. F. Hottenroth, *Handbuch der deutschen Tracht. Mit 1631 ganzen Figuren und 1391 Teilfiguren in 271 schwarzen Textillustrationen. 30 Farbtafeln und einer Titelvignette*, Stuttgart 1892, s. 146–147
- Il. 27. „Adress- und Geschäft-Handbuch für Stettin 1902”. Anons w księdze adresowej z ofertą firmy Alberta Netza, s. 152
- Il. 28. Wydawnictwo jubileuszowe poświęcone J.A. Sackowi, s. 159
- Il. 29. Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk ze zbiorów biblioteki Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie oraz przykłady poloników, s. 161–162
- Il. 30. Ekslibris Martina Wehrmanna, s. 164

- Il. 31. Książka z zasobu Martina Wehrmanna z jego podpisem, s. 165
- Il. 32. Rysunek przedstawiający ustawienie regałów wzdłuż ścian, s. 166
- Il. 33. Katalog wystawy i zakładka do książki *Das geistige Pommern*, Stettin 1939, s. 168
- Il. 34. Karta członkowska Towarzystwa Historycznego, rewers, pieczęcie własnościowe i przykładowe ozdobne brzegi kart z XIX- i XX-wiecznego księgozbioru, s. 174–176
- Il. 35. Rycina przedstawiająca nowy gmach szczecińskiego Archiwum i rzut pierwszego piętra budynku administracyjnego i magazynowego, stan na 1901 r., s. 180
- Il. 36. Ph.E. Spiess, *Von Archiven*, Halle 1777, s. 185
- Il. 37. Korespondencja Zygmunta Celichowskiego z Archiwum Państwowym w Szczecinie, s. 190
- Il. 38. Naklejka proveniencyjna i strony tytułowe dwóch książek z biblioteki Juliusa von Bohlen-Bohlendorfa, s. 193–194
- Il. 39. Portret Sybilli Schwarz z *Sibyllen Schwarzin*, *Vohn Greiffswald aus Pommern, Deutsche Poetische Gedichte, Nuhn zuhm ersten mahl, auss ihren eignen Handschriften herausgegeben und verlegt Durch M. Samuel Gerlach*, Dantzig 1650, s. 196
- Il. 40. *Balduinschen Bilderwerkes*, [b.r.m.w.], s. 198
- Il. 41. Przykłady akcydensów bibliotecznych, s. 202
- Il. 42. „Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins”, 1927, 1931, s. 220
- Il. 43. „Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für Stettin auf das Jahr 1829”, Stettin 1829, s. 222
- Il. 44. Przykłady wycinków prasowych, s. 224–225
- Il. 45. Korespondencja Księgarni Józefa Jolowicza w sprawie nabycia *Słownika Języka Polskiego*, s. 227
- Il. 46. W magazynie biblioteki APSz, s. 232
- Il. 47. Przykłady kart katalogowych, s. 234
- Il. 48. Przykłady literatury polskiej w katalogu biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie, s. 239–240
- Il. 49. *Otto von Bamberg. Ein geschichtliches Schauspiel*, Stettin 1924. Książka dedykowana Archiwum Państwowemu przez Paula Niessena, s. 247
- Il. 50. Przykłady wydawnictw firmowanych przez Publikationsstelle zachowanych w bibliotece APSz, s. 262
- Il. 51. Przykład kalendarza regionalnego, s. 265
- Il. 52. E. Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech*, Warszawa 1934, s. 269
- Il. 53. Budynek szczecińskiego Archiwum, s. 283

- Il. 54. Pieczęć biblioteczna APSz i przykłady wyklejek w księgozbiorze XIX- i XX-wiecznym, s. 283–284
- Il. 55. Pierwsze powojenne lata. Po prawej: Bolesław Tuhan-Taurogiński, s. 286
- Il. 56. Budynek Archiwum Państwowego w Szczecinie w 1945 r., s. 288
- Il. 57. Bolesław Tuhan-Taurogiński w gabinecie dyrektorskim, s. 295
- Il. 58. Jeden z rysunków z serii heraldycznej wykonanych przez Bolesława Tuhana-Taurogińskiego, s. 295
- Il. 59. W. Borchers, *Der Camminer Domschatz*, Stettin 1933. Książka z pieczęcią Instytutu Bałtyckiego zwrócona do biblioteki Archiwum, s. 310
- Il. 60. Publikacja *Der Sammlung der Universität. Kleine Wegweiser*, Oslo 1927 (z kompletem pocztówek) zwrócona do Szczecina przez Bibliotekę Instytutu Bałtyckiego w Sopocie-Wydział Skandynawski, s. 311–312
- Il. 61. Publikacja *Münzen des Deutschen Mittelalters*, Frankfurt am Main 1921. Pozostałości księgozbioru Märkisches Museum, s. 315
- Il. 62. „Blätter für Kostümkunde. Historische und Volks- Trachten”, Berlin 1883. Pozostałości księgozbioru Märkisches Museum, s. 316
- Il. 63. Pokwitowanie wystawione w 1947 r. przez pełniącego obowiązki sekretarza Wojciecha Samsela o odbiorze książek dla Archiwum, s. 322
- Il. 64. Zespół pracowników Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, od lewej: Alfred Wielopolski, Wojciech Jeziorowski, Bogusław Drewniak, Bogdan Frankiewicz, Zbigniew Robaczewski, Zofia Dowgiałło, Maria Hauke-Bosak, Anna Poniatowska, 1957 r., s. 337
- Il. 65. Uroczystość otwarcia Powiatowego Archiwum Państwowego w Płotach, 2 września 1965 r. Od lewej: p. Rok, Filomena Zacharowa, Maria Hauke-Bosak, prof. Leon Babiński, s. 345
- Il. 66. Ekslibris i fotografia Alfreda Wielopolskiego wykonana na dziedzińcu archiwalnym, lata 50., s. 349
- Il. 67. Katalog kartkowy biblioteki APSz. Fot. Iga Bańkowska, 2021, s. 358
- Il. 68. D. Cramer, *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon...*, Stettin 1628, s. 366–367
- Il. 69. Dokumentacja biblioteczna z lat 60. i 70. XX w. i księga inwentarzowa druków zwartych, prowadzona nieprzerwanie od początku lat 50. XX w. do 2017 r., s. 372
- Il. 70. Katalog kartkowy biblioteki APSz. Fot. Iga Bańkowska, 2021, s. 386
- Il. 71. Lekcja biblioteczna dla uczestników półkolonii Szkoły Muzycznej I stopnia w Szczecinie, luty 2020 r. Fot. Anna Cichy, s. 389
- Il. 72. *Andreae Alciati Emblemata Cum Commentaris* [...], Padwa 1621, s. 396
- Il. 73. Ekslibris Jana Karpowicza, s. 415

- Il. 74. Znaki własnościowe Piotra Zaremby, s. 416
- Il. 75. Ekslibris Archiwum Państwowego w Szczecinie, s. 417
- Il. 76. Pieczętka ks. Stanisława Dołęgi-Kozierowskiego, s. 418
- Il. 77. Publikacje Spółdzielni Wydawniczej „Polskie Pismo i Książka” z zasobu Biblioteki Archiwum, s. 421–422
- Il. 78. „Kalendarz Ziem Odzyskanych”, s. 423
- Il. 79. Z księgozbioru prof. Tadeusza Białeckiego, s. 425
- Il. 80. Przykładowe pieczętka szczecińskich bibliotek organizowanych przy różnych instytucjach w okresie pionierskim i latach 50. XX w., s. 426
- Il. 81. Znak własnościowy Jerzego Brinkena, s. 428
- Il. 82. Książki ze znakiem własnościowym Bolesława Czwojdzńskiego, s. 429
- Il. 83. Pieczętka biblioteki APSz, s. 435
- Il. 84. Pracownicy Archiwum od lewej stoją: Lucyna Turek-Kwiatkowska, Irena Okón, Zofia Karbowska, Bogusław Drewniak, Anna Poniatowska, Alfred Wielopolski, maj 1954 r., s. 436
- Il. 85. Na archiwalnym dziedzińcu od lewej: Zbigniew Robaczewski, Bogdan Frankiewicz, Maria Hauke-Bosak, Alfred Wielopolski, Zofia Dowgiałło, Anna Poniatowska, Wojciech Jeziorowski, Bogusław Drewniak, maj 1957 r., s. 436
- Il. 86. Bogdan Frankiewicz, s. 437
- Il. 87. Maria Frankel prezentuje biblioteczne cymelia, lata 80. XX w., s. 437
- Il. 88. Biblioteka APSz, s. 438
- Il. 89. Biblioteka APSz, s. 448
- Il. 90. Maria Hauke-Bosak w bibliotecznym magazynie. Fot. Witold Chromiński, s. 476

Il. 90. Maria Hauke-Bosak w bibliotecznym magazynie. Fot. Witold Chromiński
Źródło: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, Warszawa 1964

INDEKS OSOBOWY

A

Abrahamson Josef 61
Ackerknecht Erwin 11, 164, 169, 195, 208
Adelung Johann Christoph 46, 56, 86,
100, 103, 108, 136
Adelung Wilhelm Friedrich 56
Altenburg Otto 90, 169, 248
Archutowski Stefan 376

B

Babiński Leon 345, 352, 353, 355
Bagmihl Julius Theodor 80, 87, 93, 94,
95, 169
Balthasar Augustin von 49
Balthasar Heinrich Jacob 398
Bańkowska Iga 34
Bańkowski Piotr 324, 348, 408, 409, 410
Barsekow G. 83, 104
Bartels Balthasar Daniel 197
Beckmann Sabine 384
Behr-Negendank Ulrich von 192
Bellée Hans Ferdinand Heinrich 157,
171, 172, 245, 251, 271
Berghaus Karl Wilhelm 405
Białecki Tadeusz 414, 425, 432
Biernat Czesław 410
Bleidorn Eva 277, 335
Bohlen-Bohlendorf Julius von 191, 192,
193, 194, 195, 196, 399, 444
Böhmer Eduard 48, 155
Böhmer Ernestine 155
Böhmer Heinrich Wilhelm Ludwig 12,
40, 42, 44, 46, 47, 54, 61, 86, 87,
91, 92, 93, 95, 136, 195
Bonin Wilhelm Friedrich Fürchtegott von 55,
90, 182, 199
Borkowicz Leonard 420, 421

Borysowska Agnieszka 22
Bourwieg W. 81
Brach Stanisław 431
Brackmann Albert 249, 250
Branig Hans 173, 272
Brawata Lech 333
Brinken Jerzy 427, 428
Brüggemann Ludwig Wilhelm 46, 342, 405
Brummer 53
Bugenhagen Johannes 45, 122, 167, 342
Bukowski Andrzej 298, 307, 356
Bülow Gottfried von 88, 102, 126, 127,
191, 192, 199
Burkhardt Robert 248

C

Calo Friedrich Ferdinand 82, 83, 87, 94,
95, 96, 99, 104, 125
Celichowski Zygmunt 190
Cesarz Jan 418
Ceynowa Florian 67, 68, 69, 70
Chajn Leon 365
Chmielewski Zdzisław 376
Chodkowska Anita 324
Cichy Anna 34
Cramer Daniel 47, 48, 81, 118, 366
Curschmann Fritz 248
Czapelski Stanisław 297
Czwójdziński Bolesław 428, 429

D

Dähnert Johann Carl 191, 355
Dąbrowski Józef 414
Desjardin Liesel 335
Desjardins Irmgard 335
Diestelkamp Adolf 164, 167, 273, 275,
277, 278

Dobrovský Josef 72
Dohrn Heinrich 264
Dopierała Bogdan 352, 353, 431, 432
Dreger Friedrich 108
Drewniak Bogusław 20, 436
Droysen Johann Gustav 80, 246
Duncker Max 17
Dziurla Henryk 352, 353

E

Ebert David Friedrich 49
Eichhorn 55
Eichstaedt Valentin 398
Enckevort ród 163, 399
Engelbrecht Hermann Heinrich 49
Engel Franz 164, 173
Engelmann Franz 107, 127
Esman Tadeusz 307

F

Filip II 112, 113, 119, 157
Flaashar Eduard August Friedrich 87, 94
Frankel Maria 31, 380, 381, 382, 384,
385, 437
Frankiewicz Bogdan 20, 292, 322, 324,
431, 336, 337, 340, 360, 409, 411,
436, 437
Friedeborn Paul 81
Friedensburg Walter 153, 169
Friedländer 48
Fromm 118

G

Gantzer Paul 169, 170
Gaziński Radosław 431
Gerber Rafał 326
Germann Peter Heinrich 38, 39
Giesebrecht Ludwig 12, 61, 62, 68, 74, 78,
82, 83, 87, 93, 94, 96, 99, 104, 106,
122, 187
Gniadek Eugeniusz 328, 332
Gollub Hermann 273, 278, 405
Górski Karol 254, 303, 354
Górski Kazimierz 326
Granier Friedrich 271

Granzin August Wilhelm 87, 88
Grekowicz-Hausnerowa Michalina 353,
354
Grotefend Karl Otto 156, 170, 171, 245,
264
Gut Paweł 34, 380, 391

H

Haas Alfred 130, 135, 148, 149, 169
Hahn 39, 40, 88
Hanka Vaclav 26, 67, 72, 75
Hardenberg Karl August von 12, 15, 200
Harder Cäcilie 274
Hasselbach Karl Friedrich 12, 16, 83, 89, 104
Hauke-Bosak Karol 343
Hauke-Bosak Maria 332, 334, 335, 337,
339, 343, 344, 345, 360, 368, 436,
476
Heinemann Otto 149, 151, 152, 169, 170
Helsztyński Stanisław 292, 410, 411
Hering Hermann Konrad Wilhelm 46,
67, 83, 104, 126, 148
Herlicius David 47
Hleb-Koszańska Helena 296, 300, 308, 354
Hölk Erwin 173
Holz Adalbert 28
Homann Johann Baptista 52
Hrehorowicz Jadwiga 336

I

Ingemann Bernhard Severin 62

J

Jacob Georg 143, 144
Jacob L.A. von 52
Jäncke Johann David 49
Jeziorowski Wojciech 332, 333, 337, 436
Jolowicz Józef 226, 227, 251, 252

K

Kaczmarek Maria 332
Kantzow Thomas 77, 169
Kański Henryk 292
Kapella 348
Karakulski Jan 297, 313

- Karbowska Zofia 332, 340
Karow Friedrich 41, 87, 88, 89, 90
Karpowicz Jan 415
Kehr Paul Fridolin 213, 248, 249
Kętrzyński Wojciech 74
Kiehl Charlotte 241, 273, 274, 275,
276, 277
Kiel Christoph 46
Kienass Annelise 272, 273, 274
Kitscher Johann von 47, 48
Kleinsorge Alexander Friedrich Wilhelm
87, 92, 93
Klempin Robert 16, 101, 169
Klotz A.H. 87, 125
Koch Georg Friedrich 56, 91
Kombst Gustav 77, 78
Kosegarten Johannes Ludwig Gottfried
12, 16, 106, 169, 197
Koser Reinhold 17
Kowalczyk Krzysztof 20, 34
Kozierowski Stanisław ks. 418
Kozłowski Kazimierz 20, 378, 431
Kratz Gustav Adolf 88, 105, 122, 123,
124, 125, 126, 169, 199, 353
Królak Leon 420
Krzymuska-Fafius Zofia 354
Kugler Franz Theodor 169
Kułkiewicz Waldemar 377
Kumor-Gomułka Bożena 445
Kupczyński Tadeusz 313, 323, 324, 326,
328, 338, 339, 409
Kupke G. 245
Kurzyńska Marta 394
Küster 146
Kutscher Johann Wilhelm Ernst 83, 87,
93, 98, 104, 105
Kuźmitowicz Romuald 388
- L**
Lacomblet Theodor Joseph 186
Ladewig Paul 11, 201, 212, 390
Lancizolle Karl Wilhelm Deleuze von 16,
97, 98, 100, 181, 186, 189, 200, 244
Lange 179
Latour Stanisław 352
- Lemcke Hugo 24, 28, 91, 106, 146, 153,
157, 169, 353
Lenz Friedrich 146, 157
Lesiński Henryk 20, 321, 341, 342, 351, 360
Lettow rodzina 53
Librowski Antoni 418
Liebeherr rodzina 77
Lindfors Anders Otto 61
Loewe Carl 159
Löper Johann Georg Friedrich 40
Löper Johann Ludwig 40
Löper ród 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 51, 52, 56, 81, 86, 87, 100,
103, 108, 125, 136, 142, 156
Löper Samuel Gottlieb 40, 41, 391
Lulvés Jean Henri 271
Lutsch Hans 118, 169, 271
- Ł**
Łangowska Wanda 368, 376
Łaszczewski Feliks 418
Łuczak Marek 431
Łyczywek Roman 336, 424
- M**
Macholak Jan 20
Maciejowski Waclaw Aleksander 72
Marwitz 53
Mazurkiewicz Agnieszka 34
Medem Friedrich Ludwig von 16, 67, 87,
90, 182, 183, 184, 199, 200
Meister 264
Mendelssohn Moses 81
Micraelius Johann 47, 77, 81, 342, 355
Mielowska Ursula 335
Mijal Witold 34
Möllenberg Walter 266
Mooyer Ernst Friedrich 187
Morin Friedrich Heinrich 183, 197
Morré Fritz 174, 264, 266, 267, 268, 270,
273, 275, 277, 405
Mrongowiusz Krzysztof Celestyn 67
Mueller Julius 119, 120, 122, 142, 143,
399, 444

N

Netz Albert 152
Neumann Elli 335
Niessen Paul 169, 233, 247, 248
Nowakowski Zygmunt 292
Nowodworski Witold 308

O

Okón Irena 19, 31, 324, 332, 339, 340,
342, 344, 470
Orzechowski Stanisław 320

P

Paap Walter 248
Parecka Zofia 360
Pawlik Radosław 164
Pencarski Kacper 34
Pestalozzi Johann Heinrich 91
Petersdorff Hermann von 230
Pilsach Senfft von 188
Piosicki Ludwik 417
Piskorski Czesław 352, 353, 420
Pitzschky C. 83, 104
Podrański Jerzy 41
Poniatowska Anna 20, 359, 436
Popielas-Szultka Barbara 412
Potkowski Edward 400
Przykucki Marian, ks. 412, 413
Puchalski Jacek 34, 349

Q

Quirini Maria 290, 293, 294, 297, 313,
318, 319, 320

R

Raczyński Edward 72
Rafn Carl Christian 60, 61, 64
Randt Erich 250
Rask Rasmus Christian 46, 60, 61, 64, 65
Rastawiecki Edward 130, 131
Reck Guido 420
Reuter Rolf 264, 271, 272, 278, 281
Riedel Adolph Friedrich 182, 321
Röpke Horst 335
Rosen Gottlieb von 192

Rymar Edward 412, 413

S

Sack Johannes August 12, 15, 27, 38, 77,
159, 402, 449, 453
Sack Marianne Gertrude 77
Samsel Wojciech 322
Sandow Erich 173
Sauer Eberhard 244
Saunier Leon 164, 222, 245, 252, 263
Scherl August 263
Schiemann Paul 335
Schiffmann Friedrich Ferdinand 143
Schleich Carl 158
Schmeling Kurt von 223
Schmidt Roderich 28
Schmidt Theodor 83, 87, 88, 104, 125
Schönfeld Gerhard 271, 272
Schrader 171, 172
Schultz-Frenzel Ursula 172, 173
Schulz 88
Schulze-Bauer Karl 18, 277
Schwann Stanisław 352, 353
Scipio Konrad 169
Seeberg-Elverfeld Roland 268, 270
Sell Johann Jakob 91
Siadkowski Stanisław 303, 350
Sierakowska Janina 321, 332, 333, 334,
335, 339, 340, 341, 342, 343
Simonsen Vedel 61, 62
Smoler Jan Arnošt 84
Sobczak Franciszek 140, 332, 338
Spruth Herbert 248
Srocki Bolesław 304
Stark E.H. 83
Stebelski Adam 307, 308, 355
Steinbrück Joachim Bernhard 54, 55
Steinbrück Johann Joachim 54
Steinbrück rodzina 54, 55
Stein Heinrich Friedrich Karl von 15, 159
Steinkeller Friedrich Lebrecht von 53
Stolting Heinrich 114, 116, 396, 399, 459
Stubenrauch Adolf 155, 169
Stylski Wojciech 34, 431
Suchodolski Witold 295, 317

Sybel Heinrich von 17, 197, 202
Szczerka Janina 420, 421
Szukała Maciej 23, 27, 30, 34, 53, 99, 249
Szultka Zygmunt 69, 431

Ś

Ślaski Kazimierz 355

T

Taurogińska Halina 294
Telega Stanisław 351, 356, 357
Timm Bruno 88, 149, 152
Triest Carl Ferdinand 40, 44, 83, 87, 91,
92, 95, 104
Tuhan-Taurogiński Bolesław 18, 20, 287,
289, 292, 294, 295, 297, 298, 300,
304, 306, 307, 313, 314, 317, 320,
321, 322, 323, 326, 353, 356, 417,
442, 450
Turek-Kwiatkowska Lucyna 20, 30, 344,
360, 436

U

Ulrich 171
Urbanek Mieczysław 324

V

Vanselow Amandus Karl 49
Voigt Johannes 80
Völckerling Johann Friedrich 81, 104,
188, 189

W

Walter 146, 171
Waubke 77
Wąsowicz Michał 321
Wecker Margarete 335
Wehrmann Martin 146, 153, 154, 163,
164, 165, 169, 223
Weidemann-Janzen Erika 273
Weltzel Augustin Bogislaus 83, 87, 101,
125
Wieczorowska 332
Wiedemann 102
Wielopolski Alfred 20, 332, 337, 344,
345, 346, 347, 348, 349, 408, 409,
411, 412, 415, 436
Witt Frederic de 52
Woltman Ewa 376, 377

Z

Zacharowa Filomena 332, 345
Zaremba Piotr 296, 297, 298, 383, 416,
420, 421
Zeppig Waldyna 344
Ziętowski Alfred 351, 352
Zipfel Ernst 273, 274, 280, 282
Zitelmann C.W. 78
Zube 275

Ż

Żylińska Janina 306

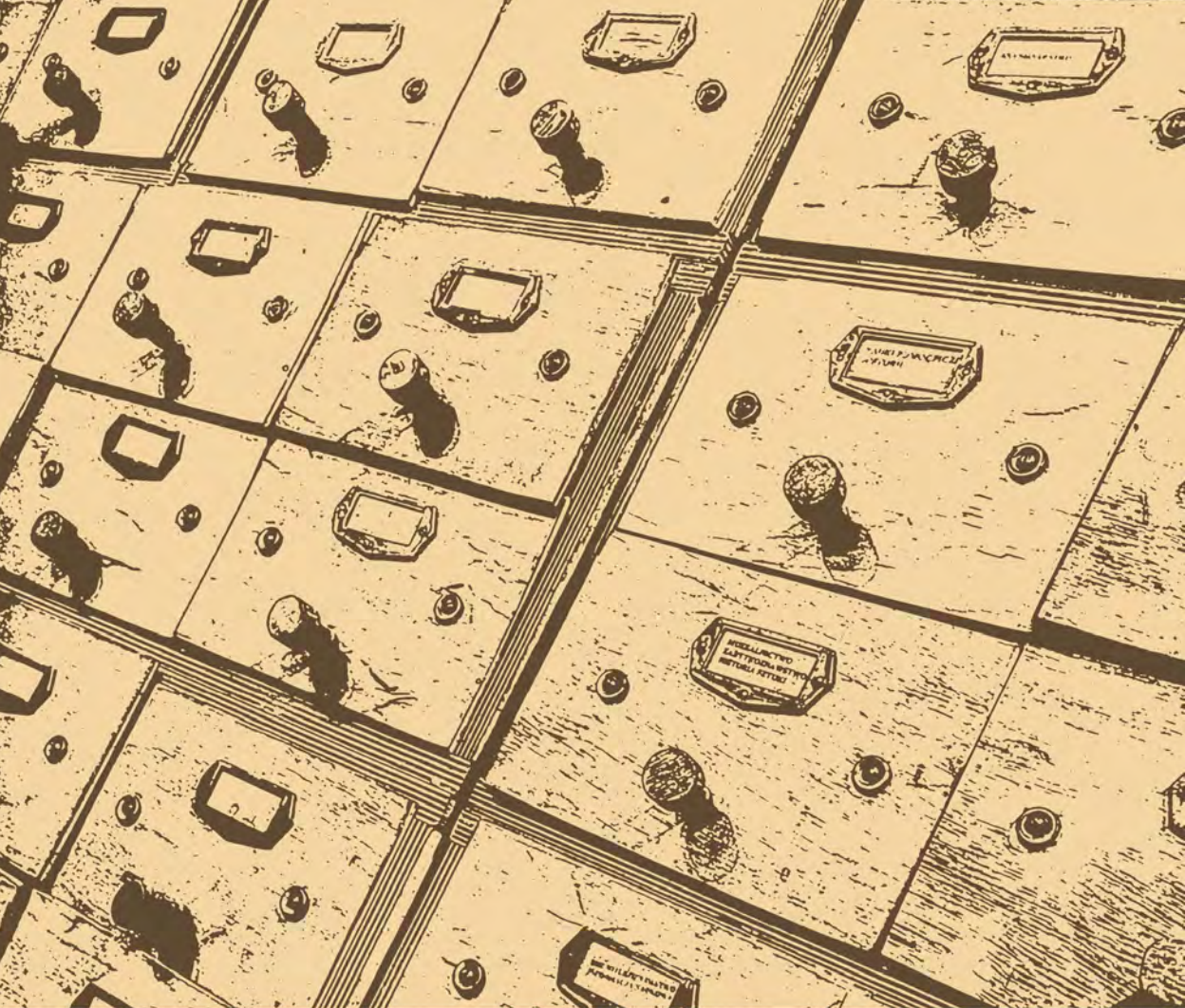

Jedna biblioteka – trzy historie

Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

ISBN 978-83-66739-39-0

ISBN 978-83-66739-40-6

ISBN 978-83-66028-15-9

ISBN 978-83-66028-16-6

